

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

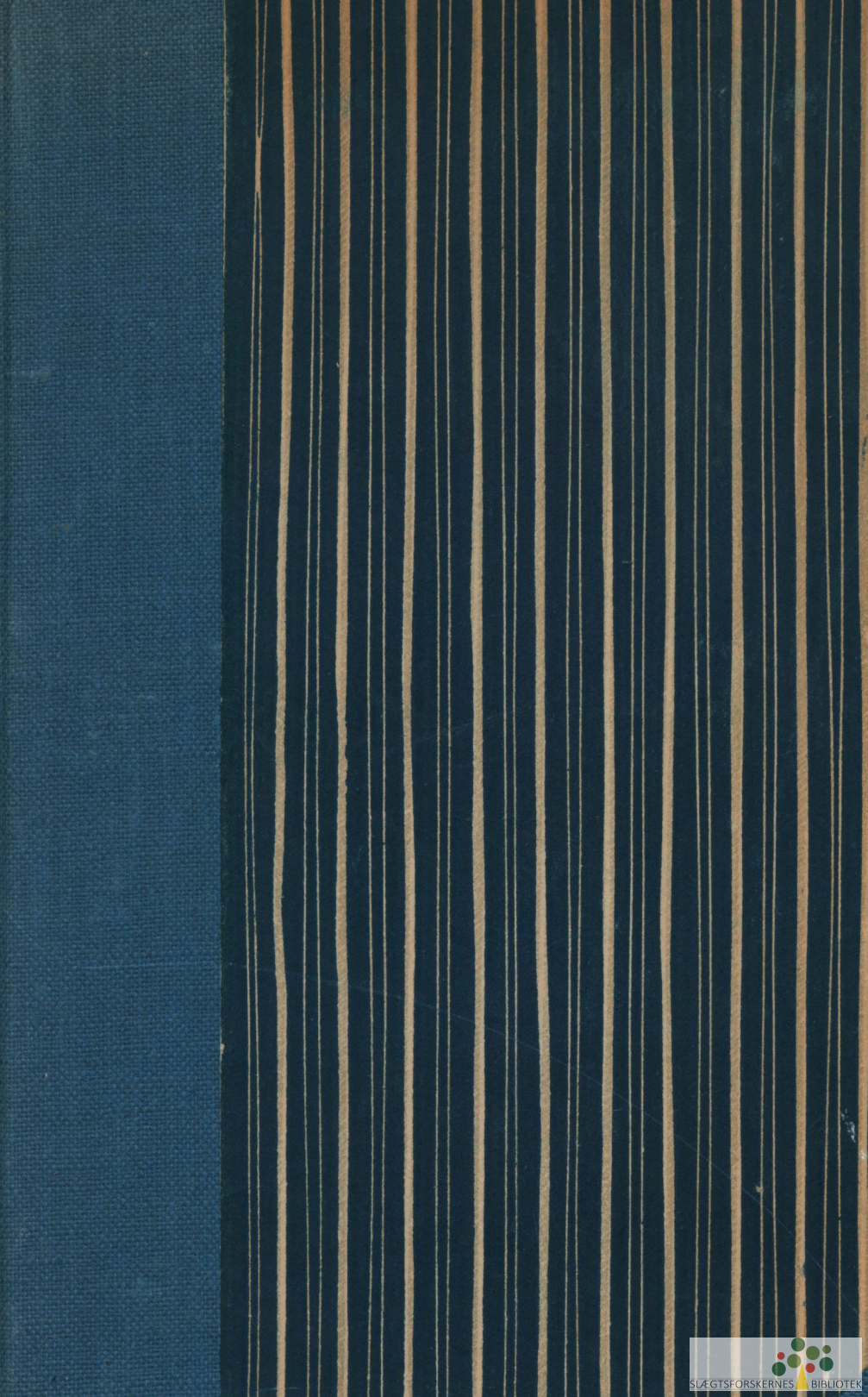
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

H. L. MARTENSEN

HANS LIV, UDVIKLING OG ARBEJDE

I

STUDIER I DET 19. AARHUNDREDES
DANSKE AANDSLIV

AF

SKAT ARILDSSEN

G. E. C. GADS FORLAG · KØBENHAVN
MCMXXXII

BISKOP
HANS LASSEN MARTENSEN

H. MARTENSEN
DOCTOR I THEOLOGIS

FED HENGIJNE TILHØRERE

Efter Litografi efter Maleri af D. Monies 1841.

BISKOP
HANS LASSEN
MARTENSEN

HANS LIV, UDVIKLING
OG ARBEJDE

I

STUDIER I DET 19. AARHUNDREDES
DANSKE AANDSLIV

AF

SKAT ARILDSSEN

G. E. C. GADS FORLAG · KØBENHAVN
MCMXXXII

*Denne Afhandling er af det teologiske Fakultet
antaget til offentlig at forsvares for den teologiske
Doktorgrad.*

København, den 23. Nov. 1931.

*Niels Munk Plum,
h. a. dec.*

Alle Rettigheder, indbefattet Oversættelsesret, forbeholdt.

S. L. MØLLERS BOGTRYKKERI. KØBENHAVN.

MINE FORÆLDRE

TILEGNET

I TAKNEMMELIGHED

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Indledning	1
BARNDOM OG UNGDOM. 1808—1836.	
Kapitel 1. Familieoptegnelserne. — Slægten	3
» 2. H. L. Martensens flensborgske Barndoms- og første Skoleaar 1808—1817	10
» 3. Københavnske Barndoms- og senere Skoleaar 1817—1827	12
v. Westens Institut 1817—1823	12
Metropolitaneraar 1823—1827	15
» 4. Studenter- og første Kandidataar 1827—1834 ...	31
Martensen bliver Student. — Rusforelæsningsne	31
Teologiske Studier	36
Filosofiske Studier	40
Martensen og Sibbern	41
Hovedtræk af Sibberns Kristendomsfilosofi	42
Det Sibbernske Hovedislæt i Martensens Tænkning	45
Martensens Fritidsinteresser. — Samtidiges Syn paa ham	51
Embedsexamen. — De første Kandidataar	56
De første Skridt paa Forfatterbanen	59
Tilbageblik paa Martensens aandelige Udviklingsgang 1827—1834	72
» 5. Udenlandsrejsen 1834—1836	75
Berlin	75
Heidelberg	90
München	93
Wien	102
Paris	109
Resumé. — Resultater	110

VIII

PROFESSOR MARTENSEN.

Martensens Filosofis og Teologis Historie 1836—1854.

		Side
Kapitel	6. Tiden mellem Hjemkomsten fra Udenlandsrejsen og Licentiatafhandlingen 1836—1837	113
»	7. Licentiatafhandlingen	119
	Hovedtanker	120
	Karakteristik	131
	Islæt	133
	Modtagelsen	138
	Afsluttende Bemærkninger	140
»	8. Striden om de logiske Principer og om Rationalismens og Supranaturalismens Begreb	142
»	9. Universitetsansættelse og Avancement	151
»	10. Forelæsninger	156
	Forelæsnningernes Virkning. — Samtiden	162
»	11. »Mester Eckart«	165
	Hovedtanker	167
	Islæt	182
	Modtagelsen	185
	Afsluttende Bemærkninger	185
»	12. Moralfilosofi og kristelig Etik	188
	Moralfilosofi	188
	Hovedtanker	188
	Karakteristik	196
	Islæt	197
	Moralfilosofiens Plads i Martensens Produktion	202
	Moralfilosofiens Plads i Teologiens Historie	203
	Modtagelsen	204
	Afsluttende Bemærkninger	209
	Kristelig Etik	211
»	13. »Den christelige Dogmatik«	213
	Hovedtanker	214
	Karakteristik	223
	Islæt	229
	»Den christelige Dogmatik«s historiske Plads	241
	Modtagelsen	245
»	14. Striden om »Den christelige Dogmatik«	247
	Angrebene	247

IX

	Side
Martensens Stilling til Angrebene. — »Dogmatiske Oplysninger«	276
Modtagelsen	286
En kritisk Efterdønning	289
Afsluttende Bemærkninger	295

BISKOP MARTENSEN.

Martensens Teologis og Filosofis Historie 1854—1881.

	Forbemærkning	301
Kapitel 15.	Teologisk Opgør med Grundtvigianismen	302
	Stridens første Fase: Inspirationsstriden. — Martensens Indlæg	302
	Karakteristik. — Islæt	316
	Modtagelsen. — Ny Fase i Striden mellem Skriftteologerne og Grundtvigianerne	317
	Afsluttende Bemærkninger	322
» 16.	Striden om Tro og Viden	325
	Rasmus Nielsens Filosofi	325
	Orienterende Forbemærkninger om Striden	334
	Stridens Udbrud og første Forløb	336
	Overblik over Stillingen før Martensens Indlæg	354
	Stridens anden Fase. — Martensens Indlæg	356
	Hovedtanker	357
	Bestemmelse af Forholdet mellem Tro og Viden	357
	Kritik af R. Nielsens Filosofi	365
	Karakteristik	371
	Islæt	373
	Modtagelsen	379
	Afsluttende Bemærkninger	402
» 17.	Striden mellem Protestantisme og Katolicisme	407
	Stridens Baggrund og første Fase	407
	Stridens anden Fase	413
	Martensens Stilling til Katolicismen og Indlæg i Striden	419
	Hovedtanker	422
	Karakteristik. — Islæt	427
	Modtagelsen	429
	Martensens Stilling til Kritiken. — Afsluttende Bemærkninger	435

X

	Side
Kapitel 18. »Den christelige Ethik«	438
Hovedtanker	440
Karakteristik. — Islæt	447
Modtagelsen	455
Afsluttende Bemærkninger	470
» 19. »Jacob Böhme«	475
Hovedtanker	476
Jacob Böhmes Teosofi	477
Martensens Vurdering af J. Böhmes Teosofi og Udvikling af egen Teologi	480
Karakteristik	487
Modtagelsen	490
Afsluttende Bemærkninger	493
Bilag.	
Breve fra H. L. Martensen til H. N. Clausen	496
» » » » » » F. C. Sibbern	508
Register	513

FORKORTELSLISTE

- A. D. B. = Allgemeine deutsche Biographie, Lpz. 1875 flg.
Vilh. Andersen: Litt.-hist. = Illustr. dansk Litteraturhistorie. Kbh. 1924.
Fr. Baader: Ferm. Cogn. = Fermenta Cognitionis. 1—6 Hft. Berlin 1822 flg.
» » : Fil. Schr. = Philosophische Schriften. Bd. 1—2. Münster 1831—32.
» » : Rel.-fil. = Vorles. über religiöse Philosophie. 1 Hft. München 1827.
» » : Spec. Dogm. = Vorles. über speculative Dogmatik. 1—5 Hft. Stuttg. 1828 flg.
» » : S. W. = Sämmtliche Werke. Bd. 1—14. Lpz. 1851 flg.
Vilh. Birkedal: Oplevelser = Personlige Oplevelser i et langt Liv. 1—3 Afd. Kbh. 1890—91.
Bricka = Dansk biografisk Lexikon, udg. af C. F. Bricka. Kbh. 1887 flg.
H. N. Clausen: Optegnelser = Optegnelser om mit Levneds og min Tids Historie. Kbh. 1877.
»Danskeren« = Fr. Nyegaard: Af Chr. Sigfr. Leys Papirer, tr. i »Danskeren« Bd. 3. Kolding 1890 p. 289 flg. — Bd. 5. 1891 p. 220 flg. — Bd. 9. 1893 p. 1 flg.
Sofus Elvius = Danmarks Præstehistorie. Kbh. 1885 flg.
Erslew = Almindeligt Forfatter-Lexicon. Kbh. 1843 flg. — Suppl. smst. 1858 flg.
E. Geismar: S. K. = Søren Kierkegaard. 1—6 Del. Kbh. 1926—28.
Fr. Hammerich: Levnetsløb = Et Levnetsløb I—II. Kbh. 1882.
P. Hansen: Litt.-hist. = Illustr. dansk Litteraturhistorie. 2 Udg. Bd. 3. Kbh. 1902.
L. Helveg: II = Den danske Kirkes Historie efter Reformat. 2 Udg. Bd. 2. Kbh. 1883.
K. f. N. = Kirkeleksikon for Norden. Aarhus-Kbh. 1900 flg.

- L. Koch: 1801—1817 = Den danske Kirkes Historie 1801—1817. Kbh. 1879—80.
- » » : 1817—1854 = Den danske Kirkes Historie 1817—1854. Kbh. 1883.
- » » : 1848—1898 = Fra Grundtvigianismens og den indre Missions Tid 1848—1898. Kbh. 1898.
- M-D. Brev = Briefwechsel zwischen H. L. Martensen u. I. A. Dornier 1839—1881. Bd. 1—2. Berlin 1888.
- M-L. Brev = Biskop Otto Laubs Levnet. Bd. 1—2, 1—2 Afd. Kbh. 1885—87.
- M: Levnet = H. Martensen: Af mit Levnet. 1—3 Afd. Kbh. 1882—83.
- Josepha M: = Josepha Martensen: H. L. Martensen i sit Hjem og blandt sine Venner. Kbh. 1918.
- Julius M: = Mindre Skrifter og Taler af Biskop Martensen. Udgivne med en Oversigt over hans Forfattervirksomhed af Julius Martensen. Kbh. 1885.
- J. P. Mynster: Meddelelser = Meddelelser om mit Levnet. Kbh. 1854.
- R. P. T. K. = Realencyklopædie für protest. Theologie u. Kirche. 3 Aufl. Lpz. 1896 flg.
- F. Rønning: Grundtvig = N. F. S. Grundtvig. Bd. 1—4. Kbh. 1907—14.
- F. C. Sibbern: Erk. o. Gr. = Om Erkjendelse og Granskning. Kbh. 1822.
- » » » : Fil. Ark. = Philosophiskt Archiv. 1—4 Hft. Kbh. 1829—30.
- T. T. = T(h)eologisk Tidsskrift.
- Theol. Mds. = Theol. Maanedsskrift. Kbh. 1825 flg.
- Univ.-Progr. 1838 = Universitetets Indbydelsesskr. Kbh. 1838 p. 36—38.
- Wiberg = S. V. Wiberg: Alm. dansk Præstehistorie. Odense 1870 flg.
- L. Zeuthen: 25 Aar = Mine første 25 Aar (1805—30). Kbh. 1866.
- » » : Et Par Aar = Et Par Aar af mit Liv. Kbh. 1869.
- E./S. = Efteraars-Semester. F./S. = Foraars-Semester.
- S./S. = Sommer-Semester. V./S. = Vinter-Semester.
- F. A.: H. L. Martensens Familiearkiv.
- K. B.: Det kgl. Bibl. L. A.: Landsarkiv, Kbh. R. A.: Rigsarkiv.
- U. A.: Universitetsarkiv. U. B.: Universitetsbibl.
- Utrykte Breve citeres efter Blad (Bl.), Rectoside (r) og Versoside (v).

INDLEDNING

»Han var en Aand, En af de Sjeldne,
»de Rigtbegavede, der have lyst i vort
»Fædreland...«

HANS LASSEN MARTENSENS Liv og Gerning faldt i en af de rigeste Perioder i dansk Aandshistorie, i hvilken han staar som en af de førende Personligheder, stærkt fremtrædende i sin Samtid og i mærkelig Grad tilbagetrædende i Eftertiden, men lige omstridt i levende Live som efter sin Død. Hvor ofte han end er blevet behandlet i Litteraturen — det være sig i kortfattede Oversigter over Hovedpunkterne i hans Liv eller i Særundersøgelser af enkelte Sider af hans Virksomhed ¹⁾ — maa dog alle de foreliggende Arbejder betragtes som Forarbejder til en omfattende Fremstilling af Martensens Liv og Levnet, hans Udviklingsgang og Indsats som Teolog og som Biskop.

En saadan Fremstilling er det netop Hensigten at give i nærværende Arbejde, hvis I Del paa Grundlag af trykte og utrykte Kilder vil skildre Martensens Liv indtil Hjemkomsten fra den store Udenlandsrejse 1836, derefter hans Universitetsansættelse og Virksomhed som Forelæser indtil 1854 og som teologisk og filosofisk Forfatter indtil 1881. Hovedvægten kommer til at falde paa

---

¹⁾ P. Madsen: Biskop Martensen som Theolog, tr. i Theol. Tidsskr. Bd. 1 Kbh. 1884 p. 393 flg. — s. F.: Artiklen H. L. Martensen i »Dansk biografisk Leksikon« Bd. 11 p. 160 flg. — og i »Realencykl. f. protest. Theologie u. Kirche« 3 Aufl. Bd. 12 p. 373 flg. — H. V. Sthyr: Artiklen H. L. Martensen i P. Hansens »Illustr. dansk Litteraturhistorie« 2. Udg. Bd. 3 Kbh. 1902 p. 901 flg., 907 flg. — Chr. Glarbo: Hans Lassen Martensen. 19. Aug. 1808 — 19. Aug. 1908, tr. i Teol. Tidsskr. Ny Rk. Bd. 9 Kbh. 1907—08 p. 449 flg. — Fremdeles Skildringerne hos: Vilh. Andersen i »Tider og Typer... Goethe«. Bd. 1 Kbh. 1915 p. 255 flg. — Bd. 2 Kbh. 1916 p. 11 flg. — s. F.: i »Illustr. dansk Litteraturhistorie« Bd. 3 Kbh. 1924 p. 561 flg. — H. Høffding i »Danske Filosofer« Kbh. 1909 p. 136 flg. — Troels-Lund i »Bakkehus og Solbjerg« Bd. 2 Kbh. 1921 p. 18 flg. — Bd. 3 smst. 1922 p. 6 flg. —

et Udsnit af hans Forfatterskab; det bliver Opgaven at undersøge hans teologiske og filosofiske Værkers Tilblivelse, deres Forhold til Hovedtyper i dansk og tysk Tænkning («Islæt») og Værkernes Modtagelse herhjemme. Derigennem vil det være muligt dels at skildre hans teologiske og personlige Udviklingsgang baade som Universitetslærer (1838—1854) og som Biskop (1854—1884), dels at bidrage til Belysning af Strømninger, Stemninger og Tilstande i det 19. Aarhundredes danske Aandsliv; og endelig vil der hermed være givet det principielle Grundlag for Forstaaelsen af Martensens øvrige Virksomhed saavel før som efter 1854, hvilket vil blive fremstillet i nærværende Arbejdes II Del. —

BARNDOM OG UNGDOM

(1808—1836).

Kapitel 1.

FAMILIEOPTEGNELSERNE. — SLÆGTEN.

DEN følgende Skildring bygger blandt andet paa Hans Andersen Martensens og Anna Maria Martensens Familieoptegnelser, ¹⁾ der er samlet i en lille Bog (8°) i brunt, stærkt Læderbind med Blade af svært Skrivepapir, som Biskop Martensens Fader med Omhyggelighed har afmaalt med Passer og linieret med haarfine Blyantstreger, et lille Stykke Husflidsarbejde fra Fritiden. Paa de iøvrigt upaginerede Sider har han med gotisk snørklet Haandskrift og i dansk Sprog nedskrevet nogle biografiske Meddelelser, der omfatter en Række Hovedbegivenheder i Tiden fra hans Fødsel 1782 ned til Eftersommeren 1804. De behandles i nogle smaa Afsnit med Kapiteloverskrift og indledes tilsammen med den saa lovende Titel: »*Hans A. Martensen eller Det Mærkværdigste af mit Levnet.*« Den paatænkte Fortsættelse, som de følgende tomme, men linierede Sider tydeligt vidner om, er aldrig blevet til Virkelighed. Optegnelserne standser brat med hans Overvejelser med Hensyn til en eventuel Forlovelse med den Kvinde, der senere blev hans Hustru. Til Grund for Meddelelserne maa der have ligget nogle Notitser, Brevskaber, Pas og officielle Papirer; de mindre betydelige Data samt Henvisning til Examensbevis for aflagt Skipperprøve forudsætter ligefrem Afskrift af foreliggende Papirer; men man søger forgæves om nærmere Oplysning angaaende de benyttede Kilder, ligesom Familieoptegnelserne heller intet meddeler om Tidspunktet for deres Affattelse. ²⁾

Efter en Række ubeskrevne Blade træffer man midt inde i Optegnelserne *Anna Maria Martensens, j. Truelsens biografiske No-*

¹⁾ F. A. — ²⁾ Cit. som Fam.-opt. med Angivelse af Kapiteloverskrift.

titser. Biskop Martensens Moder har her gjort nogle korte Optegnelser, der strækker sig fra hendes Bryllup 1807 til hendes Ægtefælles Død 1822. Mellem disse to Hovedbegivenheder nævnes en Række vigtige Data i deres Samliv, men intet om Mandens Erhverv, økonomiske Stilling o. lign. Disse Meddelelser er nedskrevet paa Tysk med en smuk, stejl, tydelig gotisk Haandskrift, dog er Person-, Sted- og Maanednavne skrevet med latinske Bogstaver. Der er iøvrigt af en anden, ubekendt Haand foretaget Tilføjelser og Rettelser. ³⁾

Hans Lassen Martensen stammer fra Slesvig. Hans Fædreneslægt kan føres tilbage til en Gaardmand i Bovlund (Agerskov Sogn, Nørre Rangstrup Herred, Haderslev Amt), som havde en Søn, HANS KRESTENSEN LASSEN (f. 1708, d. 1780), der flyttede over til Nabosognet, Branderup Sogn — bekendt ved de tre historiske Navne, der knytter sig hertil: Sognepræsten H. P. Barfoed, Patrioten H. A. Krüger og Biskop H. L. Martensens Fædreneslægt — hvor han bosatte sig i en Lejevaaning, der hørte til Mandbjerggaarden. Efter Chr. Sigfr. Leys Papirer skal han have haft lidt Penge og holdt et Par Køer. Han havde to Børn, MARTEN HANSEN LASSEN (d. 1802) og Merret Lasdatter; Sønnen boede ogsaa som gift i Lejevaaning. Han tjente sit Brød dels ved at tække Bøndernes Straatage, dels lave Træsko. ⁴⁾ Marten Hansen Lassen giftede sig med en Pige af Bondestanden, KIERSTEN NISSEN, og i deres Ægteskab fødtes Sønnen HANS ANDERSEN MARTENSEN (^{13/1} 1782) og tillige en Datter; Sønnen (og vel ogsaa Datteren) er kommet til Verden i Lejehuset paa Mandbjerg i Rurup. ⁵⁾

I de efterladte Familieoptegnelser karakteriserer H. A. Martensen sine Forældre som sunde, gode og retskafne Mennesker, der omsorgsfuldt sørgede for hans Opdragelse til hans 18de Aar. Om sin Fødsel og Barndom ved han iøvrigt ikke at fortælle andet end det ovennævnte. Da han var i 13-Aars Alderen, skal Faderen have ønsket, at Sønnen blev sat i Skole i Tønder — maaske med Seminarie-

³⁾ Cit. som Fam.-opt. (A. M. Martensens biogr. Notitser). — ⁴⁾ »Danskerne« Bd. 5 p. 222. — J. Fausbøl: Minder fra Branderup Sogn. Haderslev 1912 p. 6. — s. F.: En Slægts Historie i Rurup og Mandbjerg, tr. i »Sønderjydske Aarbøger«. Aabenraa 1909 p. 29 (Særtryk). — Morten Eskesen: Hans Krügers Saga. 4. Udg. Kbh. 1902 p. XIV, 23, 135 flg., 22. — ⁵⁾ Fam.-opt. (»Min Fødsel og Barndom«. — »Haabet om at komme til Søes«). — J. Fausbøl: En Slægts Historie p. 29.

uddannelse paa det i 1786 stiftede Seminarium for Øje; ⁶⁾ men det strandede paa hans Ulyst dertil. Han synes i det hele taget at have været sorgløs med Hensyn til sin fremtidige Livsstilling. Da han er i Konfirmationsalderen, har han endnu ikke et bestemt Livsmaal for Øje. Der er ganske vist to Muligheder for ham, men han stiller sig afvisende overfor dem begge: til Bondearbejde føler han ingen Lyst, og hvad den »studerende Vej« angaar, er det dels for sent at slaa ind derpaa, dels syntes det ikke at have tiltalt Faderen paa det Tidspunkt. Da H. A. Martensen saa gaar til Konfirmationsforberedelse i Vinteren 1798—99, bliver Spørgsmaalet om en Levevej end mere brændende, og da Sønnen ikke kan bestemme sig, foreslaar Faderen ham at holde Skole om Vinteren, da han har »lært skikkeligt«, og gøre Bondearbejde om Sommeren. Han indvilliger heri, laaner Bøger hos Sognepræsten og »gode Venner« og søger saaledes ved flittig Læsning at dygtiggøre sig til Skolegerningen. ⁷⁾

Chr. Sigfr. Ley meddeler, at H. A. Martensen havde nydt en god dansk Skolegang i Rurup, men meddeler intet nærmere herom. ⁸⁾ — Det slesvigske Skolevæsens Tilstand var fra Midten af det 18. Aarhundrede lige til henimod Aarhundredets Slutning, ja, paa flere Steder endog ned i det ny Sekel i det væsentlige i en højst maadelig Forfatning. Skoletiden var begrænset til tre-fire Vintermaaneder; der var næsten ingen Skolebygninger, Lærerne var uvidende og usselt lønnede — de gik paa Omgang blandt Bønderne for Kost og Husly («Wandeltisch»). Skolen øvede derfor gennemgaaende ikke nogen synderlig Indflydelse paa Børnenes Kundskaber og Dannelse. Hvorledes skulde det ogsaa være andet, naar den, der slog ind paa Skolegerningen, gjorde det, fordi han ikke duede til andet og iøvrigt kun underviste i Vintermaanederne som »Omgangslærer« i ambulante Skoler og den øvrige Del af Aaret tjente til Livets Ophold ved Bondearbejde. Ganske vist udfoldedes der i det 18. Aarhundredes sidste Halvdel ivrige Reformbestræbelser paa Skolevæsenets Omraade i Hertugdømmerne; men disse afsluttedes først med Skoleloven for Slesvig-Holsten af 24. August 1814, saa at denne Nyordning ikke kan være kommet H. A. Martensen tilgode. ⁹⁾

⁶⁾ C. F. Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig. Bd. 1 Kbh. 1857 p. 327. — ⁷⁾ Fam.-opt. («Min Fødsel og Barndom»). — ⁸⁾ »Danskeren« Bd. 5 smst. —

⁹⁾ C. F. Allen: anf. V. p. 251—263, 264—321, 327—332. — Rurup har ogsaa haft sine »Omgangslærere« og faar først en fast ansat Lærer efter Aarhundredskiftet i Hans Hörluck (f. 1790). (J. Fausbøl: Minder fra Branderup. p. 106).

Forklaringen paa hans »gode danske Skolegang« maa snarere søges hos Sognepræsten i Branderup (hvortil Rurup jo hører), den dygtige og nidkære H. P. BARFOED (f. 1770, d. 1841), der beklædte Embedet i 12 Aar (1796—1808). Han var en kraftig Personlighed og samvittighedsfuld Embedsmand, hvis egentlige og største Indsats kom til at ligge paa Oplysningens Omraade. Som Oplysningens nidkære Tjener oprettede han en »Efterskole« i Præstegaarden, hvortil Ungdommen fra Sognet og Omegnen kom flere Gange ugentlig til Undervisning; han læste dansk Sprog og Historie med en halv Snes store Dreng; med aabent Øje for Danskhedens mislige Stilling i Slesvig arbejdede han ogsaa for Oprettelsen af et dansk Skolelærer-seminarium, hvilket dog ikke lykkedes for ham i Hertugdømmet, men senere i Kongeriget. Han oprettede ogsaa et Sognebibliothek (1802), hvorved han yderligere vakte Læselysten i Rurup, hvis Befolkning iforvejen var ikke blot ædruelig og sædelig, men ogsaa meget læsende.¹⁰⁾ Det er vel ret sandsynligt, at ogsaa Martensen har nydt godt af Barfoeds Skoleundervisning; ihvertfald har han sikkert modtaget mangt et Vink og mangen Forklaring, naar han laante Bøger af »vor gode Præst« for at forberede sig til sin Lærergerning.¹¹⁾

Samtidig med at Martensen nu arbejdede med det pædagogiske Maal for Øje, forberedtes han til Konfirmationen. Denne fandt Sted paa Dansk 15. April 1799; han skildrer selv senere denne Dag som »den høitiidelige Dag, da han . . . Aflagte Prøve paa sin Christendom; da han for den Alviidende, og for en heel Menighed fornyede sin Daabspagt. Det var den Dag, han første Gang nedknælede for Herrens Alter; og aflagte for den Alviidende, og for den gode Præst Barfoed den høitiidelige Eed at blive Christi Lære Troe«. Hans religiøse Standpunkt karakteriseres af Biskop Martensen som en fast Forsynstro, der begrænsede sig til den første Trosartikel. Formodentlig skyldes hans Hengivenhed for sin Sognepræst ikke saa meget det religiøse som det pædagogiske og vel ogsaa det nationale: han bevarede Livet igennem Forkærlighed for dansk Sprog.¹²⁾

Efter at have gjort »Bondearbejde« om Sommeren samme Aar fik Martensen i Efteraaret en Plads som »S k o l e h o l d e r«, hvilken han allerede ombyttede med en anden Aaret efter. Skønt hans Lærer-

¹⁰⁾ Wiberg Bd. 1 p. 349. — J. Fausbøl: smst. p. 17—18, 72. — s. F.: En Slægts Historie. p. 46. — Richard Petersen: Frederik Barfod. Kbh. 1897 p. 3. —

¹¹⁾ Fam.-opt. (»Min Fødsel og Barndom«). — ¹²⁾ M: Levnet I p. 3, 2, 9; II p. 153—154. — Fam.-opt. (»Jeg bliver Conformert«. — A. M. Martensens biogr. Notiser).

gerning forløb ret godt begge Steder, var han dog aabenbart ikke kommet »paa sin rette Hylde«. Han, der hidtil var opvoxet inde i Landet — Branderup Sogn ligger i Slesvigs skarpe Midtegn omtrent lige langt fra Haderslev, Aabenraa, Tønder og Ribe — var i sin anden Skoleholderplads kommet til at virke paa Øen Barsø, der hører til Løjt Sogn. Det er en lille Ø, som ligger Øst for Gjenner Bugt, Nord for Aabenraa- og Als Fjord, hvorfra den da 18-aarige Yngling havde rig Lejlighed til at iagttage den paa dette Tidspunkt saa livlige Skibsfart paa Hertugdømmernes Østkystbyer; det var jo i dansk Søhandels- og Fragtfarts Storhedstid, der først standsede 1807. Det stolte Syn var aabenbart Martensen for stærkt, han forsømte sin Pligt for at roe og sejle med Baad og øve sig i Styrmandskunsten, som han selv fortæller; men først efter forskellige Fataliteter, fremkaldt blandt andet ved de udenrigspolitiske Forhold, lykkedes det ham dog i Sommeren 1802 at blive forhyret med en Fregat, der skulde sejle fra Flensborg til Vestindien. Efter nogle Ugers Ophold i Flensborg, hvor han logerede hos Enken efter Boghandler (Bogantikvar) NIELS TRUELSEN, stak han til Søs paa sin første store Rejse og vendte tilbage til Flensborg et Aarstid efter (1803), hvorpaa han gennemgik et Navigationskursus; i Efteraaret 1803 fik han Attest som Styrmand med følgende Karakter: »Er ist mithin der Theorie nach Geshikt um ein Schif zu führen«. Den følgende Tid (1803—1804) har aabenbart for Martensens Vedkommende været delt mellem ny Rejser til »Sukkerlandet«, som han kalder Vestindien, og en stedse voxende Interesse for ANNA MARIA TRUELSEN (f. $\frac{12}{6}$ 1781, d. $\frac{23}{3}$ 1853), en Datter af den førnævnte Niels Truelsen.¹³⁾

Desværre har H. A. Martensen ikke naaet at faa nedskrevet mere om »det Mærkværdigste af sit Levnet«; men ihvertfald blev han 25. November 1807 gift med Anna Maria Truelsen. Det er muligt, at han i de mellemliggende Aar (1804—1807) har lagt Grunden til en vis Velstand, da Aarene indtil 1807 jo hører til de mest indbringende i dansk Handels Historie. Chr. Sigfr. Ley taler om, at han blev Skibskaptajn, og Morten Eskesen endog, at han blev Skibsreder. Det sandsynligste er vel, at han selv har ejet Far-

¹³⁾ Fam.-opt. (»Jeg bliver Conformert«. — »Haabet om at blive Sømand«. — »Haabet om at komme til Søs Oplives«. — »Jeg Lærer Navigationen«). — M: Levnet I p. 1. — Ang. Flensborgs da blomstrende vestindiske Handel se P. Rivesell: Versuch einer Beschreibung der Stadt Flensburg. Altona 1817 Bd. 1 p. 219, 274, jvf. 216—217, 231.

tøj.¹⁴⁾ Imidlertid har Martensens Velstand været ret kortvarig. Under den allerede faa Maaneder før hans Giftermaal udbrudte Krig mellem Danmark og England brugtes han af Regeringen som Fører af et Provideringsfartøj, som løb paa Norge. Paa en af sine Farter overraskedes han af engelske Kapere, blev opsnappet og kom i engelsk Fangenskab og mistede baade sin Førlighed og al sin Ejendom. Hvor længe Fangenskabet varede, ved vi ikke; kun saa meget er ret sikkert, at det ikke har varet syv Aar, som Morten Eskesen nok saa rundhaandet meddeler; det kan højst have strakt sig fra December 1807 til Juni 1812.¹⁵⁾

Efter Tilbagekomsten til Flensborg tvang hans nedbrudte Helbred ham til at søge en ny Næringsvej, og en saadan fandt han dels som Navigationslærer, dels som Skribent indenfor Søfarts- og Handelsfagene. Han debuterede 1815 med »Forsøg til en Haandbog for Skippere og Søehandlende« (Haderslev 1815, 2. Opl. Kbh. 1822) og fortsatte til sin Død baade som Forfatter og Oversætter til en anselig Række Skrifter af nautisk og kommercielt Indhold, der affattet paa Dansk fandt god Afsætning ikke saa meget paa Grund af deres omtvistelige Originalitet, som fordi de virkelig udfyldte et Savn i Datidens Søfarts- og Handelslitteratur.¹⁶⁾

Man faar i det hele Indtryk af, at H. A. Martensen har været »en sjælden Mand i sin Stand«; han har med sin Interesse for dansk Sprog, dansk Litteratur og for Musik staaet paa et efter Datidsforhold højere Kulturstade end sine Standsfæller. Hos Sønnen, Hans Lassen, genkendes trods al Forskellighed Faderens nationale Sympati og æstetiske Interesse.¹⁷⁾

ANNA MARIA MARTENSENS Profil tegner sig derimod langt mindre anskueligt. Hun var en livsfrejdig og sindsligevægtig, nøjsom og

¹⁴⁾ Fam.-opt. (A. M. Martensens biogr. Notitser). — »Danskeren« anf. Bd. smst. — Morten Eskesen: anf. V. p. 136. — smlg. »Dagen« 1822 Nr. 244. — Paa Hans Lassen Martensens Konfirmationsattest angives Faderens Stilling som Skibskaptajn (F. A.). — ¹⁵⁾ M: Levnet I p. 1. — Fam.-opt. (A. M. Martensens biogr. Notitser). — »Dagen« 1822 Nr. 244. — Fr. Thaarup: Fædrenelandsk Nekrolog 1821—1826. Kbh. 1835 p. 136. — Morten Eskesen: smst. — jvf. Datoerne for de første Børns Fødsel ¹⁹/₈ 1808 og ⁴/₂ 1813 (se nærv. Afh. p. 10). — ¹⁶⁾ M: Levnet I p. 1. — P. Rivesell: anf. V. p. 641. — »Dagen« 1822 Nr. 244. — jvf. Dansk Litteratur-Tidende. Kbh. 1820 Nr. 40. — Bricka Bd. 11 p. 160. — Fortegnelse over H. A. Martensens Skrifter (Oplag og Oversættelser) se Erslew Bd. 2 p. 236—237. — Edu. Alberti: Lexic. d. Schlesw.-Holst.-Lauenb. u. Eutin. Schriftsteller. 2. Abt. Kiel 1868 p. 20. — ¹⁷⁾ R. P. T. K. Bd. 12 p. 373. — M: Levnet I p. 10, 12, 9; II 153—154.

energisk Natur, men »uden Dannelse og Genialitet« og stod saaledes kulturelt set ikke paa Højde med sin Ægtefælle; udgaaet fra et Hjem, hvor Moderen — en ganske jævn Flensborgerkone — vel »ofte taledede Dansk«, men hvor Slægten var bundet med stærkere Baand Syd paa end Nord paa, blev »det Danske svagere« hos hende, »om det end ved enkelte Leiligheder kunde komme frem«. Hun snakkede Flensborger-Plat og benyttede iøvrigt som sin Moder Tysk i Breve og biografiske Notitser. Hendes Kristendomssyn — en fast Forsynstro — var navnlig ved Konfirmationsforberedelsen blevet rationalistisk præget, men uddybedes senere især ved J. P. MYNSTERS Forkyndelse, saa at hun udviklede sig religiøst fra den første til den anden Trosartikel.¹⁸⁾ Hos Sønnen, Hans Lassen, genkender man Moderens lyse Livssyn og stærke Drag mod tysk Sprog.¹⁹⁾

---

¹⁸⁾ M: Levnet I p. 13—14, 3, 4—7. — Josepha M: p. 30—31, 213—215. — J. H. Paulli: Taler i Kirken. Kbh. 1866 p. 196. — Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 189. — Vilh. Birkedal: Oplevelser. 1. Afd. p. 197. — ¹⁹⁾ M: Levnet I p. 106, 13.

Kapitel 2.

H. L. MARTENSENS FLENSBORGSKE BARNDOMS- OG FØRSTE SKOLEAAR (1808—1817).

I Hans Andersens og Anna Maria Martensens Ægteskab fødtes tre Børn: HANS LASSEN MARTENSEN (f. $10/8$ 1808, d. $3/2$ 1884), NIELS TRUELSEN MARTENSEN (f. $4/2$ 1813, d. $24/11$ 1816) og en dødfødt Datter fra Sommeren 1815.

Hans Lassen Martensen blev døbt i det tyske Sprog 30. August 1808 i Flensborgs nordre Kirke, Maria Kirken ¹⁾ og henlevede som »et sundt og lykkeligt Barn« sine første Barneaar i det tarvelige Skipperhjem, der laa i Mariasognet. Han blev tidligt sat i *Mariasogns Distriktsskole* i Slotsgangen, hvor Undervisningen meddeltes paa Højtysk — trods Danskhedens Udbredelse var der ikke en eneste offentlig dansk Skole i Flensborg —, hvorimod Dansk blev behandlet som et fremmed Sprog, hvorpaa der kun ofredes et Par ugentlige Timer. Den i Skolen herskende Aand synes at have været rationalistisk. Undervisningen interesserede ikke Martensen synderligt, »allermindst de Brokker af Physik og anden Naturvidenskab, man ... søgte at bibringe os Børn«. En kærkommen Afvexling for ham var de regelmæssige Søndagsbesøg hos Moderens Familie i Flensborgs sydlige Bydel, hvor han dels fandt »en langt betydeligere Velstand«, end han kendte i sit eget Hjem, dels en højere

¹⁾ Fam.-opt. (A. M. Martensens biogr. Notitser). — M: Levnet I p. 14, 4. — Vartou Kirkebog 1814—1834 p. 44 (L. A.). — Ang. H. L. Martensens Navngivning smlg. Morten Eskesen: anf. V. p. 23, 135—136. — I Mariakirken var Dansk blevet afskaffet 1669. Den eneste danske Kirke i Flensborg var Helligaandskirken, der kun blev besøgt af »simple Folk«, og hvor den danske Præst iøvrigt efter kgl. Res. $1/10$ 1782 kun maatte udføre visse kirkelige Handlinger paa Dansk, hvorimod andre Handlinger (som Daab) skulde udføres paa Tysk af tysk Præst. Der var saaledes ikke noget usædvanligt nationalt set i Martensens Daab. (C. F. Allen: anf. V. Bd. 2 Kbh. 1858 p. 9—10; Bd. 1 p. 248—250).

Kulturstandard; det tyske Element var jo langt stærkere udbredt i Flensborgs sydlige end i den nordlige, overvejende dansk prægede Del, og dermed fulgte ogsaa »flere Dannelseselementer«. Det forklarer, at Martensen ved disse Besøg ikke blot fik »en Fornøielse, men ogsaa en vis Cultur, saavidt hans Alder kunde tillade det«. ²⁾

Men i 9-Aars Alderen afsluttedes hans flensborgske Barndom. Da Faderen nemlig antog, at der vilde være bedre Betingelser for hans danske, faglige Forfattervirksomhed i København end i Flensborg, brød Familien op fra »det borger- og bondevenlige, Pengene høit vurderende og nøie beregnende Flensborg« og rejste i September 1817 til København. ³⁾ 1817 bliver saaledes det første Mærkeaar i Martensens Udvikling i national Henseende. Færdedes han i Flensborg saavel i som udenfor Hjemmet i en sproglig og kulturel Blanding af det danske og det tyske Element, blev han ved sit to-sprogede Hjem i København »omplantet . . . i dansk Jordbund, hvor han i Aand og Hjerte blev dansk«. Omplantningen 1817 blev altsaa afgørende for hans Danskheds Væxt. ⁴⁾

---

²⁾ M: Levnet I p. 2—6. — P. Rivesell: anf. V. p. 634. — C. F. Allen: anf. V. Bd. 2 p. 11. — ³⁾ M: Levnet I p. 1—2, 7. — Fam.-opt. (A. M. Martensens biogr. Notitser). — ⁴⁾ M: Levnet II p. 153—154; III p. 146.

Kapitel 3.

KØBENHAVNSKE BARNDOMS- OG SENERE SKOLEAAR (1817—1827).

v. *Westens Institut* (1817—1823).

MARTENSENS københavnske Barndoms- og Skoleaar faldt i en Periode af Danmarks Historie, hvor Statsbankerotten 1813 og Norges Tab 1814 havde gjort Monarkiet til »et lidet fattigt Land«. Økonomisk og materielt var Tilstanden i Kongeriget væsentlig som i Hertugdømmerne, i København som i Flensborg.¹⁾ Næringsssorger red som en Mare baade Stat og Samfund, Demoralisation bredte sig i de forskellige Stænder. Det skortede saavel paa økonomisk Mod som paa politiske og sociale Interesser. Man dyrkede Æstetik og Filosofi og især dramatisk Kunst og søgte deri Sindets Opløftelse og Befrielse fra det økonomisk knugende Tryk. De katastrofale Forhold satte Disharmoniens Præg paa Litteraturen. Var Harmonien og Livsfylden i det 19. Aarhundredes første Tiaars Litteratur »en naturlig Udfoldelse, et foraarligt Udspring«, saa maatte det andet Tiaars Slægtled stride sig igennem til Harmoni, tilkæmpe sig den gennem Reflexion; omkring 1820 hendør Gnyet af den litterære »Syvaarskrig« — den Baggesenske Fejde mod Oehlenschläger (1813—1820) —, og samtidig indtræder der en næsten fuldstændig Dvaletilstand i Litteraturen. Den økonomiske Elendighed trykkede selvfølgelig ogsaa Kirken; men det hindrede dog ikke forskellige Faktorer — Institutioner som Personer — i at virke allerede inden 1825 til en Fornyelse af det kristelige Liv, til en Fordybelse i Retning af positiv kristelig Tro og bibelsk Kristendom. Først i 1820'ernes Midte begynder de økonomiske Kaar at bedres, Samfundet er ved at komme til Kræfter og genvinde sin Sundhed. Der bliver paany kendeligt Liv og Røre i de materielle og aandelige For-

¹⁾ jvf. P. Rivesell: anf. V. p. 217, 220 flg.

hold, i Civilisation og Kultur. I Litteraturen indtræder et nyt mærkeligt Gennembrud, de filosofiske Aander slippes løs i »Howitz-Fejden« (1824), Kirkekampen udbræder 1825.²⁾

Det var altsaa under alt andet end lyse Forhold, at den Martensenske Familie slog sig ned i København. Den første større Begivenhed, som den da 9-aarige Dreng blev Vidne til, var Reformationens 300 Aars Jubilæum, der blev fejret ved en 3 Dages Fest fra 31. Oktober—2. November 1817. Af denne Højtidelighed oplevede han dog ikke andet end at faa et Glimt af den Pragt, som udfoldedes i Festens Anledning; af det Indvendige fik han intet, som han selv fortæller.³⁾

Til hans nationale Akklimatisering bidrog selvfølgelig først og fremmest S k o l e g a n g e n. Han kom i det Brendstrup-v. Westenske Institut, der havde tilhuse paa »Store Kjøbmagergade« i nogle »smaa, indsnevrede og halvmørke Localer« i en Baggaard. Det var blevet stiftet 1799 af en Translatør, J. C. v. WESTEN (f. 1769, d. 1841), der af en af sine Lærere (G. P. Brammer) skildres som høflig og velvillig, men ikke tillidindgydende. Fra dette Instituts Lærerkorps og Discipelskare udgik der i Aarenes Løb ikke faa Mænd, som senere indlagde sig Fortjeneste i dansk Aandsliv.⁴⁾ Martensen blev først sat i en Handelsklasse, men senere overflyttet til en studerende Klasse, da Regning og Matematik faldt ham »særdeles vanskelige« og han saaledes ikke egnede sig til at gaa Handelsvejen. — Blandt de Lærere, der underviste ham, var G. P. BRAMMER (f. 1801, d. 1884), senere som Biskop sin tidligere Elevs Kollega. Han underviste de øverste studerende Klasser i dansk Sprog og Deklamation, senere tillige i Historie og Geografi; skønt han kun var et Par Aar ældre end de ældste Disciple, lykkedes det dog den ungdommelige, kundskabsrige og pædagogisk begavede Lærer at komme i et ikke blot fagligt, men personligt Forhold til sine Elever, et Forhold der for enkelte af disses Vedkommende senere forvandlede til Ven-skab. »Den berømmeligste« af hans Disciple blev netop Martensen, der under ham skrev sine »første danske Stile«, som iøvrigt gjorde

---

²⁾ Vilh. Andersen: Litt.-hist. p. 494 flg., 344. — L. Koch: 1801—1817. p. 163 flg. — s. F.: 1817—1854. p. 15 flg. — J. Oskar Andersen: Om »Kirkens Gienmæle« 1825, tr. i »Dansk Kirkeliv«. Kbh. 1925 p. 132 flg. — ³⁾ M: Levnet I p. 8. — L. Koch: 1801—1817. p. 288 flg. — Alex. Rasmussen: Fr. Münter. Bd. 1 Kbh. 1925 p. 183 flg. — ⁴⁾ M: Levnet I p. 8, 15. — Erslew Bd. 3 p. 315—316. — smlg. R. Nyerup: Kjøbenhavns Beskrivelse. Kbh. 1800 p. 512, 514. — Biskop G. P. Brammers Ungdomsliv (udg. af Johs. Kok). Kbh. 1884 p. 131.

Brammer opmærksom paa hans »fortrinlige Evner«; og Martensen glemte paa sin Side heller ikke den »sande Deeltagelse«, som deres Lærer nærede for dem. ⁵⁾

Blandt de øvrige Lærere var den senere berømte Digter, CHR. WIN-
THER (f. 1796, d. 1876), der underviste respektabelt, men ikke særligt
vækkende i Dansk — Martensen nævner kun, at han »begeistrede«
dem med sin kendte Regenssang (»Her under Nathimlens rolige
Skygge«); ⁶⁾ fremdeles den »grundærlige og grundlærde« CHR. THOR-
KILSEN (f. 1794, d. 1870), som »paa en lidet lystvækkende Maade
indbankede os — fortæller Martensen — den græske Grammatik«; ⁷⁾
endelig stiftede han her det første Bekendtskab med Læreren i He-
braisk, J. C. LINDBERG (f. 1797, d. 1857), under hvis stærke Ind-
flydelse han senere skulde komme i Metropolitanskolen. ⁸⁾

I de fem-sex Aar, Martensen tilbragte i v. Westens Institut, førte
han efter sin egen Mening overvejende »en Driverexistents«; hans
Skolearbejde var mere ledet af Lyst end af Pligt. Han henlever en
overvejende æstetisk betonet Tilværelse, læser »alt det Poetiske han
kunde overkomme og desuden en Deel historiske Skrifter«. I en drøm-
mende og fantaserende, virkelighedsflyvende Tid fordyber han sig i
Poesi og Historie, kæler for Følelse, Anelse og Fantasi; han gaar
paa Jagt efter Oehlschlägers Værker og dyrker Violinspil, som
han gribes af »Enthusiasme« for; sammen med sine Skolekammerater
optræder han paa »de skraa Brædder« og holder Pennefejde som en
Efterligning af den da standende litterære »Syvaarskrig«. Derimod
finder Martensen i disse Aar (1817—1823) »ikke videre Smag i de
classiske Studier«. ⁹⁾

Han lever et stille, indadvendt og selvoptaget Hjemmeliv,
over hvilket der tidligt kastes mørke Skygger. Han har kun kendt
sin F a d e r som en af Sølivets mangen Tørn og Krigsfangenskabets
Langvarighed mærket Mand, der led af en smertefuld Gigtsygdом,

⁵⁾ M: Levnet I p. 8—9, 13. — G. P. Brammers Ungdomsliv. p. 131 flg. (NB. p. 133, 140). — ⁶⁾ M: Levnet I p. 12—13. — Nic. Bøgh: Chr. Winther. Bd. 1 Kbh. 1893 p. 180. — ⁷⁾ M: Levnet I p. 12. — G. P. Brammers Ungdomsliv. p. 182. — Bricka Bd. 17 p. 266. — Wiberg Bd. 1 p. 303. — Sofus Elvius p. 100—101. — ⁸⁾ M: Levnet I p. 20. — jvf. nærv. Afh. p. 18 flg. —

⁹⁾ M: Levnet I p. 12, 9—12, 8. — Det fortælles, at Martensen »skulde komme fra Skolen paa 5 Minuter hver Dag, og hver Gang han kom det mindste for sent, tugtedes han«. (Venligst meddelt af Professor, Dr. jur. & phil. Johs. Steenstrup efter en ældre Optegnelse fra Studentertiden efter Udsagn af en Sproglærer i Kbh., H. Berthelsen, der i sine yngre Aar var kommet hos Martensens Fader. — jvf. Erslew Bd. 1 Suppl. p. 134).

som endog berøvede ham Synet paa det ene Øje; allerede 41 Aar gammel døde han af Vattersot ($7/_{10}$ 1822) og blev et Par Dage efter begravet paa Helligaandskirkens Kirkegaard. Med Rette skriver hans efterlevende Enke, at han døde »meget for tidligt for hende og deres Søn«. Begge disse sad nu tilbage i trange Kaar — Faderen efterlod sig intet; men takket være sit »lykkelige Naturel« og sin energiske, handlekraftige Karakter lykkedes det den selvfornægtende og opofrende Moder ved »tro Venners Bistand« at holde Sønnen endnu et Aar i v. Westens Institut, indtil han efter forudgaaende Prøve blev optaget i Metropolitanskolen det følgende Aar ($1/_{10}$ 1823), hvor der var Udsigt til fri Skolegang og Stipendier for ham.¹⁰⁾

Det er sandsynligt, at de efter Faderens Død yderligt svære og trange Aar har bidraget til, at den unge Martensen blev endnu mere indadvendt end sundt og naturligt var: »Mit Naturel førte mig til et indadvendt Liv, og idet jeg levede i min indre Verden og uforstyrret kunde hengive mig dertil, blev Yderverdenen mig mere ligegyldig, end den burde«. Han var med andre Ord i denne Periode af sit Liv overvejende æstetisk i n d s t i l l e t overfor Livet med et stærkt kontemplativt Drag. Men 1823 sætter Skel mellem den da 15-aarige Martensens Barndomsaar og hans Ynglingeaar; med hans Overflyttelse til Metropolitanskolen indledes et nyt, for hans Uddannelse og Udvikling saa betydningsfuldt Livsafsnit.¹¹⁾

Metropolitaneraar (1823—1827).

I Metropolitanskolen fik Martensen — som han selv fortæller — strax Indtryk af at befinde sig i en højere og ædlere Sfære end den, hvori han hidtil havde færdedes i v. Westens Institut. I Mod-sætning til dette Instituts arkitektonisk uskønne og hygiejnisk usunde Lokaler fik han her et »forædlende Indtryk« af C. F. Hansens ny-

¹⁰⁾ M: Levnet I p. 13—14. — Fam.-opt. (A. M. Martensens biogr. Notitser). — Helligaands Kirkes Begravelsesprotokol 1813—1829 p. 273 (L. A.). — »Dagen« 1822 Nr. 244. — jvf. Bricka Bd. 11 p. 160. — J. H. Paulli: anf. V. p. 197. — Josepha M: p. 217—218. — Censurprotokol 7 (1814—1823) Nr. 59. — Discipelfort. Nr. 536. — Deliberationsprotokol Nr. 3 p. 139 (Metropolitanskolens Arkiv. L. A.). — C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: Metropolitanskolen gennem 700 Aar. Kbh. 1916 p. 98.

¹¹⁾ M: Levnet I p. 14. — Faderens Død og Sønnens indadvendte Liv finder maaske Genklang i H. Martensen: Den chr. Ethik. Den spec. Deel. Den individ. Ethik. Kbh. 1878 p. 23, 142.

opførte Metropolitanskole, fornem af Ydre og efter Datidens Forhold imponerende af Indre.¹²⁾ Havde han de foregaaende Aar nærmest ført en »Driverexistents«, samlede han sig nu med Energi og snart tillige med voxende Interesse om Skolefagene. Hans fortrinlige Evner »fremstraalede« i langt højere Grad end før,¹³⁾ han var modtagelig og aaben for alle Indtryk og alle Tanker, Lærerkorpset var dygtigt og Samtidens Aandsliv frugtbart. Alle Betingelser var saaledes tilstede for, at Martensens første Ynglingeaar kunde blive en grødefuld Tid af grundlæggende Betydning for hans Udvikling.

Grundlaget for den Undervisning, han nød, var Skolereformen af 1797, der gav Modersmaalet den fornemste Plads blandt Skolefagene, men fastholdt de klassiske Sprog som det nødvendige Grundlag for den lærde Dannelse; den tog Hensyn til de moderne Sprog og de saakaldte Realvidenskaber, der her optoges for første Gang paa den lærde Skoles Undervisningsplan; den søgte alsidigt at omfatte saavel Aands- som Naturvidenskaberne. Skolereformen var imidlertid alsidigere paa Papiret, end den blev omfattende gennemført i Praxis, hvor det viste sig, at Opgaven oversteg Kræfterne. Det var og blev de klassiske Sprog, som optog omtrent Halvdelen af Skoletimerne og satte sit Præg paa Undervisningen. Resultatet blev, at de øvrige Fag blev sat i Skygge; det gik ikke mindst ud over Realfagene. Man blev nødt til at »slaa af paa« de altfor store Fordringer.¹⁴⁾

»Rector scholæ« paa Martensens Tid var N. L. NISSEN (f. 1771, d. 1845), af Væsen stiv og afmaalt, kølig og fornem, men som Skolemand en ubestridelig Dygtighed, der var som skabt til den ledende Stilling, han indtog, takket være hans administrative og repræsentative Egenskaber, humane Sindelag og Evne til at indgyde saavel Lærerstab som Discipelskare Respekt. Var Udførelsen af det egentlige Rektorembede Nissens stærke Side, var Lærergerningen hans svage Side. Træffende karakteriserer Vilh. Andersen ham med de Ord, at han af den latinske Indskrift, han havde givet Metropolitan-

¹²⁾ M: Levnet I p. 15. — Ang. det arkitektoniske Indtryk smlg. Vilh. Andersen: Tider og Typer. Goethe Bd. 2 Kbh. 1916 p. 11—12. — Den ny Skolebygning var blevet opført 1811—15 og indviet 1816; den afløste den ved Københavns Bombardement 4. September 1807 sammenstyrtede Bygning. (C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. p. 104, 105, 102). — Ikke blot Martensen, men ogsaa andre er som Disciple blevet betaget af de store, lyse Klasseværelser (anf. V. p. 110).

¹³⁾ M: Levnet I p. 16. — G. P. Brammers Ungdomsliv. p. 140. — ¹⁴⁾ C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. p. 98, 117. — jvf. L. Koch: 1801—1817. p. 83 flg. — smlg. Metropolitanskolens Artiumspetiturum ^{23/7} 1827 (Copie-Bog Litr. I p. 453—460. Metropol.-sk.' Arkiv. L. A.).

skolen: »Disciplina sollerti fingitur ingenium«, bedre forstod det første end det sidste Ord.¹⁵⁾ Nissen underviste i Græsk og Latin i øverste Klasse, men opfattede det som sin væsentlige Opgave kun at være »Hører«, meddeler Martensen. Han nøjedes med at overhøre Disciplene i det Stof, som de ved egen Hjælp havde arbejdet sig igennem. Derved fremmedes ganske vist Elevernes Øvelse i at arbejde paa egen Haand, og deres Lyst til Selvstudium vakt. Martensen er heller ikke blind herfor, men finder dog, at der knyttede sig visse Mangler til Rektors Undervisning: dels formaaede Nissen ikke at aflokke Læsefagene nogen Interesse, han kunde ikke som flere af de andre Lærere vække Begejstring, »rive med«; dels var han for karrig med at kommentere de klassiske Forfattere. Kun eet Skrift dannede en særlig Undtagelse, nemlig Ny Testament. Naar han læste nytestamentlig Græsk med ældste Klasse, benyttede han Lejligheden til (ved Gennemgangen af Matthæus Evangelium) at meddele »udførlige Oplysninger« og »sunde Religionsbegreber«, der klart viste, at han var »fuldblods Rationalist«. Det skadede dog ikke Disciplene, da de havde et skarpt Øje for »det Urimelige« i Nissens Kommentarer. Det er ikke umuligt, at det er gaet Martensen, som det senere gik B. J. Fog, der ligeledes frekventerede Metropolitanskolen under Rektor Nissens Styre, at »de naturlige Forklaringer« af Underne tværtimod deres Hensigt drev ham bort fra Rationalismen og saaledes kan have bidraget til den Holdning, Martensen som moden indtog overfor denne Aandsretning: »de rationalistiske Vande ere altfor flove«. Nissen staar derfor for Martensen som den Lærer, af hvem han lærte mindst.¹⁶⁾

En afgjort Modsætning til N. L. Nissen var »den geniale ufor-glemmelige« POUL MARTIN MØLLER (f. 1794, d. 1838), der trods adskillige Ejendommeligheder ved sin Person — for hvilke Disciplene havde et opmærksomt, omend velvilligt Øje — forstod at vinde disse, der »beundrende« saa op til ham; »uden at lægge an derpaa udøvede han en saa befrugtende Indflydelse paa dem«. Den kærnesunde og naturlige, for Affektation saa fuldstændig blottede Poul Møller har uvilkaarligt paavirket Disciplene i Kraft af sin Personlighed. Der er

¹⁵⁾ Bricka Bd. 12 p. 300—302. — Erslew Bd. 2 p. 456—458. — C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. p. 108—110. Tillæg p. 3. — M: Levnet I p. 17. — Vilh. Andersen: anf. V. p. 12. — ¹⁶⁾ M: Levnet I p. 16—17, 129. — C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. p. 110 flg. — J. Bondo: Bruun Juul Fogs Levnet. Kbh. 1897 p. 12. — N. Lindberg: Af Jak. Kr. Lindbergs papirer, tr. i Histor. Maanedsskr. Bd. 3 Odense 1884 p. 373—374. —

vel ingen Tvivl om, at naar Martensen i sine Metropolitaneraar blev saa interesseret i de klassiske Sprog, at det filologiske Studium snart kom til at staa for ham som et »Ideal«, saa skyldes det ikke mindst Poul Møller, der havde Græsk og Latin som Undervisningsfag. Det var i Martensens Tid, at han udsendte sin Oversættelse af Odysseens sex første Sange (1825), et Værk der i lige Grad bærer Vidne om hans dybe Fortrolighed med Homér som med det danske Sprog i dets folkelige Oprindelighed. Ogsaa dette bidrager til at forstaa den »be-frugtende Indflydelse«, han havde paa Disciplene.¹⁷⁾

Som Lærer i Religion fungerede i Martensens sidste Skoleaar P. A. PLUM (f. 1797, d. 1880). Han var Discipel af H. N. Clausen og hørte som teologisk Kandidat fra 1824 til de første Hold Teologer, der var blevet paavirket af den unge Clausen. Til denne Clausen-Discipel staa Martensen i Taknemmelighedsgæld, dels fordi han ved sin Undervisning bidrog til at vække hans Selvtænkning, dels fordi han opmuntrede ham ved det »Bifald«, han skænkede hans »Religionsafhandlinger« (d. v. s. Religionsstile), som ofte tog en »philosophisk Retning«.¹⁸⁾

Medens Martensen først i Metropolitanaskolen stiftede Bekendtskab med de ovennævnte Lærerkrafter, var J. C. LINDBERG ham en gammel Kending fra v. Westens Institut. Lindberg var som teologisk Kandidat blevet ansat i forskellige københavnske Skoler (foruden de nævnte ved Borgerdydskolen paa Christianshavn); ved Siden af Skoleundervisningen i Hebraisk og Religion fortsatte han sine Specialstudier over semitisk-østerlandsk Filologi og Numismatik. Som Adjunkt i Metropolitanaskolen debuterede han allerede 1822 med en hebraisk Chrestomati og en hebraisk Grammatik og udsendte det følgende Aar en grammatisk Analyse til Genesis, Bøger som han havde udarbejdet med Skolernes og de studerendes Tarv for Øje, og som han selv lagde til Grund for sin Undervisning.¹⁹⁾

¹⁷⁾ M: Levnet I p. 16. — Vilh. Andersen: Poul Møller. Kbh. 1894 p. 151—154, 141. — C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. Tillæg p. 11.

¹⁸⁾ M: Levnet I p. 16. — C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. Tillæg p. 11. (P. A. Plum blev kst. Adjunkt 1825). — jvf. Wiberg Bd. 3 p. 170. — Sofus Elvius p. 476. — I Religion anvendtes Krog Meyers Lærebog og Herslebs bibelske Historie. M. H. t. »Religionsafhandlingerne« skal bemærkes, at Disciplene »øvede sig i at skrive theologiske og historiske Udarbejdelser«, der henhørte under Faget Dansk, men som vel er blevet bedømt af Faglærerne. (Metropol.-sk.' Artiumspetiturum ^{23/7} 1827 i Copie-Bog Littr. I p. 460. Metropol.-sk.' Arkiv. L. A.). —

¹⁹⁾ M: Levnet I p. 20. — Bricka Bd. 10 p. 303 flg. — Erslew Bd. 2 p. 144.

Hvilket Udbytte Martensen fik af Lindbergs Hebraisk-Timer, meddeler han intet om. Det var aabenbart ikke de hebraiske Lektioner i og for sig, der drog hans Interesse, men derimod de religiøse Spørgsmaal, som fremkaldtes dels ved Læsningen af Genesis, dels og især i Tilknytning til Samtidens, til Øjeblikkets kirkelige Spørgsmaal, der ikke mindst paa Metropolitanskolen fik en livlig og interesseret, sejt og udholdende Talsmand i Lindberg, der som Grundtvigs Medarbejder ved »Theologisk Maanedsskrift« og Vaabenfælle i »Kirkekampen« i sine Undervisningstimer drev »en stille Propaganda for Grundtvigianismen i dens daværende Skikkelse, i hvilken de strengt conservative Grundsætninger, som hævde Lutherdommen og Fædrenes Tro, endnu ikke vare blevne afløste af det vilde Frihedsraab og den mageløse Opdagelses Misviisning«. Takket være hans tjenstvillige og trofaste Væsen og vindende Egenskaber blev denne Propaganda ikke uden Virkning; ja, i Borgerdydskolen, hvor han iøvrigt havde en Støtte i sin Kollega og Fagfælle, P. A. Fenger, resulterede det endog i, at baade Lærerne og Eleverne delte sig i to Partier: for og imod Grundtvig. De religiøse Brydninger mellem Lærerstab og Discipelskare var vel allerede begyndt ved denne Skole før Kirkekampens Udbrud, men tog dog først ret Fart efter denne.²⁰⁾

Selvom Kirkestriden vel ikke fremkaldte et lige saa stærkt Røre i Metropolitanskolen — Forholdene (Lærere—Elever) var ikke saa lidt forskellige fra Borgerdydskolens — satte den dog Sindene i Bevægelse. Kirkekampen rejste ikke alene Interesse for det saglige Spørgsmaal, om H. N. Clausen kunde fortsætte sin Embedsvirksomhed eller ikke, men satte tillige det religiøse, personlige Spørgsmaal i Bevægelse: »Hvad tykkes Eder om Christo, hvis Søn er han?« Der vakttes saaledes »et religiøst Røre« ogsaa i den unge Martensen, under hvilket han blev stedse stærkere paavirket af Lindberg, der med Godhed for den modtagelige Yngling søgte at præge ham i Grundtvigs Billede. Han samtalte indgaaende med ham og skildrede da »Grundtvig som det største aandelige Lys iblandt dem, hvem alle Sandhedsvener maatte følge«; det var fremdeles paa Lindbergs Foranledning, at Martensen stiftede nærmere Bekendtskab med for-

— K. f. N. Bd. 3 p. 60. — C. A. S. Dalberg & P. M. Plum: anf. V. Tillæg p. 11. — N. Lindberg: anf. Afh. smst. Bd. 4 Odense 1885 p. 288—289. —

²⁰⁾ M: Levnet I p. 20—21. — »Danskeren« Bd. 3 p. 297—303. — F. Rønning: J. C. Lindberg, tr. i »Kirkeligt Samfunds Julebog«. Kbh. 1926 p. 96—97. — N. Lindberg: anf. Afh. p. 304 flg.

skellige Skrifter af Grundtvig. »Meget deraf forstod han ikke, men blev ofte truffen af Lyn og Glimt, der fremkaldte et Røre indeni ham«. ²¹⁾

Sammenligner man P. A. Plums og J. C. Lindbergs Forhold til Martensen, kan Forskellen udtrykkes saaledes, at den første søgte at vække hans Selvtænkning, den anden at vinde ham for et bestemt Kristendomssyn. Og da Rektor Nissen opdagede, at Martensen var Genstand for Propaganda fra Lindbergs Side, søgte han som Rationalismens svorne Tilhænger og Ortodoxiens afgjorte Modstander at modarbejde ham, som han iøvrigt stod paa en spændt Fod med, ved »faderligt« at advare Martensen »mod farlige om end talentfulde Mænd som Lindberg og Grundtvig, mod Orthodoxie og Obscurantisme«, en Advarsel som Skoledisciplen ganske overhørte, da han havde »saa uendelig ringe Tanker« om Rektors »Forstaaelse af disse Ting«. ²²⁾ Det er saa meget mere forstaaeligt, at Nissen indirekte skred ind mod Lindberg ved at advare Martensen mod denne, hvis det virkelig forholder sig, som N. Lindberg fortæller: Martensen skal som Discipel i ældste Klasse (1827) have hørt til den Skare Unge, der bestod saavel af »troende dissiple« fra Borgerdyd- og Metropolitanskolen som af Studenter og Kandidater, der hver afskrev et Exemplar af det oprindelige Manuskript til det senere forandrede og i 1828 af J. C. Lindberg udsendte Skrift: »Om Kristendommens Forsvar i Danmark mod falske Lærere og falske Lærdomme«. ²³⁾

Det var dog ikke alene en religiøs Vækkelse, som Martensen oplevede i disse Aar, men tillige en humanistisk og æstetisk Vækkelse. Han levede i »en aandelig Rigdom«. Gennem Skoleundervisningen stiftede han Bekendtskab dels med de klassiske, græske og romerske Forfattere — »de Gamle«, som han kalder dem — dels med den danske Litteratur, især Oehlenschläger, af hvis Værker Lærerne »oftere forelæste« i Skoletimerne. Var den humanistiske Vækkelse vel væsentlig knyttet til Skolearbejdet, saa maa den æstetiske Vækkelse mindst ligesaa meget tilskrives de Fritidsstudier, som Pligtarbejdet levede ham i rigelig Grad. Det var i disse Aar, at han gjorde rige Erobringer baade i den indenlandske og den

²¹⁾ M: Levnet I p. 21. — ²²⁾ smst. p. 21—22. — Om Forholdet mellem Nissen og Lindberg se F. Rønning: anf. Afh. p. 95—96. — N. Lindberg: anf. Afh. smst. Bd. 3 p. 328 flg. — ²³⁾ smst. Bd. 5 Odense 1885 p. 351. — jvf. F. Rønning: anf. Afh. p. 104—105. — s. F.: Grundtvig Bd. 3, 1 p. 175. — Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 146—147. —

udenlandske Litteratur. Han dyrkede Shakespeare, Klassicismens Digtere — Schiller og Goethe — og Romantikens Koryfæer — Tieck, Novalis, Werner; han kendte »saa godt som hele den danske poetiske Litteratur«, hvor han kaarede sig Oehlenschläger til sin Yndlingsdigter. Allerede i v. Westens Institut var Martensen blevet »betaget« af denne, men først i Metropolitanskolen kom hans Kærlighed til Oehlenschläger »til Udfoldelse og til at slaae Rødder for hele Livet«. ²⁴⁾

Men af al den omfattende Læsning, som Martensen dyrkede i sine Metropolitaneraar, var der dog eet Skrift, som gjorde særlig stærkt Indtryk paa ham, og som blev af central Betydning for hele hans senere Udvikling. Det var HENRIK STEFFENS' lille Bog *om den falske Teologi og den sande Tro*. ²⁵⁾ Da Bogen udkom, vakte den Opsigt og fik en højst forskellig Modtagelse i de forskellige Lejre i Datidens Aandsliv saavel i Tyskland som i Danmark (d. v. s. København). Aaret efter gjorde dens Forfatter en Rejse i Norden og gæstede ved den Lejlighed ogsaa København i Efteraaret (1824), hvor han paa sit flere Ugers lange Besøg blev Genstand for privat og offentlig Hyldest. Vel var Meningerne nu som tidligere stærkt delte om Steffens' særprægede Personlighed, men eet var sikkert: han havde ihvertfald gjort et stærkt og fyldigt Indtryk i Danmark. Det følgende Aar (1825) udsendtes hans Bog i dansk Oversættelse, hvilket paany satte Recensenternes Penne i Bevægelse. ²⁶⁾ Der var saaledes nok til at henlede Martensens Opmærksomhed paa Steffens og hans omstridte Skrift; han har sikkert hørt det debatteres, har maaske ogsaa læst Bladartiklerne for og imod det, og saa en Dag fik han fat paa selve Bogen. Hvad var det, han her mødte, og hvad fødtes der i ham under Læsningen?

Inden dette Spørgsmaal søges besvaret, vil et Par Bemærkninger om Skriftet være paa sin Plads. Det betegner et Vendepunkt i Steffens' religiøse Udvikling og kan betragtes som det officielle Udtryk for hans fulde Tilslutning til luthersk-evangelisk Kristendom.

²⁴⁾ M: Levnet I p. 19, 18, jvf. 9—10. — Josepha M: p. 25, 99—100. —

²⁵⁾ Von der falschen Theologie und dem wahren Glauben. Eine Stimme aus der Gemeinde durch Henrich Steffens. Breslau 1823. — ²⁶⁾ Om den falske Theologie og den sande Troe. En Stemme af Menigheden ved Henrich Steffens. Oversat ved Provst M. P. Kruuse, Sognepr. for Høyelse og Lellinge Menigheder. Kbh. 1825. (Cit. her). — Rich. Petersen: Henrik Steffens. Kbh. 1881 p. 335—336, 340—343, 316—324. — F. Rønning: Grundtvig smst. p. 28—29, 61—67. — smlg. L. Koch: 1817—1854 p. 51—52. —

»Den sande Troe« finder han i den ved Luther rensede Lære, der bevæger sig om Synd og Naade, og som betoner det objektive og guddommelige, det autoritative og mysteriøse i Kristendommen.²⁷⁾ Fra dette Standpunkt vender han sig mod »den falske Theologie«, som i hans Øjne repræsenteres af Schleiermacher, hvem han iøvrigt skyldte overordentlig meget i sin religiøse Udvikling, men paa hvem Skriftet i det væsentlige ikke destomindre er et Angreb. Hvor meget Steffens nemlig end kom til at skyldte Schleiermacher, fandt han dog ikke fuld Tilfredsstillelse i dennes Kristendomssyn, men derimod først i den ortodoxe Lutherdom, som han mødte levendegjort i J. G. Scheibel, hans Universitetskollega i Breslau og Præst ved en luthersk Kirke, senere Leder af den gammellutherske Bevægelse.²⁸⁾ Steffens' Polemik havde dog ogsaa Adresse til andre, saaledes til Rationalismens Fadhed og Brødre-menighedens Tilbøjelighed til et for snævert, et i daarlig Forstand »pietistisk« Livssyn; heller ikke den spekulative Filosofi gik Ram forbi. Til sidst kastede han Handsken til den preussiske Union af 1817, som »den sande Menighed« (og Steffens som Medlem af denne) ikke kunde tiltræde, idet denne fastholder sin luthersk-evangeliske Nadveropfattelse.²⁹⁾

Skønt Skriftet, paa een Gang et Bekendelses- og et Lejligheds-skrift, er afgjort luthersk baade i dogmatisk og etisk Henseende, ja, skønt det endog er udpræget konfessionelt med Hensyn til Arvesyndslære og Kristi Legems Ubiquitet,³⁰⁾ saa fornægter det dog ikke sin Oprindelse: at være skrevet af »Lynildsmanden«, Romantikens uforfærdede Herold under de hjemlige Himmelstrøg i Aarhundredets Begyndelse. Man genkender saaledes det romantiske Islæt i Steffens' Grundindstilling overfor Tilværelsen, hvilket giver sig Udtryk i Anelse og Stemning, Begejstring og Beundring, Fortryllelse og Henrykkelse, fremdeles i hans høje Vurdering af Indbildningskraften, endvidere i hans Naturfølelse og Naturvidenskab og endelig i det

²⁷⁾ H. Steffens: anf. V. p. 49, 73 (Synd—Naade), 88 (det obj.), 86 (det gudd.), 81—82 (det autoritative), 168—169 (det mystr.), 90 flg., 147, 156, 159 (det almindelige Præstedømme). — ²⁸⁾ Rich. Petersen: anf. V. p. 331—335. — jvf. K. f. N. Bd. 4 p. 72. — Om Steffens' dobbelte Forhold til Schleiermacher smlg. Brev $\frac{1}{5}$ 1823 fra Steffens til J. P. Mynster, tr. i Af efterladte Breve til J. P. Mynster. Kbh. 1862 p. 87. — Om J. G. Scheibel se Fr. Nielsen: Statskirke og Frikirke. Kbh. 1883 p. 26 flg. — ²⁹⁾ H. Steffens: anf. V. p. 4, 43—44, 161—162 (ctr. Rationalisme), 130—143 (ctr. Brdr.-Menighed), 76, 80, 81, 83, 84, 92 (ctr. specul. Filosofi), 161—171, 166 (ctr. Union). — ³⁰⁾ smst. p. 139 (Kaldsgerning), 73—76 (Arvesynd), 168—169 (Ubiquitet); smlg. Jens Møllers Recension i Nyt theol. Bibliothek Bd. 6 Kbh. 1824 p. 255. —

spekulative gennem Skriftet aandende stærke Drag efter at fatte Tilværelsen som en Enhed.³¹⁾

Da Martensen læste Steffens' Skrift, forekom det ham allerede rent formelt set langt mere tilgængeligt end Grundtvigs Arbejder; her behøvede han ikke at tage til Takke med »Lyn og Glimt«, men fandt et Stykke sammenhængende Teologi, der bevægede sig i en fremadskridende Tankegang. Hvad det reelle, Indholdet angik, forstod han det vel ikke til Bunds, dets Hovedtanke fattede han kun delvis; af Opgøret med den falske Teologi har han sikkert »slugt« Steffens' Gendrivelse af de naturalistiske Under-Forklaringer, som han kun kendte altfor godt fra Rektor N. L. Nissens nytestamentlige Lektioner. Men hvad der især gjorde Indtryk paa Martensen, var Fremstillingen af »Mythologien og den digtende Indbildningskraft, der udspringer af en langt højere Kilde end Forstanden, og hvis Verden er utilgængelig for den blotte Forstand«. Han fængsledes af de talrige Steder i Bogen, hvor Steffens med fin psykologisk Sans for det individuelle Liv taler om »mange af det christelige Livs indre Tilstande, om indre Erfaringer«, som var Martensen ukendt, men »til hvis Beskrivelse han lyttede som til en underfuld Musik«. ³²⁾

Langt vigtigere end disse i og for sig frugtbare Indtryk var dog den Anelse om en altomfattende Verdens- og Livsanskuelse, som det Steffenske Skrift fremkaldte hos ham. Da vi her staar ved et afgørende Punkt i Martensens Udvikling, vil det være naturligt at undersøge Forbindelsen mellem Martensens »Anelse« og Steffens' Tanker. Under Udviklingen af den sande Kristendom tager Steffens som nævnt Stilling til forskellige samtidige Aandsretninger, der i en eller anden Henseende afviger herfra; han faar herved ikke alene Lejlighed til at tale om det centralt kristelige: Synd—Naade, men ogsaa om Forholdet mellem Kristendom og Humanitet. Af Hensyn til den Betydning og Udformning, som de to Tankerækker faar dels hos Steffens, dels hos Martensen, vil de i det følgende blive betegnet som henholdsvis den religiøse og den spekulative Tanke.

Ifølge den første Tankegang er det Synden, »der har forpestet os og al Tilsyneværelse«, saa at al jordisk Tilværelse er dybt fordærvet;

³¹⁾ H. Steffens: anf. V. p. 24, 28, 70, 79, fl. St. (Anelse), 65, 114 (Stemning), 81, 140 (Begejstring), 42, 98, 140 (Beundring), 24 (Fortryllelse), 24 (Henrykkelse), 24 flg. (Indbildningskraft), 65—66, 60—61 (Naturfølelse og -videnskab); om det spekulative Enhedsdrag se nedenfor! — ³²⁾ M: Levnet I p. 22. — jvf. H. Steffens: anf. V. p. 23 flg. —

med Synden er Skyld forenet, og det er ikke blot den enkeltes, men Slægtens Skyld. »Endskjøndt denne, forplantet gennem Aarhundreder, blev ham [d. v. s. den sande Kristen] som overgivet, saa er den dog oprindeligen fremavlet af hans egen Sjæls hemmeligste Dybde . . . «³³⁾ Den eneste Udvej for Mennesket er Troen, som er ubetinget nødvendig til Salighed, ellers er det Døden vis. Og dog er efter Steffens » . . . ikke Livet selv Synden, . . . ikke Djævelen, men Gud skabte Verden . . . den onde Aand har vel forlokket Slægten, forpestet Tilsyneværelsens Verden, at her intet varigt Gode kan opnaaes, men . . . den guddommelige Villie, der styrer Alt til det Bedste, lyser desuagtet gennem Verden . . . Den onde Aand kan . . . Intet skabe, hvad Gud har skabt, søger han at forføre og vildlede. Derfor er . . . i alt Jordiskt noget Godt, forsaavidt det er af Gud, og noget Ondt, forsaavidt det er af Djævelen.«³⁴⁾ Det er altsaa Synden, som er det alt »forpestende« i Tilværelsen; men denne er dog ikke ret og slet Synd, men en Blanding af godt og ondt. Hermed er Overgangen givet fra den religiøse til den spekulative Tankegang.

»Alt, hvad der paa Jorden lader sig tilsyne som Kjerlighed, er vel forgjængeligt, og, naar det triner ubetinget frem, Intet, ja Synd . . . «³⁵⁾ »Alt hvad Stort og herligt i Menneskenes selskabelige Forhold, i Historien er udrettet, udspringer af . . . en hemmelighedsfuld Kjerligheds Kilde. Men ogsaa den er jordiskartet, og, hvor den ubetinget vil yttre sig, syndig.«³⁶⁾ »Betragte vi disse menneskelige Kjerligheds mangehaande Retningers Natur, saa opdage vi, at de alle dele enhver Tilsyneværelsens haarde Skikkelse. Ingen Følelse af Kjerlighed for Fædrenelandet er i sig selv reen; . . . naar den vil bestaae for sig selv, og ikke er underordnet en høiere, ligger den allerfarligste Tilløkkelse, der mægter at formørke selv den klareste Forstand, og at ryste den evige, guddommelige Sædeligheds Lov i dens Grundpiller.«³⁷⁾ » . . . Ogsaa Kjerlighed til Viisdom maa underordnes en høiere Kjerlighed, naar den ikke skal forvandle sig selv til en ondartet. Men Kjønnskjerligheden som ogsaa Familie-kjerligheden, er, naar den vil fremtræde, som eneste Rettesnor for Livet, uafhængig af alt Høiere, for nær beslægtet med den dyriske Drift, til at kunne stille Sikkerhed for en sand Opfyldelse af Sædeligheds Loven.«³⁸⁾ » . . . Ikke alene Synden, . . . men ogsaa den menneskelige Fornuft, naar den af egen Kraft vil begribe det Evige, udelukker os fra Guds Rige . . . ; ja Sædeligheds Loven erholder

³³⁾ H. Steffens: smst. p. 12, 76, 69, 78, 73. — ³⁴⁾ p. 77, 88, 95, 87, 131. —

³⁵⁾ p. 50. — ³⁶⁾ p. 54. — ³⁷⁾ p. 71. — ³⁸⁾ p. 72. —

først ved ham sin Betydning, saa at det naturlige Menneske med alle sine Gaver, med sine Videnskaber og sin Sædelighed ganske og aldeles tilhører Døden«. ³⁹⁾ »Det er just det underlige Gribende, at Alt, hvad vi kalde herligt og stort i Verden, ikke kan føre os paa den rette Vei . . . Hvad er Livet os uden denne ene salige Vished [som Kristendommen giver]«. ⁴⁰⁾

Alle gode Gaver stammer »ovenfra«, men faar dog først deres sande Værdi ved den kristelige Tro, der forhøjer det naturligt givne, forvandler »den hele sandselige Tilværelse til et en tilkommende Lyksaligheds livssvangre Gjemme«, ja, Troen er forvissat om, »at al blivende Nydelse og enhver høiere Guds Gave er saaet her, for hisset i Guds Rige at modnes«. ⁴¹⁾ »Skal vi foragte de store aandelige Gaver, Gud har skjænket Menneskene, . . . fordi vi ved dem bleve vildledte? Ingentunde. Jeg tilstaaer, at den, for hvem det er Alvor med hans Christendom, der med Fortrydelse bortvender sig fra tidligere, forfængelig Stræben, oplever en Gjennemgangs-Punkt, der har indvortes Sandhed, i hvilken han foragter Alt, hvad der tidligere tiltrak ham, og for ham havde Værd; ja end mere: jeg vil tilstaae, at en saadan Gjennemgangs-Punkt, om ellers hans Stræben er ægte og kraftfuld, maa vise sig . . . Du er vildledt ved Kunsten, ved Poesien, — var det ikke din syndige Sands, der vildledte dig der, hvor den i Sandhed Rene priser Gud, at han ved Menneskenes skønne Gaver, som ved Naturens Pragt og Herlighed, har villet forherlige sig? Virkeligen, der gives en Beundring for Guds høie Gaver, der i Sandhed er gudfrygtig, og hvo ei ved Shakespeare, eller Goethe, eller ved den gamle Verdens Storhed ofte bragtes til at knæle, . . . eller hvo med ensidig Foragt afleder alt fra Djævelen, hvad ikke fremtriner i Christendommens Form, . . . den kjender ikke den velsignelsesrige Kjerligheds lyse Dag«. ⁴²⁾

». . . Finder du nødvendigt, at flye hvad der tidligere tiltrak dig, synes dig Philosophien farlig, Poesien forførende, bebyrder den gamle Verdens Storhed, som et tungt Tryk, din Sjæl, — vel, du maa tilslutte dig, og din Selvrenselses Strængthed, om den er sand og ægte, vil igjen bringe dig munter tilbage i vor Midte«. ⁴³⁾ Den levende Kristen vil efter Gennembruddet vende tilbage til »den fornyede Skabnings store Foraarsdag« og vil med et kærlighedsfuldt Blik betragte alle Livets Foreteelser, vil i Følelsen af Guds altomfattende Barmhertighed være besjælet af en Tro, et Haab og en

³⁹⁾ p. 87. — ⁴⁰⁾ p. 77. — ⁴¹⁾ p. 126, 65—66, 80, 108. — ⁴²⁾ p. 131—132. — ⁴³⁾ p. 132—133. —

Kærlighed, der gælder alt.⁴⁴⁾ Og det kan han være med en rolig Samvittighed, for »Troens Spirer ere ved Aanden saaede i Videnskab og Kunst, i Slægtens hele aandelige Udvikling, og skal der, hvor den henplantede dem, pleies ved Kjerlighed, Beundring. Agtelse for fremmede Aandsgaver er aldrig farlig for den ægte Christen«. ⁴⁵⁾

»... Det er ... just Christendommens Velsignelse..., at hvad der .... forundtes dig at lære, strængt prøvet, ofte bestridt, ikke sjældent med Ret forkastet, dog skal voxer og lykkes i den store Bygning, hvor den rensede Erkjendelse for hiin Undernes og Tegnenes høiere Tid udvikler sig, hvor Erkjendelsen selv skal skue Guds Rige, idet det Gode skiller sig fra det Onde. — Saaledes bliver ved den Rene Alt reent, som det for ham er reent; ... saaledes modnes hine Troens Frugter, der ikke skal blive i Skjule, Lyset, som vi ikke stille under Skjeppen, men paa Lysestagen, saa det maa lyse og aabenbare Guds Herlighed«. ⁴⁶⁾ Kristendommen skal være det principielt bestemte: »Troen er nødvendigviis, naar vi ved den i Liv og Erkjendelse ere igjænfødte, et Absolut, alle aandige og sandselige Kræfter ere den underordnede, og kun forsaavidt den kaldes det Høieste, aldeles Oprindelige, der leder Alt, er den christelig Tro«. ⁴⁷⁾ Denne principielt formede Tanke faar i en Forbindelse, hvor Steffens taler om Gavernes Forskellighed blandt Menighedens Lærere, det konkrete Udtryk, at Troen hos nogle ytrer sig som »en udbredt Videns strængt ordnende Princip«. ⁴⁸⁾

Ifølge den spekulative Tankegang i Steffens' Skrift er Tilværelsen altsaa en Blanding af godt og ondt. Alt, hvad stort og herligt, fint og ædelt, Jordelivet ejer, bør ikke ytre sig ubetinget som det absolut selvstændige, for da er det Synd, men kun bestemt af Kristendommen, centraliseret i denne, der ogsaa fremstilles som den Magt, der forklarer og forædler alle gode Gaver. ⁴⁹⁾ Det er naturligt, at den Kristne, som oplever et religiøst Gennembrud, for en Stund forholder sig afvisende overfor det humane Liv, hvorfra han har vendt sig; men det normale er, at det negative Forhold afløses af et positivt Forhold til det humane Liv, hvilket ogsaa er Protestantismens sande Mening. ⁵⁰⁾

Af disse to Steffenske Tanker fanger den religiøse som nævnt Martensens Opmærksomhed, ukendt som han var med religiøse Erfaringer. Dog var det ikke Steffens', af Selvoplevelser prægede Ord om Synd og Naade, Tvivl og Tro, der fik den store Betydning for ham; men det var derimod den spekulative Tanke, der fremkaldte

⁴⁴⁾ p. 133—134. — ⁴⁵⁾ p. 139—140. — ⁴⁶⁾ p. 142. — ⁴⁷⁾ p. 156—157. — ⁴⁸⁾ p. 159. — ⁴⁹⁾ p. 141, 136. — ⁵⁰⁾ p. 131, 151. —

en »Anelse« hos ham om, at »der maatte kunne gives en Verdens- og Livsanskuelse, i hvilken Alt hvad der i Tilværelsen har Betydning, Natur og Aand, Natur og Historie, Poesie, Kunst, Philosophie føier sig harmonisk sammen til et Aandens Tempel, i hvilket Christendommen er det altbeherskende og altforklarende Midtpunct«. ⁵¹⁾

Sammenligner man de ovenfor citerede Steffens-Tanker med Martensens »Anelse«, er det let nok at se Forbindelsen, at genkende Paavirkningen. Forskellen mellem dem kan maaske formuleres saaledes, at hvad Steffens i Skriftet stiller som et af Tidens Krav til Kristendommen, det dæmrrer for Martensen som hans Maal. Man kunde spørge: hvad var Grunden til, at Martensen fik netop denne Anelse? Hvorledes var den forberedt? Til Besvarelse heraf er det først og fremmest nødvendigt at være klar over hans Psykes Ejendommelighed; vi vil senere vende tilbage hertil, men skal blot i denne Forbindelse karakterisere den (iøvrigt efter Martensens egne Ord) som religiøs — spekulativ. ⁵²⁾ Han forstaaer ved det religiøse det indadvendte Forhold til Gud, ved det spekulative det udadvendte Forhold til Verden. Hvorvidt havde hans Psyke nu udviklet sig i Aarene 1823—1827?

Hans rige Evner og omfattende Interesser foldede sig ud, Æstetiken var ikke længere som i v. Westens Institut Enehersker over dem, ogsaa Filologien lagde Beslag paa dem, og Filosofien begynde saa smaat at gøre sig gældende. Han drev en omfattende Læsning og stod under flersidig aandelig Paavirkning fra de særprægede Lærere: den rationalistiske Nissen, den H. N. Clausen-paavirkede Plum, den naturfrodige (humant-religiøse) Poul Møller og den nidkære Grundtvig-Talsmand, Lindberg. Alt dette fremkaldte i Martensen et humanistisk, æstetisk og religiøst Røre. Den humanistiske og æstetiske »Vækkelse« betød, at hans Øje blev opladt for, hans Sjæl fyldt af »Beundring« og »Begejstring« for det menneskelige i dets naturlige Frodighed og Fylde. Den religiøse »Vækkelse« stillede ham overfor Spørgsmaalet: »Hvad tykkes Eder om Christo, hvis Søn er han?« Det tredobbelte Røre i Martensens Indre berørte altsaa baade det spekulative og det religiøse i hans Psyke.

Læsningen af Steffens' Skrift gjorde paa ham et tredobbelt Indtryk, der nærmere kan analyseres som æstetisk (han fængsles af Steffens' Tanker om Mytologi og Fantasi), som religiøst (han lytter interesseret, men som en fremmed til Beskrivelsen af det kriste-

⁵¹⁾ M: Levnet I p. 23. — ⁵²⁾ smst. p. 54. —

lige Livs indre Tilstande) og som spekulativt (han fik af Skriftet »i dets Heelhed« Anelsen om Totalanskuelsen), og det sidste Indtryk var det største og for ham mest fundamentale Udbytte, som han vandt af Steffens' Bog. Alt dette tyder paa, at det spekulative (det æstetiske og humanistiske) var udviklet paa det daværende Tidspunkt i langt højere Grad end det religiøse. Det sidste er dog ved at vaagne eller rettere ved at gøre sig gældende i Martensens Tankeliv (»Hvad tykkes Eder om Christo?« og Interessen for de religiøse Erfaringer); det religiøse synes derimod ikke for ham at have været det dybt personlige Spørgsmaal om Synd og Naade.

Det Problem, som Martensen allerede paa det daværende Udviklingsstrin var begyndt at faa Øje for, har aabenbart drejet sig om, hvorledes han skulde forsone den religiøse og den spekulative Interesse; begge krævede at udfolde sig (Expansion) og at forenes (Syntese). Det spekulative er vaagent, det religiøse dæmmer vel endnu, men gør sig dog altsaa saa smaat gældende. Han lever »i en aandelig Rigdom«, hvor han øser af Aandslivets mangfoldige Herligheder. Det er dog, som de rige Indtryk fra den udbredte Læsning paa det humane og det religiøse Felt og Paavirkningerne fra de forskellige Lærertyper strømmer isoleret ind paa Martensen. Hvor fandt han en sand levende Kristendom forenet med al Tilværelsens brogede Fylde? Hvor gaves der en saadan Forening, hvori hans ejendommelige Psyke kunde finde Hvile? Da var det, at Steffens' Skrift om den falske Teologi og den sande Tro faldt paa hans Vej. I Steffens mødte han en aandsbeslægtet, der med aaben Sans for alle de Værdier, som ogsaa Martensen havde lært at skatte, henviste til det naturlige og humane Livs Forædling og Forklaring i den sande Kristendom. Da dæmrede for Martensens indre Øje Fantasibilledet af den universelle Harmoni, af hele Tilværelsen som en Række koncentriske Cirkler, mangfoldige og mangefarvede, alle uden om Kristendommen som det altbeherskende Centrum.

Denne »Anelse« betyder først og fremmest paa Martensens daværende Udviklingsstadium, at Romantikken, der hidtil havde næret hans Følelse og Fantasi, nu er ifærd med at erobre hans Tankeliv; og det er ikke dette eller hint enkelte, som er karakteristisk for denne Aandsretning, men det er selve Romantikens Nerve, som bestemmer Martensens Indstilling overfor Tilværelsen, det er den stærke Trang efter Livets Koncentration, efter Totalitet, Universalitet — alt sammen Udtryk for den dybe Dragelse efter Enhed.⁵³⁾

⁵³⁾ H. Høffding: Den nyere Filosofis Historie. Bog 8, 3. Udg. Kbh. 1921 p. 132 flg. — s. F.: Danske Filosofer. Kbh. 1909 p. 42 flg. — jvf. R. Haym:

Tager man fremdeles Martensens følgende Udvikling og hele Liv i Betragtning, er det indlysende, at »Anelsen« fik en saadant Betydning for ham, at det træffende vil kunne udtrykkes i de Ord, hvormed han en Menneskealder senere skrev om J. P. Mynster: »Der ere . . . i ethvert Menneskes Liv visse Udgangspuncter for den aandelige Livsgang, der have været bestemmende for hele Veien og i hvilke Endemaålet er forudbetegnet, visse Grundspørgsmaal, i hvilke Sjælens Inderste har udtalt sig, som have bestemt det indre Livs hele Retning, som der ogsaa maa siges, at den Maade, paa hvilken et Menneske har spurgt om Sandheden, har været afgjørende for det Svar, han erholdt, visse første Inspirationer, der ligesom i en frugtbar Spire have indesluttet, hvad under Livets Fremgang blev udfoldet«. ⁵⁴⁾ Et saadant Udgangspunkt i Martensens aandelige Livsgang betegner den ovennævnte »Anelse«, som Steffens' Skrift lokkede frem i hans Indre. Det var Anelsen, der bestemte hans Livsmaal og sikkert ogsaa Valget af det teologiske Studium al filologisk Interesse tiltrods. ⁵⁵⁾

I Betragtning af Martensens Følsomhed overfor aandelig Paa-virkning og Modtagelighed for alle Impulser spørger man med Interesse: hvilken Betydning fik Konfirmationsforberedelsen for ham? Han blev forberedt hos Præsten ved Vartov Hospitalskirke, N. G. WOLF (f. 1779, d. 1848), »en velbegavet Ordets Forkynder«, »en god Taler«, der øvede en fortjenstfuld gejstlig Virksomhed baade som Missionær i Grønland og senere som Præst i Danmark. ⁵⁶⁾ Han gav Martensen det Vidnesbyrd, at »hans Kundskab og Opførsel var udmærket gode«. Den første Søndag efter Paaske (¹⁰/₄ 1825) blev han »offentligen confirmeret i sin Daabs Pagt i Vartou Kirke«; men »den Confirmation« var efter Martensens eget Udsagn »aldeles uvirksom« og saaledes for intet at regne i Sammenligning med de Kildevæld, som fra andre Kanter strømmede ham saa rigeligt imøde. ⁵⁷⁾

De fire Aar, Martensen frekventerede Metropolitanskolen var vel aandeligt rige og frugtbare, men trange i økonomisk Henseende. Al-

Die romantische Schule. 4. Aufl. Berlin 1920 passim. — ⁵⁴⁾ H. Martensen: Til Erindring om J. P. Mynster. Kbh. 1855 p. 6. — ⁵⁵⁾ M: Levnet I p. 24, 16. —

⁵⁶⁾ Han var tillige Præst ved Citadellet Frederikshavn, Frederiks Hospital og Fødselsstiftelsen samt som tidligere Missionær i Grønland Lektor ved det grønlandske Seminarium. Wiberg Bd. 2 p. 147, 160. — H. P. Selmer: Nekrologiske Samlinger. 1. Aarg. Kbh. 1848—49 p. 375—386. — jvf. L. Koch: 1801—1817 p. 176—177. —

⁵⁷⁾ Vartou Kirkebog 1814—1834 p. 44 (L. A.). — Konfirmationsattest (F. A.). — M: Levnet II p. 8. —

lerede i det første Skoleaar (1823—1824) medførte et Stipendium en kærkommen Lettelse i Skolebetalingen for Moderen; i det følgende Skoleaar (1824—1825) tildeltes Sønnen »det mellemste Stipendium« (35 Sølv Rd.), og de to sidste Aar (1825—1827) modtog han »det højeste Stipendium« (50 Sølv Rd.). I Stipendieforslagene anføres i dem alle, dels at Moderen var »høist trængende til Hjælp«, da hun »aldeles intet havde af det offentlige eller i Enkepension til sin Understøttelse«, dels at Sønnen vakte »de bedste Forhaabninger«, »de bedste Forventninger om sig«. ⁵⁸⁾

Martensen var i alle Maader en lovende Skolediscipel, uden at han dog kan siges at have fornægtet Drengenaturen. Ved den sidste Examen, han underkastedes i Juni 1827 inden Dimissionen, fik han Udmærkelse; det samme lød Censuren paa i September ved Karaktergivningen for »Naturgaver, Skoleflid, Huusflid, Fremgang og Sæderne«. ⁵⁹⁾ Rektor Nissen kunde derfor med god Samvittighed skrive om Martensen i det til det filosofiske Fakultets daværende Dekan, H. C. Ørsted indsendte Artiumspetitur, at »han besidder særdeles gode Naturgaver og har anvendt meget god Flid, hvorfor den Fremgang, han har gjort i . . . . Sprog og Videnskaber, ansees at være meget god. Hans sædelige Forhold har været meget godt«. Derimod forlyder der ved denne Lejlighed intet om de Forventninger, som stedse betonedes i Stipendieforslagene. Det nævnte Artiumspetitur udviste ikke alene, at Martensen havde »nydt Underviisning i alle de Sprog og Videnskaber«, som lærtes i Metropolitanskolen, men at han tillige — foruden det omfattende Stof, som krævedes læst af alle Disciple — »paa egen Haand og ved privat Fliid« havde læst Extra-Pensa i Latin og Græsk. Et Par Maaneder efter at »rector scholæ« havde indsendt dette Petitur, dimitteredes Martensen (^{20/9} 1827) til Universitetet. Hans Skoletid var endt, det tredje Stadium i hans Udviklingsgang afsluttet, og et nyt, rigt og betydningsfuldt Livsafsnit skulde nu til at begynde. ⁶⁰⁾

⁵⁸⁾ Copie-Bog Litr. I p. 244—245, 266, 324—325, 339, 411—412, 428. — Censurprotoc. 7 (1814—1823) Nr. 59, Discipel-Nr. 536 (Metropolit.-sk.' Arkiv. L. A.). — ⁵⁹⁾ Dag-Protoc. Nr. II p. 189 (ang. Disciplenes Forsømmelse, Opførsel, Flid) (smst. L. A.). — anf. Censurprotoc. —

⁶⁰⁾ Artiumspetitur af ^{23/7} 1827 mangler i U. A., men findes i Copie-Bog Litr. I p. 453—460 (NB 454, 459, 460). — Alfabet. Register over Metropolitanskolens Disciple siden 1797 (M.) (smst. L. A.). — anf. Censurprotoc. — M: Levnet I p. 23. — Da Martensen elleve Aar senere saa tilbage paa de fire Aar, han havde tilbragt i Metropolitanskolen, udtalte han kort og køligt, at han skyldte Skolen ikke alene »eruditio in bonis litteris«, men ogsaa »studium proficiendi excitatum«. (Univ.-Progr. 1838 p. 36). —

Kapitel 4.
STUDENTER- OG FØRSTE KANDIDATAAR
(1827—1834).

Martensen bliver Student. — Rusforelæsningerne.

I Oktober Maaned 1827 underkastede den da 19-aarige Martensen sig examen artium, som han bestod med Udmærkelse («laudabilis et publico encomio ornatus») og kom som saadan til at høre til »de indkaldte«, som af Aarets Studenter udgjorde ialt fem lovende Ynglinge, deriblandt den senere kendte juridiske Professor, F. C. Bornemann og Politikeren Orla Lehmann. Den 18. s. M. blev han immatrikuleret og modtog det akademiske Borgerbrev af Universitetets daværende Rektor, Teologen P. ER. MÜLLER; samme Dag blev han indskrevet i »Kongens Livcorps«, af hvilket han først afskedigedes (^{22/10} 1832) faa Dage før sin teologiske Embedsexamen. Til Privatpræceptor valgte Martensen OEHLENSCHLÄGER, hvori man vel tør se et Vidnesbyrd om hans Hengivenhed for sin Yndlingsdigter. ¹⁾

Saa begyndte Martensens Studenteraar. De faldt indenfor en Periode i dansk Aandsliv, i hvilken de æstetiske Interesser var de fremherskende i den dannede Verden — Tyverne og især Trediverne er jo dansk Litteraturs egentlig æstetiske Tid, da Stoffet, Indholdet først faar Værd ved Formen, Livet først sin Forklaring i Kunsten; den æstetiske »Treaarskrig« (Heiberg-Oehenschläger, 1827—1830) og de Heibergske Vaudeviller vakte mere almindelig

---

¹⁾ M: Levnet I p. 23, 60. — Univ.-Progr. 1838 p. 36. — Protocollum Exam.-Artium Nr. 1820 (U. A.). — Bevis for Exam. art. (F. A.). — Kbh.s Universitets Matrikel Bd. 3 Kbh. 1912 p. 651, 648, 652. — Alphabet. Stam-bog over Personalet ved Kongens Livcorps Nr. 68 p. 130 (Hærens Arkiv). — smlg. H. Matzen: Kbh.s Universitets Retshistorie 1479—1879 Bd. 2 Kbh. 1879 p. 131, 135, 137, 141. — Orla Lehmann: Efterl. Skrifter Bd. 1 Kbh. 1872 p. 20—21. —

Opmærksomhed og ivrigere Deltagelse end baade den filosofiske »Howitz-Fejde« (1824—1825), der ikke formaaede at vække filosofisk Liv i den her omhandlede Periode, og den religiøse »Kirkekamp«, som med sit Mylder af Processer, Pjecer og Artikler fra begge Sider trak i Langdrag lige indtil 1834. ²⁾

Hvad angaar det teologiske Fakultet, i hvilket Martensen jo havde valgt at studere, indtog det ikke nogen ledende Stilling i de førende religiøse Bevægelser, der enten som Mynster gik udenom eller som Grundtvig gik imod det. Fakultetet var som Helhed betragtet respektabelt, omend ikke særlig fremragende. Ikke med Urette kunde Peder Hjort karakterisere det netop i Aarene 1827—1830 paa følgende Maade: »... Sikkerlig ... gjælder det om hvert evropæisk Land, at Universiteterne udgjøre Centralpunkterne for deres videnskabelige Virksomhed og næppe er dette Forhold nogensteds mere iøjnefaldende end i Danmark. Ikke desto mindre maa jeg sige, at de teologiske Studier for Nærværende savner i Kjøbenhavns Universitet det organiske Midtpunkt, som det burde have der. ... Aarsagen turde synes at ligge i den personlige Beskaffenhed af det teologiske Fakultets Sammensætning«. ³⁾

Summus theologus var Cl. Frees Hornemann (f. 1751, d. 1830), der repræsenterede et radikalt, neologisk Standpunkt, ud fra hvilket han iøvrigt baade i Tide og i Utide ivrede mod »den moderne mystiske, phantastiske Naturphilosophie«, saaledes især i det lille Skrift: »Advarsel mod Phantasiens Misbrug« (Kbh. 1821), der giver hans skarpeste, vel om aandelig Begrænsning, men tillige om analytiske Evner vidnende Kritik af Schelling. ⁴⁾ P. Er. Müller (f. 1776, d. 1834) havde ganske vist udviklet sig fra et af Kant stærkt paavirket Standpunkt til et mere bibelsk og konfessionelt Kristendomssyn, saaledes i sit »System i den christelige Dogmatik« (Kbh. 1826); men optaget som han var af baade teologisk-systematiske og filologisk-historiske Studier, er han ikke ueffent blevet karakteriseret af Peder Hjort som »en fast og sikker Petrus« indenfor Filologiens Omraade, men »en fin og utilfredsstillende Eras-

²⁾ Vilh. Andersen: Litt.-hist. p. 494 flg., 585, 580 flg. — O. Waage: J. P. Mynster og de philosophiske Bevægelser paa hans Tid i Danmark. Kbh. 1867 p. 104 flg. (jvf. 39 flg.). — L. Koch: 1817—1854 p. 116 (jvf. 45 flg. — smlg. L. Helveg II p. 453 flg.). — ³⁾ P. Hjort: Udsigt over nyere dansk Literatur. Kbh. 1872 p. I, 25. — ⁴⁾ Bricka Bd. 8 p. 89 flg. — J. Oskar Andersen: Om »Kirkens Gienmæle« 1825, tr. i »Dsk. Kirkeliv« 1925 p. 132—133. — smlg. L. Koch: 1801—1817 p. 91 flg. —

mus« indenfor Teologiens Felt.⁵⁾ — Ogsaa den tredje teologiske Professor, JENS MØLLER (f. 1779, d. 1833), der har indlagt sig Fortjeneste baade som Kirkehistoriker og ved sit Arbejde for Bibelsagen og Missionen, havde gennemgaaet en religiøs Udvikling fra en vaklende Stilling mellem Kants Rationalisme og tysk liberal Neologi til et fuldt evangelisk Standpunkt.⁶⁾

Fakultetets betydeligste Kraft, dets mest ansete og i mange Henseender indflydelsesrigeste Medlem var dog H. N. CLAUSEN (f. 1793, d. 1877). Hans religiøse Standpunkt i den her omhandlede Periode finder Udtryk i hans »*Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*« (Kbh. 1825), der viser baade rationalistiske Elementer og Islæt fra Schleiermacher, ja, det afslører en »uklar og undervægtig« Opfattelse af Kristendommen og betegner endog paa adskillige Punkter et Tilbageskridt i Sammenligning med P. Er. Müllers dogmatiske Stade.⁷⁾ — Fakultetets yngste Medlem var i Martensens første Studenteraar M. H. HOHLENBERG (f. 1797, d. 1845), en fin Natur og samvittighedsfuld gammeltestamentlig Forsker, der religiøst set stod H. N. Clausen nærmest.⁸⁾ Af en nogen anden Type var N. FOGTMANN (f. 1788, d. 1851), som blev Professor 1830 efter P. Er. Müller, men som allerede Aaret efter ombyttede Universitetskatedret med Ribe Bispestol; han er Forfatter til »*Lærebog i den christelige Religion, til Brug for den studerende Ungdom*« (Kbh. 1823), en kortfattet, forstandig og frisindet Dogmatik, der trods Tilslutning til bibelsk Kristendom og kirkelig Lære dog bærer Præg af hele Tidens Intellektualisme og svage Synds erkendelse.⁹⁾

⁵⁾ Bricka Bd. 11 p. 602 flg. — J. Oskar Andersen: anf. Afh. p. 133—134. — P. Hjort: anf. V. p. 27. — smlg. L. Koch: 1801—1817. p. 94 flg. — s. F.: 1817—1854. p. 27 (85). — M. H. t. Fr. Münter (f. 1761, d. 1830), der som Sjællands Biskop var Medlem af Fakultetet og som saadan endnu anmeldte Forelæsninger i Vintersemestrene 1828/29 og 1829/30, henvises til Alex. Rasmussen: Fr. Münter. Bd. 1, Kbh. 1925 p. 147, 183 flg., 206 flg. — Lektionskatalog. —

⁶⁾ Bricka Bd. 12 p. 65 flg. — J. Oskar Andersen: anf. Afh. p. 134. — s. F.: Festskr. i Anl. af d. dsk. Missionsselskabs 100 Aars-Jubil. I. Indledn. og B. F. Rønnes Liv. Kbh. 1921 p. 28 flg. — ⁷⁾ Bricka Bd. 3 p. 612 flg. — L. Koch: 1817—1854. p. 45, 142. — J. Oskar Andersen: Om »Kirkens Gienmæle«, anf. V. p. 144—145, 155—156. — smlg. s. F.: H. N. Clausen og hans Bog om »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforf., Lære og Ritus«, tr. i T. T. 4 Rk. Bd. 7, 1926 p. 177 flg. (185 flg.). — N. M. Plum: H. N. Clausen i Forhold til Protestantismens Principper. Kbh. 1908 p. 10, 22 flg. — ⁸⁾ Bricka Bd. 7 p. 506 flg. — H. N. Clausen: Optegnelser p. 140—141. — ⁹⁾ Bricka Bd. 5 p. 231 flg. — V. Ammundsen: Søren Kierkegaards Ungdom. Kbh. 1912 p. 76, 85. —

For nu tilfulde at forstaa Martensens Udviklingsgang og hans Forhold til de forskellige Aandsstrømninger er det nødvendigt at holde sig klart for Øje hans Psyke og hans Maa l. Som ovenfor kortelig berørt har han selv bestemt sin Psyke som religiøs-spekulativ; hans religiøse og spekulative Interesse var »sammenvoxet« og gik saa at sige »i Eet«. Kun hvor begge Interesser blev imødekommet, kunde hans Sjæl finde Hvile. Det er denne psykiske Indstilling, der forklarer den Anelse om Totalitetsanskuelsen, som H. Steffens' før omtalte Skrift fremkaldte hos ham henimod Skoletidens Slutning.¹⁰⁾ Det var denne Indstilling, der i Studenter- og Kandidataarene bestemte hans videnskabelige Problem som Forening af Tro og Viden, af Teologi og Filosofi.¹¹⁾ Problemet krævede sin Løsning, eller hvad der er ensbetydende dermed, hans tvilling-forenedede religiøs-spekulative Interesse fordrede Tilfredsstillelse. Og det skete ikke i en Haandevending, men lykkedes først gennem en Udvikling, der forløb ad adskillige, endog »noget labyrinthiske« Omveje. Martensen behøvede længere Tid til at »gære ud«,¹²⁾ til at finde et Standpunkt, som han kunde kalde for sit eget; det sidste hang sammen med hans (iøvrigt ret tidlig vaagne) Selvstændighedstrang, der bevirkede, at han ikke saa meget sluttede sig til den eller hin »Skole« og saaledes antog et bestemt Skolepræg, men at han derimod forholdt sig eklektisk til Samtidens Aandsstrømninger, der afgav »Fermenter« for hans aandelige Udvikling.¹³⁾

Men denne Udvikling er ikke forløbet saa harmonisk, som man kunde være tilbøjelig til at antage efter hans Selvbiografi, der især for Perioden 1827—34's Vedkommende kun glimtvis lader ane, at der bag Oldingens harmoniske Livssyn og harmoniske Skildring af Studentertiden og de første Kandidataar ligger en Tid, hvor hans Indre har svunget mellem de største Modsætninger, mellem ungdommelig Lystighed og studentikos Humør p. d. e. S. og p. d. a. S. »sjælelige Kampe«, »en vedvarende Uro, en Higen og Søgen«, der udsprang af en »Brod i Sjælen«. Ja, han kan endog tale om sine »første Ungdomsaar«, sine »Studenteraar og første Gennembrud«; og en af hans bedste Venner, J. H. PAULLI ved, at Martensen har gennemgaaet »Tivlens svære Kampe«. ¹⁴⁾

¹⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 21 flg. (NB 27). — ¹¹⁾ M: Levnet I p. 34, 54. — Univ.-Progr. 1838 p. 37. — jvf. nærv. Afh. p. 72. — ¹²⁾ M: Levnet I p. 26, 21. — jvf. V. Birkedal: Oplevelser. 1 Afd. p. 195, 197. — ¹³⁾ M: Levnet I p. 25—26. — ¹⁴⁾ M: Levnet I p. 26, 54, 38. — Brev ²³/₃ 1853 fra Martensen til L. Gude, tr. i Josepha M: p. 213. — Brev ¹⁴/₁₁ 1837 fra J. H. Paulli til G. P.

Skønt disse om Disharmoni vidnende Udtryk er faa og glimtvis, er det dog — ikke mindst i Betragtning af den for hans Udvikling saa betydningsfulde Udenlandsrejse — udenfor al Tvivl, at Martensen i de her omhandlede Aar (1827—34) snarere har haft et mod Harmoni higende Sjæleliv end et fuldt harmonisk Sind. Hvorvidt Harmonien lod sig naa, den dobbelte Interesse tilfredsstillende og Problemet løse paa hans daværende aandelige Standpunkt vil det følgende, baade Tiden før Rejsen og selve denne vise. Dette Spørgsmaal afgiver tillige Synspunktet for den følgende Under-søgelse, der først og fremmest kommer til at dreje sig om, hvorvidt de daværende Universitetslærere evnede at imødekomme Martensens religiøs-spekulative Trang, og dernæst, ad hvilke andre Stier han eventuelt har vandret?

Allerede et Par Uger efter at Martensen var blevet Student, begyndte Rusforelæsningerne. Semestrene strakte sig nemlig fra 1. November til 31. Marts og fra 1. Maj til 30. September, men blev spaltede af en to Ugers Juleferie og en fire Ugers Sommerferie foruden af diverse Examiners, saa at der reelt blev fire Forelæsnings-terminer, iøvrigt en saare u hensigtsmæssig Inddeling. Efter den daværende Universitetsordning (Fundats af $\frac{7}{8}$ 1788) var der mellem den for alle fælles examen artium og det egentlige Fagstudium henlagt en Overgangstid, der strakte sig over to Semestre og afsluttedes med examen philologico-philosophicum, den saakaldte »anden Examen«, som alle Russer var underkastet. Universitetets filosofiske Fakultet tilsigtede derigennem dels at befæste og udvide de i Skolen meddelte Kundskaber, dels at give Indsigt i saadanne Fag, hvori der i Almindelighed ikke undervistes i Skolerne. ¹⁵⁾

I Vinter-Semestret 1827/28 fulgte Martensen saa Forelæsninger hos J. N. MADVIG over latinsk Litteraturhistorie (3 T.) og Tacitus' Historie (3 T.), hvilke »isærdeleshed interesserede« ham, hos M. H. HOHLENBERG (der tillige docerede under det filosofiske Fakultet) over de »smaa Profeter« (4 T.) og hos L. ENGELSTOFT over Fædrelandets Historie (1448—1559) og i Forbindelse hermed en Lektion over Kilderne til Nordens Historie (4 T.). ¹⁶⁾ Skønt Til-

---

Brammer, tr. i T. T. Bd. 4, 1887 p. 470. — ¹⁵⁾ H. N. Clausen: Historisk Fremstilling af Kbh.s Universitets Virksomhed. Kbh. 1839 p. 14. — Lektionskatalogen var affattet paa Latin, men fra V./S. 1833—34 tillige paa Dansk. — H. Matzen: anf. V. Bd. 2 p. 168. — ¹⁶⁾ Tilhørerlister filosof. Fac., Univ.- og

hørerlisterne mangler for to Fags Vedkommende, har Martensen dog ganske sikkert ogsaa hørt F. C. PETERSEN læse over Hesiods Teogoni (3 T.) og græske Antikviteter (3 T.) og H. G. v. SCHMIDTEN forelæse over »lavere Matematik« (»mathesis inferiora«), Trigonometri og Stereometri (3 T.) samt Algebra (3 T.). — Den 12. April 1828 bestod Martensen saa anden Examens første Del med Udmærkelse i Hovedkarakter.¹⁷⁾

I Sommer-Semestret 1828 tog Martensen fat paa Forberedelsen til anden Examens anden Del. Skønt han havde afsluttet Prøven i Latin som obligatorisk Fag, fulgte han dog endnu et Semester Madvigs private Øvelser i at tale og skrive Latin; det skyldtes vel hans filologiske Interesse, dels eventuelle Planer om en fremtidig Universitetslærergering.¹⁸⁾ Vigtigere var jo imidlertid de obligatoriske Fag til den forestaaende Examen. Han hørte Forelæsninger baade hos F. C. SIBBERN over teoretisk Filosofi (Logik og Psykologi (7 T.) og Kristendommens Filosofi (2 T.)), hvilke »isærdeleshed interesserede« ham, og hos Teologen, P. ER. MÜLLER over praktisk Filosofi (Moralfilosofi (4 T.)). Han fulgte ligeledes E. G. F. THUNES Forelæsninger over »højere Matematik« (»mathesis superiora«, der omfattede analytisk Geometri og elementær Astronomi) og H. C. ØRSTEDS over Fysik; »med levende Opmærksomhed« hørte Martensen de sidstnævnte Forelæsninger og blev forstaaeligt nok især »greben« af den berømte Naturforskers filosofiske Indledningsforelæsning over Forholdet mellem Natur og Aand. — Den 13. Novbr. 1828 bestod Martensen anden Examens sidste Del med et ligesaa straalende Resultat som første Del.¹⁹⁾

Teologiske Studier.

Martensen havde jo i sit sidste Skoleaar valgt Teologien til Fagstudium.²⁰⁾ Den personlige og videnskabelige Interesse faldt her sammen, bestemt af det for ham brændende Problem. Og drevet af

---

Skoledirekt.' Arkiv. Universitetets Henlæggelsessager 1 D. 1827—31 (R. A.). — Lektionskatalog. — M: Levnet I p. 24. — ¹⁷⁾ Lektionskatalog. — Karakterprotokol for filol. Ex.' 1 Del Nr. 1725. (U. A.) — Examensbevis (F. A.). — ¹⁸⁾ Tilhørerliste smst. — Lektionskatalog. — M: Levnet I p. 61; 16, 19; 77, 147; jvf. II p. 82. — smlg. J. N. Madvig: Livserindringer. Kbh. 1887 p. 98. — ¹⁹⁾ Tilhørerlister (for alle Forelæsningsrækkerne) smst. — Lektionskatalog. — M: Levnet I p. 24, 58. — Karakterprotokol for filol. Ex.' 2 Del Nr. 1742 (U. A.). — Examensbevis (F. A.). — ²⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 29. —

»vehemens desiderium« til det teologiske Studium paabegyndte han allerede dette i Rusaaret paa egen Haand. Det var ganske sikkert p. Gr. af sin da nære Tilknytning til de Grundtvigske Kredse, hvorom der nedenfor vil blive Tale, at han kom til at gøre de første Skridt paa sit Fagstudiums Omraade under Vejledning af A. G. RUDELBACH (f. 1792, d. 1862), der især »imponerede« den unge Student ved sin »uhyre Lærdom« og sit »uhyre Bibliothek«, og som gav ham »et ikke ganske ringe, foreløbigt Kjendskab« til den teologiske Litteratur. Han tilraadede ham ligeledes paa egen Haand at fordybe sig i et eller andet teologisk Hovedværk — den daværende danske Universitetsteologi manglede jo efter Rudelbachs Vurdering kristelig Værd og Videnskabelighed — og foreslog ham PH. MARHEINECKE: »*Das System des Katholicismus*« (Bd. 1—3, Heidelberg 1810—1813), et Forslag som Martensen fulgte og ikke »fortrød«. ²¹⁾ Det var ganske vist kun kortere Tid, at Martensen kunde nyde godt af Rudelbachs Vejledning, idet denne allerede i Foraaret 1829 rejste til Glauchau i Sachsen for at overtage et gejstligt Embede; men der er vel næppe Tvivl om, at der var faa, ja, ingen af de Mænd, der da sluttede op om Grundtvig, og med hvilke Martensen kom i Berøring i sine første Studenteraar, for hvem han nærede en saadan Respekt som for Rudelbach, hvem han endog paa ungdommelig Vis skal have taget til Forbillede i det ydre. ²²⁾

Martensen har dog ikke været Genstand for nogen væsentligere, dybere og varigere Paavirkning fra Rudelbach, ligesom man heller ikke i hans Teologi kan tale om et Rudelbachsk Hovedislæt, hvorimod han vel nok ogsaa her er blevet bestyrket i den Overbevisning, som han havde næret fra sin Barndom, »at den positive Tro, som den hellige Skrift og den kristne Kirke bekender, er den eneste sande og frelsende«. ²³⁾ Iøvrigt har Martensen næppe her kunnet vente at

²¹⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. — Bricka Bd. 14 p. 408 flg. — M: Levnet I p. 27—28. — jvf. M.-D. Brev Bd. 1 p. 317. — Ph. Marheinekes theolog. Vorlesung. Bd. 3. Berlin 1848. — jvf. Bd. 1 smst. 1847 p. XV. — Ang. Rudelbachs Dom over dansk Universitetsteologi se flg. Hovedsteder i Theol. Mds. Bd. 2 p. 77, 79, 152, 161, 162 (C. F. Hornemann). Bd. 9 p. 207, 292 flg. (P. Er. Müller). Bd. 3 p. 85 flg.; Bd. 10 p. 275 (H. N. Clausen). — Evangel. Kirchenzeit. Berlin 1828 Nr. 55, Sp. 435—436; Nr. 63, Sp. 500 (Jens Møller). — smlg. smst. 1835 Nr. 29, Sp. 228 (Jens Møller. Summarisk Dom over Fakultetet). — ²²⁾ M: Levnet I p. 28. — J. R. Stochholm: A. G. Rudelbach. Chria 1875 (Aftr. af »Kirk. Kalender for Norge«, 2. Aarg.) p. 35 flg. (41). — C. R. Kaiser: A. G. Rudelbach. Lpz. 1892 p. 20 flg. — Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 187. — ²³⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. —

finde det forløsende Ord paa sit brændende Problem, idet Rudelbach i sin Kamp med de gamle lutherske Vaaben for sand og fuld bibelsk og kirkelig Kristendom ligesaavel vendte sig mod den overfladiske, letfærdige Tolerance som mod Rationalismen og Idealismen (Hegelianismen), hvilken sidste han betragtede som skilt fra Kristendommen ved et svælgende Dyb, en Opfattelse der jo var Martensens Higen stik imod.²⁴⁾

Da Martensen havde afsluttet Rusaarets Examinering, kunde han helt og fuldt hellige sig det teologiske Studium. Det har sikkert været uden større Forventninger, at han begyndte paa at følge Forelæsninger hos det Fakultets Medlemmer, som han paa Forhaand har været indstillet imod, paavirket som han var fra Grundtvigsk Side især i sine tidligste Studenteraar. — Da Tilhørerlisterne mangler fra Cl. Frees Hornemanns og N. Fogtmanns Forelæsninger, ved man ikke, hvorvidt Martensen har fulgt nogen af disse. Derimod findes Listerne for P. Er. Müllers Vedkommende. Denne holdt i Aarene 1828—30 Forelæsninger over Dogmatik, Apologetik og naturlig Teologi; men efter Listerne at dømme har Martensen ikke siden Rusaaret hørt Müller, end ikke i Sommer-Semestret 1829, da dennes dogmatiske Forelæsninger og Examinatorier samlede et overmaade stærkt besøgt Auditorium. Der har sikkert heller ikke været noget at finde for Martensen i den Müllerske Teologi udover visse positive Kundskaber.²⁵⁾ Derimod overværede han M. H. HOHLENBERGS Forelæsninger over »psalmi libri primi« (4 T.) i Vinter-Semestret 1828/29 og over almindelig Indledning til Vetus (3 T.) i Sommeren 1829.²⁶⁾ Han fulgte ligeledes JENS MØLLERS Forelæsninger og Examinatorier over den kristne Kirkes »Skæbner« fra de avignonske Paver (6 T.) i Vinter-Halvaaret 1828/29; han lagde vel her Grunden til det »Dannelsens almindelige Standpunkt«, hvorpaa han efter eget Sigende stod i kirkehistorisk Henseende.²⁷⁾

²⁴⁾ se Rudelbachs Programtale i Theol. Mds. Bd. 1 (1825) p. 1 flg. —

²⁵⁾ Tilhørerlister. Univ.- og Skoledir.' Arkiv. Specielle Sager F. 1 a (Det theol. Fac.) (R. A.). — Lektionskatalog. — smlg. N. Lindbergs Anm. af M: Levnet I p. 36—37 (m. H. t. P. Er. Müller) i »Morgenbladet« 1883 Nr. 99 (1/5). —

²⁶⁾ Tilhørerlister. Univ.- og Skoledir.' Arkiv henholdsvis i Henlæggelsessager 1 D. 1827—31 og Specielle Sager F. 1 a (Det theol. Fac.) (R. A.). — Lektionskatalog. —

²⁷⁾ Tilhørerliste V./S. 1828—29 Theol. Fac. Univ.- og Skoledir.' Arkiv. Henlæggelsessager 1 D. 1827—31 (R. A.). — Lektionskatalog. — Brev ²⁶/₁ 1836 fra Martensen til F. C. Sibbern Bl. 1 r. Add. 1040/4° (U. B.). — Her findes tillige cand. theol. Martensens Vurdering af J. Møller; han værdsætter denne som

Ulige interessantere er Martensens Stilling til H. N. CLAUSEN. Han overværede i Sommer-Semestret 1829 dennes to exegetiske Forelæsningsrækker dels over de synoptiske Evangelier, dels over Romer- og Galaterbrevet (ialt 8 ugentlige Timer). Han tiltaltes af »den Klarhed og Friskhed, den Forskningens Aand«, der prægede disse Forelæsninger; han blev ogsaa snart klar over, at Grundtvigs Angreb paa Clausen i »Kirkens Gienmæle« var »en latterlig, men meget skadelig Overdrivelse«. ²⁸⁾ Men udover »lærde Kundskaber« fandt Martensen her intet væsentligt Bidrag til sit Problems Løsning. Hvor han begærede en stærkere Betonning af det mystiske og spekulative, af Metafysik og Fantasi, hvor han krævede Dybde i Følelse og Vidde i Syn, mødte han hos Clausen Forkærlighed for det kritiske, Kulde overfor »en blot øieblikkelig Opbruusning af Følelsen eller en heftig Opluelse af Phantasien« og Afvisning af Metafysiken, fordi den fremmer Fantasibeskæftigelse og afleder Sjælen fra dens Virksomhed og Udvikling i Livets Skole. ²⁹⁾

Derimod kom Clausen til ved sin Personlighed at øve den stærkeste Tiltrækning paa Martensen ikke blot i Auditoriet, men ogsaa i Privatlivet. Ikke længe efter at Martensen havde deltaget i Clausens meget lærerige Skriveøvelser (sandsynligvis i Vinter-Semestret 1831/32), blev han indbudt til dennes Hjem, hvor han siden tilbragte mange Timer, der knyttede ham inderligere til Clausen, som for ham blev ikke blot »doctor et patronus«, men »amici instar«, hvem den Unge ogsaa kom til at skyldte en »beundringsværdig frisindet« Vej-

---

Kirkehistoriker p. Gr. af omfattende Lærdom og »dybt Kildestudium«, hvor meget der end iøvrigt »kunde være at udsætte paa vor afdøde Jens Møller«. smst. Bl. 1 v. r. — Det er ikke usandsynligt, at Martensen, der hos Steffens havde anet og hos Grundtvig fundet »en storartet verdenshistorisk Anskuelse«, der i Idéens Lys opfatter Historien og Menneskelivet som en Kamp mellem de uforligelige Modsætninger, Tro og Vantro, at han maaske som Fr. Hammerich saa meget stærkere har følt, at hos J. Møller var »... intet dybere syn, hverken paa kirken eller paa verdenshistorien, alt var ledeløst...« M: Levnet I p. 23, 31, 33. — Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 181—182. — smlg. Bricka Bd. 12 p. 66. — Johs. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19. Aarh. Kbh. 1889 p. 132 flg. —

²⁸⁾ Tilhørrelister. Univ.- og Skoledir.' Arkiv. Specielle Sager F. 1 a (Det theol. Fac.) (R. A.). — Lektionskatalog. — M: Levnet I p. 55—56. — Ang. Martensens Syn paa Grundtvig-Clausen smlg. Protesten herimod i V. Birkedal: Noter til Biskop H. Martensens Tekst om Grundtvig i hans »Af mit Levnet«. Kbh. 1883 p. 38 flg. — ²⁹⁾ M: Levnet I p. 56. — H. N. Clausen: Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Kbh. 1825 p. 717, 533, 525—526. —

ledning ikke alene fagvidenskabeligt, men ogsaa i almenmenneskelig Henseende.³⁰⁾

Det samlede Udbytte af de Forelæsninger, Martensen saaledes fulgte i det teologiske Fakultet, blev altsaa positive Kundskaber, men intet forløsende Bidrag til hans personlige Problem.

Filosofiske Studier.

Selv efter at Martensen havde fuldendt »anden Examen«, bevarede han dog Forbindelsen med flere Professorer i det filosofiske Fakultet. Det gjaldt naturligvis først og fremmest hans Privatpræceptor, OEHELENSCHLÄGER, der dog som Personlighed betragtet aldrig naaede at faa den Betydning for Martensen, som han havde for ham som Digter.³¹⁾ Derimod var der to andre Universitetslærere, som Martensen gennem Rusforelæsningerne kom i personlig Forbindelse med, og som ikke blot blev »Lærere og Beskyttere« for ham, men endog hans faderlige Venner. Det var H. C. ØRSTED og F. C. SIBBERN, i hvis Hjem — Kulturcentra i Datidens København — han færdedes hyppigt og gerne; hos disse mødte han jo Tanker beslægtede med sin egen Higen og Tragten, og her søgte han Raad og Vejledning. Samtalerne med Ørsted (f. 1777, d. 1851) drejede sig dels om fysiske Emner, dels og især om Totalitetsanskuelsen, i hvilken Rusforelæsningerne over Fysik jo gav Indblik. Men trods den fælles Totalitetstendens fandt Martensen dog heller ikke her et tilfredsstillende Svar paa sit personlige Livsspørgsmaal, ligesom han aldrig naaede at faa Interesse for Naturvidenskab, men højst for Naturfilosofi; han manglede da ogsaa Livet igennem de mest elementære naturvidenskabelige Kundskaber.³²⁾

³⁰⁾ M: Levnet I p. 56—57. — Lektionskatalog. — Univ.-Progr. 1838 p. 37. — H. N. Clausen: Optegnelser p. 146—148. — ³¹⁾ M: Levnet I p. 60—61; II p. 39—40. — Hvorvidt Martensen har fulgt Oehlenschlägers Forelæsninger er vanskeligt at sige. jvf. H. Matzen: Kbh.s Universitets Retshistorie Bd. 2 p. 138. — Skrivelse ^{23/7} 1828 fra Oehlenschläger til Universitets- og Skoledirektionen, se dennes Arkiv, Henlæggelsessager I D. 1827—31 (R. A.). —

³²⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. — Bricka Bd. 19 p. 394 flg. — M: Levnet I p. 58—60. — H. Høffding: Danske Filosofer. Kbh. 1909 p. 49 flg. — Josepha M: p. 110. — smlg. Brev ^{24/5} 1880 fra Martensen til B. J. Fog (Ny kgl. Saml. 3176/4°) (K. B.). — H. Martensen: Den chr. Dogmatik. Kbh. 1849 p. 146. — M-L. Brev Bd. 2 p. 233. —

Martensen og Sibbern.

Den Universitetslærer, der fik størst Betydning for den unge Martensen, var dog F. C. SIBBERN (f. 1785, d. 1872), der som bekendt i en længere Aarrække udøvede en langt gavnligere Virkning paa de teologiske Studenter end det teologiske Fakultet. Martensen hørte ham da baade som Rus og senere som ældre Student, saaledes i Vinter-Semestret 1830/31, da han fulgte hans to ugentlige Forelæsninger over Fundamentalfilosofi. Han kom i personlig Forbindelse med Sibbern, omgikkes ham i hans Hjem, færdedes med ham paa de bekendte Fodvandring i København og Omegn og fik saaledes rig Lejlighed til at nyde den private Samtales og personlige Omgangs aandelige Vexelvirkning, som Sibbern selv værdsatte saa højt.³³⁾ Martensen fandt i Sibbern en særpræget Personlighed, som tænkte ejendommelige Tanker, der vel bar Præget af at være født af Romantikens Moderskød, men dog var fostret i Selvstændighed og formet i besindig og klar, skarp og alsidig Tænkning, omend stundom kantet og kejtet udtrykt. Og denne Personlighed virkede paa den unge Student tiltrækkende ved sin »Umiddelbarhed og Naturfriskhed«, vækkende og befrugtende ved sine Tanker. Sibbern var ikke Bygmesteren, der »opførte færdige og afsluttede Lærebygninger« — det færdige og afsluttede var hans Aand og hans Udviklingsfilosofi imod —, men derimod Sædemanden, der udsaaede Sædekorn, saa mangan enkelt Erkendelse og grødefuldt Synspunkt, som senere bar Frugt baade i »det Skjulte og i det Aabenbare«. ³⁴⁾

Til de »frugtbare Sædekorn« hørte først og fremmest Sibberns Forelæsninger over Kristendomsfilosofi eller kristelig Filosofi, som Martensen jo hørte foredraget allerede i sit Rusaar. I Betragtning af Forelæsningsrækkens Emne og Martensens Psyke og Tendens er det udenfor al Tvivl, at vi her staar ved et Hovedpunkt i hans Ungdomshistorie; thi af alle Universitetslærernes Forelæsninger var der ingen, der i den Grad som Sibberns var egnet til at imødekomme den unge Students inderste Trang og besvare hans dybeste Spørgsmaal. Det vil derfor have sin store Interesse, om man i Martensens Teologi vil kunne paavise Islæt fra den nævnte

³³⁾ Bricka Bd. 15 p. 550 flg. — jvf. H. Høffding: anf. V. p. 97 flg. — L. Koch: 1817—1854. p. 145. — Tilhørerliste. Univ.- og Skoledir.' Arkiv. Hællæggelsessager 1 E. 1831—34 (R. A.). — Lektionskatalog. — M: Levnet I p. 61. — ³⁴⁾ smst. p. 64. — H. Martensen: Leilighedstaler. Kbh. 1884 p. 452—453. —

Forelæsningsrække. Det lader sig imidlertid ikke gøre paa en fuldstændig, udtømmende Maade; skønt Sibbern gentagne Gange læste over Kristendomsfilosofi, lykkedes det ham dog aldrig at faa den fuldendt og trykt — endnu saa sent som i 1846 arbejdede han med dens Tanker.³⁵⁾ Ikke destomindre foreligger der dog dels fra Sibberns egen Haand og i Martensens Autobiografi højst oplysende fragmenta af Kristendomsfilosofien, dels indeholder Sibberns øvrige Værker et saa fyldigt Materiale, at det er muligt at paavise talrige »frugtbare Sædekorn«, som Martensen utvivlsomt skylder Sibbern.

*Hovedtræk af Sibberns Kristendomsfilosofi.*³⁶⁾

Sibberns Kristendomsfilosofi var i Grunden en spekulativ Teologi, der vilde forene Religion og Spekulation. En saadan Forening er efter ham ligesaa begrundet i Menneskets intellektuelle Trang, der i sin fulde Udfoldelse og Tilfredsstillelse hører til Personlighedens fuldstændige Hvilen i sig selv, som i Tidens aandelige Forhold, der kræver Genoplivelse af den kristelige Tro. Det kan kun naas ved en sand kristelig Filosofi, der er saa dyb og overbevisende, at den — bortset fra al Autoritet — kan godtgøre Kristendommens Sandhed som saadan og vise, at al ægte Spekulation konsekvent maa føre til, hvad der er udtalt i den kristelige Lære.³⁷⁾

Forudsætningen for den kristelige Filosofi er objektivt set Kristendommens Sandhed og Fornuftmæssighed, subjektivt set, at den kristelige Filosof er fuldstændig gennemtrængt af Kristendommens Aand og Lære.³⁸⁾ Kristendomsfilosofien tager sit Udgangspunkt i Troen som det centrale og primære i den kristelige Existens, i Sammenligning med hvilken Tanken kun er et sekundært, omend

³⁵⁾ M: Levnet I p. 63. — F. C. Sibbern: *Speculativ Kosmologi*. Kbh. 1846. Forord. — ³⁶⁾ Det flg. Rids er baseret dels paa Martensens Skitse af Sibberns Kristendomsfilosofi i M: Levnet I p. 61—63, dels og især paa Sibberns omsprede Fragmenter: »Ueber das Verhältniss des christl. Glaubens zum philosoph. Erkennen«, tr. i *Theol. Zeitschr.* (herausgeg. von Fr. Schleiermacher, de Wette u. Fr. Lücke) 3 Hft. Berlin 1822 p. 74 flg. (citeres som T. Z.); endvidere »Bidrag til Bestemmelsen af Philosophiens Forhold til Theologien« og »Hvad er Dogmatik«, begge tr. i F. C. Sibbern: *Fil. Ark.* p. 58 flg., 266 flg., — samt »Over Prof. Howitz' Aihandling —«, tr. i *Juridisk Tidsskr.* (udg. af A. S. Ørsted) Bd. 9, 1. Hft. Kbh. 1824 p. 76—77 (citeres som *Jur. Tidsskr.*). — ³⁷⁾ M: Levnet I p. 61—62. — T. Z. p. 114, 84—85, 91; 88—91, 113; jvf. 112—114. — *Fil. Ark.* p. 66, 364 flg., 382 flg. — ³⁸⁾ T. Z. p. 119—120, 88. — *Fil. Ark.* p. 71—72. —

væsentligt Grundmoment og Betingelse for den kristelige Filosofi. Troen er kun sand, naar den er det levende, altbestemmende Princip for det aandelige Liv; den er kun saliggørende, naar Kristendommens Sandhed ved det indre tvingende Vidnesbyrd om sig selv har godtgjort sig som Sandheden for Mennesket; kun ved det indre, af alt ydre autoritativt uafhængige Vidnesbyrd stadfæstes den blot udvortes, autoritativt overleverede Lære. Undersøgelsen samler sig da om det indre Vidnesbyrd, der skal uddannes til Fornufterkendelse: »hvad er det dog, der saa uimodstaaeligt nødte os til at anerkende og bekræfte« den kristelige Læres Ægthed? ³⁹⁾)

Skønt det drejer sig om en filosofisk Undersøgelse af en Lære, i hvilken Tilslutningen til et historisk Faktum er et Hovedpunkt, udelukker de to Ting dog ikke hinanden; for det er ikke Spekulationens Opgave at anerkende det historiske som saadant, men derimod at erkende, hvad hint historiske efter sit Væsen er og betyder. Tydningen af det historiske er Troens filosofiske Element. For Historikeren drejer det sig om, at den historiske Jesus er Kristus, hvorimod Filosofen spørger om, hvad det vil sige, at Jesus er Kristus. ⁴⁰⁾) Kristendomsfilosofien hviler dels paa Skriften, dels paa det indre Vidnesbyrd; det er det sidstnævnte, som er det egentlig levendegørende i Troen, og som søger at sætte sig i Harmoni med Skriftautoriteten, hvorved denne først grundig forstaas og tilegnes. Det positive fastholdes, men kræves forstaaet, og det er muligt, fordi den filosofiske Tanke evner at føre fra Idéen til Erkendelse af det historiske aabenbarede; saaledes vil man ad Filosofiens Vej kunne naa til Forstaaelse af den treenige Guds Frelsesaabenbaring i Kristus. ⁴¹⁾)

Kristendom og Filosofi skal atter forenes. Er Kristus det universelle Princip i Livet som i Filosofien, »saa maa Filosofien selv blive kristelig, og den kristelige Tro — trængt ind i den filosofiske Bestræbelse — vil selv fremkalde en ny Genesis paa Filosofiens Omraade«. Men det er naturligvis hverken Kristendomsfilosofiens Hen-

³⁹⁾ Fil. Ark. p. 62 (jvf. 145, 155). — Erk. o. Gr. p. 192, 200, 201, 203. — T. Z. p. 75—80. —

Hvad der gør Kristendomsfilosofien til Filosofi, er altsaa ikke Troen, men den spekulative Idé eller den filosofiske Grundidé. (F. C. Sibberns Recension af J. L. Heibergs »Perseus«, tr. i Maanedsskr. f. Litt. Bd. 19, Kbh. 1838 p. 340 flg. (NB. 345). — Fil. Ark. p. 272, 278 flg.). —

⁴⁰⁾ T. Z. p. 81, 84. — ⁴¹⁾ Fil. Ark. p. 68, 76, jvf. 73—74, 86; smlg. 81—82, 278—279. — T. Z. p. 100—101. — M: Levnet I p. 63. —

sigt at sætte sig i Aabenbaringens Sted — Aabenbaringen er jo et historisk Faktum og historisk berettet i Skriften, ingen af Delene lader sig erstatte af en filosofisk Erkendelse — eller at ophæve Troen derigennem, saavist som Tro er Tankens Spire og Krone.⁴²⁾ Tænkning er ligesaa nødvendig til Formidling af Troens mangfoldige praktiske Ytringer i Livet som i Teologien; sidstnævntes »Grundighed« er betinget af et Samarbejde mellem Skriftfortolkning og filosofisk Granskning. Filosofi skal saaledes samarbejde med Teologi, men derimod isoleres fra Dogmatik, forsaavidt som denne altid har sit Grundlag i det positive (de facto givne) og maa bestemt skelnes fra Tanker, som er Resultatet af en selvstændig Spekulation. Dogmatikken standser ved det positive, faktiske, Filosofien søger bag om og spørger om den reale Mulighed, Beskaffenhed og Betydning af det faktiske. Selvom Sibbern p. d. e. S. søger at skelne bestemt mellem den eksplicative Filosofering som Dogmatikens Hovedsag (d. v. s. Udfoldelse af ita) og den spekulative Filosofering som Kristendomsfilosofiens Opgave (d. v. s. Ransagelse af quare), saa er han p. d. a. S. klar over det relativt flydende i Grænsen mellem de to Filosoferingsarter; blot bør de to Discipliners Hovedopgave fastholdes.⁴³⁾

Det er i Kristendommen, at Sibbern »seer . . . en Uendelighed af Puncter for sig, hvorfra han kan gaae ud til en stor, ja en altomfattende Videnskabs Udkastelse, om han end monne være langt fra at kunne udkaste den. Her finder hans Lyst til en grundig og indtrængende Naturbetragtning (Mennesket bærer i sit Indre ogsaa en Natur, og paa en Historiens Philosophie tænker han herved ogsaa) rigelig Føde for sig, ligeledes hans dialectiske Lyst til at deducere og konstruere, til videnskabeligen at gaae tilbage til Grundidéer og gaae ud fra dem igjen, og til ei blot at raisonnere over givne Ting, saaledes som man udenfra kommer til dem, og nu eengang seer dem ligge der (hvoraf vel bliver Følgen, at man kun seer dem fra den Side, hvorfra man kommer til dem), men at trænge ind i dem, at gjenføde sig dem indenfra, eller at raisonnere saaledes over dem, at Raisonnementet viser sig som det, der bærer en Tendents til en omfattende Grunderkjendelse i sig. Her seer han ogsaa Mueligheden af at kunne komme til det, hvad Nødvendighedslæren egentligen allersnarest skulde lede til at fordre, idetmindste som en væsentlig Bestanddeel af al grundig Moralphilosophie, det han vilde kalde:

⁴²⁾ T. Z. p. 97, 98—99, 102—105. — ⁴³⁾ T. Z. p. 110. — Fil. Ark. p. 61, 59—61, 72; 269—271, 61, 65, 280—281, 274, 277—279, 399—400. —

det indvortes Menneskes naturlige Historie«. ⁴⁴⁾ Hvor omfattende og dybtgaaende denne Totalitetserkendelse end er, kan der dog ikke være Tale om at ville begribe »das höchste Wahre des Christenthums«, saalidt som det højeste Erkendelsestrin lader sig naa her i Timeligheden. ⁴⁵⁾

Det Sibbernske Hovedislæt i Martensens Tænkning.

Hvor fragmentarisk et Referat af den rekonstruerede Kristendomsfilosofi end er og maa blive p. Gr. af det foreliggende Kildemateriale, er det dog forstaaeligt, at Martensen kan udtale, at Sibbern var den af alle hans Universitetslærere — altsaa ogsaa og især af det teologiske Fakultets —, der i hans Studenter- og første Kandidataar gav ham »det Meste«. ⁴⁶⁾ Derimod meddeler Martensen intet bestemt om, hvad han fandt, og hvad han savnede hos Sibbern, men nøjes med at tale om »frugtbare Sædekorn«, om »en første Begyndelse af det, han søgte«. ⁴⁷⁾ Han kunde m. a. O. ikke slaa sig til Ro ved blot at tiltræde Sibberns Kristendomsfilosofi. Hvad var Grunden? Var det hans Selvtændighedsfølelse eller manglende Modenhed personligt som videnskabeligt, der hindrede ham deri? Eller skyldtes det den Omstændighed, at Sibbern ikke fik givet sin kristelige Filosofi en fast Form og et klart Udtryk? Vi ved det ikke. Kun saa meget er sikkert, at Martensen endnu ikke havde fundet det Standpunkt, hvori han kunde hvile, hans Søgen var endnu ikke blevet tilfredsstillet — vel snarere ægget. Martensen blev altsaa ikke »Sibbernianer«.

Heri har han Ret — men ogsaa kun i Hovedsagen. Skønt han med Taknemmelighed vedkender sig at skyldte Sibbern mange, baade bevidste og ubevidste Virkninger af hans Ord, ⁴⁸⁾ har denne ikke destomindre haft en langt mere gennemgribende Betydning for ham, end man faar Indtryk af gennem »Levnet«; maaske har Martensen ikke selv været sig bevidst, hvor meget han skyldte Sibbern, maaske er hans Skildring af sit Forhold til denne i Ungdomsaarene ham selv ubevidst blevet paavirket af deres senere indbyrdes Forhold, idet deres Veje i Aarenes Løb skiltes; Martensen fastholdt en positiv Kristendom, hvorimod Sibbern netop førtes

⁴⁴⁾ Jur. Tidsskr. p. 76—77. — smlg. M: Levnet I p. 62—63. — ⁴⁵⁾ T. Z. p. 120, 112. — jvf. Fil. Ark. p. 132—133. — ⁴⁶⁾ M: Levnet I p. 61. — smlg. Billet ^{19/11} 1843 fra Martensen til F. C. Sibbern (Add. 1040/4°) (U. B.). — ⁴⁷⁾ M: Levnet I p. 63, 61. — ⁴⁸⁾ smst. p. 64. —

bort fra en saadan til en human, kristelig paavirket Frireligiositet. ⁴⁹⁾)

I Virkeligheden forholder det sig saaledes, at Sibbern har for den unge Martensen været Professor baade i Filosofi og i Teologi, han var selv et Stykke af en filosofisk Teolog ⁵⁰⁾) og døbte Martensen til den filosofiske, af den romantiske Aandsretning prægede Teologi; hvad Martensen hos Steffens fandt i populær Form og hos Oehlenschläger og Grundtvig i poetisk Skikkelse, mødte han hos Sibbern i videnskabelig Form. Og Sibbern var ham ikke blot Lærer og Ven, men i dybeste Forstand hans Medstuderende og hans Sjælesørger. Hvad Steffens var for Oehlenschläger saglig set og Kamma Rahbek for Mynster personlig set, det var Sibbern for Martensen baade sagligt og personligt. At Martensen blev den, han blev, skyldtes i første Række Sibbern. Hos begge krævede Følelse og Tanke, det religiøse og det spekulative sin Ret, begge stræbte de mod samme Maal, begejstrede og begejstrende. Det var derfor ikke underligt, at Martensen og Sibbern blev knyttet nøje til hinanden. Det er da ogsaa uomtvisteligt, at Martensen røber et afgjort, et dybt og uudslætteligt Sibbernsk Islæt. Hvor mange forskellige og brogede Traade Martensens eklektiske Tankenet end er spundet af, er det dog næsten altid muligt at udrede de Traade, der stammer fra Sibberns Væv. Baade formelt og reelt, saavel i Teologi som i Filosofi røber Martensens Forfatterskab dels Hovedtræk, dels Enkelttræk, som tydeligt skylder Sibbern deres Oprindelse. Der skal her i al Korthed gøres opmærksom paa forskellige Hovedtræk, hvorimod Enkelttrækene vil blive fremdraget under Redegørelsen for diverse Martensenske Arbejder.

Det er saaledes efter Sibbern, at Martensen betoner Nødvendigheden af i Videnskaben at gaa tilbage til »de sidste Principer«, ⁵¹⁾) og ligesom hin forstaar denne ved »Princip« det sig selv konstituerende, organiserende, ordnende og dannende, levende »Første«; ⁵²⁾) »principium« er lig med »finis«, det første Udspring er

⁴⁹⁾ Ang. F. C. Sibberns Udvikling henvises til H. Høffding: Danske Filosofer p. 105—109. — s. F.: Mindre Arbejder. 1 Rk. Kbh. 1899 p. 91—98. — Martensens Dom over Sibbern se Brev ^{30/12} 1872 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 299. — Brev ^{6/1} 1873 fra samme til G. P. Brammer, T. T. Bd. 4, 1887 p. 302—303. — H. Martensen: Leilighedstaler. p. 451 flg. (NB. 457). — ⁵⁰⁾ Edv. Lehmann kalder med Rette Sibbern for en »selvstændig og indsigtfuld Teolog«. (Edv. Lehmann: En tysk Bog og en dansk Betragtning, tr. i T. T. Ny Rk. Bd. 4, 1902—03 p. 282. — smlg. s. F.: Romantik og Kristendom. Kbh. 1910 p. 31 flg.). — ⁵¹⁾ F. C. Sibbern: Fil. Ark. p. 155 — ⁵²⁾ s. F.:

ogsaa alts Ende og Hensigt; ⁵³⁾ Begreberne »F y l d e« som den rige, af et indre Princip besjælet Mangfoldighed ⁵⁴⁾ og »S u b s t a n s«, det »substantielle« som det i en Genstand »subsisterende ideelle Indre, der i Fylde bevæger sig deri« — det skyldes tydeligt nok ogsaa Sibbern. ⁵⁵⁾ Man sporer ligeledes Sibbersk Paavirkning hos Martensen i Tænkningens Form: Dialektiken, Debatten mellem Modsætningerne, der er overalt i Tilværelsen, og som følgelig ogsaa maa være i Erkendelsen — Dialektiken bliver saaledes nødvendig for at erkende det væsentlig sande —, ⁵⁶⁾ og den hermed i Forbindelse staaende Lære om dyb M o d s æ t n i n g som Betingelse for sand E n h e d, men med Bibeholdelse af Modsætningsmomentet i Enheden, ⁵⁷⁾ og endelig den af Martensen saa ivrig tilstræbte syntetiske Enhed af A n s k u e l s e og B e g r e b, desværre uden nærmere Bestemmelse af, hvad han forstaar ved Anskuelse og Begreb og det gensidige Forhold mellem disse, et Punkt hvor Sibbern udfolder sin Evne til den fineste og smukkeste Analyse. ⁵⁸⁾

Martensen røber sig ogsaa som Discipel af Sibbern ved den Maade, hvorpaa hans Grundtendens lægger sig for Dagen, T e n d e n s e n efter Totalitet i Menneskets indre som i dets ydre Verden; derfor hævdes Følelse, Erkendelse og Vilje alle tre som ligeberettigede, lige nødvendige og sideordnede Faktorer; derfor vises der ikke blot Opmærksomhed overfor det bevidste, men ogsaa overfor det ubevidste (underbevidste, bevidstløse). ⁵⁹⁾ Derfor arbejdes der paa som Granskningens yderste Formaal at sammenfatte i System Tilværelsens Mangfoldighed som Enhed, der kræves Plads for det individuelle og det kollektive og Sans for Tilknytning og Sammenhæng, for Organisme og den organiserende Proces; det blot abstrakte, logiske, begrebsmæssige afvises. ⁶⁰⁾ Overbevist om Identiteten i Tanke og Tilværelse og forvisset om Harmoni mellem det objektivt givne og det subjektive — den ransagende Menneskeand

Erk. o. Gr. p. 120, 135, 116, 113, 105; jvf. Fil. Ark. p. 123. — ⁵³⁾ Erk. o. Gr. p. 107. — ⁵⁴⁾ s. F.: Menneskets aandelige Natur og Væsen. 1. Deel. Kbh. 1819 (citeres som Psykologi, 1. Del) p. 95 Anm. 2. — jvf. Fil. Ark. p. 75, 124, 129, 135. — ⁵⁵⁾ Fil. Ark. p. 129, jvf. 131. — ⁵⁶⁾ Fil. Ark. p. 387. — Erk. o. Gr. p. 128 flg. — ⁵⁷⁾ Fil. Ark. p. 387, 39. — Erk. o. Gr. p. 34. — jvf. Psykologi, 1. Del §§ 14, 19. — ⁵⁸⁾ Psykologi, 1. Del § 63, p. 241. — s. F.: Logik, 2. Udg. Kbh. 1835 §§ 2, 4 (Anm. 1). — Fil. Ark. p. 97 flg., 229 flg. — jvf. s. F.'s Recension af J. L. Heibergs »Perseus«, Maanedsskr. f. Litt. Bd. 19 p. 440, 448—449. — ⁵⁹⁾ Psykologi, 1. Del § 23. — Fil. Ark. p. 129, 326. — jvf. Maanedsskr. f. Litt. anf. Bd. p. 441, 443. — Fil. Ark. p. 146, 232, 236, (239), 241 (det ubevidste). — ⁶⁰⁾ Totalitetstendensen er den alm. i Sibberns forskellige Værker herskende Ten-

— indtages der et afgjort kristeligt Standpunkt med en kristelig Totalitetsanskuelse som højeste Maal for den menneskelige Tanke. ⁶¹⁾ Det objektive og det subjektive Moment anerkendes begge i deres Ret saavel i Filosofien (Empiri og Idé) ⁶²⁾ som i Kristendomsfilosofien (det positivt givne og den filosofiske Idé). ⁶³⁾

Sibbern indtog i det heromhandlede Tidsrum et kristeligt Standpunkt med afgjort Hensyntagen til Kirke og Konfession, han betonedede — som ovenfor paavist — den levende, personlige Kristendom paa historisk Grund, Skriften stilles i første, Traditionen (Symboler, Bekendelsesskrifter) i anden Række; ⁶⁴⁾ han opererede med de kristelige Begreber: Gud Fader, Sønnen og Helligaanden og fastholdt i Gudsbegrebet baade Teismens og Panteismens Sandhedsmoment, ⁶⁵⁾ fremdeles den kristologiske To-Naturlære og Helligaandens Virken; ⁶⁶⁾ han understregede, at overfor den absolute Gud var ikke et Intet, men et Noget, nemlig Verden og Mennesket, han hyldede den menneskelige Personligheds Højhed som beroende paa Menneskets Grundbevidsthed om Gud og hævdede Menneskets relative Frihed; Samvittigheden er dets moralsk-religiøse Organ, i tillidsfuld og hengiven Tro forholder Mennesket sig til Bønnens og Forsynets Gud. ⁶⁷⁾ Trods al Anerkendelse af det objektive, positivt givne gør Sibbern det dog til Genstand for en Behandling, en Drøftelse, ofte kun for en Betragtning, som afgjort vidner om det subjektives, den filosofiske Idés fri Virksomhed. Der lægges Vind paa Skriften som spekulativ Kilde, som en Guldgrube for spekulativ Tænkning, Trinitetslæren tilkendes fundamental spekulativ Betydning, Helligaanden faar sanktionerende Magt i Spekulationen;

dens. — jvf. Erk. o. Gr. p. 90—91. — Fil. Ark. p. 55, 57, 134 flg., 145 (individuel-kollektivt). — smst. p. 146, 372, 395. — Erk. o. Gr. p. 47 (Tilknytning). — jvf. s. F.: Menneskets aandelige Natur og Væsen. 2 Deel. Kbh. 1828 (citeres som Psykologi, 2. Del) § 93. — Erk. o. Gr. p. 118 flg., (NB. 119) (abstrakt-konkret). — Fil. Ark. p. 256 flg. (religiøs Drift). — ⁶¹⁾ Erk. o. Gr. p. 65, 11. — Fil. Ark. p. 400, 375. — ⁶²⁾ Erk. o. Gr. p. 59 flg. (NB. 68—70, jvf. 146 flg.), 108—109, 118 flg., 135. — ⁶³⁾ se nedenfor. — ⁶⁴⁾ Fil. Ark. p. 328 (levende), 330, 336 (historisk), 313, 329, 330—333 (den autentiske Skrift som Grundlag og Norm), 304, 312, 313 (konfessionelt Hensyn), 312, 315, 316 (Tradition efter Skrift). — ⁶⁵⁾ Erk. o. Gr. p. 33—34, 109—111. — Fil. Ark. p. 39, 130, 143, 302. — ⁶⁶⁾ Fil. Ark. p. 139 flg., 142 (To-Natur); Helligaanden, se nedenfor! — ⁶⁷⁾ Psykologi, 1. Del § 19. — Erk. o. Gr. p. 46—47 (Gud-Mennesket). — Fil. Ark. p. 45, 49, 50, 135, 144—145, 208, 209, 388—389 (do.). — Psykologi, 2. Del p. 405, 325—327. — Fil. Ark. p. 145, 239, 253. — smlg. Maanedsskr. f. Litt. anf. Bd. p. 574—575 (Samvittighed). — Erk. o. Gr. p. 191 (Tro). — Fil. Ark. p. 64, 239, 39 (Bøn, Forsyn). —

Kristus bliver nærmest Midler, mindre Forsoner og Forløser, hvilket svarer til, at Synden vel anerkendes som det faktiske, men ikke som det gennemgribende, derfor synes G e n f ø d e l s e n, der iøvrigt ikke nævnes særlig hyppigt, efter alt at dømme heller ikke at faa Betydning for den menneskelige Intellekt. ⁶⁸⁾

Saaledes søger Sibbern at give Gud, hvad Guds er (det positivt givne), og Kejseren, hvad Kejserens er (Menneskets fri Tanke), han frygter ikke for indbyrdes Modstrid mellem den objektive og subjektive Faktor; for Autoritet udelukker ikke Frihed, ⁶⁹⁾ han antager intet i teologisk Henseende, med mindre det har »opklaret« sig filosofisk for ham. ⁷⁰⁾ Med al Respekt for Autoriteten hævder han saaledes den fri Tænkning og personlige Forstaaelse af denne og søger at realisere dette ikke blot principielt i sin Kristendomsfilosofi, men ogsaa konkret saavel i denne som i andre Arbejder, hvor han i Virkeligheden søger at reproducere forskellige kirkelige Dogmer i en tidssvarende spekulativ, psykologisk Skikkelse — det gælder Læren om Triniteten, om Kristi Væsen (To-Natur) og Fristelse. ⁷¹⁾

Saaledes kom Sibbern til som filosofisk Teolog at give sit Bidrag til den danske Teologi i det 19. Aarhundrede. Hans Indsats i denne Henseende blev — bortset fra den pædagogiske og personlige Betydning disse hans Tanker kan have haft i al Almindelighed for den akademiske Verden — af størst Betydning for den unge Martensen og kom gennem ham til at bære fyldig Frugt i dansk Teologis Historie. Alle de ovenfor fremdragne Træk hos Sibbern er jo lette at genkende hos Martensen. Denne vil aldeles ikke kunne nægte Discipelforholdet til Sibbern; det er indlysende, at saavel hans hele Indstilling — personligt og videnskabeligt — som de fleste Grundtræk i hans aandelige Fysiognomi er præget af Sibbern, selvom de er formet og anvendt af Martensen paa selvstændig Vis. Martensen blev her bestyrket i sin Respekt for Autoriteten, for Skrift, Tradition

⁶⁸⁾ Fil. Ark. p. 84, 160, 271 (Skriften), 133, 142—143, 147, jvf. 139 flg. (Trinitet), 324 flg. NB. 325 o. a. St. (Helligaand); 81, 88. jvf. Maanedsskr. f. Litt. anf. Bd. p. 572, 576 (mediator). — Fil. Ark. p. 147—148, 334 NB. 389 (Synd), 75 (Genfødelse). — ⁶⁹⁾ Fil. Ark. p. 86. — jvf. ovfr. om Identitet og Harmoni. — ⁷⁰⁾ smst. p. 65. —

⁷¹⁾ Det er sandsynligvis ogsaa gennem Sibbern, at Martensen først er blevet bekendt med mystisk-teosofiske Tænkere som Gerh. Tersteegen, Jacob Böhme og Franz Baader, hvilken sidste Sibbern ikke blot havde gjort Danmark bekendt med, men som han selv i sin Filosofi sympatiserede med paa flere Punkter. Maanedsskr. f. Litt. anf. Bd. p. 460; jvf. Bd. 20 s. A. p. 37. — M: Levnet I p. 69. —

og Kirke, men fik tillige en Kristendomsopfattelse, hvor Vægten i første Række blev lagt paa Forsyns- og Spekulationsmomentet, psykologisk set paa det emotionelle og intellektuelle, hvorimod Synd og Naade og det voluntaristiske Moment kom i anden Række. Den Kristendomsform, der saaledes kom til at grundpræge Martensen i hans Studenter- og første Kandidataar, skyldtes Sibbern i fremtrædende Grad, Grundtvig kun i ringe, Mynster i ingen Grad.⁷²⁾ Men i Sibberns Skole blev Martensen ikke blot Teolog, men filosofisk Teolog, han tilegnede sig sin Lærers Syn paa Forholdet mellem Autoritet og Selvtænkning, han fik sin Selvstændighed ægget og sin Aabenhed, Modtagelighed og eklektiske Anlæg overfor Aandslivets forskellige Strømme (f. Ex. Katolicismens og Filosofiens Sandhedsmomenter) skærpet.⁷³⁾

Det er sandsynligvis ogsaa under Indflydelse af Sibberns Tankeverden, at Martensen har faaet den første Tilskyndelse til en Reproduktion af Kirkens Dogmer, en Tilskyndelse der senere skulde blive til Forsæt under Udenlandsopholdet hos Fr. Baader i München.⁷⁴⁾ Der kan vel heller ikke være Tvivl om, at Sibberns daværende politiske Standpunkt — en uforbeholden og begrundet Hyldest til den danske Absolutismes frugtbringende Virkninger for Kultur og Civilisation — har forberedt Martensens senere, under Paavirkning af Heiberg og Hegel, J. P. Mynster og A. S. Ørsted samt Fr. Baader og Fr. J. Stahl dannede konservative Syn paa Stats- og Kirkepolitik, en Forberedelse der — som det senere vil vise sig — ikke udelukkede en forbigaaende Sympati for liberal Politik under Udenlandsrejsen.⁷⁵⁾

Ligesaa tydeligt som den Sibbernske Paavirkning lader sig paa-vise i Martensens aandelige Fysiognomi, ligesaa klart fremtræder ogsaa hans Begrænsning og Svaghed i Sammenligning

⁷²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 52—53. —

⁷³⁾ jvf. Fil. Ark. p. 65—67, 71 79, 142, 155, 157, 373 (filosofisk Teolog), 65, 96, 173, 193, 326, 330 (Selvstændighed og det selvundne), 312, 316, 317, 327 (Aabenhed og Eklekticisme). — Ud fra det Sibbernske Grundsyn af Forholdet mellem det objektive og det subjektive orienterer Martensen sin Teologi i Almindelighed og løser Problemerne: Naade-Frihed og Autoritet-Frihed henholdsvis i Dogmatik og Etik, omend alt dette sker under nærmere Bestemmelser fra andre Tænkere, der ligeledes har præget hans Tænkning paa forskellig Maade (herom i det flg.). —

⁷⁴⁾ M: Levnet I p. 147. — jvf. nærv. Afh. p. 100. — ⁷⁵⁾ F. C. Sibbern: Fil. Ark. p. 161 flg., 182, 263 (organisk socialt og politisk Syn). — jvf. nærv. Afh. p. 111. —

med sin Lærer. Han mangler saa afgjort Sibberns Evne for Analyse og Begrebsdefinition saavel som hans fine psykologiske Sans og prisværdige Taalmodighed i Enkeltundersøgelsen; det blev paa een Gang Martensens Plus og Minus, at han ikke følte Sibberns Uvilje mod for hastigt at sammenfatte og afslutte Tilværelsens Mangfoldighed i Systemets Enhed og tage til Takke med at leve i og føle Enheden i Mangfoldigheden, og saa at sige eje Totalitetsanskuelsen udtalt i sit Indre, alt medens han arbejdede Skridt for Skridt paa at virkeliggøre Totalitetsanskuelsen i det videnskabelige System, den filosofiske Forsknings højeste Formaal. ⁷⁶⁾

Martensens Fritidsinteresser. — Samtidiges Syn paa ham.

Vender vi os saa fra de Forelæsninger, Martensen fulgte, og de Universitetslærere, han kom i Berøring med, til hans Fritidsbeskæftigelser, møder der os et nok saa fyldigt Billede af en ung Søgende med vide Interesser. I Tilslutning til sin Skoletids humane Interesser og i Troskab mod sit Livsmaal, den kristelige Totalitetsanskuelse, fordyber han sig ikke ensidigt i Teologi og Filosofi, men dyrker baade historiske Studier og æstetiske Interesser (Poesi og Teater). ⁷⁷⁾ Særlig Interesse knytter der sig dog til Martensens Forhold til Grundtvig og Mynster, Schleiermacher og Hegel.

Han stifter som Student indgaaende og alsidigt Bekendtskab med GRUNDTVIG, vel ikke personligt — det sker først i 1836 —, men litterært gennem en omfattende Læsning af dennes forskelligartede Forfatterskab, mytologiske, historiske og poetiske Arbejder. Martensen modtog gennem denne for ham »ofte meget chaotiske Mangfoldighed« »mange store Indtryk og frugtbare Vækkelser«, han fandt en »storartet verdenshistorisk Anskuelse, beslægtet med hvad der allerede havde glimtet ham imøde hos Steffens, en Anskuelse der opfatter Historien og Menneskelivet som en Kamp, i hvilken Grundmodsaetningen er Modsaetningen mellem Tro og Vantro, det Christelige og det Antichristelige, Sandhed og Løgn, Lys og Mørke, med et Seiersmaal i det Fjerne til Sandhedens og Lysets Triumph«; han fik den for ham saa værdifulde Forvisning om Aanden og Aandens Verden som det eneste »Virkelige« og om Kraftens levende Ord som »den højeste Magt blandt Livets Magter«. — Og dog var det kun

⁷⁶⁾ F. C. Sibbern: Erk. o. Gr. p. 11, 111, 137 flg., 142 flg., 90—91. —

⁷⁷⁾ M: Levnet I p. 33, 82—83. — smlg. Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 187—188, 191, 249. —

paa et vist Tidspunkt i den her omhandlede Periode (1827—34), at Martensen følte sig »tiltrukken« af Grundtvig. Under sin fortsatte Udviklingsgang i Forbindelse med den Paavirkning, han var Genstand for fra Mænd som F. C. Sibbern, H. C. Ørsted og H. N. Clausen, der stod kritisk overfor Grundtvig og sympatiske overfor Martensen, kom Grundtvig efterhaanden til at gøre et dobbelt, et »paa eengang tiltrækkende og frastødende« Indtryk paa den unge Student. Martensen søgte Teologi og Filosofi, men fandt her istedetfor Salme og Similifilosofi; han frastødtes her af »en besynderlig Forening af det i høi Grad Aandfulde og Geniale og — det Kjedelige, af det Prægnante, det Lynslaaende ... og ... det Vidtløftige, det Vævende«. ⁷⁸⁾

Efter at Grundtvig i Vinteren 1832 havde faaet Tilladelse til at prædike til Aftensang i Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn, hørte Martensen ham ogsaa ofte prædike; men han fik atter her det samme Dobbeltindtryk af Prædikanten som af Poeten: han fandt ofte »høie profetiske Syner med store universalhistoriske Blik«, men savnede »det dybest Religiøse«; det psykologiske og det etiske var her tilbagetrædende i Sammenligning med det historiske og det profetiske. ⁷⁹⁾

Skønt man ikke kan frigøre sig for det Indtryk, at Martensens Skildring af sit Forhold til Grundtvig i Aarene 1827—34 i nogen Grad er fortegnet og præget af hans Syn paa Grundtvig og Stilling til Grundtvigianismen efter den her omhandlede Periode, er der dog ikke Tvivl om, at han i »Grundsandheden« beholder Ret. Martensen blev ikke »Grundtvigianer«; Grundtvig blev ham kun »en mægtig Vækker«, men ingen »Lærer og Veileder«. Forklaringen ligger dels i, at Martensens dobbelte, religiøs-spekulative Interesse ikke kunde ventes fuldt ud besvaret af Grundtvig, dels at han paa det Tidspunkt befandt sig i en »vedvarende Uro, en Higen og Søgen«; han havde jo endnu ikke gennemgaaet den aandelige Krise og det religiøse Gennembrud, som han skulde opleve paa Udenlandsrejsen. ⁸⁰⁾

Det er i det væsentlige de samme Faktorer, der forklarer Martensens Forhold til MYNSTER i det her omhandlede Tidsrum. Skønt han

⁷⁸⁾ M: Levnet I p. 30—32, 34—35 (36), 43; II p. 49, 53; jvf. III p. 86. —

⁷⁹⁾ M: Levnet I p. 42—43. — F. Rønning: Grundtvig Bd. 3, 2 p. 56 flg. —

⁸⁰⁾ M: Levnet I Forord; p. 43, 35, 54. — jvf. nærv. Afh. p. 85 flg. — Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 187, 274 (308). — smlg. til Martensens Kritik af Grundtvig: M: Levnet I p. 35 flg. V. Birkedal: Noter til Biskop H. Martensens Tekst om Grundtvig. Kbh. 1883 p. 8 flg. —

betragtede denne »med Ærbødighed«, var han dog »noget smittet« af den i de Grundtvigske Kredse herskende, i Grunden »nedsættende« Opfattelse af Mynster. Han hører adskillige af dennes Prædikener, der dog i det store og hele ikke kom til at gøre noget blivende Indtryk paa ham paa hans daværende Modenhedstrin. Han læser forskellige af Mynsters — saavel videnskabelige som opbyggelige — Skrifter, men finder ej heller her det for hans selvstændige Udvikling frugtbar Udgangspunkt. Martensen blev derfor heller ikke »Mynsterianer«. ⁸¹⁾

Martensen nøjedes dog ikke med, hvad Hjemlandets Kirke og Universitet havde at byde paa, men studerede ogsaa i Udlandets Teologi og Filosofi. Maaske han her kunde faa Svar paa det Spørgsmaal, som ingen herhjemme havde kunnet besvare paa en for ham fuldt tilfredsstillende Maade. Af de nyere Filosofer og Teologer, som han studerede, var det især Schleiermacher og Hegel, hvis Værker han koncentrerede sine Fritidsstudier om. ⁸²⁾ Han fordybede sig i forskellige af SCHLEIERMACHERS Skrifter, opbyggelige, populære og videnskabelige. Han læser en Prædiken af ham, som han finder »deilig« og sympatiserer med det etiske Ideal, der fremtrylles i »Monologen«; hans religiøse Trang finder Næring i den Mystik, der gennemstrømmer »Reden über die Religion« og »Der christliche Glaube«, en Mystik der »opløftede Sjælen over det Verdslige og Jordiske«. Schleiermachers Dogmatik fængslede ham ved »sine store Grundtanker om Synd og Forløsning og sin beundringsværdige Architectonik, der havde noget Henrivende« og virkede »meget tiltrækkende« ved sit Kristusbillede. I alt, hvad han læste af Schleiermachers Skrifter, blev han betaget af den Personlighedsmagt, som han her mødte. ⁸³⁾

Og dog var der Vidder i Spekulationens Region, hvor Martensen søgte, men ikke fandt Lys hos Schleiermacher; det var »vigtige Momenter« som Læren om de sidste Ting, om Treenigheden og Erkendelsen af Guds Væsen; det sidste kom han dog først til den fulde Forstaaelse af dels gennem Samtalerne med Schleiermacher selv under dennes Københavns-Besøg i Eftersommeren 1833, dels gennem Studium af Dialektiken. Men Martensen kunde ikke nøjes med en Gud for Følelsen, men krævede ogsaa en Gud for Tanken. Hans spekulative Trang kunde ikke tilfredsstilles med Gud som »den reent

⁸¹⁾ M: Levnet I p. 45—46; 27, 54—55. — ⁸²⁾ smst. p. 80, 65. — jvf. Fr. Hammerich: smst. p. 274. — ⁸³⁾ M: Levnet I p. 27, 65—66, 68.

mystiske, i sin uendelige Rigdom over alle Forskielle ophøiede Eenhed«, ved Gud som »den evige Forudsætning for vor Tænkning«, hvem vi nødes til at forudsætte, men som ikke kan fattes af den menneskelige Tanke.⁸⁴⁾ Martensens Kritik af Schleiermacher var vel allerede vakt før dennes ovennævnte Besøg, men klaredes gennem hans Samtaler med den berømte Teolog og kom allerede til Udtryk i hans Besvarelse af den teologiske Prisopgave i December 1833.⁸⁵⁾

Hvad Martensen savnede hos Schleiermacher, syntes han snarere at kunne finde hos HEGEL, hvor han aabenbart blev betaget af dennes Anerkendelse af Tanken som det objektive, guddommelige, som Tilværelsens og dermed ogsaa Religionens grundbevægende Magt, af Kravet om en objektiv Verdensanskuelse, i hvilken alle de ortodexe Dogmer, reproduceret i »en ny og frisk Form« paany kommer til Ære og Værdighed, anerkendt i deres objektive Gyldighed.⁸⁶⁾ Under sine Hegel-Studier fik Martensen saa en »Anelse« om en »Anskuelse, der paa Treenighedens Baggrund opfatter Christus som Midtpunctet i Tilværelsen, opfatter Universet som et System af concentriske Kredse, der alle pege hen til den inderste Kreds, hvor Christus er, og kun i ham finde deres Forklarelse og Forstaaelse«. ⁸⁷⁾

Det er klart, at Martensen dels har fundet Næring for sin intellektuel-spekulative Trang hos Hegel, dels har udviklet sig m. H. t. sit Ungdoms- og Livsmaal. Den Anelse om en Totalitetsanskuelse, der under Læsningen af Steffens' Skrift dukkede op for Martensen som vordende Student,⁸⁸⁾ er uforandret i sit Omfang og Midtpunkt. Verdensmangfoldigheden (Tilværelsens Rigdom) og Enhedsprincippet (Kristendommen) er fastholdt; men under Hegels Impuls indtræder der et nyt Moment i selve Princippet, idet dette bliver teologisk-metafysisk udviklet. Dette finder sin nærmere psykologiske Forklaring deri, at Martensen netop søgte et fyldigt Gudsbegreb, »en filosofisk Erkjendelse af Guds Væsen i sig selv, af den indre, evige Livsproces i Gud«. ⁸⁹⁾ M. a. O.: Anskuelsen er uforandret i Vidden, men udviklet i Dybden. Fra Verdensmangfoldigheden søges tilbage til En-

⁸⁴⁾ M: Levnet I p. 65, 70; 67 flg. — ⁸⁵⁾ V. Birkedal: Oplevelser 1 Afd. p. 196, 194. — jvf. nærv. Afh. p. 59 flg. — ⁸⁶⁾ M: Levnet I p. 66—67. — jvf. Fr. Hammerich: smst. —

⁸⁷⁾ M: Levnet I p. 67. — Det er dog et Spørgsmaal, om Sibberns Betoning af Trinitetslærens fundamentale spekulative Betydning ikke ogsaa her har influeret paa Martensens »Anelse«; iøvrigt hørte Trinitetsproblemet jo til deres Samtaleemner (smst. p. 64). —

⁸⁸⁾ jvf. nærv. Afh. p. 21 flg. (NB. 27). — ⁸⁹⁾ M: Levnet I p. 69, jvf. 70. —

hedsprincippet, der før blot fattedes kristocentrisk, men nu trinitarisk.

Hvor meget mere tilfredsstillende Hegel end var for Martensen i Sammenligning med Schleiermacher, kunde han dog heller ikke her slaa sig til Ro. Han synes øjensynligt at have tvivlet om, hvorvidt denne »Anelse« kunde realiseres i det Hegelske System, en Tvivl der vel blev næret af de »alvorlige Røster«, som talte advarende Ord om den Fare, der fra Hegels Filosofi truede saavel den individuelle Tilværelse som den kristelige Aabenbaring. Der er altsaa endnu ikke paa dette Tidspunkt Tale om, at Martensen tager Afstand fra Hegel, hvorimod han staar spørgende, tvivlende overfor denne. Men de »alvorlige Røster« havde peget paa det i Martensens Sjæl dybt rod-fæstede: den religiøse Trang og Autoritetsfølelsen (d. v. s. Respekten for den af Skrift og Kirke forkyndte Tro); ingen af disse reagerede dog endnu mod Hegels Filosofi — det skulde først ske under den fortsatte Udviklingsgang. ⁹⁰⁾)

Og dog! Hvor fordybet Martensen end var i sine omfattende Studier og vidtfavnende Interesser, færdedes han baade blandt de ældre Akademikere, saaledes som nævnt i F. C. Sibberns, H. C. Ørstedes og H. N. Clausens Huse ⁹¹⁾, og sammen med jævnaldrende Studenter. Religiøst set sluttede i det her omhandlede Tidsrum Fler-tallet af de teologiske Studenter sig til H. N. Clausen, en mindre, men stedse voxende Kreds samlede sig om J. P. Mynster, et Faatal stod i løsere Forhold til Hernhuterne og kun en mindre Flok samlede sig om Grundtvig, hvis Navn dengang ikke havde nogen god Klang udenfor Tilhængerskaren. Martensen stod især som Student den sidste Gruppe nærmest. Det var ikke blot hans »første Begyndelse« i det teologiske Studium, men ogsaa hans Grundtvigske Omgangskreds, der kunde tyde paa, at han maatte blive Grundtvigianer. Denne Kreds talte godt en halv Snes Medlemmer, hvoraf de betydeligste var foruden Martensen den senere kendte Teolog og Historiker, P. FR. A. HAMMERICH (f. 1809, d. 1877), hans Broder, den senere kendte Skolemand og Forfatter, M. J. HAMMERICH (f. 1811, d. 1881) og den filosofisk interesserede F. L. B. ZEUTHEN (f. 1805, d. 1874). Med flere af disse Grundtvigske Studenter samledes Martensen iøvrigt ogsaa hos A. G. RUDELBACH og J. C. LINDBERG;

⁹⁰⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. — jvf. nærv. Afh. p. 85 flg. — ⁹¹⁾ smst. p. 40, 39.

men efter 1832 trak han sig tilbage fra denne Omgangskreds, utilfredsstillet i sin aandelige Søgen og frastødt af de unge Grundtvigianeres Partivæsen og krasse Fordømmelsesdomme over Teologi og Filosofi, Poesi og Politik. ⁹²⁾ Han deltog fremdeles i et lille videnskabeligt Selskab hos Zeüthen, ved hvis Magisterdisputats i Vinteren 1833 han iøvrigt for første Gang optraadte offentligt som Respondens, og han indførtes gennem sin nære Ven fra Metropolitanskolen, Juristen F. C. BORNEMANN (f. 1810, d. 1861) i dennes kultiverede Hjem — Faderen var jo den kendte juridiske Professor, M. H. BORNEMANN (f. 1776, d. 1840). ⁹³⁾

Den unge Martensen skildres af Samtiden som »den udprægede Vismand«, en afgjort videnskabelig Natur, der allerede da forenede Dybsind og Skarpsind i sjælden Grad; han havde et varmt Gemyt, der dog aldrig overvældede ham og gjorde Brud paa hans udvortes Ligevægt, lige saalidt som han lod Vreden tage Magten fra sig, men søgte sin Tilflugt i Ironien. Der var et digterisk Drag i hans Natur, hvilket ogsaa gav sig Udtryk i poetiske Forsøg; men kun de færreste fik disse at se, lige saalidt som nogen fik dybere Indblik i og nøjere Kendskab til hans aandelige Udvikling og Gæring, der forløb selvstændigt og uafhængigt i den dybest set ensomme og indesluttede Yngling. Han var aandrig og anelser-vækkende i Samtalen, rig som han var paa ejendommelige, særprægede Tanker, ivrig og glimrende i Disput, snar i Tanke og rap i Replik, omend han fandt sine Overmænd i F. C. Bornemanns skarpe Dialektik og D. G. Monrads hvasse Lune, og dertil skarp i lagttagelsen. ⁹⁴⁾

Embedsexamen. — De første Kandidataar.

Side om Side med omfattende Fritidsstudier og udviklende og forfriskende Samvær med ældre og yngre academici drev Martensen ogsaa »formelige Examensstudier og erhvervede sig en Deel positive, ja

⁹²⁾ Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 184, 187 flg., 274, 308. — »Danskeren« Bd. 5 p. 230 flg., 226 flg. — J. R. Stochholm: A. G. Rudelbach. p. 39—40. — M: Levnet I p. 26—27, 36 flg. — ⁹³⁾ Dr. Zeüthen: 25 Aar ... p. 131—132. — s. F.: Et Par Aar ... p. 44, 45. — jvf. »Danskeren« Bd. 9 1893 p. 14. — Fr. Hammerich: smst. p. 251. — Bricka Bd. 2 p. 528 flg., 538 flg. —

F. C. Bornemann blev Student (Metropol.-sk.) 1827, cand. jur. 1833, lic. jur. 1839, Lektor v. jurid. Fakult. 1839, Prof. extr. 1840, Prof. ord. 1844. (Bricka anf. Bd. p. 528 flg.). —

M: Levnet I p. 19, 80 flg. — H. Martensen: Leilighedstaler. p. 411 flg. — se nærv. Afh. II Del. — ⁹⁴⁾ G. F. A. Graae: Gamle Minder, tr. i Personal-

i visse Retninger lærde Kundskaber«. ⁹⁵⁾ I Eftersommeren 1832 indstillede han sig til teologisk Embedsexamen. Hvorledes han paa dette Tidspunkt saa paa sine nu snart afsluttede Studenteraar og sit Forhold til Universitetslærerne, kan desværre ikke oplyses, da hans »Petitum« savnes. ⁹⁶⁾ Derimod skal de Besvarelser, som Martensen gav af Spørgsmaalene til den skriftlige Prøve ikke have tydet i Retning af »Præ«. Han stod efter Fr. Hammerichs Meddelelser »ikke øverst til skriftlig«, ja, blev endog af Jens Møller mindet om, at »han havde gaaet for meget paa egen haand og ikke vist erudition nok«. ⁹⁷⁾ Ved den mundtlige Examen d. 25. October tog han imidlertid Revanche og gjorde Jens Møllers Bebrejdelser til Skamme, idet han viste en saadan »Erudition« og »overlegen Dygtighed«, at der tilkendtes ham Karakteren: *laudabilis et quidem egregie*. ⁹⁸⁾

Som Kandidat fortsatte Martensen dels sine filosofiske Studier og besøgte F. C. SIBBERNS Forelæsninger over udvalgte Hovedstykker af den spekulative Psykologi (V./S. 1832—33. — 2 T.) og over Æstetik og Poetik (S./S. 1833. — 2 T.) og fulgte ligeledes POUL M. MØLLERS Forelæsninger over Metafysikens daværende Til-

---

histor. Tidsskr. 4 Rk. Bd. 1 Kbh. 1898 p. 112. — Fr. Hammerich: smst. p. 145, 187—190, 192, 249, 273—274. — V. Birkedal: Oplevelser 1 Afd. p. 195, 197, 194, 196, 127. — Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid. Kbh. 1875 p. 268. — M: Levnet I p. 72. — ⁹⁵⁾ smst. p. 77. — ⁹⁶⁾ Det findes ikke blandt de fra Universitets- og Skoledirektionens Arkiv (R. A.) i 1925 til U. A. overførte »Petita til teologisk Embedsexamen«.

⁹⁷⁾ Fr. Hammerich: smst. p. 275. — »Qvæstionerne« til skriftlig teol. Examen var fig.: 1) Quæritur probatio fidei et veritatis eorum, quæ de Jesu Christo tradiderunt Evangelistæ. — 2) Ostendatur, Ethicam revelatam non modo haud repugnare naturæ hominum, sed eidem multis nominibus esse salutarem. — 3) Doctrinâ Pelagii et Augustini de natura hominis breviter expositâ, quæritur utriusque systematis exploratio ex autoritate Sacræ Scripturæ. — 4) Quomodo distingvendum est inter Papismum et Catholicismum, cum ob alias rationes, tum ut defendatur hæc assertio Confessionis Augustanæ: nihil in ecclesiis nostris esse receptum contra ecclesiam catholicam? — 5) Epist. ad Coloss. II, 8—19. — 6) Genes. 14, 14—24. — Tidsskr. for Kirke og Theologie, udg. af Jens Møller, Bd. 3. Kbh. 1833 p. 341.

⁹⁸⁾ Fr. Hammerich: smst. — Martensen blev examineret af M. H. Hohlenberg i Vetus (Ps. 32), af Jens Møller dels i Etik (ang. Forholdet mellem Etik og Retslære), dels i Kirkehistorie (om Nyplatonismen) og tilsidst af H. N. Clausen, der først examinerede i Novum (2. Pet. 3, 1—12), derpaa i Dogmatik (»quodnam discrimen est inter Catholicismum et Protestantismum in poenitentia constituenda?«). — Det theol. Fac. Examinationsprotokol (U. A.). — Distinctionsprotocol 1830 p. 37 (U. A.). — jvf. anf. Tidsskr. smst. p. 350.

stand (V./S. 1832—33. — 3 T.); ⁹⁹⁾ dels fortsatte han sin allerede i Studenteraarene paabegyndte Informationsvirksomhed og paatog sig nu tillige at m a n u d u c e r e teologiske Studenter, hvorved han tillige ventede at faa »noget Greb paa et theologisk Foredrag«; han syntes afgjort paa det Tidspunkt at have haft en fremtidig Universitetsstilling for Øje. Blandt hans iøvrigt faa Manuducender var der især to, som senere hver paa sin Vis blev navnkundige og tillige hans Modstandere: det var SØREN KIERKEGAARD (f. 1813, d. 1855) og VILH. BIRKEDAL (f. 1809, d. 1892), der begge fik Martensen til Manuduktør paa et for dem kritisk Tidspunkt i deres aandelige Liv, og for hvis senere Udvikling disse Timer ikke blev uden Betydning. ¹⁰⁰⁾

Ogsaa andet lagde Beslag paa hans Tid. Saaledes »indtraadte« han kort efter sin Embedsexamen i Pastorseminariet (^{6/11} 1832), hvor den homiletiske og kateketiske Undervisning varetoges af Stiftsprovst H. G. CLAUSEN (f. 1759, d. 1840). ¹⁰¹⁾ Martensen skrev en homiletisk Disposition (over Acta 2, 1—13), holdt en Prædiken til Aftensang i Trinitatis Kirke (^{12/5} 1833 over Mt. 4, 1—11), en Prædiken der blev recenseret faa Dage efter (^{21/5}), han katekiserede (^{24/5} over et Vers af Evangelisk-kristelig Salmebog Nr. 454, V. 4) og var Medrecensent ved en anden Kandidats Prædiken (^{10/12}) og prædikede paany samme Sted og Tid som forrige Gang (^{12/1} 1834 over Mt. 13, 31—32). Han har dog hverken holdt »Dimisprædiken« eller aflagt »specimen catecheticum«. ¹⁰²⁾ Af disse Arbejder findes kun *Prædikenerne*, som kaster et interessant Lys over Martensens aandelige Standpunkt 1833—34. ¹⁰³⁾

⁹⁹⁾ Tilhørerlister. Univ.- og Skoleudir.' Arkiv. Specielle Sager F. 1 c. 1 (D. filos. Fac.) (R. A.). — Lektionskatalog. — Vilh. Andersen: Poul Møller. p. 303, 319. — smlg. M: Levnet II p. 4. —

¹⁰⁰⁾ M: Levnet I p. 77 flg., jvf. 147; II p. 82. — E. Geismar: S. K. 1 Del p. 27. — Vilh. Birkedal: Oplevelser 1 Afd. p. 193 flg. — s. F.: Noter til Biskop H. Martensens Tekst om Grundtvig. p. 6—7. — jvf. L. Nyegaard: Vilh. Birkedal. Bd. 1. Kbh. 1895 p. 108 flg. — I Birkedals Skildring (Oplevelser smst.) af den særprægede Manuduktør, der intellektuelt begejstret og begejstrende var en Mester i at vejlede i Samtalens Form, tør man maaske tillige finde et Forvarsel om den senere saa berømte Forelæser. —

¹⁰¹⁾ Protokol for Pastoral-Seminariet fra 1824—32 (U. A.). — M: Levnet II p. 75. — Bricka Bd. 3 p. 606 flg. — smlg. H. N. Clausen: H. G. Clausens Eftermæle. Kbh. 1840 p. 35—36, 47—48, 62—63, 90—92. — ¹⁰²⁾ Protokol for Pastoral-Seminariet for 1833—41 p. 361, 27, 349 (U. A.). —

¹⁰³⁾ Prædikenerne (8°. F. A.) er paa henholdsvis 27 og 23 Sider; de omsprede Rettelser skyldes i den sidstholdte Prædiken (^{12/1} 1834) udelukkende Martensen selv, men i den førstnævnte (^{12/5} 1833) tillige en anden (sandsynlig-

Den førstnævnte Prædiken har Jesu Fristelseshistorie til Text og kan nærmest betragtes som en Homili over Menneskets Kampe under sin aandelige Udvikling.¹⁰⁴⁾ Martensens Indstilling er religiøs-spekulativ. Tankerne om Synd og Naade mangler vel ikke, men fremtræder vejt og vagt; det religiøse giver sig ægttest Udtryk i Mystik og Forsynstro, og dette bærer i Forbindelse med det kontemplative Moment det opbyggelige. Hans Stilling overfor Kristendom og Humanitet peger frem mod hans senere Krav om en sund Kristendomsopfattelse, hans Sans for Livets Skyggesider (Kamp for Tilværelsen) udfolder sig senere i hans sociale Forstaaelse. Hans Kilder er dels Skriften, dels Romantikens Aandsretning, hans Kristendomssyn og Forstaaelse af Fristelsen er præget af F. C. SIBBERN, hans Tale om Aand og Ord røber Islæt fra GRUNDTVIG. — I den anden Prædiken om Lignelsen om Sennopskornet samler Martensen sin Betragtning om Evangeliets Udbredelse, der finder sin Forklaring i Kristendommens Evne til at tilfredsstille Menneskets Længsel efter Sandheden og Livet.¹⁰⁵⁾ Skønt det opbyggelige Moment beror paa de samme Faktorer som før, er denne Prædiken dog langt mere bibelsk end den ovennævnte; det individuelt-religiøse er mere fremtrædende end det universelt-spekulative og er tillige mere kristelig bestemt; Syndsbegrebet er blevet uddybet, og Genfødselen hævdes som nødvendig.¹⁰⁶⁾ Og dog savner man den Friskhed og Oprindelighed, som prægede den første Prædiken, hvor Martensens spekulative Anlæg og konstruktive Evner saa smaat begyndte at udfolde sig Side om Side med Skriften.

De første Skridt paa Forfatterbanen.

Martensen forsøgte sig i den her omhandlede Periode (1832—34) ikke blot som Prædikant, men ogsaa som Forfatter. Han debuterede med et teologisk Arbejde: »Forsøg til en Besvarelse af den theologiske Priisopgave« (Dec. 1833), der drejede sig om Spørgsmaalet: »*Quodnam est fundamentum theologiæ naturalis, quis ambitus & quænam relatio ejus ad theologiam positivam*«. ¹⁰⁷⁾ Da Prisopgaven

vis H. G. Clausen). — Prædikenerne cit. som henholdsvis M.'s 1. Pr. og M.'s 2. Pr. —

¹⁰⁴⁾ M.'s 1. Pr. p. 6, jvf. 3—6, 24, 25. — ¹⁰⁵⁾ M.'s 2. Pr. p. 6. — ¹⁰⁶⁾ smst. p. 10, 12, 16. —

¹⁰⁷⁾ Afhandlingen (89 S./4°), affattet paa Dansk, er anonym, bærer som Mærke et Vers af Goethe og er skrevet med en smuk, klar og fast gotisk Haand-

dels giver et ypperligt Bidrag til at kaste Lys over hans daværende Udviklingsstade personligt som videnskabeligt, dels er utrykt, vil det være naturligt at behandle den foreliggende Afhandling lidt udførligt.

Martensen gaar strax medias in res: Der frembyder sig en dobbelt Metode ved et Problem, som det her stillede, nemlig den kritiske og den konstruktive, ¹⁰⁸⁾ den sidste vælges og kommer til Udfoldelse som den spekulativ-dialektiske Metode, den anden bruges lejlighedsvis, især i Afhandlingens polemiske Partier. Der gives en foreløbig Definition af den naturlige Teologi som en af positiv Basis uafhængig Fornuftvidenskab om Guddommens Væsen. ¹⁰⁹⁾ Denne Videnskab fremkommer med Nødvendighed i Protestantismen. I Modsætning til Katolicismen, der fremstiller Idéen som det almindelige, som Objektivitet, Kirke, fremstiller Protestantismen den som det individuelle, som Subjektivitet, Religion. ¹¹⁰⁾ Denne Modsætning, der er af principiel Betydning for begge Konfessioner i Praxis og Teori, betyder i teologisk Henseende, at mens Katolicismen bliver staaende ved det blot overleverede, øver Protestantismen historisk Kritik og har væsentlig en filosofisk Side. Det sidste beror paa den Omstændighed, at Protestanten kun antager Aabenbaringen, fordi hans »Samvittighed og Tanke«, »hans oprindelige Bevidsthed« giver den sit Bifald; heraf følger, at denne Bevidsthed maa gøre sig Rede for sit almindelige Væsen; thi kun hvad der i Aabenbaringen tilfredsstillende Bevidsthedens Fordring vedkommer Troen og Teologien. ¹¹¹⁾ Skønt den protestantiske Teologi er bundet til den positive Overlevering, følger det altsaa med Nødvendighed af Protestantismens Væsen, at Begrebet Religion finder sin Bestemmelse paa »den frie Forsknings Vei«. Da fremdeles Religion og Aabenbaring er Korrelatbegreber, kan den naturlige Teologi defineres som en Videnskab, der paa Grundlag af den almindelige religiøse Bevidsthed giver en filosofisk Udvikling af Begreberne Religion og Aabenbaring. »Den oprindelige religiøse Idée« bliver saaledes den naturlige Teologis Princip (fundamentum). ¹¹²⁾ De nævnte Begreber afhandles almindeligvis i Indledningen til enhver Dogmatik, men bør egentlig henvises til en selvstændig Videnskab, dels p. Gr. af det Omfang, som Undersøgelserne

skrift, der ikke er Martensens egen, hvorimod han enkelte Steder har foretaget Rettelser og Tilføjelser med sin spidse, lidt stive gotiske Skrift. (Afhandlingen cit. som: Prisopgaven) (F. A.). — jvf. M: Levnet I p. 77. —

¹⁰⁸⁾ Prisopgaven p. 3. — ¹⁰⁹⁾ smst. — ¹¹⁰⁾ p. 4. — ¹¹¹⁾ p. 9. — ¹¹²⁾ p. 12—13, 85. —

af disse Begreber vil tage, dels p. Gr. af den principielle Betydning, som de har for alle de teologiske Discipliner, saavel de systematiske som de historiske, hvis da ogsaa de sidstnævnte skal være teologiske Videnskaber. ¹¹³⁾

Hovedvægten i denne Undersøgelse ligger ikke paa det subjektive: paa Religionens psykologiske Sted, men paa det objektive: »den religiøse Bevidstheds Bestemthed ved Aabenbaringsmomentet«. ¹¹⁴⁾ Naar man ønsker at finde Religionens og Aabenbaringsens almindelige Væsen, maa dette ikke tages i dens laveste, men derimod i dens højeste Form; det almindelige bør udvikles til sin højeste ideale Bestemthed. ¹¹⁵⁾ Derfor afviser Martensen den gængse Fremgangsmaade, der bestaar i, at man opsøger det for alle Religioner fælles og dertil føjer det for Kristendommen som positiv Religion karakteristiske (saaledes Schleiermacher). Derved gaar man Glip af Religionens sande Væsen, idet man kun faar fat paa det rent almindelige i sin laveste og ikke i sin højst udviklede Form; Begrebet er jo det fuldendte, hvorved Tingen først faar sin Sandhed, og Religionens Realitet beror som enhver Tings Realitet paa, om den svarer til sit Begreb; derfor bør dette tages i sin højeste Udvikling. ¹¹⁶⁾

Forholdet mellem Gud og Menneske er dels et Identitets-, dels et Modsætningsforhold; for »kun den Identitet er levende og virkelig, der er Eenheden af modsatte Momenter«, ¹¹⁷⁾ og kun den Enhed, hvori Modsætningen er bevaret, er den sande Religion. Modsætningen fattes i sin største Skarphed og Enheden paa den inderligste Maade, naar Guds og Menneskets inderste, sande Væsen bestemmes som Personlighed og Kærligheden som Enheden eller bedre som Foreningen, hvilket netop er Udtryk for, at Foreningen af den nævnte Modsætning er Liv, d. v. s. »en indre, evig Bevægelse, hvorved dets Momenter medieres med hinanden og i hvilken Bevægelse det kun har sin Existents«, ¹¹⁸⁾ en Bevægelse der forløber i Modsætningens Sondring og Forening: »kun i den evige Udtræden af Eenheden og den evige Tilbagevenden dertil, har alt Liv, og forsaavidt Livet fremtræder under Bevidsthedens Form, Aandelivet sin Virkelighed«. ¹¹⁹⁾ Naar denne abstrakte Tankegang anvendes konkret paa Gud og Menneske som henholdsvis den uendelige og den endelige Personlighed, saa bestaar Aabenbaringsprocessen deri, at »den absolute Personlighed sætter den endelige Personlighed udenfor sig, men ligesaa

¹¹³⁾ Prisopgaven p. 14. — ¹¹⁴⁾ p. 15. — ¹¹⁵⁾ p. 85. — ¹¹⁶⁾ p. 15—17. — ¹¹⁷⁾ p. 18. — ¹¹⁸⁾ p. 20. — ¹¹⁹⁾ p. 21. —

evigt ophæver denne dens Væren udenfor sig og fører den tilbage til sig selv«; og Religionsprocessen består i, at »Mennesket sondrer sig fra Gud, ophæver denne Sondring og hengiver sig og Verden til det Uendelige«. Det er denne evige Kærlighedsaktus, der som »Sondringens Opløsning i Forening« er den evige Forsoning; denne maa selvfølgelig tænkes som en overhistorisk Proces, der skal realiseres successivt under Tidens Form. ¹²⁰⁾

Den skitserede Begrebsudvikling fører saaledes til Urreligionen og Uraabenbaringen, til den rene, »den evige og ideale Bevidsthed«, der er Betingelsen for at forstaa al empirisk Bevidsthed, alt »tilsynværende religiøst Liv«. ¹²¹⁾ Religionens psykologiske og historiske Bestemmelser fattes kun af den rene Bevidsthed. ¹²²⁾ »Urbevidstheden« er Væsenet, der har sin nødvendige Form i Fænomenet, og dette kommer kun paa denne Baggrund til sin Ret og Anerkendelse. ¹²³⁾ — Den her givne Udvikling er spekulativ, idet den ved Tankens egen Nødvendighed fører Gudsbevidstheden fra dens laveste til dens højeste Trin. Derved fremkommer det absolute Begreb, som in nuce indeholder hele det religiøse System, forsaavidt det er overhistorisk og idealt. Af de ovennævnte Begreber: Sondring og Forening udledes de Hovedidéer, hvori hele Teologien fuldendes (nemlig henholdsvis Læren om det naturlige Menneske og Synden og Læren om Gudmennesket og Forsoningen). Hvis nu p. d. e. S. den spekulative Tænkning har været sand, og det p. d. a. S. staar fast, at Kristendommen er den absolute Religion, d. v. s. at den svarer til Religionens absolute B e g r e b, saa maa dette Begreb, udviklet til System, falde sammen med Kristendommens ideale, overhistoriske Side, d. v. s. med Kristendommen som ren Idealisme. Paa denne Baggrund definerer Martensen da den naturlige Teologi som »den speculative Videnskab, der udvikler den christelige Grundgnosis«. Denne Definition angiver dermed den naturlige Teologis Omfang (a m b i t u s) og stiller den i levende, real Forbindelse med den kristelige Teologis Organisme. ¹²⁴⁾

Et konkret Exempel paa en naturlig Teologi i den her udviklede Retning er Fr. Schleiermachers Dogmatik (bortset fra dennes subjektive Følelser-Standpunkt). Han udvikler jo netop ad den rent filosofiske Vej et Religionsbegreb, »en universel religiøs Verdensbetragtning«, der tjener som »den ideale Grund«, hvorpaa alt det positivt givne kommer til Udfoldelse. Martensen gør dog den kritiske Ind-

¹²⁰⁾ Prisopgaven p. 21—22. — ¹²¹⁾ p. 22. — ¹²²⁾ p. 86. — ¹²³⁾ p. 22. —

¹²⁴⁾ p. 25, 87. —

vending mod Schleiermacher, at han opfatter Forholdet mellem Gud og Menneske ensidigt som et Enhedsforhold, uden at Modsætningen kommer til sin Ret. Det faar skæbnsvanger Indflydelse paa denne Teologs Antropologi og Kristologi og medfører, at flere Punkter i det positivt givne ikke faar nogen egentlig Betydning i det teologiske System, og at de antages efter et i Sammenligning med hans Religionsbegreb ganske heterogent Synspunkt. Heroverfor hævder og paaviser Martensen, at det ud fra det rettelig forstaaede Forhold mellem Gud og Menneske (som det ovenfor er udviklet) er muligt at udvikle alle de almindelige ideale Bestemmelser, som svarer til alle de positive, traditionelle Momenter i Kristendommen.¹²⁵⁾ Principielt set beror Divergensen mellem Schleiermacher og Martensen paa »forskjellige speculative Grundanskuelsers Realitet«; for i Videnskaben som i Livet og Religiositeten kommer alt an paa den almindelige Anskuelse, i hvilken »Alt bestemt og concret sees og forestiller sig«. ¹²⁶⁾ Denne »almindelige idealske Grundbetragtning« kan besiddes uafhængigt af det positivt givne; det er denne kristelig religiøse Idealisme, som er den egentlig naturlige Religion. Den kan ganske vist fremtræde som et dødt Abstraktum, hvis Indhold — Idéerne Gud, Forsyn og Udødelighed — opfattes nøgternt og forbindes med en tør Moral; men den behøver aldeles ikke at ytre sig saaledes. Tværtimod kan den naturlige Religion trods det manglende positive ytre sig som en levende Magt, der ikke tør frakendes Navn af kristelig, omend det ofte kunde synes, »som havde Historiens Aand her kun udkastet de almindelige halv ubestemte Grundrids af Christne, uden at faae Værket heelt fuldført«. ¹²⁷⁾ Dog kan den naturlige Religion optage det positive ikke som Historie, men som Myte og Symbol for de evige Idéer. Den naturlige Religion staar som den naturlige Teologi hverken i Modsætning til den aabenbarede eller den overnaturlige — for al Religion er aabenbaret, og i Aandens Verden er alt overnaturligt —, men derimod til den positive. Den naturlige Religion modsætter sig kun den Aabenbaring og det overnaturlige, der staar for den som det, der skal antages paa Autoritet, skønt dets Nødvendighed ikke indses. Istedetfor Betegnelserne: naturlig Teologi og den naturlige Religions Tilhængere foreslaar Martensen Navnene: spekulativ Teologi og Kristendommens religiøse Idealister.

Som Martensen har gjort den naturlige Teologi til en spekulativ Teologi, giver han ogsaa en nærmere Definition af dennes Princip:

¹²⁵⁾ Prisopgaven p. 25—31. — ¹²⁶⁾ p. 32. — ¹²⁷⁾ p. 35. —

den oprindelige Gudsbevidsthed, der skal betragtes spekulativt og gennem sine forskellige Udviklingstrin »hæves til sin absolute Form«. ¹²⁸⁾ Det sker gennem den spekulative Videnskabs Metode, der oplyses ved ad Dialektikens Vej at føre Religionens og Aabenbaringens spekulative Idé gennem de tre Stadier, der kommer til Udtryk i Gudsbeviserne: det kosmologiske, det teleologiske og det ontologiske Bevis. Det sidstnævnte er Udtryk for den menneskelige »Bevidstheds Eenhed med den guddommelige, Bevidstheden som Udtrykket for al Aabenbaring«, og dette ontologiske Princip ligger til Grund for al kristelig Filosofi, er »f u n d a m e n t u m« for den spekulative Teologi. ¹²⁹⁾

Hvorledes er nu Forholdet (relatio) mellem den spekulative og den positive Teologi? Martensen besvarer dette Spørgsmaal dels konstruktivt, dels kritisk, idet han imødegaar forskellige gængse teologiske Anskuelser. Man har f. Ex. bestemt Forholdet saaledes, at det er den naturlige Teologis Opgave at erkende, hvad Fornuften af sig selv evner at vide om Guddommen, hvorimod den positive Teologi skal fremstille Aabenbaringen, hvis Mysterier vel gaar ud over, men ikke imod Fornuften. — En saadan Bestemmelse er dog utilfredsstillende efter Martensens Mening. Man benægter jo, at Fornuften skal kunne bringe det til en absolut Viden af Guddommen i Begrebet og nægter dermed Identiteten af Fornuft og Aabenbaring. Der er ganske vist en Forskel, men dog ikke uoverstigelig mellem endelig og uendelig Fornuft; der er en Modsætning, som lader sig opløse i Identitet, men hin bærer Spiren til denne i sig. ¹³⁰⁾ Dersom man benægter Muligheden af, at den oprindelige Idé ud af sig selv kan udvikle den kristelige Aabenbarings ideale Grundbestemmelser, nægter man i Virkeligheden, at Gud har kunnet aabenbare sig saaledes. »Staaer det klart for os, hvad Ingen kan undgaae at antage, at al Sandhed kun haves i Bevidstheden, at Gud kun er til for os i Idéen, saa er det eet at sige, at Idéen, der maa betragtes som Guds egen Selvforkyndelse i vort Indre, udvikler sig til den christelige Aabenbarings evige Begreb, eller at Gud gjør det; og er det os vist, at Gud har aabenbaret sig i Christendommen, maa det ogsaa være os vist, at den christelige Aabenbarings Bestemmelser ere Menneskaanden immanente og udgjøre dens eget, inderste Væsen. Er altsaa Aabenbaringen den udviklede Fornuft, er den religiøse Bevidstheds

¹²⁸⁾ Prisopgaven p. 39. — ¹²⁹⁾ p. 42, 44, 48, 50, 53, jvf. p. 87—88. —

¹³⁰⁾ p. 64, 55. —

Rige et med sig identisk Hele, da maa Erkjendelsesarten for det Eensartede være den samme, og man kan ikke sige, at visse Idéer kunne begribes, andre maae troes, men enten maa man da indskrænke hele Gudsbevidsthedens Sphære til Troe eller indrømme en Viden af Totaliteten«. Martensen fastholder det sidstnævnte og postulerer, dels at Gudsidéen kan hæves fra Troens til Videns Form, dels at den menneskelige Viden er objektiv Idealisme.¹³¹⁾

Den spekulative Filosofis Bestemmelse af Forholdet mellem Fornuft og Aabenbaring er blevet bestridt fra et andet Synspunkt, nemlig i Paastanden om Spekulationens Afhængighed af Historien: naar den spekulative Tænkning hævder at kunne udvikle de kristelige Idéer ud af sig selv, uafhængigt af det givne, beror det paa en Selvskuffelse, idet Idéerne i Virkeligheden er blevet »abstraheret« af det historisk givne, fra Skriften og Kirkens Forkyndelse. — Martensen maa p. d. e. S. ud fra sit spekulative Syn paa Relationen mellem Fornuft og Aabenbaring selvfølgelig afvise al Tale om en saadan Afhængighed, men indrømmer p. d. a. S., at det vilde være »psykologisk umuligt«, at den spekulative Filosof — isoleret fra »det christelige Princip Indflydelse, uden en dermed bestemt Opdragelse og Dannelse« — skulde kunne give en apriorisk Konstruktion af Kristendommens Lære. »Et saadant Individ« vilde uden den historiske Basis savne de nødvendige Betingelser for at være Filosofiens Organ. Det gælder nemlig Individet som Slægten, at det er »organisk umuligt at overspringe de nødvendige Trin i Erkjendelsens Udvikling«. Man maa begynde med det umiddelbare, Følelse og Anskuelse, for at komme til det middelbare, Erkendelsen, Vejen fører fra Tro til Viden.¹³²⁾ Det bliver saa et Spørgsmaal, om Filosofien skal betragte Anskuelse og Følelse som sidste Instanser, eller om Bevidstheden ved Selvfordybelse finder Begrebet som »det egentlig sandtgjørende saavel i Følelse som i Anskuelse«. »Saaledes ere disse de subjective og empiriske Betingelser for at Begrebet kan komme til Existents i den endelige Bevidsthed; men dette er selv det egentlig Begrundende i al Erkjendelse«. ¹³³⁾

¹³¹⁾ Prisopgaven p. 57—59. —

¹³²⁾ »...Førend Individet er istand til at gaae ind i Begrebets Sphære, maa det først have levet i Følelse og Anskuelse, og det vilde være organisk umuligt at overspringe eet af de nødvendige Trin i Erkjendelsens Udvikling. Det samme er Tilfældet med Slægten i det Hele. Den maa først gennemløbe et umiddelbart Liv i Tro og Anskuelse, først gjøre mangfoldige Livs-Erfaringer, førend dens Bevidsthed kan hæve sig til Erkjendelse«. (p. 62—63). —

¹³³⁾ p. 63. —

Har de foregaaende Indvendinger givet Martensen Lejlighed til under disses Gendrivelse at udvikle forskellige periferiske Spørgsmaal angaaende Forholdet mellem den spekulative og den positive Teologi, saa fører den sidste Indvending — at Filosofien er fattig i sin Abstraktion i Sammenligning med Evangeliets levende Rigdom ¹³⁴⁾ — ham til den centrale Bestemmelse af Relationen mellem Fornuft og Positivitet. — Hvad betyder nu de to Begreber? Det positive betegner i Almindelighed det umiddelbart givne, af Mennesket uafhængige. Fornuften bestemmes objektivt som »det absolute Begreb«, subjektivt som »Evne for det Speculative i Begrebets Form«. Denne Modsætning er dels absolut, d. v. s. Positiviteten og Fornuften er hinandens nødvendige, gensidigt supplerende Momenter, der stedse bevares i »den sig fuldendende Erkjendelse«; dels universel, d. v. s. den gælder alle Tilværelsens Sfærer og kan anvendes paa alle Videnskaber, der saaledes p. d. e. S. bliver spekulative, p. d. a. S. positive. ¹³⁵⁾ — Den sande Erkendelse er betinget af, om begge de nævnte Modsætnings-Momenter kommer til deres Ret; det sker kun, naar Begreb og Anskuelse forbindes. »Den rene Fornufterkjendelse med sit absolute Tankeindhold maa altsaa forbindes med Anskuelsen af det Virkelige rige Fylde. Speculationen maa forbindes med Erfaringen, først da bliver den fra en reen Fornufterkjendelse en aandelig Erkjendelse i høieste Betydning«. ¹³⁶⁾ Dette dobbelte er begrundet i, at Spekulationen kun begriber det almindelige, men Anskuelsen fatter det individuelle, hvilket netop ikke kan deduceres med Nødvendighed og Almindelighed, fordi det ikke er almindeligt og derfor maa anskues og erfares, som det er givet. Den spekulative Begriben og den fuldstændige Erkendelse falder saaledes ikke sammen, der kræves tværtimod Anskuelse, Erfaring. »Fornuften manifesterer sig kun tilfulde i den mangfoldige Vexel af de evig nye individuelle Former, og vor Erkjendelse bliver først levende, naar Begrebet gjenemlyser en fyldig og riig Anskuelse«. ¹³⁷⁾ »Det hele Universum er tilgængeligt for vor Aand, men det der er af forskjellig Natur maa ogsaa opfattes ved forskjellige Sandser, og de forskjelligartede Sandheder komme til os ad forskjellige Veje, men alle forenes de i een Midtpunkt, Aandens nemlig, der er den Samme«. ¹³⁸⁾ Det gælder Naturvidenskab som Poesi, Historie som Teologi.

I den sidstnævnte Videnskab betegner den historiske Tradition

¹³⁴⁾ p. 60—61, 63—64. — ¹³⁵⁾ p. 66, 68, 74. — ¹³⁶⁾ p. 70. — ¹³⁷⁾ p. 69. — ¹³⁸⁾ p. 75—76. —

det positive, der følgelig ej heller er utilgængeligt for Erkendelsen, skønt det ikke er ren Fornuft. Forholdet mellem den spekulative og den positive Teologi bestemmes da saaledes, at denne har sit særegne Omraade og sin relative Uafhængighed af hin, men den spekulative giver den fornuftige Opfattelse af det positive; det bliver den spekulative Teologs Opgave at udkaste »de store Grundtræk og de skarpe Omrids, der giver det Hele Holdning og indvortes Consistents«, men Dogmatikerens Hverv at give det »Liv og Aande«. »Den speculative Theologie er Læren om det evige Ord, Dogmatiken Læren om dette Ord, der blev Kjød. For den speculative Theolog er Begrebet, for Dogmatikeren den organiske Anskuelse Hovedsagen. Begrebet om Guds Menneskevordelse er Centrum i den førstes System, den organiske Anskuelse af Christi Personlighed er det i den sidstes. Men da begge Videnskaber ere Led i den christelige Theologies store Organisme, bør Vexelforholdet være anerkjendt af hver især. Saaledes bør den speculative Theolog ved de store Grundpunkters Behandling vise hen paa det Historiske og derved bestyrke sine Resultater; omvendt bør Dogmatikeren idet han stræber at explicere og bringe Sammenhæng i det Givne gjøre det i Kraft af den speculative Grundidé. Hermed siges ikke, at den speculative Theologie i sin hele dialectiske Udvikling bør optages i Dogmatiken, men dens Begreber maa være der, som de evige Grundformer i hvilke dens Indhold hviler og anskues«. Den spekulative Teologi har saaledes ikke »den fulde Sandhed« i sig, men maa søge sit Supplement i den positive Teologi.¹³⁹⁾ Efter denne Betragtning af Forholdet synes Dogmatiken at blive afhængig af Filosofien og saaledes udsat for vilkaarlig Behandling, saa ofte som de filosofiske Systemer skifter; men det positive som saadant forbliver »ubeskaaret«, hvorimod den fornuftige Opfattelse heraf vexler med Tidernes filosofiske Retninger.¹⁴⁰⁾

Man faar af Prisopgaven et levende I n d t r y k af Martensens brændende Trang efter Totalitet saavel i de teologiske Discipliners Mangfoldighed som i »det hele Universum«; selvom »Menneskeslægtens Aand« (i hans Samtid) var i en »Total-Crisis«, nærrede han dog den Overbevisning, at den hele Aand vilde komme til Fred med sig selv og »sammenfatte sine Momenter . . . til Eenhed og Forsoning«. ¹⁴¹⁾ Martensen sætter sin Lid til den menneskelige Intellekt, for hvilken h e l e Tilværelsen er tilgængelig. Han har tydeligt nok u d v i k l e t

¹³⁹⁾ p. 75, 78, 79—80, 64. — ¹⁴⁰⁾ p. 80—81. — ¹⁴¹⁾ p. 81—82. —

sig i afgjort intellektuel Retning; hans Interesse knytter sig hverken til det psykologiske eller det historiske, men til metafysisk Spekulation og universel Konstruktion; den sidste har dog unægtelig ikke Systemets, men Skitsens Karakter. Og for denne Interesse har han aabenbart fundet og følt dyb Tilfredsstillelse i den spekulative Tænkning, ved hvis Hjælp han forvandler den naturlige Teologi — der endnu doceredes paa Universitetet saa sent som i Vinter-Semestret 1837/38¹⁴²⁾ — til en moderne Videnskab: den spekulative Teologi. Hvor løst skitseret det Totalitetssyn end er, som gør sig gældende i Prisopgaven, viser det dog klart nok, at Martensen har været mere interesseret i det omfattende-udadvendte: at sammenfatte Tilværelsens Mangfoldighed til Enhed end i det dybtgaaende-indadvendte: at fatte Mangfoldigheden tilbunds. Tilværelsen frembyder Forskelle, Modsætninger, men ikke Kløfter, ikke Svælg, eller filosofisk udtrykt i Martensens Sprog: Modsætningen kan »ophæves«. Det gælder Forholdet mellem Filosofi og Kristendom, mellem naturlig (alias spekulativ) og positiv Religion og Teologi. Al Religion betragtes jo som aabenbaret og alt som overnaturligt i Aandens Verden.¹⁴³⁾ Den spekulative Tænkning, der ved Tankens egen Nødvendighed fører Gudsbevidstheden fra sit laveste til sit højeste Trin, fører dermed til det absolute Religionsbegreb, som netop in nuce indeholder hele det religiøse System, altsaa ogsaa Begreber som Trinitet, Synd, Forløsning, forsaavidt det er overhistorisk og idealt. Eller sagt paa en anden Maade: den spekulative Tænkning fører jo netop — uafhængig af den positive Kristendom — til den saakaldte kristelig religiøse Idealisme.¹⁴⁴⁾ Forskellen beror blot paa »det concrete«, »de umiddelbare individuelle Former«;¹⁴⁵⁾ det faar prægnant Udtryk i Martensens Karakteristik af »Christendommens religiøse Idealister«, hvis Ensidighed bestaar i, at de ikke erkender det positivt givne som nødvendigt Moment, men nøjes med det almindelige i Religionen og naar saaledes ikke frem til »det fuldendte Concrete«.¹⁴⁶⁾ Det skitserede Standpunkt skal imødekomme alle's Krav, Filosofiens saavel som Kristendommens, det religiøses og det spekulatives, det subjektives og det objektives Fordring. Men det subjektive er ikke Udtryk for Hjertets, men for Tankens Krav, og det religiøse betegner en forskelsløs Blanding af det humant og det kristeligt religiøse Element. Kristendommen opfattes ikke som en Livsmagt, men som et

¹⁴²⁾ Lektionskatalog. — ¹⁴³⁾ Prisopgaven p. 36—37. — ¹⁴⁴⁾ smst. p. 23, (56—57, 27, 32), 33, (61—63). — ¹⁴⁵⁾ p. 37, 68. — ¹⁴⁶⁾ p. 37. —

foreliggende Faktum, et videnskabeligt Objekt, hvoraf der kræves og kan gives en fornuftig Erkendelse.

Ikke mindre interessant er Martensens Stilling til Schleiermacher og Hegel. Trods al Anerkendelse af den førstes Geni og epokegørende Dogmatik kan Martensen dog ikke betragte SCHLEIERMACHER for mere end »et nødvendigt Moment i Protestantismens Udvikling«. ¹⁴⁷⁾ Han forkaster dennes Adskillelse af Dogmatik og Filosofi saavel som det subjektive Følellesstandpunkt, der ikke lader det positive ubeskaaret faa sin fulde Betydning, og som er ensbetydende med »halvt at opgive Sandhedsbegrebet«, ligesom Martensen bebrejder ham, at han væsentlig opfatter Forholdet mellem Gud og Mennesket som et Identitetsforhold, der ikke respekterer Modsætningsmomentet, saaledes som Martensen selv søger at hævde det. Det er ham da ogsaa et Savn, at Schleiermacher ikke i sin Dogmatik drøfter Spørgsmaalet om Guds Personlighed. ¹⁴⁸⁾ Martensen havde jo allerede paa dette Tidspunkt (Dec. 1833) i væsentlige Punkter taget Afstand fra Schleiermacher ¹⁴⁹⁾ paa Grundlag af en Kritik, som han stedse fastholdt, men senere uddybede i sin Teologi.

Derimod har Martensen sluttet sig til Hegel og den spekulative Teologi. Han har i nogen Grad overtaget Hegels spekulativ-dialektiske Metode, hvoraf han (som ovenfor paavist) gør rigelig Brug til sin Opgaves Løsning, endvidere hans Syn paa Forholdet mellem Tro og Viden — Gudsidéen kan hæves fra Troens til Videns Form, og den menneskelige Viden er ikke blot subjektiv, men objektiv Idealisme — og paa Historien, hvis Udvikling forstaas logisk. ¹⁵⁰⁾ Hvor begejstret Martensen end er for Hegel, hindrer hans Selvstændighed ham dog i at slutte sig helt og fuldt til denne Filosof. Det gælder saaledes hans Erkendelsesskitse, efter hvilken den udtømmende Erkendelse er betinget af Begreb + Anskuelse. ¹⁵¹⁾ Fremdeles! Skønt Martensen lægger Vægt paa Personlighedsbegrebet og netop i den Henseende retter skarp Kritik mod Schleiermacher, ¹⁵²⁾ føler han sig dog i filosofisk Henseende tilfredsstillet af »Ideen om Gud som Aand eller den absolute Bevidsthed i den endelige«. Martensen betragter det ganske vist som Filosofiens højeste Epoke, om Gud tillige kunde fattes i videnskabelig begrundet Form som Person, men venter sig dog ikke heraf et nyt filosofisk Princip, da »Gud dog kun kan være for os, forsaavidt som han aabenbarer sig, gaaer ind

¹⁴⁷⁾ p. 82, 26, 83. — ¹⁴⁸⁾ p. 82, 27, 29, 56—57, 83, 28—29, 17—19, 11. —

¹⁴⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 53—54. — ¹⁵⁰⁾ Prisopgaven p. 59, 51, 55, 83. — ¹⁵¹⁾ smst. p. 68—70. — ¹⁵²⁾ p. 18—19, 28—29. —

i vor Bevidsthed, ontologisk«. ¹⁵³⁾ Martensens Forventning gaar saaledes ikke i filosofisk Retning — han anerkender jo netop det ontologiske Princip Sandhed ¹⁵⁴⁾ —, men derimod i teologisk Retning, hvor det filosofiske Gudsbegreb ikke er fuldt tilfredsstillende. ¹⁵⁵⁾ Martensens Stilling til Gudsbegrebet viser dels, hvilken Vægt han lagde paa det intellektuelle Moment deri, dels at han nærrede en teologisk Forventning, der fuldt udfoldet som Krav vilde føre bort fra Hegel i polemisk Modsætning til denne.

Der er et Punkt endnu, hvor der var Mulighed for, at Martensen vilde komme til at tage Afstand fra Hegel. Det er m. H. t. det objektivt givne i den hele Tilværelse som i den hellige Historie, overalt kræver han det givne respekteret og tager derfor alle Sanser i Brug, som er nødvendige til den fuldstændige Erkendelse. ¹⁵⁶⁾ Derfor hævder han ogsaa det kristelig-positives Fuldstændighed overfor Schleiermacher og dets Ubeskaarethed overfor den med de filosofiske Aandsretninger vexlende »fornuftige Opfattelse« deraf; derfor betegner den kristelig-religiøse Idealisme — i Manglen af »det fuldendte Concrete«, d. v. s. i manglende Erkendelse af det positive som nødvendigt Moment — netop en Ensidighed. ¹⁵⁷⁾ Det positivt-kristelige skal fastholdes som saadant, d. v. s. som det er historisk givet. Martensen røber paa dette Punkt et skarpt Blik for det store Problem, der frembyder sig for Teologien m. H. t. »den væsentlige Forskjel, der i religiøs Henseende er paa Mythus og Historie«. ¹⁵⁸⁾ Skønt det efter hans egen Bekendelse mere er fra Troens end fra Videnskabens Standpunkt, at han gør opmærksom herpaa, bliver det jo ikke teologisk set mindre fortjenstfuldt af den Grund, men dels viser det hans under hele Opvæksten og Uddannelsen nærrede Respekt for Autoriteten, for hvad Skrift og Kirke lærer, ¹⁵⁹⁾ dels viser det konsekvent gennemført udover Hegels Behandling af Skrift- og Kirkelæren og kan tillige betragtes som et Forvarsel om Martensens fremtidige som Universitetslærer førte Forsvar for historisk Kristendom blandt andet imod en D. Fr. Strauss' mytologiserende Kristendomsbetragtning.

Vi har nu belyst Martensens personlige saavel som videnskabelige Standpunkt i December 1833. Fremtiden skulde vise, hvorvidt det var holdbart, hvorvidt det skulde blive det væsentlige Grundlag, hvorpaa han udformede sin Livs- og Verdensanskuelse, eller om det

¹⁵³⁾ p. 52, 53. — ¹⁵⁴⁾ p. 52. — ¹⁵⁵⁾ jvf. nærv. Afh. p. 54—55. — ¹⁵⁶⁾ Prisopgaven p. 75. — ¹⁵⁷⁾ smst. p. 27—31, 80—81, 37. — ¹⁵⁸⁾ p. 77. — ¹⁵⁹⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. —

kun skulde tjene som »et nødvendigt Moment« i hans Udviklingsgang.¹⁶⁰⁾

Hvorledes bedømte nu det teologiske Fakultet Martensens Besvarelse af det udsatte Prisspørgsmaal? I den af 27/1 1834 affattede, af H. N. Clausen, M. H. Hohlenberg og C. T. Engelstoft underskrevne *Censur* erkendtes Martensen for saare værdig til Belønningen. Censorerne fandt, at han havde udmærkede Anlæg for og Øvelse i filosofiske Studier, han forbandt Dybde og Konsekvens i Tænkning med Skarpsindighed i Dom og »magna . . . . virtus perspicuitatis«. Derimod indvendtes det, at Martensen undertiden gav til Problemernes Løsning »non tam solutiones quam symbolæ ad solvendum«. Der sigtes vel herved til, at Martensen uden nærmere Paavisning nøjes med at hævde Muligheden af, at alle Kristendommens Begreber — selv de centraleste som Trinitet, Synd, Forløsning, Forsoning — lader sig udvikle ad spekulativ Vej som almindelig ideale Bestemmelser uafhængigt af det positivt givne; at han fremdeles snarere postulerer end udvikler og begrunder, at den udtømmende Erkendelse er betinget af, om baade Begreb og Anskuelse kommer til deres fulde Ret.¹⁶¹⁾ Det blev specielt gjort gældende, at han ikke med tilstrækkelig Fasthed havde bestemt det gensidige Forhold mellem den naturlige Teologi og den positive Aabenbarings Brug og Myndighed.¹⁶²⁾

Et Par Maaneder efter Prisopgaven offentliggjortes det første teologiske Arbejde fra Martensens Haand i Form af en *Anmeldelse*, som han skrev i Marts Maaned 1834 af E. V. Kolthoffs *Licentiaatafhandling*: »Apocalypsis Joanni Apostolo vindicata« (Hafniæ 1834), der i Modsætning til den nyere Kritik søgte at hævde den kirkelige Tradition, at Apostlen Johannes er Forfatter til Apokalypsen, hvilket Martensen bestred i sin lille, gennemgaaende klare og velskrevne, af spekulativ Tænkning prægede *Anmeldelse*.¹⁶³⁾ — Interessen knytter sig dog i denne Forbindelse især til hans Syn paa Forholdet mellem »Tro og Kritik«.

¹⁶⁰⁾ Naar Martensen ikke »finder Prisopgaven betydelig nok til nærmere Omtale« i sit *Levnet* (I p. 77), skyldes det netop den Omstændighed, at Udviklingen førte ham personligt og videnskabeligt bort fra det her indtagne Standpunkt. —

¹⁶¹⁾ Prisopgaven p. 27, 56, 57, jvf. 61—63; 68—70. — ¹⁶²⁾ Censuren over de indleverede Prisopgaver tr. i H. P. Selmer: *Akademiske Tidender*. 2. Aarg. 1834 Kbh. p. 68, 76. — ¹⁶³⁾ E. V. Kolthoff f. 1809, d. 1890. *Bricka* Bd. 9 p. 364. — Sofus Elvius p. 275. — *Erslew* Bd. 2 p. 50—51. — *Afhandlingen* blev forsvaret d. 3/1 1834. — Martensens *Anm.* tr. i *Maanedsskr.* f. Litt. Bd. 12. Kbh. 1834 p. 1 flg. — jvf. *Julius M.*: p. 1. —

De historisk-kritiske Undersøgelser af Skriften bør hverken afvises eller behandles som farlige for Troen, da de dels er i Pagt med Protestantismens Idé, der i det religiøse Forhold kræver fri, personlig Tilegnelse uafhængig af den ydre Autoritet, dels lader Troen urokket. »Troen kan i og for sig bestaae, om der end gjøres Angreb paa den hellige Skrift, som ikke straks kunne nedslaaes, da den væsentlig har sin Rod i den religiøse Bevidsthed, og saalænge den deri kan bevise sin guddommelige Kraft, er ophøiet over ethvert Angreb«. ¹⁶⁴) Der er ingen Fare for, at Kritiken skal opløse Skriften og erklære det hele apokryft; for det er Kritikens »bestandige Forudsætning, nødvendig sammenhængende med Troen paa Aabenbaringen i Christo, at en fuldstændig hellig Overlevering er given, som den kun vil erkjende og tilegne sig i sin Canonicitet, og den Critiker, der antog Muligheden af et saadant Resultat, vilde eo ipso have stillet sig udenfor den protestantiske Christendoms Standpunkt«. ¹⁶⁵)

I Forbindelse med denne Anerkendelse af den historiske Kritik (»til en vis Grad«!) indtager Martensen en forsigtig, kritisk Holdning overfor Grundtvigs Trosbekendelses-Teori, der hævdes at være i Modstrid med de protestantiske Principer, hvis kristelige Gyldighed det heroverfor gælder at godtgøre. ¹⁶⁶) Dette protestantiske, Grundtvig-kritiske Standpunkt skulde senere blive klart og skarpt udformet i Martensens Teologi. ¹⁶⁷)

Tilbageblik paa Martensens aandelige Udviklingsgang
(1827—1834).

Det vil være naturligt at give et Tilbageblik paa Martensens Studenter- og første Kandidataar, der blev af grundlæggende Betydning for hans aandelige Udviklingsgang. Af hans religiøs-spekulative Psyke udsprang den religiøs-spekulative Interesse, som var henvendt paa Foreningen af Tro og Viden, af Teologi og Filosofi som sit Maal og sit Hvilested; men i denne Periode blev Foreningen ikke realiseret, Tvilling-Interessen ikke tilfredsstillet og Problemet altsaa ikke løst. Det naar Martensen først gennem en »labyrinthisk« forløbende Udvikling, hvori dette Livsafsnit var et »nødvendigt Moment«, en Udvikling der præges af Disharmoni og hvis typiske Træk er Selvstændighed forenet med Modtage-

¹⁶⁴) anf. Anm. p. 28—29. — ¹⁶⁵) smst. p. 25. — ¹⁶⁶) p. 27. — ¹⁶⁷) jvf. nærv. Afh. p. 229, 302 flg. —

lighed, denne gør ham aaben overfor alle Aandslivets forskelligste Strømninger, hin hindrer ham i ubetinget Tilslutning til dette eller hint System. Han vil et selvstændig tilkæmpet Standpunkt i eklektisk Forhold til Aandsstrømningerne.

Maalbevidst tog Martensen fat paa det teologiske Studium. Hans personlig-videnskabelige Problem blev yderligere skærpet ved Tidens Vilkaar. Han var opvoxet i den Overbevisning, at den eneste sande og frelsende Tro var den positive Tro, som Skrift og Kirke bekendte. Nu førte hans Studier ham til Erkendelse af, at Samtidens Filosofi og Videnskab var i Uoverensstemmelse med den kristelige Tro i mange, overordentlig betydningsfulde Punkter; og det var ham umuligt helt og fuldt at slutte sig til nogetsomhelst af de Forsøg, han lærte at kende, som stræbte at ordne Mellemværendet mellem Tro og Viden. Det forekom ham, at de kun varetog den ene Parts Interesse og forsøgte eller endog undertrykkede den anden. Det blev da Maalet for ham først og fremmest at erkende den kristelige Religion saaledes, at han kunde slippe for den herskende Uenighed mellem de to Parter, Tro og Viden. Han koncentrerede da alle sine Studier, alle de teologiske Discipliner, alt hvad han hørte paa Forelæsningerne, og alt hvad han tilegnede sig i sine private Fritidsstudier — alt midtpunktsamlede han om den dogmatiske Teologi («theologia dogmatica»), som han omfattede med størst Interesse, da den for ham gemte Hovedproblemet. ¹⁶⁸⁾

Vejledning i disse Studier modtog Martensen især fra de tre Universitetslærere, der ikke blot var ham »doctores et patroni, sed amicorum instar«, nemlig H. N. Clausen, H. C. Ørsted og F. C. Sibbern; det var dog den sidstnævnte, som fik størst Betydning for Martensen i dette Afsnit af hans Liv; men han blev dog ligesaalidt Discipel af Sibbern som af Clausen og Ørsted, hos ingen fandt han Løsning paa sit Problem. Saa vendte Martensen sig til andre Teologer og Filosofer i Indland og i Udland; men hvormeget de end lærte ham, kunde de dog ikke lære ham at løse den gordiske Knude — den maatte han selv løse. Det gjaldt Rudelbach, Grundtvig og Mynster saavel som Schleiermacher og Hegel. Det er tydeligt nok, at den daværende danske teologiske Videnskab og Litteratur kom til centralt set at betyde mindst for Martensen, hvilket dels skyldes hans Psyke

¹⁶⁸⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. — M. H. t. Koncentrationen om »theol. dogmat.« smlg. Prisopgaven p. 4, 14, 79. — anf. Anm. i Maanedsskr. f. Litt. anf. Bd. p. 21—22, 23, 28—29. —

og daværende Udviklingstrin, dels vel ogsaa den Omstændighed, at Datidens hjemlige Teologi — som P. Hjort siger — ganske vist ikke røbede »Mangel paa Lærdom og Flid; men det karakteristiske for de religiøse Synsmaader var en kaotisk Gæring, en mangeartet Forvirring«¹⁶⁹), en Omstændighed der følgelig ogsaa har fremmet Martensens Selvstændighed. Derimod fordybede han sig i og begyndte at ane, at Svar paa sin Spørgen skulde han finde i den spekulative Teologi, hvoraf saavel Prisopgaven (Dec. 1833) som Anmeldelsen af E. V. Kolthoffs Licentiaatafhandling (Marts 1834) klart nok er paa-virket.

Personlig set har Martensen udviklet sig i ensidig intellektuel Retning. Kristendommen er ham ikke en Livsmagt, men et videnskabeligt Objekt.¹⁷⁰) Der er ganske vist fuld Anerkendelse af det positivt givne; men ikke destomindre maa det indrømmes ogsaa tiltrods for den i hans anden Prædiken herskende Biliblicitet og Udvikling i dybere kristelig Retning (Syndsbegrebet og Genfødselsens Nødvendighed), at det religiøse giver sig stærkest og ægtst Udtryk ikke i en personlig præget Frelsestro, men i en af Mystik gennemstrømmet, i Kontemplation klaret Forsynstro. Det hænger aabenbart sammen med, at skønt det religiøse og det spekulative var som tvilling-forenet i Martensens Psyke, var det sidste dog stærkere udviklet end det første. I Spændingen mellem de to Momenter har det udadvendt-spekulative aabenbart fra hans Ynglingeaar i Metropolitanskolen haft et Forspring for det indadvendt-religiøse; og hvor dette ytrer sig, er det dybest set ikke om Synd og Naade, der spørges, men som nævnt om det mystiske og det kontemplative som det væsentlige i en Forsynstro.

Resultatet af Martensens Studenter- og første Kandidataar (1827—34) er m. a. O. videnskabeligt, at han endnu ikke havde fundet et fast Standpunkt, hvorfra han kunde udvikle sin Totalitetsanskuelse; og personligt, at han ikke havde oplevet det religiøse Gennembrud, der netop var *conditio sine qua non* for at naa det kristelige Stade, paa hvilket hans religiøs-spekulative Psyke kunde udfolde sig i den totale, kristelige Livs- og Verdensanskuelse.

¹⁶⁹) P. Hjort: Udsigt over nyere dsk. Literatur p. 37. — ¹⁷⁰) jvf. Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 308. —

Kapitel 5.¹⁾

UDENLANDSREJSEN (1834—1836).

Berlin.

I Efteraaret 1834 tiltraadte den da 26-aarige Martensen, der i den lærde Verden henregnedes til Universitetets »fortrinligste og meest lovende Studerende«, sammen med sin Ven, F. C. Bornemann en toaarig Udenlandsrejse.²⁾ Turen gik over Kiel, hvor de to Kandidater besøgte Filosofi-Historikeren, HEINRICH RITTER og hørte CLAUS HARMS prædike,³⁾ til Berlin som den første Hovedstation paa deres Udenlandsfærd.

---

¹⁾ Ang. de i Kap. 5 cit. utr. Breve fra Martensen til H. N. Clausen (F. A.) og F. C. Sibbern (U. B.) se Bilag nærv. Afh. p. 496 flg. —

²⁾ M: Levnet I p. 84. — jvf. Univ.-Progr. 1838 p. 37. — V. Birkedal: Oplevelser 1 Afd. p. 198. — jvf. nærv. Afh. p. 56. — Til Martensens Rejse bevilligedes der 1834 Understøttelse dels fra Fonden ad usus publicos (600 Rb. i 2 Aar), dels af nogle Universitetslegater (omtr. 200 Rb. aarlig); det flg. Aar fik han »forøget Reisehjælp« fra Kommunitetets Kasse (200 Rb. i 2 Aar). (Forestill. 1835 Nr. 1601. Univ.- og Skoledir.' Arkiv (R. A.). — jvf. Brev fra Martensen til H. N. Clausen ²⁵/₄ 1835 Bl. 1 r (F. A.)). — Ang. de Forventninger, som stilledes til Martensen se anf. Forestill. — Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid. p. 289. — P. Hjort: Udv. af Breve. Ny Saml. Kbh. 1869 p. 217. — smlg. Censur. over Prisogg. nærv. Afh. p. 71. — Poul M. Møller skal i Teologien have ventet sig »noget Ualmindeligt« af Martensen ((Fru) J. L. Heiberg: Et Liv gjenoplevet i Erindringen. 3 Udg. Bd. 1 Kbh. 1913 p. 205). —

³⁾ M: Levnet I p. 85. — H. Ritter (1791—1869), Prof. i Kiel 1833—1837. — Martensen havde iøvrigt før 1834 besøgt Kiel, hvor han havde hospiteret hos A. D. C. Twesten (1789—1876; Prof. i Kiel 1814—1835), hvem han altid satte Pris paa og som aabenbart har frembudt ikke faa aandelige Tilknytningspunkter af Interesse for Martensen ligesaa vel som C. Harms (1778—1855) i sin Stilling til Samtidens rigt vaxlende Aandsstrømninger. (M-D. Brev Bd. 2 p. 259, 264—265 (M's Dom over Twesten). — M-L. Brev Bd. 2 p. 387—388. — jvf. V. Birkedal: smst. p. 196). — Om Martensens senere Bekendtskab med C. Harms se M: Levnet II p. 22—24. —

Hvorledes var Forholdene paa dette Tidspunkt i Tyskland i Almindelighed og i Berlin i Særdeleshed? Der var da forløbet næsten en Snes Aar efter Wiener-Kongressen. Det gamle Tyskland var efter Napoleonskrigene væsentlig blevet genoprettet. Restaurationen var blevet til Reaktion, der raadede rundt om i Staterne, især i Nordtyskland; Løftet om en fri Forfatning var ligesaa lidt blevet indfriet, som Forventningen om et samlet Tyskland var blevet opfyldt. Kirkelivet blomstrede rigt og frodigt. Frihedskrigen havde dels bragt en aandelig Løftelse (takket være baade bestemtere kristelige Kilder som bibelsk Kristendom og den tyske Idealismes Aandsindhold, der religiøst uddybet var blevet ledet over i nationalpatriotiske Baner ved en Fr. Schleiermachers, en J. G. Fichtes og en H. Steffens' Virksomhed i Tale og Skrift), dels fremmet den Fornyelse af bibelsk og reformatorisk Kristendom, som iøvrigt allerede var i Frembrud. Hvor meget det opvaagnende Kirkeliv end skyldte Schleiermacher, hvis Betydning dog væsentlig var indskrænket til de dannedes Kredse og specielt til Teologernes lærde Lav, saa stod det i langt større Gæld til en mere folkelig Bevægelse, en Vækkelse, hvor Pietisme og Ortodoxi smeltede sammen, og som blandt andet resulterede i en Række forskellige praktiske Foretagender (som Bibel- og Traktatselskaber, Sammenslutninger til Fremme af ydre og indre Mission). Vækkelsen forandrede fuldstændigt de tyske Kirkers Fysiognomi: Rationalismen faldt i 1830'erne som aandelig Magt blandt de førende Aander og i de dannedes Kredse, men dens Stemning levede videre i vide Kredse i Borgerskabet. 4)

I Nordtyskland var Berlin Centrum for det blomstrende kristelige Liv, der blev fremmet saavel af pietistiske Borgerkredse som af Medlemmer af Adelen foruden af fremragende Prædikanter. 5) Det var tillige Centrum for det videnskabelige Liv. Det unge i 1810 aabnede kgl. preussiske Friedrich-Wilhelms-Universitet var blevet stiftet med det Maal for Øje at skabe et aandeligt Midtpunkt for det splittede tyske Rige og dermed tillige et politisk Tyngdepunkt, et Maal der søgtes realiseret ved et i Sammenligning med andre Universiteter enestaaende Lærerkollegium. Man tænke blot paa Mænd som Schleiermacher, Neander og de Wette, paa Hegel og Marheineke, alle Repræsentanter for en ny Aandsudvikling, Lærde der hævdede Berlins Universitet til et Midtpunkt for den teo-

4) V. Ammundsen: D. kristne Kirke i d. 19. Aarh. Kbh. 1925 p. 196—197, 193—196, 205, 220, 227. — R. Seeberg: D. Kirche Deutschlands im 19. Jahrh. 3 Aufl. Lpz. 1910 p. 55—61, 67—72. — 5) smst. p. 58. —

logiske og filosofiske Udvikling i Tyskland, og som skabte dets Glansperiode og førende Stilling blandt tyske Universiteter fra 1820'erne til ind i 1840'erne. Herhen strømmede den bedste Del af den akademiske Verden for »at modtage Videnskabens sidste Indvielse og faa en Paavirkning for hele Livet«. Det var Teologiens Blomstringstid. Den tyske Aands Idealisme stod paa sit Højdepunkt. ⁶⁾ Skønt Berliner-Universitetet saaledes var »Sædet for den nyere Tids høieste Videnskabelighed«, faldt Martensens Besøg dog paa et Tidspunkt, da det filosofiske Fakultet 1831 og det teologiske Fakultet 1834 begge havde mistet deres Mestre ved HEGELS og SCHLEIERMACHERS Død. Der trak tillige et Uvejr op fra forskellige Sider, hvilket skulde blive skæbnesvangert for Tidens Tyrketro paa Idealismens Magt.

I det teologiske Fakultet henstod Schleiermachers Lærestol ledig indtil 1835, da den blev besat med A. D. C. TWESTEN, der baade teologisk og kirkepolitisk (især m. H. t. Unionsspørgsmaalet) opfyldte den preussiske Regerings Fordringer. PH. K. MARHEINEKE, der varetog de systematiske Fag, stod som den Hegelske Skoles Overhoved; han ledede den spekulativ-monistiske Filosofis Strømme ind over Teologiens Agre og indlagde sig Fortjeneste baade i den historiske og den systematiske Teologi. Han gjorde Symboliken til en videnskabelig Disciplin, takket være Hegels: alt virkeligt er fornuftigt, hvilket hjalp ham til en forbavsende Upartiskhed, og moderniserede ligeledes ved den Hegelske Filosofis Bistand det gammelkirkelige Dogme. ⁷⁾ J. A. W. NEANDER, »den nyere Kirkehistories Fader«, læste især over dette Fag, hvor han indlagde sig Fortjeneste ved sit Mesterskab i den psykologiske Karakteristik. Han var dogmatisk afhængig af Schleiermacher og Modstander af saavel spekulativ Teologi som af snæver Ortodoxi. Derved kom han i Modsætningsforhold baade til Marheineke og til Hengstenberg. ⁸⁾ E. W. HENGSTENBERG, som varetog den gammeltestamentlige Disciplin, bidrog ganske vist til at vække den religiøse Interesse for Gammel Testament, men var videnskabelig set ukritisk og uhistorisk; i dog-

⁶⁾ Rud. Köpke: D. Gründung d. kgl. Fr.-Wilh.s Universität. Berlin 1860 p. 18 flg., 61 flg., 93 flg. — W. Lexis: D. Universität im deutsch. Reich. Berlin 1904 p. 313 flg. — C. Schwarz: Zur Gesch. d. neuest. Theol. 4 Aufl. Lpz. 1869 p. 56—57. — ⁷⁾ Ph. K. M., f. 1780, d. 1846, Prof. i Berlin 1811—1846. »Marheinekes Lebensgang«, Ph. Marheinekes theol. Vorlesungen. Berlin 1847 Bd. 1 p. IX—XXIV. — jvf. Kuno Fischer: Gesch. d. neuern Phil. Bd. 7, 1 Th. Heidelb. 1901 p. 149. — R. P. T. K. Bd. 12 p. 304—309. — ⁸⁾ J. A. W. N., f. 1789, d. 1850, Prof. i Berlin 1813—1850. — jvf. R. Seeberg: anf. V. p. 137. —

matisk Henseende repræsenterede han en streng Ortodoxi og opnaaede efterhaanden gennem det i 1827 grundlagte »Evangelische Kirchenzeitung« at polemisere mod alle teologiske Retninger, der afveg fra hans eget begrænsede, men hensynsløst hævdede Standpunkt.⁹⁾ Foruden de tre nævnte Professorer, der alle øvede stærk Indflydelse paa de studerende, docerede G. F. A. STRAUSS, som tilføjede var preussisk gejstlig Hofembedsmand, praktisk Teologi ved Universitetet.¹⁰⁾

I det heromhandlede Tidsrum var det dog ikke Schleiermachers Teologi og Filosofi, som var førende, men derimod Hegels Filosofi, der øvede den største Indflydelse paa Universitetet som i Staten. Da Hegels Sol steg op over Berliner-Universitetets Tinder (1818), overskyggede den ganske Schleiermacher. Hegels Filosofi blev preussisk Statsfilosofi, dens Herredømme var saa absolut, at den hindrede, at nogensomhelst anden Planet dukkede op paa Filosofiens Firmament, og saa gennemtrængende, at den influerede paa Historie og Jura saavel som paa Teologi. Naar den Hegelske Filosofi var den mest udbredte i Tyskland i 1830'erne og 1840'erne og var repræsenteret paa næsten alle dets Universiteter, skyldtes det dels Systemets synlige Sluttethed og Metodens og Principernes Anvendelighed paa de forskelligste videnskabelige Discipliner, dels den ydre, men ikke mindst væsentlige Omstændighed, at Hegels Disciple i en længere Aarrække blev begunstiget af den preussiske Regering, især af dens mangeaarige Kultusminister, Friherre K. v. ALTENSTEIN. Efter Hegels Død (1831) begyndte hans dialektiske System at vakle under Stormløb fra forskellig Side; men den spekulative Filosofi med dens idealistiske Monisme holdt dog Stillingen som Videnskabens Krone, indtil den radikale filosofiske Forfatter, J. C. SCHMIDT (f. 1806, d. 1856) under Pseudonymet MAX STIRNER i 1845 udsendte Skriftet: »Der Einzige und sein Eigenthum«, hvilket gav Hegelianismen Dødsstødet, hvorpaa Empirismen rykkede ind i dens Sted; men Hegels Tanker influerede dog endnu ned mod Slutningen af det 19. Aarhundrede paa Religionsfilosofi og Filosofiens Historie, paa Retsfilosofi og Politik.¹¹⁾

Det var netop under Martensens Udenlandsophold, at der indtraf

⁹⁾ E. W. H., f. 1802, d. 1869, Prof. i Berlin 1828—1869. — jvf. smst. p. 69—70, 145. — ¹⁰⁾ G. F. A. Str., f. 1786, d. 1863, Prof. i Berlin 1822—1859. — A. D. B. Bd. 36 p. 532 flg. — ¹¹⁾ Fr. Ueberweg: Grundriss d. Gesch. d. Phil. 12 Aufl. Berlin 1923 Bd. 4 p. 200—201. —

store Rystelser i den Hegelske Skole. Differenserne laa paa det religionsfilosofiske Omraade og drejede sig især om Læren om Gud, om personlig Udødelighed og om Kristi Person. Hegel havde forsaavidt selv i nogen Grad forskyldt de opdukkende Differenser, som han ikke havde udtalt sig om de nævnte Punkter med tilstrækkelig Tydelighed og Bestemthed, saa at der blandt hans Tilhængere, som alle mente at fortolke Hegel paa rette Maade, kunde udvikles indbyrdes modstridende Anskuelser — alle i Tilslutning til Mesterens Udtalelser. Allerede før Hegels Død begyndte man at debattere det Spørgsmaal, hvorvidt den Hegelske Filosofi lærte den individuelle Udødelighed; men den egentlige »Udødeligheds-Strid« udbrod først, da en af Hegels Tilhængere, FR. RICHTER (f. 1802) 1833 udsendte et Skrift: »Die Lehre von den letzten Dingen«, hvori han hævdede, at den konsekvent gennemførte Hegelianisme ophævede Udødelighedsstroen. Dette blev imødegaaet af K. F. GÖSCHEL (f. 1784, d. 1862), den sachsiske Konsistorial-Præsident, der som tro Tilhænger og fin Kender af Hegels Filosofi, som efter hans Mening var i Overensstemmelse med Kristendommen, optraadte gentagne Gange under de Hegelske Skolekampe som Forsvarer af Systemets Ortodoxi. Han søgte gennem en spekulativ Omsmelting af Beviserne for Guds Tilværelse at godtgøre, at Sjælens Udødelighed kan udledes af dens eget Væsen. Hegels Lære maa ifølge hele sin Karakter føre til at hævde Personlighedens evige Gyldighed.

En Mellestilling mellem Richter og Göschel indtog de spekulative Filosofer, I. H. FICHTE (f. 1796, d. 1879) og C. H. WEISSE (f. 1801, d. 1866), der p. d. e. S. var enige med Richter i at nægte Udødeligheden ud fra den Hegelske Filosofis Forudsætninger, men fastholdt p. d. a. S. Muligheden af at godtgøre den ad anden Vej. Fichte hævdede, at med al Anerkendelse for Hegels Fortjeneste kan det personlige og individuelle ikke erkendes gennem den abstrakte Spekulation og den dialektiske Konstruktion, men derimod ved Erfaringen. Paa lignende Maade søgte Weisse at gøre Ret og Skel. Hegels Logik havde vel stor og epokegørende Betydning, men ikke destomindre kun formal Gyldighed, idet den ikke naaede selve Naturens og Aandens Virkelighed, hvortil kun Erfaringen fører. Menesket vinder kun Overbevisningen om sin Udødelighed ad den personlige, etisk-religiøse Vej. Allerede denne første Strid indenfor den Hegelske Skole fremkaldte en Spaltning i et »Højre« og et »Venstre«, som D. Fr. Strauss døbte de modsatte Partier, en Spalt-

ning der yderligere uddybedes ved de ny Rystelser, som Fremtiden skulde bringe. ¹²⁾

Aaret efter Fr. Richters Stormløb blev det Hegelske System Genstand for et nyt Angreb fra et andet Hold. V. COUSIN (f. 1792, d. 1867), den berømte Filosof og Frankrigs fineste Kender af tysk Filosofi, en varm Beundrer af og Ven med de to Antipoder, Hegel og Schelling, hvilke han betragtede som den datidige Filosofis Koryfæer, udsendte 1833 den anden Udgave af sine »*Fragments philosophiques*« (1. Udg. 1826), ledsaget af en Fortale, hvori han blandt andet gjorde Rede for sit Forhold til Hegel og Schelling. Efter Cousins Ønske ledsagede SCHELLING den tyske Oversættelse af hans Fortale med sin egen Fortale (»*Vorrede zu einer philosophischen Schrift des Herrn Victor Cousin*« 1834), hvilken gav ham en kærkommen Lejlighed til et litterært Opgør med Hegel. Denne havde, indvendte Schelling, istedetfor det empiriske, det virkelige og levende sat det logiske Begreb; og ved sin Lære om det logiske Begrebs Selvbevægelse og om Overgang fra Idé til Natur havde han gjort sig skyldig i en dobbelt »Fiction«, der har den iøvrigt negative Betydning at vise, at det er umuligt »mit dem rein Rationalen an die Wirklichkeit heranzukommen«. Den kan kun fattes ved »en høiere Empirisme«. Schellings Fortale vakte stor Opsigt, Forargelse blandt Hegelianerne, men Bifald hos de mange, som allerede iforvejen var traadt i Opposition til Hegels Filosofi. ¹³⁾ —

Saaledes var altsaa Forholdene i Berlins kirkelige og videnskabelige Liv paa den Tid, da Martensen og hans Rejsefælle slog sig ned ved »Sædet for den nyere Tids høieste Videnskabelighed«. Det var selvfølgelig Universitetet, der først og fremmest tildrog sig deres Opmærksomhed; men det kan ikke nægtes, at Martensen efter de Breve at dømme, som han sendte hjem til København, aldeles ikke er blevet begejstret over, hvad der her blev budt ham, men snarere syntes skuffet. Han »hospiterer« hos flere Universitetslærere, men finder, at »gode Docenter« dér er en Sjældenhed, især hvad Fore-

¹²⁾ H. Høffding: *Philosophien i Tydskland efter Hegel*. Kbh. 1872 p. 17—29. — Fr. Ueberweg: *anf. V. p. 200, 213.* — M: *Levnet I p. 95—97.* — ¹³⁾ Kuno Fischer: *anf. V. Bd. 6 smst. 1872 p. 309 flg.* — Schellings Fortale se F. W. J. v. Schellings *sämmtl. Werke 1 Abt. Bd. 10 Stuttg.-Augsb. 1861 p. 201 flg. (Hegel-Polemiken p. 211—213).* — jvf. H. Høffding: *anf. V. p. 126—127.* — M: *Levnet I p. 97—98.* — Om V. Cousin se *La grande encyclopédie Bd. 13 Paris u. A. p. 193 flg.*; hans Forhold til Hegel se Kuno Fischer: *anf. V. Bd. 7, 1 Th., p. 119 flg., 170 flg.* —

draget angaar, som nærmest er »en besynderlig Mellemting af Op-læsning og frit Foredrag«. M. H. t. Indholdet er det de fleste Steder »kun gamle Nyheder«, som doceres, hvorved det bliver Martensen klart, at »de store Universiteter kun skyldte de enkelte Coryphæer deres Berømmelse og Glands«. ¹⁴⁾ Det var netop saadanne Koryfæer, Berliner-Universitetet havde mistet i Hegel og Schleiermacher, hvis Lærestole først blev besat det følgende Aar (1835) med G. A. GABLER og TWESTEN, Mænd som Martensen ikke synes at have næret Ønske om at høre. ¹⁵⁾

Blandt Teologerne gjorde Martensen dog »et over Forventning interessant Bekjendtskab« med den gediegne og grundige Lærde, PH. K. MARHEINEKE, hvis »System des Catholicismus« og Dogmatik han alt havde læst. Sit personlig-videnskabelige Problem tro ventede Martensen her at komme til at høre »et egentligt speculativt Cursus«; det lykkedes dog ikke, men derimod overværede han »med virkelig Nytte« Marheinekes »meget lærerige« Forelæsninger over Symbolik og praktisk Teologi. Det havde selvfølgelig sin Interesse for Martensen at høre Marheineke foredrage den videnskabelige Disciplin, hvor denne havde indlagt sig saa stor Fortjeneste. Forelæsningen vandt vel ogsaa i Aktualitet ved den Omstændighed, at den katolske Teolog, J. A. MÖHLERS i 1832 udkomne Symbolik kaldte Marheineke til Forsvar baade i Tale og Skrift for den evangeliske Kirkes Væsen og Lærebegreb; i Modsætning til »Möhlers unter dem Namen Symbolik erschienenene Polemik« udviklede Marheineke først det fælles-konfessionelle og derpaa det konfessionelt adskillende, hvorved han fremkaldte »en levende Anskuelse af den ene, almindelige Kirke i de confessionelle Forskjelligheder«, fremmede Sansen for det fælleskirkelige og holdt Polemiken indenfor de rette Grænser. Det havde ogsaa »en særegen Interesse« for Martensen at høre ham foredrage den praktiske Teologi, et Fag der da først nylig ved Schleiermachers Virksomhed var blevet hævet til Videnskab. ¹⁶⁾ Martensens

¹⁴⁾ Brev ^{20/12} 1834 til H. C. Ørsted, Breve fra og til H. C. Ørsted, 2 Saml. Kbh. 1870 p. 134—135. —

¹⁵⁾ G. A. Gabler (f. 1786, d. 1853), »Hegels anhänglichster Schüler«, blev af den preussiske Regering betragtet som Hegels bedste og værdigste Arvtager. Han hævdede i sit Tiltrædelsesprogram (1836), at »den sande Filosofi« (d. v. s. den Hegelske) befandt sig i »from Overensstemmelse med Kristendommen«. (A. D. B. Bd. 8 p. 293 flg. — smlg. Brev ^{12/12} 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 r (F. A.). — Brev ^{20/12} 1834 til H. C. Ørsted, anf. V. p. 135). —

¹⁶⁾ anf. Brev smst. p. 136. — Brev ^{12/12} 1834 til H. N. Clausen smst. — M: Levnet I p. 85—86. — »Marheinekes Lebensgang«, anf. V. p. XXII. —

Interesse for Marheineke er aabenbart blevet besvaret med dennes Sympati for den unge Dansker, hvem han lærte at kende som »ein edles Gemüth und ein feiner Kopf«. ¹⁷⁾

Marheineke har aabenbart været den eneste af det daværende teologiske Fakultet, som interesserede Martensen. Af de øvrige Teologer nævner han kun NEANDER, hos hvem han overværede et Par Forelæsninger, men baade Form og Indhold skuffede den unge Kandidat. »Jeg har«, skriver han hjem til H. N. Clausen, »fra Foredragets Side Intet hørt der var mere søvndyssende og fra Indholdets Side Intet der var mere mat. Han forsøgte en Udvikling af Religionsbegrebet og en Slags Gjendrivelse af Schleiermachers Theorie, der tydeligt viste, at han befandt sig i et terra incognita«. ¹⁸⁾

I det filosofiske Fakultet var der paa det Tidspunkt »ikke en eneste udmærket Docent« i Filosofi, saa at Martensen maatte tage til takke med at høre H. STEFFENS. Denne var skønt Gammellutheraner og dermed Modstander af den preussiske Union faa Aar iforvejen (1832) ved Kronprinsen, den senere Kong Friedrich Wilhelm IV's Gunst blevet kaldet til Berlins Universitet som Professor i Naturvidenskaberne og forelæste over saavel naturvidenskabelige som filosofiske Discipliner. Han kom til at gaa »sin egen Vej«, idet han i en vis Forstand var blevet ansat for sent ved Friedrich-Wilhelms-Universitet; Naturfilosofien var ikke længere paa Mode. Strømningerne paa Berliner-Højskolen gik i Retning dels af den almægtige Hegelske Filosofi, dels af den strengt empiriske Enkeltundersøgelse. Skønt Tidsaanden saaledes ikke længere var ham gunstig, manglede han dog ingenlunde Tilhørere, hvilke han især havde blandt Teologerne.

Hos Steffens, hvem Martensen jo skyldte Anelsen om den altomfattende, kristelige Livs- og Verdensanskuelse, hørte han da Forelæsninger over Naturfilosofi. Disse bekræftede for Martensen, at Steffens i langt højere Grad var »den aandrige og geniale Mand end den dybe og strenge Tænkter, der kan tilfredsstille Videnskabens høiere Fordringer. Han kan med stor Begeistring udtale sin Anskuelse, gjøre kraftige Paastande og hellige Forsikringer, men Beviis søger man forgjæves«. Hans Fremstilling af andre Filosofer indeholder »meget Fortreffeligt«, men hans Udvikling af sit eget System var præget af »en saadan Confusion i det Hele«, af »Dunkelhed og Uklarhed«, at det vanskeliggjorde Tilegnelsen.

¹⁷⁾ Brev ²⁶/₈ 1840 fra Marheineke til J. P. Mynster, Af efterl. Breve til J. P. Mynster. Kbh. 1862 p. 218. — ¹⁸⁾ Brev ¹²/₁₂ 1834 til H. N. Clausen smst. —

Ligesaa kritisk som Martensen forholdt sig til det formelle i Steffens' Forelæsninger, ligesaa uenig var han med ham i det reelle. Efter Steffens' Betragtning var Religionsfilosofien Indledning og Grundlag for al Filosofi, Naturfilosofien skulde altsaa søge sin Begrundelse i Religionsfilosofien. Men det forekom Martensen »aldeles bagvendt«, idet han betragtede Religionsfilosofien som Slutstenen paa al Filosofi. »Hvor høit han end agtede Steffens' Genialitet og sjeldne Personlighed«, havde denne dog som Filosof »tabt en stor Deel af Martensens Tillid ved disse Forelæsninger«, hvoraf han ikke vandt »noget egentligt Udbytte«. ¹⁹⁾

Hvor meget Berliner-Universitetet end kom til at betyde for Martensen, saa fik han dog ikke her Svar paa det centrale Spørgsmaal, han arbejdede med. Det maa da ogsaa have været ham noget af en Skuffelse, at hans Ophold ved Universitetet indtraf paa et Tidspunkt, der m. H. t. Forelæsninger over spekulativ Filosofi var ugunstig: Hegels Efterfølger, G. A. Gabler begyndte først sin akademiske Virksomhed, efter at Martensen var over alle Bjerge, og Marheineke foretog netop da ikke »et egentligt speculativt Cursus«. Hvor meget og hvor længe HEGELS Navn end havde overstraalet SCHLEIERMACHERS Navn, var denne dog ikke glemt, ja, Anerkendelsen af hans Personlighed og Fortjeneste var maaske nu mere levende og almindelig efter end før hans Død, fortæller en af Martensens Samtidige, F. L. B. Zeuthen, der i Sommeren 1834 havde gæstet Berlin. I dette Anerkendelsens Kor blandede Martensen sin Røst. Han havde jo daglig for Øje »de meest levende Spor af Schleiermachers mageløse Virksomhed« og følte levende Savnet af ham.

Det var iøvrigt mod Slutningen af sit Berliner-Ophold i April 1835, at Martensen for første Gang læste SCHLEIERMACHERS saa om-disputerede »*Vertraute Briefe über Fr. Schlegels Lucinde*« (1800). Skønt Schlegels »Lucinde« (1799) ikke var den unge Kandidat »præsenteret«, fandt han dog intet i disse Breves Indhold som saadant, der kunde »vække Forargelse, tvertimod meget Skjønt og mange dybe psykologiske og moralske Blik«; der kunde højst være Tale om at kritisere den (dog i sin Tid berettigede) subjektive Idealisme, som Brevene gør sig skyldig i ved »næsten udelukkende at holde sig til Kjærlighedens subjective Side«. Hvad Martensen her udtaler baade om Schlegel og Schleiermacher, vidner ikke blot om et ungdommeligt,

¹⁹⁾ R. Petersen: Henrik Steffens. Kbh. 1881 p. 348, 353—354, 359—360. — Martensens Anelse, jvf. nærv. Aih. p. 27. — anf. Brev smst. — Brev ^{20/12} 1834 til H. C. Ørsted, anf. V. p. 135—136. — M: Levnet I p. 91. —

frisk og frejdigt Syn, udsprunget af Beundring for den sidstnævntes Storhed, men synes tillige dels at tale til Gunst for hans etiske Standpunkt (det »uerfarne«), dels at vise, hvor ensidig intellektuelt hans Udvikling var forløbet, hvor udelukkende ideelt og teoretisk begrænset hans Tankeverden var; forsaavidt laa Martensens Vurdering i Plan med »Vertraute Briefe«, hvori Schleiermacher berørte alle, selv de vanskeligste Punkter i Fr. Schlegels Roman og fortsatte selv de plumpeste Paradoxier i denne i de fineste og sarteste teoretiske Linjer; det ophæver dog ikke, at Martensens Bemærkninger er udsprunget af en æterisk Spekulation, men mangler Livets Pulsslag.²⁰⁾

Der var dog i Berlin, dette Centrum for det kirkelige og kulturelle Liv, meget andet af Interesse for en saa modtagelig Yngling som Martensen. Han hørte flere af Byens fremragende Prædikanter, deriblandt de teologiske Professorer, Marheineke og Strauss (se ovenfor); men ingen af disse synes dog »i nogen overordentlig Grad« at have »tiltrukket« ham.²¹⁾ Der var ogsaa rig Lejlighed for ham til at stifte Bekendtskab med det vaagnende Kirkeliv i dets forskellige praktiske Udslag; men kun eet af disse »fængslede« ham særligt, og det var den preussiske Union. Blandt Universitetslærerne kunde han lære at kende alle Standpunkter i dette Spørgsmaal, der netop da beskæftigede Sindene: dels søgte Kong Friedrich Wilhelm III at trumfe sin Vilje igennem overfor de genstridige »Gammellutheranere«, dels var det Unionsspørgsmaalet, som for første Gang influerede paa Besættelsen af en Lærestol i det teologiske Fakultet, nemlig Schleiermachers.²²⁾

Sine omfattende Interesser tro nød Martensen, hvad Byen bød paa af Billedkunst, Teater og Musik, og blev ogsaa indført i nogle Selskabskredse. Han fandt vel saaledes baade »i Livet og Videnskaben« meget, som interesserede ham; men ikke desto mindre var han dog »temmelig eensom« og havde »virkelig god Tid« til Stu-

²⁰⁾ F. L. B. Zeuthen: Min Udenlandsrejse 1833—34. Kbh. 1875 p. 103. — Brev ¹²/₁₂ 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 r—v. — Brev ²⁵/₄ 1835 til samme Bl. 1 v—2 r. (F. A.). — R. Haym: D. romantische Schule. 4 Aufl. Berlin 1920 p. 583, jvf. p. 578 flg. — Man tør vel ogsaa antage, at den ældre Martensen — i Betragtning af sit Syn paa »den fri Kærlighed« (D. chr. Ethik. D. spec. Deel. D. soc. Ethik. Kbh. 1878 p. 58) — næppe saaledes vilde have taget Schleiermachers »Vertraute Briefe« i Forsvar.

²¹⁾ M: Levnet I p. 90. — Brev ¹²/₁₂ 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 r. — Rud. Köpke: anf. V. p. 291. — ²²⁾ M: Levnet I p. 87—90. — anf. Brev Bl. 2 r—v. — smlg. R. Seeberg: anf. V. p. 73 flg. — Fr. Nielsen: Statskirke og Frikirke. Kbh. 1883 p. 3 flg. —

dier, som han især viede Hegels Værker, der optog ham i stigende Grad og ligesom »indspondt« ham »i et magisk Net«. Saa-vel de samtidige Begivenheder i den Hegelske Skole som Martensens personlige Udvikling viste, at »her var Meget at betænke«. ²³⁾

Det var netop i denne Tid, at de ovenomtalte Rystelser fandt Sted i Hegels Skole. Udødelighedsstriden stillede Martensen foruden det videnskabelige Problem tillige det personlige Spørgsmaal, om Mennesket skulde betragte sig som et forsvindende Gennemgangspunkt for Verdensaanden eller som et Væsen, der skønt Led af den forgængelige, sig stedse forandrende og fornyende Natur dog ogsaa havde en »overnaturlig og overjordisk Bestemmelse«. Den advarende Røst, der i sin Tid før Udenlandsrejsen havde lydt for Martensens Øren — at Hegels logiske Panteisme truede den individuelle Tilværelse ²⁴⁾ — lød atter, men forstærket og ramte personligt. Schellings polemiske Passus mod Hegels Filosofi forekom vel Martensen »mere fornem end overbevisende«, men nærrede kun yderligere hans Længsel efter at høre Schellings personlige Fremstilling deraf. Trods Hegels »mange slette Disciple og . . . mange Angreb« stod hans Filosofi dog for Martensen som endnu uoverbudt; »man maa slaes med den, indtil man enten overvinder den, eller selv bliver overvunden af den«, skriver han hjem ved Juletid 1834. ²⁵⁾

Han var aabenbart kommet ind i en videnskabelig Gæring, der trak en personlig Krise med sig, som fandt Sted i Tidsrummet Januar—April 1835. ²⁶⁾

Den fremkaldtes af legemlig Sygdom, der medførte Hypokondri. Denne antog aandelig Karakter og ytrede sig i, at hans »hele Tankeverden blev usikker og vaklende«. Snart blev Martensen overfaldet af »skeptiske Stemninger«, hvor Tvivl forvandlede det hidtil sikre til det usikre, snart fyldtes han af Livslede, af den fuldstændigste Ligegyldighed for alt og alle; »al Virkelighed baade i Tingenes og Tankernes Verden . . . opløste sig i blotte Skygger«. Og det aandeligt blufærdige i hans Natur gjorde ham det umuligt at meddele

²³⁾ M: Levnet I p. 91—95. — anf. Brev Bl. 1 r, 2 r. — Brev ^{20/12} 1834 til H. C. Ørsted, anf. V. p. 134. — ²⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 55. —

²⁵⁾ Martensen selv færdedes iøvrigt blandt »Højrehelianere« som Marheineke og Göschel og betragtede aabenbart deres Hegelianisme som den »ægte«. (M: Levnet I p. 96, 97). —

²⁶⁾ M: Levnet I p. 95—98. — jvf. H. Høffding: anf. V. p. 22, 24, 28. — anf. Brev smst. p. 135. — Brev ^{12/12} 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 v. —

sig til nogen; kun »en enkelt Gang« henvendte han sig herom til sin Rejsefælle, F. C. Bornemann.²⁷⁾

Bortset fra det patologiske Moment var den personlige Krise et naturligt Udtryk for, at Martensen stod overfor et afgørende Valg mellem Modsætningerne: Panteisme — Teisme, der »gærede« i hans Indre. Problemet drejede sig ikke om dette eller hint Enkeltspørgsmaal, hvor vigtigt og aktuelt det end kunde være som f. Ex. om Udødelighedstroen, men om »det Hele«, om Gud og Guds-begrebet. Er Teismens eller Panteismens Gud den sande? Er »en Formidling af denne Modsætning mulig for Tanken?« Martensen kastedes som en Bold mellem Panteisme og Teisme, hans Følelse og Tanke droges af hin, hans Personligheds Selvhævdelse af denne. Panteismen rummede jo »uimodsigelig Sandhed«, den tilfredsstillende hans Krav om en levende Gud, der er virkelig »nærværende og virksom i sin Verden, en Gud, hvis Fylde gennemstrømmer denne jordiske Tilværelse« og saaledes en afgjort Modsætning til »Deismens livløse Gud«, for hvilken Martensen kun havde Antipati tilovers. Som han fordrede, at de guddommelige Kræfter var Tilværelsens bankende Puls, saaledes krævede han ogsaa, at »de guddommelige Tankebestemmelser aabenbare sig i Tilværelsen«; han fordrede Enhed af Tænkning og Tilværelse, derfor nærede han Begejstring for Hegels Logik, men Antipati mod Kants Erkendelsesteori. Og dog følte Martensen det personligt utilfredsstillende i det upersonlige Forhold til Panteismens Gud, der, hvorledes han end opfattedes, ikke kunde tænkes at bekymre sig om Mennesket. Det kunde ganske vist Teismens Gud; men hvorledes kunde han være »Alt og dog et Enkeltvæsen«?²⁸⁾

Den dybere Forklaring paa den Problemstilling, som Krisen fører Martensen ind i, kan vel ikke gives med Sikkerhed, da Kildematerialet er lidet fyldigt netop til Belysning af dette centrale

²⁷⁾ M: Levnet I p. 98—100. — Krisen skønnes at have givet sig litterært Udtryk bl. a. i fig. teol. Arbejder af Martensen: Til Erindring om J. P. Mynster. p. 12, 14, 26. — D. chr. Ethik. D. alm. Deel. 3 Opl. Kbh. 1872 p. 366. — s. V. D. spec. Deel. D. individ. Ethik. smst. 1878 p. 456—458. — Maaske ogsaa i D. chr. Dogmatik. smst. 1849 p. 464. — Det har sikkert været rent undtagelsesvis, at Martensen henvendte sig til sin Rejsefælle. I de bevarede Breve findes intet om den personlige Krise. Til H. N. Clausen skriver han om »et lidet Havarie«, som han havde lidt paa sin Sundhed (Brev ²⁶/₄ 1835 Bl. 1 r); men til F. C. Sibbern kan han dog tale om sin »videnskabelige Gjæring«. (Brev ²⁸/₁ 1836 Bl. 1 r. (U. B. Add. 1040/4°)). —

²⁸⁾ M: Levnet I p. 100—103. —

Punkt i Martensens Udviklingsgang; men man kunde med en vis Grad af Sandsynlighed formode, at hans æstetisk-intellektuelle Tendens til Panteisme²⁹⁾ og hans Autoritetsfølelse: at den af Skrift og Kirke bekendte Tro er den eneste sande og frelsende,³⁰⁾ der nødvendigvis maa føre til Teisme, under Krisen holder Afregning med hinanden, hvor det personliges Krav da gør Udslaget til Fordel for Teismens Primaritet, men med Anerkendelse af Panteismens Sekundaritet; det gjaldt jo netop for ham om en intellektuel Formidling af Modsætningerne: Teisme — Panteisme.

Hvor sund og normal den aandelige Krise vilde have været uafhængig af den patologiske Tilstand, blev den netop i denne Forbindelse unaturlig, sygelig. Snart fristedes Martensen af Panteismen til at kaste alle Personlighedsidealener overbord, snart overvældedes han af »den tommeste Ligeegyldighed« for den hele Tankegang. Denne Tilstand var etisk set (deri har Martensen Ret) en naturlig Rea k t i o n mod en ensidig intellektuel Udvikling. Hypokondrien var aandelig set blevet fremmet derved, at Martensens Trosliv var blevet tilbagetrængt til Fordel for et stærkt Intellektualliv. Han havde glemmt, at »det er Troen, der bærer alle vore Erkjendelser af den personlige Gud og hans Aabenbareelser. Det er Troen, fra hvilken Erkjendelsen i dybeste Betydning drager sit Liv«. Oplevelsen af Gud er det primære, Erkendelsen er blot et Moment i Oplevelsen og som saadan sekundær. Menneskets Gaade er ikke en blot Erkendelsens Gaade, men en Livets Gaade, der, som Kristendommen lærer, maa løses i selve Livet. Gud lader sig kun erkende af Mennesket gennem »det personlige Afhængigheds- og Hengivelsesforhold til ham«. »Vil man erkjende den Personlige, maa man ogsaa stille sig i et personligt Forhold til ham, hvilket jo netop er det religiøse Forhold, og uden dette bliver Erkjendelsen kun et Skyggespil af vore egne Begreber

²⁹⁾ jvf. principielt det ovenfor anførte om det for Martensen i Panteismen dragende og konkret den i Prisopgaven udtalte sympatiske Holdning overfor æstetisk Kristendom: »især forkynder Oehlenschlägers »Jesu Liv i Naturen og Menneskelivet« i dybe Naturtoner Christendommens ideale Evangelium, hvor den evangeliske Historie er blevet opfattet saaledes, at den heelt igjennem fremfører os vore egne Livsbilleder.« (Prisopg. p. 36). I samme Retning peger den af Martensen opfattede Problemstilling: Historie—Myte, saaledes som den dels giver sig principielt Udtryk i Prisopgaven (jvf. nærv. Afh. p. 70), dels og især ytrer sig konkret i hans Stilling til D. Fr. Strauss: Das Leben Jesu (jvf. smst. p. 92—93). Begge Udtalelser viser tilsammen, i hvilken Grad det ideelle-æstetiske i Virkeligheden har haft Tag i ham. —

³⁰⁾ Univ.-Progr. 1838 p. 37. —

og Constructioner«. Berliner-Krisen blev Martensen »et Memento om at bringe Tro og Erkjendelse i de rette Forhold i sit eget personlige Liv, og ikke blot i ørkesløse Betragtninger at speculere derover«. ³¹⁾

Den forudgaaende Undersøgelse af Martensens Arbejder, som foreligger før Udenlandsrejsen, stadfæster Rigtigheden af hans egen Selvforstaaelse af Berliner-Krisens aandelige Side. Prisopgaven (Dec. 1833) vidnede jo saaledes afgjort om en ensidig intellektuel Udvikling, ³²⁾ ja, man kunde endog være tilbøjelig til at formode, at Udviklingen i Tiden efter nævnte Arbejde har fortættet sig i panteistisk Retning; for i Prisopgaven hævdedes dog ogsaa den personlige Gud og Menneskets Personlighed. ³³⁾ Det stærke bibelske Drag, som netop i Sammenligning med hans første Prædikenudkast karakteriserede hans anden Prædiken (^{12/1} 1834), maa da enten have beroet paa et upersonligt Forhold til Skriften eller ogsaa paa en forbigaaende personlig Tilnærmelse til denne, en Tilnærmelse der dengang ikke resulterede i et personligt Gennembrud. Et saadant fandt derimod Sted i Berliner-Krisen, der blev gennemkæmpet ikke af en tvæfødt, men af en eenfødt religiøs Natur. K r i s e p r o b l e m e t drejede sig ikke om et subjektivt, soteriologisk, men om et objektigt, teologisk Spørgsmaal, hvor det spekulative gør sig gældende, bestemt af en personlig-religiøs Interesse. Det var et Livsspørgsmaal for Martensen at komme til Klarhed, at vinde et Standpunkt, et

---

³¹⁾ M: Levnet I p. 103—105. — Til Berliner-Krisen smlg. Brev ^{14/11} 1837 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer (Martensen har gaaet i Skole hos Hegelianere »og er først igjennem Tvivlens svære Kampe kommen tilbage til det ene Fornødne«. T. T. 1887 p. 470). Det er sandsynligt, at Martensen selv sigter til nævnte Krise i »de første Gjennembrud«, som han omtaler i Anledning af sin Moders Død. (Brev ^{23/3} 1853 til L. Gude, Josepha M: p. 213). — Der foreligger fra F. C. Sibberns Haand et Koncept-Fragment »af et Brev ... til Martensen«, hvilket nederst bærer Paategningen: »Afsendt sidst i Febr. 1835«. (U. B. Add. 315/8°). Det synes at forudsætte et Brev fra Martensen, hvori denne maa have meddelt Sibbern dels om den i Berlin standende Udødelighedskampagne, dels sine egne Tanker, som sandsynligvis har været et Stykke spekulativ Fysiologi. Herpaa har Sibbern saa svaret sidst i Febr. 1835 med nogle kritiske Bemærkninger baade om Hegels Filosofi og Martensens Spekulationer. Det vil være naturligt at sætte Martensens nu forsvundne Brev til Sibbern i Forbindelse med hans Krise, omend han ganske sikkert kun har drøftet den videnskabelige Side rent objektigt med Sibbern, men holdt den personlige Side strængt for sig selv. (Til Tolkning af nævnte Fragment smlg. F. C. Sibberns Anm. af J. L. Heibergs »Perseus«, Maanedsskr. f. Litt. Bd. 19 Kbh. 1838 p. 563. —

³²⁾ jvf. Prisopg. p. 58 (»Gud er kun til for os i Idéen«), 63 (Begrebets Stilling), 75 (Tro paa Intellectens Magt). — ³³⁾ jvf. nærv. Afh. p. 61, 69. —

metafysisk-principielt Udgangspunkt, der kunde tilfredsstillende hans Tanke og Følelse saavel som hans Personlighedskrav, et Grundlag som kunde bære den kristelig-totale Livs- og Verdensanskuelse, den Enhed af Tro og Tænkning, af Tænkning og Tilværelse, der stod for ham som hans Livs Maal. Krisen betyder et Brud med det ensidigt intellektuelle, en Frigørelse fra det saa aldeles overvejende panteistiske, der næret af det spekulativ-kontemplative Naturel havde bjærgtaget ham. Det personlig-religiøse Moment bryder nu igennem og gør sig gældende Side om Side med det spekulative Moment, som hidtil havde haft Forspringet i hans aandelige Udvikling; først nu kan den religiøs-spekulative Dobbelttrang komme til Udfoldelse som en virkelig Tvillingtrang, hvor begge Retninger, det indadvendt-religiøse og det udadvendt-spekulative gør sig gældende paa lige Linje.³⁴⁾ Men Valget mellem Panteisme og Teisme er ikke et egentligt Valg, et Enten-Eller, men et B a a d e-O g; han griber Teismen for Livets Skyld, men fastholder Panteismens Sandhedsværdi — det er et Udslag af det eklektiske i hans Natur, der søger at drage alle Sandhedsværdier til sig, som Magneten drager Jernet.³⁵⁾ Som Krisen er videnskabelig-personlig, er R e s u l t a t e t et personlig-essentielt og -existentielt. Det er Principernes Princip for Udformningen af det metafysisk-principielle Fundament, hvorpaa Systemet skulde opbygges ad Aare. Det var Livet selv, der lærte ham at bringe Tro og Erkendelse i det rette indbyrdes Forhold i sit eget personlig religiøse Liv. Gennembruddet gav det Grundlag i Praxis, som der i de følgende Maaneder skulde arbejdes videre paa i Teori. Af Krisens Art og Forløb følger, at man ikke kan betegne den som en Genfødelse i kristelig-religiøs Forstand, men derimod i overført Betydning som en Genfødelse i religiøs-intellektuel-spekulativ Forstand.

Skønt Martensen snart genvandt sin legemlige Sundhed, forløb der dog længere Tid, inden han blev aandelig restitueret. Hypokondrien var vel ikke forvunden, men fik nu en Fjende i Martensens »naturlige Tro paa Livet«, i den lyse Overbevisning, at »de skabende og opholdende Kræfter i Tilværelsen« dog har Overtaget over de forstyrrende; hermed forbandt han det optimistiske Syn, at »det Hele nok vilde klare sig, naar han kun meente det alvorligt og oprigtigt«. Med denne ungdommelige, ukuelige, frejdige Tro forlod Martensen sammen med sin Rejsefælle en af de sidste Dage i

³⁴⁾ smst. p. 59, 74. — ³⁵⁾ smst. p. 34. —

April 1835 Berlin, hvor »Livet . . . efter det temmelig lange Ophold vel havde meget Kjært og Interessant for ham som præteritum«, men hvor »en længere fortsat Nærværelse nu vilde være ham aldeles utaalelig«. ³⁶⁾

Heidelberg.

Ad »behagelige Omveie«, der var rige paa Indtryk af Natur og Historie, af Kunst og Menneskeliv, og som blandt andet gav Martensen Lejlighed til Besøg i en Del Klostre af forskellige Ordener, hvor der overalt herskede »stor Raahed og Uvidenhed«, naaede de to Rejsekammerater og Studiefæller i Slutningen af Juni Maaned (1835) til Heidelberg, hvor de opholdt sig en tre Maaneders Tid. ³⁷⁾

Her var der »stor aandelig Rigdom«. Ruperto-Carola-Universitetet, det første tyske middelalderlige Universitet, var ved en Omorganisation omkring Aarhundredskiftet blevet et moderne Universitet, det gik en Renæssance i Møde, og fremragende Lærde paa alle Omraader bidrog til dets videnskabelige Berømmelse. ³⁸⁾ I det teologiske Fakultet virkede de to Antipoder, den alderstegne H. E. G. PAULUS (f. 1761, d. 1851, Professor i Heidelberg 1811—1851), Rationalismens Patriark og den spekulative Filosofis erklærede Fjende, og C. DAUB (f. 1765, d. 1836, Professor i Heidelberg 1795—1836), Hegels største Discipel i Heidelberg og »den speculative Theologies Fader«. ³⁹⁾

Hin besøgte Martensen som et Kuriosum, men søgte denne af Interesse. Han blev »meget indtaget« i Daub saavel »ved hans energiske Personlighed som ved hans dybe Forskninger i den speculative Theologie« og overværede hos ham Forelæsninger dels om det ondes Oprindelse, dels over Moral, en Forelæsning der baade formelt og reelt var Martensen »interessant og belærende«. ⁴⁰⁾

³⁶⁾ M: Levnet I p. 105—106. — Brev ²⁵/₄ 1835 til H. N. Clausen Bl. 1 r. —

³⁷⁾ M: Levnet I p. 106—113. — Brev ¹⁰/₈ 1835 til H. N. Clausen Bl. 1 r—2 r (F. A.). — Brev ²⁴/₁₁ 1835 til H. C. Ørsted, Breve fra og til H. C. Ørsted, anf. Saml. p. 142. — ³⁸⁾ W. Lexis: anf. V. p. 543 flg. — jvf. M: Levnet I p. 113. —

³⁹⁾ Heidelberger Professoren aus d. 19. Jahrh. Bd. 1 Heidelb. 1903 p. 29, 41 flg.; 79 flg. — jvf. M: Levnet I smst. — Kuno Fischer: anf. V. Bd. 7, 1 Th., p. 123. —

⁴⁰⁾ M: Levnet I p. 125—126, 120. — anf. Brev smst. — Brev ¹⁰/₈ 1835 til H. N. Clausen Bl. 2 v.

Det kan i denne Forbindelse nævnes til Illustration af Martensens vide Interessesfære, at han tillige »hospiterede« hos den spekulativt paavirkede Filo-

Besjælet af Sympati for Daub, der utrætteligt stræbte efter at fastslaa Religionens Objektivitet og Sandhed, fordybede Martensen sig i hans Arbejder over Gudsbegrebet, men formaaede ikke at naa et »tilfredsstillende Resultat«. Han sled sig igennem Daubs formelt afskrækkende, reelt mod Datidsteologiens Subjektivisme rettede Skrift: »Die dogmatische Theologie jetziger Zeit, oder die Selbstsucht in der Wissenschaft des Glaubens und seiner Artikel« (1833), men »fandt ikke det, hvori han kunde hvile«. ⁴¹⁾

Hos Daub kom ikke den virkelige menneskelige Personlighed, men kun den rene upersonlige Tænkning, uafhængig af al Individualitet, til sin Ret i Erkendelsesprocessen, hvilket fører ud i Panteisme, hvor »Guds og Menneskets Tanke confunderes«. Af dyrekøbt Erfaring — gennem Krisen — vidste Martensen, at Kampen mellem Panteisme og Teisme staar mellem det upersonlige og det personlige. Og har man valgt det sidste, saa maa Erkendelsen fra Teismens, fra Kristendommens Standpunkt nødvendigvis gaa ud fra Grundforholdet mellem den personlige Gud og den menneskelige Personlighed, et Forhold der efter Aabenbaringens og Samvittighedens Vidnesbyrd er Forholdet mellem Skaber og Skabning. ⁴²⁾ Samvittigheden faar nemlig religiøs-intellektuel Betydning.

Allerede i Prisopgaven havde Martensen udtalt, at Mennesket kun kan tilegne sig Sandhedsidéen, naar dets »Samvittighed og Tanke« giver den sit Vidnesbyrd; ⁴³⁾ i sin anden Prædiken kunde han endog tale om Samvittighedens, den reneste og ædleste Følelses, den dybeste Tankes Vidnesbyrd, ⁴⁴⁾ altsaa et omfattende Vidnesbyrd, hvori alle Sjælens Grundvirksomheder er meddelagtige. Under Martensens fortsatte, personlig-videnskabelige Udvikling uddannes saa den Overbevisning, at i den for Mennesket bestemte Guds-erkendelse maa det ikke fatte sig som blot »Fornuftvæsen«, men som »Samvittighedsvæsen«, »ikke som det absolut selvstændige Væsen, der kan være sig selv Nok og øse Alt af sig selv, men som et Længslernes Væsen, der kun i Gud kan finde sin Fylde, ogsaa for

log og Arkæolog, G. F. Creuzer (f. 1771, d. 1858) og den alsidigt uddannede Historiker og fornemme Repræsentant for Kants Filosofi i Historien, den berømte Historiker F. C. Schlosser (f. 1776, d. 1861), hvis polemiske og arrogante »Maneer« dog virkede frastødende paa Martensen. (anf. Brev Bl. 2 v. — Ruperto Carola. Illustr. Fest-Chron. Heidelb. 1886 p. 160 flg., 76 flg.). —

⁴¹⁾ M: Levnet I p. 115—117. — W. Gass: Gesch. d. protest. Dogmatik. Bd. 4, Berlin 1867 p. 387, 411. — D. Fr. Strauss: Charakteristiken und Kritiken. Lpz. 1839 p. 124 flg. — ⁴²⁾ M: Levnet I p. 117—118. — ⁴³⁾ M: Prisopg. p. 7. — ⁴⁴⁾ M.'s 2. Pr. p. 13. —

sin Intelligens trænger til et høiere Lys«. Gudserkendelsen maa være optaget i et Forhold af absolut Afhængighed og absolut Hengivelse.⁴⁵⁾ Denne Betragtning havde Martensen jo allerede mødt hos Steffens, men havde da som ovenfor nævnt forholdt sig afvisende dertil.⁴⁶⁾ Den derefter indtraadte Krise resulterede i en Kursændring, som blev Udgangspunkt for den her skitserede, metafysisk bestemte religiøse Erkendelses-Betragtning, der, altsom Martensens Trosliv atter vaagnede, arbejdede sig frem hos ham, og som altsaa tillige for Samvittighedsbegrebets Vedkommende havde Tilknytning i Tanker, som han nærede (omend udfoldet og uudviklet) før Udenlandsrejsen; men den kom først senere til fuldstændigt og fuldbevidst Gennembrud, nemlig hos Fr. Baader i München.⁴⁷⁾

Under Martensens Heidelberger-Ophold indtraf en ny R y s t e l s e i den Hegelske Skole. Paa Fr. Richters Angreb 1833 og Schellings Polemik 1834 fulgte 1835 D. FR. STRAUSS' bekendte »*Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*«, et Arbejde der blev lige skæbnesvangert for Vulgærrationalismen og den Hegelske Teologi som problemsvangert for Nytidens Teologi.⁴⁸⁾ Dette Skrift optog Martensen i høj Grad. Det »behagede ham meget, om end, hvad der ligger i Sagens Natur, enkelte Puncter kunne være disputable«. Den Metode, som Strauss anvender, forekom den unge Kandidat at være »den consequenteste og meest historiske«. Han faar ogsaa fat paa »et andet interessant Skrift«, nemlig F. C. BAURS »*Christliche Gnosis oder die christliche Religionsphilosophie in ihrer geschichtlichen Entwicklung*« (1835), og var aabenbart optaget af disse Tübinger-Teologer.⁴⁹⁾

Den Stilling, som Martensen altsaa indtog overfor Strauss 1835, forholder sig p. d. e. S. paa en ejendommelig Maade til det i Prisopgaven udtalte Standpunkt. Han hævdede jo her, at det positive, det historiske hører med til den fulde og hele Kristendom; en kristelig-religiøs Idealisme, der nøjes med »det Almindelige«, mangler netop »det fuldendte Concrete«. ⁵⁰⁾ Men Martensen viste tillige Opmærksomhed for Problemet: Myte—Historie, hvilket netop for ham ikke var et historisk-kritisk, men et religionsfilosofisk Problem, hvis Vanskelighed øgedes ved den Vægt, hvormed Myten i religiøs Henseende fremtraadte overfor Historien; ⁵¹⁾ han an-

⁴⁵⁾ M: Levnet I p. 118. — ⁴⁶⁾ jvf. nærv. Afh. p. 83. — ⁴⁷⁾ M: Levnet I p. 119. — ⁴⁸⁾ smst. p. 122. — V. Ammundsen: anf. V. p. 221 flg. — H. Høffding: anf. V. p. 29 flg. — smlg. C. Schwarz: anf. V. p. 95 flg. — ⁴⁹⁾ anf. Brev Bl. 2 v. — ⁵⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 68. — ⁵¹⁾ jvf. smst. p. 70. —

erkender vel Kristendommen som Historie, men er ogsaa klar over, hvilken Betydning den mytiske Betragtning rummer. Nu (1835) synes derimod den sidstnævnte Anskuelse at være i Overvægt. P. d. a. S. staar den unge Martensens Holdning i flagrant Modstrid med den Fremstilling, som den gamle Martensen gav af sit Ungdomsindtryk af Strauss' Skrift, ifølge hvilken dette ikke forekom ham »stort bevendt«, hvorfor det ej heller gjorde »noget videre foruroligere Indtryk« paa ham. ⁵²⁾

Med det vaagnende Trosliv fulgte hos Martensen Trang »til Næring for Sjælen«, en Trang der dog ikke blev tilfredsstillet ved de Heidelberger-Præsters Prædikener, men derimod af middelalderlig tysk Mystik fra det 14. Aarhundrede. Han fandt en Dag rent tilfældigt paa Universitetsbyens Bibliotek et Bind, der indeholdt Prædikener af TAULER og MESTER ECKART. Hos den sidstnævnte fandt han det opbyggelige forenet med »de dybeste speculative Blik, Religion og Speculation som Forbundne«. Dette Fund ydede ham ikke blot Opbyggelse, men gav ham vel allerede her en l i t t e r æ r I d é: at forfatte et lille Skrift, der skulde give »en Fremstilling og Betragtning« af den middelalderlige Mystiks »Grundidéer« i religiøs og spekulativ Belysning. ⁵³⁾ Disse Mystik-Studier hensatte Martensen i »en middelalderlig, en klosterlig Stemning«, der blev yderligere næret ved Studiet af *Dantes Divina comedia*, som tillige gav ham Kendskab til Skolastik. Han førtes saaledes ind i middelalderlige Aandsstrømninger, hvilket han betragtede som det bedste Udbytte og »sin Hemmelighed« af Heidelberger-Opholdet. ⁵⁴⁾

I September 1835 forlod Martensen og Bornemann Heidelberg og rejste over Tübingen, hvor Martensen blandt andet besøgte D. FR. STRAUSS og F. C. BAUR, til Rejsens tredie Hovedstation, München. ⁵⁵⁾

München.

Her var det i Middelalderen stiftede kgl. bayerske L u d w i g - M a x i m i l i a n s - U n i v e r s i t e t i rig Blomstring, takket være den for Kunst og Videnskab begejstrede Kong Ludwig I af Bayern (1825—1848), der valgte Universitetslærere uden Hensyn til kirkelig

⁵²⁾ M: Levnet I p. 123, 122. — ⁵³⁾ smst. p. 126—127. — Brev ^{26/1} 1836 til F. C. Sibbern Bl. 2 r. — ⁵⁴⁾ M: Levnet I p. 127—128. — smlg. Martensens Karakteristik af Dantes Værk i hans Afh.: Betragtning over Idéen af Faust, optr. i Julius M: p. 35. — ⁵⁵⁾ M: Levnet I p. 129—137. — Brev ^{24/11} 1835 til H. C. Ørsted, anf. Saml. p. 142—143. —

og politisk Bekendelse og indrømmede Lærefrihed, som forskellige Forhold dog allerede nødte til at indskrænke 1837. I de enkelte Fakulteter udfoldedes der et livligt videnskabeligt Liv, en Række berømte Lærde beklædte de forskellige Lærestole, saaledes i det teologiske Fakultet I. v. DÖLLINGER (f. 1799, d. 1890, Professor her 1826—1874) og J. A. MÖHLER (f. 1796, d. 1838, Professor her 1835—1838), i det filosofiske Fakultet J. v. GÖRRES (f. 1776, d. 1848, Professor her 1827—1847), alle Katoliker; den ikke-katolske, romantiske Filosofi doceredes af F. W. J. v. SCHELLING (f. 1775, d. 1854, Professor her 1826—1841), det katolske Sidestykke til dennes og Hegels Filosofi forkyndtes af B. F. X. v. BAADER (f. 1765, d. 1841, Professor her 1826—1841).⁵⁶⁾

Efter de Breve at dømme, som Martensen skrev under sin Udenlandsrejse, har man egentlig ikke Indtryk af, at det var Münchener-Universitetet, der drog ham stærkest, da han kom dertil, saaledes som hans Selvbiografi lader formode; derimod har det sikkert været Studiet af *Mystik*en, der strax tilskyndede ham til at fortsætte sit Arbejde dermed i det derværende »fortræffeligt« indrettede Bibliotek.⁵⁷⁾

Hvad de to ovennævnte Münchener-Filosofere angik, var det oprindelig væsentlig SCHELLINGS Navn, der drog Martensen til Ludwig-Maximilian-Universitetet. I Berlin hørte han »de forskjelligste Rygter« om Schellings System og fik derved des stærkere »Længsel« efter at lære det at kende.⁵⁸⁾ Men da han i Heidelberg faar Lejlighed dertil gennem »Schellings Hefter« (sandsynligvis en Tilhørers Kollegiehefter), finder han det dog ikke »saa tiltrækkende, at han vil opoffre lang Tid paa at høre ham«. ⁵⁹⁾ Da Martensen saa i München kom til at overvære Schellings Forelæsninger, maatte han i formel Henseende give dem sin ubetingede Tilslutning. Schelling var jo den fødte akademiske Docent, hvis Forelæsninger i »en vidunderlig Forening af Genialitet og Besindighed« forløb som

---

⁵⁶⁾ Carl Prantl: *Gesch. d. Ludw.-Maximilians-Universität*. Bd. 1 München 1872 p. 720 flg. — M. Doeberl: *König Ludwig I. München* 1926 p. 12 flg. — Kuno Fischer: *anf. V. Bd. 6 p. 263 flg.* — J. E. Erdmann: *Gesch. d. neuern Philosophie*. Bd. 3, 2 Abt. Lpz. 1853 p. 586. — ⁵⁷⁾ Brev ^{24/11} 1835 til H. C. Ørsted smst. p. 143. — ⁵⁸⁾ Brev ^{12/12} 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 v. — jvf. Brev ^{20/12} 1834 til H. C. Ørsted smst. p. 135. — ⁵⁹⁾ Brev ^{10/8} 1835 til H. N. Clausen Bl. 2 v. — jvf. Brev ^{24/11} 1835 til H. C. Ørsted smst. p. 143—144 (et Brev der just ikke tyder paa nogen »Længsel« efter nærmere Bekendtskab med den Schellingske Filosofi). —

»en methodisk fremskridende Udvikling«, gennemlyst og baaret af »en phantasierig Anskuelse«. ⁶⁰⁾ Men reelt set forholdt Martensen sig kritisk til Schellings Tanker. Denne »vil have en Frihedens Philosophie, der skal være christelig«; men efter Martensens Mening »fordærver han sig det Hele ved at begynde med nogle logiske Abstractioner, der skal grundlægge Systemet, istedetfor at han, som det synes Martensen, strax skulde sætte sig paa det positive og religiøse Standpunct, hvor hans Anskuelse kan være virksom; thi hans Metaphysik kan den Hegelske Dialectik sikkert tage fra ham, hvilket vel ogsaa vil skee, naar Systemet udkommer . . .«. Martensen retter her mod Schelling en Kritik, der er udsprunget af Berliner-Krisen og den derpaa følgende Afklaring, hvortil ogsaa Fr. Baader bidrog. ⁶¹⁾

Naar Schelling ikke fik større, endsigse afgørende Betydning for Martensen i München, skyldtes det dels hans egen Udviklingsgang siden Berliner-Krisen, dels hans »Sammentræf« med FR. BAADER. Det var netop et Sammentræf i mere end een Forstand; for det var ikke for Baaders Skyld, at Martensen gæstede München, og det var heller ikke til ham, at den unge Kandidat først og strax henvendte sig efter sin Ankomst hertil. ⁶²⁾ Og dog blev Bekendtskabet med denne Filosof betydningsfuldt for Martensen. Nogen Tid efter Münchener-Opholdet skriver han fra Wien begejstret hjem til F. C. Sibbern: »Baader er et høist interessant og genialt Menneske. Han lever med sin Jacob Böhme, og bryder sig om Intet videre; skjælder paa Philosopherne, fordi de ikke studere den egentlige philosophus

⁶⁰⁾ M: Levnet I p. 148—149. — ⁶¹⁾ Brev ¹⁹/₃ 1836 til F. C. Sibbern, Breve til og fra F. C. Sibbern. Kbh. 1866 1 Afd. p. 182.

At Martensen hørte Schelling forelæse over positiv og negativ Filosofi, over »et Stykke af en theogonisk og en kosmogonisk Proces« og fremstille sin Opfattelse af Mytologien, hvilket sidste »særligt fængslede« Martensen (Levnet I p. 150), ligesaavel som denne forholdt sig kritisk overfor det principielle i Schellings Filosofi (jvf. ovenfor!), — alt det kan betragtes som historisk sikkert. Udover dette væsentlige er det vanskeligt, ja, umuligt paa Grundlag af det foreliggende Kildemateriale nærmere at skildre den unge Martensens Stilling til den Schellingske Filosofi. Den ældre Martensen fortæller jo ikke i »Levnet«, hvor mange Forelæsninger han som ung hørte, hvad Schelling sagde, og hvorledes han da stillede sig hertil; men han fletter den unges Indtryk sammen med den ældres Forstaelse af hele Schellings senere Filosofi. Det betyder, at Martensens Skildring af Schelling og hans Sammenligning af denne med Baader vel har Kildeværdi til Belysning af Martensen 1882, men ikke af Martensen 1835—1836. (Levnet I p. 150—155). —

⁶²⁾ Brev ²⁴/₁₁ 1835 til H. C. Ørsted smst. p. 144. — jvf. M: Levnet I p. 137. —

teutonicus, hos hvem de kunde finde alle Spørgsmaal besvarede. Han exponerede mig undertiden Noget af J. Böhme, hvilket tilvisse var brillant«. ⁶³⁾

Det var forstaaeligt, at Baader tildrog sig Martensens fulde Opmærksomhed. Her mødte den unge Kandidat jo en Filosof, hvis intellektuelle Trang vakte hans Sympati, og hvis Stræben efter at forene Tro og Viden fandt Samklang med Martensens religiøsspekulative Psyke og personlig-videnskabelige Maal. ⁶⁴⁾ Den genialt udseende Fr. Baader, hvis Ansigt mindede om et Epigram, manglede ganske vist »meget væsentlige Betingelser« som akademisk Docent; i fuldstændig Modsætning til Schellings mesterlige Forelæsninger savnede Baader Taalmodighed til det metodisk fremskridende Foredrag, men sprang strax medias in res uden at agte paa Tilhørernes Forudsætninger for at kunne følge ham. Var han derfor ikke skabt for Katedret, passede han desto bedre for Samtalen paa Tomandshaand, hvor han fængslede, hvem der hørte til; hvor dunkelt end meget var af hans Samtale, der i Virkeligheden var Enetale, virkede den »i Myndighed og Ild«, det »lyned« af Tanker fra et sig rigt bevægende Indre; man havde Indtryk af, at der i ham var »et stort altomfattende, filosofisk System, kun ikke i Systemets udviklede Form«. Altid talte han »ud af en Totalitet . . . ud af Centrum«. ⁶⁵⁾

Fr. Baaders **T a n k e v e r d e n** havde sin Forudsætning i en fuld og fast, oprigtig Tro paa Guds Aabenbaring i Kristus og sin Tilknnytning til Skriften og Teosoferne, J. Böhme og St. Martin. Hans Udviklinger bar vel Præget af at være en Katoliks, men røbede tillige det friere overkonfessionelle Blik; ⁶⁶⁾ de rummede en Forening af

⁶³⁾ Brev 19/s 1836 til F. C. Sibbern smst. — Martensens begejstrede Passus om Baader staar iøvrigt i afgjort Modsætning til hans kølige, kritiske Bemærkninger om Schelling (smst.). — ⁶⁴⁾ M: Levnet I p. 137—138, jvf. 142. — ⁶⁵⁾ smst. p. 137—139, 148. — ⁶⁶⁾ jvf. J. E. Erdmann: anf. V. p. 583 flg. — Fr. Lieb: Fr. Baaders Jugendgesch. München 1926 p. 80 flg., 97 flg., 154 flg., 188 flg. — Fr. Baader: Ferm. Cogn. II p. III flg.

Det bør i denne Forbindelse, hvor der er Tale om Konstellationen: Baader og Martensen, ikke forglemmes, at filosofisk-historisk havde Baader ikke som Romantikens øvrige Medfilosofere øst dybest af Oldtidens, men derimod af Middelalderens Filosofi. Han havde et indgaaende Kendskab til, hvad ypperligt der var blevet præsteret af Tænkerne indenfor hver Perodes Højdepunkt i Middelalderen, ligesaavel som Overgangsperioden til den nyere Filosofi havde en fin Kender og begejstret Tilhænger i Baader. Det var saaledes begrundet, naar han polemiserede ubarmhertigt mod den Betragtning, at den spekulative Erkendelse siden Middelalderens Dage stedse var gaaet frem og nu havde naaet sin Kulmination, skønt Sandheden var, at den kun havde vundet i Bredde, men

Mystik og Teosofi. Personligt mystisk grebet »fremdrog han altid et guddommeligt Aabenbaringsindhold i store Omrids, i Intuitionens Form, der dog var gennemlyst af Begrebet; og altid førte han ud i store kosmiske Sammenhænge, i hvilke denne vor nærværende Verden viste sig at være gennemtrængt af højere Verdener og Regioner, himmelske og dæmoniske, ved hvilke Livet i denne Verden først fik sin rette Betydning. Ved hans Tale blev denne nærværende Verden mere gennemsigtig, og man saae igjennem den ind i den anden Verden«. ⁶⁷⁾

Det var en stadig tilbagevendende Tanke hos Fr. Baader, at al Filosofi skal være religiøs Filosofi. ⁶⁸⁾ Der kan kun filosoferes over Religionen, naar man personligt lever i Religionen; man kan kun behandle Religionen som videnskabeligt Objekt, naar man selv er personlig interesseret Subjekt, som staar i Religionen. Derfor rettede han en skarp Kritik mod den nyere Tids Filosofi, der med sin Autonomi indfører en menneskelig Frihed uden Autoritet, og som fornægter Skabelsesforholdet, at Gud er Menneskets »Autor«. Dette strider blandt andet subjektivt mod Samvittighedsforholdet, hvori Mennesket ikke alene har en Samviden med Gud, men ogsaa en Forvisning om selv at vides af Gud. »Fra dette

---

ikke i Dybde. I Modsætning hertil drev han paa Studiet af Middelalderens Filosofi og af de to Overgangsskikkelser inden den nyere Filosofis Frembrud med Cartesius: Naturfilosofen Theophrastus Paracelsus og Teosofen Jacob Böhme, der begge stod for Baader som Tysklands største Filosofer. Og hvor hans Samtidige priste Spinoza, dvælede han ved Mester Eckart. Hvad Middelalderen har frembragt af spekulative Værdier, har ikke i nyere Tid fundet nogen modtageligere Aand end Fr. Baader, der har indsuget disse »in succum et sanquinem« dog uden at forglemme den mellemliggende filosofiske Udvikling; tværtimod forraader hver Linje fra Baaders Haand det 18. og 19. Aarhundredes Aand; ikke for intet havde han jo arbejdet sig ud af Criticismen. Derfor blev Fr. Baader »die moderne Verklärung des Mittelalters«, som fremfor alt sympatiserede med dem blandt sine Samtidige, der øste af de samme Kilder og filosoferede i samme Aand som han. — (J. E. Erdmann: anf. V. p. 591—593. — Til Fr. Baaders Udvikling smlg. Fr. Lieb: anf. V. passim.). —

⁶⁷⁾ M: Levnet I p. 140—141. —

⁶⁸⁾ Det var Baaders Hensigt at grundlægge en religiøs Filosofi, altsaa ikke en saadan, der i sine teologiske Lag var i Overensstemmelse med Religionen, men en universel religiøs Filosofi, som i alle sine Discipliner var baseret paa den religiøse Grundvidenskab; det var hans Opgave at eftervise, at Naturens og Naadens Rige er parallelle, identiske. Det var hans »kære og stadige Tanke« at betone den solidariske Forbindelse mellem Religion og al øvrig Viden; derfor maatte han polemisere mod alle, der forvandlede Filosofien fra en kristelig til en human, fra en religiøs til en verdslig Videnskab. (J. E. Erdmann: anf. V. p. 589—591). —

paa een Gang objective, Gud og de store Verdenssammenhænge opfattende, og subjective eller personlige Standpunct« øvede Baaders Tale »vidunderlige Virkninger« og vakte »personligt Alvor«. »Hvad enten han taledede om de himmelske Mysterier eller om de infernalske Mysterier, om Ondskabens Dybheder; hvad enten han taledede om de store Verdenssammenhænge, om de høiere og de lavere Regioner og deres Communicationsforhold, eller han taledede om det, der foregaar i det enkelte Menneskebryst, om Bod og Gjenfødelse, om Kjærlighed og Had, om de indvortes Angster og om Udfrielsen ved Guds Aand, altid taledede han som den, der var personlig greben, som den, der taledede ud af en Erfaringsvished«. ⁶⁹⁾

Hvor stærkt et Personlighedsindtryk Fr. Baader end gjorde paa Martensen, og i hvor meget han end lod det lyne med Tanker, der fandt Sympati og vandt Samklang hos denne, saa rørte den unge Kandidats Selvstændighed sig dog ogsaa her. Han blev, som han siger, ikke »Baaderianer«. Han kunde hverken tilegne sig den katolske Filosofis ensidig overvejende Naturbetragtning eller paa sit daværende Standpunkt hans Teosofi; det var først senere, at Baaders teosofiske Sædekorn skød skønne, kraftige Spirer i Martensens Teologi. ⁷⁰⁾ Derimod kan Martensen give sin Tilslutning til Grundtanken i Baaders Erkendelsessyn, at al Filosofi skal være religiøs. Det er væsentlig paa dette Punkt, at den katolske Filosof faar Betydning for den unge Martensen, en Betydning der beror paa »et gunstigt Sammentræf« i dennes Udviklingsgang, og som nærmere beset bestaar i, at Martensens eget af den videnskabelige Gæring sig fremarbejdende Standpunkt bryder igennem, klares og befæstes, takket være »det Stød«, som udgik fra Münchener-Filosofen. Hvor dybtgaaende og betydningsfuldt det har været, fremgaar dels af, at Martensen kan udtrykke sig saa stærkt som, at han »paany blev opvakt hos Fr. Baader«, dels af hans ovenfor omtalte levende Skildring af dennes personlighedsprægede videnskabelige Samtaler eller rettere Enetaler. ⁷¹⁾

⁶⁹⁾ M: Levnet I p. 141—142. — Herigennem skærpedes Martensens Øje for det onde og dæmoniske (smst. p. 221). —

⁷⁰⁾ smst. p. 143. — Naar Martensen (smst. p. 156) fortæller, at han »den gang« ikke fulgte Baaders Raad om at studere J. Böhme, er Sandheden den, at han under det paafølgende Ophold i Wien havde planlagt et Studium af dennes Teosofi, en Plan der aabenbart er blevet krydset af kirkehistoriske Studier. (nærmere nedenfor!) —

⁷¹⁾ M: Levnet I p. 141, 143, jvf. 118—119; II p. 8. — Naar Martensen betegner Udviklingen af sit eget erkendelsesteoretiske Syn som bragt til Gennem-

Hvad F. H. Jacobi blev for Mynster, blev Fr. Baader for Martensen. Den katolske Filosof bestyrkede den unge protestantiske Teolog i at stræbe efter en universel kristelig Livs- og Verdensanskuelse og i at hævde det objektive og autoritative som det primære og centrale; han tilskyndede ham i hans Higen efter religiøs Erkendelsesteori, i hans »Forkærlighed« for Hegel (Dialektik), i hans Trang til Mystikens Inderlighed og hans Drift mod den vidtfavnende, altomfattende Syntese. Og han beriger ham Syntesen med et nyt Led: Middelalderen. Havde Heidelberg-Studierne i Mystik og Dantes Mesterværk givet Martensen Smag paa og Interesse for middelalderligt religiøst Liv fra to forskellige Sider: den homiletiske og den poetiske, fik han gennem Baaders »Tankelyn« Sans for det samme Liv fra en ny Side: den religionsfilosofiske. Den middelalderlige Teologi rummede altsaa ogsaa for Nutiden frugtbare »fermenta« og burde finde sin Plads i den universelle Syntese.⁷²⁾ Ja, Martensen skylder ikke blot Baader en litterær Idé, men ogsaa erkendelsesteoretiske, dogmatiske og etiske, mystisk-teosofiske og politisk-socialt Fermenter.⁷³⁾

Hermed var altsaa Begyndelsen gjort til det for Martensen Livet igennem rige og frugtbare Forhold til Fr. Baader, der stod for ham som en Autoritet, for hvem han nærede dyb Respekt, og som han sjældent og kun højst ugerne modsagde og afveg fra i Meninger uden dog derfor at blive en blind Beundrer og uselvstændig Discipel af den katolske Filosof i München.⁷⁴⁾

Med fuld Bestemthed og Klarhed valgte Martensen nu som Motto for sit videnskabelige Grundsyn: »Credo ut intelligam«. Tro er det primære, Erkendelsen det sekundære. Erkendelse af Kristendommen er betinget ikke blot af det historiske Kendskab, men ogsaa af det personlige Livsforhold til den. Taler man om Kristendommen uden at eje Erfaringsvished om dens »Realitet«, er det »utilforladelig Tale«. I Troen er Erkendelsen forborgen og udfolder sig heraf. Og Erkendelsens Indhold er ikke begrænset til det subjek-

brud ved Baaders Tanker, der gik i samme Retning, bør det dog betones, at Martensen efter »Levnet« at dømme ikke synes selv at have været klar over, at hans Erkendelseslære laa Baaders saa nær ikke blot reelt, men endog formelt, hvad hans Licentiafhandling viser, saa at hans Forhold til den katolske Filosof ikke kan betragtes som et blot Ligheds- eller højst begrænset Paavirknings-, men meget mere som et i denne Henseende nært Discipelforhold. (jvf. nærv. Afh. p. 133 flg.). —

⁷²⁾ jvf. H. Martensen: Dogmat. Oplysn. Kbh. 1850 p. 97—98. — ⁷³⁾ Ang. det Baaderske Islæt i Martensens Forfatterskab henvises til den flg. Fremstill. — ⁷⁴⁾ M: Levnet I p. 151—155, 211. — M-D. Brev Bd. 2. p. 350. —

tive Moment, Mennesket, men omfatter ogsaa det objektive Moment, Gud. »Troens Indhold er den objective Sandhed, ... Guds Aabenbaring«. Det er Gud, der er Erkendelsens Princip; for han giver Mennesket Trosvished og aabenbarer sig for det i sit Ord og sine Gerninger og lader det derigennem erkende sit Væsen. Erkendelsen har foruden den religiøse Side tillige en spekulativ Side: af Guds-erkendelsen udspringer en ny Verdenserkendelse, hvori »en høiere Verden viser sig for os, til hvilken denne nærværende Verden, i hvilken vi befinde os, forholder sig som den usande, der er bestemt til at forgaae«. Vel var Martensen klar over, at det jordiske og timelige kun muliggjorde en stykkevis Erkendelse, men ikke desto mindre fastholdt han ubetinget Kravet om, at Erkendelsen skulde være spekulativ, d. v. s. en Erkendelse af Sandheden som Sandhed, i dens Gyldighed i sig selv.⁷⁵⁾

Det laa i Fremtidens Haand, om Martensen ud fra det faste, gennem den personlig-videnskabelige Krise vundne Standpunkt vilde kunne udfolde en ejendommelig og virkningsfuld Produktivitet især blandt Danmarks akademiske Ungdom, for hvilken han ønskede at optræde som Lærer. De kommende Tider skulde vise, hvorvidt Martensen havde »Kraft til paa eiendommelig Maade at medvirke til en Reproduction, en Fornyelse og Foryngelse af de kirkelige Dogmer, hvilket for ham var Theologiens Opgave«. Som det første Skridt paa Vejen mod dette Maal fattede han under Baaders stærke Impulser Idéen til sin teologiske Licentiaatafhandling om Selvbevidsthedens Autonomi i den kristelige Dogmatik.⁷⁶⁾

Det nyvundne Standpunkt betød i Forhold til Fortiden, at Martensen vel »med Forkjærlighed« fortsatte sine Hegel-Studier; men ikke desto mindre var han nu kommet »ud over Hegel«, havde brudt med hans autonomiske og panteistiske Princip. Han betragtede denes Filosofi som »uforenelig med al positiv Religion« og fandt f. Ex. en Göschels Forsøg i sin Udødelighedslære paa at »conciliere« den

⁷⁵⁾ M: Levnet I p. 144—145. — Et prægnant Udtryk for Martensens Udvikling fra 1833 (Prisopg.) til 1835—1836 (München-Wien) giver en Sammenligning af hans to forskellige Tolkninger af »Credo ut intelligam«: i Prisopgaven er Tro, Anskuelse, Følelse og det ubestemte »Livs-Erfaringer« kun Stadier paa Vej til Begrebet, kun nødvendige Trin i Erkendelsens Udvikling (Prisopg. p. 62—63). Nu derimod betegner Troen et personligt og selvstændigt Livsforhold til Kristendommen, i Kristendommen, og fra Troen udvælder Erkendelsen. —

⁷⁶⁾ M: Levnet I p. 147—148. — smlg. Fr. Baader: Ferm. Cogn. V p. 63—64. — s. F.: Rel.-fil. p. 100 flg. — jvf. nærv. Afh. p. 119 flg. —

dermed ganske utilstrækkelig. Et frisk, oprindeligt og samtidigt Udtryk for sit kritiske Syn paa Hegel og dermed tillige indirekte for sit eget Staae giver Martensen i et Brev, som han skrev i Wien (¹⁹/₃ 1836) til F. C. Sibbern kort efter Münchener-Opholdet. Det hedder blandt andet her:

»Grundlaget for den Hegelske Philosophie er vel allerede givet ved Cartesius, der ved sit Cogito ergo sum, som han satte som det eneste Visse, løsrev sig fra den scholastiske Philosophies credo ut intelligam. Man fordrede nu en auctoritetsløs og forudsætningsløs Philosophie, der absolut begrunder sig ved sig selv, og intet lader gjælde uden hvad den rene Tankes Nødvendighed medfører, det være sig nu, at denne bestemmes som causa sui, eller som critisk autonomisk Fornuft, eller som reent Jeg, eller endelig som absolut Begreb, hvor Forudsætningsløsheden ved Udgangspunctet fra den rene Væren har naaet sin høieste Spidse. Denne Abstraction fra al Auctoritet og Forudsætning synes mig kan kun have Realitet, dersom der ingen virkelig Forudsætning og Auctoritet er for Mennesket, d. e. dersom Mennesket ingen auctor har. Er der derimod en Skaber, og er det religiøse Forhold Menneskets Grundforhold, saa synes mig, at enhver Abstraction derfra, naar den er alvorlig og ikke blot en problematisk Discussion intra fidem, bliver irreligiøs. Thi naar jeg da sætter cogito ergo sum som det eneste Visse, saa er det i Grunden Skabningen, der sætter sig som det Visse, istedeffor at vide sig sammen med Skaberen i Samvittigheden. Hos Hegel er ingen Skaber og ingen Skabelse, men kun en kosmogonisk og theogonisk Proces, og gennem alle disse Systemer er Samvittigheden kun bestemt som Fornuftens umiddelbare Vished om sin egen Realitet, men ikke som en højere Villies Forkyndelse. Jeg mener derfor, at det ligesaa lidt gaaer an at begynde sin Philosophie med at abstrahere fra Gud og Religionen, eller at philosophere, som om der ingen Christendom var til, som det gaaer an i Praxis at handle, som om der ingen Samvittighed gaves. Philosopheringens Act maa tillige være en religiøs Act«. ⁷⁷⁾

Det nys afklarede og befæstede Standpunkt var dog ikke alene af videnskabelig, men ogsaa af personlig Betydning for Martensen. Det skeptiske Væsen og den hypokondre Tilstand, der havde redet ham som en Mare under Berliner-Krisen, var forsvundet. Trods legemlige Besværligheder, foraarsaget ved Münchens Klima, følte han

⁷⁷⁾ Brev ²⁶/₁ 1836 til F. C. Sibbern Bl. 1 r. — M: Levnet I p. 146—147. — Brev ¹⁹/₃ 1836 til samme, anf. V. p. 181—182. — smlg. Brev ¹⁴/₁₁ 1837 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 470. —

sig dog »sjælelig sund, glad og tilfreds. Livet stod for ham i fuldeste Realitet. Det var den tilbagevendende Tro, der gav ham ny Livslyst og ny Erkjendelseslyst«. ⁷⁸⁾ Rolig og afklaret kunde Martensen da i München se tilbage paa den hidtil forløbne Del af Rejsen og udtale sin Glæde over at være »kommet ud«. »Flere nye Idéer vare op-gaaede for ham, og han troede, at hans Dannelse overhovedet havde vundet i Fasthed«. ⁷⁹⁾

Wien.

Paa Rejsen fra München til Wien gjorde de to Rejsefæller, Martensen og Bornemann (i December 1835 eller Januar 1836) et Par Dages »meget behageligt« Ophold i det nogle Mile fra Wien beliggende Benediktiner-Kloster i M ö l k. Den særlige Interesse, der knytter sig hertil for Martensens Vedkommende, skyldes dog hverken Munkene, hvoraf flere var præget af »en høiere Dannelse«, eller Klosterets Prior, der var »begejstret Tilhænger« af Goethe og Schiller, men derimod den Omstændighed, at han her gjorde det indledende, foreløbig litterære Bekendtskab med Digteren, NICOLAUS LENA U, som nylig havde udgivet sin »Faust« (1836).

Det var Læsningen af dette Værk, der saa at sige kastede det Frø-korn i Martensens Sjæl, hvoraf en ny litterær Idé kort Tid efter under Wiener-Opholdet spirede frem; han førtes nemlig naturligt til at gøre en Sammenligning mellem Goethes og Lenaus Faustdigtninge, ikke i formel æstetisk, men i reel æstetisk Henseende. Med Hensyn til »Ta-

⁷⁸⁾ M: Levnet I p. 145—146. — smlg. anf. Brev smst. — Da Martensen som gammel skuede tilbage over sin Udviklingsgang, fandt han, at det Standpunkt, han som ung havde vundet paa Udenlandsrejsen, i Sammenligning med hele hans forudgaaende Udvikling egentlig ikke var forskellig fra, hvad der »foresvævede« ham i København før Rejsen. Denne kom da for den i Længdesnits-Perspektiv tilbageskuende Olding til at betyde, at den gamle, oprindelige Sandhed blev »bekræftet« og »dybere begrundet« gennem »Tvivlens og Anfægtelsens Skærsild« (Levnet I p. 146). Men hvis Martensen hermed mener at kunne hævde, at hans Udvikling egentlig Krisen tiltrods har været harmonisk, tager han fejl. Saavel personligt som sagligt betegner Krisen et Brud meget mere end en Lutring. Hvad der foresvævede ham før Rejsen, kan jo ikke siges; men Standpunktet i Prisopgaven og saa nu er saa vidt forskellige, at det synes at være Misbrug af Ord at resumere sin Udviklingsgang, saaledes som han gør i »Levnet«. —

⁷⁹⁾ Brev ^{24/11} 1835 til H. C. Ørsted smst. p. 144. — Om Martensens »Om-gangskreds« i München og hans »vistnok kun diletantmæssige, historiske Studier over Malerkunsten« henvises til Levnet I p. 159—162. —

lent og poetiske Midler« kunde der ikke være Tale om en Sammenligning, saavist som Goethes Faust her var hævet over al Discussion, men derimod med Hensyn til Livsanskuelsen: Martensen fandt, at Faustidéen som udsprungen af Kristendommen ene og alene faar sit rette poetiske Udtryk ud fra en kristelig Livsanskuelse som Lenaus og ikke fra et panteistisk Livssyn som Goethes.⁸⁰⁾ Denne G o e t h e - K r i t i k, en Parallel til den førømtalte Hegel-Kritik og begge rettet mod Panteismen, er en ny og frodig Ytring af Martensens nylig vundne, af kristelig Teisme bestemte Livsbetragtning.

Opfyldt af Spekulationer over Faustidéen og i Haab om at lære den ny Fausts Digter personligt at kende rejste Martensen sammen med sin Ven til Wien. Hvad han haabede gik i Opfyldelse, idet han lod sig indføre paa den nylig aabnede »Neunerske Café« (»das silberne Kaffeehaus«). Det var Wiens Samlingssted for alt af aandelig Betydning, især blandt de yngre Kræfter, og Arnested for »en ny og friere, mod en bedre Fremtid stræbende Retning«. Her mødtes baade Videnskabsmænd og Kunstnere, forenet i æstetiske Interesser, der spillede en Hovedrolle i Wien, og i politiske Sympatier, en liberal Opposition mod den østrigske Statskansler, Fyrst K. v. METTERNICHS reaktionære Regering.⁸¹⁾

Her lærte Martensen at kende blandt mange andre interessante Personligheder NICOLAUS LENA U (f. 1802, d. 1850), »Melancholiens og Pessimismens Digter«, der dengang var Genstand for »en formelig LENAUCULTUS«. Trods Forskel i Individualitet og naturlige Anlæg knyttedes de til hinanden i voxende Sympati, som forvandlede Bekendtskabet til nært Venskab; de færdedes daglig sammen og »vare uophørligt i en gjensidig, aandelig Given og Modtagen«, de drøftede religionsfilosofiske og æstetiske, kun i ringere Grad politiske Emner; de levede i en gjensidig rig og frugtbar Idéudvexling, lige betydningsfuld for dem begge. Martensen aabnede for Lenau vide Tankeperspektiver paa det religionsfilosofiske Omraade, og »Samlivets Dage« var ham selv personligt til »stor Oplivelse og til Bekræftelse i hans dyrebareste Overbevisninger«. ⁸²⁾

⁸⁰⁾ smst. p. 162—166. — ⁸¹⁾ smst. p. 166—169. — jvf. Edu. Castle: Nikolaus Lenau. Lpz. 1902, p. 1—24. —

⁸²⁾ M: Levnet I p. 169—173, 178—183, 187, 212. — jvf. E. Castle: anf. V. p. 77—79. — Karl Mayer: Nicolaus Lenau's Briefe an einen Freund. Stuttg. 1853 p. 162. — Hvor betaget Lenau har været af den unge Martensen, fremgaar af følgende interessante Karakteristik, som Wiener-Digteren giver af den danske Teolog i et Privatbrev: Han er blevet forhindret i sit Brev-Skriveri af Martensen,

Som det middelalderlige Mystik-Studium i Heidelberg og Samtalerne med Fr. Baader i München havde lokket litterære Idéer frem i Martensens Indre, saaledes resulterede i Wien Samværet med Lenau, hvis Faustarbejde hyppigt blev drøftet mellem de to Venner, deri, at Martensen besluttede at skrive en *Afhandling* over dette i de Dage ikke mindst i Wien saa aktuelle Digterværk. Han udarbejdede den i Foraaret (April 1836) og forelæste den først for Lenau, senere for en Kreds fra »den Neunerske Café«; denne var vel enig om den æstetiske (formelle) Vurdering af Faust, men syntes ikke at have villet følge Martensen til »en høiere Opfatning end den blot æsthetiske«, d. v. s. til en Drøftelse af Livsanskuelsen, som han netop følte Mod og Kraft til at diskutere ud fra sit nydannede Grundsyn, der saaledes første Gang kommer offentligt til orde i et æstetisk, ikke i et teologisk-filosofisk Arbejde.⁸³⁾ Det er da ogsaa paa Baggrund af Martensens *Udviklingsgang*, at Interessen i denne Forbindelse knytter sig til det lille, enkle og klare, velskrevne Ungdomsarbejde, der er et levende, sympatisk Vidnesbyrd om, at den i Berliner-Krisen principielt brudte æstetisk-intellektuelle Tendens til Panteisme er blevet ledet over i teistisk-kristelig Retning. Det var ud af personlig Interesse, personlig Erfaring, at han fra den kristelige Livsanskuelses Stade brød Staven over Goethes Faust og hilste Lenaus Faust velkommen.

Faust-Sagnets Idé, der har Rod i den kristelige Verdensanskuelse, fortæller jo, hvorledes den menneskelige Aand i sin grænseløse Tvivl under sin uudslykkelige Videnstrang tilsidst strander paa det skæbnesvangre Skær, paa Centralpunktet i den hele Verdensanskuelse, i hvilket alle religiøs-etiske Begreber, Begreberne godt

---

som han kalder en Hemsko. »Diese schädliche Potenz, dieser Hemmschuh heisst Martensen, ein Theologe aus Copenhagen, der mir Zeit, Herz und Gedanken gestohlen hat. Ich habe nie einen so spekulativen Kopf gefunden, kaum einen Menschen, dessen ganzes Leben so unverrückbar aufs Ideale gerichtet, mit der kindlichsten Frömmigkeit und einer bezaubernden Herzensreinheit eine so sieghafte Gedankenmacht vereinigt. Ein Gespräch mit ihm ist ein wahres Vernunftbad. Nun aber bin ich seit einigen Wochen täglich vier bis acht Stunden in diesem Bade gesessen...« (Brev ^{29/4} 1836 fra N. Lenau til Emilie Reinbeck, N. Lenau: Sämtl. Werke u. Briefe. Bd. 4 Lpz. 1912 p. 227). —

⁸³⁾ M: Levnet I p. 183—184. — anf. Brev anf. V. p. 230. — Efter Lenaus Ønske blev *Afhandlingen* trykt og udkom anonymt i Dec. 1836: *Ueber Lenau's Faust*. Von Johannes M. . . . . n. Stuttg. 1836. — Da Martensen det flg. Aar udgav *Afh.* paa Dansk i bearb. Form, henvises iøvrigt til nærv. *Afh.* p. 117—118. — (M: Levnet I p. 186—187. — Julius M: p. 1—2). —

og ondt, Tro og Viden, Mysterium og Aabenbaring har sin Rod, nemlig »den aabenbarede Religions Centraldogme«: Idéen om Skaber overfor Skabning, hvorom Samvittigheden uafsladeligt vidner. Ganske vist har »die Idée des Schöpfers in der Idée der Dreieinigkeith ihre höhere Begründung. Die Erkenntniss der Dreieinigkeith aber als der christlichen ist vermittelt durch die Idée des Schöpfers, wie denn alle Erkenntniss der göttlichen Dinge durch sie vermittelt ist, weil durch sie dem creatürlichen Bewusstseyn sein unvorrückbarer Augpunkt gegeben ist. So ist auch das ganze Wunder der Erlösung nur durch das Wunder der Schöpfung zu begreifen«. Men det nævnte Centralpunkt bliver det afgørende Vendepunkt, hvor Tvivlen enten maa slaa over i Tro eller i absolut Fortvivlelse, en Fortvivlelse der ikke er en blot teoretisk, men i egentligste Forstand praktisk og afgørende for Liv og Død; thi Tvivlen undergraver Stykke for Stykke den menneskelige Aands hele Verdensanskuelse, ja, lige til det sidste Baand, hvormed Skabningen er knyttet til Skaberen; naar dette er brudt og Mennesket overspringer den med Skabelsesforholdet, af Samvittigheden bevidnede, givne Grænse, da opponerer Mennesket baade mod Gud og sin egen Natur; det viser sig som »en erklæret Fjende af Menneskeheden i sig selv og er hermed hjemfalden til Djævelen«. ⁸⁴⁾

Faustidéen er dybere end baade Prometheus- og Don Juan-Idéen og rummer en for alle Tider lige udtømmelig Kilde for den spekulative Poesi. ⁸⁵⁾ Men Faustdigtning er kun tænkelig og mulig ud fra den kristelige Verdensanskuelse. Fastholdes ikke det ovennævnte »Centraldogme« (Skaber—Skabning), bliver Kampen kun Kamp mod det uendeliges upersonlige Skranke og ikke mod den aandelige Urpersonlighed selv (»die geistige Urpersönlichkeit«); en saadan Faustdigtning maa nødvendigvis blive forfejlet, hvor genial og poetisk rig den saa end kan være. ⁸⁶⁾ Det gælder netop om GOETHE, der i sin Faust ikke har øst af Kristendommens »Idéekilde«: Aabenbaringens Idé giver sig vel sporadisk tilkende, men Idéen om en Skaber spiller ligesaa lidt som Idéen om en Forløser nogen Rolle i Goethes Værker. I dennes Faust er der »ingen kristelig, ja overhovedet ingen virkelig Verdensanskuelse, fordi Digteren var fuldstændig desorienteret i sit religiøse og metafysiske Forhold«. ⁸⁷⁾ Hans Digterværk er ikke »en hel Faust«, men indeholder kun »disjecta membra« til en saadan, dets aandelige Hjemsted er i den filosofiske

⁸⁴⁾ Ueber Lenau's Faust p. 4—6. — ⁸⁵⁾ smst. p. 7. — ⁸⁶⁾ p. 8, 9. — ⁸⁷⁾ p. 10. —

og poetiske Rationalisme, der strækker sig fra Cartesius til Hegels Dage. Men nu forstaar man, at »Pantheismens Surrogat ikke kan give den spekulative Aand sand Tilfredsstillelse, og at den Sandheden søgende Aand kun finder den i sin Skaber. Den til Tvivlen og den abstrakte Tænkning hjemfaldne Aand søger nu Livet og Forsoningen i den levende Gud, og det første Skridt hertil er at bekende sin Kreaturlighed«. ⁸⁸⁾ Lenaus Faustdigtning bundet netop i dette kristelige og til Faustidéen fuldtud svarende Standpunkt, hvorfra Martensen netop ønsker Digterværket bedømt. ⁸⁹⁾ —

Med hvor levende Interesse Martensen end tog Del i det æstetiske Liv, der netop i saa rigt Maal udfoldede sig i Wien, skyldtes hans Ophold her dog først og fremmest et videnskabeligt Formaal: *Mystik-Studierne*, som han flittigt drev paa Biblioteket. ⁹⁰⁾ Disse blev han dog for en Tid nødt til at afbryde til Fordel for *kirkehistoriske Studier*. Det gik til paa følgende Maade.

Ved N. FOGTMANN'S Udnævnelse til Biskop 1831 indtraadte der en Vakance i det teologiske Fakultet; den ledige Docentpost blev i Foraaret 1833 besat efter en Konkurrence mellem Licc. theol. P. T. HALD, J. F. FENGER og C. T. ENGELSTOFT med den sidstnævnte, som blev udnævnt til Lektor i Teologi (Kirkehistorie) og det følgende Aar forfremmet til Prof. extr. Skønt han i denne Stilling fandt »den interessante og vigtige Virkekreds, som han forestillede sig«, opfyldte den akademiske Lærerpост dog ikke i alle Henseender hans Ønsker, »hans Forkjærlighed for den gejstlige Stand« maatte tiltage, jo mindre tilfredsstillende hans økonomiske Forhold var, hvorfor han flere Gange søgte Præstekald, som han dog ikke fik. ⁹¹⁾

Der maa imidlertid have været Udsigt til, at Engelstoft skulde opnaa »geistlig Befordring« 1836; for i Januar Maaned s. A. sendte H. N. CLAUSEN et (nu forsvundet) Brev til Martensen, hvori han meddelte denne, at der rimeligvis i Løbet af Sommeren vilde blive afholdt Konkurrence om den teologiske Lærerpост, som med det første ventedes at blive vakant efter Engelstoft; i den Anledning viste Clau-

⁸⁸⁾ p. 12. — ⁸⁹⁾ p. 13. — I den øvr. Del af Afh. (p. 13—57) tolker Martensen Digtets Hovedtanke. — smlg. M: Levnet II p. 45. — ⁹⁰⁾ M: Levnet I p. 170, 212—213, 166, 212. — Brev ^{23/2} 1836 til H. N. Clausen Bl. 2 r (F. A.). — Brev ^{19/3} 1836 til F. C. Sibbern anf. V. p. 183. — jvf. Edu. Castle: anf. V. p. 13—15. — ⁹¹⁾ C. T. Engelstoft, f. 1805, Student 1822, cand. theol. 1827, lic. theol. 1832, Lektor 1833, Prof. extr. 1834, Dr. theol. 1836, Prof. ord. 1845, Biskop 1851, d. 1889. — H. P. Selmer: Akad. Tid. 1 Aarg. Kbh. 1833 p. 146—148. — Bricka Bd. 4 p. 523 flg. — Sofus Elvius p. 6—7. —

sen »den store Godhed« mod Martensen at »tænke paa ham som Een iblandt dem, der kunde komme i Betragtning ved en Concurrence«. Martensen er med andre Ord blevet opfordret til at melde sig ved den forventede, forestaaende Konkurrence.⁹²⁾

Hvor glædeligt og ærefuldt det end var for Martensen at modtage dette Brev, fremkaldte det ikke destomindre »en Række af Betæneligheder«, som han søgte at gøre Ende paa ved allerede Dagen efter at have faaet det nævnte Brev at skrive til F. C. SIBBERN, til hvem han henvendte sig om »et faderligt Raad« i Tillid til dennes »faderlige Venskab« for ham: han er p. d. e. S. klar over, at han burde deltagt i en saadan Konkurrence, eftersom han »naturligvis gjerne« ønskede en Universitetsansættelse; men p. d. a. S. er han betænkelig ved eventuelt at skulle overtage den kirkehistoriske Disciplin, da han »hele sin Studietid næsten udelukkende har forfulgt Theologiens speculative Side og det dermed i Forbindelse staaende Studium af den rene Philosophie«. Han savner ganske vist ikke historiske Kundskaber med Hensyn til »det kirkelige Dogmes Udvikling, de forskjellige christelige Menigheders Controverspuncter, Secterne, Videnskabens Historie og andre Puncter«, hvorimod han kun staar paa »Dannelsens almindelige Standpunct«, naar der er Tale om »Kirkehistoriens universalhistoriske Side«; men »Dannelse og philosophiske Reflexioner« kan ikke erstatte »en Mangfoldighed af bestemte Data og exact Lærdom«. ⁹³⁾ Han mangler i Kirkehistorien det tilsvarende Fond af Viden, som han sidder inde med i Dogmatiken. Det er egentlig kun Kirkehistorien og Gammel Testaments Filologi, som Martensen nærer Betænkelighed ved at overtage, fordi begge Fag fordrer »et lærd Apparat«, som maa være erhvervet gennem »flere Aars udelukkende Studium«, hvorimod han er villig til at overtage hvilken-somhelst af de øvrige teologiske Discipliner (selv Ny Testaments Exegese), hvori »den dogmatiske Gehalt dog er Substanten«. — Men hans Yndlingsfelt er dog Systematiken, hvor han endog saa smaat er begyndt at udkaste Fremtidsplaner for eventuelle Forelæsninger. Det vilde være hans »egentlige Lyst« at docere Dogmatik og naturlig Teologi; det sidstnævnte Fag kunde han tænke sig »at forvandle til en historisk Fremstilling af Religionsphilosophien, f. Ex. fra Kant til Hegel og vise, i hvilket baade positivt og negativt Forhold denne uafhængigt af Christendommen filosofierende Videnskab staaer til

⁹²⁾ Brev ²⁶/₁ 1836 til F. C. Sibbern Bl. 1 r. — Brev ²³/₂ 1836 til H. N. Clausen Bl. 1 r. — smlg. P. Hjort: Udv. af Breve. Ny Saml. p. 217. — ⁹³⁾ Brev ²⁰/₁ 1836 til F. C. Sibbern smst. —

det christelige Dogme«. Det var Systematiken, der »begeistrede« ham til det teologiske Studium, det er til den, at han har »helliget sit Liv«. Vilde han saa ikke blive sin »første Muse utroe«, dersom han eventuelt viede Kirkehistorien sine Kræfter? ⁹⁴⁾

Og atter dukkede en ny Række Betænkeligheder op for Martensen; p. d. e. S. aabnede der sig jo ved den forventede Konkurrence en gunstig Lejlighed til eventuel Universitetsansættelse, og maaske vilde det ogsaa være gavnligt for ham »nogen Tid« at hellige sig det kirkehistoriske Studium i Haab om ad Aare at kunne overgive det til en Kollega og selv samle sig om sit Yndlingsfag; men skulde han allerede paabegynde dette Studium i den resterende Del af sin Udenlandsrejse, blev han p. d. a. S. nødt til dels at afbryde sit foreliggende, iøvrigt »halvfuldendte Arbeide« om det 14. Aarhundredes tyske Mystikere, som han var gaaet i Gang med i Heidelberg, dels at udskyde et planlagt Studium af J. Böhmes Teosofi, der »saa mægtigt drog« ham. ⁹⁵⁾

Paa dette Brev, der baade røbede »uovervindelig Lyst til akademisk Virksomhed« og en uudslukkelig Forkærlighed for den systematiske Teologi, saavel som det vidner om en ansvarsbevidst og pligtopfyldende Karakter hos den unge Martensen, gav Sibbern et (nu forsvundet) Svar, der bestyrkede den unge Kandidat i hans »Forsæt« om at deltage i Konkurrencen. ⁹⁶⁾ Da denne en Maanedstid senere meddelte H. N. Clausen sin Beslutning, kunde han tillige fortælle, at han allerede havde lagt alle andre Studier tilside for Historien, som han var gaaet i Gang med. ⁹⁷⁾ Savnede Martensen end »Interesse for Theologie og Philosophie« i Wien, fandt han til Gengæld gunstige Betingelser for historisk Studium. »Det er«, skriver han til H. N. Clausen, »den eneste Videnskab, der her drives med Iver, og de litteraire Omgivelser, under hvilke man lever, ere Folk, der drive historiske Kildestudier«. ⁹⁸⁾

Af Konkurrencen blev der dog intet, da C. T. Engelstofts Ansøgninger om »geistlig Befordring« som nævnt blev resultatløse, og han forblev da i sin akademiske Lærerstilling, der paa forskellig Maade søgtes økonomisk forbedret. Dette Udfald var til Gavn baade for Universitetet, der saaledes for en Aarrække beholdt Engelstoft, gennem hvem »den nye Tid og den historiske Kritik først bryder frem«, og for Martensen, som atter udelt kunde vie sine Kræfter til

⁹⁴⁾ smst. Bl. 1 v. — ⁹⁵⁾ Bl. 2 r. — ⁹⁶⁾ Brev ¹⁹/₃ 1836 til F. C. Sibbern, anf. V. p. 181. — ⁹⁷⁾ Brev ²³/₂ 1836 til H. N. Clausen Bl. 1 r—v. — ⁹⁸⁾ anf. Brev til Sibbern p. 182. — anf. Brev til Clausen Bl. 1 v. —

Yndlingsstudierne over Mystik, hvortil han snart vendte tilbage efter det kortvarige kirkehistoriske Intermezzo. ⁹⁹⁾

Hvor skulde de to Rejsekammerater nu drage hen fra Wien? Martensen ønskede allerede i Berlin at besøge Italien, men havde dog ogsaa »stor Lyst« til at rejse til Paris, fordi »hele den nyere Historie dog derfra har faaet sin mægtigste Impuls, og fordi man der idetmindste har Synet for et offentligt Liv, hvilket for os er noget ganske Nyt«. ¹⁰⁰⁾ Den planlagte og forberedte Rejse til Italien blev imidlertid opgivet, da der her var udbrudt Kolera, og istedetfor rejste Martensen og Bornemann til Paris. Det har aabenbart ikke været noget større Savn for den unge teologiske Kandidat at give Afkald paa Italiensbesøget; thi for ham med det fremadvendte Blik havde »det Vordende langt større Tiltrækning end det ubevægeligt Værende som i Rom«, hvor »det Værdifulde dog kun er et Forbigangent, den classiske Oldtid og den katholske Middelalder«. ¹⁰¹⁾

Paris.

Paris blev Udenlandsrejsens sidste Hovedstation. Her fortsatte Martensen først og fremmest sine Mystik-Studier i Biblioteket. Den levende Interesse for Mystiken og de voxende Excerpt-samlinger af forskellige Mystikers Prædikener og Traktater synes aabenbart at have ført Martensen til at udvide sin oprindelige Plan om et Skrift over middelalderlig tysk Mystik til et Værk, der tillige skulde omfatte græsk og romansk Mystik, en Plan der senere viste sig for stor og som derfor aldrig blev realiseret i det Format. ¹⁰²⁾ Den øvrige Tid benyttede Martensen dels til at se »den store Stads Mærkværdigheder« (Teater og Kunstsamlinger), dels til at lære forskellige navnkundige Personligheder at kende. Det for Martensen interessanteste og betydningsfuldeste Bekendtskab gjorde han dog med »den høiere Livsglædes Digter«, JOH. LUDV. HEIBERG og dennes Hustru, den berømte Skuespillerinde, JOHANNE LUISE

⁹⁹⁾ Sofus Elvius p. 6. — Johs. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i d. 19. Aarh. Kbh. 1889 p. 355 flg. — J. Oskar Andersen: Mindeord ved H. F. Rørdams Jordefærd ^{16/8} 1913, se Bjørn Kornerup: Til Minde om Holg. Fr. Rørdam. Kbh. 1930 p. 66. — ¹⁰⁰⁾ Brev ^{12/12} 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 v. — Brev ^{25/4} 1835 til samme Bl. 1 v. — jvf. Brev ^{10/8} 1835 til samme Bl. 2 v. — Brev ^{24/11} 1835 til H. C. Ørsted, anf. Saml. p. 144. — ¹⁰¹⁾ M: Levnet I p. 213—215. — jvf. Brev ^{21/12} 1874 fra Martensen til Fru Heiberg, Josepha M: p. 175. — ¹⁰²⁾ M: Levnet I p. 216—217. — Brev ^{26/1} 1836 til F. C. Sibbern Bl. 2 r. —

HEIBERG, et Bekendtskab som »udviklede sig til et mangeaarigt Ven-skab«, der fik »uberegnelig Betydning for Martensens hele humane og ikke mindst for hans æsthetiske Opdragelse«.

Efter et Par Maaneders Ophold forlod Martensen og Bornemann i Eftersommeren 1836 Paris og vendte hjem til Danmark.¹⁰³⁾ »Meget medbragte« Martensen, som »nu skulde videre forarbejdes«. Store Maal havde han for Øje: at medvirke til at forny og foryngede de kirkelige Dogmer og bidrage til at hæve »den danske Videnskab . . . . til Høiden af den danske Poesie«. ¹⁰⁴⁾

Resumé. — Resultater.

Da Udenlandsrejsen (1834—1836) danner Afslutningen paa Martensens »Vandre- og Læreaar« og dermed paa et grundlæggende Tidsrum i hans Udviklingsgang, vil det være naturligt her at gøre nogle almindelige Bemærkninger om hans Rejses Resultater og give Bidrag til hans Karakteristik.

Med rig Modtagelighed og vide Interesser havde Martensen paa sin toaarige Udenlandsfærd besøgt en Række betydningsfulde europæiske Kulturcentre. Han havde modtaget en Mangfoldighed af Indtryk af Videnskab og Kunst, af Natur og Historie, af Samfundsforhold og Mennesker; han havde stiftet Bekendtskab med de forskellige Personligheder af begge Køn, saavel forskellige af Individualitet og af Livskald, af Nationalitet og af Konfession, som de repræsenterede forskellige Tidsaldre i europæisk Kultur og Religion (Klassicisme og Romantik, Oplysning og Rationalisme). Med levende Opmærksomhed havde Martensen fulgt sin Samtid paa nært Hold i dens forskellige Foreteelser, ikke alene i Videnskab, men ogsaa i Kirke og Stat: Rystelserne i Hegels Skole, det protestantiske Unionsspørgsmaal og Katolicismens Stilling baade hos Enkeltpersoner og i Klostre saavel som de politiske og sociale Forhold, saaledes som de ytrede sig i Europa en Snes Aar efter Wiener-Kongressen. Han havde færdedes under Forhold, der bar Præg af det internationale og interkonfessionelle.

Men i al denne rige og brogede Mangfoldighed bevarede Martensen Enheden, fastholdt sin personlige *Selvstændighed* og

¹⁰³⁾ M: Levnet I p. 227—229, 217, 218—227, 216, 231; jvf. II p. 24—39. — (Fru) J. L. Heiberg: Et Liv gjenoplevet i Erindringen. 3 Udg. Bd. 1 Kbh. 1913 p. 205—206. — jvf. Josepha M: p. 128 flg. — se nærv. Afh. II Del. —

¹⁰⁴⁾ M: Levnet I p. 231, 147, 230. —

sit personlig-videnskabelige M a a l. Han blev saalidt i Udlandet som i Hjemlandet en slavisk Lærling af denne eller hin Mester, men forholdt sig e k l e k t i s k til de forskellige Aandsstrømninger, som mødte ham. Under en forskelligartet Læsning og grundige videnskabelige Studier arbejder han med sit eget P r o b l e m; han oplever i Berlin en personlig K r i s e, hvoraf der fremgaar et personlig tilkæmpet Standpunkt, som bliver Grundlaget for Udformningen af et nyt videnskabeligt L i v s s y n. Han faar I d é e r til litterære Arbejder af religiøst, teologisk-filosofisk og æstetisk Indhold, han gør omfattende F o r s t u d i e r til det første Arbejde over Mystiken, han modtager frugtbare fermenta til det andet Arbejde om Selvbevidsthedens Autonomi og naar allerede paa Udenlandsrejsen at skrive den lille A f h a n d l i n g om Nic. Lenaus Faust.

Ogsaa i andre Henseender er der Frodighed i Martensens Indre. Han føler selv, at hans D a n n e l s e har »vundet i Fasthed« paa Udenlandsrejsen og viser i sine Breve til Hjemlandet Sans for d e t politiske og sociale L i v; skønt han endnu ikke paa det Tidspunkt havde »nogen uddannet politisk Anskuelse«, synes han dog at nære en spirende Sympati for Liberalismen.¹⁰⁵⁾ Han kan endog røbe et kosmopolitisk Syn, der dog ikke gør Skaar i en voxende Nationalfølelse, i en udviklet Bevidsthed om Danskhed.¹⁰⁶⁾ Til det for Martensen karakteristiske hører fremdeles den o m f a t t e n d e I n t e r e s s e s f æ r e, der bærer et aandsaristokratisk Præg, hvilket kan tilskrives saavel de Samfundskredse, hvori han færdedes, som den Retning, i hvilken hans Udvikling var forløbet. Han nærer selv efter Berliner-Krisen en aldeles overvejende æstetisk og intellektuel (omend religiøst rodfæstet) Interesse for Livets Foreteelser i alle dets Former og Farver. I Forhold til K i r k e n maa han vel siges at have en vis Sans for Kirkelighed,¹⁰⁷⁾ men røber ikke en tilsvarende for Menighedsliv og dets praktiske Udslag, som han f. Ex. i Berlin havde haft rig Lejlighed til at tage i Øjesyn. Der spores tillige i enkelte, spredte Udtalelser af Martensen (om politiske og sociale Forhold, om Schleiermachers »Vertraute Briefe« og om Strauss' »Leben Jesu«) noget paa engang ungdommeligt frit og frisk, og uerfarent og ukritisk, noget som han aabenbart strøg af sig i Aarene efter

¹⁰⁵⁾ Brev ²⁵/₄ 1835 til H. N. Clausen Bl. 1 v. — Brev ²⁴/₁₁ 1835 til H. C. Ørsted, anf. Saml. p. 142—143. — Brev ²³/₂ 1836 til H. N. Clausen Bl. 2 r. — M: Levnet I p. 173. — ¹⁰⁶⁾ anf. Brev ²⁴/₁₁ 1835 smst. p. 143. — Brev ¹⁰/₈ 1835 til H. N. Clausen Bl. 2 v. — M: Levnet I p. 229—230. — ¹⁰⁷⁾ smst. p. 88—90. — Brev ¹²/₁₂ 1834 til H. N. Clausen Bl. 2 r—v. —

Udenlandsrejsen. Men det for Martensens Individualitet og Psyke, Talent og personlig-videnskabelige Grundsyn karakteristiske, der allerede i dette Receptivitetens Tidsrum (indtil Hjemkomsten 1836) gav sig spredte Udslag, rummede in nuce, hvad der i det følgende Produktivitetens Tidsrum (indtil Døden 1884) kom til Udtryk i hans omfattende Virke.

Dersom man hylder det Synspunkt, at den moderne teologiske Udvikling tager sin Begyndelse 1835 med Strauss' ovennævnte Skrift, der baade betegner en Epoke og en Krise, Opløsning af Idealismens Forsoning af Tro og Viden og Indvarslen af en Række for Kirke og Kristendom betydningsfulde, moderne Problemer,¹⁰⁸⁾ da maa det siges, at Martensen betragtet paa den Baggrund hører til Tiden før 1835. Hans Teologi viser, at han med levende Opmærksomhed følger alle Tidens vigtigere Problemer efter 1835, men løser dem væsentlig ud fra et Standpunkt, som hører til Tiden før 1835. Det ophæver selvfølgelig ikke den Indsats, som han kom til at gøre i Danmark, hvor han forkyndte Tanker, delvis ny i Filosofi og fuldstændig ny i Teologi; men det omstøder ikke det Faktum, at de Tanker, Problemstillinger og Synspunkter, som Martensen forfægtede, ganske vist endnu mange Steder stod paa Dagsordenen i Udlandet, men ikke destomindre ældedes Dag for Dag, alt som den moderne teologiske Udvikling fandt Sted, mere eller mindre umærkeligt for Mændene fra før 1835, men desto klarere for Slægtledet efter 1835.

---

¹⁰⁸⁾ C. Schwarz: anf. V. p. 3 flg. — jvf. V. Ammundsen: anf. V. p. 224 flg. —

PROFESSOR MARTENSEN

MARTENSENS FILOSOFIS OG TEOLOGIS HISTORIE

1836—1854.

Kapitel 6.

TIDEN MELLEM HJEMKOMSTEN FRA UDENLANDS- REJSEN OG LICENTIATAFHANDLINGEN (1836—1837).

MARTENSENS Hjemkomst og første Virksomhed som Forfatter og Forelæser indtil Fyrrernes Begyndelse faldt i en Periode, i hvilken de æstetiske *I n t e r e s s e r* ikke længere havde Eneherredømmet, men maatte dele Magten med saavel de voxende politiske som de vaagnende filosofiske og teologiske *I n t e r e s s e r*. J. L. HEIBERG havde siden sit filosofiske Gennembrud (1824) været Hegelianismens hjemlige Forkæmper især i et omfattende og omspredt Forfatterskab i 1830'erne; men endnu 1836 var der dog kun vakt »en blot udvortes Interesse« for Hegel. Vinden var ogsaa Heiberg »contrair« paa Filosofiens Hav. POUL M. MØLLER havde vel gjort en Hegelsk Kampagne med, men bryder med Hegel ca. 1836. F. C. SIBBERN underkaster 1838 Hegels (og Heibergs) Filosofi en central, skarp og træffende Kritik. Den førømtalte Udødelighedens-Strid i Tyskland gav ogsaa Genlyd herhjemme og fremkaldte Indlæg fra Heiberg, Møller og Sibbern, hvilket bidrog betydeligt til at vække filosofisk Interesse ikke blot for Hegel, men maaske nok saa meget for de efterhegelske Strømninger i tysk Filosofi.¹⁾

---

¹⁾ J. L. Heiberg: Pros. Skr. Bd. 11 Kbh. 1862 p. 498 flg. — H. Martensens Rec. af Heibergs »Indledningsforedrag« Maanedsskr. f. Litt. Bd. 16. Kbh. 1836 p. 515. — Vilh. Andersen: Litt.-hist. p. 414 flg. — s. F.: Poul Møller. p. 302 flg., 365 flg. — F. C. Sibberns Rec. af »Perseus« anf. Maanedsskr. Bd. 19. 1838 p. 283 flg., 424 flg., 546 flg. — Bd. 20 s. A. p. 20 flg., 103 flg., 193 flg., 296 flg., 405 flg. — jvf. nærv. Aih. p. 79. — P. P. Jørgensen: H. P. Kofoed-Hansen. Kbh. 1920 p. 33 flg. (NB. 38 flg.). —

Ogsaa indenfor dansk Teologi var man fulgt med i Tysklands Aandsliv. Spidserne indenfor dansk studerende Præstestand beskæftiger sig med Hegel og Marheineke, I. H. Fichte og C. H. Weisse, D. Fr. Strauss og Fr. Baader. I det teologiske Fakultet var »summus theologus« (siden Jens Møllers Død 1833), H. N. CLAUSEN i fortsat Udvikling fra det i 1825 indtagne, rationalistisk af-farvede og Schleiermachersk prægede Standpunkt mod en tiltagende Fordybelse i positiv Kristendom; der spores saaledes 1836 en afgjort »Strømkæntning«, som i de følgende Aartier »fuldbyrdes . . . med stadig voksende Kraft«. ²⁾ Af de øvrige Fakultetsmedlemmer (M. H. Hohlenberg og C. T. Engelstoft) bør nævnes C. E. SCHARLING (f. 1803, d. 1877), der var blevet Professor 1834; han var især paavirket af W. M. L. de Wette, som blev et af hans teologiske Forbilleder. ³⁾ Til at nære den i de yngre Slægtled af dansk Præstestand vaagnende Interesse for videnskabelig Teologi, hvorom blandt andet den i Anledning af Reformationsjubilæet 1836 udkomne righoldige Litteratur vidner, bidrog ikke mindst det teologiske Fakultet. Clausen og Hohlenberg paabegyndte saaledes i 1833 Udgivelsen af »*Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur*« og 1837 fulgte Scharling og Engelstoft i deres Fodspor med »*Theologisk Tidsskrift*«. ⁴⁾ Uafhængig af saavel tysk som dansk Teologi udvikles »den kirkelige Anskuelse« til en Grundtvigsk Skoleteologi i Tiden 1825—42, men især i Aarene 1833—40, dels af GRUNDTVIG, dels af J. C. LINDBERG og P. C. KIERKEGAARD. ⁵⁾

Kort efter Martensens Hjemkomst fra Udenlandsrejsen fejredes

²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 33. — N. M. Plum: H. N. Clausen i Forh. t. Protest.' Princc. p. 33. — J. Oskar Andersen: H. N. Clausen og hans Bog om »Cath.' o. Protest.' Kirkeforfatn., Lære og Ritus«, T. T. 1926 p. 192, 197. — jvf. V. Amundsen: Søren Kierkegaards Ungdom. p. 82—83. —

³⁾ F. Torm: C. E. Scharling, T. T. Ny Rk. Bd. 4. 1902—03 p. 353 flg. — P. J. C. Scharling: Carl Emil Scharling. Kbh. 1880 p. 29, 96, 47 flg. — I sine første Professoraar læste C. E. S. foruden over Novum tillige over Moral; til Brug herfor oversatte han de Wettes »Lærebog i d. chr. Sædelære« (1835), der afløste P. Er. Müllers »Chr. Moralsystem« (2 Udg. 1827). Men allerede 1838 overtog Martensen i hans Sted Moralen. (A. F. Beck: Uebersichtl. Darst. d. jetzig. Zustandes d. Theol. in Dänemark, Theol. Jahrb. Bd. 3. Tüb. 1844 p. 522 flg. —

⁴⁾ H. N. Clausen: Optegnelser p. 170 flg., 140. — P. J. C. Scharling: smst. p. 50, 56 flg. — L. Koch: 1817—1854 p. 144—145. — ⁵⁾ L. Nyegaard: Den grundtvigske Anskuelses Dannelseshistorie fra 1825—1842, T. T. 3 Rk. Bd. 1. 1909—10 p. 353 flg. (NB. 357, 372, 392). —

Reformationsjubilæet 1836 ved en tre Dages Fest i Kirke, Universitet og Skole (^{30/10—1/11}); et Par Uger forinden var det efter Bombardementet 1807 genopførte Universitet blevet indviet (^{13/10}). Selvom Festen maaske ikke efterlod nogen »Frukt for Kirke- eller Skolelivet«, blev den dog overalt, i By og paa Land, afholdt med »langt større Deeltagelse og Høitidelighed« og fremkaldte en langt righoldigere Litteratur end Tilfældet var ved Jubelfesten 1817. ⁶⁾ Martensen fik ved Festen Lejlighed til dels at forny Bekendtskabet med MARHEINEKE, der repræsenterede Berlins Universitet, dels at stifte personligt Bekendtskab med GRUNDTVIG. ⁷⁾ Martensen var iøvrigt allerede da travlt beskæftiget med at bearbejde det righoldige, fra Rejsen hjembragte Materiale. Han udarbejder i Vinteren 1836—37 sin Licentiat-Disputats ⁸⁾ og forfatter et Par mindre Arbejder, der begge offentliggøres før Disputatsen. De mindre Arbejder afspejler de samme Grundtanker, som han allerede før Hjemkomsten havde udtrykt privat i det førømtalte Brev til F. C. Sibbern (^{19/3} 1836) og officielt i Faust-Afhandlingen, og som han gav prægnant Udtryk for i sit akademiske Habilitationsskrift. ⁹⁾

Det første Arbejde er en *Anmeldelse* fra December 1836 af et af HEIBERGS Hegel-Propaganda-Skrifter: »*IndledningsForedrag til det i Novbr. 1834 begyndte logiske Cursus paa den kgl. militaire Høiskole*« (Kbh. 1835). Her hævdede Heiberg atter som saa ofte før Betydningen af den Hegelske Filosofi (den spekulative Logik). »Kun Tænkningsens Dannelse er Menneskets Dannelse, thi Tanken er paa eengang det Menneskelige, som adskiller os fra den underordnede Natur, og det Guddommelige, som forener os med den os overordnede Verden«. ¹⁰⁾ Tanken formaar at gennemtrænge Virkeligheden; Virkeligheden er jo ikke andet end Tankens egne Bestemmelser, der er blevet aabenbare i alle, saavel den naturlige som den aandelige Verdens Existenser, hvorfor Erkendelsen af Virkeligheden bliver ensbetydende med Erkendelsen af dens rene Tankebestemmelser. Alt hvad Tanken erkender, er da kun saadanne Ting, hvori den finder sine egne Bestemmelser, og den erkender dem kun, forsaavidt som

⁶⁾ H. P. Selmer: Akad. Tid. Bd. 4 Kbh. 1841 p. 126 flg., 107 flg. — T. T. Bd. 1 1837 p. 175 flg. — L. Koch: 1817—1854 p. 149 flg. — H. N. Clausen: Optegnelser p. 188 flg. — J. P. Mynster: Meddelelser p. 254 flg. — ⁷⁾ M: Levnet II p. 1, 49 flg. — ⁸⁾ smst. p. 2. — ⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 101, 104 flg., 119 flg. — ¹⁰⁾ J. L. Heiberg: anf. Skr. optr. i s. F.: Pros. Skr. Bd. 1 Kbh. 1861 p. 465. —

den finder disse i Tingene. Heraf følger, at enten er der intet-somhelst i Tingene, som falder udenfor disse Bestemmelser, eller ogsaa, hvis der er noget saadant, er det ufatteligt for Tanken, ikke fordi det staar over, men tværtimod »uendelig dybt« under den, fordi det falder udenfor Tankens Bestemmelser; det er m. a. O. »tilfældigt«. ¹¹⁾)

Ganske vist lægger Martensen i sin Recension af dette Skrift »et godt Ord« ind for Studiet af den Hegelske Filosofi; dels har Filosofien jo universel-videnskabelig Betydning, idet den ikke som Videnskab er ligestillet med de øvrige Videnskaber, men tværtimod er »Intelligensen i dem alle«; dels har det Hegelske System en særegen Betydning og Plads i den filosofisk-historiske Udvikling. ¹²⁾ Men ikke destomindre betegner Hegels Filosofi Kulminationen af den af Cartesius indledede autonomisk-filosofiske Æra i Filosofiens Historie, en Kulmination som man uundgaeligt maa gøre med for at komme til den ny Æra, nemlig den teonomisk-filosofiske Æra, som Martensen vil gøre sig til Talsmand for. ¹³⁾ Vejen fører altsaa gennem Hegel, ud over Hegel.

For Martensen, der udtrykkeligt betoner, at han ikke er Hegelianer, er kun den kristelige Filosofi Filosofien, hvori »Rationalismen« fra Cartesius til Hegel indgaar som Moment med relativ Gyldighed; men »Rationalismen« er »utilstrækkelig til at omfatte Livets hele Fylde«. ¹⁴⁾ Hegel og Heiberg vil lade den rene Tanke, det logiske Begreb udvikle hele Virkeligheden af sig selv. Alt saavel i Naturens som i Aandens Verden skal lade sig opløse i Begreber, og hvad der falder udenfor, er ufornuftigt, tilfældigt, slet. Men herimod maa der protesteres. Der gives irrationelle Størrelser i Tilværelsen, der ikke lader sig afvise som »Ufornuft«, fordi de er »Ikke-Fornuft«. Martensen vil ikke nøjes med Tanken og Begrebet, men kræver Troen og Forestillingen (Anskuelsen); kun saaledes fattes Tilværelsens Fylde, kun saaledes kommer Poesiens Sjæl og Religionens Trøst og Magt til fuld Ret og ytrer sig som det Begrebet og Nødvendigheden overordnede, kun saaledes undgaas Spliden mellem Begreb og Anskuelse, denne klares i hint, og Sandheden fattes da levende, personligt, fyldigt. ¹⁵⁾)

¹¹⁾ smst. p. 501, 500, 469, 493; jvf. 494—495, 468, 489. — ¹²⁾ Martensens Rec. Maanedsskr. f. Litt. Bd. 16 Kbh. 1836 p. 515 flg. — Julius M: p. 2. — ¹³⁾ anf. Rec. p. 524, 527, 522, 515. — ¹⁴⁾ p. 515, 524. — ¹⁵⁾ p. 524—525, 517. —

Overfor Hegel fastholder Martensen Troen som Tænkingsprincip; Tidsalderens Brøst er jo netop Manglen paa en fast Tro, det religiøse, Kræfterne samlende Midtpunkt.¹⁶⁾ »Troen er vis paa, at dens Indhold »er« Sandheden, at Sandheden ikke er anderledes, end den troes; den slipper ikke Forestillingen, og kan ikke indrømme, at der ud over denne ligger en anden og højere Sandhed, hvis ufuldkomne Udtryk denne kun er; thi med denne Antagelse af en anden og højere Sandhed er den uendelige Vished, der er Troens Væsen, forstyrret. Den troende Erkjendelse (fides quærens intellectum) stræber derfor kun at tilegne sig Anskuelsen i sin Dybde, at erkjende den Rigdom, som deri er givet den, at blive sig bevidst, hvad den egentlig har deri; men Gjenstanden forvandler sig ikke saaledes ved Erkjendelsen, at de religiøse Forestillinger, efter at de ere forstaaede, ikke endnu skulde vedblive at gjælde som den høieste Sandhed; og naar Erkjendelsen begiver sig ind i Abstractionen, da skeer det kun for atter at vende tilbage til Anskuelsen, som til den levende, virkelige Sandhed. Anskuelsen er derfor Sandhedens høieste Form, dens absolute Aabenbaring, og naar den kan bestemmes som Gjenstanden hvorpaa Tænkeren ufravendt henvender Øiet, saa kan den ligesaameget siges at være Øiet selv, hvormed der sees«. ¹⁷⁾ — Det er Hegels Fejl, at han kun søgte »den evige Tanke« istedetfor »det evige Ord«, hvorfor hans Filosofis objektive Udgangspunkt da heller ikke kom ud over den abstrakte Kategori, Begrebet, Fornuften til Ordet og Aabenbaringen.¹⁸⁾ Hvorledes dette nærmere skal lade sig gøre, meddeler Martensen ikke, men bebuder den nærmere Udvikling og Begrundelse heraf ved »en anden Leilighed«; han sigter til sin Licentiat-Disputats, som han netop da arbejdede paa. —

Heiberg replicerede: han forstod ligesaa lidt, hvorfor Martensen ikke kunde nøjes med, hvad Hegel gav, som det var ham umuligt at øjne, hvorledes den unge Teolog vilde kunne komme ud over Hegel.¹⁹⁾ Martensen lod sig dog ikke bevæge til nærmere Redegørelse; men derimod tog F. C. Sibbern i sin Kritik af Heibergs »Perseus« og Hegels Filosofi Parti for Martensen.²⁰⁾

Et halvt Aarstid efter offentliggjortes i »Perseus« en æstetisk Afhandling af Martensen: »*Betragtninger over Idéen af Faust. Med*

¹⁶⁾ p. 525. — ¹⁷⁾ p. 517. — ¹⁸⁾ p. 527. — ¹⁹⁾ Heibergs Replik »Perseus« Nr. 1 Juni 1837 Kbh. p. 33 flg., optr. i s. F.: Pros. Skr. Bd. 2 Kbh. 1861 p. 42 flg. — ²⁰⁾ F. C. Sibberns Kritik Maanedsskr. f. Litt. Bd. 19 p. 340 flg. —

Hensyn paa Lenaus Faust«. ²¹⁾ Det er ikke blot en Fordanskning, men tillige en spekulativ-æstetisk Udvidelse af hans oprindelige Lenau-Afhandling, hvis religiøse Grundtanke naturligvis er bibeholdt, men rigtignok med det Resultat, at hvad der er vundet i Lærdom — Martensen røber saaledes et Heibergsk æstetisk Islæt — er tabt i Oprindelighed. ²²⁾

---

²¹⁾ Martensens Afh. »Perseus« anf. Nr. p. 91 flg., optr. i Julius M: p. 27 flg. —

²²⁾ jvf. P. V. Rubow: Dansk litterær Kritik i d. 19. Aarh. indtil 1870. Kbh. 1921 p. 196, 102 flg. (NB. 112). — Martensens Afh. blev iøvrigt modtaget med sjælden Velvilje af F. C. Sibbern, der aabenbart har næret store Forventninger om sin Discipels Indsats i Teologi og Filosofi (anf. Rec. af »Perseus«, anf. Maanedsskr. Bd. 20 p. 406 flg. — jvf. Julius M: p. 89 flg. —

Kapitel 7.

LICENTIATAFHANDLINGEN.

DEN fyldigste Frugt af Martensens flittige Studier efter Hjemkomsten fra Udenlandsrejsen blev dog Afhandlingen: »*De autonomia conscientiae sui humanæ, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta*«, som han fik antaget til Forsvar for den teologiske Licentiatgrad ($\frac{2}{6}$ 1837).¹⁾ Forsvaret fandt Sted i Regenskirken Onsdag d. 12. Juli 1837 og varede fra Kl. 9—14 og 16—18. Som Opponenter optraadte ex officio H. N. CLAUSEN og C. T. ENGELSTOFT, ex auditorio F. C. SIBBERN, J. L. HEIBERG, en cand. theol. MONRAD og stud. theol. RASMUS NIELSEN.²⁾ I den officielle Indstilling til Universitets- og Skoledirektionen om Licentiatgradens Konferering henviste det teologiske Fakultet ($\frac{13}{7}$ 1837) til den »fortrinlige Evne og Duelighed«, som Martensen havde lagt for Dagen

---

¹⁾ Johannes Martensen: *De autonomia conscientiae sui humanæ*. Hauniæ 1837. Titelbl. v. — Afh. cit. som Lic.-afh. — ²⁾ »Berl. Tid.« $\frac{14}{7}$ 1837. — jvf. H. N. Clausen: *Histor. Fremstill. af Kbhv.s Univ.s Virksomhed 1837—38*. Kbh. 1839 p. 41—42. — M: *Levnet II* p. 2 (Martensen henlægger fejlagtigt Forsvaret til Universitetet).

Til »Respondens« (hvoraf Brugen iøvrigt siden $\frac{10}{6}$ 1836 ikke mere var obligatorisk, men fakultativt) havde Martensen valgt cand. theol. J. A. Bornemann (f. 1813, d. 1890), en Broder til hans Ven, F. C. Bornemann, og senere hans Efterfølger i det teol. Fakultet. (H. P. Selmer: *Akad. Tid. Bd. 4* Kbh. 1841 p. 128. — *Bricka Bd. 2* p. 536 flg.). — Desværre meddelte hverken »Berl. Tid.« eller H. N. Clausen i anf. Værk den omtalte Monrads Fornavn; men det har højst sandsynligt været D. G. Monrad (f. 1811, d. 1887), der Aaret før var blevet cand. theol. (*Bricka Bd. 11* p. 446 flg.). Iøvrigt kendte han iforvejen Martensen. (V. Birkedal: *Oplevelser 1* Afd. p. 127). — Derimod var det første Gang, at Martensen mødtes med Rasmus Nielsen (f. 1809, Student (Viborg) 1832, cand. theol. 1837, lic. theol. 1840, Prof. extr. (Filosofi) 1841, Prof. ord. 1850, d. 1884), som senere skulde blive hans Medarbejder og ende som hans Modstander. (*Bricka Bd. 12* p. 276 flg.). —

saavel gennem sin Afhandling som i det mundtlige Forsvar, og Aaret efter blev han ved Universitetets Reformationstest og Rektorskifte (7/11 1838) promoveret af H. N. Clausen til lic. theol. ³⁾

Hovedtanker.

Martensen aabner sit Habilitationsskrift med en erkendelsesteoretisk Skitse af Forholdet mellem Tro og Viden, Teologi og Filosofi. Han gaar ud fra, at Menneskets Grundforhold er religiøst, idet Mennesket er et med Gud i Religionen forbundet Væsen. ⁴⁾ Der maa da ogsaa være en indre Forbindelse mellem Tro og Tænkning. Ingen forstandig vil paastaa, at Teologien kan være uden Filosofi. Men hvorledes forholder de to Discipliner sig til hinanden? Har Filosofien kun Betydning som Hjælpevidenskab, som »conditio negativa« for Teologien, eller har den »vis immanens« i denne? ⁵⁾

Martensen hylder den sidste Betragtning: Gives der en spekulativ Erkendelse af Gud og de guddommelige Ting, er der Identitet af Teologi og Filosofi, Teologien er Filosofi og den sande Filosofi er Teologi. Begge skyldes de den samme Nødvendighed, nemlig efter Sandhedserkendelse, og begge har det samme Objekt for Øje, nemlig »absolute Verum« eller Gud. Den eventuelle Forskel imellem dem maa ligge i Metoden (d. v. s. i den Maade, hvorpaa Objektet formidles med den menneskelige Tanke). ⁶⁾ Men en saadan Forskel vil Martensen ikke vide af; for Metoden er ikke noget vilkaarligt, men tværtimod noget objektivt og nødvendigt, den er den Lov, som Sandheden selv har foreskrevet den menneskelige Tanke. »Methodus . . . est lex menti humanæ ab ipso Vero imposita«. ⁷⁾ Den er det nødvendige Baand mellem Subjektet, der erkender, og Objektet, som erkendes. Med den objektive Metodes Realitet staar og falder Muligheden af, at den »uendelige Sandhed« kan findes af »den endelige Intelligens« og dermed for en Viden om Gud og de guddommelige Ting. Den absolute Sandhed er kun een, og derfor kan den rette Erkendelse deraf ogsaa kun være een; der er ikke to Sandheder om det ene og samme Objekt. Den teologiske og filosofiske Metode er

Ang. Forsvaret se Brev 14/11 1837 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 470. — ³⁾ Resol. 8/8 1837. — Forestill. 1837 Nr. 1783 (m. Indl.) (Univ.-og Skoledir.' Arkiv. R. A.). — H. N. Clausen: anf. V. p. 28. — Martensen forfattede i den Anl. det i det frg. ofte cit. »curriculum vitæ« i Univ.-Progr. 1838 p. 36—38. — ⁴⁾ Lic.-afh. p. 21. — ⁵⁾ smst. p. 1. — ⁶⁾ p. 2. — ⁷⁾ smst. —

ikke indbyrdes forskellige, ligesom de logiske Principer er fælles for begge Discipliner.⁸⁾ — Det er Sandheden, der bestemmer ikke alene den objektive, nødvendige, for Teologi og Filosofi fælles Metode, men tillige Videnskaberne's Inddeling: »divisio scientiarum« skyldes »sola momenta obiectiva, in quæ Verum ipsum sese diviserit«. Men alle Videnskaber er Momenter i een og samme almindelige Videnskab, nemlig Filosofien; Kronen paa Filosofien er den spekulative Teologi.⁹⁾ Filosofien er den universelle, fundamentale og arkitektoniske Videnskab, der forudsættes ved Studiet af enhver »positiv Videnskab«; den har til Objekt saavel »omnes ideæ extra scientiam positæ« som selve Videnskaben. Filosofien er »Videnskabens Videnskab«, den er Videnskabslære, Erkendelseslære, der spørger om Videnskabens Tilblivelse, om Beskaffenheden af den erkendende menneskelige Selvbevidsthed, om Tænkningens Principer, Betydning og Realitet — altsammen Spørgsmaal som knytter sig til Filosofien ikke p. Gr. af dens Identitet med Teologien, men som Følge af dens Fundamentalitet.¹⁰⁾

Meget i Religionen peger paa Nødvendigheden af en Erkendelsesteori ogsaa for Teologien, og Tænkningens Historie viser da ogsaa, at Teologien stedse er blevet forbundet med visse filosofiske Laanesætninger.¹¹⁾ Det filosofiske, det erkendelsesteoretiske Objekt er i denne Forbindelse, hvor der er Tale om Teologi, ikke selve Dogmet, men Dogmets Erkendelse. Spørgsmaalet er ikke om den konkrete teologiske og dogmatiske Erkendelse (»ipsum dogma fidei«), men derimod om den principielle Erkendelse heraf (»dogmatis cognitio«). En saadan Undersøgelse er nødvendig, dels fordi den Realitet, Betydning og Myndighed, som tillægges det kristelige Dogme, afhænger deraf, dels fordi den dogmatiske Teologi skifter med Tidernes vexlende Teorier om Erkendelsens Natur; de forskellige filosofiske Systemer har fremkaldt de største Forandringer i den hele Betragtningssaaede af de kristelige Dogmer, og et Hovedproblem (»doctrina principalis«) i hele den nyere Filosofi er netop Erkendelseslæren, Teorien om den menneskelige Selvbevidsthed.¹²⁾

En Teori om Erkendelsens højeste Principer kan den menneske-

⁸⁾ p. 1—4, 103. —

⁹⁾ p. 5. — Ogsaa af den Grund maa Martensen selvsagt afvise den Vilkaarlighed at overlade Filosofien den absolute Sandhedserkendelse, men Teologien den relative Erkendelse (p. 4). —

¹⁰⁾ p. 5, 6. — ¹¹⁾ »Lemmata quædam petita ex scientia illa fundamentali« (p. 6). — ¹²⁾ p. 7—9. —

lige Tænkning dog ikke fuldføre ved egen Kraft — Mennesket kan hverken i den praktiske eller i den teoretiske Sfære være sig selv nok, idet det har en medfødt Trang til Gud — men kun ved guddommelig Bistand; en saadan Teori kan ikke være blottet for Gud, da han jo er »principium constitutum« for alt. Gudsbevidstheden er det Lys, som oplyser ethvert Menneske, der fødes til Verden, og det spiller ogsaa her første Rolle, saa at Forskellen mellem Teologi og den filosofiske Erkendelsesteori kun bliver en Forskel i Existensformer, nemlig mellem Væren og Tænken.¹³⁾ Erkendelsesteorien drejer sig om »Lyset« som saadant (d. v. s. Gudsbevidstheden), om dets Væsen og Værd i hele Intelligensens Sfære og kan kun »se Lyset ved Hjælp af selve Lyset«; hvad der i Almindelighed gælder al Erkendelse af det guddommelige, gælder i Særdeleshed her: »i dit Lys skal vi se Lys«. ¹⁴⁾

Kærnen i Gudsbevidstheden er Samvittigheden (»conscientia sensu strictiori«), hvortil det er nødvendigt at tage Hensyn, hvis man vil opnaa sand Viden (»vera scientia«). Samvittigheden er ikke blot et partikulært, praktisk, etisk Begreb, der kun er Udtryk for Bevidstheden om Moraloven, men meget mere et universelt, teoretisk, religiøst Begreb, som med umiddelbar Evidens aabenbarer Mennesket dets fundamentale Existensforhold i Verden og overfor Gud.¹⁵⁾ Conscientia-Begrebet involverer dels Begrebet »Samvittighed«, der angaar »subiectio creaturæ sub creatorem«, dels Begrebet »Samviden«, som refererer sig til »participatio creaturæ in cognitione divinæ essentiæ«. ¹⁶⁾ Samvittigheden ytrer sig ikke som en dunkel Følelse, men som en klar Erkendelse, og det er ikke en blot menneskelig, men i lige Grad en guddommelig og menneskelig Erkendelse. Menneskeandaen »acquiescerer« først ved i Samvittighedens Lys at erkende sig selv som begrebet af »absoluta dei intelligentia«, dog saaledes at den ved at adskille sig herfra selv i den inderligste Forening. Modsætningen bestaar i Enheden, trods Enheden. Hermed følger ogsaa Erkendelsen af, at Mennesket ikke skylder sig selv, men derimod »deus intelligens« sin Viden om Gud, en Viden der iøvrigt har Aprioritet og Superioritet i Sammenligning med al anden Viden. ¹⁷⁾

Samvittigheden er det stærkeste Bevis paa, at Mennesket ikke alene tænker Gud, »men ogsaa tænkes af Gud, at det ikke alene dømmes sig selv, men ogsaa dømmes af Gud; denne Forvisning

¹³⁾ p. 9, jvf. 14, 99. — ¹⁴⁾ p. 10. — ¹⁵⁾ p. 10—11. — ¹⁶⁾ p. 65. — ¹⁷⁾ p. 11—12. —

afhænger rigtignok ikke af Mennesket, men er fremkaldt af Gud selv, der tænker sig selv og Mennesket«. ¹⁸⁾ Der er saaledes en Guds-erkendelse i den menneskelige Aand, en Erkendelse der kan karakteriseres som primitiv, uafhængig af Lyst og Ulystfølelse og altid nærværende; den lader sig vel benægte og formørke, men aldrig udlette. ¹⁹⁾ Samvittigheden aabenbarer en »auctor« til al menneskelig Selvbevidsthed og kan derfor defineres som det Lys, hvorved Mennesket aabenbares som Guds Skabning (»creatura dei«). ²⁰⁾ Anerkender Mennesket ikke sit Forhold til Gud som Skabningens til Skaberens, er det ensbetydende med, at Mennesket forlader sit »locum originarium« i Universet og ikke længere er »in statu integro«. ²¹⁾ Med denne Erkendelse er givet Roden til al Religion, Kultus og Teologi. ²²⁾ Samvittigheden er den selvbevidste Skabnings Væsen, dens »indoles positiva«, »character indelebilis«, som Skaberen har paatrykt den. Det, der konstituerer Mennesket som »creatura rationalis«, er Samvittigheden og ikke en med sig selv absolut identisk absolut Selvbevidsthed, der henfører sig til sig selv alene, men derimod Bevidsthed om et absolut Forhold mellem et Jeg og et Andet-Jeg. ²³⁾

For Martensen er ikke Fornuften (ratio), men Samvittigheden det centrale; thi Menneskets fundamentale Livsforhold er ikke et rent metafysisk, ligesaa lidt som Mennesket er et blot Fornuftvæsen, hvorved der iøvrigt sker Sammenblanding af Guds primære og Menneskets sekundære Viden; nej, dets fundamentale Livsforhold er reelt og personligt, det er et med Gud i Religionen forbundet Samvittighedsvæsen. Det er nemlig ikke Fornuft, Tænkning, men Religionen — der involverer »ratio«, »cogitatio« — som grundbestemmer den skabte, selvbevidste Natur. Fornuften giver jo kun Selvbevidsthedens universelle Form, som bestemmer hvert tænkende Væsen som saadant, det evig formale for al Tænken og Tilværelse, det universelle for alt, for Gud som for Skabning. Men netop som det universelle staar det tilbage for den levende, personlige Realitet, for »relationes vitæ«, der ikke blot indeholder Livets abstrakte Former, men »selve Livet«. ²⁴⁾ Og det kommer kun til sin fulde Ret i Samvittighedsforholdet.

Af Samvittighedsbegrebets Fundamentalitet følger dels, at Mennesket ikke ustraffet overskrider den heri aabenbarede transscenden-

¹⁸⁾ p. 64, jvf. 28. — ¹⁹⁾ p. 66. — ²⁰⁾ p. 12. — ²¹⁾ p. 65. — ²²⁾ p. 12, 66. — ²³⁾ p. 12. — ²⁴⁾ p. 21—22, 12. —

tale Grænse mellem Skaber og Skabning, dels at det ogsaa maa influere paa den erkendelsesteoretiske Undersøgelse. Det er dennes Opgave at anerkende, at de samme guddommelige Love konstituerer Menneskets Erkendelse som dets Liv. Men den sande Erkendelsesteoris Udvikling er betinget af, om den nævnte transscendentale Grænse overholdes, d. v. s. i denne Forbindelse, at Mennesket henhører al sin Erkendelse til Gud og betragter den som sekundær og afledet af Guds primitive Erkendelse; fra dennes Aprioritet og Superioritet faar den menneskelige Erkendelse »*omnis auctoritas*«. ²⁵⁾ M. a. O.: »*dogma de deo, auctore conscientiae sui humanæ, est verum theoriæ cognitionis fundamentum*«. ²⁶⁾ Trods »*finis transscendentalis*« er Forholdet mellem Gud og Menneske paa een Gang et Enheds- og et Modsætningsforhold, idet Skaber og Skabning forenes til eet, men bevares som to. Der er i den religiøse og spekulative Kontemplation en saa inderlig Identitet af det guddommelige og det menneskelige, at Martensen kan karakterisere den med følgende Ord af en middelalderlig Mystiker: »Das Auge, darin ich Gott sehe, ist dasselbe Auge, darin er mich siehet. Mein Aug und Gottes Aug ist ein Aug«. ²⁷⁾ Men Enhedsmomentet ophæver dog ikke Modsætningsmomentet: »... *visionis unitas ita definitur, ut semper d u o adsint videntes et cognoscentes*«. ²⁸⁾

Af Forholdet mellem Gud og Menneske følger, at den menneskelige, altsaa endelige og skabte Aands Erkendelse af det guddommelige har en *absolut og uendelig* Karakter; thi det gælder i Religion som i Tænkning, i den religiøse Kærlighed som i den religiøse Erkendelse (d. v. s. i den spekulative Kontemplation af Gud), at Menneskets Kærlighed og Erkendelse kun er en Reflex af Gud, der er »*præsens numen*« i Menneskets Indre, af Gud, hvis Kærlighed nedsænker sig i den menneskelige Aand, og hvis absolute Viden oplyser den menneskelige Intellekt. »*Quum . . . . idea dei in religione adsit ipso deo manifestante, ita ut deum per deum cognoscamus: etiam in scientifica huius ideæ cogitatione, in rationali et intelligibili eius explicatione ipse deus est præsens numen in intellectu nostro, ita ut is, qui a nobis cogitatur, etiam in nobis cogitet*«. ²⁹⁾ Derfor bliver den spekulative Tænkning over Gud ikke en isoleret Viden, som Mennesket har for sig selv (»*scientia solitaria*«), men en Samviden, som det har med Gud (»*conscientia*«). ³⁰⁾

²⁵⁾ p. 12—14. — ²⁶⁾ p. 135. — ²⁷⁾ p. 14. — ²⁸⁾ smst., jvf. p. 16. — ²⁹⁾ p. 15. — ³⁰⁾ smst. —

Ud fra det i Samvittigheden givne Grundforhold mellem Skaber og Skabning kan Martensen da ogsaa trække de første Hovedlinjer til Løsning af sit Maal: den kristelige Livs- og Verdensanskuelse, konstruere de første Tilværelseskredse. Han optager JOHANNES SCOTUS ERIGENAS Naturinddeling, der omfatter alle, baade teoretiske og praktiske Livssfærer, og overfører den i modificeret Skikkelse paa Erkendelsesteorien, hvilket giver følgende Skema: 1) *natura cogitans non cogitata (nisi a semetipsa)*, 2) *natura cogitata et cogitans (creatura rationabilis)*, 3) *natura cogitata non cogitans (physicus rerum ordo)*.³¹⁾ — Den rationale Skabning (Mennesket) kommer saaledes til at indtage en Mellestilling mellem Skaberen og den fysiske Skabning, den kommer i sin Erkendelse til at forholde sig forskelligt til den overordnede og den underordnede Sfære. ».... Den kvalitative Forskel i den forskellige Erkendelsesmaade bør eftertrykkeligt fastholdes«. ³²⁾ Mennesket kan tvinge («cogere») den fysiske Skabning til at afsløre sig for dets Erkendelse; men overfor Skaberen kræves objektivt, at Gud frit aabenbarer sig for Mennesket, og subjektivt, at dette frit underkaster sig Gud («libere subiicere»), for at den guddommelige Idé reelt kan trænge ind i den menneskelige Aand og forenes med dets Intellect, d. v. s. Mennesket maa tro for at erkende («oportet eum [sc. hominem] credere, ut intelligat»).³³⁾

Troen er Udtryk for den menneskelige Viljes fri Vidnesbyrd om den gennem »conscientia« formidlede primitive Gudserkendelse. »Da denne Gudserkendelse er ved Gud, er den en Aabenbaring af Guds Frihed, saaledes at Troen i dybere Forstand er den menneskelige Viljes fri Underkastelse under den guddommelige Vilje, en Underkastelse som involverer det personlige Forhold«. ³⁴⁾ Skønt Tænkningen saaledes er betinget af Troen som en Viljesakt p. d. e. S., og den iøvrigt staar over Følelsens Partikularitet p. d. a. S., er Tænkningen dog Religionens konstitutive Element. ³⁵⁾ Men Troen er altsaa Erkendelsens Betingelse og Udtryk for Menneskets Anerkendelse af sit Forhold til Gud som Skabningens til Skaberens. Heraf følger da, at det bliver fra Religionen, at den spekulative Tænkning kommer til at udlede sin »auctoritas«, ikke omvendt. ³⁶⁾

Som ovenfor nævnt er det altsaa Guds Erkendelse, der saa at sige omfatter og grundbestemmer («constituere») Menneskets Erken-

³¹⁾ p. 16. — ³²⁾ p. 17. — ³³⁾ smst. — ³⁴⁾ p. 67. — ³⁵⁾ p. 130, 100. — ³⁶⁾ p. 10, jvf. 13—14, 21. —

delse. En tvingende Bevisførelse herfor gives der ikke og behøves der efter Martensens Mening heller ikke, idet det nævnte Forhold mellem guddommeligt og menneskelig Erkendelse staar for Mennesket som det visseste, det formaar at tænke sig; det er en absolut apriorisk Erkendelse og kan følgelig ikke afledes af nogen højere og vissere Erkendelse. ³⁷⁾ Conscientia-Begrebet er »principalis modus« for Menneskets Existens og Erkendelse. Det er Forudsætning for dets Kontemplation og Spekulation og for dets Erkendelse af hvert guddommeligt Mysterium og dets Forhold til Mennesket, det er Betingelsen for Menneskets Overbevisning om Sandheden og dets Forstaaelse af det religiøse D o g m e. ³⁸⁾ Gud kan kun forvise Mennesket om Sandheden ved at sætte den i Forbindelse med Samvittigheden, ligesom Mennesket ogsaa kun kan fatte Dogmet i dets Sandhed gennem dets Sammenknytning med Samvittigheden. ³⁹⁾ Det er nemlig her ud fra, ud fra det i Skabelsesforholdet givne Forhold mellem Gud og Menneskets Selvbevidsthed, at Dogmet defineres som en Trossandhed, d. v. s. som en objektiv, guddommeligt Aabenbarings-sandhed, en central og vital Sandhed, indeholdende hvad der kan vides om Gud, alene modtagelig i Tro, det konstitutive Princip for Tro og Erkendelse og Erkendelsens Urbillede, og det den menneskelige Tanke, Følelse og Vilje sanktionerende. ⁴⁰⁾ Svarende til Dogmebegrebet bestemmes den dogmatiske Teologis Opgave som en spekulativ Udvikling af det i Dogmet indeholdte udfoldede Indhold: ⁴¹⁾

»Vera inter deum et hominem relatio in eo ponenda est, quod conscientia sui hominis sese ab altera sui conscientia, dei scilicet, comprehensam omneque Verum sibi ab illo manifestatum agnoscit . . . . Veritas illa, homini divinitus tradita, cui ipsum numen divinum præsencia reali inest, animi humani et credentis et intelligentis principium est constitutum; quæ quidem veritas constitutiva, ἀρχέτυπος cognitionis . . . ., principium fidei et intellectus, dogma et appellatur et est. Est ita Cognoscibile dei . . . . obiectivam dei atque hominis ideam quasi speculum purum et immaculatum exhibens. Deus enim non potest se negare. Quum vero non veritatem mere rationalem, immo veritatem centralem et vitalem proponat, dei hominisque naturam non nude et abstracte, sed positive manifestans, non nisi fide accipi potest. Sequitur enim ex natura omnis

³⁷⁾ p. 17—18. — ³⁸⁾ p. 18—19. — ³⁹⁾ p. 18. — ⁴⁰⁾ p. 28—29, 99; jvf. 56. — ⁴¹⁾ p. 29—30. —

Positivi, quod minime produci vel construi potest mero ratiocinio; accipiendum vero est, quale traditum est. . . . Sensus autem eminenti Positivi notio hic pollet quum sumatur de iis, quæ neque abstracta necessitate neque arbitrio, at libertate dei posita sunt, qua de causa fidei notio hic agnitionem auctoritatis divinæ involvit. Itaque dogma, quum contineat notionem veritatis obiectivæ, cognoscibilis, fide hominis accipiendæ, definiendum esse videtur veritas fidei. . . , indissolubilem momenti theologiæ et anthropologiæ nexum in ipsa notione sua præ se ferens.«⁴²⁾ » . . . Dogma, obiectiva veritas est principium constitutivum, omnem cogitationem, voluntatem, sensum hominis sanciens. . . .«⁴³⁾ » Munus autem theologiæ dogmaticæ in iis quæ dogmate implicite continentur, (quam ob rem etiam definivimus Cognoscibile dei), speculative explicandis versatur.«⁴⁴⁾

Den principielle Udvikling ud fra Teonomiens Synspunkt af Forholdet mellem Teologi og Filosofi og af Dogmets Begreb danner for Martensen Grundlag for en kritisk Drøftelse af den filosofiske og teologiske Autonomis Principer og Hovedtyper.⁴⁵⁾ Fra sit principielle Standpunkt yder Martensen Bidrag dels i positiv, skabende Retning til Belysning af den spekulative Dogmatiks Problem, som han havde sat sig til Maal at løse (i et andet Arbejde), dels i negativ, kritisk Retning til Afsløring af »punctum saliens« i Datidsteologiens dogmatiske Gnosis. I Erkendelse af, at Autonomiens eller, som det ogsaa kan kaldes, Solipsismens Tid er forbi, vil han paavise Forskellen mellem »theologia sui sibi conscia« og »theologia dei sibi conscia« og undersøge den dogmatiske Værdi af Selvbevidsthedens Princip, hvis Hovedfejl netop er en Sammenblanding af Guds absolute og Menneskeandens relative Autonomi.⁴⁶⁾

Den kritiske Vurdering omfatter ikke blot »principia«, men ogsaa »concreta« og kræver da med Nødvendighed en Bestemmelse af Kristendommens Væsen. Kun saaledes skabes der Klarhed over, hvor der skal sættes ind i en Kritik af de autonome Systemers ikke alene principielle, men ogsaa konkrete Dele. Hovedindholdet i det kristelige Dogme er Læren om den treenige Gud, der aabenbarer sig som Fader i Verdens Skabelse, som Søn i Ordets Inkarnation og som Helligaanden i det ved denne indstiftede Rige. Tyngdepunkterne

⁴²⁾ p. 28—29, jvf. 98, 99, 18. — ⁴³⁾ p. 99. — ⁴⁴⁾ p. 29—30. — ⁴⁵⁾ jvf. p. 46, 80; smlg. p. 31—32. — ⁴⁶⁾ p. 31—32, jvf. 34. — M: Levnet I p. 147. —

i denne Aabenbaring og »punctum saliens« for Vurdering af ethvert dogmatisk System er Skabelse, Inkarnation og det gensidige Forhold imellem disse. 1) Disse Dogmer illustrerer jo Vejen fra den endnu uaabnede Gud til den i sit Rige absolut aabenbarede Gud og yder saaledes et Udgangspunkt for »Meditationen«, hvorfra det er muligt baade at skue frem og tilbage og rundt omkring til alle Sider.⁴⁷⁾ 2) Fremdeles afslører de nævnte Dogmer Religionens oprindeligste Fakta, hvorved Kristendommen faar sin positive Karakter, og giver derigennem den primitive Syntese af det spekulative og det historiske Element. 3) Endelig indeholder de samme Dogmer den hele Teologi »in nuce«, idet disse er Udtryk for Teologiens Objekt: Modsætningen mellem og Enheden af Gud og Menneske, og for dens vanskeligste og forunderligste Problem: hvorledes kan der være noget udenfor Gud, hvis Absoluthed synes at forbyde sligt? Af den spekulative Erkendelse af Skabelsens og Inkarnationens Mysterium afhænger Løsningen af alle andre teologiske Spørgsmaal; paa Kvalitetsbegrebets Bestemmelse af Modsætnings- og Enhedsmomentet beror al dogmatisk Meningsforskel.⁴⁸⁾

Det er disse to Fundamentaldogmer, som Martensen lægger til Grund for sin dogmatiske Vurdering af Selvbevidsthedens Princip, hvorimod han ikke underkaster den forskellige Betragtningssaaede af Synden nogen Drøftelse. Han er nemlig overbevist om, at Synden ikke har medført nogen Forandring i den evige Sandhed og dens væsentlige Typus (»typus essentialis«), saa at det substantielle Forhold mellem Skaber og Skabning er uforandret; selvom Menneskene ikke havde syndet, vilde Inkarnationen alligevel have fundet Sted, omend under andre Omstændigheder.⁴⁹⁾ Inkarnationen er jo Fulendelsen (»consummatio«) af Skabelsen,⁵⁰⁾ creatio og incarnatio er »to Momenter i den samme Idé«.⁵¹⁾ Inkarnationen skyldes saaledes en absolut Nødvendighed og ikke en blot relativ Nødvendighed, hvilket vilde blive Tilfældet, hvis den alene fandt Sted p. Gr. af Synden.⁵²⁾ En skitseret Hovedtype af det fra det kristelige (teonomiske) System afvigende autonomiske System kræver altsaa aldeles ikke Hensyntagen til Synden, »quoniam quicquid de peccato docetur, nil est nisi sequela eorum, quæ in principiis æternis, relationem fun-

⁴⁷⁾ »Dogmata illa [sc. dogmata de creatione et incarnatione]... locum præbent meditationi, unde et prospicere et respicere, ad omnes autem partes circumspicere licet« (Lic.-afh. p. 33). —

⁴⁸⁾ smst. p. 33—35. — ⁴⁹⁾ p. 46—47, jvf. 127—128. — ⁵⁰⁾ p. 44. — ⁵¹⁾ p. 127. — ⁵²⁾ p. 44. —

damentalem inter deum et creaturam constituentibus, posita sunt«. ⁵³⁾ Det er da Bestemmelsen af Forholdet mellem Tro og Tænkning, af Dogmets Begreb og af Kristendommens Væsen, som er Grundpillerne for Martensens følgende Kritik af »autonomia conscientiae sui humanae, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta«.

Der gør sig efter Martensen i hele den nyere Filosofi og i Nutidens dogmatiske Teologi et menneskeligt Selvbevidstheds-Princip gældende, der kan føres tilbage til CARTESIUS som dets Ophavsmand; det har været det stadige Princip i Filosofien fra Cartesius til HEGEL (Leibnitz undtaget) og har faaet sit klareste Udtryk i KANTS System; skønt dette er overvundet, har Principet dog stedse holdt sig. Der tillægges den menneskelige Selvbevidsthed a b s o l u t Autarki og Autonomi, forsaavidt den falder sammen med Fornuften (»ratio«), d. v. s. betragter sig under Almindelighedens og Nødvendighedens Kategorier. ⁵⁴⁾ Den autarkiske og autonomiske Selvbevidsthed er sig selv al Sandhed og Vished, den forkaster al indvortes og udvortes Autoritet og afgør selv (»decernit«), hvad der er sandt og falsk, godt og ondt, den foreskriver Love saavel for sig selv som for Tingenes objektive Væsen, for Natur og Historie; derfor finder den heller ikke andet end sine egne Bestemmelser (»sua decreta«), hvilket ogsaa gælder for Gudsbegrebets Vedkommende. Den her herskende Selvbevidsthed vil aldrig kunne naa til en Gud, forskellig fra den selv; for Systemet kan nødvendigvis i sin Slutning ikke aabenbare andet, end hvad der ligger i dets Begyndelse. Med Benægtelsen af al principiel »auctoritas« følger stiltiende Benægtelse af en »auctor« til den menneskelige Selvbevidsthed. Derfor er det inkonsekvent p. d. e. S. at hævde Fornuftens Uafhængighed og p. d. a. S. at bekende Tro paa en Skabergud. ⁵⁵⁾

Fejlen ved dette Selvbevidstheds-Begreb stikker deri, at det kun er blevet fattet metafysisk og abstrakt, logisk og alment, hvorfor Filosoferne ikke har faaet fat paa det dybeste og karakteristiske, det specifikke og positive, det teologiske og antropologiske, kort sagt paa det virkelige, konkrete Livsforhold. Der skal ikke blot (som hine Filosofer gør) spørges om Forholdet mellem endelig og uendelig Aand, men mellem skabt og uskabt Aand. ⁵⁶⁾ Den autarkiske og autonomiske Selvbevidsthed medfører i den religiøse Erkendelse en Opløsning af det sande Religionsbegreb, saa at det autonomiske System enten havner i en abstrakt Adskillelse (»separatio«) eller Sam-

⁵³⁾ p. 47. — ⁵⁴⁾ p. 19, 26, 22, 20. — ⁵⁵⁾ p. 23—24. — ⁵⁶⁾ p. 21—22. —

menblanding («confusio») af det af Gud harmonisk sammenføjede, af det i den religiøse Erkendelse bestaaende Forhold mellem de to altid tilstedeværende Faktorer, Gud og Menneske. Den autonome Filosofi eller filosofiske Rationalisme kan udformes baade subjektivt og objektivt. Den kan som hos Kant begrænse Autonomien til Erkendelsen alene og erklære sig for uvidende om Tingenes objektive Natur; eller den kan som hos Hegel lære Identiteten af Tænken og Væren og fatte sig selv som Universets aandelige »focus«. I begge Tilfælde tilsidesættes Guds Aabenbaring, hvorved »cognitio hominis de deo illic [sc. apud Kantium] evadit mere humana, hic [sc. apud Hegelium] autem dei de semetipso cognitio«. ⁵⁷⁾ Kants og Hegels Systemer repræsenterer det højeste Udtryk for henholdsvis Subjektivitets- og Objektivitets-Principet, om hint eller dette System drejer sig al Nutidsvidenskabeligheden. ⁵⁸⁾

Naar den dogmatiske Teologi optager det autonome Princip, kommer den til at fremtræde som en konkret Modifikation enten af det Kantianske Subjektivitets- eller det Hegelske Objektivitetssystem. Det Cartesianske Princip om den spekulative Tænkningens absolute Uafhængighed finder saaledes ogsaa sin Anvendelse paa den religiøse Selvbevidsthed og dens positive Indhold. I sin subjektive Udformning henføres alt til det fromme Subjekt, Erkendelsen er blot subjektiv, den fromme Sjæl er sig selv det eneste visse; Fromheden, der ytrer sig i etisk Stræben (som hos Kant) eller i fromme Følelser (som hos SCHLEIERMACHER), er sig selv tilstrækkelig, hvorfor alle objektive Spørgsmaal om Gud lades uafgjorte. I sin objektive Udformning som hos Hegel anerkendes vel Religionen som en objektiv Aabenbaring af Sandheden; men Sandhedens positive Karakter ophæves, idet Troen, Forestillingen betragtes som en lavere Form for Sandheden i Modsætning til det rationale, rent metafysiske Begreb, der hævdes som den absolute Form, hvortil Sandheden skal hæves fra den lavere Tros-Form. ⁵⁹⁾

Alle tre Typer for Autonomiens Systemer ophæver Dogmets konstitutive, autoritative Betydning. Selvbevidstheden udøver sin Autoritet over Dogmet, skønt det modsatte burde være Tilfældet. I den Kantianske og Schleiermacherske Teologi konstituerer Fromheden («pietas») Dogmet, og der gives snarere Antropologi end Teologi. I den Hegelianske Teologi bliver Dogmet produceret af den menneskelige Tanke, opløst i blotte rationelle Elementer og saaledes berøvet sin

⁵⁷⁾ p. 26. — ⁵⁸⁾ smst. — ⁵⁹⁾ p. 26—28. —

positive Karakter. ⁶⁰⁾ Hvorledes dette er Tilfældet i det enkelte, paa-vises ved en kritisk Vurdering af dogmatiske Hovedpunkter hos Kant, Schleiermacher og Hegel. Disse betegner tre Hovedstadier i den religiøse Tænkningens Historie. Schleiermachers Følelsesteologi er saaledes kun en højere Form for Kants Moralteologi; men begge Systemer er trods al Forskel autonomiske, rationalistiske og »solipsistiske«. ⁶¹⁾ I Forhold til begge subjektive Rationalisme repræsenterer Hegels objektive Rationalisme et højere Standpunkt, idet den vindicerer ikke den menneskelige, men den guddommelige Fornuft Autoritet og har saaledes fortjenstfuldt bidraget til at overvinde »Solipsismen«; ikke destomindre er dog ogsaa den fanget i Autonomiens Spind og befinder sig i Strid med den kristelige Teisme. ⁶²⁾

Karakteristik.

Licentiatafhandlingen er et levende Vidnesbyrd formelt om Martensens arkitektoniske, konstruktive Anlæg og hans Sans for de store Linjer og de skarpe Rids, reelt om hans Totalitetstendens; han træder saaledes energisk i Skranken for det livsfyldige, for Personlighedsbegrebets Ret overfor al Abstraktion og Isolation, han søger (omend uden Held) at hævde alle tre psykologiske Grundfunktioner: Erkendelse, Følelse og Vilje saavel som Begreb og Anskuelse. ⁶³⁾ I Forbindelse hermed staar vel ogsaa, at hans Tanker ikke sjældent sprænger »Latinens Snørliv«. Han naar her at give de første Bidrag til den Systematisering af Universet, som han havde haft for Øje fra sin tidligste Ungdom, det gælder

⁶⁰⁾ p. 30—31; jvf. 56, 98. — ⁶¹⁾ p. 82, 86, 87, 26—27. —

⁶²⁾ p. 130 flg., 31. — Iflg. Martensens Kritik betegner Hegels absolute Viden ikke Guds primære, originale Viden, men kun en sekundær, deriveret Viden. Det teistiske Gudsbegreb er jo Begrebet om Gud, hvor Magt og Viden falder sammen; men i Hegels panteiserende Gudsbegreb er Magt og Viden adskilt, hin er blindtvirkende, denne afmægtig. Universet oprinder af den evige, sig ikke bevidste Idé, altsaa deus implicitus, først i Menneskeaanden fatter Gud sig i den absolute Videns Form og bliver saaledes deus explicitus. Den absolute Viden bliver da som Identiteten af den absolute Idé og det tænkende Jeg ikke en produktiv Viden i eminent Forstand; den genfinder vel sine egne Love i Universet, men er dog forskellig fra den universumsskabende Magt. Der kan da ikke tillægges Autonomien Aseit, fordi Aanden ikke har frembragt Naturen (det ydre Univers) som Basis for sin Existens; Selvbevidstheden er altsaa ikke sig selv mægtig; men det er netop Skabningens Kriterium, at den ikke har sat sin egen Existensbasis. (p. 133—134). —

⁶³⁾ smst. p. 72; 84, 99, 15, 28. —

saaledes Videnskabernes Encyclopædi, »de første Kredse« og Centraldogmerne. Han udvikler en spekulativ teonomisk Erkendelseslære, der bliver det bærende erkendelsesteoretiske Syn i hans Forfatterskab. Afhandlingen giver ligesaavel »Princip« som »Kritik« og bliver saaledes baade skabende og ordnende; hans Sigte er erkendelsesteoretisk med stadigt Hensyn til Dogmatiken, hans Hensigt er ligesaavel at lægge en positiv videnskabelig, teologisk-filosofisk eller kristelig-filosofisk Grundvold som herudfra at bekæmpe »Solipsismens« Systemer. ⁶⁴⁾

Det karakteristiske for Martensens Kristendomssyn er her det kontemplative, det religiøst-mystiske (Erkendelseslæren), det intellektuelt-spekulative (de normative Centraldogmer: creatio og incarnatio uden Hensyntagen til Synden, ligeledes Kristologien, hvor det centrale bliver Aabenbaringen af Sandheden og dermed Middel til Verdensgaadens spekulative Løsning), fremdeles det objektivt-autoritative (Erkendelsessynet, Dogmebegrebet og Forholdet til Skrift og Kirke) ⁶⁵⁾ og endelig et Par Hovedsynspunkter, hvorfra han gentagne Gange belyser forskellige teologiske Problemer: nemlig Teisme-Panteisme og religiøs-spekulativ; det første finder Tilknytning i Berliner-Krisens Tankebevægelse, det andet hører som saa ofte nævnt til hans Psykes Dobbeltthed. Han søger saaledes at fastholde saavel Teismens som Panteismens Sandhedsmomenter; det panteistiske gør sig gældende i Gudsbegrebet, ifølge hvilket der i Gud gives »et Andet«, »Alterum dei«, der nærmere bestemmes som »negativitas in ipso deo«, »nihilum dei«, d. v. s. »id in deo, quod deus non est«, hvilket er Skabelsens Grund. ⁶⁶⁾ Men hvor Panteismen fornægter det personlige Moment, fornægter Martensen Panteismen og urgerer det teistiske Moment: Gud og Menneske er ikke blot uendelig og endelig Aand, men Skaber og Skabning, begge er fri og personlige Væsener med henholdsvis absolut og relativ Autonomi; i Bestemmelsen af dette Forhold saavel som i Kristologien lægger det religiøst-spekulative Dobbelt synspunkt sig for Dagen. ⁶⁷⁾ Derimod anvender Martensen ikke Synspunktet: religiøs-spekulativ paa Problemet: Guds Naade — Menneskets Syn d. Han afviser ligesaa lidt Synden, som han forsvarer den, men søger aabenbart at affinde sig med den som et vel uomgængeligt, men dog aldeles ikke centralt kristeligt Problem; ⁶⁸⁾

⁶⁴⁾ jvf. Univ.-Progr. 1838 p. 37. — M: Levnet I p. 147—148. — ⁶⁵⁾ Lic.-afh. p. 124—125, 119. — ⁶⁶⁾ smst. p. 44. — ⁶⁷⁾ p. 45—46, 77—79, 126; 22, 32; 106—107; 38, 44. — ⁶⁸⁾ p. 44 flg., 83, 128, 132. — Svarende til det lettere Syndsbegreb er det psykologiske Viljesmoment tilbagetrædende. (smst. p. 67, 99). —

det religiøse peccatum træder saaledes ganske i Baggrunden for det spekulative: creatio-incarnatio, hvilket sidste gennemføres konsekvent; dette er et Plus i spekulativ, men et Minus i religiøs-kristelig Henseende; hvad der vindes for Systemet, tabes i Forstaaelse af Kristendommens Kærne.

Islæt.

Hovedkilden for de i Licentiaafhandlingen udviklede Tanker er FR. BAADER. Som nævnt betød Martensens »gunstige Sammentræf« med den katolske Filosof paa Udenlandsrejsen, at hans gryende erkendelsesteoretiske Syn kom til fuldt Gennembrud og blev »rodfæstet« og »grundigt befæstet«. Selvom han ikke i et og alt blev Discipel af Baader, har han dog gjort saa rigelig Brug af dennes Tanker, at hans erkendelsesteoretiske Grundsyn, hans Dogmebegreb og hans dogmatiske Indstilling saa afgjort bærer Baaders Præg ofte ikke blot reelt, men endog formelt, saa at der altsaa ikke alene er Tale om et Lighedsforhold, men om et dybt Paavirkningsforhold. ⁶⁹⁾

Det ejendommelige for Baaders **E r k e n d e l s e s t e o r i** er dens afgjort religiøs-kristelige Karakter. Erkendelseslæren har efter ham ikke til Hensigt at undersøge Filosofiens Elementer, men derimod at klare sig de Formidlinger og Betingelser, under hvilke Mennesket naar til den fri Brug af sin Erkendelsesevne. ⁷⁰⁾ Det drejer sig først og fremmest om Begyndelsen til og Grundlaget for al menneskelig Erkendelse, og det findes ene og alene i **S a m v i t t i g h e d e n** (Gewissen), hvor Mennesket er sig bevidst, at han vides af Gud. ⁷¹⁾ Det kan da følgelig ikke hedde: »Cogito ergo sum«, men »cogitor ergo cogito«. ⁷²⁾ I Samvittigheden, der ikke lader sig udrydde eller borttyde, gives der saaledes en umiddelbar Viden om Gud, hvilken overflødiggør og ugyldiggør alle Gudsbeviserne. ⁷³⁾ Guds Viden er

⁶⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 98. — ⁷⁰⁾ Fr. Baader: Fil. Schr. II p. 439 flg. —

⁷¹⁾ »... So gewiss ist es, dass z. B. im Gewissen niemand sich des Wissens des Gewusst-, Erkennt- oder Durchschaufseyns sein selbst von und durch ein ihm höheres Agens zu erwehren vermag; ... denn ich habe nur insofern ein Gewissen, insofern ich weiss, dass ich gewusst bin«. (Rel.-fil. p. 61). — jvf.: »... Wir wissen uns nur, in so ferne wir Gott und unser (oft gänzlich uns unbeliebigen) Gewusstsein von ihm wissen«. (Fil. Schr. II p. 211; jvf. I p. 11—13. — smlg. Spec. Dogm. II p. 36 flg.). —

⁷²⁾ Spec. Dogm. III p. 35. — S. W. Bd. 12 p. 238, 325. — jvf. Fr. Lieb: Franz Baaders Jugendgesch. p. 200. — ⁷³⁾ Fr. Baader: Ferm. Cogn. II p. 17—19, 27; jvf. V p. 84. —

primær og forbilledlig, Menneskets er sekundær og afbilledlig; den menneskelige Viden er afledet af den guddommelige, den bliver delagtig i denne og saaledes en virkelig Med-Viden (con-scientia); det sker i Kraft af T r o e n, for man kan ikke erkende Gud uden Gud. Tro er en Viljessag, saasandt som »nemo credit nisi volens«; saaledes faar ANSELM Ret: »credam ut intelligam« og THOMAS AQUINAS: »oportet eum credere qui discit«. ⁷⁴⁾ Kun saaledes bliver Erkendelsen religiøs ⁷⁵⁾ og den erkendende fri; for Frihed beror paa det indvortes begrundede, Ufrihed paa det indvortes ubegrundede. ⁷⁶⁾ Samvittigheden, for hvis Virkelighed der ikke gives andet Bevis end Menneskets Overbevisning, er saaledes et religiøst intellektuelt Organ og altsaa ikke indskrænket til at være et blot moralsk. ⁷⁷⁾

Den rette Erkendelse er betinget af Menneskets rette I n d s t i l l i n g overfor Tilværelsen; det objektive (Genstanden for den menneskelige Forskning) er nemlig ikke alene det, der staar overfor, men ogsaa det, der staar over og under Mennesket. ⁷⁸⁾ Derfor indskærper Baader, at der bestemt maa skelnes mellem 1) Gud som den eneste selvstændige, bevægende, men ikke selv bevægede, 2) den intelligente Skabning, Guds Medvirker og Organ, den af Gud bevægede og den 3) den ikke-intelligente Skabning bevægende, hvilken sidste selv blot er Middel og kun bevæget. Mennesket kommer følgelig til at forholde sig forskelligt til de forskellige »Kredse« af Objekter. ⁷⁹⁾ Denne Inddeling i Kredse, der Gang paa Gang vender tilbage hos Baader, skyldes SCOTUS ERIGENA. ⁸⁰⁾

Og ligesaa ofte betones det, at Mennesket forholder sig til Gud som Skabning til Skaber, ⁸¹⁾ hvilket ikke udelukker, men tværtimod medfører den sande indvortes Frihed ⁸²⁾ i en sand Forening, der som bekendt ikke udsletter, ophæver de forenede i en forskelsløs Enhed. ⁸³⁾ Men det er netop Roden til alt det skæve og mangelfulde paa alle Omraader, at man ikke har bibeholdt det sande Enheds- og Modsætningsforhold mellem Skaber og Skabning, men enten har bevirket en

⁷⁴⁾ Fil. Schr. II p. 211, 175, 144, 199. — Ferm. Cogn. I p. 11, 14, 46, 50; V p. 19, 20—21. — Rel.-fil. p. 25, 27, 65, 66, 43—44, 11, 19. — J. E. Erdmann: Gesch. d. n. Phil. anf. Bd. p. 594. — Spec. Dogm. I p. 16; III p. 34—36. —

⁷⁵⁾ Ferm. Cogn. I p. 66. — ⁷⁶⁾ Ferm. Cogn. IV p. 22—23. — Rel.-fil. p. 46—49, 80. — ⁷⁷⁾ Spec. Dogm. II p. 39—40. — Ferm. Cogn. I p. 15. — J. E. Erdmann: smst. — ⁷⁸⁾ Ferm. Cogn. V p. 24—25. — ⁷⁹⁾ Ferm. Cogn. II p. 22—23; IV p. 21—22, jvf. 29, 6; III p. 35. — Fil. Schr. I p. 107; II p. 340. — Rel.-fil. p. 34. —

⁸⁰⁾ Spec. Dogm. II p. 38. — Ferm. Cogn. III p. 12; V p. 26. — ⁸¹⁾ Ferm. Cogn. II p. 18; IV p. 18; V p. 62, 66. — Rel.-fil. p. 27, 49, 65, 93. — ⁸²⁾ Ferm. Cogn. IV p. 21—23, jvf. 17, 10. — ⁸³⁾ Ferm. Cogn. III p. 38. —

abstrakt Adskillelse af det sammenhørende eller en falsk Sammenblanding af det forskelligartede. Abstraktionen er ligesaa forkastelig som Konfusionen, Resultatet er Gudløshed i Teori og Praxis, Autonomi og Anomi; »for enhver Aand lever kun i og af at beundre, at tilbede og ved at underkaste sig den beundrede og tilbedte, at forherlige, udbrede og forplante den«. At vende sig bort fra det sande og eneste Objekt for sin Beundring, Tilbedelse og Underkastelse er ensbetydende med Døden.⁸⁴⁾ Solipsismens og Panteismens Opfattelse af den menneskelige Viden som henholdsvis autonom (solipsistisk) og som en Del af den guddommelige Viden (skønt den som nævnt er afledet af og delagtig i Guds oprindelige Viden) er lige falske.⁸⁵⁾

Ud fra dette principielle, erkendelsesteoretiske Standpunkt bestemmer Baader den religiøse Filosofis Hovedopgave i sin Samtid som en Kamp mod den skæbnesvangre, absolute Autonomis og Solipsismes (Selvsyges) Doktrin, der er resulteret i Fornægtelse af Fader (Ateisme), Søn (Deisme) og Helligaand (Panteisme),⁸⁶⁾ og Opgaven tro retter han da ogsaa i sit omsprede Forfatterskab en bidende Polemik og en skarp Kritik mod Filosofer som DESCARTES, SPINOZA og KANT.⁸⁷⁾ Baaders Erkendelsesteori bliver altsaa til Teologi, der for ham er »philosophia prima«, den sande Fundamental-filosofi. Hans hele filosofiske System, som aldrig fik Systemets ydre Form, er teocentrisk, og forstaaeligt nok kunde han udtale det som et Grundkrav, at al sand Filosofi begynder med Gud. »Das Nicht-anfangen mit Gott ist schon dessen Lügneren«. ⁸⁸⁾

Idet Martensen overtager den Baaderske Erkendelseslære endog ofte Ord til andet, overtager han dermed ogsaa det deri indeholdte middelalderlige Islæt, som er saa karakteristisk for Baaders Tænkning. Men ligesaa unægtelig Martensens Afhængighed er af den katolske Filosofis Tanker, ligesaa indlysende er hans Selvstændighed i Benyttelsen deraf. Formelt set er det hans Fortjeneste at have samlet Baaders omsprede, erkendelsesteoretiske Tanker, der netop ikke forløber i Tankerækker, men i Begrebskredse, til en sammenhængende Fremstilling, en virkelig Udvikling; af Baaders »frag-

⁸⁴⁾ Ferm. Cogn. I p. 3, 39; IV p. 7, 21, 27; V p. 66. — Rel.-fil. p. 26, 27, 28, 40, 49, 61—62. — Fil. Schr. I Beilage p. 32. — ⁸⁵⁾ Rel.-fil. p. 26. — Spec. Dogm. III p. 34—35. — Ferm. Cogn. III p. 26; IV 43; V p. 63. — ⁸⁶⁾ Rel.-fil. p. 100—103. — ⁸⁷⁾ Rel.-fil. p. 14, 19. — Fil. Schr. I p. 3. — Spec. Dogm. III p. 35 (Cartesius). — Rel.-fil. p. 27. — Ferm. Cogn. III p. 26; IV p. 43; V p. 63. — Spec. Dogm. I p. 51 (Spinoza). — Rel.-fil. p. 62, 63, 83, 101. — Fil. Schr. I p. 5 flg.; II p. 70 flg. (Kant). — ⁸⁸⁾ Spec. Dogm. III p. 34—35. —

menta« skabte Martensen »systema«. ⁸⁹⁾ Reelt set betragtede Martensen sit eget Stade som »vistnok langt simpleere end Baaders høje teosophiske, Jacob Böhmske Standpunct«, hvis fremherskende »Naturbetragtning« og Teosofi Martensen som nævnt ikke kunde forlige sig med paa dette Tidspunkt i sin Livsudvikling; ⁹⁰⁾ han afstrejfede netop Baaders Tanker det metafysiske teosophiske og fysiske; men uagtet han havde faaet Øjet skærpet for en med W. Shakespeare beslægtet Verdensbetragtning, ⁹¹⁾ formaade han aabenbart ikke paa det Tidspunkt at tilegne sig i sin Tænkning den katolske Teologs stedse tilbagevendende Tanke om Faldet, Synden, det onde, Frelse og Forløsning.

Men ogsaa Martensens **D o g m e b e g r e b** har tydeligt nok sin Oprindelse i den katolske Filosofs Arbejder. Samler man Baaders omsprede Bemærkninger om Dogmets Begreb, genkender man dem i Martensens Licentiaafhandling. For Baader er Dogmet Princip, Prototype, »das cognoscibile«, som det givne det egentlig positive og den højeste Autoritet; Dogmet er »Centraldoktrin«, der konstituerer den menneskelige Erkendelse og giver denne Lys, det er et organisk og befrugtende Princip for den menneskelige Intellekt. Det kan ifølge sin Stilling naturligvis ikke være overladt til Menneskets vilkaarlige Behandling; men trods dets Givethed, dets Positivitet og Autoritet er det hverken for Dogmets eget Vedkommende ensbetydende med, at det er noget absolut afsluttet og færdigt, der udelukker dets levende Væxt, ej heller for Intelligensens Vedkommende, at den skulde hæmmes og hindres i en fri Udvikling. ⁹²⁾

Det har ogsaa været med Sympati, at Martensen har fulgt Baaders levende Protest i en springende Kritik af et abstrakt, mono-teistisk **G u d s b e g r e b**, der ikke kender til en Proces i Gud; derfor forkastes ogsaa den Opfattelse, at Gud skaber af Intet; men at betragte Naturen som absolut uforenelig med Idéen er en »affekteret Hyperasketik«. Nej, Gud skaber ikke ud af den klare Guddom, men ud af den evige Natur ikke som naturløs, men som naturfri Gud. ⁹³⁾ Martensen samstemmede med Baader, foreløbig dog kun til en vis Grad, idet han endnu ikke antog en Natur, men kun en Modsætning

⁸⁹⁾ jvf. J. A. Bornemanns Anm. af Martensens Lic.-afh., Tidsskr. f. Litt. o. Krit. Bd. 1 Kbh. 1839 p. 40. — ⁹⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 98. — ⁹¹⁾ M: Levnet I p. 221. — ⁹²⁾ Fr. Baader: Ferm. Cogn. I p. 12; jvf. II p. 27. — Rel.-fil. p. 40, 48. — Spec. Dogm. I p. 14—15. — Fil. Schr. II p. 354 (353). — ⁹³⁾ Ferm. Cogn. IV p. 7, 5, 8; V p. 66, 56—57; II p. 55—56; III p. 21; jvf. I p. 44, III p. 13, IV p. 8, 18, 19, (42). —

i Gud, idet han satte »negativitas in ipso deo« og tænkte sig en »creatio ex nihilo = id in deo, quod deus non est.«⁹⁴⁾

Det var sikkert ogsaa under Baaders Indflydelse, at Martensen optog *creatio-incarnatio* som de centrale Dogmer, der afgiver det rette Perspektiv for den kristelige Spekulation og den rette Norm for teologisk Vurdering; »incarnatio« var »consummatio creationis«, hvorfor det var »eine Borniertheit der Theologie« at lade Inkarnationen alene være betinget af Syndefaldet.⁹⁵⁾ Derfor optog Martensen ogsaa den middelalderlige asketiske Mystiker og begejstrede Skrifteolog, RUPERT AF DEUTZ's Tanke: »etiamsi homo non peccasset, deus incarnatus esset«. Han maa aabenbart have følt sig i en lidt uholdbar teologisk Position, siden han anførte saavel katolske som protestantiske Notabiliteter i Teologiens Verden til Forsvar for sit »Kætteri«: han citerer først THOMAS AQUINAS, som han aabenbart under Baaders Impuls »særligt tiltaledes af«,⁹⁶⁾ endvidere FR. BAADER og den katolske Teolog og Kabbalaforsker, Professor i Filosofi ved Lyceet i Frankfurt a/M., J. FR. MOLITOR,⁹⁷⁾ og endelig nævner han J. P. MYNSTER;⁹⁸⁾ men mærkeligt nok anfører Martensen hverken C. DAUB, der kaldte den Synsmaade for »eine Armensündernothwendigkeit«, som Baader beskyldte for at være bornert,⁹⁹⁾ eller F. C. SIBBERN, hos hvem han maa have mødt den samme Tankegang.¹⁰⁰⁾ Har Martensen saaledes højst sandsynligt som velorienteret Teolog kendt det gamle Theologumenon, før han kom under Baaders Paavirkning, var det først hos denne, at han ret fik Sans for dets spekulative Frugtbarhed. Men i Anvendelsen deraf er han nærmest som Sibbern overvejende optaget af den filosofisk-spekulative Værdi deri, i Modsætning dels til Mynster, der betoner det religiøst psykologiske Moment, Synden; dels til Baader, som baade fremhæver det spekulativt universelle, kosmiske og det religiøst antropologiske, Synden.

⁹⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 132. — ⁹⁵⁾ Fr. Baader: Ueber den Paulinischen Begriff des Verhenseins des Menschen im Namen Jesu vor der Welt Schöpfung. 3 Sendschreib. an Molitor u. Hoffmann, S. W. Bd. 4 p. 325 flg. (1 Sendschreib.); NB. p. 333—334, 335, 336—337, 339 (incarnatio-peccatum); 339, 330—331, 334, 338 (Perspektiv). — ⁹⁶⁾ Lic.-afh. p. 47. — M: Levnet I p. 45. — ⁹⁷⁾ J. F. Molitor, f. 1779, d. 1860 (A. D. B. Bd. 22 p. 108 flg. — smlg. K. Werner: Gesch. d. kathol. Theol. München 1866 p. 440 flg.). — ⁹⁸⁾ J. P. Mynster: Om Begreb. af d. chr. Dogmat. (1831), optr. i s. F.: Blandede Skrifter Bd. 1 Kbh. 1852 p. 37 flg.; p. 71. — ⁹⁹⁾ H. Martensen: Rationalisme, Supranaturalisme . . ., Tidsskr. f. Litt. o. Krit. anf. Bd. p. 461. — ¹⁰⁰⁾ F. C. Sibbern: Fil. Ark. p. 147—148. —

Modtagelsen.

I den akademiske Verden blev Licentiatafhandlingen Genstand for en velvillig Modtagelse og blev i Virkeligheden Martensens første litterære Sejr. F. C. Sibbern havde »lovet« at recensere Disputatsen; men det blev ved Løftet.¹⁰¹⁾ Derimod skrev Martensens Respondens, J. A. BORNEMANN, en længere Anmeldelse, der har Betydning dels som Bidrag til dansk Hegelianismes Historie, dels som Udgangspunkt for en lettere filosofisk Fægtning mellem J. P. Mynster p. d. e. S. og J. L. Heiberg og Martensen p. d. a. S.¹⁰²⁾

Ud fra et Standpunkt, aandsaristokratisk som Heibergs og overhegelsk som Martensens hævdede Bornemann her Filosofiens centrale Betydning for den dannede netop m. H. t. Religionen. Det var for den dannede Tidens Krav at bringe Enhed og Sammenhæng i Livets Mangfoldighed, at erkende og anskue Religionen i dens oprindelige Sandhed; kun saaledes kunde man tilbagevinde den »Andagtens Begeistring, der næsten var forsvunden for den reflecterende Betragtning«. ¹⁰³⁾ Dette Krav imødekommes af den Hegelske Verdensanskuelse, der som Resultat af Spekulationens Udvikling bestaar i »den almindelige Bevidsthed om Idéens Væsen som den umiddelbare Eenhed af det Objective og det Subjective, af Natur og Aand. Som i Videnskaben, saaledes er ogsaa i Livet for største Delen den abstracte Modsætning af Indhold og Form, af Aand og Bogstav overvunden; det erkiendes, at Sandhedens Ord ere Aand og Liv. I Theologien ere baade Rationalisme og Supranaturalisme forældede Standpuncter, der tilhøre en forsvunden Tid. De bestemte Forhold i Livet respecteres nu ganske anderledes end før, ligesom i Videnskaben en Handlings Sædelighed ikke alene bestemmes efter den gode Villie. Kort sagt, Livet gaar som Videnskaben ud paa det Positives og det Virkelige Anerkiendelse«. ¹⁰⁴⁾ Og dog mangler der her Forstaaelse saavel for den guddommelige som for den menneskelige Personlighed, ingen af dem finder Anerkendelse i en Verdensanskuelse, der betragter den virkelige Tilværelse som den nødvendige Aabenbaringsform for det guddommelige Princip. Den filosofiske

¹⁰¹⁾ M: Levnet II p. 2. — Brev ^{12/9} 1837 fra Sibbern til Zeuthen, Breve til og fra F. C. Sibbern. 2 Afd. Kbh. 1866 p. 192. — jvf. Anm. T. T. Bd. 2 1838 p. 178 flg. — ¹⁰²⁾ J. A. Bornemanns Anm. anf. Tidsskr. smst. p. 1 flg. — ¹⁰³⁾ smst. p. 2. — ¹⁰⁴⁾ p. 3. —

Betragtning er abstract, som i Tilværelsen »kun seer Tanken som dens sidste Grund, og i alt forfølger Tænkningens nødvendige Love, men abstraherer fra Subjectet og ikke erkjender, at den absolute Nødvendighed forudsætter den absolute Frihed, at Tanken forudsætter en tænkende Bevidsthed, at Liv forudsætter en levende Personlighed. Tidsalderens Anskuelse hylder Nødvendigheden; dette er dens absolute Charakter; men den føler dens Brod, og længes efter Frihed . . .«¹⁰⁵⁾ Tiden søger m. a. O. ud over Hegel efter en ny Anskuelse, der kan tilfredsstille Personlighedskravet, en Søgen som Martensens Arbejde vel har Betingelser for at imødekomme,¹⁰⁶⁾ og hvis Tanker Bornemann gør til Genstand for et ofte beundrende Referat og en energisk Apologi, hvorimod man forgæves spejder efter blot saa meget som en kritisk Antydning i den saa velvillige Anmeldelse.

Det Martensenske Habilitationsskrift gjorde da ogsaa sin Virkning herhjemme, idet det introducerede »den nyere Retning« og tilskyndede til en objektiv Kurs i Teologien,¹⁰⁷⁾ idet Martensen hævdede Spekulationen overfor Mynster, det overhegelske Standpunkt overfor Heiberg, det spekulative og det objektivt-autoritative overfor det teologiske Fakultet. Hans Afhandling var skelsættende og brød ny Vej i den hjemlige Teologi; den vakte forstaaeligt nok i den akademiske Verden de gunstigste Forventninger om Martensen, der her fremtraadte som »filosofisk Teolog« af den romantiske Aandsretning.¹⁰⁸⁾ Man kan derfor med en vis Ret betegne Martensens Habilitationsskrift som Indledning til en ny Æra i den danske Teologi; blot maa man ikke glemme, at naar Martensens Stjerne nu for Alvor begyndte at glide frem paa sin straalende Bane over det hjemlige Aandslivs Himmelhvælv, da skyldes det sikkert ikke saa meget dette lille Arbejde, som derimod de Forelæsninger, som han allerede paabegyndte i Vinter-Semestret 1837.¹⁰⁹⁾ Iøvrigt viste man Martensens Disputats en for saadanne Skrifter ganske usædvanlig Opmærksomhed. Man tillagde den (1841) stor Betydning »i Teologien overhovedet og i vor indenlandske Theologie i Særdeleshed«; og efter de teologiske studerendes almindelige Ønske blev

¹⁰⁵⁾ p. 5. — ¹⁰⁶⁾ p. 5—6. — ¹⁰⁷⁾ jvf. Brev 14/8 1843 fra Martensen til I. A. Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 123. — ¹⁰⁸⁾ A. F. Beck: anf. Afh. p. 502. — ¹⁰⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 156. — H. Martensen: Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie, paa Dansk udg. af L. V. Petersen. Kbh. 1841. Forord. — jvf. Dansk Pantheon 1851 Lev. 43. — A. F. Beck: smst. —

Licentiafhandlingen 1841 fordansket af en teologisk Student, L. V. PETERSEN, der som Oversætter blev rost i ligesaa høje Toner som Martensen som Forfatter. ¹¹⁰⁾ Men typisk for Tiden er det, at ingen af de foreliggende Recensioner — det gælder iøvrigt Indland som Udland — indeholder Kritik af Martensens Kristendomssyn (hans Opfattelse af Synden).

Afsluttende Bemærkninger.

Martensen selv henregtede sin Disputats »til det Bedre af sine Frembringelser« og med Rette, idet den hører til det mest gennemtænkte i hans Forfatterskab. ¹¹¹⁾ Ikke destomindre maa det dog indvendes, at hans *Erkendelsesteori* er skitseret og postuleret, men ikke analyseret og argumenteret. Han dvæler ikke ved Tankens møjsommelige Vandring, men haster til Tankens Resultat; nogen særlig Ven af det »Formalisteri«, der bestaar i propædeutiske Undersøgelser enten paa Teologiens eller Filosofiens Omraade, var han som bekendt ikke. ¹¹²⁾ Han opstiller en Videnskabernes Encyclopædi med Filosofien som Universalvidenskab og spekulativ Teologi som dens Krone, men paaviser hverken hvorledes Erkendelsesteorien bliver forskellig fra Teologien, ej heller hvorledes man fra de religiøse, dogmatiske Forudsætninger skal kunne naa til den faktisk givne Videnskabs Metoder og Resultater, endsige hvorledes hine kan bestaa sammen med disse. ¹¹³⁾

Ej heller kan Disputatsen siges at indfri, hvad hans Anmeldelse af J. L. Heibergs »Indlednings-Foredrag til . . . . det logiske Cur-sus . . . .« bebudede, nemlig at give en videnskabelig Redegørelse for, hvorledes man kommer »ud over« HEGEL. ¹¹⁴⁾ Ja, man maa egentlig undre sig over, at Martensen ofrede KANT og SCHLEIERMACHER den fyldigste Kritik, men Hegel den sparsomste Vurdering. Ganske vist forsvarer han sig dermed, at Teologiens daværende Tilstand (1837)

---

¹¹⁰⁾ L. V. Petersen (f. 1817), senere Ass. v. kgl. Bibliotek, tit. Prof. (Erslew Bd. 2 Suppl. p. 653; Bd. 2 p. 554). — Oversætt. anonymt anm. Tidsskr. f. Litt. o. Krit. Bd. 2 Kbh. 1841 p. 459—467 (NB. 463, 466, 459—460, jvf. 465—466). — Ang. tysk Oversætt. se Julius M: p. 2. — ¹¹¹⁾ M: Levnet II p. 2. — H. Høffding: Dsk. Filosofer. p. 138. — smlg. Rec. Theol. Stud. u. Krit. Bd. 2 Hamb. 1838 p. 1079. — ¹¹²⁾ H. Martensen: Dogmat. Oplysn. Kbh. 1850 p. 5—8. — ¹¹³⁾ H. Høffding: smst. — ¹¹⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 117. —

medførte Kritikens Koncentration om de to førstnævnte Tænkere, hvorimod den teologiske Udvikling 1843 vilde have gjort Hegel og den Hegelske Skole til Kritikens Hovedpunkt.¹¹⁵⁾ Men ikke desto mindre forholder det sig saaledes, at det var Hegel og de efterhegelske Strømninger, der efter ca. 1836 optog Sindene ikke blot i Udlandet, men ogsaa herhjemme.¹¹⁶⁾

¹¹⁵⁾ Brev ^{14/8} 1843 fra Martensen til I. A. Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 123. —

¹¹⁶⁾ jvf. F. C. Sibberns Anm. af J. L. Heibergs »Perseus«, Maanedsskr. f. Litt. Bd. 20 p. 21 flg. — jvf. nærv. Afh. p. 113. —

Skønt Martensens Hegel-Vurdering (jvf. smst. p. 131 Anm.) vel ikke kan betegnes som fejlfuld, er den dog mangelfuld, idet hans Kritik af den Hegelske Modsætning mellem Forestilling og Begreb saavel som af det panteiserende Gudsbegreb ligesaavel er i Modstrid med den Hegelske Dialektiks Væsen — (»aufgehoben« — jvf. G. W. F. Hegels Werke Bd. 2 (Phänomenologie des Geistes) Berlin 1832 p. 47, 65. — smlg. Bd. 3 (Wissensch. d. Logik) 1 Th. 1 Abt. Berlin 1833 p. 41) — som med Hegels eget tydelige teistiske Udsagn i »Phæn. d. Geist.«, hvor det paa Religionens tredje Stadium, »die offenbare Religion« hedder: »In dieser Religion [d. h. die absolute Religion] ist ... das göttliche Wesen geoffenbart. Sein Offenbarseyn besteht offenbar darin, dass gewusst wird, was es ist. Es wird aber gewusst, eben indem es als Geist gewusst wird, als Wesen, das wesentlich Selbstbewusstseyn ist.« (anf. Werke Bd. 2 p. 569). —

Kapitel 8.

STRIDEN OM DE LOGISKE PRINCIPER OG OM RATIONALISMENS OG SUPRANATURALISMENS BEGREB.

MARTENSENS Licentiaafhandling vakte ikke direkte Kritik, men fremkaldte derimod indirekte Polemik. J. A. BORNEMANN havde som nævnt udtalt, at i Teologien var Rationalisme og Supranaturalisme begge »forældede Standpuncter«, der hørte en svunden Tid til. ¹⁾ Disse Ord vakte J. P. MYNSTERS Modsigelse; opdraget i den gamle Logik havde han lært Nødvendigheden af Klarhed og skarp Distinktion, for at Tænkningen kan komme til faste Resultater og ikke opløse sig i Tvivl, og han vejrede derfor i Anmelderens Ord den Hegelske Foragt for de logiske Principer og rykkede da ud til Forsvar for disse i en polemisk Artikel: »*Rationalisme. Supranaturalisme*«. ²⁾

Han opkaster det dobbelte Spørgsmaal: Har de nævnte Retninger endnu Liv i Videnskaben? Er det lykkedes at forsone dem i een Anskuelse? Hint besvaredes med Ja, dette med Nej. Viser ikke den tyske Litteratur, at Rationalisme og Supranaturalisme er levende og indbyrdes modsatte Anskuelser. »Dersom det er karakteristisk for den consequente Rationalisme — og heri gjør . . . Naturalismen fælles Sag med den — at forkaste Nødvendigheden og Virkeligheden af en Aabenbaring som en paa overnaturlig Maade foranstaltet Meddelelse af Gud til Menneskene, og derimod Supranaturalismen just

---

¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 138. — ²⁾ tr. i Tidsskr. f. Litt. o. Krit. Bd. 1 1839 p. 249 flg., opr. i J. P. Mynster: Bl. Skr. Bd. 2 Kbh. 1853 p. 95 flg. (cit. her). — s. F.: Meddelelser p. 236. — O. Waage: J. P. Mynster og de philos. Bevæg. p. 130, 10. — H. Schwanenflügel: J. P. Mynster. Bd. 1 Kbh. 1900 p. 181, 185 flg. — M: Levnet II p. 72 flg. — Ang. F. C. Sibberns kritiske Stilling til Hegel-Heibergs Logik se Maanedsskr. f. Litt. Bd. 19 p. 424 flg. — jvf. nærv. Afh. p. 113. —

grunder sig paa en saadan Aabenbaring: da synes det, som om Religionen stedse maa betragtes efter een af disse Synsmaader, og at, dersom den ene af dem virkelig var forældet, da maatte den anden saa meget mere være herskende, medmindre ogsaa principium exclusi medii inter duo contradictoria skulde være forældet«. ³⁾ Ganske vist har Hegel i sit Exempelvalg til Belysning af dette sidstnævnte Princip behandlet det med »aabenbar Ugunst«; men ikke destomindre viser Principet sig alt andet end ufrugtbart, naar man siger: »Den Aabenbaring, hvorpaa Christendommen beroer, er enten overnaturlig eller ikke overnaturlig, da viser det sig formeentlig strax, at al Medieren her er umuelig, og at alle Forsøg derpaa kun føre til en Halvhed, en Vaklen og Svæven mellem rationalistisk Supranaturalisme og supranaturalistisk Rationalisme . . . . Aut, aut; man kan mediere mellem Modsætninger, men ikke mellem Modsigelser. For den ene eller den anden af de hinanden contradictorisk modsatte Anskuelser maa dog enhver grundig videnskabelig Theorie decidere sig«. ⁴⁾

Det var ikke Mynsters Hensigt at anstille en Kritik af den spekulative Teologis Forsoningsforsøg mellem Supranaturalisme og Rationalisme eller en Princip-Undersøgelse af Fornuftens og Aabenbaringens Begreb og indbyrdes Forhold, men derimod at fastholde den vedtagne, videnskabelige Terminologi: Supranaturalisme og Rationalisme er kontradiktoriske Modsætninger, som udelukker al Mediation. Det var ikke Kontradiktions-, men Exklusionsprincippet, som det i første Række var Mynster magtpaaliggende at hævde. ⁵⁾ Men dermed var ogsaa Handsken kastet til den Hegelske Filosofi; den vakte »nogen Bevægelse blandt de unge speculative Theologer« herhjemme, som var »lidet tilfredse« med den Mynsterske Udfordring, ⁶⁾ og det varede ikke længe, inden først Heiberg og saa Martensen gav Mynster Svar paa Tiltale.

Med ærbødig Hensyntagen til Mynsters »store og retmæssige Autoritet« tog HEIBERG tilorde med et Indlæg: »*Om Contradictions- og Exclusionsprincippet. En logisk Bemærkning . . .*«. ⁷⁾ Formelt urbant, men reelt overlegent vendte han sig mod »den logiske Overtro«, der endog »i vore Tider« bruger Kontradiktions- og Exklusionsprin-

³⁾ J. P. Mynster: Bl. Skr. anf. Bd. p. 113. — ⁴⁾ smst. p. 114. — ⁵⁾ jvf. O. Waage: anf. V. p. 131—132. — V. Kuhr: Modsigelsens Grundsætning. Kbh. 1915 p. 9. — ⁶⁾ Breve til og fra F. C. Sibbern. 2 Afd. p. 194—195. — ⁷⁾ tr. i Tidsskr. f. Litt. o. Krit. anf. Bd. p. 441 flg., optr. i J. L. Heiberg: Pros. Skr. Bd. 2 p. 167 flg. (cit. her). —

cipet som Skræmmebilleder, ⁸⁾ skønt »netop den indskrænkede Betydning«, hvortil de nævnte Principer er blevet »reducerede«, hører til den nyere Filosofis »allermestvigtigste Resultater«. ⁹⁾ Heiberg henstiller sig i den »umiddelbare Væren«, ja, paa et »høit og idealt Standpunct«, hvorfra han viser, at »Mediationen — den speculative Aands Formaal — er umulig, saalænge man bliver staaende paa Endelighedens Standpunct«. ¹⁰⁾ Han hævder, at »de umedierede Modsætninger . . . hverken findes i Umiddelbarheden eller i Begrebet, men kun paa Reflexionens mellemliggende Mark, altsaa kun i den logiske Region, som repræsenterer det Endelige og Empiriske«. ¹¹⁾ Og naar Mynster siger, at ikke Modsigelser, men kun Modsætninger tillader Mediation, sætter Heiberg herimod, at »mangen Modsigelse kan medieres, . . . mangen Modsætning derimod ikke, navnlig alle Reflexions-Modsætninger«. ¹²⁾ Det var ganske vist kun et logisk Punkt i den Mynsterske Afhandling, som Heiberg gjorde »en Bemærkning« til; men dette Punkt var netop et »punctum saliens«, og den logiske Bemærkning blev dermed til et Forsvar for den spekulative Tænkning overhovedet, skønt Polemiken mod Kontradiktions- og Exklusionsprincippet ikke saa meget rettedes mod Principernes egentlige Grundtanke som mod de mere eller mindre heldige Former, hvori de var blevet udtrykt. ¹³⁾

MARTENSEN maatte især føle sig opfordret til at give Svar paa Tiltale, dels af Hensyn til den spekulative Teologi, hvis Talsmand han var, dels til Forsvar for J. A. Bornemann, hvis Recension af hans Licentiaafhandling jo havde fremkaldt Polemiken. ¹⁴⁾ Hans vægtige, veltalende og intellektuelt begejstrede Indlæg: »*Rationalisme, Supranaturalisme og principium exclusi medii* . . .« ¹⁵⁾ har da ogsaa en tredobbelt, polemisk, teologisk og filosofisk Interesse. Han gør Rede for sit Standpunkt i et Arbejde, der er præget af sart Pietet og dyb Taknemmelighed overfor Mynster, »hvis Ord alt længe har udøvet sin aandsovpvækkende Indflydelse paa os, hvis Indflydelse ligesom er bleven en nødvendig og uundværlig Deel af vort eget Væsen, hvem vi have at takke for noget af det Bedste i vor aandelige Tilværelse«. ¹⁶⁾ Skønt Martensen er klar over den betydelige Divergens imellem dem, søger han dog energisk og hensynsfuldt at appellere til Mynsters egne Udtalelser for deri at søge Tilknytning for

⁸⁾ Pros. Skr. anf. Bd. p. 170, 186. — ⁹⁾ smst. p. 169. — ¹⁰⁾ p. 172, 178. —

¹¹⁾ p. 171—172. — ¹²⁾ p. 176. — ¹³⁾ p. 169. — jvf. O. Waage: anf. V. p. 133. —

¹⁴⁾ M: Levnet II p. 74. — ¹⁵⁾ tr. i anf. Tidsskr. anf. Bd. p. 456 fig. — ¹⁶⁾ smst. p. 456. —

sine egne Betragtninger og dermed Mulighed for at udjævne deres indbyrdes Meningsforskel. ¹⁷⁾

Martensen kan ikke tiltræde Mynsters Begreb om Supranaturalisme som »et dualistisk Enten-Eller, der udelukker al Continuitet og Mediation med andre Standpuncter«. ¹⁸⁾ At hævde Mediationens Umulighed ud fra Exklusionsprincippet lader sig ikke gøre i Teologien, hvor det netop er »Opgaven paa ethvert Punct at fatte Identiteten af det for Forstanden Modsigende«. ¹⁹⁾ Enhver Afgørelse om Modsigelsens eventuelle Ophævelse ligger udenfor det nævnte Princip's Competence; dette Princip kan ikke blive den højeste Instans i Teologien; Kristendommen ophæver det jo stedse. Inkarnationslæren viser som alle de øvrige Fundamentaldogmer i Kristendommen, at den kristelige Metafysik ikke standser ved et Enten-Eller, men kun finder Sandheden i »det Tredie«, som Exklusionsprincippet udelukker. Det er ikke Kristendommen, men derimod Jødedommen, som hylder dette Princip, fordi dens Standpunkt er »den rene, umedierede Supranaturalisme, der kun kan tænke Gud i en fjern Uendelighed . . .«. ²⁰⁾ Men det gælder ikke paa den kristelige Aabenbarings Standpunkt, hvor »Begrebet om det Overnaturlige ikke kan blive virkeligt uden ved at medieres gennem det Naturlige, og altsaa maa indeholde dette som sit eget Moment. Den vigtige logiske Erkjendelse, at ethvert Begreb indeholder sit Andet, sit Negative, og som allerede har viist sig saa frugtbar for Videnskaben, synes ogsaa her at kræve sin Ret«. ²¹⁾

Martensen kan virkelig ikke fatte det Mynsterske »aut — aut« i Spørgsmaalet, om den kristelige Aabenbaring er overnaturlig eller ikke, og det saa meget mindre som Mynsters eget Forfatterskab indeholder Udtalelser, som ophæver Exklusionsprincippet, saa at det altsaa indrømmes, at Aabenbaringen baade er overnaturlig og ikke overnaturlig. Selvfølgelig kan der ikke blive Tale om Mediation mellem Rationalisme og Supranaturalisme, naar man lader Modsetningerne blive staaende umedierede overfor hinanden, ej heller kan der være Tale om sand Mediation, naar man enten gaar paa Akkord »ved paa en udvortes Maade at ville afslibe Modsetningerne og kvantitativt at formindske dem«, ²²⁾ eller naar man gør sig skyldig i den slette Halvhed, der svæver mellem rationalistisk Supranaturalisme og supranaturalistisk Rationalisme, som Tilfældet var ved

¹⁷⁾ p. 457, 460, 461, 467. — ¹⁸⁾ p. 457. — ¹⁹⁾ smst. — ²⁰⁾ p. 458. — ²¹⁾ p. 459. — ²²⁾ p. 460. —

»disse nu forældede Synsmaader«, som kun drev det til »en mecha- nisk Syncretisme«, hvor Uenigheden vedblev trods Enheden mellem Modsætningerne. Men alt dette ophæver ikke, at »saavist som Christendommen ved at lære, at Ordet er blevet Kjød, lærer at det Over- naturlige er blevet Natur, og saavist som det Overnaturlige og det Ikke-Overnaturlige er medieret i Christendommen selv, ikke halvt, men heelt, saa vist maa ogsaa Videnskaben stræbe efter en heelt Mediation«. ²³⁾

Og det er Martensen overbevist om, at den spekulative Teologi vil kunne præstere. Dens Forudsætning er Identiteten af det subjektive og det objektive, af Selvbevidsthed og Aabenbaring; ²⁴⁾ det er ikke en panteistisk, men tværtimod en ægte kristelig Tanke, at Gud vilde ikke være Aand, hvis ikke han som Objekt for den menneskelige Erkendelse tillige selv var »den sande Erkjendelse i os«; ²⁵⁾ følgelig kommer den spekulative Teologi til at erkende i Kraft af den guddommelige Tanke selv. Det er det, der er Indholdet i Læren om den guddommelige Tankes Immanens i den menneskelige Tanke. Herved krænkes dog hverken Transscendens, Teisme eller Aabenbarings- historien: »Den gjenneemtænkte Immanents er Transscendents, fordi den guddommelige Tanke, det er det immanente Princip i den menne- skelige, ikke selv kan være subjectløs eller aandløs; den menneskelige Viden kan derfor, hvad især Baader har indskærpet, kun betragtes som rykket ind i en høiere Viden, hans Seen i en høiere Seen, som den Region, hvori al sand Tænkning verserer, ligesom ogsaa Gjen- standen og Indholdet for Menneskets Viden i denne Region selv kun er en Viden. Men naar saaledes ikke blot den upersonlige gud- dommelige Tankes, men den guddommelige Videns Inexistents i den menneskelige er erkjendt, synes saavel Rationalismen som den exclusive Supranaturalisme i det mindste i Erkjendelsesprincippet at være ophævede. Vistnok vilde et saadant Standpunct, der lærer, »at det Øie, hvormed Gud seer Mennesket, er det samme Øie, hvormed Mennesket seer Gud« blive mystisk, dersom denne Identitet skulde være umiddelbar og unddrog sig for Mediationen og Conti- nuiteten med Bevidsthedens hele objective Rige, og navnligt med Historiens høieste Objectivitet, den positive, factiske Aabenbaring. Naar Theologien ikke vil være resultatløs, kan den heller ikke

²³⁾ p. 460—461. —

²⁴⁾ p. 471. — Aabenbaringen erkendes aabenbart som »Selvbevidsthedens eget Væsen, dens inderste sande Selv«. (p. 472). —

²⁵⁾ p. 471. —

være forudsætningsløs, ligesaa lidt ab exteriori som ab interiori«. ²⁶⁾

Ud fra dette Standpunkt optager Martensen det Hegelske System, dog ikke efter dets Indhold, men efter dets Form. Hegels filosofiske Resultater har hverken overvundet Rationalismens Ensidighed eller Selvbevidsthedens Autonomi, der, saalænge den bibeholdes, er uforenelig med Aabenbaringen. ²⁷⁾ Derimod kommer man ikke udenom Hegels Dialektik; det bliver daglig vanskeligere »at holde sig udenfor den dialectiske Ild«, der i stedse stigende Grad har stadfæstet sig som »en Autodafé . . . for Tidsalderens uspeculative Systemer«. ²⁸⁾ Hegels epokegørende Indskud i Religionsvidenskaben er netop den spekulativ-dialektiske Bestræbelse, der vel endnu ikke har naaet at mediere alle aut-aut'er; men den arbejder fortrøstningsfuldt videre, overbevist om, at alle objektive, universelle Modsigelser i Videnskaben lader sig mediere. Skønt videnskabelige Mod sætninger empirisk betragtet kan synes at være fordelt mellem forskellige Bevidstheder, d. v. s. tænkende Mennesker, som videnskabeligt forfægter een af Siderne, saa er de dog i sidste Instans forenet i een Bevidsthed, nemlig i »den almindelige menneskelige Selvbevidsthed, den ene Menneskeand, der er det universelle Medium for alle individuelle Jeger . . . . Alle Livets og Videnskabens Mod sætninger falde dog indenfor det selvsamme ene, almindelige, tænkende Jegs Omkreds, og sættes ved den selvsamme Tænkningens Act. Det er derfor det selvsamme Jeg, der er supranaturalistisk og rationalistisk, og reflecterer sig i disse og alle øvrige Modsigelser. Men idet T a n k e n er den identiske, flydende Copula i alle Modsigelser, kunne de ikke være faste og uovervindelige«. ²⁹⁾

Saaledes bliver det da muligt ad Dialektikens Vej at mediere alle Mod sætninger (Modsigelser) som Tro og Viden, Aabenbaring og Fornuft, Historie og Idé, Panteisme og Teisme og sidst, men ikke mindst, det her debatterede Problem: Rationalisme — Supranaturalisme. ³⁰⁾ »Rationalismen, der altid raaber paa Grunde, og virkelig ogsaa har mange gode Grunde, kun ikke de sidste og sande Grunde, vil blive nødt til at opstige til disse og dens polemiske Forhold vil forsvinde. Supranaturalismen vil komme til at opgive sin Empirisme og Positivisme, og istedetfor at blive staaende ved sine indre eller ydre Erfaringer eller ved Guddommens urandsagelige

²⁶⁾ p. 472—473. — ²⁷⁾ p. 466. — ²⁸⁾ p. 469. — ²⁹⁾ p. 470. — ³⁰⁾ p. 461, 472, 473, 467, 470. —

beneplicium, vil den nu ikke hvile førend den faaer Christendommens Sandhed kjendt som »grundet i Guds Tanke og Guds Natur«. Men naar den saaledes gjør Alvor med at forlade det blot historiske, psykologiske og anthropologiske Standpunct, eller rettere sagt optager dette i det theologiske, ikke blot seer nedefra opad, men ogsaa ovenfra nedad, vil den ogsaa erkjende Rationalismen og Naturalismen som nødvendige Mellemed, hvorigjennem Veien til Idéens Standpunct maatte banes«. ³¹⁾ Da Kristendommen er immanent Bestemmelse i Guds Væsen og Verdensorden, bliver det »Immanentsen«, hvorom den theologiske Erkendelse kommer til at koncentrere sig; den forsoner sig ikke med noget kristeligt Dogme, førend dets dialektiske Nødvendighed i Systemet indlyser. ³²⁾ Denne »Forsoning« fører aabenbart gennem en omfattende Mediation til en vidtfaavnende Syntese, idet alle de forskellige Former, det respektive Dogme har haft i Tidens Løb, betragtes som nødvendige Mediationsmomenter i dets egen Udvikling, Momenter der opbevares i »op hævet Idealitet«. ³³⁾

Skønt Martensen nøjedes med i anelsesfulde Rids at forjætte Syntese og Harmoni af alle Tilværelsens Modsigelser og Modsætninger uden nærmere at oplyse det saa centrale Spørgsmaal: hvorledes det var muligt at forene Baaders Erkendelsesteori og Hegels Dialektik, ³⁴⁾ havde han dog fortjenstfuldt koncentreret sin Undersøgelse om Mediationens Begreb og dens Mulighed fra en kristelig Erkendelses Standpunct; hans Indlæg i Fejden kom saaledes til at betyde et Fremskridt i Sammenligning dels med Heiberg, der jo udelukkende havde holdt sig til den logiske Side af Problemet, dels med Mynster, som havde indskrænket sig til de videnskabelige Skoleudtryk. ³⁵⁾ Men der herskede i Striden en vis Uklarhed i Begreberne: Rationalisme og Supranaturalisme; Bornemann og Martensen opfattede dem historisk som Betegnelse for da forældede, ensidige Retninger i Teologien, men Mynster betragtede dem principielt som Udtryk for eksklusive Standpunkter. ³⁶⁾

Polemiken var foreløbig slut, Martensen følte ikke Lyst til at

³¹⁾ p. 462, jvf. 465, 473. — ³²⁾ p. 463, 464. — ³³⁾ p. 466—467. —

³⁴⁾ Var det maaske paa dette Punkt, at Martensen, idet han 1883 vendte tilbage til Striden, savnede »Fuldstændighed i Udførelsen«? (M: Levnet II p. 74—75). —

³⁵⁾ jvf. O. Waage: anf. V. p. 137. — M: Levnet II p. 74. — ³⁶⁾ jvf. Brev ⁹/₇ 1839 fra N. Fogtmann til J. P. Mynster, Af efterl. Breve til J. P. Mynster p. 194—196. — M: Levnet II p. 73—74. —

fortsætte den litterære Fejde mod Mynster, men foretrak at gøre nærmere Rede for sit Standpunkt i den private Samtale med denne, som derigennem erfarede, at »Martensen da heller ikke var en nær saa streng Hegelianer, som Heiberg«. ³⁷⁾ Men MYNSTER »havde Lyst til at føre Striden videre«, og tre Aar efter optog han den atter i en Afhandling: »*Om de logiske Principer*«. ³⁸⁾

Uden at fremdrage noget væsentlig nyt benyttede han her Lejligheden til alsidigere og skarpere at præcisere sin Synsmaade m. H. t. samtlige tre logiske Grundprinciper (Identitets-, Kontradiktions- og Eksklusionsprincippet). Klart og bestemt indskærpede han: »... For at vi ikke ved disse uophørlige Overgange [hos samme Individ fra den ene Modsætning til den anden — i den empiriske Virkelighed] skulle forledes til at antage, at i sig selv nogen Mediation mellem det Modsigende havde fundet Sted, fremhæve vi ved Tænkningen Tingenes Begreber, bestemme disse saa skarpt som vi formaae, give dem hvert sit Navn; og om disse Begreber og Benævnelser gjelder det da ... absolut: A er A, A er ikke Ikke-A, og, som Følge heraf, A er enten B eller ikke B«. ³⁹⁾ Mynster kunde forsaavidt — som Heiberg havde udtalt — »ikke «komme tilbage fra den logiske Overtro, som endnu i vore Dage« baade »tør« og vil, ikke just »skræmme«, men overbevise, oplyse, forhindre Misforstaaelser« ved Kontradiktions- og Eksklusionsprincippet. ⁴⁰⁾ Hvad Mynster fordrede, og hvad han fandt udtrykt som et ubetinget Krav i de logiske Grundprinciper, var da Enhed i Tænkning, saa at ingen Selvmodsigelse faar Indpas, fremdeles Konsekvens i Tankens Udvikling og skarp Distinktion mellem Tankens indre Forskelle. Det var denne Fordring, som Hegel efter hans Mening ikke opfyldte, idet den Hegelske Filosofi tværtimod dels opløste, hvad der burde staa urokkelig fast, dels søgte at forsone det absolut modstridende og derfor uforenelige. ⁴¹⁾

Specielt vender Mynster sig her paa Grundlag af den gamle Logik og med Analyse og Historie mod Martensens dialektiske,

³⁷⁾ Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid p. 404. — Brev ^{18/2} 1840 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 473. — M: Levnet II p. 75. — Ang. Forh. mell. Martensen og Mynster se nærv. Afh. II Del. — ³⁸⁾ tr. i Tidsskr. f. Litt. o. Krit. Bd. 7 1842 p. 325 flg., opr. i J. P. Mynster: Bl. Skr. Bd. 2 p. 116 flg. (cit. her). — Nogle Blade af J. P. Mynsters Liv og Tid p. 404. — jvf. anf. Brev smst. — Af efterl. Breve til J. P. Mynster p. 194. — J. P. Mynster: Meddelelser p. 236. — M: Levnet II p. 74. — H. Schwanenflügel: anf. Bd. p. 188 flg. — ³⁹⁾ J. P. Mynster: Bl. Skr. anf. Bd. p. 134. — jvf. V. Kuhr: anf. V. p. 16—17. — ⁴⁰⁾ J. P. Mynster: smst. p. 130. — ⁴¹⁾ jvf. O. Waage: anf. V. p. 142. —

dobbeltydige Begreber, vilkaarlige Syntese og fri Konstruktion. Hvor Martensen sætter Baade-Og, sætter Mynster Enten-Eller.⁴²⁾ Thi efter sidstnævnte »taber man i Videnskaben de stringente Udtryk og dermed de skarpe Bestemmelser, naar man, ved at bibeholde de samme Benævnelser, vil lade ganske disparate Forestillinger gaae over i hinanden, og kalde dette en Mægling mellem modsigende Synsmaader«. »... Man gavner ikke Videnskaben, naar man sammenblander Betegnelser, som just ere indførte for at holde de stridige Forestillinger ude fra hinanden«. ⁴³⁾ Skønt Mynster nærrede Sympati for den kristelige Spekulation, som han ønskede, at det maatte lykkes at bringe »den skønne »Eenhed og Synthese af det speculative og det historiske Element« . . . , af »Idée og Factum« til Erkiendelse«, ⁴⁴⁾ var han dog ikke for intet opdraget i den kritiske Filosofi og nærrede derfor Betænkelighed ved den spekulative Teologi; han vovede da heller ikke for sit eget Vedkommende at stille sig paa Martensens teocentriske Standpunkt. »Jeg for min Deel maa vel opgive Haabet om at kunne naae til »at see ovenfra nedad«, skrev han tilsidst i dette afsluttende Indlæg, men beroligede sig med, at »man ogsaa nedenfra kan see det Høieste, og, naar man fatter det stadig i Øie, stige op derimod«. ⁴⁵⁾

Dermed var Striden om de logiske Principer og om Rationalisme og Supranaturalisme udkæmpet, uden at det havde brudt Mynsters gode Forhold til hans »saa aandfulde og velvillige Modstandere«, Heiberg og Martensen. ⁴⁶⁾ Hvor omdisputabel Mynsters Hævdelse af de videnskabelige Skoleudtryk end kan være, staar han dog »virkelig i denne Strid med Værdighed som den, der beskytter dybere Sandheder mod at bortskylles af en øjeblikkelig Smag«, og Eftertiden gav ham jo ogsaa Ret. Mynsters Analyse, Definition og Distinktion sejrede over Heiberg-Martensens Syntese, Spekulation og Fluktuation. ⁴⁷⁾ Martensen kunde da ogsaa flere Aar efter (1850) udtale, at Striden ikke havde været uden »Eftervirkninger hos os, navnlig ved det af Mynster . . . . saa stærkt betonedede »Enter-Eller«. ⁴⁸⁾ »Eftervirkningerne« spores da ogsaa tydeligt nok for Martensens Vedkommende i »Den christelige Dogmatik« (1849) og især i »Dogmatiske Oplysninger« (1850). ⁴⁹⁾

⁴²⁾ J. P. Mynster: smst. p. 135—143. — ⁴³⁾ smst. p. 135, 137. — jvf. O. Waage: anf. V. p. 145—146. — ⁴⁴⁾ J. P. Mynster: smst. p. 143. — ⁴⁵⁾ p. 144. — jvf. O. Waage: anf. V. p. 143—145. — ⁴⁶⁾ J. P. Mynster: Meddelelser p. 236. — s. F.: Bl. Skr. anf. Bd. p. 117, 143—144. — ⁴⁷⁾ V. Kuhr: anf. V. p. 12. — O. Waage: anf. V. p. 149—150. — ⁴⁸⁾ H. Martensen: Dogmat. Oplysn. p. 69. — ⁴⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 242—243, 284, 224. —

Kapitel 9.

UNIVERSITETSANSÆTTELSE OG AVANCEMENT.

V I vender tilbage til Aaret 1837, da Martensen (^{12/7}) disputerede for den teologiske Licentiatgrad. Allerede i August s. A. (^{14/8}) indsendte han til Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler et *A n d r a g e n d e* om allerede i samme Efteraar at blive ansat som Lektor i Teologi. Det er ifølge hans *Andragende* de i strengere Forstand systematiske Discipliner, som han ønsker at foredrage i Forbindelse med den nyere Filosofis Historie, Dogmehistorie og nytestamentlig Exegese. Det er hans »væsentlige Ønske« at kunne fortsætte de i Licentiatafhandlingen paabegyndte Undersøgelser af Teologien »i dens indre Forhold« til Filosofien »i mundtlige Foredrag, at udvikle dem for yngre Medstuderende, og saaledes efter Evne at virke for Videnskabeligheds Udbredelse i sit Fædreland«. Skønt et Privatdocentur vilde give Martensen forønsket Lejlighed til videnskabelig Virksomhed, betragter han dog denne Vej saa godt som lukket p. Gr. af hans økonomiske Stilling, der tvinger ham til at manuducere; men hvor Manuduktion skal gøres til Hovedsagen, kan der ikke længere være Tale om »et virkeligt Studium af Videnskaben«. Da saavel ydre som indre Grunde nøder ham til at søge sig »en fast Virkekreds«, har han kun Valget mellem at andrage om den teologiske Lektorpost og saa — Præstegerning, »hvor ugjerne han end ombytter den akademiske Virksomhed med den geistlige«. ¹⁾

At Martensen søgte om en saadan Stilling, der ikke eksisterede paa det Tidspunkt i det teologiske Fakultet, skyldes ganske sikkert H. N. CLAUSENS indstændige Opfordring. Denne havde allerede 1833 gjort Offentligheden opmærksom paa, at der herskede »et paafaldende Misforhold« mellem det teologiske Fakultet og de øvrige Fa-

---

¹⁾ Forestill. 1838. Indl. Nr. 1843 (M.s. *Andragende*) Univ.- og Skoledir.' Arkiv (R. A.). —

kulteter. Mens ikke faa af Universitetsprofessorerne befandt sig i »den ønskeligste Embedsstilling«, var det teologiske Fakultets fire Medlemmer i den Grad bundet til den samme, snævre, nødvendige Kreds af de til det teologiske Kursus hørende Forelæsninger og saa bebyrdet med Examinations- og Administrationsforretninger, at de var afskaaret fra større Variation i Forelæsningsemner og blev berøvet Tid til »sammenhængende, alvorlige litteraire Arbejder«. Derfor foreslog Clausen efter s v e n s k Mønster Ansættelse af to teologiske Adjunkter, der uden Adkomst til fast Universitetsansættelse først og fremmest skulde aflaste Professorerne og iøvrigt ogsaa danne Modvægt mod det florerende Manuduktionsuvæsen og tjene som »Emner« i paakommende Vakance-Tilfælde. ²⁾)

Til Fremme af »en højere og friere videnskabelig Udvikling«, »et friere Studium« og en »fleersidigere Aandsudvikling« gentog det teologiske Fakultet i flere Skrivelser til Universitets- og Skoledirektionen Clausens Kritik og Reformforslag i varieret og præciseret Skikkelse. ³⁾) Martensens Andragende gav Fakultetet Anledning til overfor Direktionen paany at betone Nødvendigheden af det teologiske Lærerpersonales Forøgelse; det anbefaler Martensen paa det bedste som »lige udmærket ved Kundskaber og Talent ... Enhver Høiskole vilde have Aarsag til at glæde sig ved en Acquisition som den, der her tilbød sig«. Det var »særdeles ønskeligt, at den Retning, hvori Licentiat Martensen — men med videnskabelig Selvstændighed — havde anlagt sine Studier, ikke maatte savne sit Organ« ved Universitetet. ⁴⁾)

Skønt Direktionen ikke var blind for det begrundede i Fakultetets Skrivelser, blev dets Ønsker dog ikke opfyldt, og slet ikke efter at det ny Reglement (^{25/11} 1836) var traadt ikraft; Universitetets finansielle Nødstilstand medførte en Reduktion af Lærerantallet, der ogsaa ramte det teologiske Fakultet, hvis Medlemsantal blev nedsat fra 5 (iflg. Fundats ^{7/5} 1788) til 4 Professorer. Ganske vist søgte Fakultetet at tolke Reglementet saaledes, at det reducerede Antal af teologiske Lærere ikke skulde betragtes som i sig selv til-

²⁾) H. N. Clausen: Betragtninger over d. theol. Studium. Kbh. 1833 p. 45 flg. — ³⁾) Teol. Fakultets Skriv. ^{12/1} 1835. — Sammes anbefaling ^{19/10} 1835 af lic. theol. E. V. Kolthoffs Ansøgning om Ansættelse som Docent i Teologi ^{1/10} s. A. (anf. Forestill. m. Indl.). — smlg. Breve ^{29/2—19/8} 1836 fra N. Fogtman til P. Hjort, P. Hjort: Udv. af Breve. Ny Saml. p. 219, 229—230. — ⁴⁾) Teol. Fakultets Skriv. ^{24/8} 1837 (anf. Forestill.). — jvf. H. N. Clausen: Histor. Fremstill. af Kbh.s Univ.s Virksomhed 1837—38 p. 5. —

strækkeligt, men at det — dels m. H. t. Universitetets pekuniære Status, dels »i andre Henseender« — blev anset for det mest hensigtsmæssige »at supplere Antallet af Professorerne ved Ansættelse af adjungerede Docenter«, eftersom der viste sig Lejlighed dertil. En saadan tilbød der sig ganske vist, da Martensen indsendte sit Andragende; men det var dog paa det Tidspunkt umuligt for Direktionen at ansætte ham, da der ikke var nogen Mulighed for at tilvejebringe den for en ny Docent nødvendige Gage, dersom det nævnte Normalreglement skulde overholdes.⁵⁾

I Vinter-Semestret 1837 holdt Martensen saa for et talrigt besøgt Auditorium som Privatdocent Forelæsninger over Prolegomena til den spekulative Dogmatik. Imidlertid tilbød der sig ligesaa pludseligt som uventet en gunstig Lejlighed for ham til at faa sit Ønske om en akademisk Ansættelse opfyldt. POUL MØLLER dør d. 13/3 1838; som eneste Ansøger til den vakante Lærestol i Moralfilosofi melder sig (2/4 1838) Mag. F. L. B. ZEUTHEN, paa det Tidspunkt Sognepræst til Grimstrup-Aarre Menigheder i Ribe Stift.

Allerede faa Dage efter (9/4) gør Universitets- og Skoledirektionen Indstilling til Kongen. Det har været Direktionen magtpaaliggende at faa Læreren besat saa snart som muligt, saa at de moralfilosofiske Forelæsninger til »anden Examens« anden Del, der afholdtes om Efteraaret, kunde blive holdt som sædvanligt lige fra det tilstundende Sommersemester, som begyndte d. 1. Maj. Desværre var der ingen kvalificeret Ansøger til Embedet. F. L. B. Zeuthen havde hverken som Privatdocent givet Prøver paa sine Gaver som Docent eller ved Skribentvirksomhed godtgjort sin Kvalifikation til at komme i Betragtning ved Besættelsen af en filosofisk Lærestol. Af ældre Mænd, der eventuelt kunde være i Stand til at overtage den ledige Post, vilde næppe nogen indtræde i en saa ringe gageret Stilling. Blandt de yngre studerende var der heller ingen kvalificeret med Undtagelse af Martensen; men han ønskede ikke at overtage det vakante Embede, fordi han derved vilde blive nødt til at lægge hele sit Studium om og renoncere paa en Ansættelse, der baade vilde være ønskeligere for ham selv og gavnligere for Universitetet. Det kunde heller ikke nytte at lade Læreren henstaa ubesat nogle faa Aar i Haab om blandt de øvrige yngre studerende at vinde en »duelig Docent« til Moralfilosofi. Der var ganske vist den Udvej midlertidig at overdrage til en af de andre Universitetslærere at holde de af Moral-

⁵⁾ Forestill. 21/4 1838. — Teol. Fakultets Skriv. 24/8 1837 (anf. Forestill.). — H. Matzen: Kbh.s Univ.s Retshistorie. Bd. 2 p. 9. —

filosofien for »anden Examens« anden Del nødvendigste Forelæsninger; det havde Biskop P. Er. Müller gjort i en lang Aarrække som teologisk Professor. Men ogsaa denne Udvej viste sig spærret, idet det faatallige Lærerkorps i det teologiske Fakultet var saa optaget af blot de vigtigste Forelæsninger — Teologiens enkelte Discipliner var jo »saa mange og heterogene og hver for sig saa vidtløftige og omfattende« — og af Examinations- og Administrationsforretninger, at Fakultetet endog gentagne Gange havde udtalt Nødvendigheden af, at en femte Docent blev ansat. — Hvad der hidtil havde været umuligt, viste sig nu gennemførligt, idet Forholdene vilde kunne ordnes til Gavn baade for Universitetet videnskabeligt som økonomisk og for Martensen. Idet der nemlig ved Poul Møllers Død p. d. e. S. var blevet et Embede ledigt, der hverken for Øjeblikket eller i den nærmeste Fremtid fandt nogen kvalificeret Arvtager, ligesom der ej heller var Mulighed for dets midlertidige Varetagelse af nogen Universitetslærer i et andet Fag eller Fakultet, og der p. d. a. S. blev en Gage vakant, hvoraf en Del kunde bespares, en anden Del udredes til en ny teologisk Docent, fandt Direktionen det gunstige Øjeblik kommet til at afhjælpe Trangen til en ny Docent i det teologiske Fakultet, at knytte til Universitetet »en særdeles udmærket og i alle Henseender kvalificeret Videnskabsmand«, som det ellers let kunde gaa Glip af, og endelig at faa den moralfilosofiske Disciplin midlertidig varetaget; skønt Martensen nemlig ikke ønskede at overtage Poul Møllers Kateder, var han dog villig til »indtil videre« at besørge de moralfilosofiske Rusforelæsninger, hvortil han var særdeles velskikket, eftersom hans teologiske Studier ogsaa havde givet ham nøje Kendskab til de filosofiske Discipliner. Direktionen fandt det ogsaa ønskeligt, at netop Martensen blev ansat i det teologiske Fakultet, idet han ifølge sine Studiers Gang og efter sine Anskuelser repræsenterede en fra de fleste øvrige teologiske Docenter forskellig Synsmaade, hvorved man jo vandt en fyldig Repræsentation af forskellige Retninger i Fakultetet. — Indstillingen kom da til at lyde paa Martensens Beskikkelse til *extraordinær Docent i Teologi under Benævnelse af Lektor* og med Forpligtelse til »indtil videre« tillige at varetage Forelæsninger for og Examination af »Russerne« i Moralfilosofi, i hvilket Fag der foreløbig ikke skulde ansættes »nogen særskilt Docent«. D. ²¹/₄ 1838 underskrev Frederik den Sjette Indstillingen. ⁶⁾)

⁶⁾) Forestill. 1838 smst. — M: Levnet II p. 3. — Univ.-Progr. 1838 p. 37—38. — Om Poul Møllers mulige Ønske om Søren Kierkegaard som sin Efterfølger se E. Geismar: S. K. 1 Del p. 89. —

Martensen blev altsaa femte Medlem af det teologiske Fakultet og har sikkert været ligesaa tilfreds med sin akademiske Ansættelse som H. N. Clausen var, der fandt, at Universitetet havde Grund til at lykønske sig dels m. H. t. Martensens »Personlighed«, dels fordi Udnævnelsen gav Haab om, at den (iflg. Regl. ^{25/11} 1836) reducerede Lærerstab kun skulde betragtes som »et midlertidigt fastsat Minimum«, der endda betegnede »den yderste Nødtørftigheds Grænse«. Vigtigere end de teologiske Forelæsninger var dog foreløbig for Martensen de filosofiske Rusforelæsninger, idet han altsaa overtog Moralfilosofi og F. C. SIBBERN Logik — saaledes delte Mester og Lærling Poul Møllers Forelæsninger imellem sig; i fire Sommersemestre (1838—41) varetog Martensen den nævnte Disciplin, indtil RASMUS NIELSEN 1841 udnævntes til Professor i Filosofi. ⁷⁾

Martensens akademiske Virksomhed vakte almindelig Tilfredshed, og halvtredje Aar efter at han var blevet ansat ved Universitetet, indstillede Universitets- og Skoledirektionen til Kong Christian den Ottende, at Martensen maatte blive udnævnt til Professor extraordinarius i Teologi, dels fordi det var Sædvane, at Lektorer efter nogen Tids tilfredsstillende Funktion blev forfremmet til Professor, dels og især fordi Martensen »paa udmærket Maade havde fyldestgjort de ikke ringe Forventninger, man nærrede om ham, idet han mere end nogen anden Universitetslærer havde vidst at fængsle de Studerende til sine Foredrag, ligesom han i enkelte Skrifter af gediegent Indhold havde nedlagt Frugter af grundige Studier og mere end almindelig Skarpsindighed«. D. ^{1/12} 1840 udnævnte Kongen Martensen til extraordinær Professor (fra ^{1/1} 1841). ⁸⁾

Først ti Aar efter blev Martensen Professor ordinarius, idet han automatisk »rykkede op« ifølge kgl. Resolution ^{1/9} 1850, der bestemte, at kun Professorer i normeret Professorplads skulde betragtes som ordinære Professorer; ved M. H. HOHLENBERGS Død 1845 var Martensen jo blevet fjerde Medlem af Fakultetet, der iøvrigt havde faaet sine normerede Professorpladser forhøjet fra 4 til 5 ved Normalreglementet ^{13/11} 1844. Som saadan virkede Martensen da, indtil han d. ^{15/4} 1854 udnævntes til Sjællands Biskop. Hermed er den ydre Ramme givet for hans Universitetsgerning. ⁹⁾

⁷⁾ H. N. Clausen: Histor. Fremstill. p. 1, 5—6. — jvf. nærv. Afh. p. 119. —

⁸⁾ Forestill. 1840 smst. — ⁹⁾ A. C. P. Linde: Meddelelser ang. Kbh.s Univ. 1849—1856. Kbh. 1860 p. 49. — H. Matzen: anf. V. p. 9, 10 (7). —

Kapitel 10.

FORELÆSNINGER.

MARTENSENS Forelæsningsvirksomhed faldt som nævnt dels i det filosofiske, dels i det teologiske Fakultet; den strakte sig fra 1837 til 1854 og omfattede filosofiske og teologiske Discipliner af saavel historisk som principiel Art. Der skal af Hensyn til den følgende Fremstilling gives en Oversigt over hans Forelæsninger, idet der dog ses bort fra hans fra Tid til anden afholdte Samtaler og Examinatorier over udvalgte Stykker af systematisk Teologi.

I. Det filosofiske Fakultet.

- S./S. 1838, S./S. 1839, S./S. 1840: Philosophia moralis (3 T.).
S./S. 1841: Philosophia moralis ad ductum compendii, quod mox in lucem prodibit (3 T.).

II. Det teologiske Fakultet.

- V./S. 1837: Prolegomena ad dogmaticam speculativam (2 T.).
S./S. 1838: Dogmatica speculativa (2 T.).
V./S. 1838: Historia philosophiæ recentioris (inde a Kantio ad Hegelium usque) ejusque ad theologiam relatio (2 T.).
Dogmatica speculativa (4 T.).
S./S. 1839: Dogmatica speculativa (3 T.).
Epistola Pauli ad Galatas Danice (2 T.).
V./S. 1839: Symbolica christiana (2 T.).
Ethica christiana (3 T.).
S./S. 1840: Symbolica christiana (2 T.).
Ethica theologica (3 T.).
V./S. 1840: Historia philosophiæ recentioris etc. (2 T.).
Systematis dogmatici pars prior (4 T.).

- S./S. 1841: Eschatologia christiana (2 T.).
Expositio systematis dogmatici (4 T.).
- V./S. 1841: Historia doctrinæ Lutheranæ (2 T.).
Ethices christianæ prior pars ad ductum compendii a se editi (3 T.).
- S./S. 1842: Historia doctrinæ Lutheranæ (2 T.).
Ethices christianæ posterior pars (3 T.).
- V./S. 1842: Historia philosophiæ recentioris etc. (2 T.).
Theologia dogmatica (4 T.).
- S./S. 1843: Notio theologiæ dogmaticæ (2 T.).
Expositio systematis dogmatici (4 T.).
- V./S. 1843: Symbolica christiana (2 T.).
Ethica christiana ad ductum etc. (3 T.).
- S./S. 1844: Symbolices christianæ altera pars (2 T.).
Ethices christianæ altera pars (3 T.).
- V./S. 1844: Epistolæ Pauli ad Ephesios et Colossenses (2 T.).
Theologiæ dogmaticæ prior pars (4 T.).
- S./S. 1845: Introductio in theologiam dogmaticam (2 T.).
Expositio systematis dogmatici (4 T.).
- V./S. 1845: Historia philosophiæ recentioris etc. (2 T.).
Ethica christiana (3 T.).
- S./S. 1846: Historia doctrinæ Lutheranæ (2 T.).
Ethices christianæ posterior pars (3 T.).
- V./S. 1846: Expositio doctrinæ Lutheranæ (2 T.).
Theologia dogmatica (4 T.).
- S./S. 1847: Introductio in theologiam dogmaticam (2 T.).
Posterior pars theologiæ dogmaticæ (4 T.).
- V./S. 1847: Symbolica christiana (2 T.).
Ethica christiana (3 T.).
- S./S. 1848: Posterior pars symbolices christianæ (2 T.).
Posterior pars ethices christianæ (3 T.).
- V./S. 1848: Introductio in theologiam dogmaticam (2 T.).
Prior pars theologiæ dogmaticæ (4 T.).
- S./S. 1849: Epistola Pauli ad Ephesios (2 T.).
Posterior pars theologiæ dogmaticæ (4 T.).
- V./S. 1849: Evangelium Marci (3 T.).
Prior pars ethices christianæ (3 T.).
- S./S. 1850: Posterior pars evangelii Marci (3 T.).
Posterior pars ethices christianæ (3 T.).

- V./S. 1850: Historia philosophiæ recentioris etc. (2 T.).
Theologiæ dogmaticæ pars prior (3 T.).
- S./S. 1851: Prolegomena dogmatices christianæ (2 T.).
Altera pars dogmatices christianæ (3 T.).
- V./S. 1851: Den christelige Ethiks første Halvdeel (3 T.).
Det lutherske Lærebegrebs Historie (2 T.).
- S./S. 1852: Det lutherske Lærebegrebs Historie (2 T.).
Den christelige Ethiks sidste Halvdeel (3 T.).
- E./S. 1852: Den christelige Symboliks første Halvdeel (2 T.).
Den christelige Dogmatiks første Halvdeel (3 T.).
- F./S. 1853: Indledningen til den christelige Dogmatik (2 T.).
Den christelige Dogmatiks anden Halvdeel (3 T.).
- E./S. 1853: Practisk Theologie (2 T.).
Christelig Ethik (3 T.).
- F./S. 1854: Den practiske Theologies sidste Halvdeel (2 T.).
Den christelige Ethiks sidste Halvdeel (3 T.).¹⁾

For den unge Martensen knyttede Hovedinteressen sig til Dogmatiken, hvor han havde sine »Grundproblemer«. Men naar han skulde »indføre den studerende Ungdom i sine Problemer og i den Løsning, han formaaede at give, da var dette kun mueligt, naar han førte dem gennem den nyere Philosophie og dennes Forhold til Theologien«. Han førte saaledes de studerende den samme Vej, ad hvilken hans egen Udvikling var forløbet. Derfor indledede han i Vinter-Semestret 1837 — iøvrigt efter særlig Opfordring fra en blandet Kreds — sine Forelæsninger med »Prolegomena til den speculative Dogmatik«; det var en filosofi-historisk Oversigt, der senere blev meddelt dels i kortere Skikkelse i Forelæsninger over det lutherske Lærebegreb, dels i fyldigere Fremstilling i Forelæsninger over den nyere Filosofis Historie fra Kant til Hegel og dens Forhold til Theologien.²⁾

¹⁾ Lektionskatalog. —

²⁾ M: Levnet II p. 3. — L. Helveg II p. 620. — I F. A. findes dels en ukomplet Samling Forelæsningskoncepter over Filosofiens Historie — Tidspunkt ubekendt —, dels 3 komplette Kollegiehefter (4°) paaskrevet: Lic. Martensens Indledningsforedrag til den nyere Philosophies Studium — og indeholdende ialt 33 Forelæsninger fra ¹⁴/₁₁ 1837 til ²⁷/₃ 1838 (jvf. Brev ¹⁴/₁₁ 1837 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 470). — Forelæsningerne er nedskrevet af to forskellige, ukendte Hænder med enkelte Rettelser af Martensen. Der gives baade Referat og Kritik især af Kant, Fichte (d. Æ.), Jacobi, Fr. Fries, de Wette,

I Forelæsningen over det lutherske Lærebegrebs Historie betragtede Martensen det som sin Opgave at give en spekulativ Fremstilling af Lærebegrebet, at paavise den indre Fremgang i dets historiske Udvikling og bestemme de forskellige teologiske Epokers Betydning og indre Karakter deri, hvilket sker i Kraft af den Hegelske Dialektik, der afgiver Synspunkt og Struktur for Udviklingsgangen. ³⁾

Fremdeles forelæste han »med stor Interesse« over den kristelige Symbolik. Han havde haft Marheineke til Lærer i denne Disciplin og følger ham da ogsaa troligt i Bestemmelsen af Symbolikens Begreb, Metode og Opgave (saaledes først Betoning af det fælles, dernæst af det adskillende konfessionelle). ⁴⁾

Men Centrum for Forelæsningerne over Filosofiens Historie, det lutherske Lærebegreb og den kristelige Symbolik var dog den spekulative Dogmatik, hvis brændende Problemer ikke mindst søgtes bestemt gennem disse perifere Forelæsningsrækker. Desværre har Martensen ikke efterladt sig Koncepterne fra de dogmatiske Forelæsninger, saa det er ligesaa umuligt at faa et fyldigt Indtryk af den spekulative Dogmatik som at aflæse Udviklingsgangen Punkt for Punkt i hans dogmatiske Syn. Ikke destomindre er det dog muligt at danne sig et Skøn om den spekulative Dogmatik p. Gr. af de i hans Forfatterskab fra ca. 1840 omsprede »elementa dogma-

Schleiermacher og Schelling; Hegel er »det sidste store Hovedpunkt«, hvor der dog ikke gives nogen Kritik, der vel har været henlagt til de spekulativ-dogmatiske Forelæsninger (M: Levnet II p. 5, 4). —

³⁾ M: Levnet II p. 10, 11. — I F. A. findes en Pakke paaskrevet: Luthersk Lærebegreb Begyndt Vinter 41, sluttet 14. Sept. 42. Den omfatter 34 nummererede Koncepter (hver paa 8×2 Spalter), hvoraf dog Koncc. Nr. 6—7 mangler. (cit. efter Nr. med vedføjet Sidetal). Lærebegrebets Historie falder i 3 Epoker: 1) 1530—1577 (C. A. — F. C.). 2) 1577 til ca. 1770 (her bl. a. Paracelsus, Weigel, Böhme). 3) ca. 1770 til ca. 1840 (Filosofien fra Kant til D. Fr. Strauss). — Allerede her hævdes den af I. A. Dorner paavirkede, i »D. chr. Dogmatik« af Martensen videre udviklede Opfattelse af de protestantiske Principer (Retfg. — Gentføelse — test. sp. s. (Erkendelsesprincip)), ligesom der sympatiseres med Oslanders Inkarnationsbegreb. (Konc. 14/6, 30/8, 34/8. — jvf. Breve ⁹/₁—³⁰/₄ 1843 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 51, 62, 67. — jvf. nærv. Afh. p. 215 flg. (NB. 217), 231 flg., 240). —

⁴⁾ M: Levnet II p. 10; jvf. I p. 85 flg., 28. — I F. A. findes der en ukomplet Samling af udaterede, unummerede Forelæsningskoncepter, sikkert fra ca. 1840. (NB. de første Koncepter). — Ph. Marheineke: Chr. Symbolik. (Theol. Vorles. Bd. 3) Berlin 1848 p. 1 flg. — jvf. s. F.: Syst. d. theol. Moral. (Theol. Vorles. Bd. 1) smst. 1847 p. XV, XXII. —

tica«. ⁵⁾ Metodologisk set knæsattes den Hegelske Dialektik som uomgængelig nødvendig for den dogmatiske Tænkning, der kun da vilde kunne »mediere« alle Modsætninger og Modsigelser og saaledes blandt andet korrigere de kun approximativt kristelige Resultater af Hegels Filosofi (1839). Gennem de Hegelske Kategorier udvikles saaledes f. Ex. »Korsets Dialectik«. »En dialectisk udviklet Apokatastasis« betragtes som Vejen til at løse Prædestinationsproblemet; selvom Problemet: Naade-Frihed i Almindelighed ender i »en stor Antinomie«: Apokatastasis — Fordømmelse for den dogmatiske Tænkning, maa der dog kunne gives en Syntese, hvori begge Faktorer kommer til fuld Ret, en Syntese som Dialektiken skal fremtrylle (1843). ⁶⁾ Og Mediationer er blevet udviklet, men rigtignok af den Beskaffenhed, at de snarere maa karakteriseres som anskuet Fantasisyntese end som logisk Begrebsyntese. ⁷⁾ Det beror psykologisk paa, at Martensens Tænkning var en fantasianskuende Tænkning, der gennem omfattende Studier modtog »store befrugtende Anskuelser«, »fermenta«, som fremtryllede saa rige Fantasibilleder, at de nødvendigvis maatte klares gennem Begrebet for at komme til Udtryk; derimod savnede han Sans og Evne for abstrakt logisk Tænkning. ⁸⁾

Hvad selve Dogmesystemet angaar, har hans Grundsyn i det store og hele været det samme i den spekulative som senere i den kristelige Dogmatik (1849). Den dogmatiske Totalanskuelse har utvivlsomt fra hans første offentlige Fremtræden staaet intuitivt for ham; det finder sin psykologiske Forklaring deri, at Martensens Udvikling ikke var den gængse »sporadiske Livsdannelse paa mange Punkter samtidig, hvorved Centralpunktet endnu ikke var traadt frem som Saadant«; men tværtimod forløb hans Uddannelse fra et punctum saliens ud mod Periferien. »Det var hans Lod«, som han selv engang har udtrykt sig, »at begynde i Centrum og derfra arbejde sig hen i Peripherien«. ⁹⁾ Under denne Uddannelse er der da indtraadt saavel en formel Forandring i Tænkningens formen som en reel Uddybelse i det dogmatiske Grundsyn. ¹⁰⁾

⁵⁾ jvf. nærv. Afh. p. 165 flg., 188 flg. — ⁶⁾ smst. p. 144 flg., (147). — Fr. Vilh. Andersen: Nogle Betragtninger og Studier. Kbh. 1879 p. 49. — H. Martensen: D. chr. Daab. Kbh. 1843 p. 49 flg. — se nærv. Afh. II Del. (Redegørelse for Martensens saavel praktiske som principielle Stilling til Baptistspørgsmaalet.) — ⁷⁾ smlg. H. Martensen: smst. p. 18. — Julius M: p. 93 flg. (H. Martensens Afh.: Kirke-Aaret. 1843). — ⁸⁾ H. Martensen: Grundrids til Moralphil.' Syst. Kbh. 1841 p. X. — ⁹⁾ Breve ¹²/₁—¹³/₂ 1861 mellem Martensen og Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 56, 54, jvf. 149. — ¹⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 241 flg. —

Et typisk Exempel paa T e n d e n s e n i Martensens spekulative Dogmatik er hans æstetiske Recension af J. L. Heibergs »En Sjæl efter Døden« (1841), hvori han finder et dybere æstetisk, for den kristelige Spekulation frugtbart Princip, saa at han i Kraft af »Idéens Constructionslinier« søger en æstetisk (fantastisk) Regeneration af Læren om det hinsidige (Helvede, Skærsild og Paradis) uden smaaligt Hensyn til Skrift- og Kirkelæren.¹¹⁾ Der skal da iøvrigt ogsaa allerede i Martensens første Docentaar, da den spekulative Begejstring dæmpedes, have været voxende Enighed baade hos Martensen selv og blandt hans første Disciple om, at Begreberne havde tilranet sig for meget paa Historiens Bekostning.¹²⁾ Martensen har med andre Ord ca. 1840 ud fra et Baadersk teonomisk erkendelsesteoretisk Udgangspunkt og ved den Hegelske Dialektiks Hjælp udviklet en spekulativ Dogmatik, der p. d. e. S. var meget forskellig fra den Hegelske, og som p. d. a. S. afveg betydeligt fra »Den chr. Dogmatik« 1849. Han kunde ikke dengang udtale, at »Dogmatikeren kun er sin Videnskabs Organ, idet han tillige er sin Kirkes Organ«. ¹³⁾

I Modsætning til de ovennævnte, med Aars Mellemlum tilbagevendende Forelæsningsrækker holdt han ogsaa en enkelt Forelæsnning over kristelig Eskatologi, der netop »hører til de svageste, mindst udførte Puncter i det protestantiske Lærebegreb«, ¹⁴⁾ og »leilighedsvis« ogsaa over nytestamentlig Exegese (Marc., Gal., Efes., Coll.); berømtest er vel Galaterbrevs-Forelæsningen, der holdtes paa Dansk, iøvrigt et blandt flere Vidnesbyrd om Modersmaalets voxende Udbredelse paa Universitetet i Aarene omkring 1840. ¹⁵⁾

¹¹⁾ Martensens Rec. »Fædrelandet« 1841 Nr. 398—400 (¹⁰/₁—¹²/₁). — jvf. P. V. Rubow: Dsk. litt. Krit. p. 197—198. — ¹²⁾ Fr. Vilh. Andersen: En Afsked, T. T. Ny Rk. Bd. 6 1904—05 p. 2—3. — jvf. P. C. Kierkegaard: Saml. Skr. Bd. 4 Kbh. 1903 p. 110—111. — Søren Kierkegaards Papirer C. Pk. 3 Læg 5. (U. B.). — jvf. sammes Papirer Bd. 2 Kbh. 1910 p. 322 flg., 340 flg., XIV. — E. Geismar: S. K. 1 Del p. 63. — Ang. Martensens System med Problemet Autoritet — Frihed m. H. t. dogmatisk Skriftbrug se Breve ⁹/₁—³⁰/₁ 1842 fra ham til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 52—53, 62—63. — ¹³⁾ M: Levnet II p. 4—5, 6. — H. Martensen: D. chr. Dogmat. p. 4. — ¹⁴⁾ s. F.: Dogmat. Oplysn. p. 97. —

¹⁵⁾ M: Levnet II p. 10. — I F. A. kun en ukomplet Samling exegetiske Forelæsningskoncepter til Marc., Gal., Efes. — H. Matzen: Kbh.s Univ.s Retshistorie. Bd. 2 p. 173. — H. N. Clausen: Optegnelser p. 234. — s. F.: Histor. Fremstill. p. 19 flg. — Ang. de øvr. Forelæsninger over 1) praktisk Teologi, hvoraf frem-

Forelæsningsernes Virkning. — Samtiden.

Martensens Forelæsninger blev »Fyrrernes akademiske Bedrift, i sine Virkninger et Sidestykke til Steffens' Forelæsninger i Aarhundredets Begyndelse og Georg Brandes' imod dets Slutning«. Veltalende, begejstret og begejstrende gav Martensen i en gemytsbetonet, anelsesfuld og fantasivækkende Forening af Teologi, Filosofi og Poesi Tidens højeste Tanker Udtryk. Her forjættedes Forening af Religion og Tænkning, Tro og Viden. Her maatte Tidens intellektuelle Trang kunne tilfredsstilles. Genialt udrustet af Naturen, Genstand for Forventning i de Lærdes Verden, nær knyttet til F. C. SIBBERN, H. C. ØRSTED og H. N. CLAUSEN og Ven med Tidens Smagsdommer, J. L. HEIBERG, dertil begunstiget af Tidens nyvakte filosofiske og voxende teologiske Interesse, der var nærmere beslægtet med det æstetiske end med det logiske — konsekvent Tænkning var et da (ca. 1840) lidet forstaaet Begreb —, alt dette skabte i Forbindelse med den »Verden af nye Idéer«, som Martensen førte sine Tilhørere ind i, Forelæsningsernes Succes. Og Skarerne flokkedes om Martensens Kateder; mange fik her »den første Aandens Indvielse til den Gjerning, som Kirken i en nærmere eller fjernere Fremtid skulde besegle i deres Hænder«. Det gjaldt FR. VILH. ANDERSEN og B. J. FOG, JOHS. FIBIGER og J. C. HOSTRUP, N. G. BLÆDEL og VILH. BECK for blot at nævne et forsvindende Faatal af den store Skare Teologer, hvis Studieaar i Virkeligheden først og fremmest blev præget af Martensen.¹⁶⁾

gaar Skriftet: Om Gudstjenestens Indretning i den lutherske Kirke (Kbh. 1853), se nærv. Afh. II Del. — 2) Etik (Moralfilosofi og kristelig Etik) se nærv. Afh. p. 188 flg., 211—212. —

¹⁶⁾ Vilh. Andersen: Tider og Typer. Goethe Bd. 2 p. 11, jvf. 15—16. — s. F.: Folk og Mennesker. Kbh. 1919 p. 238, 254. — A. Lunddahl: Fra Martensens første Docenttid. T. T. Bd. 5 1888 p. 321 flg. — P. C. Kierkegaard: Saml. Skr. Bd. 4 p. 110—111. — Fr. Vilh. Andersen: En Afsked. T. T. 1904—05 p. 2. — J. Bondo: B. J. Fogs Levnet. Kbh. 1897 p. 27—28, jvf. 215 flg. — Johs. Fibiger: Mit Liv og Levned. Kbh. 1898 p. 73 flg. — C. Hostrup: Erindringer fra min Barndom og Ungdom. Kbh. 1891 p. 81 flg. — W. Hjort: N. G. Blædel. Nyborg 1881 p. 20—21. — Vilh. Beck: Erindringer fra mit Liv. Kbh. 1901 p. 16—17. —

»Hengivne Tilhørere« lod Martensen male af den kendte Portræt- og Genremaler, David Monies (f. 1812, d. 1894). (Brev ^{20/11} 1841 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 44. — P. B. C. Westergaard: Danske Portræter. Bd. 2 Kbh. 1931 Nr. 7722). Reproduktion efter Litografi efter nævnte Maleri indleder nærv. Afh. —

De Martensenske Forelæsninger vakte et hidtil ukendt »Liv og Røre« blandt de teologiske Studenter, filosofiske Studier øvede deres fængslende Magt, og de studerende drøftede stedse de højeste Problemer. Hvad Heiberg havde kæmpet for, betragtede han nu som »causa victrix«. Spekulationen holdt sit sejrige Indtog paa Universitetet, først og fornemmeligst i Teologien, der blev Tidens Yndlingsvidenskab, men ogsaa i Filosofien og Juraen, hvor RASMUS NIELSEN og F. C. BORNEMANN med Veltalenhed forkyndte den ny Visdom.¹⁷⁾ Martensen selv havde væsentlig bidraget til at slippe Filosofiens Aander løs og formaaede ikke at besværges dem. For mange blev Filosofien en Modesag, der udviklede sig til et filosofisk Hovmod og en filosofisk Glossolali; den Hegelske Jargon fandt ligesaavel Vej ind i de teologiske Skriveøvelser som op paa Prædikestolen.¹⁸⁾

Hegelianismens Herredømme blev dog kun kortvarig, idet den p. d. e. S. trængtes tilbage af æstetiske, politiske og nationale Interesser, p. d. a. S. af videnskabelig Opposition, der rejstes fra forskellig Side imod den. HEIBERG var egentlig den eneste, der blev Hegel tro som Højrehegelianer, MARTENSEN var jo kun formelt Hegelianer, RASMUS NIELSEN begyndte som Hegelianer (omend med Modifikation), men bliver »Kierkegaardianer« ca. 1848—50 for tilsidst at ende som selvstændig Filosof (ca. 1850—84). P. M. STILLING (f. 1812, d. 1869) var ogsaa til en Begyndelse Hegels Discipel, men paavirktes senere af S. Kierkegaard uden dog at finde Hvile her. Den bebudede Forsoning af Tro og Viden angribes fra tredobbelt Hold, dels fra S. KIERKEGAARD, der nedlægger sin flammende Protest mod Spekulationen, dels fra Venstrehegelianerne, H. BRØCHNER (f. 1820, d. 1875) og A. F. BECK (f. 1816, d. 1861) og endelig fra den rationaliserende Teolog, M. EIRIKSSON (f. 1806, d. 1881), der alle retter deres Polemik saavel mod Hegel som mod Martensen. Den begejstrede Tilslutning til Hegels Filosofi blev da

¹⁷⁾ M: Levnet II p. 5—6, 4. — J. L. Heiberg: Pros. Skr. Bd. 10 Kbh. 1861 p. 591. — L. Helveg II p. 620—621, 675. — L. Koch: 1817—1854 p. 144. — W. Hjort: anf. V. p. 20. — Bricka Bd. 2 p. 528—529. — jvf. nærv. Afh. p. 56, 119, 155. — ¹⁸⁾ M: Levnet II p. 6. — smlg. »Kbhvnsposten« 1840 Nr. 25 (^{20/1}) (Karakter. af den filosof. Aand hos de studerende). — »Fædrelandet« 1840 Nr. 50 (^{20/1}) (Martensens Svarart. paa ovenn. Art.: Filos. Beskedenhed i »Kbhvnsposten«). — »Kbhvnsposten« 1840 Nr. 31 (^{1/2}) (Filos. Suffisance i »Fædrelandet«). — »Fædrelandet« 1840 Nr. 56 (^{1/2}) (Martensens Erklær.). — H. N. Clausen: Optegnelser p. 211 flg. — Fr. Nielsen: Minder. Aalb. 1881 p. 35—36, 45. — jvf. O. Waage: J. P. Mynster og de philos. Bevæg. p. 109 flg. —

forstaaeligt nok afløst af Betænkelighed og Uvilje. Martensen skilles i Fyrrernes Slutning fra R. Nielsen og P. M. Stilling, som han i Fyrrernes første Halvdel regnede for sine Medarbejdere, og gør fælles Sag med H. N. Clausen og C. E. Scharling mod Venstre-hegelianismen i dens forskellige Former og udvikler sig samtidig, som vi senere skal se, i kirkelig-bibelsk Retning.¹⁹⁾

Fra Martensens Forelæsninger vender vi os saa atter til hans Forfatterskab.

---

¹⁹⁾ O. Waage: smst. p. 158 flg., 152 flg. — Bricka Bd. 16 p. 434—435. — P. A. Rosenberg: Rasmus Nielsen. Kbh. 1903 p. 28 flg., 41 flg. — E. Geismar: S. K. 3 Del p. 44 flg. — H. Pjetursson: M. Eiriksson, T. T. Ny Rk. Bd. 3 1901—02 p. 116 flg. (121 flg.). — smlg. H. Martensen: Nutidens religiøse Crisis, Intelligensblade Bd. 1 Nr. 3 Kbh. 1842 p. 53 flg. (ctr. Straussianismen). —

Kapitel 11.

»MESTER ECKART«.

I Begyndelsen af 1840 udsendte Universitetet (iflg. kgl. Resol. ^{22/2} 1840) en almindelig *I n d b y d e l s e* til kvalificerede Videnskabsmænd om at disputere for akademiske Grader i Anledning af Kong Christian den Ottendes og Dronning Caroline Amalies Kroning (^{28/6} s. A.). Martensen maatte som akademisk Lærer føle sig opfordret til at erhverve den teologiske Doktorgrad; han besluttede at gøre Brug af sine store, hidtil ubenyttede Samlinger af Excerpter af Mystikernes Skrifter, som han havde tilvejebragt paa sin Udenlandsrejse 1834—36. Istedetfor den oprindelige Plan, som han havde udkastet paa Rejsen: at forfatte et omfattende Værk over hele Mystikens Historie, samlede han sig nu om et enkelt Udsnit deraf: det 14.—15. Aarhundredes tyske Mystik. ¹⁾ Imidlertid voldte det for akademiske Habilitationsskrifter lovbestemte latinske Sprog ham ikke faa Vanskeligheder; han havde ikke sjældent i sin Licentiaafhandling maattet tage sin Tilflugt til i parentetiske Indskud paa Dansk at give adækvat Udtryk for sine Tanker, ²⁾ nu følte han langt stærkere Trang til at frigøres »fra Latinens abstracte, al Individualitet nivel-lerende Herredømme«. Da Martensen havde udarbejdet en Del af Afhandlingen, indsendte han et *A n d r a g e n d e* til Kongen: I Betragtning af det senmiddelalderlige mystiske Kildemateriale, der er affattet i det gammeltyske Sprog, og af dets rige filosofiske »Gehalt«, som hører den nyere Tid til, er det Martensen umuligt at benytte sig af det latinske Sprogs forlængst afsluttede og færdige Former. Emnet for Disputatsen hører til Teologiens filosofiske Discipliner, som »nu for Tiden kræve en Behandling, som den alene kan gives

---

¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 109. — M: Levnet II p. 10; I p. 216. — H. P. Selmer: Kbh.s Univ.s Aarb. 1840 Kbh. p. 30. — ²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 131. —

i et levende Sprog«. Dels i Betragtning heraf, dels m. H. t. Modersmaalets daværende Stilling paa Universitetet, ansøger han da om Tilladelse til at forfatte sin Afhandling paa Dansk, men at disputere paa Latin over latinske Teses, som dels er uddraget af selve Skriftet, dels staar i nær Forbindelse dermed.

Det voldte aabenbart det teologiske Fakultet nogen Vanskelighed at tage Stilling til denne Ansøgning. Det stod delt i Synet paa Brugen af Latin i akademiske Habilitationsskrifter. Nogle af Fakultetsmedlemmerne var »ikke uden Betænelighed« ved den foreliggende Ansøgning; de akademiske Læreres Optræden var jo saa at sige toneangivende og kunde blive bestemmende for fremtidig Praxis; men i Betragtning af de »særegne ydre Omstændigheder«, som Martensen havde betonet, anbefalede alligevel Fakultetets Majoritet Ansøgningen. Skønt Universitets- og Skoledirektionen p. d. e. S. holdt paa de gældende Bestemmelser og dermed paa Latinen i akademiske Disputatser, betonedede den dog p. d. a. S., at der tidligere var blevet givet Dispensation i et lignende Tilfælde, nemlig i 1836 i Anledning af M. Hammerichs Magisterdisputats, »Om Ragnaroksmithen og dens Betydning i den oldnordiske Religion«. Direktionen bøjede sig for de »særegne Omstændigheder« og anbefalede Martensens Ansøgning, som Kongen da ogsaa bevilligede (²⁰/₃ 1840). ³⁾

Martensen kom dog ikke til at gøre Brug af den kgl. Tilladelse, eftersom han faa Dage efter fik Meddelelse fra I. A. Dorner om, at det teologiske Fakultet i Kiel havde til Hensigt at foretage Promotioner i Anledning af den forestaaende Kroningsfest og deriblandt at kreere Martensen til Dr. theol. h. c. især paa Grund af hans Licentiaafhandling, der havde gjort ham berømt i Tyskland. ⁴⁾ Som

³⁾ Forestill. 1840. Indl. Nr. 2033 (Martensens Andrag. ²²/₂ 1840. — Teol. Fakultets Betækn. ⁵/₃ s. A.) (Univ.- og Skoledir.' Arkiv R. A.). — jvf. Brev ²⁶/₅ 1840 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 8—9. — Brev ¹⁹/₂ 1840 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 472. — H. P. Selmer: anf. V. p. 30—31. —

⁴⁾ Breve ²³/₃—²⁶/₅ 1840 mellem Martensen og Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 7—10. — Efter Martensens Anmodning blev hans Doktordiplom udstedt saa tidligt af Kieler Universitetet (¹⁸/₆ 1840), at hans Udnævnelse til Æresdoktor kunde proklameres af det teol. Fakultets Dekan, H. N. Clausen, samtidig med at de københavnske Doktorer blev promoveret (⁶/₇ 1840). (Brev ²⁶/₅ 1840 fra Martensen til Dorner, smst. p. 9. — Doktordiplom (F. A.). — H. P. Selmer: anf. V. p. 31, 151, 154. — Forhandl. v. Kbh.s Univ.s Fest ⁶/₇ 1840. Kbh. 1840 p. 12 (H. N. Clausens Promotions- og Proklamationsstale p. 12—14)). —

Tak for Æresbevisningen dedicerede han saa sit i Sommeren 1840 udsendte Værk: »Mester Eckart. Et Bidrag til at oplyse Middelalderens Mystik« til det teologiske Fakultet i Kiel (A. F. L. Pelt, H. A. Mau og I. A. Dorner). ⁵⁾

Hovedtanker.

Hvad var det for Tanker, som Martensen hermed forelagde den akademiske Verden? ⁶⁾ Det var hans Hensigt at aflokke Mystikens Svar paa Spørgsmaalet om, hvad det saa omstridte og ubestemte Begreb: M y s t i k egentlig er Udtryk for. Gennem en videnskabelig Undersøgelse skal »den mystiske Aand nødes til selv at gjøre Rede og Regnskab for sig . . . . og saaledes selv røbe sin Hemmelighed«. Det gælder om at trænge gennem de enkelte Mystikere ind til den mystiske Bevidstheds Form, til »den mystiske Retning som et Hele, der udvikles gennem dets forskjellige Momenter«. ⁷⁾ Den videnskabelige Undersøgelse lettes derved, at Mystikeren — og det vil her især sige den kristelige Mystik — paa een Gang er »en eiendommelig religiøs Væxt«, der er rodfæstet i Gemyt og Følelse, og tillige en Form for spekulativ Teologi. En af den kristelige Mystiks Hovedformer er den »germanske« Mystik i 14. og 15. Aarhundrede, hvis Mester er Eckart, »den tydske Speculations Patriark«. Her findes kristelig Mystik i sin mest fuldbaarne Form saavel religiøst som filosofisk betragtet; det er »den første Skikkelse, hvori den tydske Philosophie optræder i Historien, dens første umiddelbare, men dristige Forsøg til at ophæve Reflexionens Modsætning mellem Tro og Viden, og med eet Slag at skaffe Aanden en absolut Forsoning og Tilfredsstillelse . . . Den philosophiske Tanke fødes ud af det religiøse Gemyts Dybheder, men er endnu ikke løsladt til selvstændig Verdensexistents«. Religion og Spekulation er umiddelbart forenede som to sammenvoxede Tvillinger. ⁸⁾ Mystikeren er »opbyggelig Philosophie, religiøs Popularphilosophie i Ordets ædlest Betydning«; det opbyggelige (religiøse) skjuler i sig overalt »en spekulativ Pointe«. Der er kun faa, men stedse tilbagevendende »substantielle Tanker«, der er saa »intensive og frugtbare«, at de kan betragtes som de første Sten til en filosofisk Bygning. ⁹⁾

⁵⁾ Mester Eckart. Kbh. 1840 Forord (dat. 24/6). — M: Levnet II p. 11. — jvf. T. T. Bd. 5 1841 p. 178. — L. Helveg II p. 676. — ⁶⁾ jvf. Brev 1/10 1840 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 10 flg. — ⁷⁾ Mester Eckart p. 1, 18; jvf. 37, 38. — ⁸⁾ p. 2—3. — ⁹⁾ p. 6; jvf. 17. —

Det er disse Tanker, som Martensen søger at opspore i deres historiske Oprindelse og paa en kortfattet tidshistorisk Baggrund at fremlægge i deres **Hovedmomenter**, idet han følger den mystiske Bevidstheds Proces gennem dens Hovedstadier: **Mysteriet**, **Aabenbaringen**, **det højeste Gode og Dyden**, hvortil der er føjet »**Andtydning af Mystikens Forhold til Jacob Böhmes Theosophie**«. Men Hovedinteressen knytter sig dog for vort Vedkommende til de filosofiske og teologiske Bidrag, som Martensen giver dels til en Kritik af **Mystiken**, dels til sin egen kristelige Livs- og Verdensanskuelse (specielt »**elementa dogmatica**«).

Mystikerens Bevidsthed oscillerer mellem **Mysteriet** og **Aabenbaringen**, mellem den forborgne og den aabenbare Gud, mellem **Panteisme** og **Teisme**.¹⁰⁾ **Panteismen**, hvis ejendommelige Idé er Guds altgennemtrængende Substantialitet, er det »almindeligste Livselement« saavel for Religion som for Filosofi. Er Guds væsentlige Nærværelse i Sjælen en Realitet, maa der ogsaa i al Religion være et panteistisk Element. Fremdeles er Panteismen ogsaa den første og umiddelbareste Skikkelse, hvori Idéen viser sig for Tænkningen, som bortvendt fra »den traditionelle Betragtning« betræder spekulativ Grund. Panteismen er »det generelt Speculative i al Speculation, Philosophiens rene Universale, der circulerer paa alle Puncter af den philosophiske Livsanskuelse; dens Aander ere ligesom de flygtige Elementaraander, der maae gennemstrømme og forynge Livets organiske Skikkelser. Den philosophiske Tænkning strander paa Endelighedens Klippe, den stagnerer i Prosaen, hvis ikke Panteismens friske Luftning som Prosaens uafbrudte Negation gaaer igjennem Systemet«. ¹¹⁾

Vil Spekulationen ikke lade sig nøje med at forestille, men virkelig vil tænke Guds Væsen, er Panteismen den første Tanke, som den kommer til at udtale. Opfyldt af Tanken om Guds absolute Substantialitet (præter deum nihil) »fatter Speculationen den dristige Tanke at skaffe Verden af Veien for ligesom at skaffe Guddommen Plads«. Da Tænkningen ikke kan træde ud af Guddommens evige Cirkel, maa den følgelig nægte Verdens Tilværelse for at hævde Guds. Fra denne Side betragtet ytrer Panteismen sig som **Akosmisme**, d. v. s. Verdensbenægtelse. Den efterviser, at »de kosmiske Existentser« blot er »transitoriske Accidentser« for den ene Substans, de er det nødvendige Skin for Væsenets Aabenbaring som Væsen. Jo mere Tænk-

¹⁰⁾ p. 51; jvf. 73, 74, 76, 77 o. fl. St. — ¹¹⁾ p. 39. —

ningen renser sig for alt verdsligt Indhold, desto mere fyldes den med »den ene uforgjængelige Realitet«. »Af Endelighedens fuldendte Negation resulterer den absolute Evidents af det Uendeliges Realitet«. ¹²⁾

Akosmismen er det generelle Udtryk for den religiøse og filosofiske Aands Befrielse fra det endelige og »dens første Vingeslag . . . i Evighedens Æther«. Den er som »via negationis« Indledning til al spekulativ Teologi, der betragter Livet »sub specie æterni« og Gud i hans rene relationsfri Væren i og for sig selv. For Akosmismen er Gud det eneste, virkelige Objekt og den højeste sande Tanke; den benægter det kosmiske, forsaavidt det er et Liv efter dets endelige timelige Tilværelse, men bekræfter det, forsaavidt som det er et Væsen i Gud. Alle verdslige Existenser forsvinder som Realiteter, men opbevares som Idealiteter i Gud. Som den spekulative Teologis Ridder og den mystiske Akosmismes varme, omend ikke helhjertede Tilbeder kaster Martensen Handsken til »den vulgaire Betragtningssmaade«, der fastnaglet til det kosmiske og menneskelige Standpunkt kun evner at tænke Gud i endelige, kosmiske Relationer akkurat som enhver anden Tanke, ethvert andet Objekt. ¹³⁾ »Den Theologie, der staaer paa Endelighedens Standpunct, spørger kun, hvad Gud er med Hensyn til Verden, og navnligt hvad han i practisk Henseende er for det menneskelige Jeg; den kjender kun det guddommelige Væsens Gjen-skin i det Verdslige, men ikke dette selv; den kjender kun en guddommelig Aabenbaring og Verdensstyrelse, der ikke har Gud selv til Formaal, men kun det, som ikke er Gud. De guddommelige Egen-skaber betegne paa dette Standpunct kun de endelige Relationer, i hvilke Gud kan fattes af den menneskelige Aand, men ikke det guddommelige Væsens egne Bestemmelser«. ¹⁴⁾

Den mystiske Panteisme ytrer sig fra en anden Side betragtet som A t e i s m e og heri ligger »det egentlig Mystiske«. ¹⁵⁾ Ateismen involverer Akosmismen, Gud nægtes ligesaavel som Verden. Mystikeren kan ligesaalidt finde Hvile i Verden som i Gud (betragtet som Personlighed), han benægter jo enhver Endelighedsbestemmelse; men Gud og Verden udtrykker netop Relationen og Endeligheden; derfor hylder Mystikeren Akosmisme og Ateisme, d. v. s. han benægter Verden og Gud som den i Relation til Verden trædende Personlighed, og søger bag begge til det oprindeligste og absolut første, der ligger forud for Gud og Verden, d. v. s. han søger Guddommen, »det

¹²⁾ p. 41. — ¹³⁾ p. 41, 42—43. — ¹⁴⁾ p. 43—44. — ¹⁵⁾ p. 38, 49. —

Tredie« som »den guddommelige Personligheds Grund og Muelighed«. ¹⁶⁾ Her er det sande Mysterium, og den fulde Enhed med denne »deus implicitus« betragtes som det højeste Gode. Den mystiske Bevidsthed finder imidlertid ikke blivende Hvile i Uendelighedens Mysterium, men søger netop i Savnet af et bestemt, endeligt Indhold over i Aabenbaringen, hvorfra den atter higer over i Mysteriet og kommer saaledes til at bevæge sig i en uafbrudt Oscillation mellem Mysterium og Aabenbaring, mellem deus implicitus og deus explicitus. ¹⁷⁾

Denne Tankegang kan Martensen dog ikke tiltræde helt og fuldt. Ganske vist indeholder Mystikens Stræben efter Guddommen som den metafysiske Grund til Guds Existens en »høi, ægte speculativ Tanke«; ¹⁸⁾ men ikke destomindre er det netop for Martensen dens *M a n g e l*, at det umiddelbare, til Aabenbaring endnu udfoldede Mysterium betragtes som det sande Mysterium, at »dette rene Tanke-dyb, denne Urgrund, ikke expliceres til logisk Idée«, men blot forestilles »som et uendeligt Pleroma, et uudgrundeligt Lyshav, hvor al Farve og Bestemthed er udslukt«. ¹⁹⁾ Den mystiske Bevidsthed gør sig i Oscillationen skyldig i en dialektisk Modsigelse, idet den bevæger sig mellem Mysteriet og Aabenbaringen som to Momenter, som den ikke forener (»medierer«), men lader falde fra hinanden; den søger Guddommen udenfor Gud, Mysteriet udenfor Aabenbaringen.

»Det abstracte, rene Væsen, der kun skal være et forsvindende dialectisk Moment i den speculative Tænkning, hypotaserer den som en for sig bestaaende Sphære«. ²⁰⁾ Mystikens *H o v e d m a n g e l* er netop Mediationen, Begrebet. ²¹⁾ »Mysteriet eller den guddommelige Idée i sin substantielle Væsensfylde er Grunden til al virkelig Tilværelse, Livets usynlige Rod og Hemmelighed, og al religiøs og speculativ Interesse gaaer ud paa at leve i denne og at optage den i Bevidstheden«. ²²⁾ Mystikeren har Ret i, at Mennesket kan trænge ind i Mysteriet, men Uret i at betragte det umiddelbare Mysterium, d. v. s. det til Aabenbaring endnu udfoldede Mysterium som det sande og den umiddelbare Identitet som det højeste, skønt Sandheden er, at først det til Aabenbaring udviklede Mysterium er det sande. Begreberne Mysterium og Aabenbaring er ikke sande udenfor, men kun i hinanden. »Aabenbaringen indeholder Forskjellen, Negationen,

¹⁶⁾ p. 49. — ¹⁷⁾ p. 50—51. — ¹⁸⁾ p. 49. — ¹⁹⁾ p. 50. — ²⁰⁾ p. 52. — ²¹⁾ p. 54. — ²²⁾ p. 52. —

Modsætningen, der er Betingelse for al Bevidsthed og Erkjendelse; men ligesaameget indeholder den Eenheden. Aabenbaringen er System, articuleret Logos, uendeligt Begreb, hvis dybeste Udtryk er Selvbevidsthed, Personlighed . . . Ligesom kun Det, der har et Mysterium i sig, det er at sige, hvad der staaer i umiddelbart Identitetsforhold til Idéen, har Noget at aabenbare, saaledes er paa den anden Side Mysteriet kun virkeligt, naar det er Liv og Aand, d. e. concret, aabenbar Idée, der beroer paa Umiddelbarhedens Udvikling gjennem det Negative. Var det Negative ikke, var der ingen Endelighed i den absolute Idée, da kunde Livet ikke vinde Skikkelse, da var der ingen Bevidsthed eller Villie, ingen creaturlig Existents, ingen Smerte eller Lyst, da var Alt kun en øde Stilhed, hvori ingen Aand rørte sig, hvor der hverken var Gud eller Menneske. Men for at Gud og Menneske og Creaturenes hele Mangfoldighed kan være, maa det guddommelige Væsen udvikle Negationen, adskille sig fra sig selv, at dets Mysterium kan opgaae i Personlighed; og kun den personlige eller den sig selv og sin Skabning aabenbare Gud er den sande Gud. Et Mysterium uden Aand og Aabenbaring er en Modsigelse . . . . De evige Væsenheder slumre i det umiddelbare Mysterium, men den Modsigelse, hvormed de ere beheftede, har sin Grund i deres Umiddelbarhed, at de ikke ere gjenspejlede i den vidende Aand. Idet Mysteriet bliver aabenbart, befrier det sig fra sin Modsigelse og udvikles til Begreb. Aanden er selv Mysteriet; der kan ikke skjælnes mellem Sandheden og dens Erkjendelse; den guddommelige Viden er selv Sandheden, den guddommelige Villie er selv det Gode«. ²³⁾

Som Mysterium og Aabenbaring er evig forenet i den guddommelige Aand, skal de blive forenet i den menneskelige Aand, der er bestemt til at være et guddommeligt Aabenbaringspunkt. ²⁴⁾ Den mystiske Bevidsthed forfejler sin Bestemmelse som religiøs Bevidsthed paa det Punkt, hvor den naar sit højeste Maal og sætter sig som mystisk. Gud og Menneske »neutraliseres« i den mystiske Enhed i en absolut Indifferens istedetfor at forenes i Aabenbaringen, hvor alle kvalitative Forskelle er bevarede i Enheden, ogsaa den allervæsentligste Forskel: Forskellen mellem Skaber og Skabning. Hvor den mystiske Panteisme opløser alle »kosmiske« Existenser i lutter Accidenser, lader Aabenbaringen — principium individuationis tro — dem p. d. e. S. alle fremtræde i relativ Selvstændighed; men idet de p. d. a. S. alle kun »subsistere som relative Aabenbaringspuncter for

²³⁾ p. 52—53. — ²⁴⁾ p. 53. —

den absolute Personlighed, idet de alle gennemstrømmes af den ene guddommelige Substants, og alle, det være sig indirecte eller directe, staae i Rapport til det ene absolute Subject, bliver Individualitetens isolerede Selvstændighed ophævet i denne uendelige Mediation«. ²⁵⁾

I Modsætning hertil søger Mystiken, der mangler Mediationen eller Begrebet, efter Friheden »ved at udrydde sig af Verdenslivets Relationer og ved en umiddelbar Transsubstantiationsact at forvandle det Timelige til det Evige istedetfor at vinde det Evige gennem det Timelige. Dens Theorie vil vinde det Absolute ved at abstrahere fra Tænkningens endelige Bestemmelser istedetfor at sammenfatte dem i Begrebet. Men i denne sin Negation af Endeligheden kan den ikke være consequent; den forholder sig ubestemt og svævende og mener ideligt det Modsatte, af hvad den siger«. ²⁶⁾ Paa Grund af Oscillationen mellem Mysterium og Aabenbaring udtaler den mystiske Bevidsthed snart de dybeste Erkendelser af Aabenbaringens System, »foretager begrebmæssige Mediationer af den christelige Speculations høieste Problemer«; snart søger den det absolute (Sandheden) bagved det absolute. Hine Blik i Aabenbaringen, der for Martensen staaer som »evige Sandheder, . . . ledende Lyspuncter«, indhyller sig atter i Mørke for den mystiske Bevidsthed; den »skuer« ganske vist »Begrebets Grundtræk«, men tænker dog ikke Begrebet som Begreb, »den er ikke sig selv mægtig og altsaa heller ikke i fuld Besiddelse af sine egne Idéer«. Mystikeren kan jo saaledes i samme Aandedræt benægte og bekræfte Endelighedens Realitet. ²⁷⁾

Det karakteristiske og interessante, men tillige det usande og ufri i den mystiske Bevidsthed beror paa, at den er umiddelbar, subjektiv Enhed af Religion og Filosofi. Vel er Enheden af de to Momenter det højeste; men den sande Enhed vindes kun gennem Momenternes Adskillelse, d. v. s. naar den videnskabelige Tanke og det religiøse Gemyt indgaar en »fri Forsoning«. ²⁸⁾ Det er netop ikke Tilfældet i Mystiken, der indtager en Mellestilling mellem Religion og Videnskab. Den religiøse Bevidsthed ejer i Kraft af sit iboende spekulative Moment Filosofien som Kim (implicite). Idet det spekulative kommer til Gennembrud som saadant, kommer Mystiken p. d. e. S. til at ligge over Religionen; men det spekulative umiddelbare Forening med det religiøse i den mystiske Bevidsthed gør, at Mystiken p. d. a. S. kommer til at ligge under Videnskaben. Mystikens Tænken er »Andagt, dens Grandskning er Cultus, Tanken er ligesom heftet fast til det re-

²⁵⁾ p. 54. — ²⁶⁾ p. 55. — ²⁷⁾ smst. — ²⁸⁾ p. 56. —

ligiøse Subject og dettes fromme Tilstande«. ²⁹⁾ Derfor kan Religionen ligesaa lidt blive Objekt for Spekulationen, som denne kan blive Objekt for sig selv. Det spekulative er i Mystiken tilstede som »en sig af Religionen udviklende mægtig Drift, der ifølge sin Natur vil sætte det, hvad Religionen oprindeligt er, Forsoningen og Identiteten af Livets Modsætninger, navnlig Identiteten af Gud og Menneske«, en Identitet der faar sin første umiddelbare Skikkelse i den panteistiske Tanke. ³⁰⁾ »Denne Tanke opvælder i det religiøse Gemyt som en sprudlende Kilde, der overstrømmer Religionens positive Indhold. Subjectet er ikke mægtigt til at beherske og lede Strømmen, men er bestandigt nær ved at drukne deri, fordi det ikke kan faa Strømmen udenfor sig, ikke gjøre sin Tanke til Object«. ³¹⁾ Da det religiøse og det filosofiske Jeg saa at sige ikke kan vristes fra hinanden, maa den mystiske Bevidsthed gaa tilgrunde i sin egen aandelige Rigdom, da den jo ikke kan objektivere sig denne. ³²⁾

Den manglende Objektiveringsevne influerer ogsaa paa den mystiske Bevidstheds Forhold til *A a b e n b a r i n g e n*; den kan vel ofte i Aabenbaringskredsen udtale, men ikke i Længden fastholde den sande, spekulative Identitet af Subjekt og Objekt, fordi Bevidstheden ikke evner at fastholde sig selv i Tankestrømmen. Aabenbarings Genstande kan ikke holdes fast, og Aabenbaringen forvandles ideligt fra virkelig Historie til »et Indre, . . . en reen Væsenhed, der indeslutes og forsegles i Sjælens tause Identitet«. ³³⁾ Uden at vide af det lægger den mystiske Bevidsthed den Dualisme mellem Mysterium og Aabenbaring, hvorimellem den oscillerer, ind i det guddommelige Væsen selv og ender med at gøre Aabenbaringen til »en uudsigelig Hemmelighed«. ³⁴⁾

Martensen griber her Lejligheden til at drøfte det omstridte Problem om *G u d s U b e g r i b e l i g h e d*. Man kan hævde, at Gud er ubegribelig i subjektiv Forstand, d. v. s. at selvom Gud er begribelig for sig selv, kan Mennesket dog ikke fatte ham p. Gr. af den menneskelige Erkendelsesevnes subjektive Begrænsning og Begrebernes Endelighed. Denne subjektive, rationalistiske Opfattelse forkaster Martensen, fordi den dermed adskiller, hvad Gud har sammenføjjet: guddommelig Aabenbaring og menneskelig Selvbevidsthed. Men Guds Ubegribelighed kan ogsaa opfattes i objektiv Forstand, d. v. s. at Gud bestemmes som ubegribelig for sig selv, at Gud som

²⁹⁾ smst. — ³⁰⁾ p. 56—57. — ³¹⁾ p. 57. — ³²⁾ smst. — ³³⁾ p. 58. — ³⁴⁾ smst. —

det ene, differensløse Væsen bliver ubegribelig, fordi Begribning forudsætter Endelighed, at Ubegribeligheden ligesom bliver en guddommelig Egenskab. Overfor dette objektive, mystiske Standpunkt maa Filosofien p. d. e. S. indrømme Guds Ubegribelighed; da kun det i sig udviklede kan være Genstand for Begreb, kan Gud som det umiddelbare Mysterium selvfølgelig hverken begribes af andre eller af sig selv, idet Gud eller rettere Guddommen (for at tale i Mystikens Sprog) ikke har adskilt sig i Subjekt og Objekt. P. d. a. S. maa Filosofien indvende, at Mystiken sætter et abstrakt Skel mellem Mysterium og Aabenbaring; den maa paavise den Modsigelse, der skjuler sig i den i sig selv indhyllede Umiddelbarhed, og som tvinger denne til at udvikle sig til Begreb. ³⁵⁾

Paa Grund af Mystikens Oscillation mellem Mysterium og Aabenbaring ³⁶⁾ fremkommer det dobbelte, indbyrdes uformidlede Drag af Panteisme og Teisme. Som den kristelige Spekulation derfor maa anerkende et dybt Sandhedsmoment i Mystikens Forhold til Panteismen i Mysteriekredsen, genfinder den sin egen dybeste Sandhed i Mystikens Betoning af Forholdet mellem Gud og Menneske som mellem Skaber og Skabning, hvilket betones i Aabenbaringskredsen. ³⁷⁾ Det skyldes netop Oscillationen, at »Mystiken har ligesom to Hanke, hvori den kan gribes«, ³⁸⁾ nemlig Panteismens og Teismens Hank. Det forklarer ogsaa, at den kristelige Mystik kan føre energisk Polemik mod Panteismen udenfor sig selv, men ikke evner at oprykke Panteismens Rod, der skjuler sig i dens eget Dyb; ³⁹⁾ Mystikerne overvinder Panteismen »i enkelte seirrige Trefninger, men da de i deres mystiske Natur bære Pantheismens Princip, vaagner dette paany, og uden selv at vide af det give de sig atter i Substantsens Vold«. ⁴⁰⁾

Netop i Aabenbaringskredsen har Mystiken anteciperet den nyere Spekulation, idet den har indledet et højere Trin i den teologiske Erkendelse af det kristelige Dogme. ⁴¹⁾ I Modsætning til den skola-stiske Supranaturalisme, for hvilket Dogmet staar som »en fremmed, uigjennemtrængelig Positivitet«, gør Mystiken en immanent Forstaelse af Dogmet gældende, d. v. s.: »Den Tanke om Guds Immanents, der i dens Adskillelse fra Aabenbaringen førte til Pantheisme, maatte i Aabenbaringskredsen føre til en Beskuelse, i hvilken i det mindste Spirene ere givne til den dybere, speculative Opfattelse af

³⁵⁾ p. 58—59. — ³⁶⁾ p. 51. — ³⁷⁾ p. 73. — ³⁸⁾ p. 83. — ³⁹⁾ p. 82. — ⁴⁰⁾ p. 77. —

⁴¹⁾ p. 84. —

Guds Personlighed som den, der i sig indeholder Menneskets Personlighed som sit eget Moment«. ⁴²⁾

Det indlyser allerede af Mystikens Opfattelse af *creatio*. Den er enig med den kirkelige Teologi i at tilskrive Verdens Skabelse og Opholdelse Guds Kærlighed og Godhed; men den nøjes ikke med at tænke sig disse Egenskaber som Udtryk for en til Vilkaarlighed grænsende formel Frihed, men derimod som det guddommelige Væsens Nødvendighed. For Mystiken er Skabelsen og det dermed givne Forhold mellem Skaber og Skabning ligesaameget til for Menneskets som for Guds egen Skyld, uadskilleligt fra selve den guddommelige Livsproces; Mennesket kan ligesaalidt undvære Gud som Gud Mennesket. Mystiken tænker m. a. O. Guddommens Forhold til Verden ikke alene under Kausalitetens Begreb (som den kirkelige Teologi), men under Substantialitetens Begreb. ⁴³⁾

Her er et Punkt, hvor Mystiken efter Martensens Vurdering fører ind i Kristendommens spekulative Idé og saaledes ophæver den traditionelle Teologis exoteriske Betragtning. Hører Kærlighed og Godhed til Guds Væren og er det deres Væsen at meddele sig («at være *Communicativum Sui*»), er det ikke nødvendigvis en panteistisk, men ligesaavel en kristelig Tanke, at Gud uden Verden ikke er Gud. ⁴⁴⁾

Mystikens Teologi opfatter ikke Kærlighed og Godhed i snæver etisk, men derimod i metafysisk Betydning som Betegnelse for det guddommelige Væsens egen nødvendige Livsbevægelse; det almindelige og bestemtere Udtryk herfor er Aabenbaring, der betragtes som den egentlige Grund til Skabelsen. Der gives en dobbelt Aabenbaring: 1) Guds indre Aabenbaring, hvor den personlige Forskel opstaar, altsaa Personernes Forskel i Triniteten; den indre Aabenbaring eksisterer kun som Idealitet (som et »Væsen«) og ligger forud for Skabningen. 2) Guds ydre Aabenbaring, hvor Idealiteten bliver Realitet, hvor Aabenbaringen fra et blot »Væsen« bliver »virkelig Gjærning«; for »hvad der i Gud er oprindeligt og væsentligt, det vil Gud have udført og udøvet, at det kan blive formet og virkeligt«. ⁴⁵⁾ Det kan ikke ske uden Skabning, derfor maa denne være. Verden er saaledes blot til, for at Gud kan blive aabenbar. ⁴⁶⁾

Heri finder Martensen, at Mystiken med Rette skelner mellem *manifestatio ad intra* og *manifestatio ad extra*, at den sidste er nødvendig og uadskillelig fra den første, at Guds Selvaabenbaring in-

⁴²⁾ smst. — ⁴³⁾ p. 85. — ⁴⁴⁾ p. 85—86. — ⁴⁵⁾ p. 88. — ⁴⁶⁾ p. 88—89. —

volverer hans Verdensaabnbaring, d. v. s. hans »Aabenbaring for det Andet og dettes relative Subsistents«; ⁴⁷⁾ manifestatio ad extra er Evolution af manifestatio ad intra, hin involveres i denne, »føres tilbage til den guddommelige Personligheds Middelpunct, der igiennem sin egen Yderlighed først bliver sig selv virkelig inderlig. Guds Aabenbaring i og for Verden er Moment i hans Selvaabenbaring«. ⁴⁸⁾ Troen paa en væsentlig, nødvendig og sand Aabenbaring, som hører med til Virkeligheden af Guds egen Tilværelse og Viden, finder kun sin Retfærdiggørelse i »den evige Copula« mellem Guds dobbelte Aabenbaringsformer; at overskære dette »Copula« er ensbetydende med at hylde »en flad Theisme«. ⁴⁹⁾

Mystiken betragter p. d. e. S. (i Mysteriekredsen) Gud som den navnløse, men p. d. a. S. (i Aabenbaringskredsen) som den, der involverer et indre Modsætningsforhold, og hvis Personlighed er Modsætningsmomenternes Mediation, hvilket fører til Treenigheden s l æ r e n. ⁵⁰⁾ Selvom Mystiken ogsaa her kan gøre sig skyldig i Panteismens Vildfarelse, betegner dens Trinitetstanker dog en Antecipation af den spekulative Erkendelse, at creatio og Guds evige incarnatio er Momenter i den trinitariske Proces, at »Sønnens Idée ikke er uden Idéen om Verden«; men Mystiken giver ingen udførlig Fremstilling af Skabelses- og Treenighedsdogmet, da den jo ikke er dikteret af en objektiv, teoretisk Vidensinteresse, men af en subjektiv, praktisk Livsinteresse. ⁵¹⁾

I Modsætning hertil knytter Martensens Interesse sig netop til »en theoretisk Construction af Universum, af Naturen og Historien, hvortil Trinitetslæren kunde blive Nøglen, naar Verdenshistorien blev opfattet som Moment i Guds egen Historie«. ⁵²⁾ Og som Bidrag til en saadan universel kristelig, i Trinitetslæren centraliseret Verdens- og Livsanskuelse spinder Martensen af Metafysikens tyndeste Traade et florfint Net af spekulative Trinitetstanker. Dog gives her ikke en udtømmende Treenighedslære, idet Interessen ikke knytter sig til Forholdet Fader, Søn og Helligaand, men derimod til Fader, Søn og Verden, idet Grundsynspunktet er Forholdet mellem manifestatio ad intra og manifestatio ad extra.

Trinitetslæren udspringer af Tanken om den metafysiske Modsætning og Forsoning i Guds eget Væsen, den er Forsøget paa at konstruere de forskellige Momenter i den guddommelige Selvbevidst-

⁴⁷⁾ p. 89, 92. — ⁴⁸⁾ p. 89. — ⁴⁹⁾ smst. — ⁵⁰⁾ p. 41 flg., 92. — ⁵¹⁾ p. 96, 98, 99, 45 flg. — ⁵²⁾ p. 99. —

hed, skildre den teogoniske Proces, hvorigennem Gud evigt frembringer sig selv. Kriteriet for Trinitetslærens kristelige Karakter beror paa Bestemmelsen af Forholdet mellem Guds Søn og Verden.⁵³⁾ Den teogoniske Proces betegner i Martensens Sprogbrug Guds Selvobjektivering, d. v. s. Guds Krav om at anskue sig selv ikke blot som guddommelig Substans, men først og fremmest som det absolute Jeg i et andet end han selv (altsaa i sit »Negative«). Det andet kan dog ikke denne Verden være, her er kun Stykværk, men ingen hel Gud. Naturen er »subjectløs«, de endelige Aander udgør hver for sig kun en relativ Aabenbaring af Gud og mangler som Totalitet betragtet »det absolute Selv, Centralpersonligheden i de endelige Aanders System«. ⁵⁴⁾ Gud finder først sin Selvaabenbaring, naar han kan »speile sig i Sønnens evige Øie«. »I Selvobjectiveringen er det . . . fremfor alt Subjectet, der maa fordobble sig og som Object ikke ophøre at være Subject«. ⁵⁵⁾ Verdens Tilværelse er altsaa ikke en primær (»umiddelbar«), men en sekundær (»middelbar«) Nødvendighed for Guds Aabenbaring. I Guds Selvaabenbaring kan ikke Verden, men kun Sønnen, der selv er Gud, tænkes som »det første Negative«, hvorimod Verden kan betragtes som Sønnens »Andet« (»alterum dei filii«), »som den i Sønnen indeholdte Negation, der forudsætter Sønnen som sit positive Prius«. ⁵⁶⁾ Det er kun gennem Sønnen, at Gud forholder sig til Verden (og Mennesket). Sønnen er saaledes metafysisk set Midler mellem Skaber og Skabning.

Er Verdens Tilværelse p. d. e. S. »medieret« ved Sønnen, er dennes Aabenbaring p. d. a. S. »medieret« ved Verden. Verdens Skabelse og Sønnens evige Menneskevordelse kan ikke falde udenfor den trinitariske Proces, da Guds ydre og indre Aabenbaring kun er to Sider i eet og samme Begreb. Fra Trinitetsstandpunktet faar den Tanke, at uden Verden er Gud ikke Gud, sin nødvendige Gyldighed og kristelige Betydning, idet den er Udtryk for, at Guds Søn ikke vilde svare til sit Begreb: at være Selvmodsætningen i det guddommelige Væsen, hvis Verden ikke eksisterede. En reel Modsætning kræver nemlig, at Sønnens Væsensenhed med Faderen involverer Væsensforskell fra ham, at Sønnen m. a. O. ikke blot er Gud, »Faderens Eenbaarne«, men ogsaa Menneske, »Alskabningens Førstefødte«, at han baade har guddommelig og ikke guddommelig, d. v. s. kosmisk Natur. Kommer Modsætningsmomentet mellem Fader og Søn ikke

⁵³⁾ p. 92. — ⁵⁴⁾ p. 93. — ⁵⁵⁾ p. 94. — ⁵⁶⁾ smst. —

til sin fulde Ret, faar Guds Selvobjektivering ikke sand Virkelighed. Denne kræver, at Sønnen »aabenbares gennem sin guddommelige Naturs Negation, en creaturlig Verden maa sættes, der er det Negative til Sønnen, men som netop derfor hører ham til og har ham til sit Princip. Hvad der altsaa fra eet Synspunct betragtet er Skabelse, Frembringelsen af en Verden, der er væsensforskjellig fra Guds Søn, er fra et andet Synspunct Sønnens evige Menneskevordelse. I den menneskelige Natur, der er capax dei, kan Sønnen aabenbares som den personlige Verdenssjæl, som Universets inderste Selv, dets Forsoner og Midler, og da han i denne sin Verdens-Natur ikke ophører at have den guddommelige Natur, der tilkommer ham som Faderens evige Væsensbillede, er han det sande personlige Ikke-Jeg, som Faderen søger. Først da kan Faderens Kjærlighed til Sønnen tænkes som en reel Kjærlighed, naar han i ham ikke blot elsker sin egen guddommelige Natur, men tillige en anden Natur, naar han elsker ham som den Alskabningens Førstefødte og i ham den hele Verden, det i ham indesluttede System af skabte Aander. . . . Den treenige Gud kan ikke undvære Mennesket. Gud kan ikke fuldbyrde Tanken om sit Jeg uden dermed ogsaa at fuldbyrde Tanken om Mennesket, som det negative, endelige Punct, der maa være i hans Gjenstændighed, for at denne kan blive en alvorlig, en virkelig Alteritet«. ⁵⁷⁾

I Kristologien gentager Oscillationen sig mellem Aabenbaring og Mystarium. ⁵⁸⁾ Det er ganske vist det epokegørende i Mystikens Kristussyn at have gjort Menneskets Væsensenhed med Kristus til Centrum for den kristologiske Betragtning (Kristus er vor Broder); ⁵⁹⁾ men det udelukker dog ikke visse Vildfarelser. Skønt Mystikeren forudsætter Kirkelæren og Kristi historiske Virkelighed, fører den mystiske Proces netop til, at Idéen gør sig gældende paa Traditionens Bekostning. ⁶⁰⁾ Ud fra det praktisk subjektive, etiske Standpunkt er Mystikeren kun »begeistret« for en moralsk Kristus, for det i Kristus, der genspejler Mystikerens eget Ideal af Gudsmennesket. ⁶¹⁾ Sønnens Personlighed og historiske Inkarnation opløser sig i Kristi »Væsen«. I den mystiske Identitet af Sjælen og Kristus opnaas en Enhed, hvor Modsætningsmomentet er ganske udvisket, derfor flyder Subjekt og Objekt kaotisk sammen i Væsenets ubestemte Almindelighed, de bliver eens istedetfor eet. ⁶²⁾ Derved

⁵⁷⁾ p. 95—96. — ⁵⁸⁾ p. 116—117. — ⁵⁹⁾ p. 101. — ⁶⁰⁾ p. 104—105, 108. — ⁶¹⁾ p. 108—109, 111. — ⁶²⁾ p. 115—116. —

krænkes Aabenbaringsbegrebet, idet Kristusbilledet svæver ubestemt mellem en objektiv historisk og en subjektiv ideel Kristus. ⁶³⁾

Mystiken mangler ogsaa Forstaaelse for Menighedsbegrebet. Den søger Kristi Aabenbaring udenfor hans Menighed, skønt Kristus som den personlige Sandhed kun kan aabnebæres for Menigheden. Den savner Blik for Kristus som »Menighedens Hoved, det personlige Eenhedspunct, i hvem baade Slægten og Individet fuldkommes, . . . den for hele Menigheden aabnebæres Christus, der er Alt for Alle og kun gennem Alle staaer i Forhold til Enhver, kun gennem Samfundslivet som sit aandelige Legeme og Organisme meddeler sig til den Enkelte«. Derfor kommer Mystiken heller ikke til at udvikle den i og for sig frugtbare Tanke, som den ofte udtaler som et Korrektiv, nemlig Tanken om, at hvad Kristus er af Natur, skal alle vi andre blive af Naade. ⁶⁴⁾ Vejen til den mystiske Kristus gaar for Mystikeren udenom Menigheden og Naademidlerne, ligesom Kristi Efterfølgelse foretages uafhængig af Samfundslivet; »Aandens rige, udbredte Liv i Menigheden svinder ind til en subjektiv Væren og Rørelse i Individet, hvor den udøver sine umiddelbare Virkninger«. ⁶⁵⁾ Mystikens Skriftfortolkning er allegorisk (»doketisk«), den udlægger ikke det historiske, positivt givne, men lægger sit eget Indhold ind deri. Mystikeren ser i Skriften kun Afbilleder af den mystiske Proces, genfinder sit eget Spejlbillede af det Ideal af et Gudmenneske, der staaer for hans indre Øje. ⁶⁶⁾

Den mystiske Moral bestemmer Opgaven som Kristi Efterfølgelse, d. v. s. den sande Mystiker skal løse den samme praktiske Opgave, som løstes i Kristi Liv; ⁶⁷⁾ det kreaturlige maa glorificeres, det menneskelige deificeres, hvilket opnaas i Efterfølgelsen, der ikke er en blot moralsk Efterfølgelse, men »en indre, reel og væsentlig Christificationsproces«. ⁶⁸⁾ Det er saavel den guddommelige som den menneskelige Naturs Krav, at det moralske Ideal realiseres, og dets Indhold er ikke alene Guds Vilje, men hans Væsen, som er eet med Menneskets Væsen. Mystiken har fattet Kærnen i al religiøs og spekulativ Moral: at nemlig det at gøre det gode er ensbetydende med at »realisere Gud, bringe hans Væsen til actual Virkelighed«. ⁶⁹⁾ Hvor den mystiske Moral paa Teismens Fartøj holder sig klar af Panteismens Skær, udtaler den det sande, kristelige Moralprincip: »Gud er da ikke blot det moralske Ideal. Som Ideal

⁶³⁾ p. 115, 111. — ⁶⁴⁾ p. 118, 117. — ⁶⁵⁾ p. 119. — ⁶⁶⁾ p. 106—107, 108. — ⁶⁷⁾ p. 120. — ⁶⁸⁾ p. 63. — ⁶⁹⁾ p. 120—121. —

er han kun, forsaavidt som hans Aabenbaring uafbrudt frembringes af Friheden. Men ligesaameget er han i sin evige Selvaabenbarelse den i og for sig selv Værende. Igjennem Mennesket vil han udfolde sit Væsens Riigdom i en ny Aabenbaringsform og gjør sig derfor selv til den menneskelige Naturs Ideal«. ⁷⁰⁾

Hvad Pligtbegrebet angaar (det er Martensens personlige Mening), bliver det uden Realitet, dersom ikke Pligtbudet erkendes som Udtryk for Guds væsentlige Vilje, d. v. s. hvis ikke enhver Pligtbestemmelse i sidste Instans forstaas som en guddommelig Væsensbestemmelse, udtrykt som en absolut Fordring til den menneskelige Natur. Det kristelige Moralbegreb: Pligt mod Gud kan kun opfyldes under Forudsætning af, at Gud træder i et virkeligt Vexelforhold til Mennesket, og idet han gør sig til Menneskets praktiske Ideal, stiller han sig dermed i Afhængighedsforhold til den subjektive Vilje; heraf følger, at opfylder Mennesket ikke Pligten, virker det ligesaavel hæmmende paa det guddommelige Væsen — Egenviljen bliver en Bom for Guds Aabenbaring — som det hindrer Mennesket i at naa sin Bestemmelse. ⁷¹⁾

Ganske vist udtaler Mystiken det sande Moralprincip, men evner ikke at lade det udfolde sig i et sædeligt Verdensliv. Det gælder dens Pligt- som dens Dydsbegreb, at den vil gribe det absolute udenfor det relative og dermed afslører sig som »umiddelbar«. Hvor beundringsværdig den moralske Akosmisme end er, som »tilintetgjør Pligternes smaalige Detail og lader de mangfoldige empiriske Formaal gaae tilgrunde i den ene absolute Pligt«, ⁷²⁾ saa bliver det høje Ideal uvirkeligt, saa længe det »fornemt foragter at nedstige i hiin Detail og unddrager sig Endelighedens Mediation«. ⁷³⁾ Det er Menneskets Pligt at realisere Enheden af guddommelig og menneskelig Natur, dog lader det sig ikke gøre »umiddelbart«, men kun formedelst Kristus som Midler mellem Gud og Menneske. Kristi Efterfølgelse bliver et abstrakt Ideal, dersom det ikke »medieres gjennem Samfundslivet og dets mangfoldige bestemte og endelige Formaal, i hvilke det enkelte Individuum faaer sin beskikkede Deel efter sin særegne Naadegave. Idealet er herved ikke forsvundet, men træder ikke længere frem i den rene Almindelighed«. ⁷⁴⁾

Den kristelige Mystik udgør sammen med den orientalske og neoplatonske Mystik tre verdenshistoriske Typer for Mystik, men den adskiller sig fra disse i Kraft af den kristelige

⁷⁰⁾ p. 121. — ⁷¹⁾ p. 122. — ⁷²⁾ p. 124. — ⁷³⁾ smst. — ⁷⁴⁾ smst. —

Aabenbaring, hvis Hovedmomenter er Trinitet, creatio, incarnatio, Synd og Forløsning; mens de nævnte ikke-kristelige Former for Mystik kun søger abstrakt Befrielse fra Endeligheden, stræber den kristelige Mystik at forløses i Existensen fra den syndige og skyldige Endelighed formedelst Kristus, den i Historien, i den empiriske Endelighed menneskeblevne Gud.⁷⁵⁾ Indenfor den kristelige Mystik gives der atter t r e H o v e d t y p e r: græsk, romansk og germansk Mystik, repræsenteret henholdsvis af Dionysius Areopagita, det 12.—13. og det 14.—15. Aarhundredes Mystik; men den germanske Mystik betegner hel Mystik, altsaa »Mediationen« af de to andre Typer.⁷⁶⁾

I Sammenligning med germansk Mystik betegner *Teofrastus Paracelsus' Naturfilosofi* og *Jacob Böhmes Teosofi* et betydeligt Fremskridt. Istedetfor Mystikens Dualisme mellem Sjælen og Verden, Mysterium og Aabenbaring, og den subjektive, praktiske Enhed af Religion og Filosofi sætter J. Böhme sin Teosofi, hvis karakteristiske Træk er det universelle og objektive. Det hele Univers, Natur og Historie er Genstand for hans Kontemplation; Verdensbevidstheden er forsonet med Gudsbevidstheden. Hovedsagen er »en objectiv Anskuelse af Ideen i alle dens kosmiske Skikkelser; . . . . i den store Verdensudvikling er det enkelte Subject kun et relativt Moment«. ⁷⁷⁾ J. Böhme sætter en objectiv, teoretisk Enhed af Religion og Filosofi og lærer, at Gud ikke kan forblive i Urgrunden, da hans Væsen netop er Vilje til at aabenbare sig. Det endelige indsættes i dets kristelige Ret og Betydning, det negative optræder i fuld Kraft. Hos Mystikerne er der en begyndende, men hos Böhme en fuld Forstaaelse for det negatives Værd, ja, han hylder endog Mediationen som »det virkelige, Livet og Aanden selv«, men han mangler blot den begrebsmæssige Gennemførelse heraf.⁷⁸⁾ I Mod-sætning til Mystikens Miskendelse af Anskuelsen, kommer denne til sin Ret i Teosofien, der dog mangler Begrebet, ligesom Enheden af Religion og Filosofi kun er umiddelbar.⁷⁹⁾ Men begge (baade Mystik og Teosofi) forsynder sig mod Historien, »den forstandige historiske Bevidsthed om den christelige Religions Kjendsgjerninger forsvinder«, man er i Uvished, om det drejer sig om historiske Personer eller almindelige Idéer.⁸⁰⁾ Saavel den mystiske som den teosofiske Aandsstrømning belærer os om »at erkjende den store Be-

⁷⁵⁾ p. 60 flg. — ⁷⁶⁾ p. 64 flg. — ⁷⁷⁾ p. 145. — ⁷⁸⁾ p. 147. — ⁷⁹⁾ p. 115—116, 147—148. — ⁸⁰⁾ p. 148. —

tydning af den kritiske Reflexion i Religionsvidenskaben som et nødvendigt Gjennemgangspunct til den sande Begrebseenhed af Religion og Philosophie. Ethvert Forsøg, der i nyere Tider er gjort til umiddelbart at forsone disse ved at overspringe Critiken og Reflexionen, har kun været en Tilbagesynken til Mystikens og Theosophiens Standpunct, hvilket for en stor Deel gjelder om Schelling og hans Skole«. ⁸¹⁾)

Islæt.

Da Martensens Interesse for middelalderlig Mystik ikke er udsprunget af en primær, historisk Interesse, men af en religiøs Trang og en derigennem vakt spekulativ Søgen efter frugtbare »fermenta«, ligesom hans Vurdering røber Systematikerens principielle Kritik fremfor Historikerens konkrete Vurdering, vil det være naturligt at spørge om Martensens Kilder til det foreliggende Arbejde. Det stadfæster sig atter her, at Martensen er den fødte Eklektiker, der i det foreliggende Tilfælde gør Brug af Tanker, der ganske afgjort kan føres tilbage til Fr. Baader, F. C. Sibbern og G. W. F. Hegel.

Martensen overtager Problemstillingen saavel som Grundsynspunkter for »Princip« og »Kritik« af sit Emne fra FR. BAADERS Metafysik, dog ikke som denne foreligger i Mesterens Skrifter, men derimod i en sammenhængende, klar og enkel Fremstilling af hans betydeligste Discipel, FRANZ HOFFMANN. ⁸²⁾ Efter Baader gives der to diametralt modsatte Betragtningmaader af Forholdet mellem Gud og Verden, den ene er Panteismen, den anden er Teismen. Panteismen er dels Ateisme, forsaavidt den under Hævdelsen af Verden benægter Gud som Gud, dels Akosmisme, forsaavidt den under Betoning af Gud benægter Verden som Verden. Snart ophæves (aufheben) Gud i Verden, snart Verden i Gud, og Menneskets Frihed krænkes herved af den guddommelige Tvang. Overfor denne Betragtningmaade staar Teismen, som Baader sætter lig med Deismen; Forskellen mellem dem erklæres for ugyldig (»nichtig«).

⁸¹⁾ smst. —

⁸²⁾ Fr. Hoffmann, f. 1804, d. 1881, Filosof, Prof. i Würzburg 1835—1881, Tolker af og Talsmand for Fr. Baaders Tanker og senere Medudg. af dennes saml. Skr. (Fr. Ueberweg: Grundriss d. Gesch. d. Phil. Bd. 4 p. 65). Den nævnte Fremstilling er: Vorhalle zur speculat. Lehre Fr. Baader's. (Aschaffenh. 1836). Heraf kommer i Betragtning: Ueber das Verhältniss des Theismus zum Christenthum p. 67 flg. og Der immanente Lebensprocess Gottes p. 126 flg. —

Her sættes en uoverstigelig Kløft mellem Gud og Verden, der begge opfattes som afsluttede Sfærer, der er uden indbyrdes Forbindelse. Selvom Teismen for at undgaa den panteistiske Identifikation ikke udtrykkeligt sætter Verden udenfor Gud, saa gør den det dog i Realiteten. Skønt de to saa grundforskellige Betragtningmaader dybest set er identiske, beror det usande i dem dels paa en Sammenblanding («Confusion»), dels paa en slet Adskillelse. »Gott und Welt müssen aber in der Unterschiedenheit geeint und in der Einung unterschieden gehalten werden«, saavist som al Sandhed kun opnaas ved at overvinde og formidle de polære Modsætningsmomenter. Opgaven bliver altsaa: at bestemme Forholdet saaledes, at Verden paa een Gang er i og udenfor Gud, saa at baade Mennesket i sin Selvstændighed og Gud i sin Absoluthed kommer til deres Ret.⁸³⁾

L ø s n i n g e n søges givet ud fra en subtil, metafysisk Bestemmelse af Guds Selvaabenbaring og hans Verdensaabenbaring; den transcendent Gud tænkes som den absolute Aand og absolute Personlighed, der befinder sig i en evig teogonisk Livsproces, der i Selvaabenbaringen forløber i tre Akter: 1) det guddommelige Livs immanente (esoteriske) Ternar, som kan kaldes logisk Proces; 2) den emanente (exoteriske) Ternar, hvor Gud bliver til Trepersonlighed («Dreipersönlichkeit»), og 3) creatio idealis, d. v. s. den guddommelige urbilledlige Verden, hvor Gud udtaler sig i et Billede; men denne Skabelse maa afgjort sondres fra Guds Verdensaabenbaring, der netop er den materielle Skabelse, altsaa creatio realis.⁸⁴⁾

Ligesaa klart det er, at Martensen her har fundet frugtbar »fermenta«, ligesaa indlysende er det, at han forholder sig selvstændigt og frit til Baader. I Modsætning til dennes omfattende Gudsproces med Adskillelse mellem hans Selv- og Verdensaabenbaring samt stærke Betoning af det fysiske og det voluntaristiske Moment i Gud, forkorter Martensen det metafysiske Drama og lægger Vægten ensidigt paa det intellektuelle Moment i Gud («Selvobjectivering»).⁸⁵⁾ Martensen er enig med Baader i at forkaste den panteistiske Vildfarelse, at Skabelsen (altsaa Guds Verdensaabenbaring) er nødvendig for Guds Selvudvikling, det være sig, at Skabelsen opfattes efter Hegel som et logisk eller efter Schelling som et historisk »Cursus«; men hvor Baader hævder, at Gud i sin Absoluthed og Selvtilstrækkelighed ikke skrider til Skabelsesværket,

⁸³⁾ anf. V. p. 67—69, 73. — ⁸⁴⁾ smst. p. 126—128. — jvf. J. E. Erdmann: *Gesch. d. n. Phil. anf. Bd. p. 602—603.* — ⁸⁵⁾ Fr. Hoffmann: anf. V. p. 127. —

drevet af en Trang eller en Fornødenhed, dér bryder Martensen med ham og slutter sig til F. C. SIBBERN.⁸⁶⁾

Sibbern betragter Guds Verdensaaenbaring som et Udtryk for en Personlighedens og Kærlighedens nødvendige Ytringsform. Der er her ikke Tale om en nødende eller bydende Nødvendighed, men en Nødvendighed, hvor »et Maae« er forenet med fuldkommen Frihed, hvor det sig selv tilstrækkelige alligevel kræver noget andet udenfor sig, som om det altsaa alligevel ikke var sig selv nok. »Det kan kun tænkes som en Nødvendighed og et Krav af Kjerlighed. Thi Kjerligheden har det i sig, at den ej kan være uden det andet, uden sin Kjerligheds Gjenstand, og at den dog ej kræver denne af nogen anden Grund, end alene for at elske, hvilket her ikke er for at modtage, men blot for at give«. ⁸⁷⁾

Det rette Lys over Forholdet: Gud og Verden kaster netop Trinitetslæren, der faar universel filosofisk Betydning, idet Trinitetstanken angaar Guds Forhold til Verden, ikke til Jorden alene. Kærlighedens Skabergud er sig paa een Gang bevidst som den, der »uafhængigt af al Verden er og beroer i sig, og nu skuer hen paa denne Verden og har Omsorg for den, som noget Andet, end han selv, og at Gud dog tillige er sig bevidst som den, der selv er denne Verdens inderste Centrum, og, igjennem sit Forhold til denne Verden, staaer i et uendeligt Forhold til sig selv. Men ligesom Verden er noget Andet, end Gud, saa staaer ogsaa Gud gjennem Verden i Forhold til sig selv, som til noget Andet, end han selv, som til en Deum ex Deo. Gud kunde kun constituere en Verden lige overfor sig som noget Andet end sig, ved at constituere sig selv lige overfor sig, som noget Andet end sig. Hermed er da en Dobbeltthed i Guddommen given. Men som Verdens inderste Centrum er Gud paa eengang Den, som er Eet og Alt i Verden, og dog tillige Den, som er en Subsistens i denne Verden, der staaer i Forhold til de øvrige Subsistenser, altsaa, skjønt Hoved- og Cardinal-Leddene, dog et Led ved Siden af de andre Led. Guddommen, betragtet saaledes som Verdens immanente Grundbevæger (som Gud i anden Person, som Logos), har da baade en guddommelig og en kosmisk (menneskelig) Side: guddommelig og kosmisk (menneskelig) Natur«. ⁸⁸⁾ Guds Søn bliver saaledes »den evige Selvaabenbarelses og Kjerligheds første og tillige altomfattende Gjenstand«. ⁸⁹⁾ Vejen til Gud gaar gennem det

⁸⁶⁾ Fr. Baader: Spec. Dogm. 4 Hft. p. 95, 34. — ⁸⁷⁾ F. C. Sibbern: Erk. o. Gr. p. 110, 109—110. — jvf. s. F.: Fil. Ark. p. 142. — ⁸⁸⁾ smst. p. 133, 147, 142—143. — ⁸⁹⁾ Erk. o. Gr. p. 110—111. —

centrale Led, Sønnen, som baade er alles »Mediator«, hvorigennem Gud meddeler sig som Aand, og deres Broder.⁹⁰⁾

Hvad Sibbern har udkastet i Fragmentets Form som Tankefrø, spirer og bærer Frugt i Martensens System, næret ved lette Vinde fra en simili-Hegelsk Dialektik, der ikke blot gør sig gældende i Martensens Tankeform, men ogsaa i hans Syn paa den historiske Udvikling (jvf. Tredeelingen ovenfor i hele Mystikens og indenfor den kristelige Mystiks Historie).

Modtagelsen.

»Mester Eckart« udkom under de gunstigste Forhold: den spekulative Aandsretning var herskende i Litteraturen, Forfatteren var en kendt, beundret og berømt Universitetslærer. Skriftet fik en velvillig Modtagelse uden kritisk Modsigelse herhjemme. Man indskrænkede sig til smaa beundrende Bemærkninger, men ingen fordristede sig aabenbart til en offentlig teologisk-filosofisk Drøftelse eller historisk Vurdering af Arbejdet. Det »kjernefulde og interessante«, det »høitskattede« Skrift maa ihvertfald have fundet en overordentlig modtagelig Jordbund, idet Martensen 1851 kunde udsende det paany, reelt væsentlig uforandret, formelt som »en Reenskrift, i hvilken de oprindelige Tanker fremtræde i en mere almeen læselig, tydeligere og fuldstændigere Skikkelse«. ⁹¹⁾

Afsluttende Bemærkninger.

Det er klart, at Martensen var i Pagt saavel med T i d e n s som med sin egen Psykes Grundretning, da han fordybede sig i Mystik og Teosofi. Den med Romantikens hele Aandsretning vaagnende Interesse for Middelalderen kom ogsaa til at omfatte Mystiken. Det var dog først omkring 1825, at Mester Eckarts Navn dukkede op hos forskellige tyske Filosofer og Teologer (Baader, Görres, Schelling, Hegel); Martensens Arbejde har Æren af at være Nummer 2 i den lange Række af Bøger og Afhandlinger om Eckart, og det efterfulgtes i 1840'erne af en omfattende Mystik-Litteratur i Tyskland. ⁹²⁾

Psykiisk set var Mystiken en sand Oase for Martensens re-

⁹⁰⁾ Fil. Ark. p. 144. — ⁹¹⁾ »Fædrelandet« 1840 Nr. 279 (J. Fr. Hagen). — T. T. Bd. 5 1841 p. 178; Bd. 3 1852 p. 157—158. — H. Martensen: Mester Eckart. Ny Udg. Kbh. 1851 Forord. — Ang. tysk Oversætt. se Julius M: p. 4. — ⁹²⁾ Aage Marcus: Mester Eckehart. Kbh. 1917 Forord, p. 24,

ligiøs-spekulative Higen; her søgte det mystisk-emotionelle og det teosofisk-intellektuelle i hans Sjæl Tilfredsstillelse for sin dybe og vide Trang til Expansion og Syntese. Var det end et »Tilfælde«, der i Heidelberg havde ført ham til germansk Mystik, viste den fortsatte Fordybelse heri, at han netop i denne Type af Mystik havde fundet den ypperste Blomst i Mystikens brogede Buket af de forskellige Arter. Selvom hans Interesse ikke knyttede sig saa meget til den mystiske Individualitet som til den mystiske Aandsretning som et Hele, var han dog ikke optaget af Mystiken som et blot historisk Fænomen, men fordi den ejede en »Gehalt«, som hører til »de evige og nærværende Aandsanliggender«. ⁹³⁾ I Mystikernes »opbyggelige Philosophie« fandt han den spekulative »Pointe«, her flød Panteismen som en rig Strøm, snart sammen med, snart udenfor Teismens Løb. ⁹⁴⁾ Fordybet heri og befrugtet heraf gav Martensen sig hen i Skildringen, uhæmmet af Latinens Snørliv og Tankens Stringens, som Tilfældet var i Licentiatafhandlingen. Her kunde hans dybe Følelsesliv og vide Tankehigen udfolde sig helt og fuldt. Forsaavidt havde han i den religiøse Inderlighed og spekulative Dybde væsentlige Betingelser for at blive Mystikens Historiograf; men saavel hans Anlæg som religiøs Personlighed og ikke som kritisk Forsker, som hans Skoling i det Hegelske System, hvis konstruktiv-historiske Syn paa Udviklingen han netop hyldede, ⁹⁵⁾ betød ligesaa væsentlige Mangler og var ligesaa betydelige Hindringer for, at han kunde løse en historisk Opgave paa en historisk tilfredsstillende Maade. »Mester Eckart« blev iøvrigt ogsaa dengang fra tysk Side skarpt kritiseret som historisk Arbejde betragtet og er nu forlængst forældet som Følge af den senere Eckart-Forsknings betydningsfulde Fremskridt; ⁹⁶⁾ men derimod beholder det afgjort Værdi som Bidrag til at belyse Martensens Psyke og Teologi.

Det taler stærkere end noget andet Arbejde fra Martensens Haand om, hvilken Magt P a n t e i s m e n havde over ham — det kaster ogsaa Lys over Berliner-Krisens Problem —, men tillige med hvilken Kraft han søgte at hævde Teismen og normere Panteismen her ud fra. Havde han i Licentiatafhandlingen udelukkende Øje for det falske i Panteismen (det være sig i dens subjektive eller objektive Form), har han her et aabent Øje for det sande deri, som han netop søger at

155. — H. Martensen: Mester Eckart (1840) p. 3—5. — Theol. Stud. u. Krit. Bd. 1—2 Hamb. 1845 p. 721 flg. — ⁹³⁾ H. Martensen: smst. p. 18, 37, 38; 2. — ⁹⁴⁾ smst. p. 6. — ⁹⁵⁾ jvf. ovenfor. — ⁹⁶⁾ Jahrb. f. wissensch. Krit. Berlin 1845 Nr. 112—114 Sp. 890 flg., 905 flg. (H. Reuter). — Aage Marcus: anf. V. Forord, p. 22 flg. —

udskille og indoptage som Element i Teismen. De to Afhandlinger fra 1837 og 1840 betegner tilsammen supplerende Indledningsværker til Martensens Teologi: Autonomi-Arbejdet kritiserer Rationalismens, »Mester Eckart« Mystikens Gudsbevidsthed, begge skyer de extreme Standpunkter som usande Modsætninger og hylder Mediationen, Syntesen; begge optager de Sandhedsmomenter fra Middelalderens Aandsliv: det førstnævnte den Baaderske, af Skolastik influeret Erkendelsesteori, det sidstnævnte Mystikens metafysiske »fermenta«. Panteismen og Teismen tvinges til at give deres Bidrag til Trinitetslæren, der for Martensen er Nøglen til en teoretisk Konstruktion af Universet, af Natur og Historie, af hele Verdenshistorien, der skal betragtes som Moment i Guds egen Historie. Panteismen og Teismen betragtes ikke her som teologisk Metafysik, men som universel filosofisk-teologisk Metafysik, der udmøntet til Bedste for Trinitetslæren saaledes skal blive af fundamental Betydning for Martensens, under Steffens og Hegel undfangede Ungdomsmaal: den universelle kristelige Livs- og Verdensanskuelse, trinitarisk centraliseret.⁹⁷⁾

I personlig kristelig Henseende er »Mester Eckart« et levende Bevis paa, hvor stærkt det spekulative Moment i Martensens Psyke havde udviklet sig, omend det ligger i lige Fortsættelse af den foregaaende Udvikling. Derimod noterer man med Interesse, at han ogsaa synes for det religiøse Moments Vedkommende at have udviklet sig, idet han betoner Synd og Skyld, Frelse og Forløsning, Omvendelse og Genfødelse paa en saadan Maade, at det betegner et afgjort Fremskridt i Sammenligning med Licentiaafhandlingen.⁹⁸⁾

Hvor ubetinget enig man end kan være med Edv. Lehmann i, at man vilde være en daarlig Dansker, dersom man tog den lille gulnede Bog, »Mester Eckart« ihænde uden Ærbødighed, »saa fint som den er følt, saa gennemtænkt den er i hver en linie og saa talentfuld skrevet i sin filosofisk sirlige stil«,⁹⁹⁾ ligesaa afgjort er det, at den gulnede Bog ej heller er uden »Pletter«. Man savner formelt Klarhed over Skellet mellem Martensens Skildring af Mystiken og hans Udvikling af sin egen Teologi, og denne sidste fattes baade det definerede og det stringente. Reelt lader det sig heller ikke nægte, at hvor »aaabenbaringstroende« Martensen end er, er han dog ikke uden »speculative Extravaganz«, hvorom jo især Idéen om Kristi evige Menneskelighed vidner (ctr. Johs. 1, 14).¹⁰⁰⁾

⁹⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 176, 26—27, 54. — ⁹⁸⁾ jvf. smst. p. 181, 128, 132—133. —

⁹⁹⁾ Edv. Lehmann: Mystik i Hedenskab og Kristendom. 2 Udg. Kbh. 1921 p. 120. — ¹⁰⁰⁾ jvf. A. G. Rudelbachs Rec., Zeitschr. f. d. ges. Luther. Theol. u. Kirche. 3 Jahrg. Lpz. 1842 p. 193. —

Kapitel 12.

MORALFILOSOFI OG KRISTELIG ETIK.

Moralfilosofi.

SKØNT Martensen ved sin Universitetsansættelse og i flere Aar derefter egentlig havde sine »Grundproblemer« i Dogmatiken, blev det første System, som han fik udarbejdet og udgivet, dog ikke en Dogmatik, men derimod en Etik: »*Grundrids til Moralphilosophiens System*« (1841), et Arbejde hvis Tilblivelse »nærmest« skyldtes de moralfilosofiske Forelæsninger i det filosofiske Fakultet for »Russerne«, hvor han dog kun een Gang kom til at gøre Brug af det (S./S. 1841). ¹⁾

Hovedtanker.

²⁾ Martensen bestemmer Moralfilosofien eller Etiken som »Videnskaben om det Gode, forsaavidt som dette er sat som den uendelige practiske Opgave for Mennesket, og virkeliggjøres ved den frie Villies ideale Stræben«. ³⁾ Etiken fremstiller den absolute praktiske Idé, Personlighedens fri Selvudvikling til sit Ideal gennem Objektivitetens Fornuftnødvendighed ⁴⁾ og omfatter hele Sædelighedens Omraade i »Begrebets omfattende System«. ⁵⁾ Mens Antropologien betragter det gode blot som en indre Mulighed i Menneskets Natur, og Retslæren indskrænker sig til Frihedslivets Yderside, koncentrerer Moralfilosofien sig om Frihedslivets Inderside og betragter det gode i dets Overgang fra Mulighed til Virkelighed i Kraft af Viljens fri Selvbestemmelse. ⁶⁾ Det gode betragtes af Religionsviden-

---

¹⁾ H. Martensen: Grundrids til Moralphilosophiens System, udgivet til Brug ved academiske Forelæsninger. Kbh. 1841 p. III. — M-D. Brev Bd. 1 p. 24. — M: Levnet II p. 3, 12. — jvf. nærv. Afh. p. 156. — ²⁾ smlg. Brev 24/6 1841 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 23 flg. — ³⁾ anf. Grundrids § 1. — ⁴⁾ p. VIII. — ⁵⁾ § 2. — ⁶⁾ §§ 4—5. —

skaben som oprindelig realiseret i Gud og i Verdens Forsoning med ham, af Moralen som det der først skal realiseres successivt gennem et helt System af Opgaver. »Det er den samme, hele Livet omfattende Idée, der af den endelige Aand skal leves under en dobbelt Skikkelse«. 7)

Det influerer paa Bestemmelsen af Forholdet dels mellem Dogmatik og Etik, dels mellem filosofisk (d. v. s. human) og teologisk Etik. Der gives kun een Type for Moral; at hævde baade en kristelig Etik og en »ethica naturalis« er et forældet Standpunkt, som maa forsvinde, naar det indses, dels at Filosofien er en Erkendelse af den levende, nærværende Virkelighed, hvilket især gælder om den praktiske Filosofi, dels at Filosofiens Metode skal gennemtrænge »de positive Videnskaber«. Overser Moralfilosofien Kristendommen, overser den dermed »den virkelige Sædelighed« og gør sig kun upraktisk, hvorimod en Moral, som er bestemt af »Kristendommens Princip«, nødvendigvis vil komme til at berøre Sædelighedens religiøse Elementer. Filosofi og Teologi har samme Princip og Metode, men adskiller sig fra hinanden deri, at hin samler sig om det almindelige og generelle, denne udvikler de religiøs-etiske Punkter gennem »de herhenhørende bibelske, kirkehistoriske og dogmatiske Momenter«. Det specifik teologiske viser sig altsaa i den konkrete Individualisering af det almindelige.

Sædeligheden omfatter saavel religiøse som verdslige Momenter, idet Kristendommen ikke har »afsluttet sin Virksomhed indenfor Religionens og den religiøse Sædeligheds Enemærker, men i Tidernes Løb tillige har konstitueret« en verdslig, af Religionen relativ uafhængig og selvstændig Sædelighed. Det er Etikens Opgave at erkende Kristendommen som Sædelighedens Princip; men det lader sig kun gøre, »naar Sædelighedens relative Verdensformer med filosofisk Nødvendighed udvikles til den religiøse Sædelighed som til deres høieste Sandhed, ligesom det omvendt maa vises, hvorledes denne maa søge sin fulde Virkelighed i det endelige Verdensliv. Gjennem denne dialectiske Vexelbevægelse af Sædelighedens religiøse Momenter og dens Verdensmomenter maa Systemet skride frem; og i samme Maal som Betragtningen har den filosofiske Universalitet, vil den kunne udvikle sin theologiske Individualitet«. 8)

Paa de religiøse Punkter staar Etiken i direkte Forhold til Dogmatiken; men der er den Forskel mellem de to Discipliner, at denne

7) § 3. — 8) p. XI—XIV. —

erkender Dogmet i sig selv (i sin »metaphysiske Væren« i sig selv), hin Dogmet i dets praktiske Betydning (»i dets Virkninger, i dets Væren for Andet«), følgelig kan Etiken kun indirekte sanktionere Gyldigheden af den metafysiske Grundsandhed, som bærer det etiske System. ⁹⁾

Hvilken *Metode* skal nu anvendes i Etiken? Den deducerende eller den dialektiske Metode? Den førstnævnte deducerer Totaliteten (d. v. s. hele Systemet af Pligter og Dyder) ud fra et øverste Moralprincip; denne Metode forkastes dog af Martensen, da et saadant almindeligt Moralprincip er abstrakt og tautologisk og ikke evner »at føde et positivt Indhold af sig«. Et saadant Indhold kan der kun være Tale om, naar »det Sædelige ikke blot erkjendes som en abstract Fornuftfordring for det enkelte Individuum, men tillige anskues som en verdenshistorisk Virkelighed. Idet Sædeligheden frembringes af de enkelte Individuer, maa den ligesaavel forefindes af dem i det historiske Samfundsliv. Ligesaavel som dens Formaal stedse skulle iværksættes, maae de sees allerede at være iværksatte. Som denne Erkjendelse umiddelbart ligger i den religiøse Tro paa Forsynet, saaledes finder den sin videnskabelige Begrundelse i Speculationens Lære om Eenheden af den subjective og den objective, den tænkende og den værende, den practiske og den theoretiske Fornuft«. Derfor vælges den *dialektiske Metode*, hvor »enhver enkelt Sætning kun fremkommer som Led i Totaliteten og paa eengang erkjendes i sit eget og i det Heles Lys. Idet de enkelte Erkjendelser fremkomme som Momenter (movimenta), sees de ikke blot i deres Hvile, men i deres Bevægelse; de betragtes i deres indre Vexelforhold og gjensidige Begrændsning, i deres Modsætning og deres Eenhed, i deres Kamp og Forsoning. Igiennem denne Discussion, hvor enhver relativ Sandhed finder sin bestemte Plads og Grændse, resulterer den frie, Alt omfattende og gennemtrængende Totalerkjendelse eller Begrebet«. ¹⁰⁾

Moralfilosofiens *Fordsætning* er »den virkelige Sædelighed«, som hos alle Nationer er nøje forbundet med Religionen, hvori den har sin sidste Grund. ¹¹⁾ Moralens Hjertepunkt er Læren om Menneskets *fri Vilje*. ¹²⁾ Den fri Viljes Selvbestemmelse er ikke en formel, indholdsløs og ubestemt Bevægelse, men derimod »det aandelige Væsens Selvbestemmelse«. Martensen skelner mellem den almindelige, væsentlige (objektive) Vilje og den individuelle, subjektive Vilje. Den væsentlige Vilje har »et evigt almeengyldigt Indhold,

⁹⁾ p. XIV. — ¹⁰⁾ § 6. — ¹¹⁾ § 2. — ¹²⁾ § 7. —

bestemmer sig kun til sit immanente Formaal eller til sin Idée og er saaledes sin egen Nødvendighed«. Den væsentlige Frihed bliver dog først virkelig Frihed, naar den gaar over i den subjektive Vilje, naar Menneskets almindelige Vilje bliver eet med hans Enkeltvilje. P. d. e. S. maa Mennesket realisere den væsentlige Frihed ifølge en metafysisk og moralsk Nødvendighed; ¹³⁾ p. d. a. S. kan den subjektive Vilje skille sig fra den væsentlige Vilje, den maa som valgfri kunne vælge mellem modsatte Formaal; ellers var der jo ingen Mulighed for en virkelig Frihedsudvikling for Viljens Vedkommende. ¹⁴⁾ Den menneskelige Vilje udfolder sig »i et System af Betingelser og Skranker«, som den ligesaavel forefinder i de ydre Naturmagter og Verdensforhold som i den menneskelige, naturbestemte Individualitet. Hvad enten det drejer sig om den ydre eller den indre »Naturnødvendighed«, er det Naturens Bestemmelse at tjene den fri Vilje til dens Aabenbaring; det sker kun successivt, idet Viljen er absolut fri væsentlig set, men mere eller mindre ufri fænomenalt betragtet; det ufri bestaar netop i, at Viljen »endnu har sin Grændse udenfor sig og ikke har optaget den i sig som indre immanent Grændse, som sin egen Fornødvendighed«. ¹⁵⁾

Menneskets fri Vilje er centralt bestemt i »Guddommens skaberiske Villie« og saaledes ikke absolut forudsætningsløs. Der fremkommer herved en Antinomi mellem Naade og Frihed, mellem Frihedens Afhængighed af Gud og dens ubetingede Selvbestemmelse. »Men denne Afhængighed maa sees som Friheden selv. Idet nemlig den menneskelige Villie væsentligt er bestemt ved den skaberiske Villie, maa den realisere denne; men idet den heri er bestemt som den sig selv bestemmende, er den bestemt som den absolut frie. Idet Mennesket gjør Guds Villie, udfører han tillige sin egen væsentlige Villie.« ¹⁶⁾ Den fri Vilje fastholdes overfor de forskellige Former for dens Benægtelse — det være sig Indifferentisme, Determinisme eller Fatalisme; de rummer dog alle »en partiel Sandhed« og anerkendes i deres underordnede Gyldighed, idet de »ophæves« og opbevares i Læren om Forsynet, der forener og dog bevarer som Modsætninger den guddommelige og den menneskelige Frihed. Saa vel Mennesket som Omverdenen har sin selvstændige Existens; dermed er der givet Mulighed saavel for den menneskelige Vilkaarligheds fri Udfoldelse, endog i Modstrid med det gode, som for det enkelte Menneskes Afhængighed af Natur og Historie; saaledes

¹³⁾ § 9. — ¹⁴⁾ § 10. — ¹⁵⁾ § 11. — ¹⁶⁾ § 12. —

bliver da Tilfældet og Skæbnen at erkende som virkelige, omend ikke som absolute Magter; »de naturlige og historiske Skranker ere kun forsvindende Momenter i Forsynets Idée og Midler i den teleologiske Verdensstyrelse«. ¹⁷⁾

Med Erkendelsen af den fri Vilje er givet Erkendelsen af det gode s Idé. Det gode er den fri Vilje selv »i sin udviklede Væsensfylde, og dets Idée falder saaledes sammen med Idéen om den guddommelige Villie. Ingen er god uden Een, som er Gud. Men da den guddommelige Villie kun aabenbarer sig ved at meddele sit eget Væsen til Mennesket, maa det Gode nærmere bestemmes som den menneskelige Villies Eenhed med den guddommelige. Det er saaledes paa eengang den væsentlige Forudsætning for Menneskets subjective Villie og det uendelige Formaal for dens Stræben. Som Livets altomfattende Idée, som det Formaal, der i sig indeslutter alle andre, er det Gode Menneskets Bestemmelse«. Det gode bliver saaledes den universel-teleologiske Bestemmelse for den etiske Stræben. ¹⁸⁾

Idet Viljen sætter sig i virkeligt Forhold til det gode, bestemmer den sig som Personlighed; for Personlighed er netop »det fritvillende Jeg, forsaavidt det gennem sin empiriske Virkelighed, gennem hele sin phænomenale Livskreds bestemmer sig i Forhold til sin væsentlige Bestemmelse, til Livets Totalidé«. At betragte det menneskelige Individ under Personlighedens Kategori er ensbetydende med at inddrage det hele Komplex af dets mangfoldige relative Livsmomenter under det ene absolute Synspunkt. Spørgsmaalet kommer da ikke til at dreje sig om, hvad Individet er i sine bestemte relative Virksomhedsformer, men hvorledes det derigennem forholder sig til Livets absolute Grundfordring, d. v. s. hvorledes det derigennem løser »Livets almindelige Opgave«. ¹⁹⁾

I Kraft af Valgfriheden kan den menneskelige Vilje enten bestemme sig i Overensstemmelse med det gode eller fornægte den guddommelige, væsentlige Vilje; i sidste Tilfælde fremkommer det onde, som er det godes kvantitative og kvalitative Modsætning. Det onde har altsaa ikke sin Oprindelse i den væsentlige Vilje, men i den subjektive, kreaturlige Vilje, d. v. s. »i Egoiteten, der bestemmer sig som Egoisme«. Da det onde saaledes er blot subjektivt og savner al »Substantialitet«, bliver det »absolut magtesløst« overfor det gode og faar kun »timelig og transitorisk Betydning«; det kan ikke vinde positiv, men kun negativ Personlighed; iøvrigt maa der skelnes

¹⁷⁾ §§ 13—18, 19. — ¹⁸⁾ § 20. — ¹⁹⁾ § 21. —

mellem det onde og det slette, hvilket sidste ikke »nærmest« er Udtryk for »det Endeliges Affald fra det Gode, men dets Affald fra Idéen overhovedet«. ²⁰⁾ Paa Grundlag af de principielle Bestemmelser af Moralfilosofiens Begreb og dens Forudsætning konstrueres Moralfilosofiens System, hvis Inddeling bestemmes af de Grundforhold, hvori det godes Formaal fremstiller sig for den menneskelige Vilje; svarende til Dogmatikens Trinitetskategorier: Faderens, Sønnens og Helligaandens Rige artikulerer Moralfilosofien sig i det gode som Loven, som Idealet og som Personlighedens Rige. ²¹⁾

Den første Form, hvori Mennesket møder det gode, er Loven som en »bydende Fornuftnødvendighed«, som det godes »rene Almindelighed og objective Nødvendighed«. ²²⁾ Lovens indre Forhold til Viljen finder sit Udtryk i Pligten, der betegner det immanente, moralsk nødvendige Forhold mellem (den vel Mennesket iboende, men dog fra Gud i sidste Instans stammende) Lov og Menneskets subjektive Vilje. ²³⁾ Den hele Frihedslivet omfattende Pligt erkendes i den ligesaa vidtfavnende Samvittighed som »den umiddelbare Visshed« om det gode. ²⁴⁾ Den subjektive Vilje er dog af Naturen ond; først gennem Erkendelsen af det onde, af Synden som Arvesynd, af Skyld og Straf, gennem Omvendelse og Anger, gennem Retfærdiggørelse og Genfødelse bliver det naturlige Menneske til »det nye Menneske«, hvor Egoismen er brudt principielt, og hvor den subjektive og den væsentlige Vilje er forsonet. »Det Gode er bleven Villiens Natur; Villiens Forhold til det Gode er ikke blot et indre Afhængighedsforhold, men et Identitetsforhold; Nødvendigheden, Pligten er forsonet med Friheden«. Det gode fremstiller sig da ikke mere for Mennesket som Loven, men som Idealet. ²⁵⁾

At det gode er Idealet betyder, at den menneskelige Aand erkender Viljens absolute Formaal: det højeste gode som sit eget væsentlige Formaal. ²⁶⁾ Idealet lader sig betragte under et tredobbelt Synspunkt, idet Gud, Verden og Individet fremstiller sig som praktiske Idealer for Dyden. Men det virkelige Ideals Realisation forudsætter det væsentlige Ideal som et Faktum; den dydige Stræben beror paa den religiøse Tro og Erkendelse, at Idealerne kun kan blive virkeliggjorte, fordi de allerede er virkeliggjorte. Derfor maa Idealets bestemte Indhold udvikles af »den historiske Verdensanskuelse«. ²⁷⁾

²⁰⁾ § 22, jvf. §§ 9, 37. — ²¹⁾ § 23. — ²²⁾ §§ 24, 23. — ²³⁾ §§ 25, 26. — ²⁴⁾ §§ 30, 29. — ²⁵⁾ §§ 45, 36—45. — ²⁶⁾ § 46. — ²⁷⁾ § 47, jvf. § 6. —

Det viser sig saaledes ved det absolute Ideal: det guddommelige Ideal. Dette gaar ud paa, at Gud, der baade er Livets skaberiske Begyndelse og dets sidste altomfattende Formaal, vil realiseres af den menneskelige Frihed som Formaal eller som det højeste Gode. Formaalet eller Godet er ikke forskelligt fra Gud selv; alle Guds Krav til Mennesket sigter paa at vinde personlig Skikkelse i det menneskelige Individ, at blive alt i alle. »Gud er selv det, hvad han byder, med ethvert Pligtbud mener han kun sig selv. Han byder Kjærlighed, Retfærdighed, Barmhjertighed o. s. v., men alt dette er han selv. Gud eller det høieste Gode vil altsaa blive Menneske og kræver saaledes et Gudmenneske af ethvert Individuum«. Forudsætningen for denne Fordring er en oprindelig værende Enhed af den guddommelige og menneskelige Natur,²⁸⁾ en Enhed der er absolut realiseret i Inkarnationen.²⁹⁾ Som den absolute Midler mellem Gud og Menneskene, som Menneskeslægtens Urbillede og den naturlige, fordærvede Menneskeviljes Forløser bliver Kristus Genstand for Troens ubetingede Tilegnelse. Idet det guddommelige Ideal kun realiseres gennem Kristus, kan det da i praktisk Henseende bestemmes som Kristi Efterfølgelse, der kun fuldbyrdes, naar Individet løser en speciel Livsopgave i Guds Rige, hvorved det religiøse Ideal fører lige over i Verdensidealet.³⁰⁾

Verdensidealet stiller Mennesket overfor den Opgave at forvandle Verdens Rige til Guds Rige, en Opgave der ligesaa vel løses ved umiddelbar religiøs Virksomhed som ved enhver fri Virksomhed, der »begriber sig som samvirkende Moment til Historiens absolute Formaal«. ³¹⁾ Idet Individet realiserer Verdensidealet, realiserer det tillige sit eget: Individualitetens Ideal,³²⁾ den personlige Fuldkommenhed, som ene og alene opnaas gennem »det bevægede, indholdsrige Verdensliv«. Friheden maa lade sig gennemtrænge af »den verdenshistoriske Substants«, som den møder i Familien og i Staten og i den aandelige Virkelighed, som udvikler sig paa Statens Basis, nemlig Kunst, Videnskab og Religion.³³⁾

Hermed er Overgangen gjort til det gode som Personlighedens Rige, hvor de nævnte Former for den verdenshistoriske Substans p. d. e. S. maa betragtes som Værker af alles Frihed, p. d. a. S. som de sig selv forudsættende og udviklende Totaliteter. Det sædelige Samfundsliv udvikler sig gennem Familie- og Folkelivet med dets Formaal i Stat, Kunst og Videnskab til Kirke-

²⁸⁾ § 48. — ²⁹⁾ § 50. — ³⁰⁾ § 51. — ³¹⁾ § 52. — ³²⁾ § 59. — ³³⁾ §§ 76, 78. —

livet, hvor det faar Betydning af de helliges Samfund. Enhver af de objektive Livsformer kan dels betragtes som et Stadie paa Individets Vej til det sædelige Ideal, dels som et Middel til Individets personlige Fuldendelse. Opfattes Kirken som den absolute Forløsnings Rige, kan alle de øvrige Kredse ses som relative Forløsningsformer, forsaavidt de tilsigter at frigøre det naturlige Menneske fra dets usande Afhængighed saavel af Verden som af sig selv, en Frigørelse der først kommer i det rette Lys paa Kirkens Standpunkt. ³⁴⁾

»Personlighedens Rige i dets umiddelbare Virkelighed« kommer til Udtryk i Familien, der bestemmes som »den umiddelbareste Form« for det gode. ³⁵⁾ Men skal Personligheden blive myndig, kan den ikke blive paa det umiddelbare Stadium, men maa derimod blive sig »sit almindelige Indhold bevidst i dets rene Objectivitet«; den maa m. a. O. træde ind i »Personlighedens Rige i dets reflecterede Virkelighed«, d. v. s. i Statens, Kunstens og Videnskabens Sfærer. Idealerne her staar i relativ Modsætning til det godes Ideal, idet det gode kun er indirekte tilstede, kun fremtræder gennem »et Andet end sig selv og har derfor kun en reflecteret, en ophævet eller gjenspeilet Virkelighed«. »... Det er kun som et Andet end det Gode at disse Idealer skulle indeholde Væsenseenheden med det Gode«. Det gode har saaledes givet sig en »ophævet Virkelighed« for derigennem at »udvikles til sin sande Virkelighed, til Menigheden, Guds Rige som saadant«. Familie og Menighed bliver saaledes Yderpunkterne i Samfundslivets System, de eneste almindelige Samfundsformer, som er umiddelbart Udtryk for det godes Idé; men Reflexionens Mellemed: Stat, Kunst og Videnskab er netop nødvendige for at udvikle det gode i »dets sande Aandelighed«. ³⁶⁾

Staten er »Personlighedens Rige i dets formelle Almindelighed og Nødvendighed« og viser sin Forbindelse med det godes Idé deri, at den ydre Retfærdighed er begrundet i den indre Retfærdighed. Gennem Staten staar Individet i Forhold til de absolute Idealers Rige, d. v. s. Kunst, Videnskab og Religion, hvor Idealerne findes i deres »rene Idealitet«. ³⁷⁾ Kunsten anskuer det absolute Ideal i Fantasiens Skin og indeholder en indirekte Impuls til etisk Aktivitet. ³⁸⁾ Videnskaben skildrer det absolute Ideal i »Tankens og Begrebets rene Former«, hvori Personligheden bliver sig selv objektiv. Videnskaben kan »som den begribende Erkjendelse af

³⁴⁾ § 79, jvf. § 23. — ³⁵⁾ § 80. — ³⁶⁾ § 88. — ³⁷⁾ §§ 89, 91, 93. — ³⁸⁾ §§ 94, 97. —

Idealets Virkelighed, af Frihedens absolute Realitet« defineres som Idealisme. Den tilskynder den etiske Stræben til »at gestalte det erkjendte Ideal i Livets individuelle Virkelighed«, til at forvandle »Tankens Idealisme« til »Villiens Idealisme«. ³⁹⁾ »Denne Villiens Idealisme, der er Magten over Verden, fordi den centraliserer hele Objectiviteten til Personlighedens Middelpunct, forudsætter den ved Christus stiftede Forsoning og Forløsning, og opnaaes kun ved Livet i den christelige Menighed, den hellige Villies Rige«. ⁴⁰⁾

Hermed er Overgangen givet til »Personlighedens Rige i dets absolute Virkelighed«, til »M e n i g h e d e n, Guds Rige som saadant«. »Den personlige Eenhed af Gud og Menneske, der er aabenbaret i Christus, udvikles i de Troendes Samfund. Fra den anden Adam som den hellige Villies Fødsels-punct i Historien, udbreder Guds Rige sig, hvis Formaal ikke nærmest er Menneskeslægten's Cultur, dens Dannelse og Oplysning, men dens Frelse og Salighed. Idet Slægten gjenfødes som Guds Menighed, som Herrens mystiske Legeme, hæves den ikke blot til et høiere Erkjendelsens, men til et høiere Existentsens og Livets Trin. Gud tager som Helligaand Bolig i Menneskeslægten, og idet han som Menighedens Aand er heel og udeelt tilstede i hver enkelt troende Sjæl, fuldbyrder han sig selv som den evige Kjærlighed. Herrens Menighed er Skabningens Allershelligste, det Punct, hvor Verdensudviklingen naaer sin Afslutning, fordi Livet først her finder sig i sin Fylde«. Guds Rige bliver saaledes det hele Verdenslivs Centralisering. ⁴¹⁾

Karakteristik.

Her havde Martensen skabt et arkitektonisk formskønt System, hvor skarpe Antinomier og rappe Mediationer skildrede Idéens (det godes) Proces og Personlighedens Udfoldelse, ⁴²⁾ hvor Tilværelsens Sfærer fandt deres Kulmination i Kristendommen. Her var universelle Synspunkter og vide Perspektiver; Enkelthed og Helhed skulde overalt komme til deres Ret, Enkeltheden ligesaalidt isoleres fra som absorberes i Helheden. Selvstændighed og Sammenhæng blev i lige Grad betonet. Det kristelige og det humane, det dogmatiske og det etiske, det teologiske og det antropologiske, det religiøse og det moralske, det religiøse og det spekulative, det teistiske og det panteistiske,

³⁹⁾ §§ 98, 103. — ⁴⁰⁾ § 104. — ⁴¹⁾ §§ 105, 107. — ⁴²⁾ smst. p. 26, 81, 24. —

det intellektuelle og det voluntaristiske, det kollektive og det individuelle, Idé og Historie, Historie og Natur, Individ i Forhold til Familie og Stat, til Kunst og Videnskab og til Kirke — alt samlede sig i en i Kristendommen centraliseret, total Verdens- og Livs-anskuelse; det onde var overvundet, det falske og ensidige afstrejfet, det sande opbevaret («aufgehoben») i Systemet. De tre nævnte Idealer viste saavel Personlighedens Expansion som dens Syntese og knyttede sig, skønt hver for sig bestemt afgrænsede, dog uløseligt sammen i en Kæde, en Kreds, hvis trende Radier alle samledes i det godes, i Guds Centrum. Personligheden bekræftede sig selv i sin etiske Stræben efter at realisere det guddommelige, det verdslige og det individuelle Ideal; Personlighedens Selvbekræftelse var Mediationen af den tredobbelte etiske Handlen. Martensen kaldte sin Etik for Grundrids til Moralfilosofiens System og med Rette, forsaavidt som det bød paa en Totalitet af Totaliteter; men med ligesaa god Ret kunde det betegnes som Etikens Universel-Organisme, idet ikke det statisk-systematiske, men netop det vital-organiske er det karakteristiske for den Totalitetsanskuelse, for den Anskuelse af Idéens Skikkelser («Gestaltungen») og Personlighedens Ytringsformer, der gestaltede sig i Fantasiens Skær for Martensens indre Øje. Etiken var for ham ikke indskrænket til at dreje sig om Pligt og Dyd, men tværtimod om det etiske Liv som »et sædeligt Kunstværk«, formet som en plastisk, vidtfavnende Harmoni. ⁴³⁾

Islæt.

Hvorvidt var Moralfilosofiens System nu et originalt Arbejde eller en blot Omplantning og Tillæmpning af Udlandets, altsaa Tysklands filosofiske og teologiske Tanker? En Undersøgelse af Systemets Hovedislæt vil vise Martensens Afhængighed af og Selvstændighed overfor Samtidens Tænkning. De to Tænkere, der da i denne Forbindelse først og fremmest kommer i Betragtning, er K. Rosenkranz og saa Hegel.

For ROSENKRANZ ⁴⁴⁾ havde Hegel indfriet, hvad Schelling havde

⁴³⁾ p. 11, 34, 35, 37, 67, 82. —

⁴⁴⁾ Filosofen I. Karl F. Rosenkranz (f. 1805, Prof. extr. i Halle 1831, Prof. ord. i Königsberg 1833, d. 1879), det Hegelske Centrums filosofiske Fører og Hegelianismens teologiske Encyklopædiker, var en af de mest alsidige og trofaste Hegel-Disciple. (A. D. B. Bd. 29 p. 213 fig. — Handb. d. theol. Wissensch. (herausg. v. O. Zöckler) 3 Aufl. Bd. 1, 1. Nördl. 1889 p. 99). —

fordret. Hvad Schelling i Aarhundredets Begyndelse i Forelæsningerne over det akademiske Studiums Metode 1803 stillede som Krav til Filosofien som Videnskabernes Panteon, det opfyldte Hegel positivt i sin »Encyklopædie der philosophischen Wissenschaften«, der er uovertruffen som »en med dybere Aand, med rigere Sagkundskab, med konsekventere Fremskridt udfoldet Sammenhæng af Idéen i sig og gennem sig selv, fri af det erkendende Subjekt...«. ⁴⁵⁾ Den gamle Modsætning mellem Filosofi og Teologi var ugyldig, Spliden mellem dem var forældet, kun det identiske Forhold mellem de to Videnskaber var det sande. ⁴⁶⁾ I Erkendelse af Hegels Indsats betragter Rosenkranz det da som sin O p g a v e at tage sit Udgangspunkt i det Hegelske System og gøre det gældende i Teologien: at bringe de teologiske Videnskaber i nærmere Forbindelse med Hegels Filosofi og hæve disse til et integrerende Moment deri. Selvom Teologien er en i sig fuldstændig afsluttet Videnskab, maa den dog finde sin Plads som teologisk Encyklopædi indenfor Videnskabernes System. Teologiens systematiske Udgangspunkt bliver da i Hegels Encyklopædis tredje Del : Aandsfilosofiens tredje Afdeling : den absolute Aands andet Stadium : den aabenbarede Religion, hvis Idé Teologien netop skal udfolde i alle dens Retninger. ⁴⁷⁾

Hertil hører især en streng videnskabelig Behandling af den kristelige Etik. ⁴⁸⁾ Saavel denne som de øvrige teologiske Discipliner udgør Religionsvidenskaben, der som saadan kræver den dialektiske Tænkning. »Die Theologie bedarf des Gedankens, als des eigensten Wesens der Sache. Das Denken ist nicht bloß ein äusserlich logisches..., sondern... auch die einfache Lebendigkeit der Sache selbst.... Die ganze Bewegung der Wissenschaft muss die Bewegung der Sache, um welche es in ihr zu thun ist, selbst sein. Diese Seite der Selbstbewegung der Substanz ist die dialektische, durch welche allein der Inhalt in seiner eigenthümlichen, vollendeten Form erscheint. Die Wissenschaft erzeugt diese Form nicht auf eine dem Inhalt äusserliche Weise. Der Inhalt hat an sich selbst diese Form, lebt nur in ihr«. »... In der wissenschaftlichen Darstellung muss daher die Sache und deren Form eben so identisch sein, wie diese Identität an sich da ist. Wo daher die Dialektik nicht die dem Stoff inwohnende Bewegung ist, vielmehr nur von dem Philosophirenden ausgeht, da ist sie als subjectiv nothwendig auch

⁴⁵⁾ Karl Rosenkranz: Encyklopædie d. theol. Wissenschaften. Halle 1831 p. XXII. — ⁴⁶⁾ anf. V. p. XXI, XVIII, XIV. — ⁴⁷⁾ p. XXI—XXIII. — ⁴⁸⁾ p. XXVI. —

nicht mit dem Object identisch und deswegen unwahr. Nur insofern dem Denkenden gelingt, sich ganz zu vergessen, gänzlich der Sache sich zu ergeben und von ihrer Kraft völlig ergriffen zu werden, kann er hoffen, die objective Dialektik zu erreichen und aufzuhören, ein bloß construirender Theologe oder Philosoph zu sein«. Theologien kan derfor som Videnskab ikke undvære Dialektiken. »Von Begriff zu Begriff, vom einfachsten und tiefsten Element an, stufenweise, muss sie ihren organischen Zusammenhang ausbreiten«. ⁴⁹⁾

»Die wahrhafte Methode ist die Selbstbestimmung des eigenthümlichen Inhaltes. Diese Selbstbestimmung ist zugleich der Beweis, d. h. die Manifestation der Sache für das Erkennen, das Eingehen des Seins in das Wissen. Kein speculativer oder absoluter Beweis kann deswegen von Aussen her an die Sache kommen und die Gewissheit ihrer Wahrheit vermitteln; sondern der Begriff der Sache selbst ist der Beweis . . . . Wo nun eine Wissenschaft in der That durch ihre immanente Dialektik sich bestimmt, wo die Idée selbst ihre Manifestation evolviert, da muss jeder Punct der Peripherie Centrum, jedes Centrum peripherischer Punct sein. Dies alle Begriffe einer Wissenschaft zur innigsten Einheit durch die Natur der Sache zusammenschliessende Ineinandergreifen, den kreisartigen Verlauf, die harmonische Organisation der Wissenschaft darzustellen, ist die Hauptaufgabe der Encyklopädie«. ⁵⁰⁾

Skønt Martensen p. d. e. S. røber afgjort Paavirkning fra Rosenkranz m. H. t. Formuleringen af sin Metodologi, har han aabenbart p. d. a. S. forbeholdt sig at gøre fri Brug deraf. Mens den tyske Hegelianer i Virkeligheden fortsætter den af Mesteren indslagne Vej og saa at sige udbygger et enkelt Parti i »Encyklopædie der philosophischen Wissenschaften«, idet han »hegelianiserer« samtlige teologiske Discipliner (systematiske, historiske og praktiske) til en teologisk Encyklopædi, der indføjes i samtlige Videnskabers System, skaber Martensen i Modsætning hertil en Etikens Encyklopædi, der er ligesaa forskellig fra Rosenkranz's i Disposition som i Indhold.

Højest interessant er Martensens Forhold til HEGEL. Han hylder ham som Metafysikens Reformator, der som saadan først har skabt Mulighed for »en virkelig Ethik«. Netop »en Metaphysik, der sætter det som sin høieste Opgave at gennemtrænge den levende Virkelighed, og som bestemmer den sande Virkelighed som Eenheden af den theoretiske og den practiske Idée«, rummer praktiske, altsaa etiske

⁴⁹⁾ p. VIII—X. — ⁵⁰⁾ p. XXXIII. —

Impulser. Hegel selv naaede ikke at faa givet en gennemført Behandling af Etiken, som Tilfældet var med Æstetik og Religionsfilosofi. Og Retsfilosofien kan ikke erstatte Savnet, da den kun giver en i og for sig »classisk Udvikling« af Sædelighedens relative Stadier, men ikke paaviser Sædeligheden i dens absolute Betydning. »Den sædelige Bevidsthed har sit Formaal i det Absolute, den er i sit Væsen ligesaa ideal og uendelig som den æstetiske, den speculative og religiøse Bevidsthed, og har derfor samme Ret som disse til at henføres under den absolute Aands Rige, skjøndt den rigtignok ikke som disse udelukkende har sit Hjem i det Absolute, men ligesaa meget lever i den empiriske Endelighed«. Baade Religionsfilosofien og Æstetiken viser, at Hegel har kendt en højere Sædelighed end den, hvis Formaal gaar op i Staten, saa at denne følgelig ikke bliver Slutstenen paa Sædelighedens Bygning. De to sidstnævnte Værker (især Æstetiken) giver vigtige Bidrag til Erkendelsen af den sædelige Personlighed i dens rent ideale Betydning. Hegels Filosofi maa ikke betragtes som et »færdigt, afsluttet Resultat«, men derimod som »levende Begyndelsespuncter til en ny Udvikling«. Da vil det vise sig, at det Hegelske System har »Friheden til sit Princip, desto rigere vil det vise sig paa store etiske Anskuelser, desto bestemtere vil det pege hen til Personlighedens Idée som Tænkningens Gravitationspunct«. Først da vil Etiken efter Martensens Mening komme til hele sin omfattende Betydning som Udvikling af den absolute praktiske Idé, som »Videnskaben om Personlighedens frie Selvudvikling til sit Ideal gennem Objectivitetens Fornuftnødvendighed«. Her staar vi netop ved Martensens Begreb om Etik, hvilket kunde tyde paa, at han har betragtet det som sin Opgave at supplere (og korrigere) Hegel.⁵¹⁾

Det er interessant at sammenligne *Strukturen* i Martensens Moralfilosofi og Hegels filosofiske System. Begge disponerer Stoffet saavel i Over- som i Underafdelinger efter Trilogiens Skema; men hvor Hegel i sin filosofiske Encyklopædi udsondrer den objektive Aand (altsaa Retsfilosofien) fra den absolute Aand (Kunst, Aabenbaringsreligion og Filosofi), dér konstruerer Martensen en etisk Encyklopædi, hvor Kunst og Videnskab inddrages, og hvor Personligheden bliver Grundbegreb og Religionen Systemets Spids. — Umiskendeligt er det Hegelske *I s l æ t* paa en Række enkelte Punkter og i enkelte Afsnit i Moralfilosofien, det gælder saaledes: Dialektiken

⁵¹⁾ H. Martensen: *Moralphil.* Syst. p. V—VIII. —

mellem Pligt og Ret, ⁵²⁾ Skildringen af Overgang fra det gode som Loven til det gode som Idealet («Moralitetens Standpunkt forlades»), ⁵³⁾ Tanken om »den verdenshistoriske Substants« (»den sig selv forudsættende og udviklende Totalitet«, »Familieaand« og »Folkeaander«), ⁵⁴⁾ fremdeles Opfattelsen af Familien, de »friere sociale Forhold«, af Stat, ⁵⁵⁾ Kunst (hvor Poesi er Kunstarnernes Krone) ⁵⁶⁾ og Videnskab (der inddeles i spekulativ Logik, Naturfilosofi og Aandsfilosofi). ⁵⁷⁾ Martensen røber saaledes Afhængighed af Hegel, hvis Retsfilosofi aabenbart »tiltalte ham meget«, ⁵⁸⁾ men tillige en gennemgaaende formel og ikke sjældent ogsaa reel Selvstændighed i at anvende de Hegelske Tanker i egen Sammenhæng, paa egen Maade og efter eget Grundsyn.

Martensen har imidlertid ikke blot optaget større, men ogsaa mindre Laan, saaledes hos den spekulative Teist og filosofiske Erlanger-Professor, KARL PHIL. FISCHER (f. 1807, d. 1885), der skelnede mellem den substantielle, væsentlige og den subjektive Vilje, ⁵⁹⁾ fremdeles hos C. DAUB, hvis Tanker genkendes i Martensens metafysiske Frihedsbegreb, i hans Begreb om Fatalisme som konsekvent Determinisme og i Fatalismens teistiske («supranaturalistiske») Form samt i hans Begreb om Determinisme; ⁶⁰⁾ og endelig hos Mystikeren, som Martensen korrigerer teistisk, men selvfølgelig med Bibeholdelse af Panteismens for ham ufortabelige Sandhedsmoment; det fremtræder tydeligst i Udviklingen af det gud-

⁵²⁾ smst. § 27. — G. W. F. Hegel: Grundlinien d. Phil. d. Rechts (herausg. v. G. Lasson). 2 Aufl. Lpz. 1921 § 155. — s. F.: Encykl. d. phil. Wissenschaften (herausg. v. R. Rosenkranz). Berlin 1870 § 486. — ⁵³⁾ H. Martensen: anf. V. § 44 (p. 48). — Hegel: Phil. d. Rechts § 141 (Overgang fra Moralitet til Sædelighed). — s. F.: Encykl. § 512. — ⁵⁴⁾ H. Martensen: anf. V. § 76 (p. 79), §§ 79, 80, 90. — Hegel: Phil. d. Rechts §§ 142—157 (jvf. p. 325). — s. F.: Encykl. §§ 513—517. — ⁵⁵⁾ H. Martensen: anf. V. §§ 80—85, 86—87, 89—92. — Hegel: Phil. d. Rechts §§ 158—180, 181—256, 257—340. — s. F.: Encykl. §§ 518—522, 523—528, 529—547. — ⁵⁶⁾ H. Martensen: anf. V. §§ 94—95. — Hegel: Werke. Bd. 10, 1—3 Abt.: Vorles. üb. d. Aesthetik. Bd. 1—3 Berlin 1835—1838. Bd. 1 p. 91, 387—390; Bd. 2 p. 243—264; Bd. 3 p. 220—235, 479—480, 516 fig. — s. F.: Encykl. §§ 556—563. — ⁵⁷⁾ H. Martensen: anf. V. §§ 98—100. — Hegel: Encykl. §§ 18, 204—212, 575—577. — ⁵⁸⁾ M: Levnet II p. 31. — ⁵⁹⁾ Fr. Ueberweg: Grundriss d. Gesch. d. Phil. anf. Bd. p. 253. — K. Ph. Fischer: D. Wissenschaft d. Metaphysik im Grundrisse. Stuttg. 1834 p. 177 fig. (jvf. 132, 330). — jvf. s. F.: Grundzüge d. Systems d. specul. Ethik. Erlang. 1851 p. 36 fig., 49 fig. — ⁶⁰⁾ Moralphil.' Syst. §§ 7, 16, 18, 15. — C. Daub: Darstell. u. Beurtheil. d. Hypothesen in Betreff d. Willensfreiheit. Altona 1834 p. 2—3, 5—7, 48; 50—54; jvf. §§ 10—12 (NB. p. 103—104); § 14 (NB. p. 122—123, 126, 129). —

dommelige Ideal og den personlige Enhed af Gud og Mennesket.⁶¹⁾ Derimod maa Martensens Betoning af Personlighedens Kategori i det moralfilosofiske System først og fremmest tilskrives hans egen personlige religiøse Udviklingsgang (Berliner-Krisens Kamp for Personlighedens Ret), selvom man ikke bør overse den Betydning, som F. C. SIBBERN netop som Personlighedsfilosof har haft for ham.⁶²⁾

Moralfilosofiens Plads i Martensens Produktion.

Alt, hvad Martensen har tænkt, talt og skrevet i Tiden forud for det moralfilosofiske System, kan betragtes som Tilløb, som Forarbejder til Løsning af hans Livsopgave, hans Ungdomsmaal. Hans Studier koncentrerede sig i Aarene 1827—34 og 1834—36 om Forholdet mellem Tro og Viden, hans Manuduktion opviser Særinteresse for den dogmatiske Disciplin, og Samtaler med Fr. Hammerich drejer sig om etiske Problemer. Den samme alsidige Interessesfære viser hans første litterære Arbejder. Den danske Bearbejdelse af Lenau-Afhandlingen, Licentiaafhandlingen og »Mester Eckart« giver ikke blot Kritik af en Goethe-Lenau, af Autonomi- og Mystikbegrebet, men tillige erkendelsesteoretiske, dogmatiske og etiske Fragmenter.⁶³⁾ Af disse forberedende Arbejder burde principielt set det dogmatiske System være blevet udformet først som det metafysiske Grundlag for det etiske System; men de historiske Omstændigheder medførte, at det sidstnævnte kom først, hvorved der altsaa kun indirekte kunde føres Bevis for det førstnævntes Gyldighed.⁶⁴⁾

Moralfilosofien betegner i Martensens Udvikling videnskabelig set et Hovedbidrag til Løsning af hans Ungdomsmaal, det belyser psykologisk set hans frodige Evne for det systema-

⁶¹⁾ Moralphil.' Syst. p. 50—55, 23. — Mester Eckart p. 119 flg. — ⁶²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 85 flg., 42, 48. — Moralphil.' Syst. p. VIII, 24, 81, 84, 102. — smlg. H. Høffding: Mindre Arbejder. 1 Rk. p. 97. — Iøvrr. opereres der med Personlighedsbegrebet baade hos K. Rosenkranz (anf. V. p. 64 flg.) og C. Daub (anf. V. p. 169 flg. — jvf. s. F.: Phil. u. theol. Vorles. Bd. 4 (Syst. d. theol. Moral. 1 Th.) Berlin 1840 p. 317 flg.). —

⁶³⁾ V Birkedal: Oplevelser 1 Afd. p. 193—194. — Fr. Hammerich: Levnetsløb I p. 249, 273—274. — H. Martensen: Betragtninger over ... Faust, Julius M: p. 50, 51; jvf. 43 (Kunsten har som det øvrige Verdensliv p. d. e. S. relativ Uafhængighed og Selvstændighed overfor — og p. d. a. S. sit »evige Middelpunct« i Religionen). — jvf. nærv. Afh. p. 117—118, 119 flg., 167 flg. —

⁶⁴⁾ Moralphil.' Syst. p. XIV, 26—27. —

tisk-arkitektoniske: »den lille Ethik er ved sammentrængt Prægnants og systematisk Afsluttedhed en Perle blandt hans Skrifter«. ⁶⁵⁾ Den viser hans fremherskende Interesse for »speculatio« og »constructio«, men mindre udviklet Sans for »vita« og »concreta«; hans aandelige Standpunkt er væsentlig intellektuelt bestemt, Tanken er det altovervejende; hvor uklar hans Psykologi i Moralfilosofien end er — snart er Mennesket Tanke, snart Vilje — er det intellektuelle dog Grundfarven, Grundtonen. Ud fra Martensens Tvilling-Psyke kan det ogsaa formuleres saaledes, at det spekulative ligger i Têten, det religiøse har derimod sin Force i, hvad man fra et Nutidsstandpunkt vilde karakterisere som det human-religiøse med et lettere kristeligt Islæt; Forsyn og Mystik er i Virkeligheden de for ham hjemmевante Egne. Men det typisk kristelig-religiøse er svagere; derfor bliver der ogsaa noget farveløst, noget udvortes anerkendende og autoritativt accepterende i hans Behandling af Synd, Skyld, Straf og Omvendelse. Vingeslaget, Vingesuset mangler, det kristelig-livsbekræftende fattes som Realitet. S o c i a l t set røber han Sans for det kollektive; Samvittigheden er ikke blot Individets Samviden med Gud i Religionen og med sig selv om det gode, men tillige dets Samviden med den sædelige Samfundsbevidsthed. ⁶⁶⁾ P o l i t i s k set har Martensen forladt sine aabenbart forbigaaende nationalliberale Sympatier fra Udenlandsreisen og sluttet sig til Hegels (og J. L. Heibergs) konservative, organiske Anskuelse af Staten. ⁶⁷⁾ I den danske Litteratur staar Moralfilosofiens System teologisk-filosofisk som et typisk Udtryk for den spekulative Filosofis Sejrsrus, dens Tro paa Systemets Ufejlbarhed og dens Begejstring over Harmonien, Identiteten: der gives kun een Etik! A a n d s h i s t o r i s k hører det sammen med dets Samtidige: J. N. Madvigs »Latinsk Sproglære« (»Madvigs Store«) og J. L. Heibergs »Nye Digte« til »de kanoniske Bøger for Fyrrernes Humanisme«. ⁶⁸⁾

Moralfilosofiens Plads i Teologiens Historie.

Martensens moralfilosofiske Grundrids har aabenbart paa det Tidspunkt, det udkom, indtaget en ret enestaaende Stilling netop som etisk Encyklopædi. HEGEL selv havde jo ikke i sin »Encyklopædie der

⁶⁵⁾ P. Madsen: Biskop Martensen som Theolog, T. T. Bd. 1 1884 p. 404. — smlg. H. V. Sthyr's Afh. H. L. Martensen, P. Hansen: Litt.-hist. p. 902. — ⁶⁶⁾ jvf. nærv. Afh. p. 122 flg. — Moralphil.' Syst. § 29. — ⁶⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 111. — M: Levnet II p. 31, 106. — ⁶⁸⁾ Vilh. Andersen: Tider og Typer. Goethe. Bd. 2 p. 22. —

philosophischen Wissenschaften« (1817) givet en selvstændig etisk Videnskab, isoleret fra Aandsfilosofiens øvrige Dele. Berliner-Professoren K. L. MICHELET (f. 1801, d. 1893) udsendte 1828 et filosofisk Moralsystem, der iøvrigt trilogisk disponeret var affattet under en altfor snæver Synskreds og væsentlig historisk-kritisk.⁶⁹⁾ K. ROSENKRANZ havde ganske vist ud fra den Hegelske Filosofi forsøgt at rekonstruere diverse teologiske Discipliner i sin »Encyklopädie der theologischen Wissenschaften« (1831) og dermed ogsaa Etiken; men dette Arbejde gav dog kun enkelte Vink og Antydninger, men ingen omfattende etisk Grundtype, som Tilfældet var med Martensens System.⁷⁰⁾ Af den i 1836 afdøde C. DAUBS Værker var Forelæsningerne over Prolegomena til teologisk Moral, der omhandlede Etikens Principer, udsendt 1839, og Aaret efter paabegyndtes Udgivelsen af hans teologiske Moralsystem, som først afsluttedes 1843.⁷¹⁾ I Sammenligning med de da foreliggende moralske Arbejder paa det filosofisk-teologiske Marked rager Martensens Moralsystem højt op saavel i Struktur som i Universalitet og maa aabenbart have nydt en vis Anseelse i en længere Aarrække saavel i Danmark, hvor det opnaaede tre Oplag, som i Udlandet, hvor det blev oversat baade paa Svensk og Tysk, Hollandsk og Ungarsk.⁷²⁾

Modtagelsen.

Der maa aabenbart have været Mangel paa »et grundigt kritisk Institut« i Danmark, siden det varede et halvandet Aars Tid, før Martensens Moralsystem blev gjort til Genstand for en videnskabelig Vurdering, som P. M. STILLING gav i det hjemlige teologiske Tidsskrift.⁷³⁾ I en fin og forstaaende Artikel roste han det »gehaltfulde og gediegne«, »originale og ideefulde Værk, der i lige Grad udmærkede sig ved Genialitet og Virtuositet« baade i Systemets Hovedstruktur og Underafdelingernes Gennemførelse som ved »fin systematisk Takt«; det fremtraadte med »den Afrundethed og Totalitet, der er ethvert ægte Aandsværks Kjendemerke« og blev med Rette betragtet som ligesaa epokegørende i den moralske Sfære, som Mar-

⁶⁹⁾ Fr. Ueberweg: smst. p. 211. — K. L. Michelet: Syst. d. phil. Moral. Berlin 1828. — H. Martensen: Moralphil.' Syst. p. X. — ⁷⁰⁾ P. M. Stilling: Grundr. t. Moralphil.' Syst. af H. Martensen. Anm. T. T. Bd. 7 1843 p. 89. — ⁷¹⁾ C. Daub: Phil. u. theol. Vorles. Bd. 3 (Prolegomena zur theol. Moral) 1839. Bd. 4—5, 1—2 (Syst. d. theol. Moral) 1840—1843. — ⁷²⁾ Julius M: p. 5. — ⁷³⁾ P. M. Stilling: anf. Anm. —

heinekes »Grundlehren der christlichen Dogmatik« var det i den dogmatiske.⁷⁴⁾ Stilling er fuldtud enig med Martensen i, at Personlighedens sædelige Fuldendelse maa medieres ikke blot gennem de relative Former (Familie og Stat), men ogsaa gennem de absolute Former (Kunst, Videnskab og Religion); med Rette understreges da i Modsætning til Hegel Individets og Personlighedens uendelige Ret, der netop hos denne »synes at flyde hen som et enkelt Bølgeslag i Objectivitetens Strøm«. ⁷⁵⁾ Hvor Hegel dvæler ved Objectiviteten i sin filosofiske Encyklopædi, betoner Martensen Subjektiviteten i sin etiske Encyklopædi. Det karakteristiske for denne er dens Isolation fra Stats- og Religionslære.

Hvorvidt er nu en saadan Etik berettiget? Svaret herpaa er et dobbelt: Betragtet fra de Individets Standpunkt, som staar udenfor hele den filosofiske Kreds, maa Etiken i den foreliggende Form anerkendes som fornøden, fordi den orienterer Individet i hans Forhold til Objectivitetens forskellige Kredse og paaviser disses Betydning for Personlighedens Fuldendelse.⁷⁶⁾ Betragtes derimod Etiken som et enkelt filosofisk Rige i Forhold til sine »encyklopædiske Naboriger«, altsaa som et saadant, der ogsaa har sin Plads i »Videnskabernes Universalmonarchie«, da stiller Stilling sig skeptisk overfor Martensens Arbejde. Naar denne af Hensyn til Personlighedens Fuldendelse gennem de relative og absolute Sfærer vil begrunde Etiken som en selvstændig encyklopædisk Videnskab, isoleret fra Stats- og Religionslæren, da hævder Stilling, at sligt er »encyklopædisk uberettiget«. ⁷⁷⁾

Han anfører et dobbelt Argument herfor. Dersom man, siger Stilling, fastholder den moralske Idé i dens Selvstændighed og dialektiske Modsætning til den religiøse Idé, maa der i Moralens Sfære opstaa to Videnskaber, som efter deres Opgave og indbyrdes Forhold vil komme til at frembyde en Parallel til det tilsvarende i Religionens Sfære. Her tager nemlig den spekulative Dogmatik kun Sigte paa den absolute Religion og dens Dogmer, hvorimod Religionsfilosofien omfatter den religiøse Idés fulde historiske Proces gennem de forkristelige Religioner som Mediationsmomenter for den paa dens Vej til den absolute Religion (Kristendommen). Paa samme Maade maa den spekulative Etik koncentrere sig om den i den absolute Religion aabnede og i Aandens Rige explicerede moralske Idé, mens Moralfilosofien omfatter den moralske Idés hele historiske Rige. Som

⁷⁴⁾ smst. p. 88, 94, 89, jvf. 105, 115. — ⁷⁵⁾ p. 91, 92. — ⁷⁶⁾ p. 114. — ⁷⁷⁾ p. 95, 91, 114; jvf. 105, 113. —

Religionsfilosofien bliver den spekulative Dogmatiks religiøse Fænomenologi, bliver Moralfilosofien den spekulative Etik's moralske Fænomenologi. Men nu knytter der sig den største Ulempe til at udforme en saadan moralsk Fænomenologi, eftersom de herhenhørende moralske Momenter er saa nøje forbundet især med Religion og Stat, saa at en Isolation heraf til en selvstændig Videnskab, afsondret fra Religionsfilosofi og Historiens Filosofi, forekommer Stilling »ligesaa vanskelig, som unaturlig og overflødig«. Indrømmer man derimod Rigtigheden af at forbinde den moralske Fænomenologi med de sidstnævnte Videnskaber (Religions- og Historiens Filosofi), da vil det ogsaa være konsekvent at »subsumere« den spekulative Etik under Stats- og Religionslæren. — Hertil kommer som det andet Argument, at en konkret Gennemførelse af de forskellige Sfærer i Aandsfilosofiens Rige og især af de ovennævnte Sfærer, Stats- og Religionslæren, truer simpelthen med at »absorbere alle Moralens væsentlige Momenter« og overflødiggør dermed Etiken som selvstændig Encyklopædi. ⁷⁸⁾

Et Par Aar efter at P. M. Stillings fra et spekulativt Standpunkt affattede Kritik var udkommet, udsendte MAGNUS EIRIKSSON et fra et rationaliserende Stade forfattet Skrift: »*Dr. H. Martensens trykte moralske Paragrafer . . .*« (Kbh. 1846). Da Moralfilosofien »nød megen Ære og stod høit hos de Studerende«, følte Eiriksson sig aabenbart opfordret til at afsløre »Skadeligheden« af dette System, hvis »forkonstlede, sammensnørede, ofte tvetydige, skjøndt undertiden tilsyneladende skønne Form« gjorde det saa vanskeligt at opdage det »Grundfalske« deri.⁷⁹⁾ Inderlig antipatisk stemt mod den »udskregne og udbasunede theologiske Professor« tog han sig da for at paavise det »forvirrede, idealistisk-metaphysiske og phantastisk-speculative, Religion og Christendom undergravende, fatalistiske, pantheistiske og selvforguderske Væsen«, som efter hans Formening skjulte sig i Moralfilosofien.⁸⁰⁾ Der blev rigtignok heller ikke meget tilbage af Systemet, efter at Eiriksson havde gaaet det kritisk efter i Sømmene; Stykke for Stykke faldt i dets Struktur og Terminologi, i dets Tænkingsform og Psykologi for ikke at tale om dets etiske og dogmatiske Punkter. Af dette kvantitativt omfangsrige, men kvalitativt gennemgaaende lidet værdifulde polemiske Skrift skal der her kun trækkes et Par Linjer op.

⁷⁸⁾ p. 95—96. — ⁷⁹⁾ M. Eiriksson: anf. V. p. V, VII. — ⁸⁰⁾ smst. p. 44. Titelbl. —

Det stemples saaledes som »tvungent, unaturligt og mere eller mindre usandt«, naar Martensen bestemmer Stat, Kunst og Videnskab som Stadier paa Individets Vej til Menigheden eller Guds Rige. Er da disse Stadier virkelig nødvendige? Gælder de ubetinget for alle? Kan alle derigennem sikkert føres til Guds Rige? Men Historie og Erfaring viser jo lige tværtimod, at en Stats Organisation er langt fra absolut nødvendig til dette Formaal, selvom den kan bidrage til dets Fremme; og Kunst og Videnskab er da heller ikke nødvendige Gennemgangspunkter for Individet paa dets Vej til Guds Rige, simpelthen fordi Kunst og Videnskab som saadanne ikke er integrerende Led i den religiøse Verdensorden. Selvom Stat, Kunst og Videnskab alle gennemgaas, fører de ikke som saadanne til Maalet. Det »forvirrede og falske« bestaar altsaa i, at Martensen gør de nævnte Sfærer til Stadier istedetfor blot at sætte dem som Midler, der kunde bidrage til at gøre Menneskelivet og det menneskelige Samfund fuldkomnere i Almindelighed, naar iøvrigt »det ægte Grundprincip« var tilstede. »Det kan dog ikke være en Videnskabs Hensigt, eller tilladt for en Videnskabsmand, at fremstille det som almenyldige, paa hele Samfund og deres enkelte Medlemmer anvendelige Principer og Sætninger, som kun kan finde Anvendelse paa nogle Faa, eller i al Fald kun en ringe Minoritet, der desuden ingenlunde er sikker.«⁸¹⁾

Hertil kommer blandt andet, at Martensen gør sig skyldig dels i en »grændseløst vilkaarlig, aldeles umotiveret Brug . . . af gode, gamle danske Ord« (som Personlighed, Natur, Væsen), dels i ved Hjælp af Mediationen, »denne tjenstvillige Aand«, at forene »radicale, ufornelige Modsigelser«. ⁸²⁾ M. Eiriksson formaar endnu mindre at goutere Martensens spekulative Psykologi: hans Skel mellem den væsentlige og den subjektive Vilje, mellem »en god Væsensnødvendighed« og »en ond Naturnødvendighed« (som han formulerer Martensens Tankegang); Resultatet bliver jo, at Mennesket har to Viljer, to indre Naturnødvendigheder, noget der simpelthen maa betegnes som »en tøilesløs Speculations Phantasier og Hjernesvind«. Frihedsbegrebet findes ikke hos Martensen, hos hvem alt forsvinder i et »Naturnødvendigheds-System«. Hele hans System er, »enten det betragtes som filosofisk eller theologisk, i Hovedpuncterne det samme . . . nemlig en forvirret Blanding af naturalistisk Pantheisme og theologisk Fatalisme«. Mennesket »forgudes«, idet det i sit Væsen gøres til eet med Gud. ⁸³⁾ Den samme Menneskeforgudelse gentager

⁸¹⁾ p. 22—30. — ⁸²⁾ p. 64 flg., 78; 56, 89. — ⁸³⁾ p. 36 flg. (NB. 62, 61, 64). —

sig i Martensens Lære om Guds personlige Enhed med Mennesket, der er ensbetydende med Ophævelse af Modsætningsforholdet mellem Gud og Menneske og dermed af Religionen, der tilintetgøres i sit »inderste Væsen og dybeste Grund«. ⁸⁴⁾ Kort sagt: at hyldede den spekulative, specielt den Martensenske Teologi er ensbetydende med at bygge sit Hus paa Sand, at blive skuffet og bedraget. ⁸⁵⁾

Det var ikke blot Martensens Lære, der var angribelig, men ogsaa hans Færd og Fremgangsmaade: han giver sig ud for at være ortodox og er ikke destomindre »en grov Kjætter« m. H. t. Kirkelæren, han forelæser et fra Katedret, men forkynder andet fra Prædikestolen, han er simpelthen »uredelig«; ⁸⁶⁾ den Martensenske Lære er allerede resulteret i, at enkelte studerende har »tabt Fromheden«. Eiriksson betragter det derfor som sin Opgave »at skille det religiøs-christelige Samfund af med en Lærer, der, istedetfor at fremme og forsvare sand Religion og Religiositet, ved sin offentlige Lærervirksomhed, navnlig som Docent, undergraver begge Dele«. I dette Øjemed opfordrer han Martensen til omgaaende at søge sin Afsked som Universitetslærer eller Autoriteterne til at afsætte ham og truer i modsat Fald med at rejse Anklage mod Martensen som en falsk, uredelig og uærlig Lærer. ⁸⁷⁾

Det kan i denne Forbindelse tilføjes, at da ingen af Parterne efterkom Eirikssons Opfordring, gjorde denne Alvor af sin Trusel; han henvendte sig med sin Anklage først i Kancelliet, hvor han blev afvist, og derpaa i Juni 1847 til Christian den Ottende, men skaffede sig derved blot en »Generalfiskalaction« paa Halsen; Sagen blev optaget til Doms ved Juletid s. A., men til Eirikssons Fortrydelse hævet ved det Amnestidekret, som Frederik den Syvende udstedte kort efter sin Tronbestigelse. ⁸⁸⁾

Der bør endnu gøres opmærksom paa A. F. BECKs kritiske Vurdering af Moralfilosofien. Han gjorde gældende, at Martensen søger at berøve Filosofien dens kritiske Karakter og afstumpe dens Brod, førend den kommer i Berøring med Teologien. Ganske vist har Mar-

⁸⁴⁾ p. 95—96. —

⁸⁵⁾ p. IV. — I Synet paa spekulativ Teologi i Almindelighed og Martensensk i Særdeleshed er M. Eiriksson enig med S. Kierkegaard, hvor grundforskellig deres Kristendomsopfattelse iøvrigt er. (smst.; jvf. p. 56, 58, 147). —

⁸⁶⁾ p. 153, 27, 50. — Martensen var jo blevet Hofprædikant 1845 (se nærv. Afh. II Del). —

⁸⁷⁾ anf. V. p. 156—157, 160, 158—159. — ⁸⁸⁾ H. Pjetursson: M. Eiriksson. T. T. 1901—02 p. 125—126. — smlg. M. Eiriksson: Speculativ Retroenhed. Kbh. 1849 p. II, 135, jvf. 79 flg. —

tensen Ret i, at Filosofien ikke tør overse den givne Sædelighed, som er grundet i Kristendommen. Men paa det filosofiske Standpunkt maa der skaffes Klarhed over, dels om Sædeligheden, forsaavidt den er baseret paa den positive Religion, er den sande, dels om en saadan Form for Sædelighed endnu virkelig er den herskende ikke blot i de offentlige Institutioner, der jo kunde befinde sig i en fuldstændig Modsigelse med Nutidens Fordringer, men meget mere i den oplyste, med vor Tids historiske Karakter overensstemmende Bevidsthed. Det er et Spørgsmaal, om Martensen ikke fejlagtigt forveksler en Sædeligheds Type, der i Historien har udformet sin bestemte positive Skikkelse, med en Nutids Sædelighed, som »maaske« er rodfæstet i et ganske nyt Princip. Det er utilstrækkeligt at hævde Etikens relative Selvstændighed og Uafhængighed af Religionen, naar man p. d. e. S. lader de enkelte sædelige Bestemmelser fremgaa af de almindelige Verdensforhold, men p. d. a. S. lader disse sidste være forankret i Religionen.⁸⁹⁾

Afsluttende Bemærkninger.

Skønt der aabenbart har manglet et »grundigt kritisk Institut« i 1841, da Martensens Moralfilosofi udkom, viser det sig altsaa, at der i de følgende Aar fremkom flere Drøftelser, der i forskellig Henseende satte værdifulde Tanker under Debat m. H. t. Martensens første Etik. Højrehegelianeren P. M. STILLING opkaster i Virkeligheden et fundamentalt Problem i sin Anmeldelse og røber herigennem en skolet, skarp dialektisk Tænkning og fast systematisk Evne, men mangler forunderligt nok Blik for, at hans og Martensens Standpunkter er grundforskellige, saa at Debatten i sidste Instans ikke kommer til at staa om Etikens encyklopædiske Forhold til Stats- og Religionslære, men derimod om Metafysikens Begreb. For Stilling er Teologien kun et enkelt Led i hele den filosofiske Kæde, der som saadan ikke tillader Udsondring af en encyklopædisk Etik.⁹⁰⁾ Han er og kan ifølge det skitsemæssige i Moralfilosofien være undskyldt i sin Fejlopfattelse af Martensens Program, der ifølge Licentiatafhandlingen gør Filosofien til Universalvidenskab og den spekulative Teologi til dens øverste Spids.⁹¹⁾ Men det betyder for Martensen, at den højeste metafysiske Grundsandhed, der bærer det etiske

⁸⁹⁾ A. F. Becks Anm. Theol. Jahrb. Bd. 3 1844 p. 528. — ⁹⁰⁾ P. M. Stilling: anf. Anm. p. 90; jvf. 100, 91, 101. — ⁹¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 121. —

System, ikke bliver filosofisk Metafysik eller Ontologi som for Hegel og Stilling, men derimod spekulativ Dogmatik.⁹²⁾ De diametralt modsatte Udgangspunkter gør det saaledes umuligt for Martensen og Stilling at finde hinanden ihvertfald metafysisk og dermed en-kyklopædisk set.

Som afgjort Antipode til Martensen og Stilling tegner sig M. EIRIKSSONS kantede Profil. Han er bogstavlænket og jordbunden, snæversynet og prosaisk; han staar som autonom-rationaliserende Ræsonnør overfor Martensen som teonom-spekulativ Teolog, han mangler ganske Sans som Evne for alt spekulativt og er mere Polemiker end Kritiker. Det forklarer, at hans Protestskrift mod Martensen bliver af højst blandet Indhold, ikke lidet beror paa Misforstaaelse og Uforstand, andet paa Tilsnigelse; det er efter Grundanskuelsen ligesaa fragmentarisk, som Moralfilosofien er skitsemæssig i sin Form. Og dog findes der i dette ofte perfide, helt igennem polemiske Skrift baade træffende og vittige Ting. Derfor beholder Eiriksson Ret i enkelte Poster, men Uret i alle Maader. Martensens Arbejde frembød jo rigeligt Materiale for en ivrig Kritiker og arrig Polemiker især af Eirikssons Støbning. Med Rette anker han saaledes over Martensens ofte ubestemte og uanskelige, ikke sjældent selvmodsigende Terminologi, hans gennemgaaende altfor let vundne Mediationer, hvor behændigt det dialektiske Spil end tager sig ud, og hvor betagende det end virker i den veltalende Stil.⁹³⁾ Den Martensenske Psykologi frembød jo ikke alene for en Eiriksson, men ogsaa for en spekulativ Teolog Punkter, der nok kunde trænge til Klaring og Konsekvens.

Hvor uforstaaende M. Eiriksson end staar overfor Panteismens Aandsstrømning, beholder han ikke destomindre nogen Ret i sin Indsigelse mod Martensen i den Henseende, forsaavidt som det tydeligt nok er sidstnævntes Hensigt at indoptage Panteismens Sandhedsmoment (jvf. »Mester Eckart«),⁹⁴⁾ samtidig med at han som aabenbaringstroende afgjort fastholder Teismen; men det er ikke destomindre et Faktum, at Martensen ikke naar at give en tilfredsstillende (udtømmende) Løsning af Forholdet mellem de to Faktorer; han

⁹²⁾ Moralphil.' Syst. p. XIV. —

⁹³⁾ Som Exempel instar omnium kan nævnes Forholdet mellem Afhængighed og Frihed (smst. p. 12). Det er i det hele karakteristisk for den spekulative Filosofis og Teologis Drøftelse af Forholdet mellem Frihed og Afhængighed, Frihed og Nødvendighed, at den resulterer i en Løsning, der i Virkeligheden kun er en formel Afslutning paa den dialektiske Leg mellem Modsætningsmomenterne, men uden reel Løsning. —

⁹⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 168. —

opstiller dem som Modsætningsmomenter, postulerer Syntesen, men demonstrerer den ikke. Derfor bliver det ved frugtbare Tilløb, spiredygtige Tanker, der ikke naaede at faa en acceptabel Form af den simple Grund, at Martensen endnu ikke var naaet til en afklaret Opfattelse af Forholdet mellem Natur og Aand; Sammenhængen herimellem (eller »Christendommens Naturside« som han udtrykker sig) var for ham af gennemgribende Betydning »ikke paa eet, men paa mange Puncter i Christendommen«. ⁹⁵⁾ Det værdifuldeste i M. Eirikssons Skrift er dog hans Protest mod det aandsaristokratiske Syn, der lægger sig for Dagen i Moralfilosofiens Struktur. »Vi kunne«, siger han, »ikke dølgge for os, at saavel Læren om »Personlighedens Rige«, som den martensenske Verdensbetragtning overhovedet, fører til det Resultat: at kun de, der ved Konst, Videnskab o. s. v. have opnaaet en Art højere Dannelse, tilhøre »Menigheden eller Guds Rige, som saadant«, at kun disse ere Personer, og saaledes Medlemmer af Guds Rige. Hvorimod den øvrige Masse bliver at betragte som »upersonlige Individuer«, som, naar de ikke ere fremragende onde, falde i det Slettes Rubrik«. ⁹⁶⁾

I Modsætning saavel til de ovennævnte Recensenter som til Martensen selv ikke mindst repræsenterer Venstrehegelianeren A. F. Beck den filosofisk-kritiske Indstilling; han røber iblandt de ikke faa Misforstaaelser og et ikke sjældent forekommende forbavsende Ukendskab til de historiske Fakta ikke destomindre Sans for Modsætningerne i al deres Skarphed, for det kritiske og principielt forskellige i Filosofi fra Teologi; han har aabent Øje for Forholdet mellem Sædelighed og Kristendom: dels mellem human og kristelig Etik (det er jo den, der stikker Hestefoden frem), dels for den snart postulerende, snart negativt, snart abstrakt formulerede Bestemmelse af Etikens Afhængighed af og Selvtændighed overfor Religionen. Han indtager i Virkeligheden et for Martensen ligesaa uforstaaeligt som ufrugtbart kritisk-analyserende og dualistisk-tenderende Standpunkt.

Kristelig Etik.

Som nævnt holdt Martensen ikke alene Forelæsninger over Moralfilosofi i det filosofiske Fakultet, men ogsaa over kristelig Etik i det teologiske Fakultet. ⁹⁷⁾ Det stod fra første Færd klart for ham, at en

⁹⁵⁾ Brev ^{11/10} 1839 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 6. —

⁹⁶⁾ M. Eiriksson: Dr. H. Martensens tr. mor. Paragr. p. 26. — ⁹⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 156—158.

saadan Etik havde til Hovedopgave at tilstræbe Forening af Kristendom og Humanitet og saaledes dels imødekomme »Tidens Trang«, dels undgaa saavel rationalistisk som pietistisk Ensiddighed.⁹⁸⁾ Til Grund for disse Forelæsninger lagde han sit »Moralphilosophiens System«, aabenbart som et rent foreløbigt Hjælpemiddel, der efter hans Plan ad Aare skulde afløses af »en Lærebog udarbejdet efter en større Maalestok, med bestemt Hensyn til Moralens theologiske Momenter«, en Plan som han ikke naaede at realisere som Universitetslærer, men først som Biskop en Menneskealder senere.⁹⁹⁾

At det moralfilosofiske System lod sig benytte ved Forelæsninger over kristelig Etik beroede selvfølgelig paa hans Opfattelse af Forholdet mellem filosofisk og teologisk Moral: der gaves kun een Type for Moral, hvis »Grundtypus« han netop havde skitseret i sin første trykte Etik, hvor »hver Paragraph ventede paa den fuldstændige Udførelse«; den teologiske Moral var kun »den positive Udførelse« af det »almindelige Schema« i Moralfilosofien, saa at »Systemets almindelige Structur« og Grundbegrebernes indbyrdes Stilling altsaa forblev den samme i den filosofiske og den teologiske Etik. I Grundridset til det moralfilosofiske System var der jo skitseret en moralsk Livs- og Verdensanskuelse, der var bestemt af Kristendommens Princip, og hvor der stedse blev taget Hensyn til Forbindelsen mellem det etiske og det religiøse, det etiske og det dogmatiske.¹⁰⁰⁾

---

⁹⁸⁾ M: Levnet II p. 9—10. — ⁹⁹⁾ Moralphil.' Syst. p. III. — jvf. nærv. Afh. p. 157. — M-D. Brev Bd. 1 p. 24. — jvf. nærv. Afh. p. 438 flg. — ¹⁰⁰⁾ jvf. smst. p. 189. — H. Martensen: anf. V. p. III, IX. —

Kapitel 13.

»DEN CHRISTELIGE DOGMATIK«.

UNDER de alvorlige fædrelandske Forhold 1848—49 forberedte Martensen den offentlige Fremlæggelse af »Grundtrækkene af sin dogmatiske Anskuelse«, der »under forskellige Paavirkninger, under en indre Vexelvirkning, ja . . . i mange Maader under en indre Vexelkamp med samtidige Anskuelser« havde uddannet sig hos ham og nu blev bragt til »en relativ Afslutning«. Det var Resultatet af et aarelangt Studium, af gentagne Forelæsningsrækker — lige fra V./S. 1837, da Licentiat Martensen som Privatdocent holdt sin første Forelæsning, havde de dogmatiske Grundproblemer jo ligget ham mest paa Hjerte —, ¹⁾ af mundtlige Drøftelser »i største Fortrolighed og Oprigtighed« med RASMUS NIELSEN og J. H. PAULLI og af skriftlig Tankeudvexling med I. A. DORNER. Det var et gennemtænkt og gennemprøvet Arbejde, hvis »Grundanskuelse« Martensen da ogsaa Livet igennem kunde vedkende sig, og som kom til at danne »Grundstammen« for hans teologiske Udvikling i Perioden 1854—1881. Ved Nytaarstid 1849 var Dogmatiken »færdig til Trykken«, ved Højsomertid daterede han sit »Forord« til Værket og midt i Juli Maaned udkom »*Den christelige Dogmatik*« i »det store Publicum«. ²⁾

Vi vil nærmere betragte dette Martensens første Hovedværk, som herved blev forelagt Offentligheden.

¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 156 flg. — ²⁾ M: Levnet II p. 134. — H. Martensen: D. chr. Dogmat. Kbh. 1849 p. I (Forord). — M: Levnet II p. 3, 100, 142, 17, 22, 137, 135. — P. A. Rosenberg: Rasm. Nielsen p. 31—32. — jvf. V. Klein & P. A. Rosenberg: Mindeskr. over Rasm. Nielsen. Kbh. 1909 p. 25 (75). — Brev ^{29/10} 1849 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. Bd. 4 1887 p. 482. — se Forordene til 3 Opl. 1865 og 4 Opl. 1883 af D. chr. Dogmat. jvf. 5 Opl. 1904 (v. A. Th. Jørgensen) p. XXVII—XXVIII. — Brev ^{5/1} 1849 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 201. — jvf. Brev ^{5/1} 1849 fra Chr. Mynster til O. Laub, M-L. Brev Bd. 1 p. 200. — »Berl. Tid.« 1849 Nr. 169 (^{10/7}) avert. D. chr. Dogmat. —

Hovedtanker.

Det er den bærende Grundtanke i »Den chr. Dogmatik«, at Kristendommen er et »religiøst Existentialforhold«, »et Liv i Gud«; ³⁾ det kommer til almindeligt Udtryk i Samvittigheden, som er Menneskets oprindelige og følelige Samviden med Gud om det personlige Existentialforhold til ham. ⁴⁾ Dette Forhold omfatter hele det menneskelige Sjæleliv: Følelse, Tanke og Vilje. ⁵⁾ Den religiøse Grundfølelse er Følelsen af ubegrænset Ærefrygt ⁶⁾ og tjener som Betingelse for det religiøse Livs Forstaaelse. ⁷⁾ Denne beror baade paa Tanke (Fornuft) og Fantasi (Anskuelse, Forestilling). »Den religiøse Viden om Gud er ikke en Viden i den abstracte Tankes Form, men Idéen om Gud vinder Skikkelse i en omfattende Anskuelse af Verden og Menneskelivet i dets Forhold til Gud, en Anskuelse af Himmel og Jord, Natur og Historie, Himmel og Helvede. Fromheden erkjender ikke blot gennem den af Samvittighedsforholdet omslutede og i dette Forhold oprindende Tanke, men ogsaa gennem den i dette Forhold oprindende Forestilling«. ⁸⁾ Saaledes bliver saavel Fornuften som Fantasien religiøst Erkendelsesorgan, og Fantasien tilkommer da ikke blot Overtroen, men ogsaa den sande Religion. ⁹⁾ Som det i Følelsen og Erkendelsen er Gud, der søger Mennesket, er det Mennesket, der i Viljen besvarer Guds Søgen; Viljen bliver da det afsluttende Moment i den religiøse Bevidsthed. Alle tre staar i levende Vexelvirkning og danner tilsammen Troen som den centrale Enhed af Følelse, Tanke og Vilje. ¹⁰⁾

Det religiøse Existentialforhold indeholder altsaa en religiøs Viden; det afføder en sammenhængende teologisk Tænkning, teologisk Spekulation. ¹¹⁾ Men skal denne paa evangelisk-protestantisk Grund opnaa den rette Forstaaelse af Kristendommen, er det betinget af den rette Opfattelse af de protestantiske Principer, d. v. s. af den fri Forening af Troens Indhold (den guddommelige Aabenbaring) og Troens Inderlighed (den religiøse Selvbevidsthed) ¹²⁾ eller — som det formuleres i Martensens Sprog — den fri Enhed af Skrift- og Kirkeprincippet som det formale Princip p. d. e. S. og Aandsprincippet eller det kristelige Subjektivitetsprincip som det materiale Princip p. d. a. S. ¹³⁾ Det betyder for den evangelisk-protestantiske Dogmatiks Vedkommende, at den faar ligesaavel en bibelsk og

³⁾ D. chr. Dogmat. p. 8, 16, 76, 349—350, 365, 509. — ⁴⁾ smst. p. 9. —

⁵⁾ p. 11. — ⁶⁾ p. 12. — ⁷⁾ p. 76. — ⁸⁾ p. 13, jvf. 539, 311. — ⁹⁾ p. 13, 14. —

¹⁰⁾ p. 15—16. — ¹¹⁾ p. II. — ¹²⁾ p. 40. — ¹³⁾ p. 55, jvf. 52—53. —

kirkelig som en fri videnskabelig Karakter. Den maa udvikle sig af sin Kirkes Princip, og Dogmatikeren bliver kun »sin Videnskabs Organ, idet han tillige er sin Kirkes Organ«, altsaa modsat den »blotte« Filosof, som kun vil »tjene den rene Videnskab alene«; det dogmatisk-videnskabelige Princip udvikles gennem det kirkelige Erkendelsesprincip. ¹⁴⁾

Vi skal nu nærmere betragte den dogmatiske Principlære af Hensyn saavel til Martensens teologiske Standpunkt som til den Modtagelse, der blev Dogmatiken tildel. Martensen betoner her som altid det objektiv-guddommelige som det primære, det subjektiv-menneskelige som det sekundære. Der maa saaledes være en objektiv Kanon for al Kristendom, og Kanon maa være den ophøjede, forklarede Kristus, der er nærværende i Kirken; men det rette Forhold til Kristus er betinget af det rette Forhold til den historiske Kristus, uden hvilken Forestillingen om den ophøjede Frelser vil tabe sig i »mystisk Ubestemthed«. Vi føres da tilbage til den apostolske Kirke, der som det første Led i den kirkelige Udviklingsrække ejer »det oprindelige Kristusbillede«, som finder sit »fuldgyldige« og »tilforladelige« Udtryk i Skriften, d. v. s. i Ny Testament. ¹⁵⁾ Skriften faar for Dogmatikeren Betydning dels som det kritisk normerende og forbilledlige, dels som det organisk befrugtende og foryngende. Det sidstnævnte involverer, at Skriftlærens Indhold reproduceres som Bevidsthedens egen Sandhed, saa at de dogmatiske Sætninger ikke blot sanktioneres autoritativt af Skriften, men ogsaa principielt, idet de indlyser i deres Gyldighed og Betydning i sig selv, uafhængigt af deres Forhold til Skriften. Paa dette dobbelte (det autoritative og det principielle) beror de dogmatiske Sætningers Værdi. Den omfattende Skriftbrug medfører selvfølgelig ogsaa, at der ikke kan standses ved »enkelte Skriftsteder«, men at der maa udvikle sig »en i det Store gaaende Skriftbrug«, som især samler sig om »større, særdeles frugtbare Afsnit«. ¹⁶⁾

Det naturlige Mellemlid mellem Skriften og Troen er Kirke og Tradition. Derfor vilde en Dogmatik, som kun var bibelsk, men ikke kirkelig, eo ipso ikke være bibelsk, eftersom »Biblen selv

¹⁴⁾ p. 63, 4, 33. —

¹⁵⁾ p. 40—42, jvf. 286, 412—413. — Trods den »dybe organiske Sammenhæng« mellem Ny Testament og Gammel Testament sanktioneres dette for de Kristne kun ved hint og har kun kanonisk Anseelse som »Forberedelsens Testamente« (p. 66). —

¹⁶⁾ p. 64—65, jvf. 42, 480 flg., 483, 54, 413. —

viser hen til en vidnende Kirke, der skal fortsætte sig igjennem alle Tider«. Dogmatiken maa da dels have en økumenisk, dels en konfessionel Karakter. Saavel de økumeniske Symboler (især Symbolum Apostolicum) som den lutherske Kirkes Konfession (især Confessio Augustana) har kanonisk Betydning som »normæ normatæ«; der gør sig jo baade en væsentlig Enhed mellem Kirke- og Skrifflæren gældende og en relativ Forskel mellem det kirkelige og det kristelige. Men det er netop Opgaven at bevare »den Typus af den sunde Lære«, »den blivende Grundskikkelse«, der udtaler sig i Traditionen, hvorimod Formlerne er Relativitet og Forgængelighed underkastet. »Ikke de kirkelige Formler, men de kirkelige Grundanskuelser ere Hovedsagen«. Kun gennem Traditionen fastholdes sikrest Forbindelsen med den apostolske Kirke.¹⁷⁾ Skrift- og Kirkeprincippet er den objektive Betingelse for Reformationens Fortsættelse, saa at der dels kan opnaas en mere fuldkommen Tilbagegang til den apostolske, forbilledlige Kirke, dels en Anerkendelse af Sandhedsmomenterne i den romerske Kirkes Tradition; i begge Henseender lader Reformationen noget tilbage at ønske.¹⁸⁾

Dogmatikeren maa dog heller ikke forglemme at tage Hensyn til *Filosofien*. Da Kirken er i Verden, maa den kirkelige Bevidsthed udvikle sig i Forhold til Verdensdannelsen og Verdensvisdommen; den kristelige Erkendelse bør træde i levende Vexelvirkning med det naturlige Menneskeliv i dets højeste Ytringsformer. Derfor bør Dogmatikeren ikke blot forholde sig polemisk, skeptisk og kritisk, men ogsaa sondrende og assimilerende til de Sandhedsmomenter, der ligesaavel findes i den kristelige som i den ikke-kristelige Filosofi; for »enhver virkelig«, »enhver dybere« Filosofi kaster et nyt Lys over Naturens Rige, som er Forudsætning for Naadens, og vil i »pneumatologisk Henseende« kunne afgive »et Ferment« for Erkendelsen.¹⁹⁾

Den objektive Kristendomskanon, Skriften i uopløselig Forbindelse med den vidnende Kirke viser hen til en Bevidsthed, for hvilken den er Kanon. »Den udvortes Canon viser hen til en indvortes Canon som Princip for dens Forstaaelse«. Denne subjektive, indvortes Kanon er *S a n d h e d s i d é e n*. Sandhedsidéen — eller som det hedder i Skriften (Ordspr. 8, Sir. 24, Visd. 7) Visdommen ikke som guddommelig Egenskab, men som guddommelig Tanke — er objektivt teologisk den hellige Visdomstanke, der har »udpræget sig i den

¹⁷⁾ p. 61, 67—68, jvf. 42, 487. — ¹⁸⁾ p. 55. — ¹⁹⁾ p. 83—86, 81—83. —

christelige Aabenbaring og er det ordnende, det sondrende og medvirkende Princip i Aabenbaringens Livsfylde, virker Sammenhæng, Plan og Hensigt i Mangfoldigheden«; og subjektivt antropologisk er den det intellektuelle Princip, der sætter den menneskelige Tænkning istand til »at ransage Aabenbaringens Dybheder (1 Cor. 2, 14), at granske efter Sammenhæng og Grund i de christelige Forestillinger, at stræbe efter at frembringe et aandeligt Gjenbillede af den evige Aabenbaringsviisdom«. Sandhedsidéen er Nøglen til Skriftens og Traditionens Hemmeligheder.²⁰⁾ Den er *conditio sine qua non* for den kristelige Erkendelse, idet den naturlige Menneskeand er »formørket« ved Synden og først ved *Genfødselen* »hæves til det Livets og Tilværelsens Trin, hvor den kan faae det rette Syn paa guddommelige og menneskelige Ting«. Sandhedsidéen meddeles i *Genfødselen*, der falder sammen dels med *Retfærdiggørelsen af Troen*, der ikke er en blot Læresætning, men en kristelig »Livserfaring«, dels med den ret forstaaede Lære om »*testimonium spiritus sancti*«; skønt Aandens Vidnesbyrd i Kraftens Bevisning er »Grundvidnesbyrdet«, er det alfor snævert at begrænse det til et blot praktisk Vidnesbyrd i Følelsen, tværtimod maa det udvides til ogsaa at omfatte det teoretiske Vidnesbyrd i Tanken. »Den christelige Erkjendelse er dog en medhenhørende Bestanddeel i Fuldstændigheden af det Vidnesbyrd, som Aanden fører for Christendommens Sandhed«. ²¹⁾

Som den objektive Kanon (det formale Princip) er Udtryk for Autoritetsmomentet, er den subjektive Kanon (det materiale Princip) Udtryk for Frihedsmomentet. Skønt den kristelige Subjektivitet er født ud af Kirkens Moderskød og saaledes i Begyndelsen af sin Udvikling staar i udvortes Afhængighedsforhold til Skrift og Kirke, maa den dog under sin fortsatte Udvikling komme til det Punkt, hvor den forholder sig i fri Vexelvirkning til »det positivt Givne«; thi paa det levende Vexelforhold mellem de to Faktorer beror til alle Tider »den evangeliske Kirkes Sundhed«. ²²⁾ Dogmatikens fri videnskabelige Karakter beror netop paa Sandhedsidéen, der som »et relativt a priori«, en relativ selvstændig Kristendomskilde og -Kanon, forskellig fra Skrift og Kirke, mødes med denne objektive Kanon. Sandhedsidéen er *Grundbetingelsen* for den kristelige Videnskab, ligesaavel som den kristelige Sædelighedsidé og den

²⁰⁾ p. 52, 71—72, jvf. 116. — ²¹⁾ p. 73, 53, 70; jvf. 52, 458 flg. — ²²⁾ p. 54, 68; jvf. 72—73. —

kristelige Skønhedsidé er Betingelsen for »ethisk Productivitet« og kristelig Kunst. ²³⁾)

Den kristelige Erkendelse er altsaa en religiøs Erkendelse, en Erkendelse i Religionen om Religionen; den er udsprunget af et Førstehaandsforhold til Kristendommen og er saaledes forskellig fra et filosofisk og et kunstnerisk Andenhaandsforhold, paa hvilket Grundlag de kristelige »Forestillinger« dog ogsaa lader sig fremstille »med stor plastisk Kraft«. ²⁴⁾) Den kristelige Erkendelse faar sin Impuls ved Troen, men ikke ved Tvivlen, hvorimod der vel kan tales om en Skepsis i Dogmatiken, forsaavidt som en saadan er Udtryk for den i Troen indeholdte kritiske Drift til at »prøve Aanderne« og dialektiske Drift til at klare sig de »Tankemodsetninger«, som Troen indeholder. ²⁵⁾) Det *δός ποῦ στῶ*, som Filosofien søger at finde ad Granskningens, ad Spekulationens Vej, har Dogmatiken i Form af Kristendommen som den absolute Sandhed, der er Dogmatikens Opgave gennem Tænkningen at søge en dybere Tilegnelse af Sandheden. ²⁶⁾) Af det erkendelsesteoretiske Moments Art (Sandhedsidéen) følger, at Troen som »indre Livsprincip« ikke blot kommer til at udtrykke det emotionelle Subjektivitetsforhold til Kristendommen, altsaa Følelsen af Kristendommens Virkninger, men tillige det intellektuelle Objektivitetsforhold, d. v. s. Troen kan bestemmes som »den intellektuelle Sands for Aabenbaringen, . . . det contemplative Øie eller Grundsynet for Aabenbaringens Rige«. Det betyder, at Dogmatiken ikke »nærmest« bliver en videnskabelig Fremstilling og Begrundelse af Trosforholdet (de fromme Følelser), men derimod af Trosindholdet, af de kristelige Trossandheder, der stammer fra Guds Ord og Aabenbaringens Autoritet, og som derfor er positive Sandheder, hvis Positivitet ligesaavel beror paa den Bestemthed, hvormed de fremsættes, som paa den Autoritet, hvormed de er beseglet. ²⁷⁾)

Den dogmatiske Begriben er explikativ og spekulativ, kontemplativ og medierende, begrebmæssig og anskuelsesmæssig. Der er ingen faste Grænser, idet dels det ene Moment fører over i det andet, dels maa alle Momenter fastholdes, hvis der skal opnaas en tilfredsstillende dogmatisk Erkendelse.

»Den dogmatiske Begriben er nærmest en explicativ Begriben, en Udfoldelse af det i Anskuelsen Givne, en Udvikling af dets indre

²³⁾ p. 53—54, 71. — ²⁴⁾ p. 72, 76, 14. — ²⁵⁾ p. 73—74, jvf. II, 5—7. — ²⁶⁾ p. 5—6, jvf. 75. — ²⁷⁾ p. 76, 3; jvf. 79. —

Sammenhæng i sig. Men den explicative Begriben indeholder i sig selv Driften til den speculative Begriben, der ikke blot bliver staaende ved at fremstille Sammenhængen i det Givne, men ogsaa spørger om Mulighed og Grund; ikke blot siger Ita, men ogsaa Quare. Den grundige Explication vil ikke kunne Andet end udvikle saadanne Tanke-Modsætninger, saadanne Antinomier, der kræve en Mediation i Begrebet; . . . det Speculative beroer netop paa at fatte Modsætningerne i Idéens Eenhed. En speculativ Skuen maa stedse forudsættes, naar Fremstillingen ikke skal tabe sig i en udvortes Forstandighed, eller kun indskrænke sig til at opfatte de christelige Forestillinger i deres practiske, blot anvendelige Betydning. . . . Det contemplative Øie . . . fatter alt Enkelt i den ene Grundidees Lys. . . Skjøndt . . . Grundformen for Dogmatiken som den thetiske Theologie er Ita, ikke Quare . . . : saa vil det dog ikke være muligt at adskille den explicative og den speculative Begriben ved en fast og ubevægelig Grændse. Ethvert Ita indeholder et skjult Quare, der under den grundige Explication ikke kan Andet end komme frem og opfordre til hiin høiere Art af Begriben. Vel maae vi stedse fastholde, at Begribningen er det Stykkevis i vor Erkjendelse, medens Heelheden ligger i Anskuelsens Fylde, der ikke udtømmes ved nogen Begrebsudvikling. Men ligesom de altid ere blevne tilskamme, der have givet sig ud for at have begrebet Alt, saaledes ere de ikke mindre blevne tilskamme, der have meent eengang for alle at kunne afstikke Grændserne for al menneskelig Begriben, at kunne fastsætte et non plus ultra, hvorved det skulde have sit Forblivende. Thi bag- efter viste det sig bestandigt, at der dog gaves et »plus ultra«, og de formeentlig faste Grændser aabenbarede deres bevægelige Natur ved at flytte sig. Den sunde Betragtning vil derfor erkjende, at den speculative Begriben selv er et saare bevægeligt og dialectisk Begreb, der ikke lader sig affærdige med den Paastand, at den enten fuldstændigt maa være eller ikke være, thi den er kun som vordende; enhver Afslutning i Begrebet vil derfor stedse kun være relativ, enhver Løsning af Problemet vil tillige være en ny Skærpelse af Problemet; det Afsluttende i Erkjendelsen vil tillige indeholde det Divinatoriske, der peger hen paa en høiere Løsning«. ²⁸⁾

Tilbage staar at besvare Spørgsmaalet om den kristelige Erkendelses Rækkevidde. Naar den subjektive Sandhedsidé, der meddeles det troende, genfødte Menneske, svarer til den

²⁸⁾ p. 79—80. —

objektive Sandhedsidé i Gud, bliver Spørgsmaalet, hvorvidt Erkendelsen da bliver adækvat. Martensen afviser ligesaavel Læren om Guds fuldkomne Uransagelighed som hans fuldkomne Ransagelighed. Der gives ingen adækvat Gudserkendelse i den Forstand, at Erkendelse og Genstand dækker hinanden »umiddelbart og paa ethvert Punct«, men nok en sand Erkendelse, der er sand efter sit Udgangspunkt og sit Maal; den udgaar fra Gud og fører til Gud. I Forhold til den begribende Viden og den Skuen Ansigt til Ansigt, som først indtræder i det hinsidige, staar den dennesidige Erkendelse tilbage i Klarhed, men ikke i Vished. ²⁹⁾

Paa Grundlag af disse Principer udvikler Martensen saa sit dogmatiske System, der i det følgende dels skal skitseres, dels karakteriseres. Han tager sit Udgangspunkt i G u d s b e g r e b e t og søger at vise, at der ad den filosofiske Tæknings Vej lader sig opnaa en naturlig Gudserkendelse, hvis forskellige Hovedtrin finder prægnant Udtryk i de saakaldte »Gudsbeviser«, hvis Værdi netop ikke er af demonstrativ (logisk), men kun af illustrativ Værdi. Selvom Mennesket ikke ad nogen af de Veje, som Gudsbeviserne giver Udtryk for, kan komme til den sande Erkendelse af Guds Væsen, kan det dog naa en filosofisk Teisme, der imidlertid først vinder »Livskraft og Fylde« i den kristelige Teisme, altsaa i en Gudserkendelse, som beror paa den overnaturlige Aabenbaring. Den naturlige Gudserkendelse forholder sig til Aabenbaringen som det elementære til det fuldkomne; først i Kristendommen finder Gudserkendelsens forskellige Veje deres Endemaal. Den filosofiske Teisme fuldendes i den teologiske Teisme. ³⁰⁾

Ifølge den kristelige Teisme er Kærligheden den centrale, prægnante Bestemmelse for Guds Væsen. ³¹⁾ Den ene Kærlighed aabenbarer sig i en t r e f o l d i g Personlighed som Fader (Skaber), som Søn (Forløser) og som Helligaand (Helliggører); de tre er Hypotaser, d. v. s. Forskelle i det guddommelige Væsen, der hver for sig udtrykker det hele Væsen, omend paa forskellig Maade. ³²⁾ Der er altsaa een Gud i tre Aabenbaringscentra, tre Jegpunkter, ³³⁾ som hver for sig aabenbarer den hele Gud. ³⁴⁾ Men i Aabenbaringsbegrebet maa der skelnes mellem Guds Verdensaabenbaring (den økonomiske Trinitet) og Guds evige Selvaabenbaring (Væsens-trinitet). ³⁵⁾ En levende Anskuelse gives der kun af Guds Verdens-

²⁹⁾ p. 107, 109, 16, 106; 128 (Trinitet), 539, 566 (Eskatologi). — ³⁰⁾ p. 90, 96—97, 98 (103—104), 101, 102, 89. — ³¹⁾ p. 123. — ³²⁾ smst. — ³³⁾ p. 130. — ³⁴⁾ p. 124, 130. — ³⁵⁾ p. 127. —

aabenbaring, men ikke af hans Selvaabenbaring; her kan der højest være Tale om en »Skyggeerkjendelse«, d. v. s. en »ontologisk Erkjendelse«. Da Begrebet Væsenstrinitet falder sammen med Begrebet guddommelig Personlighed, bliver det at tænke Væsenstriniteten ontologisk ensbetydende med at tænke den nødvendige Grundform for Guds personlige Liv.³⁶⁾

Skal Gud være evig Selvbevidsthed og Personlighed, saa maa han tænkes som den evige Selvobjektivering. Skal Gud være den sig selv aabenbare, sig selv elskende Gud, maa han evigt adskille sig i et Jeg og et Du (i Fader og Søn) og ligesaa evigt slutte sig sammen med sig selv som Kærlighedens Aand, der udgaar af Modsætningsforholdet; derfor maa Fader, Søn og Aand være præexisterende og uafhængige af Skabningen.³⁷⁾ Da Tænken og Væren er eet i det guddommelige Væsen, bliver den indre Aabenbaring ikke blot Udtryk for det guddommelige Subjekts, men ogsaa for den guddommelige Substanses Proces.³⁸⁾ Under det guddommelige Væsens trinitariske Proces resulterer der af Guds »uoprundne Naturgrund«, af hans »Naturdyb« eller »Dybheder« et »Pleroma«, d. v. s. en uskabt himmelsk Verden, »et Væsenhedernes, et Idéernes, et Magternes og Kræfternes Rige, en indre uskabt Verden«. ³⁹⁾ Og dette Faderens Pleroma, der »i Sønnen aabenbares som et nødvendigt oprindende Idéerige, forklares ved Aandens frie kunstneriske Virken til et indre Herlighedens Rige (δόξα), hvor de evige Muligheder lege for Guds Aasyn som magiske Virkeligheder, som en himmelsk Hærskare af Syner, af plastiske Forbilleder for en Aabenbaring ad extra, til hvilken de ligesom begjere at løslades«. ⁴⁰⁾ Mens Forholdet mellem Trinitetens første og anden Hypostase (Fader og Søn) er Udtryk for Guds metafysiske og naturnødvendige Forhold til sig selv, er den tredje Hypostase (Aanden) det afsluttende og fuldendende Moment, som betegner Guds fri, etiske Forhold til sig selv. ⁴¹⁾ — Skal Guds Herlighed fuldkomment aabenbares og den personlige Gud fyldestgøre sig selv, maa Selvaabenbaringen omsætte sig i Verdensaabenbaring. Hin er Forudsætningen for denne, denne tjener til en rigere Udfoldelse af hin. ⁴²⁾ Det er de samme Momenter, der kommer til Udtryk i begge Aabenbaringer, kun med den Forskel, at hvad der i Selvaabenbaringen er simultant, fremtræder successivt i Verdensaabenbaringen. ⁴³⁾ Da Aabenbaringens Økonomi kun lader sig for-

³⁶⁾ p. 128. — ³⁷⁾ p. 129. — ³⁸⁾ p. 129—130. — ³⁹⁾ p. 130. — ⁴⁰⁾ p. 132. — ⁴¹⁾ p. 132—133. — ⁴²⁾ p. 133, 134. — ⁴³⁾ p. 134, jvf. 283, 133, 395. —

staa ud fra Trinitetslæren, der omfatter hele den kristelige Aabenbaringsanskuelse, bliver det dogmatiske System en Udvikling af den økonomiske Trinitet, d. v. s. af Læren om Fader, Søn og Helligaand, saaledes som disse har aabenbaret sig i Skabelsens, Ny-skabelsens og Helliggørelsens Værker. ⁴⁴⁾

Brændpunkterne i det dogmatiske System er *creatio* og *incarnatio*. Efter Guds oprindelige Plan skulde Skabelsesværket forløbe i to Tempi: *creatio* som den begyndende og *incarnatio* som den fuldendende Skabelsesakt. ⁴⁵⁾ Imidlertid er Guds Riges Udvikling blevet »retarderet« af *S y n d e n*, ⁴⁶⁾ der har underlagt Alskabningen — saavel Menneskets indre som dets ydre Natur — Forkrænkelighed, saa at Skabningen sukker efter Forløsning (Rom. 8,20). ⁴⁷⁾ Paa Grund af Synden maa Guds Rige aabenbares som Forløsningens Rige; Selvforløsning er umulig for Skabningen; ⁴⁸⁾ *incarnatio* kan da kun blive det verdensfuldendende gennem det verdensforløsende. Synden ændrer saaledes intet i Guds Maal, men derimod i Vejen dertil. ⁴⁹⁾ »At Fristelsen maa være, lader sig med Nødvendighed aflede af den skabte Friheds Begreb; men at dens Udfald er blevet et Syndefald, kan kun vides i Kraft af en historisk og psykologisk Erfaring«. ⁵⁰⁾ Det onde er jo ikke, som den spekulative Betragtning mener, en nødvendig Bestemmelse i Verdensbegrebet; ikke det ondes Nødvendighed, men kun dets Mulighed lader sig godtgøre. Det onde er den Mulighed, der evigt skulde være forblevet som Mulighed, men som ikke destomindre er blevet Virkelighed p. Gr. af Skabningens fri Vilje. ⁵¹⁾

Denne Grundopfattelse af Forholdet *creatio*—*incarnatio* finder Martensen Udtryk for i det gamle Theologumenon: »*etiamsi homo non peccasset, deus tamen incarnatus esset, licet non crucifixus*«. ⁵²⁾ Kristus kan kun blive (den verdensforløsende) Frelser, fordi han efter sit evige Begreb er (den verdensfuldendende) Midler, sand Gud og sandt Menneske og dermed det fuldkomne Baand mellem Gud og Menneskeslægten. ⁵³⁾ Derfor bør han heller ikke betragtes blot i historisk, religiøs og etisk Betydning, men derimod i metafysisk og kosmisk Betydning. Det er jo netop den Tanke, Paulus giver Udtryk for, naar han skildrer Kristus som Hovedet, under hvem alt skal indsamles (Efes. 1, 10 flg., Col. 1, 15 flg.),

⁴⁴⁾ p. 135, 136. — ⁴⁵⁾ p. 174—175, 181—182, 309—310. — ⁴⁶⁾ p. 215. — ⁴⁷⁾ p. 204, 250, 252; jvf. 501. — ⁴⁸⁾ p. 253, 205. — ⁴⁹⁾ p. 255—256, 258 (288—289), 200. — ⁵⁰⁾ p. 182. — ⁵¹⁾ p. 187. — jvf. nærv. Afh. p. 284. — ⁵²⁾ D. chr. Dogmat. p. 174, 200—202, 311. — ⁵³⁾ p. 308, 307—308, 316 flg., 283 flg. —

en Tanke som allerede Irenæus benytter til at udvikle Kristi kosmiske Betydning. Som den verdensfuldendende og verdensfrelsende Midler maa han erkendes ikke blot som Menneskeverdenens, men som Alskabningens Midtpunkt, som »Alskabningens Hoved« (Col. 1, 15). Kun naar Kristus betragtes ikke alene under Verdensforløsningens, men ogsaa under Verdensfuldendelsens Synspunkt, kan man »rettelig erkjende Christi forbilledlige Fuldkommenhed i dens Forskjel fra den afbilledlige Forening af Gud og Menneske«. ⁵⁴⁾ Midlerbegrebet bliver saaledes det centrale Begreb i Kristologien. ⁵⁵⁾

Karakteristik.

Det var et i Ordets egentligste Forstand teologisk System, som Martensen her havde skabt, orienteret som det var ud fra Trinitets-Metafysiken og udviklet i systematisk Klarhed og arkitektonisk Formfuldendthed. Overalt søges Enhed i Mangfoldigheden, Overgange og Forbindelseslinjer mellem de forskellige Udviklinger paa-vises i Hoved- som i Underafdelinger, Tilknytningspunkter opspørges med vedvarende Iver og gennemgaaende Held. Udviklingen skrider frem belyst fra universelle Synspunkter: det metafysiske og det empiriske, det principielle og det teleologiske, det kosmiske og det eskatologiske; det meddeler Systemet paa eengang Spænding og Perspektiv. Dogmerne bliver under Martensens Hænder til religiøse Fantasi-anskuelser, der »klares«, d. v. s. modereres og tempereres i en dialektisk-medierende Tænkningensform, hvis Opgave det er at paa-vise dels Modsætningsmomentet, der hersker i hele Tilværelsen her og hisset, ⁵⁶⁾ dels Enhedsmomentet.

Det ses saaledes som »Historiens Begreb at udtrykke det levende Vexelforhold af den guddommelige og menneskelige Villie, af Evighed og Tid, af Idée og Virkelighed«, ⁵⁷⁾ altsaa Vexelforholdet mellem N a a d e o g F r i h e d, der er Menneskelivets dybeste Antinomi. ⁵⁸⁾ Det gælder om at løse Antinomien saaledes, at baade Skaber og Skabning kommer til fuld Ret; den metafysiske (spekulative) og den etiske (religiøse) Verdensbetragtning maa kunne forenes. ⁵⁹⁾ Men saa maa ogsaa det abstrakte, absolute Begreb om Prædestination, Almagt og Alvidenhed (Forudvidenhed) afvises som krænkende baade Begrebet om den i Historien frit handlende, etiske Gud og

⁵⁴⁾ p. 310—311, jvf. 355, 24—25. — ⁵⁵⁾ p. 311, 349 flg. — ⁵⁶⁾ p. 192, 225, 391. — ⁵⁷⁾ p. 200. — ⁵⁸⁾ p. 423. — ⁵⁹⁾ p. 198. —

den frit handlende Skabning, hvis Frihedsbegreb det er ligesaavel at være fuldkommen Selvbestemmelse som paa ethvert Punkt at være bestemt af Naaden. ⁶⁰⁾ Den guddommelige Raadslutning maa opfattes baade som ubetinget og betinget; den er bestemt fra Evighed og dog bestemmelig ved Skabningens Frihed. I Raadslutningen er der noget uafgjort, som først bliver afgjort i den timelige Frihedsbevægelse. Den guddommelige Vilje betinger sin bestemte, sin virkelige Aabenbaring ved den menneskelige Viljes fri Selvbestemmelse. ⁶¹⁾ Guds Almagt er ikke en uimodstaaeligt virkende Almagt, men en etisk Kærlighedsmagt, der respekterer Friheden; ⁶²⁾ kun gennem en virkelig »Villiesdialektik« kan Naaden fuldbyrde sit Værk i Menneskeheden. ⁶³⁾ Hans Alvidenhed maa heller ikke opfattes som en absolut Forudvidenhed, men derimod som indskrænket til Verdensudviklingens Endemaal og dens nødvendige Knudepunkter, hvilket altsammen staar fast i den evige Raadslutning og udgør Forudvidenhedens Indhold; derimod kan den virkelige Udførelse af Raadslutningen, forsaavidt som den er betinget ved Skabningens Frihed, kun være Genstand for en »betinget Forudvidenhed«, d. v. s. det kan kun forudvides som Mulighed, men ikke som Virkelighed; det op hæver dog ikke, at Gud er samvidende og medvidende om alt det virkelige. ⁶⁴⁾ — Skønt den guddommelige Vilje som etisk Kærlighedsmagt har begrænset sin Magt og skabt en Verden af fri Væsener, formaar den alligevel at gøre sig til alt i alt; ⁶⁵⁾ den fuldbyrder sig i Overensstemmelse med Frihedens Natur, ⁶⁶⁾ og trods Synden gennemføres Guds hellige Planer omend ad Omveje. ⁶⁷⁾ Eskatologisk set maa Konsekvensen da blive en almindelig Apokatastasis; en saadan viger Martensen imidlertid tilbage for at hævde, tværtimod staar for ham Antinomierne: Apokatastasis—Fordømmelse lige skarpt, lige uopgiveligt og lige berettiget overfor hinanden. Saavel bibelsk som principielt lader der sig ikke »paa den stridende Kirkes Standpunkt« realisere en teoretisk Mediation, men kun en praktisk Forening; Antinomien, der her maa blive staaende som »et Kors for Tanken«, finder saavel som alle sande Modsætninger først sin Mediation i det hinsidige. ⁶⁸⁾

Det er den dialektisk-medierende Tankegang, der ligeledes paa en typisk Maade gør sig gældende i Martensens Bestemmelse af Vexelforholdet dels mellem det objektive og det subjektive i det

⁶⁰⁾ p. 424. — ⁶¹⁾ p. 198—199, jvf. 433 flg. — ⁶²⁾ p. 429. — ⁶³⁾ p. 434. — ⁶⁴⁾ p. 257—259. — ⁶⁵⁾ p. 98. — ⁶⁶⁾ p. 255, 439. — ⁶⁷⁾ p. 256, 199—200. — ⁶⁸⁾ p. 457—458, 565, 566—570, 573, 575, 576, 578. —

religionspsykologiske,⁶⁹⁾ det dogmatisk-principielle (Autoritet-Frihed)⁷⁰⁾ og det dogmatisk-reale (Begreberne Kultus og Naademiddel),⁷¹⁾ dels mellem det kollektive og det individuelle,⁷²⁾ der faar sit typisk syntetiske Udtryk i Kirkebegrebet. Kirken bestemmes som »Christi Legeme eller den Organisme, hvis levende, allestedsnærværende Hoved han er«. ⁷³⁾ Den er »Aabenbarings og Forløsningens levende Organisme, der udbreder sig gennem alle Tider og alle Folk, gennemstrømmende og befrugtende Historien med den aabenbarede Sandheds og Naades Fylde«. ⁷⁴⁾ Kirken er »den treenige Guds Menighed [d. v. s. »de Troendes« Forsamling] og Christi Organisme«. ⁷⁵⁾ Det samme gentager sig i hans Syn paa Historien, hvor han med Sans for det kontinuerlige, genetiske og pædagogiske samler Historiens Epoker omkring Kristus som Historiens Midte, i Virkeligheden et Stykke Historiens Filosofi i Belysning af den kristelige Forsyns idé. ⁷⁶⁾

Mediationen som Udtryk for Syntese og Harmoni belyses maaske skarpest ud fra det for Martensens Teologi karakteristiske Universalitets- eller Totalitetsbegreb (jvf. Ungdomsmaalet), hvorved der tillige kastes Lys over hans filosofiske og kristelige Standpunkt, der kan betegnes som kristelig Idealisme⁷⁷⁾ og -Humanitetsreligion. Som allerede nævnt er der i Martensens Gudsbegreb intet skarpt Skel mellem det filosofisk-idealistske Gudsbegreb og det teologisk-kristelige Gudsbegreb; den filosofiske Teisme fuldstændiggøres i den teologiske Teisme; der er kun Forskel i »Livskraft og Fylde« i de to Former for Teisme. Denne Opfattelse er Udtryk for det monistisk-idealistske Grundsyn, som Martensen hylder med skarp Afvisning af al Dualisme saavel for Erkendelsens som for Verdenssystemets Vedkommende. Kristendommen vil aldrig kunne indrømme, at Fornuft og Aabenbaring, Natur og Aabenbaring er Begreber, der udelukker hinanden. ⁷⁸⁾

Der er kun eet Fornufts system, men med to Potenser af Fornuftens Aabenbarelse; det er den samme Logos, som aabenbarer sig i creatio og incarnatio, i Naturens og i Naadens Rige. Den guddommelige Verdenslov fuldbyrder sig gennem alle Tilværelsens, Natur- og Aandeverdenens forskellige Kredse, Kristendommen er

⁶⁹⁾ p. 15. — ⁷⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 215 flg. — ⁷¹⁾ D. chr. Dogmat. p. 493, 479 flg. — ⁷²⁾ p. 10, 475, 539, 419, jvf. 311. — ⁷³⁾ p. 41. — ⁷⁴⁾ p. 402. — ⁷⁵⁾ p. 538 (101). — ⁷⁶⁾ p. 263, 253; jvf. 309, 364, 368, 370; 25, 41, 66, 67, 403, 417. — ⁷⁷⁾ jvf. E. Geismar: Religionsfilosofi. 2 Udg. Kbh. 1930 p. 299. — ⁷⁸⁾ D. chr. Dogmat. p. 31, 26. —

Verdenslovens Fylde; det logiske og det ontologiske er indeholdt i det teologiske og betinger dets Udvikling. Maalet bliver at fatte alt enkelt i den ene Grundidés Lys; Guds Rige er det altopklarende Midtpunkt for Tilværelsens Mangfoldighed.⁷⁹⁾ Det er den samme Logos, der aabenbarer sig dels i den første Skabelse (creatio) som Menneskeslægtens almindelige Fornufterkendelse, dels i den anden Skabelse (incarnatio) som den ny, med Kristendommen givne Erkendelse. Denne strider ikke mod hin, men forholder sig saavel fuldkommende og afsluttende til den almindelige Fornufterkendelse som forløsende, idet den befrier den fra det »Mørke«, hvormed den er »beheftet« p. Gr. af den altomfattende Syndighed og opløfter den til »et høiere Trin af Productivitet«. ⁸⁰⁾

Der er ogsaa kun eet Skabelsessystem, men med to Hovedtrin. Naturen fornægter ikke Skabelsesbegrebet, tværtimod ligger Enhedspunktet for det naturlige og det overnaturlige i Naturens teleologiske Bestemmelse for Guds Rige og den dermed givne »Modtagelighed og Dannelighed« for den overnaturlige Skabervirksomhed. Skabelsen fornægter ej heller Naturbegrebet; skønt den transscendente Indgriben (Underet) er en Ophævelse af denne Naturs Love, er den dog ikke en Ophævelse af selve Naturens Begreb.⁸¹⁾ Derfor lader Skabelse og Kosmogoni (Genesis) sig forene som Udtryk for henholdsvis Skabningens Afhængighed af Skaberen og dens givne Selvstændighed og naturlige Selvudvikling. Verden er baade creatura og natura.⁸²⁾ Ligeledes lader »Traducianisme og Creatianisme« sig begge fastholde. Mennesket er baade et Produkt af den hemmelighedsfulde Naturvirksomhed og saaledes Led af Slægten og tillige Organ og Middel for Guds individualiserende Skabervirksomhed og dermed et nyt, oprindeligt Begyndelsespunkt.⁸³⁾

Naar Martensens kristelige Stade som nævnt kan karakteriseres som den kristelige Humanitets Standpunkt, finder det sin Forklaring ud fra de førømtalte Brændpunkter for det dogmatiske System: creatio — incarnatio. Den syndige Natur og den fuldkommende og forløsende Naade forudsætter gensidigt hinanden.⁸⁴⁾ Den første Skabelse er Udtryk for, at det naturlige Menneske som den gudsbilledlige Skabning ejer den væsentlige Humanitet, den anden Skabelse udtrykker subjektivt, at det genfødte Menneske gør den væsentlige Humanitet til virkelig Humanitet. Betingelsen herfor

⁷⁹⁾ p. 31; 85, 283; 82, 116; 85; 79, 82. — ⁸⁰⁾ p. 31. — ⁸¹⁾ p. 31, 27; jvf. 151—152, 259—260. — ⁸²⁾ p. 142, 145. — ⁸³⁾ p. 168—169; jvf. 152—153, 167—168, 475—476. — ⁸⁴⁾ p. 423. —

er den, at incarnatio objektivt er Udtryk for Realisationen af Humanitetsidealet, af Guds Riges Ideal og Menneskehedens evige Idealer.⁸⁵⁾ Nu beror Humanitetsbegrebet paa, at Mennesket som frit Fornuftvæsen er et religiøst Væsen, d. v. s. at Fornuft og Frihed er bestemt ved Samvittighedsforholdet; Samvittigheden er nemlig Pantet paa Menneskets Frihed og indre Uafhængighed af den øvrige Alskabning, forsaavidt som den tillige er Pant paa dets Afhængighed af Gud.⁸⁶⁾ Det bliver da Menneskets Bestemmelse, at det som Skabningens (Legem- og Aande verdenens) Midtpunkt skal blive Centrum for et selvstændigt Verdensliv, at det som frit Organ for den hellige Skabervilje skal forklare sin Frihed — Humanitetens reneste Udtryk — i Afhængighed af Gud, sit Liv i Verden til et Liv i Gud, sine Verdensidealer i Guds Riges Lys. Det er »den sande Humanitets Opgave, at Menneskets Gudsforhold og Verdensforhold paa fri, aandelig Maade gennemtrænge hinanden«. Derfor skal »det kosmiske og det hellige Princip« i Mennesket sammensluttes til »fri personlig Eenhed«. Men denne kristelige Humanitets Opgave, der fra en anden Side betragtet tilsigter, at Mennesket bliver i Sandhed verdens- og naturfrit, lader sig kun løse, hvor Mennesket har »den skabende Frihed . . ., den hellige Kjærlighedsvillie til sit Princip« og er »denne Villies frie, udødelige Organ«. ⁸⁷⁾

Det sande Humanitetsbegreb er altsaa for Martensen et kristeligt Begreb, der skal være det centralt bestemmende Princip for Kulturens og Dannelsens Magter; disse er nemlig kun »Mellemmagter«, hvis Betydning beror paa det Forhold, hvori de staar enten til det kosmiske eller det hellige Princip, til Verdensaand eller Helligaand, der strides om Herredømmet i Historien, og hvorom Menneskelivet — det være sig bevidst eller ubevidst — drejer sig.⁸⁸⁾ Og Martensen nøjes ikke med at stille Krav om Kristendommen som Kulturprincip, men antyder tillige direkte, hvorledes han tænker sig en kristelig Videnskab (det sande), en kristelig Etik (det gode) og en kristelig Kunst (det skønne) udviklet henholdsvis af den kristelige Sandheds-, Sædeligheds- og Skønhedsidé, der som den genfødtes kristelige Princip dels betegner den relativt aprioriske Kristendomskilde, der er den relativt fri Produktivitets Forudsætning i de nævnte Sfærer, og som dels udtrykker, at det relative Frihedsmoment ikke ophæver og ikke voxer

⁸⁵⁾ p. 167, 174, 201, jvf. 26. — ⁸⁶⁾ p. 164, jvf. 9. — ⁸⁷⁾ p. 162, 423, 163, 167. — ⁸⁸⁾ p. 354. —

fra Kristendommen som absolut Autoritet.⁸⁹⁾ Martensen er overbevist om, at disse kristelige Idealer vil beherske Virkeligheden under Kristendommens Verdensherredømme i Kilia smens Periode, hvor det kristelige Princip vil være det grundbestemmende i Staterne og det borgerlige Livs Institutioner. »Idealet af kristelig Videnskab og Kunst vil da udfolde sin høieste Fuldkommenhed og Humanitetens Idée forklares i Christendommens«. ⁹⁰⁾

Hvad der her er udviklet, viser tydeligt nok, at det ikke var den filosofiske, men den teologiske Spekulation, som levede i Martensen.⁹¹⁾ Hvor omfattende en Syntese han end tilstræbte, hvor talrige Forbindelseslinjer og Tilknytningspunkter han end opspurgte for Kristendom og Humanitet, og i hvor rigt og alsidigt Vexelforhold han end stod til Aandslivets mangfoldige Sfærer, glemte han dog ikke at betone, at Modsætningen mellem kristelig og hedensk Humanitet er Modsætningen mellem Helligaand og Verdensaand; den græske og romerske Humanitet mangler Syndens Grunderfaring og Erkendelse af Hellighedens Ideal; den overser i sin Kulturbegejstring, at den menneskelige Frihed selv trænger til at kultiveres af den guddommelige Naade, hvis den skal blive verdens- og naturfri.⁹²⁾

I hvilken Grad Kristendommen for Martensen staar som den universelle, centralt bestemmende Magt, indlyser ogsaa fra det dogmatisk-kosmiske Synspunkt, hvad enten dette anlægges paa Mikrokosmen eller Makrokosmen. Saaledes omfatter Kristendommen det hele Menneske, alle dets Sjæleevner (Følelse, Tanke og Vilje), dets aandelige og legemlige Side, dets bevidste og ubevidste (underbevidste) Liv.⁹³⁾ Kristi kosmiske Midlertidighed omfatter ligesaavel Mennesket, d. v. s. »hele den udeelte Menneskenatur« (han er baade Aandelighedens og Legemlighedens Forløser og Fulde-ender), som Alskabningen, altsaa baade Natur og Historie.⁹⁴⁾

For Martensen er det dialektisk-medierede Dogme ensbetydende med den »sunde Lærdom«, saavist som den sande Dialektik og den sande Mediation fremmer den sunde Udvikling. Ud fra denne formale Bestemmelse, gennemført paa Grundlag af de for det dogmatiske System opstillede Principer afvises alle afvigende Opfattelser som usande og usunde;⁹⁵⁾ det gælder saaledes

⁸⁹⁾ p. 71. — ⁹⁰⁾ p. 561. — ⁹¹⁾ jvf. P. Madsen: anf. Afh. T. T. 1884 p. 402. —

⁹²⁾ D. chr. Dogmat. p. 354, 428, 165, 163. — ⁹³⁾ smst. p. 11—16, 70, 76; 250, 266, 278, 354, 406, 438, 443, 448, 451, 456, 458, 464, 509, 510, 545, 565 flg. — jvf. Sakramentbegreb. — ⁹⁴⁾ p. 309 (jvf. 307), 501, 311; (jvf. 539). — ⁹⁵⁾ p. 193, 78,

forskellige aktuelle Bevægelser i Datidens Aandsliv. Martensen giver her dels en kortere Imødegaaelse af 1840'ernes filosofiske og poetiske Idealisme⁹⁶) og en ren og skær Afvisning (uden Navns Nævnelse) af saavel S. KIERKEGAARDS »Strøtanker og Aphorismer, Indfald og Glimt« som af hans Opposition mod den sammenhængende teologiske Spekulation og mod hans religiøse Individualisme (hans »vilkaarlige, atomistiske Religiøsitet«, »den Enkeltes« »Privatsag«),⁹⁷) dels en udførligere Gendrivelse af Grundtvigianismen, som han senere gjorde til Genstand for en større speciel Kritik (1863);⁹⁸) men den fyldigste Kritik rettede han dog mod »Straussianismen« og i Forbindelse hermed Tübingerskolens Evangeliekritik.⁹⁹)

Islæt.

Litterært set er »Den chr. Dogmatik« i endnu højere Grad end Martensens foregaaende Produktion et ligesaa koncentreret som typisk Udtryk for sin Forfatters Eklekticisme; han staar først og fremmest i Gæld til en Række inden- og udenlandske Teologer og Filosofer, som alle i højere eller ringere Grad hører Romantikens Aandsstrømning til. Det gælder ikke blot i al Almindelighed, at saavel hans blotte Ordvalg (Begeistring, Beundring, Genius, Heros, Talent) som hans hele Indstilling overfor Tilværelsen, hans før-omtalte Trang til Totalitet og Interesse for alle Livssfærer røber Paavirkning fra romantisk Aandsliv; men det gælder i Særdeleshed om hans dogmatiske Principlære og selve Systemet paa en Række vigtige Punkter.

Undersøger vi Martensens Principlære i Forhold til dansk Tænkning, genkendes selvfølgelig her som i hans øvrige Produktion tydelige Islæt fra F. C. SIBBERNS Filosofi, saaledes blandt andet i hans Sanktion af Fantasi en som medhenhørende til Erkendelsen og af den kun relative Forskel paa *explikativ* og *spekulativ* Begriben; rigtignok med den betydelige Forskel, at mens Sibbern henfører det *explikative* til Dogmatiken, men udelukker det *spekulative* heraf, som henvises til Kristendomsfilosofien, saa vil Martensen gøre Brug af begge Begrebsformer i Dogmatiken.¹⁰⁰)

54, 55, 60. — ⁹⁶) p. 8, 14, 397, 217, 104. — ⁹⁷) p. II—III, 10, 77, 475. — jvf. E. Geismar: S. K. 4 Del p. 103. — ⁹⁸) D. chr. Dogmat. p. 45 flg., jvf. 491. — jvf. nærv. Afh. p. 302 flg. — ⁹⁹) D. chr. Dogmat. p. 100—101, 291 flg., jvf. 402—403, 29; 489 flg., 286, II. — ¹⁰⁰) F. C. Sibbern: Menneskets aandelige Natur og

Derimod indskrænker Martensens Gæld til J. P. MYNSTER sig til Bestemmelserne af Dogmatikens Begreb og den religiøse Grundfølelse.¹⁰¹⁾ — Der kan i denne Forbindelse, hvor der er Tale om Martensens Gæld til dansk Tænkning, tillige gøres opmærksom paa hans Forhold til N. F. S. GRUNDTVIG paa et Par interessante Punkter. »Den chr. Dogmatik«s Kultusbegreb med den høje Værdsættelse af Sakramentet som Kultens Højdepunkt, Opfattelsen af Kristi virksomme Nærværelse i Kirken (Menigheden) og Forstaaelsen af Sakramenterne, der som Kristushandlinger er samfundsstiftende og samfundsbevarende — alt dette peger tilbage til Grundtvig.¹⁰²⁾ Som Grundtvig fremhæver Martensen baade det objektive og det subjektive. Efter denne bestemmes i Kultbegrebet de af Kristus indstiftede hellige Handlinger (Ordets Forkyndelse, Bønnen i Jesu Navn og Sakramenterne), der levende fortsætter sig i Kirken, saavel som »Christushandlinger« som »Menighedshandlinger«. Begge Teologer fastholder saaledes Bekendelsesmomentet; men hvor Grundtvig taler om Bekendelsespligten og fornemmeligst tænker paa Trosbekendelsen (S. A.), betoner Martensen Bekendelseshandlingen; det faar først og fremmest sit Udtryk deri, at Sakramentet som kirkelig Handling »nærmest er at betragte som Bekendelseshandling . . ., synlig, sindbilledlig Handling, ved hvis Deeltagelse den Enkelte paa factisk Maade bekjender sig til Herren og hans Menighed«. ¹⁰³⁾ Hvad Sakramentbegrebet angaar, samler Grundtvigs Tale sig overvejende om Aanden og Ordet, hvor-

Væsen. 1 Deel. §§ 32, 69—72. — s. F.: Fil. Ark. p. 103, 120, 123 (Fantasi); p. 266 flg. (ekplikativ-spekulativ). — jvf. nærv. Afh. p. 44. — smlg. Er. Næpius: Breve om d. Martens. Dogmat., T. T. Bd. 4 1853 p. 326—328. — ¹⁰¹⁾ J. P. Mynster: Om Begreb. af d. chr. Dogmat., Bl. Skr. Bd. 1 p. 80, 1; 48. — ¹⁰²⁾ D. chr. Dogmat. p. 500, 479, 493, 518; 501, 506, 517. — N. F. S. Grundtvigs Udv. Skr. (v. H. Begtrup) Bd. 4 Kbh. 1906 p. 395 flg. [»Kirkens Gienmæle« 1825. NB. p. 406 (Kirkens Kristus er nærværende i aandelig Kraft, Kristushandling); 407, 413, 415—418 (Sakrament s. samfundsstiftende og samfundsbevarende)]. — jvf. J. Oskar Andersen: Om »Kirkens Gienmæle« 1825, se »Dsk. Kirkeliv« 1925 p. 210, 214. — N. F. S. Grundtvig: Chr. Prædikener ell. Søndagsbog. Bd. 1—3 Kbh. 1827—1831. Bd. 1 p. 173, 178, 179, 180; 182, 487, 533; Bd. 2 p. 244; Bd. 3 p. 253, 254, 268, 269 (305, 308—309), 462, 467. (Sakram. s. samfundsstiftende og samfundsbevarende). — Bd. 1 p. 487; Bd. 3 p. 165 (Kristi aandelige Nærværelse). — ¹⁰³⁾ D. chr. Dogmat. p. 493, 500. — N. F. S. Grundtvig: »Kirkens Gienmæle« anf. Bd. p. 404, 407, 413, 416 flg. — s. F.: Chr. Præd. Bd. 2 p. 16—30, 259; Bd. 3 p. 306—309, 456—469, 470—490. — jvf. J. Oskar Andersen: anf. Afh. p. 210 flg. —

imod Martensen tillige, ja, nok saa meget er interesseret i det sakramentalt-substantielle, noget der viser tilbage til Fr. Baader, hvilket nedenfor vil blive omtalt.¹⁰⁴⁾ Det fortjener ogsaa at bemærkes, at Martensen med Romantikens systematiserende Interesse for Religionernes Historie tilegner sig Grundtvigs Betragtning af den nordiske Mytologi, der som positivt forberedende for »Christustroen« er den »rette Afslutning« paa det »mythiske Pantheon«. ¹⁰⁵⁾

Vi vender efter denne Digression tilbage til Undersøgelsen af den Martensenske Principlæres historiske Oprindelse.

Det for »Den chr. Dogmatik«s Principlære karakteristiske stammer væsentlig fra I. A. Dorner, Fr. Schleiermacher og Fr. Baader. — Det er jo en Hovedtanke hos DORNER, at al Misère i den protestantiske Teologi skyldes et skævt, skæbnesvangert Forhold mellem Protestantismens Principer; det formale Princip er blevet det materiale overordnet, skønt der tværtimod bør tillægges det sidstnævnte en høj og suveræn Betydning. Han søgte i sin Afhandling: »*Das Princip unserer Kirche*« at skifte Sol og Vind lige mellem de to Faktorer.¹⁰⁶⁾ For Dorner er den sande Betydning af den protestantiske Adskillelse mellem det materiale og det formale Princip Forskellen mellem kristelig Subjektivitet og kristelig Objektivitet.¹⁰⁷⁾ Men Opgaven er at bestemme Principernes indbyrdes Forhold og derigennem søge at forene de adskilte Principer, idet den videnskabelige Trang intetsteds finder Hvile i en blot Tohed, men kun i Enhed, hvorfor det ogsaa dogmatisk set er saa utilfredsstillende som vel muligt at hylde det ene Princip paa det andets Bekostning.¹⁰⁸⁾

Det formale Princip er primært »den evige, objective Christus«, men sekundært Kirken og Skriften. Betingelsen for at Mennesket efter Kristi Bortgang kan komme i »den objective fuldkomne

¹⁰⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 237—238. — D. chr. Dogmat. p. 501, 509, 523. — N. F. S. Grundtvig: Chr. Præd. Bd. 1 p. 173, 176, 177, 182, 183, 487, 489, 527, 529; Bd. 3 p. 165. — ¹⁰⁵⁾ D. chr. Dogmat. p. 268—269. — jvf. M: Levnet I p. 158—159. — N. F. S. Grundtvigs Udvalgte Skr. Bd. 1 Kbh. 1904 p. 241 flg. (»Nordens Mytologi« 1808. NB. p. 254). — ¹⁰⁶⁾ I. A. Dorner: Das Princip unserer Kirche nach dem inneren Verhältniss der materialen und formalen Seite desselben zu einander, optr. i s. F.: Gesam. Schr. Berlin 1883 p. 48 flg. — overs. i Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. 1842 p. 474 flg. (cit. her). — jvf. N. M. Plum: Om Protestantismens Principer, T. T. Ny Rk. Bd. 10 1908—09 p. 470 flg. — C. Schwarz: Zur Gesch. d. n. Theol. p. 377 flg. — ¹⁰⁷⁾ I. A. Dorner: anf. Afh. p. 535. — ¹⁰⁸⁾ p. 478, 489, 519. —

Troes-Samfund« med den historiske, objektive Kristus, er Kirken som Herrens Legeme og især den apostolske Kirkes Kristusbillede i Ny Testament. Hverken Kirken eller Skriften maa »holde fast ved sig selv«, men skal vise hen til Kristus.¹⁰⁹⁾ Skriften kan som saadan hverken være »principium essendi« eller »principium cognoscendi«, hverken Troens Realprincip eller Teologiens Erkendelsesprincip;¹¹⁰⁾ et saadant isoleret Formalprincip vil konsekvent føre over enten i det katolske eller det rationalistiske Princip.¹¹¹⁾ Nej, ». . . først maa Skriftens Indhold være optaget i Troen, Subjectet maa, i Visheden om dette Indholds Sandhed, have sluttet sig sammen med det som med Sandheden, og saaledes er Skriftens Indhold atter naaet til det Punkt, at det har en relativ selvstændig Tilværelse i den Troendes Aand. Aanden veed nu det, der var Skriftens Indhold, som sin indre Eiendom og er først nu, i denne sin Selvstændighed, en christelig Personlighed. Og hertil slutter sig strax det Andet: Nu først er en christelig Videnskab, ogsaa hvad Troens Indhold angaaer, mulig. Skriftens Indhold er altsaa ikke umiddelbart Kilde for Videnskabens Indhold, men først maa det være gaaet igjennem den ikke blot receptive f. Ex. forestillende, men den spontane Aand; eller rettere: paa denne sin Vej sætter Skriftens Indhold sig om i en ny Tilværelsesform, der er relativ uafhængig af dets Tilværelsesform i Skriften. Hvad enten vi altsaa betragte den christelige Videnskabs eller Troens Oprindelse, saa bliver det altid utilstrækkeligt kun at opstille Skriften som Princip; ogsaa den hellige Aand og Menneskets subjective Virksomhed eller Spontaneitet har Krav paa en væsentlig Plads«. ¹¹²⁾

Det finder netop sit Udtryk i det materiale Princip, der ligesaa lidt kan staa isoleret som det formale Princip.¹¹³⁾ Det materiale Princip udsiger »Sandhedens indre Tilværelse, dens levende Existens og Præsents i Aanden, der netop derved erkjender den som Sandhed, d. e. ogsaa har Visheden om den. Først saaledes er det materiale Princip noget væsentlig Nyt, og saa langt fra at være umiddelbar identisk med det formale, at tvertimod dette først da, naar hiin nye Tilværelsesform for Skrift-Sandheden er indtraadt, selv har sin Gyldighed, ligesom der ogsaa først da, naar denne Sandhedens Præsents i Aanden og Visheden om den er given, kan tænkes paa en theologisk Lærevidenskab . . .«. ¹¹⁴⁾ Der bestaar et

¹⁰⁹⁾ p. 528—529, 530. — ¹¹⁰⁾ p. 479, 488. — ¹¹¹⁾ p. 483. — ¹¹²⁾ p. 481—482. — ¹¹³⁾ p. 513, 494 flg. — ¹¹⁴⁾ p. 490—491. —

levende Vexelforhold mellem de to Principer,¹¹⁵) der ikke staar »løst ved Siden af hinanden«, men som tværtimod forholder sig til hinanden i gensidig Forbindelse, i gensidig Afhængighed og gensidig relativ Selvstændighed.¹¹⁶) Principernes indbyrdes Forhold viser tilbage til en oprindelig højere Enhed, som Kirken kalder den Helligaand, hvis »Virksomhed det er at give hver af Principets tvende Sider Kraft til relativ Selvstændighed og derved at opretholde Forskjellen, uden hvilken ingen af dem vilde være hvad den er, men ogsaa kun at skjænke den denne Kraft derved, at den forener og sammenslutter den med den anden Side«. ¹¹⁷) I Virkeligheden har den protestantiske Kirke da ikke to Principer, men kun eet Princip, nemlig Trosprincipet,¹¹⁸) d. v. s. »den frie, aandeligt tilegnede og selvstændige Sandhedstro, der omfatter baade det materiale og det formale, saa at den, der subordinerer det ene Princip, bygger paa Sand«. ¹¹⁹) Protestantismens Princip bliver m. a. O. »lig den frie kristelige Personlighed, der hviler i Gud og Gud i ham«. ¹²⁰)

Det er dog ikke blot i sin Opfattelse af de protestantiske Principers indbyrdes Forhold, at Martensen reelt og tildels ogsaa formelt (terminologisk) staar i Gæld til Dorner, men konsekvent nok ogsaa i sin Bestemmelse af Skriftens dogmatiske Betydning,¹²¹) af de dogmatiske Sætningers Dobbeltbegrundelse og af det i Troen indeholdte kritiske Moment.¹²²) Dog følger Martensen ham ikke slavisk, men forholder sig selvstændigt supplerende og korrigerende til ham. Saaledes er Martensens Fremstilling af Principerne enklere, klarere og mere livfuld end Dorners. Men hans Hovedforskel fra denne bestaar dels i Udformningen af Subjektivitetsprincippet, der kommer til at involvere det specifik spekulative Moment, altsaa mere end Helligaanden slet og ret,¹²³) dels i Tilføjelsen af Kirkeprincippet.

¹¹⁵) p. 533, 488, 494. — ¹¹⁶) p. 516. — ¹¹⁷) p. 522. — ¹¹⁸) p. 491, 526. — ¹¹⁹) N. M. Plum: anf. Afh. p. 471. — I. A. Dorner: anf. Afh. p. 516—517. — ¹²⁰) N. M. Plum: smst. p. 472. — I. A. Dorner: smst. p. 481, 491, 503, 504, 509, 510, 526, 533. — ¹²¹) smst. p. 488, 534 (Norm), 526 (organisk), 510, 513, 522, 531, 536 (Reproduktion). — jvf. s. F.: Entwicklungsgesch. d. Lehre v. d. Person Christi. Stuttg. 1839 p. IX. — ¹²²) Das Princip unserer Kirche p. 481, 491 (Begrundelse); 535 (Kritik). —

¹²³) Det bør i denne Forbindelse bemærkes, at selvom F. C. Sibbern ikke opererer med den Dornerske Principstilling og det dermed følgende Begreb om »den troende Aands Vidnesbyrd« (I. A. Dorner: smst. p. 480 o. fl. St.), saa er det netop noget for Sibberns Kristendomsfilosofi karakteristisk at betone »det indre Vidnesbyrd«, som er det egentlig »Levendegjørende« i den levende Tro, noget der utvivlsomt har virket forberedende for Martensens Tilslutning til

I Modsætning til Dorner, der ganske glemmer at tage Hensyn til Kirken, optager Martensen fra SCHLEIERMACHER den frugtbare Tanke at sætte de protestantiske Principer i Forhold til Kirkebegrebet.¹²⁴⁾ Schleiermachers Begreb om Protestantisme og protestantisk Dogmatik er som bekendt ligesaavel kristus- som kirkeorienteret. Der gives efter ham kun een Teologi, nemlig en kirkelig dogmatisk Teologi; Dogmatikerens Individualitet udfolder sig netop indenfor Kirken, og Dogmerne har en dobbelt Værdi: en kirkelig og en videnskabelig; formodentlig tør man i det sidstnævnte søge Oprindelsen til Martensens programmatisk Udtryk: at »Dogmatikeren kun er sin Videnskabs Organ, idet han tillige er sin Kirkes Organ«. ¹²⁵⁾ M. H. t. Bestemmelsen af Skriftens dogmatiske Anvendelse suppleres Dorners Udvikling med den Schleiermacherske Tanke om den i det store gaaende Skriftbrug.¹²⁶⁾

Martensens Subjektivitetsprincip er et typisk Udtryk for den spekulative Filosofis Identitetsbegreb anvendt i den teologiske Spekulations Tjeneste. Som det for F. C. Sibbern er den spekulative Idé og ikke Troen, der gør Kristendomsfilosofien til Filosofi, og som det for Ph. Marheineke er Gudsbevidstheden og hverken Selv- eller Verdensbevidstheden, som er istand til at erkende Skriftens guddommelige Indhold, er det for Martensen den kristelige Sandhedsidé, der bringer ham i Identitet med Kristendommens »Princip«. ¹²⁷⁾ Det er aabenbart FR. BAADER, som Martensen kan takke for denne Idé. Skriftens »Visdom«, »sophia« eller »Jomfru« — svarende til Grækernes »idea« — spiller en vigtig Rolle i Baaders teocentrisk orienterede, teosofiske Teologi, der i Virkeligheden kan

---

Dorners bestemte principielle teologiske Formulering. Hvad Martensen betegner som »testimonium spiritus sancti«, ligger altsaa fuldstændig paa Linje væsentlig set med Sibberns og Dorners Aandsbegreb. Saavel den danske Filosof som den tyske Teolog hævder Aanden som Helligaand i afgjort Modsætning til den spekulative Filosofi, der i Almindelighed taler om Aanden, som om der menes Helligaand, skønt Sandheden er, at der her opereres med et panteistisk — snart emotionelt, snart logisk bestemt — Aandsbegreb. (F. C. Sibbern: Fil. Ark. p. 68, jvf. 82, 324 flg. (NB. 325, 326), 369, 381, 392 o. a. St. — smlg. Maanedsskr. f. Litt. Bd. 19 p. 345. —

¹²⁴⁾ jvf. N. M. Plum: anf. Afh. p. 473, 474. — ¹²⁵⁾ smst. p. 460—462. — Fr. Schleiermacher: D. chr. Glaube. 6 Ausg. Berlin 1884 §§ 2, 4, 6, 9, 11, 14, 19 (Zusatz), 17. — Fr. H. R. Frank: Gesch. u. Krit. d. neuer. Theol. 4 Aufl. Lpz. 1908 p. 102. — ¹²⁶⁾ Fr. Schleiermacher: anf. V. § 27, Stk. 3. — Iøvr. hævdede F. C. Sibbern den samme Benyttelse af Skriften (Fil. Ark. p. 70, jvf. 310). — ¹²⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 42—43. — Ph. Marheineke: Chr. Symbolik (theol. Vorles. Bd. 3) p. 4. —

betragtes som en Reproduktion af Jacob Böhmes Lære.¹²⁸⁾ »Sophia« er i Virkeligheden et intellektuelt Princip i Gud og i Mennesket, det er Guds primære og Menneskets sekundære Tanke, dets Eftertænkning af Guds Tanke; det er virksomt i, hvad saavel Gud som Menneske skaber.¹²⁹⁾ For Baader er Begyndelsen til al Filosofi Troen paa Idéen som »eine fertige, himmlische, weisende (d. h. wise machende) Weisheit«; den ejer det naturlige Menneske dog ikke, idet den »blegnede«, »formørkedes« og blev virkningsløs i Syndefaldet; men den genvindes og genoplives gennem Genfødselen, dette Kristendommens »Grundbegreb«, der er Udtryk for en fuldstændig Forvandling og »Restauration« af Mennesket til Sjæl og Legeme, saa at ogsaa dets Erkendelsesevne dermed bliver »res integra«; thi ingen kan erkende eller bekende Kristus for Verden uden at have Aanden.¹³⁰⁾ Men til Forskel fra Baaders »sophia«-Begreb fremtræder Martensens kristelige Sandhedside hverken paa en saa fantastisk teosofisk Baggrund eller paa en saa »usystematisk«, ja, man fristes til at sige fragmentarisk Maade, som Tilfældet er hos Baader.

Hvad selve Dogmesystemet angaar, er den til Grund lagte *Trinitetsdisposition* ligeledes et Laan fra den spekulative Teologi, i dette Tilfælde fra PH. MARHEINEKE. Men i Modsætning til dennes Forsøg paa at overføre Hegels Tanke- og Begrebsformer paa det kristelige Omraade, nøjes Martensen med det blotte Trinitetsskema: Fader, Søn og Aand; herindenfor er dog hans Gruppering af de enkelte Lærepunkter ligesaa forskellig fra Marheinekes, som selve Læreindholdet er det. Martensen forlyster sig ikke som denne med det logiske, men snarere med det teosofiske.¹³¹⁾

Som allerede nævnt kan der saaledes efter Martensen i *Guds indre Væsen* tales om »Substans«, »Naturgrund«, om en indre »Herlighed« og »Visdommen«, hvilken sidste i denne Forbindelse er Udtryk for det indre Spejlbillede i Gud.¹³²⁾ Ligesaa umiskendeligt det

¹²⁸⁾ J. E. Erdmann: *Gesch. d. n. Phil. anf. Bd. p. 600.* — Fr. Baader: *S. W. Bd. 9 p. 182 (Spec. Dogm.); Bd. 1 p. 169 (Rel.-fil.).* — ¹²⁹⁾ *S. W. Bd. 4 p. 279—280 (Ueber d. chr. Begriff d. Unsterblichkeit), Bd. 9 p. 24 (Spec. Dogm.), Bd. 2 p. 247, 410 (Ferm. Cogn.).* — ¹³⁰⁾ A. Lutterbeck: *Ueber d. phil. Standpunkt Baaders. Mainz 1854 p. 43.* — Fr. Baader: *S. W. Bd. 1 p. 169, 259 (Rel.-fil.), Bd. 8 p. 46 (Spec. Dogm.), Bd. 2 p. 36 flg. (Ueber d. Blitz als Vater d. Lichtes), p. 104 (Sätze aus d. Bildungs- u. Begründungslehre d. Lebens), Bd. 8 p. 361 (Spec. Dogm.).* — ¹³¹⁾ Ph. Marheineke: *D. Grundlehren d. chr. Dogmat. 2 Aufl. Berlin 1827 § 123.* — jvf. Er. Næpius: *anf. Breve T. T. Bd. 5 1854 p. 189—190.* — J. Paludan-Müller: *Om Dr. Martensens chr. Dogmat. Kbh. 1850 p. 20—21.* — ¹³²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 221. —

er, at Martensen her staar i Gæld til FR. BAADER og J. BÖHME,¹³³⁾ ligesaa klart er det, at det kun er ganske enkle og faa Træk, som Martensen her tilegner sig af de to Tænkeres saa righoldige Teosofi; skønt han fantaserer om et »Naturdyb« i Gud, tør han dog ikke lære, at der er en Natur i Gud. Gud skaber af Intet, d. v. s. af sin »Villies evige Muligheder«; han fremkalder af »sit evige Livsdyb« en »Verden af skabte Væsener«.¹³⁴⁾ Men hvori disse teosofiske Væsensbestemmelser egentlig bestaar, meddeles der intet om; Martensen giver ingen teosofisk Belysning, men kun teosofiske Strejflys.

Det teosofiske Islæt er ogsaa fremtrædende i den Martensenske Kristologi: Kristi universelle, centrale Stilling og kosmiske, metafysiske Betydning, et Lærepunkt hvor BAADERS Tænkning naturligt nok ogsaa gør sig gældende. For Baader er Kristus som Menneskehedens inkarnerede Forløser tillige den Førstefødte af og Centralorgan for al Skabning; han er Midleren, et Begreb der ikke er specielt kristeligt, men et Hoved- og Grundbegreb i al Religion.¹³⁵⁾

¹³³⁾ For Baader-Böhme er Gud »die alleinige Substanz« (Fr. Baader: S. W. Bd. 2 p. 210 (Ferm. Cogn.), Bd. 8 p. 90, 95 (Spec. Dogm.)), hvor Aand og Natur, Frihed og Nødvendighed er identiske (S. W. Bd. 9 p. 218 (Spec. Dogm.)); Gud aabenbarer sig ud af sin »skjulte Grund« (S. W. Bd. 10 p. 26 (Ueber d. Vernünftigkeit d. drei Fundamentaldocrinen d. Christenthums)); Gud sætter »Naturprincipet« (»Naturgrunden«) for den evige og timelige Natur (S. W. Bd. 8 p. 109 (Spec. Dogm.)). Naturen eller »physis« betegner ikke et Produkt, men en producerende Kraft (S. W. Bd. 2 p. 378 (Ferm. Cogn.)). »Visdommen« er den guddommelige Tanke, det indre Spejlbillede i Gud; af Spejlingens Begreb (mirer, miroir) udledes Ordet Spekulation (S. W. Bd. 9 p. 182 (Spec. Dogm.), Bd. 2 p. 247 (Ferm. Cogn.)). Guds »Herlighed« involverer en Mangfoldighed af »Potenser, Principer og Kræfter« (S. W. Bd. 2 p. 166 (Ferm. Cogn.)). — Det kan tillige bemærkes, at Martensens trinitariske Bestemmelse af Kærlighedens Aand som udgaaende af Modsætningsforholdet mellem Fader og Søn tydeligt nok viser tilbage til Baaders Opfattelse af Aanden som udgaaende af Faderens og Sønnens Forening. (D. chr. Dogmat. p. 129. — S. W. Bd. 2 p. 525 (Ueber d. Begriff d. Zeit)). —

¹³⁴⁾ D. chr. Dogmat. p. 141, 98. — ¹³⁵⁾ S. W. Bd. 10 p. 9 (Ueber d. bibl. Begriff v. Geist u. Wasser), Bd. 5 p. 190—191 (Recension d. Schr.: Essai sur l'Indifférence en matière de Religion par la Mennais); Bd. 2 p. 476 (Antireligiøse Philosopheme), Bd. 8 p. 46—47 (Spec. Dogm.). —

M. H. t. Kristologien bør det bemærkes, at Martensens allerede i Licentiat-afhandl. udtalte Grundopfattelse af creatio—incarnatio (jvf. nærv. Afh. p. 128, 137) skyldes Baader, der netop finder Skriftbevis herfor i Paulus' Efeser- og Colosser-Breve (S. W. Bd. 4 p. 339 (1 Sendschr. an Prof. Molitor)). — Det maa derfor betegnes som en Forvexling af Lighed og Slægtskab, naar Er. Næpius mener, at det væsentlig er Schleiermacher, hvem Martensen kan takke saavel for selve Grundtanken som Skriftbeviset. Det har aabenbart undgaet Er. Næpius' ellers saa skarpe Øje, at Grundforskellen mellem Schleiermacher p. d. e. S.

Kristus forholder sig til Kirken (Menigheden) som Centrum til Periferi, Mand til Kvinde, Hoved til Legeme; der bestaar et levende organisk Vexelforhold mellem begge Faktorer. ¹³⁶⁾ — Derimod skyldes Martensens Formulering af Kristi omfattende Betydning som historisk, religiøs, etisk og kosmisk, metafysisk saavel som af Guds Rige som det altopklarende Midtpunkt for Tilværelsens Mangfoldighed I. A. DORNER. ¹³⁷⁾ Grundidéen i dennes omfangsrige Arbejde: »Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi« er den, at der ikke tilkommer Kristus en blot historisk eller blot ideal og metafysisk Betydning, men at alle disse forskellige Betydninger er »absolut Eet« i hans fuldendte Person; Kristus bliver da Nøglen til Verdenshistorien, ja, til alle Gaaders Løsning. ¹³⁸⁾

Det er dog ikke blot i den dogmatiske Teologi og Kristologi, men ogsaa i Antropologi og Eskatologi, at Martensen tydeligt nok er paavirket af Teosofi. Det giver sig ikke alene Udtryk i hans Grundsyn paa Forholdet mellem creatio—incarnatio, d. v. s. Naturens og Naadens Rige i Almindelighed, men i Særdeleshed i hans Bestemmelse af Sakramentbegrebet. Sakramentet er en »virkelig Væsens- og Livsmeddelelse« af den opstandne Kristus, ikke blot efter hans Aandelighed, men ogsaa efter hans »forklarede Legemlighed«. Nadveren er »en Næring for hele det nye Menneske, altsaa ogsaa for det tilkommende Opstandelsesmenneske, der allerede spirer og udvikler sig i det Forborgne, og som i Forklarelserne skal aabenbares i Lignelse af Herrens forklarede Legemlighed«. ¹³⁹⁾ Efter Martensen gives der for Mennesket overhovedet ingen Tilværelsesform, som er en blot Aandelighed uden Legemlighed under en eller anden Form. I de »tre kosmiske Sphærer«, hvori Menneskelivet skal leves, gives der en jordisk Legemlighed i det dennesidige og en »forklaret Legemlighed« i Fuldendelsen og i Mellemtilstanden mellem disse »en Mellem-Legemlighed«. ¹⁴⁰⁾ At saavel denne Betragtning af Forholdet mellem Aand og Natur som det hele Syn paa

og Baader og Martensen p. d. a. S. beror først og fremmest paa, at hin har et antropologisk, disse et teologisk Udgangspunkt for deres dogmatiske System. (Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 5 1854 p. 425 flg. (NB. p. 429—430, 434)). —

¹³⁶⁾ S. W. Bd. 4 p. 352—353 (2 Sendschr. an Prof. Molitor), Bd. 7 p. 236—237 (2 Cap. Genesis), Bd. 9 p. 283—284 (Spec. Dogm.). — ¹³⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 222, 226. — ¹³⁸⁾ I. A. Dorner: Entwicklungsgesch. p. VIII, jvf. XII, XIII, 4. — Ang. den Martensenske Kristologi systematisk vurderet se F. C. Krarup: Om Forholdet mellem det guddommelige og det menneskelige i Kristi Person. Kbh. 1885 passim (NB. p. 151, 206—209). — ¹³⁹⁾ D. chr. Dogmat. p. 501, 523, jvf. 525. — ¹⁴⁰⁾ smst. p. 550. —

Mellemtilstand og Kiliasme er inspireret af teosofisk Tænkning, er ganske unægteligt.¹⁴¹⁾

Hvad først og fremmest *G r u n d s y n e t* angaar, staar Martensen ogsaa i den Henseende i Gæld til *FR. BAADER*. Efter denne lader alt, hvad der er til, sig henføre til Kategorierne: Gud, Aand og Natur.¹⁴²⁾ Det er som nævnt en almindelig Grundsætning hos Baader, at Faktorerne hverken maa sammenblandes eller adskilles. Det er tværtimod Maalet, at Naturen ophæves («aufheben» i Hegels Forstand) i Aanden og Aanden i Gud, saaledes at den lavere Faktor er opbevaret i den højere Faktor,¹⁴³⁾ eller som det ogsaa udtrykkes m. H. t. de to sidstnævnte Faktorer: »die Religion weiss . . . von keiner Vergeistigung des Leiblichen, die nicht zugleich Verleiblichung des Geistigen wäre«. ¹⁴⁴⁾ Til Menneskets Fuldendelse hører derfor Legemets Opstandelse; Opstandelseslegemet («Auferstehungsleib») er et Lyslegeme, et aandeliggjort Legeme.¹⁴⁵⁾ Her kommer netop Sakramentet i Betragtning i Almindelighed — »jedes Sacrament hat magischen Anfang, geistig Mittel und leiblich End'« — og Nadveren i Særdeleshed; »Eukaristien« har Betydning som »aliment«, som »matière principe«. ¹⁴⁶⁾ Fuldendelsen omfatter dog ikke blot det hele Menneske, men ogsaa Naturen; Synden har jo faaet kosmisk Følge.¹⁴⁷⁾

I *Eskatologien* er det derimod væsentlig Pietismens betydeligste mystiske og teosofiske Teolog, *F. C. OETINGER* (f. 1702, d. 1782), hvis Lære om »Interimstilstanden« og »den gyldne Tid« har inspireret Martensen.¹⁴⁸⁾ Der skal endnu tilslut blot gøres opmærksom paa, at Martensen saavel i sin *Angelologi* som i sin

¹⁴¹⁾ smst. p. 546—554, 560—564. — ¹⁴²⁾ Fr. Baader: S. W. Bd. 5 p. 252 (Socialphil. Aphorismen). — ¹⁴³⁾ S. W. Bd. 4 p. 316 (Ueber d. Incompetenz unser. dermalig. Phil.), Bd. 6 p. 80 (Ueber d. Evolutionismus u. Revolutionismus). — ¹⁴⁴⁾ S. W. Bd. 4 p. 339 (1 Sendschr. an Prof. Molitor). — ¹⁴⁵⁾ S. W. Bd. 2 p. 15 (Ueber d. Sinn u. Zweck d. Verkörperung), Bd. 8 p. 368 (Spec. Dogm.); jvf. Bd. 4 p. 344 flg. (2 Sendschr. an Prof. Molitor), p. 278 (Ueber d. Begriff d. Unsterblichkeit). — smlg. Fr. Lieb: Fr. Baaders Jugendgesch. p. 216 flg., 223 flg. — ¹⁴⁶⁾ Fr. Baader: S. W. Bd. 8 p. 158 (Spec. Dogm.), Bd. 14 p. 475 (Ueber d. Wechelseitigkeit d. Alimentation), Bd. 1 p. 283 (Rel.-fil.); jvf. Bd. 7 p. 1 flg. (Sur l'Eucharistie). — ¹⁴⁷⁾ S. W. Bd. 4 p. 409 (3 Sendschr. an Prof. Hoffmann). — Bd. 9 p. 344 flg. (Spec. Dogm.); jvf. Bd. 3 p. 314—315 (Rüge einig. Irrtümer u. tiefere Fassung d. Begriffes d. Natur). — Bd. 2 p. 295 (Ferm. Cogn.). — Bd. 12 p. 184 (Tableau naturel). — ¹⁴⁸⁾ C. A. Auberlen: D. Theosophie F. C. Oetinger's. Basel (1 Ausg. 1847) 2 Ausg. 1859 p. 563 flg. (NB. p. 567, 592). — F. C. Oetinger: D. heilige Philosophie ausgew. v. O. Herpel. München 1923 p. 239 flg. —

Satanologi og Dæmonologi er blevet befrugtet dels af FR. BAADER, dels og især af F. W. J. SCHELLINGS »Frihedslære« og C. DAUBS »Judas Ischariot«. ¹⁴⁹⁾

De ovenfor fremdragne Træk af Hovedislæt i »Den chr. Dogmatik« viser klart, hvor forskelligartede Strømninger Martensen har indoptaget i sin teologiske Tænkning. P. d. e. S. lader de sig ganske vist udskille, p. d. a. S. bærer de dog Præget af hans aandfulde og kunstneriske Maade at indføje det forskelligste i Systemet paa. Men uvilkaarligt melder der sig her et dobbelt Spørgsmaal: Hvorledes forholder Martensen sig til den ortodoxe lutherske Dogmatik? Hvorvidt formaaede han at skabe et homogent Hele af heterogene Dele? Hint skal besvares nu, dette senere.

Martensens Stilling til »den gamle Dogmatik« (D. D.) er paa en Række Lærepunkter dels nytolkende, dels kritisk, dels gaende ud over den. Det nytolkende giver sig dels Udtryk i Begreberne »testimonium spiritus sancti« og inspiratio, dels og især i den dogmatiske Principlære. — M. H. t. det f o r m a l e Princip er Skriften for Martensen ikke »ligefrem« Aabenbaringsdokument, som den var for den ældre Lutherdom, men indtager i den evangeliske Kirke en lignende Stilling som Traditionen i den katolske Kirke. Som Apostolatet her fortsætter sig gennem Tradition, sikres ægte oprindelig Kristendom hisset gennem Skriften. ¹⁵⁰⁾ Og ikke nok hermed, men Martensen gør sig skyldig i en væsentlig Afvigelse fra luthersk Dogmatiks Hævd, idet han undlader at give dels en Inspirationslære (sporadiske Glimt ses der bort fra), ¹⁵¹⁾ dels en samlet Fremstilling af Skriften og dens Egenskaber; han nøjes med at afhandle noget i Principlæren, andet i Systemet (Læren om Guds Ord som Naademiddel). ¹⁵²⁾ Forklaringen herpaa maa sikkert dels søges i, at Martensen væsentlig overtager I. A. Dorners Opfattelse af Protestantismens Principer og dermed sandsynligvis ogsaa denne Teologs Syn paa Inspirationsteorien som det saavel stadig omdisputerede Problem

¹⁴⁹⁾ D. chr. Dogmat. p. 153—161, 219—239. — Fr. Baader: S. W. passim. — F. W. J. Schelling: Das Wesen d. menschl. Freiheit 1809, se s. F.: Sämmtl. Werke 1 Abt. Bd. 7 Stuttg.-Augsb. 1860 p. 331 flg. — C. Daub: Judas Ischariot. 1—2 Hft. Heidelb. 1816—1818. — ¹⁵⁰⁾ D. chr. Dogmat. p. 41—42, 412—413. — J. Paludan-Müller: anf. V. p. 65—66. —

¹⁵¹⁾ Martensen bruger Begrebet Inspiration baade om overordentlig og ordentlig Naadegave (D. chr. Dogmat. §§ 16, 185—189, 18; 20, 22, 24. — jvf. Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 4 1853 p. 333—335). —

¹⁵²⁾ D. chr. Dogmat. p. 40 flg., 64 flg., 480 flg. — A. F. Beckmanns Rec. Tidskr. f. Svenska Kyrkan. Upsala 1849 p. 273. —

som det blot udvortes begrundede for den kristelige Overbevisning, der netop støtter sig til det materiale Princip; ¹⁵³) dels i at Schleiermacher først foredrager sin Lære om Skriften indenfor Læren om Kirken. ¹⁵⁴)

Vender vi os saa til det materiale Princip i Martensens Udformning, er han ganske vist i Overensstemmelse med luthersk Dogmatik, naar han sammenknytter den subjektive Kristendoms-kanon og »testimonium spiritus sancti«. Lutherdommen benytter jo Aandens Vidnesbyrd til Bekræftelse af Skriftens Sandhed. Derimod er han i Uoverensstemmelse med D. D., naar han lader »testimonium spiritus sancti« udgøre det væsentlige Indhold i Retfærdiggørelsesbegrebet og saa at sige stiller Retfærdiggørelse og Genfødelse paa lige Linje. Dels er der nemlig ingen Hjemmel i den lutherske Dogmatik for at overføre »testimonium spiritus sancti« paa Retfærdiggørelsen, dels sætter D. D. et tydeligt og skarpt Skel mellem Retfærdiggørelse og Genfødelse. »Det rene lutherske Begreb om Retfærdiggørelsen hentes ikke fra den gjenfødte Bevidstheds Indhold, men er henlagt som en Act i den ved Christus forsonede Gud«. Martensens Udvikling af den gjenfødte Bevidsthed med dennes iboende Sandhedside henhører i luthersk Dogmatik ikke til Begrebet Retfærdiggørelse, men derimod snarere til »illuminatio«. I Modsætning til sin Principlæres luthersk set omtvistelige Retfærdiggørelseslære er Martensens Udvikling heraf i selve Systemet derimod »aldeles correct«. ¹⁵⁵)

Ogsaa i sit dogmatiske Grundsyn: *creatio—incarnatio* befinder Martensen sig i skarp Modsætning til den ortodoxe Teologi. Hvor overbevist han end selv er om sin Anskuelses principielle Gyldighed, dens autoritative Sanktion i Skriften og dens Hævdelse indenfor den lutherske Kirke af ANDREAS OSIANDER, er det dog et Faktum, at Lutherdommen netop afviste Osianders Lære som en Vildfarelse og satte Værn derimod i sine Bekendelsesskrifter. ¹⁵⁶)

Snart forholder Martensen sig kritisk til D. D., ¹⁵⁷) snart gaar han udover D. D., saaledes m. H. t. Begrebet aandelig Natur (Sakramentbegreb, Præsteordinations- og Opstandelseslegemebe-

¹⁵³) I. A. Dorner: anf. Afh. p. 474, 484, jvf. 530. — ¹⁵⁴) Fr. Schleiermacher: D. chr. Glaube §§ 128, 27. — ¹⁵⁵) J. Paludan-Müller: anf. V. p. 110—113. — D. chr. Dogmat. §§ 228—232. — ¹⁵⁶) smst. p. 201—202. — Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 5 1854 p. 455 flg. — ¹⁵⁷) D. chr. Dogmat. p. 242 (Arvesyndsbegreb. — smlg. T. T. Bd. 6 1855 p. 131), 319 (Tonatur), 386 (Ubiquitet), 476 (abs. Frafald), 483 (Inspirationsteori), 560 (Kiliasme), 581, 546 (Mellemtilst.). —

greb) og i Eskatologien.¹⁵⁸⁾ Paa flere af disse Punkter bevæger Martensens Tankegang sig i katoliserende Retning. Han er ganske vist konfessionel Teolog; opdraget i Marheinekes Symbolik har han lært først at betone det forenende, derpaa det adskillende.¹⁵⁹⁾ Men hvor det interkonfessionelle førte H. N. Clausen til at give den reformerte Kirke Haandslag, er Martensen, som ikke nærer »reformerte Sympatier«,¹⁶⁰⁾ beredt til at opsøge Sandhedsværdierne i den katolske Kirke; det gælder saaledes hans substantielle Sakramentbegreb, hans Syn paa Martyriets verdensforløsende Betydning, Sandheden i Læren om Skærsilden og Vexelforholdet mellem det denne- og det hinsidige samt »Anelsen« om Salighedslegemets Skikkelse.¹⁶¹⁾

»Den chr. Dogmatik«s historiske Plads.

Af hvor heterogene Aandsstrømninger Martensen end har ladet sin kristelige Verdens- og Livsanskuelse »fermenteres«, i hvor meget han end afviger fra D. D. og røber Paavirkning fra Katolicismen, saa er han dog »en virkelig luthersk Dogmatiker«; det ejendommelige ved ham som spekulativ Teolog er dels hans bestemte Tilslutning til Skrift- og Kirkelæren, dels hans »Kirkelighed« og »Katolicitet«. »Den chr. Dogmatik« hviler jo paa den vidnende Kirke som sin Forudsætning og tilstræber en sammenhængende og fuldstændig Erkendelse af alle det kirkelige Troslivs Momenter.¹⁶²⁾ Men ikke mindre bør det betones, at Dogmatiken er saavel formelt som reelt et levende Vidnesbyrd om, at Martensen er udgaaet fra Romantiken. »Den chr. Dogmatik« staar som et Hovedværk dels i dansk Teologis Historie, hvor det er det reneste og fyldigste Udtryk for et af det romantiske Aandsliv dybt paavirket dogmatisk Livssyn paa luthersk-evangelisk Grund, og betegner tillige et betydeligt Fremskridt og frugtbart Nyindskud i Sammenligning med H. N. Clausens Theo-

¹⁵⁸⁾ Theol. Stud. u. Krit. 1852 p. 454, 456—457 (Schoeberleins Rec.). — jvf. C. Schwarz: anf. V. p. 400 (Dsk. Overs. 1869 p. 352—353.). — jvf. nærv. Afh. p. 161. — ¹⁵⁹⁾ jvf. smst. p. 159. — smlg. D. chr. Dogmat. p. 67, 33 flg., 417. — ¹⁶⁰⁾ N. M. Plum: anf. Afh. p. 473. — ¹⁶¹⁾ D. chr. Dogmat. p. 373; 546, jvf. 376; 554, 581. — ¹⁶²⁾ Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 4 1853 p. 292—293. — N. M. Plum: anf. Afh. p. 474. — P. Madsen: Art. H. Martensen R. P. T. K. Bd. 12 p. 376. — jvf. s. F.: anf. Afh. T. T. 1884 p. 401. — J. Paludan-Müller: anf. V. p. 16—21 (NB. 16, 19, 20). — H. V. Sthyr: anf. Afh., P. Hansen: Litt.-hist. p. 904. — Fr. Nielsen: Karakteristiker og Kritiker. Kbh. 1884 p. 247. —

logi; dels i Martensens egen Historie,¹⁶³) idet hans Udvikling som Universitetslærer (altsaa Perioden 1837—1854) heri finder sit afsluttende, omfattende og samlede Udtryk.

Martensens Forfatterskab i det heromhandlede Tidsafsnit (1837—1849) udgør ikke et samlet Hele i den Forstand, at der hermed skulde være givet et System, hvis forskellige Dele fremstilles i diverse Skrifter fra hans Haand; men derimod er de Vidnesbyrd om en Række Udviklingsstadier, hvis Yderpunkter altsaa er Licentiaafhandlingen og Dogmatiken. Martensen selv indrømmer, at hans teologiske Syn har gennemgaaet »Omdannelser og Ændringer«, men fastholder tillige Kontinuiteten: der er ingen »principiel Modsigelse« mellem Standpunkterne 1837 og 1849; han hævder stedse den teonomiske Spekulation med Afvisning af den autonomiske.¹⁶⁴) Han har forsaauidt Ret, som hans Grundindstilling, Grundsyn og Grundtendens er væsentlig den samme; men det er dog et Spørgsmaal, om Martensen ikke overser, at hans Udvikling ikke blot er Udtryk for det kontinuerlige, men ogsaa for det diskontinuerlige. Han har nemlig først og fremmest udviklet sig i Retning af et mere bibelsk og kirkeligt Standpunkt, hvilket faar sit prægnanteste Udtryk i hans Syn paa Forholdet mellem Synden og Erkendelsen. Mens Synden 1837 hævdes at være uden Indflydelse paa den menneskelige Erkendelsesevne, hævdes 1849 i den Henseende netop Syndens formørkende Magt og Genfødelsens Nødvendighed.¹⁶⁵) Dette betyder Tilbagegang i spekulativ, men Fremskridt i kristelig Henseende.

Martensen fastholder vel uantastet sit filosofiske, monistisk-idealistiske Grundsyn, men kommer dog ikke uden om det dualistiske Modsætningsmoment paa flere Punkter; saaledes staar overfor hinanden den kristelige og den ikke-kristelige Erkendelse, Supranaturalisme p. d. e. S. og Naturalisme og Rationalisme p. d. a. S. Hvor Martensen 1839 afviste al Tale om Enten-Eller og slog til Lyd for Dialektikens Mediation af alle Modsætninger (Modsigelser) — in casu Supranaturalisme og Rationalisme —, betones

¹⁶³) C. H. Scharling: Dogmatikens histor. Forudsætninger. Kbh. 1905 p. 224—225. — P. Madsen: anf. Afh. p. 405. — Chr. Glarbo: H. L. Martensen, T. T. Ny Rk. Bd. 9 1907—08 p. 466. — jvf. B. J. Fog: Om d. theol. Studium. Kbh. 1861 p. 129 flg. — C. E. Scharlings Anm. T. T. Bd. 1 1850 p. 350. —

¹⁶⁴) H. Martensen: Dogmat. Oplysn. p. 68—69. — D. chr. Dogmat. p. I. — jvf. R. Nielsen: Mag. S. Kierkegaards »Johs. Climacus« og Dr. H. Martensens »Chr. Dogmatik«. Kbh. 1849 p. 45. — ¹⁶⁵) jvf. nærv. Afh. p. 128, 217. —

1849 netop aut-aut.¹⁶⁶⁾ I Licentiaafhandlingen hævdes, at Filosofi og Teologi har samme Metode; Filosofien er den universelle Videnskab, der har den spekulative Teologi til sin Krone. Men i »Dogmatiske Oplysninger« (1850) (hvorom nærmere nedenfor) udtaler han ganske bestemt, at teologisk og filosofisk Spekulation er to vel lige spekulative, men principielt forskellige Erkendelsesarter.¹⁶⁷⁾ Men desværre er det kristelige Fremskridt forbundet med en filosofisk Tilbagegang. Saaledes savner »Den chr. Dogmatik«s Forfatter ligesaavel den unge Martensens Interesse for det principielle som hans Evne til skarp dialektisk-medierende Tænkning.¹⁶⁸⁾ Det maa derfor siges, at indenfor det heromhandlede Tidsafsnits Forfatterskab viser det sig allerede tydeligt, at den egentlige Filosofi kommer til at spille en stedse mindre Rolle med Aarene.¹⁶⁹⁾

Men samtidig har den bibelsk-kirkelige Udvikling givet Martensen fuldtud Ret til at forandre sin Dogmatiks Titel fra »Speculativ« til »Christelig Dogmatik«. Iøvrigt omtaler Martensen denne Titel-Forandring,¹⁷⁰⁾ som om der kun var Tale om en blot formel eller ihvertfald ubetydelig Forandring; han synes saaledes uden Forstaaelse for den betydelige Udvikling, han i Virkeligheden gennemløb i Perioden 1837—1849. Denne Udvikling ytrer sig blandt andet i en alt overvejende Interesse for det konkrete og en stadig Betoning af det eksistentielle og en gennemgaaende Hævdelse af det etisk-historiske i Forbindelse med det metafysisk-kosmiske. Der er ingen Tvivl om, at Martensen ligesaavel er overbevist om at være i Overensstemmelse med Skriften, som han føler sig som god Lutheraner. Saaledes paaberaaber han sig 1837 f. Ex. som Autoriteter for det gamle Theologumenon overvejende en Række katolske Teologer, men i 1849 dels Skriften, dels Irenæus, A. Osiander og J. P. Mynster.¹⁷¹⁾ De fantastiske Spekulationer over kristelige Lærepunkter, som er saa karakteristiske for hans æstetiske Recension af »En Sjæl efter Døden« (1841),¹⁷²⁾ er i høj Grad kommet under bibelsk-kirkelig Tugt 1849. Mens Martensen i »Den christelige Daab« (1843) betragtede »en dialectisk udviklet Apokatastasis« som Vejen til at løse Problemet:

¹⁶⁶⁾ smst. p. 144 flg. — D. chr. Dogmat. p. 26. — ¹⁶⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 120—121, 284—285. — ¹⁶⁸⁾ R. Nielsen: Dr. H. Martensens Dogmat. Oplysn. belyste. Kbh. 1850 p. 29. — P. M. Stilling: Et Par Spørgsmaal til Prof. C. E. Scharling. Kbh. 1850 p. 8. — ¹⁶⁹⁾ H. Høffding: Dsk. Filosofer p. 145. — jvf. C. Schwarz: anf. V. p. 397 (Dsk. Overs. p. 350). — ¹⁷⁰⁾ M: Levnet II p. 3. — ¹⁷¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 137. — D. chr. Dogmat. p. 174, 200—202, 308—310. — ¹⁷²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 161. —

Naade-Frihed og den store Antinomi: Apokatastasis-Fordømmelse, har han nu opgivet Troen paa Dialektikens Magt paa det Punkt til at skabe Mediation og standser foran Tankekorset; det spekulative er veget for det bibelsk-kirkelige.¹⁷³⁾ Endelig ytrer Martensens Udvikling sig i en inderlig og ejendommelig Forening af det emotionelle og det intellektuelle (det voluntaristiske er noget tilbagetrædende), noget der faar sit for ham karakteristiske Udtryk i det stærke mystiske og teosofiske Element, som gennemstrømmer Dogmatiken.¹⁷⁴⁾

Ikke blot i dogmatisk, men ogsaa i etisk Henseende har Martensen gennemgaaet en Udvikling. Mens hans Moralfilosofi (1841) repræsenterer den lineære Opfattelse af Humanitetens Former som Stadier i Forhold til Kristendommen som Toppunktet, betegner Dogmatiken den cirkulære Opfattelse af Humanitetens Sfærer som centraliseret i Kristendommen. Kultur og Dannelse er »Mellemmagter«; der gives en kristelig Sandheds-, Skønheds- og Sædelighedsidé, som knytter Videnskab, Kunst og Etik til Kristendommen, men i relativ Selvstændighed.¹⁷⁵⁾ Det betyder dels, at det aandsaristokratiske Livssyn fra 1841 er blevet betydeligt reduceret, omend ikke elimineret, dels at den i Moralfilosofien postulerede Selvstændighed for Humanitetens forskellige Omraader nu er blevet expliceret.

Personligt, psykologisk set er »Den chr. Dogmatik« et levende Vidnesbyrd om, at Martensens Dobbeltpsyke har udviklet sig baade efter sin religiøse og spekulative Side: Synd og Genfødelse p. d. e. S. og Teosofi p. d. a. S. Men ikke destomindre maa det indrømmes, at ogsaa her taler det eenfødte Naturel ud af hver Side. Man kan gennem det levende Indtryk af den kristelige Tros Skønhed, som Dogmatiken fremkalder,¹⁷⁶⁾ ikke komme udenom, at for Martensen personligt har Synden ofte en mere kunstnerisk-dramatisk end religiøst-sønderknusende Karakter, Syndens Magt gaar snarere i Vidden end i Dybden; typisk er ogsaa Udtrykket om Syndens »formørkende« Magt.¹⁷⁷⁾ Den for Martensen karakteristiske; kristelige, providentielle, mystiske Religiositet udfolder sig rigest og fyldigst i det spekulative: dels i dialektiske Problemer som Naade—Frihed, dels i teosofiske Problemer, som jo egentlig knytter sig til hans hele dogmatiske Syn,¹⁷⁸⁾ dels endelig i hans Totalitets- eller Universalitetstendens. Heri ligger tillige Forklaringen paa det for det Martensenske Værk ejendommelige, at de dogmatiske Spørgsmaal

¹⁷³⁾ smst. p. 160. — ¹⁷⁴⁾ smst. p. 234 flg. — ¹⁷⁵⁾ smst. p. 188 flg.; jvf. p. 207, 211, 227—228. — ¹⁷⁶⁾ J. Paludan-Müller: anf. V. p. 15. — ¹⁷⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 217. — ¹⁷⁸⁾ smst. p. 223 flg. —

ikke drøftes isoleret, men under stadig Hensyntagen til Humaniteten ikke blot som Begreb, men ogsaa til dens forskellige Ytringsformer; derfor de hyppige Sideblik til Paralleler og Analogier i Filosofi og Æstetik, Kunst og Mytologi. Det bør ej heller forglemmes, at Martensen i stilistisk Henseende har udviklet sig fra en af Terminologi tynget Fremstilling til en langt mere almen forstaaelig Udtryksmaade.¹⁷⁹⁾

Modtagelsen.

»Den chr. Dogmatik« var længe blevet imødeset med en sjælden Forventning og blev da ogsaa trods de betydningsfulde politiske Forhold Genstand for en overordentlig Interesse i de aandelig interesserede Kredse.¹⁸⁰⁾ Det blev anmeldt i »Flyve-Posten« som »det vistnok betydningsfuldeste Værk, vor theologiske Litteratur har frembragt«; det vilde blive »til Velsignelse« baade i de teologiske og i andre Kredse, hvor »den nyere negative Speculation, baaren af Tidsaanden, bevidst eller ubevidst har vundet Indgang og udhulet Troesgrundvolden«. ¹⁸¹⁾ J. P. MYNSTER skænker det Martensenske Værk »stor Deltagelse og Opmærksomhed« og benytter det med Udbytte ved sine egne dogmatiske Studier.¹⁸²⁾ Det studeres i Landsbypræstegaarden og drøftes i Præstekonventet.¹⁸³⁾ Ja, det læses i de dannedes Kredse; den svenske Forfatterinde, FREDRIKA BREMER, der under sit Københavnsophold (1848—49) oftere kom i Martensens Hjem, var vel den første, som efterhaanden læste Dogmatiken i »de reentrykte Ark«, men ikke den eneste »Dannede . . . af Menigheden«, der følte sig tiltalt af dette ligesaa smukt skrevne som let læselige Arbejde, der havde noget at byde alle og enhver.¹⁸⁴⁾ Martensen opnaaede saaledes sin Hensigt: at blive læst ikke blot af fagstuderende, men

¹⁷⁹⁾ smlg. H. Martensen: Mester Eckart. Ny Udg. 1851 p. I. — Dsk. Pantheon 1851. Lev. 43. — ¹⁸⁰⁾ P. M. Stilling: Et Par Spørgsmaal p. 11. — M. Eiriksson: Speculativ Rettoenhed p. 1. — C. E. Scharlings Anm. p. 348. — Dsk. Kirketid. 1850 Bd. 5 Nr. 16 (^{20/1}) Sp. 278. — »Berl. Tid.« 1849 Nr. 205 (^{30/8}). — jvf. L. Koch: 1817—1854 p. 144. — s. F.: 1848—1898 p. 51 flg. (53). — L. Helveg II p. 717. — »Nord. Telegraph« Lpz. 1850 Nr. 70 (^{1/2}) p. 868. — ¹⁸¹⁾ »Flyve-Posten« 1849 Nr. 174 (^{28/7}). — ¹⁸²⁾ M: Levnet II p. 78. — J. P. Mynster: Bl. Skr. Bd. 6 Kbh. 1857 p. V (J. H. Paullis Forord). — ¹⁸³⁾ Breve ^{15/8} 1849—^{16/4} 1850 mellem Chr. Mynster og O. Laub, M-L. Brev Bd. 1 p. 210, 213, 217, 220. — ¹⁸⁴⁾ M: Levnet II p. 134. — Rich. Petersen: Fredrika Bremer. Kbh. 1892 p. 114 flg. — jvf. Fr. Bremer: Liv i Norden. Kbh. 1849 p. 36 flg. — »Berl. Tid.« smst. — »Nord. Telegr.« smst. —

ogsaa i »en større Kreds«. Skønt det dogmatiske Værk var trykt i et større Oplag, end Tilfældet plejede at være med Bøger af lignende Omfang, fandt det dog en saa rivende Afsætning, at det allerede blev nødvendigt at paabegynde Trykning af et nyt Oplag samme Aar (1849). Han kunde med Rette »paa Gravens Rand« udtale at have haft »stor Glæde« af »Den chr. Dogmatik«, idet han selv kom til at udsende den i 4 Oplag ialt.¹⁸⁵⁾ Ogsaa ud over Europa gik det Martensenske Hovedværk sin Sejrs gang; det blev oversat til Engelsk og Fransk, Tysk og Svensk, det fandt Udbredelse i hele den protestantiske Kristenhed, ja, der skal endog være blevet holdt Forelæsninger over det saavel i den græsk-katolske som i den romersk-katolske Kirke, omend det vel nærmest i Propagandaen i Rom har været et Modsigelsens Tegn og Stridens Emne.¹⁸⁶⁾

Og dog har Martensens Glæde ihvertfald 1849—50 sikkert været ligesaa blandet, som Værkets Succes ikke udelukkende maa tilskrives dets litterære Værdi, men mindst ligesaameget den videnskabelige Strid, som det fremkaldte. »Berl. Tidende« forudsagde, at det var »mere end sandsynligt«, at Bogen vilde »møde Modstand fra flere Sider«, og det gik i Opfyldelse snarere og voldsommere, end det var ventet, idet den først blev Genstand for »et fjendtligt, ja voldsomt Angreb« fra en af Martensens tidligere Aandsfæller og Medarbejdere, nemlig Rasmus Nielsen.¹⁸⁷⁾

---

¹⁸⁵⁾ D. chr. Dogmat. p. I. — C. E. Scharlings Anm. p. 351. — »Nord. Telegr.« smst. p. 1095. — D. chr. Dogmat. 2 Opl. 1850, 3 Opl. 1865, 4 Opl. 1883 (Julius M: p. 6); 5 Opl. 1904 (v. A. Th. Jørgensen). — ¹⁸⁶⁾ M: Levnet II p. 136. — Julius M: p. 6. — jvf. L. Helveg II p. 717. — B. J. Fog: Om d. theol. Studium p. 129 flg. — Fr. Vilh. Andersen: Nogle Betragt. og Stud. p. 29. — Om Modtagelsen i den græske Kirke se H. Scharling: Theolog eller Digter. Kbh. 1917 p. 41. — Om Modtagelsen i Propagandaen smlg. den hjemlige Strid mellem Protestantisme og Katolicisme, nærv. Afh. p. 407 flg. — ¹⁸⁷⁾ »Berl. Tid.« smst. — M: Levnet II p. 137. —

Kapitel 14.

STRIDEN OM »DEN CHRISTELIGE DOGMATIK«.

Angrebene.

MARTENSENS Tyrketro paa den sammenhængende teologiske Spekulation og hans overlegent afvisende Holdning overfor Søren Kierkegaards »Strøtanker og Aphorismer, Indfald og Glimt«¹⁾ kaldte først RASMUS NIELSEN frem paa Polemikens Valplads. Han rykkede allerede »ganske kort efter«, at Dogmatiken var udkommet, i Marken som Søren Kierkegaards Vaabendrager med sit Skrift: »Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«. En undersøgende Anmeldelse«.²⁾ R. Nielsen gaar ud fra Søren Kierkegaards Tanker som grundlæggende Teorier for dogmatisk Tænkning, og paa Baggrund af rigelige Citater, især af »Johs. Climacus' »Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift« (Kbh. 1846), underkaster han Martensens Dogmatik den »undersøgende Anmeldelse«, der er holdt i en snart smilende vittig, snart bidende ironisk, men altid ridderlig Tone.³⁾

Med al Anerkendelse af Martensens »ædle Talent« og »prægnante Naturgave« og af det meget rosværdige og fortjenstfulde i »Den christelige Dogmatik« er det dog ikke dette, men derimod Teologiens principielle Forhold til Kristendommen, der interesserer R. Nielsen.⁴⁾ Det for ham »litteraire Samvittighedsspørgsmaal« drejer sig om, hvorvidt Kristendommen efter sin Natur vil være Genstand for objektiv Viden, for dogmatiserende Spekulation.⁵⁾ Kan der tillægges Spekulationen religiøs og kristelig Gyldighed, eller forvandles Kristendommen ikke til noget ganske andet, naar den bliver

¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 229. — ²⁾ Kbh. 1849. — Skr. dat. 19/6 1849 (p. 132). —

³⁾ M: Levnet II p. 137. — E. Geismar: S. K. 4 Del p. 104, 106. — L. Helveg II p. 717 flg. — jvf. L. Koch: 1817—1854 p. 144. — s. F.: 1848—1898 p. 53. — P. A. Rosenberg: Rasm. Nielsen p. 50 flg. — H. Høffding: Dsk. Filosofer p. 187. — ⁴⁾ R. Nielsen: anf. Skr. p. 42—43; 121, 127, 128, 6. — ⁵⁾ smst. p. 44, 4. —

gjort til Genstand for Spekulation. ⁶⁾ I Modsætning til Martensen, der hævder, at Kristendommens Indhold »bør udlægges, begrundes og forklares i den objective Videns Former«, slutter R. Nielsen sig til Søren Kierkegaard, der protesterer mod »Nutidens objective Christendoms erkjendelse«. ⁷⁾ Det er »Johs. Climacus«' Fortjeneste at have dialektisk skærpet det kristelige Problem: Kristendommen tilsigter den enkeltes Saliggørelse og forudsætter derfor en uendelig Salighedsinteresse. Spørgsmaalet kommer da til først og fremmest at dreje sig om Individets Forhold til Kristendommen og ikke nærmest om Kristendommens Sandhed i og for sig. ⁸⁾ Det individuelle Kristendomsforhold lader sig ikke realisere ad den objektive Vej; hvad enten der vandres ad Historiens eller Spekulationens Vej, endes der i et Misforhold mellem Individ og Kristendom. Historien fører blot til det approximative, og Spekulationen gør Individet til det tilfældige og Existens til det ligegyldige. ⁹⁾

»... Troen resulterer ikke af en videnskabelig Overveielse, ... tvertimod taber man jo i denne Objectivitet den uendelige personlige i Lidenskab Interessethed, hvilken er Troens Betingelse ... Medens Troen hidtil i Uvisheden har haft en gavnlige Tugtemester, vilde den i Visheden faae sin farligste Fjende. Tages nemlig Lidenskaben bort, saa er Troen ikke mere til, og Vished og Lidenskab spændes ikke«. ¹⁰⁾ Al evig Afgørelse ligger ikke i det objektive, men i det subjektive; for »Sandheden, Inderligheden er Subjectiviteten«. ¹¹⁾ Den højeste Sandhed for den eksisterende er den objektive Uvished, fastholdt i den lidenskabeligste Inderligheds Tilegnelse. Hvad der er sagt om Sandheden, er kun en Omskrivning for Tro. Denne gives ikke uden Risiko. »Troen er netop Modsigelsen imellem Inderlighedens uendelige Lidenskab og den objective Uvished«. ¹²⁾ For den eksisterende Subjectivitet er den højeste Sandhed Paradoxet, det absurde; ¹³⁾ Kristendommen er »Existens-Meddelelse« i Modsætning til Spekulationen, der er objektiv Viden. ¹⁴⁾ Kristeligt gælder det at »eksistere«, spekulativt at »begribe«. ¹⁵⁾ Tro bliver saaledes »en Sphære for sig selv«, forskellig fra Spekulation. ¹⁶⁾ Men den moderne Spekulation, der medierer Kristendom og Spekulation, bliver derfor »den høieste Misforstaaelse af Christendommen«. ¹⁷⁾

Inden R. Nielsen paa dette Grundlag gaar over til den kritiske Undersøgelse af Martensens Dogmatik, præciserer han Forholdet

⁶⁾ p. 6. — ⁷⁾ smst. — ⁸⁾ p. 9, 11, jvf. 24. — ⁹⁾ p. 12, 20. — ¹⁰⁾ p. 16. — ¹¹⁾ p. 21. — ¹²⁾ p. 26. — ¹³⁾ p. 27, 33. — ¹⁴⁾ p. 34. — ¹⁵⁾ p. 40—41. — ¹⁶⁾ p. 36. — ¹⁷⁾ p. 41. —

mellem Kristendom og Spekulation paa følgende Maade: Begge Parter gør Fordring paa at udtrykke det absolute, hin i Form af Tro, denne i Form af Viden. Tro er »absolut ufravigelig Betingelse for den eksistentielle Tilegnelse af Christendommens Absolute. . . . Er Troen den eneste rette Form og Betingelse, hvorunder Christendommens absolute Sandhed kan tilegnes: saa maa jo ogsaa Troesprincippet i sig selv være et absolut Princip, . . . der kun kan krænkes og forqvakles, naar det skal understøttes af et Andet, t. Ex. af den speculative Viden«. ¹⁸⁾ Paa samme Maade har den spekulerende ene og alene i det absolute sit Princip for al Tænken og Viden, og uden at søge Hjælp fra anden Side (f. Ex. Troen) kan Spekulationen kun udvikle sig under denne Forudsætning. ¹⁹⁾ Det er paa denne Baggrund, at R. Nielsen nedlægger principiel Protest mod Martensens sammenhængende teologiske Spekulation.

I Modsætning til Johs. Climacus' dialektiske Skærpelse af det kristelige Problem har Martensen udialektisk omgaaet det. ²⁰⁾ Denne famler efter Problemet, men finder det ikke. Martensen skelner energisk mellem Dogmatik og Filosofi, men paa den besynderlig inkonsekvente Maade, at han p. d. e. S. betoner, at Troen er Betingelse for videnskabelig Indsigt i den kristelige Sandhed; og p. d. a. S. indrømmes, at de kristelige Forestillinger ogsaa lader sig videnskabeligt fremstille af Filosofien uden den kristelige Tro. Hvad vilde da være naturligere end at vedgaa, at videnskabelig Indsigt i den kristelige Sandhed er mulig uden den kristelige Tro. ²¹⁾ Hvad der gælder Dogmatikens Forhold til Filosofi i Almindelighed, gentager sig ved den kristelige Filosofi i Særdeleshed. Martensen hævder principielt, at der gives en relativ Forskel mellem Dogmatik, der er »Gudserkjendelse«, og kristelig Filosofi, som er »Universums-erkjendelse«; hin koncentrerer sig om det centrale, Gud, denne om Tilværelsens Mangfoldighed, der søges ført tilbage til det centrale; det adskillende ligger i den videnskabelige Retning, det forenende i Troen som Udgangspunkt. ²²⁾ Men reelt viser Martensens eget System, at den relative Forskel aldeles forsvinder, idet den religiøse Anskuelse netop udfolder sig i en universel, kosmisk Belysning, der viser, at den principielle Adskillelse ikke holder Stik i Praxis. »Den saa omfattende dogmatiske Gudserkjendelse kan umulig adskilles fra en ligesaa omfattende philosophisk Verdenserkjendelse«. ²³⁾

¹⁸⁾ p. 50. — ¹⁹⁾ p. 49—50. — ²⁰⁾ p. 48. — ²¹⁾ p. 57—60. — jvf. nærv. Afh. p. 218. — ²²⁾ D. chr. Dogmat. p. 81—82. — jvf. nærv. Afh. p. 216. — ²³⁾ R. Nielsen: anf. Skr. p. 63. —

Skønt det har været Martensens Hensigt at sætte Skel mellem Dogmatik og Kristendomsfilosofi (kristelig Filosofi), er det dog ikke lykkedes ham at paavise det Punkt, hvorfra Adskillelsen udgaar. Skal de to Videnskaber bestemt skelnes fra hinanden, »maa Forskjellen absolut kunne angives saaledes, at disse Videnskaber sees enten at have en ganske forskjellig Opgave, eller, hvis Opgaven paa et vist Punkt befindes at være den samme, da at løse den paa en saa forskjellig Maade, at Methoderne idetmindste divergere, som jo Vinkelens Sider divergere, endskjøndt de begynde fra det samme Toppunkt«. ²⁴⁾

Martensen vil tilegne sig Spekulationen, men uden at fatte *Spekulationens Problem*. Han hævder Nødvendigheden af en objektiv Viden og træder paa Idéens og paa Kirkens Vegne i Skranken for Spekulationen; paa »mange og mærkværdige Steder« taler han snart til Spekulationens Ophøjelse, snart til dens Fornedrelse. ²⁵⁾ »Den christelige Dogmatik« »antager sig den stakkels forladte og forvildede Speculation«; men det er dog et Spørgsmaal, om Spekulationen kan være tjent med de Vilkaar, som Dogmatiken byder den, og i den Henseende nærer R. Nielsen sine Tvivl. Martensen udtaler sig jo paa en tvetydig Maade om Forholdet mellem Dogmatik og Spekulation, mellem det at være sin Kirkes Organ og det at være sin Videnskabs Organ; er det et og det samme, eller er det to Ting? ²⁶⁾ Fremdeles er det en Gaade, hvorfor Dogmatiken vil »nedlade sig til at begjære, hvad Speculationens er«, naar Dogmatiken forud for og uafhængig af al Spekulation har Kristendommens absolute Sandhed, hint *ὁὸς ποὺ στω*, som Filosofien gransker efter, ²⁷⁾ ja, hvorfor kan Dogmatiken ikke nøjes med at opfatte de kristelige Forestillinger i deres »praktiske og blot anvendelige Betydning«. ²⁸⁾ Ganske vist bestemmer Martensen det som Dogmatikens Opgave gennem Tænkningen at søge en dybere Tilegnelse af Kristendommens Sandhed; blot er det uklart, hvad for en Slags Tænkning, der her er Tale om. Skønt enkelte Udtalelser kunde tyde paa, at det skulde være »en eksistentiel Tænkning«, fordrer dog andre »baade kraftige og skjønne« Udsagn en spekulativ Tænkning. Dog er det ikke en ren spekulativ Tænkning, der gør sig gældende i Dogmatiken, men kun Spekulation »til en vis Grad« og Mediation »til en vis Grad«; for Begribningen gives der jo efter Martensen intet »non plus ultra«, ingen faste, men kun flydende Grænser; derfor tales

²⁴⁾ p. 66—67. — ²⁵⁾ p. 67—71. — ²⁶⁾ p. 72—73. — ²⁷⁾ p. 75. — ²⁸⁾ p. 85. —

der ikke længere absolut om det absolute, der »saaas noget af« paa Mediationens Fordring, og det absolute medieres relativt. ²⁹⁾)

Martensen er aabenbart ikke klar over, at vil han gøre Brug af Spekulationen, maa han underkaste sig dennes Fordringer. »For det Første maa der da, uafhængigt af alle practiske Hensyn, hævdes et direct Forhold imellem den theoretiske Vished og den speculative Indsigt: jo mere Indsigt, desto mere Vished; jo mindre Indsigt, desto mindre Vished; absolut Indsigt, absolut Vished. Kun paa denne Maade kan det speculative Problem fremkomme«. ³⁰⁾) Skal Spekulationen »gennemføres i Dogmatiken, maa Dogmatikeren begynde fra Grunden af og forvandle alle Christendommens practiske Forestillinger til speculative Problemer. Men en saa dristig Operation tør Dogmatikeren dog vist ikke vove; thi hvad vilde det saa blive til med »den christelige Dogmatiks Erkjendelse i Troen og udaf Troen?« ³¹⁾) — For det andet drejer det sig om Metoden, der beror paa det dialektiske Forhold mellem Forudsætning og Abstraktion. »... Den Speculerende maa begynde med at forvandle alle sine Forudsætninger til speculative Problemer, alle Dogmer til Philosophemer; uden en saadan radikal Forvandling bliver det slet ikke til Noget med Speculationen. Idet nu Forudsætningerne forvandles til Problemer, abstraheres der ikke blot fra deres reent praktiske Gyldighed, men Abstractionen søger tilbage til det dialektiske Punkt, hvor den Speculerende i Forestillingen har Alt, og dog i den objective Viden endnu Intet, d. v. s. intet Andet end Speculationens eget første Aandedrag og methodiske Begyndelse«. ³²⁾) Men Martensen forstaar ikke, at Spekulationen protesterer mod hans Anvendelse af den; for »at anvende Speculationen til dogmatisk-kirkeligt Brug er at bruge den til noget Andet, at forlægge dens Formaal udenfor den selv, at speculere relativt og til en vis Grad, det er: at speculere udenfor Speculationen. Thi Speculationen tænker det Absolute absolut, og har som saadan sit Formaal i sig selv alene. Speculationen er en ideal Potens, der maa staae og falde ved sin egen Kraft, d. v. s. ved sit eget Forhold til det Absolute. Man kan sige sig løs fra Speculationen, man kan forbigaae den, oversee den, foragte den; men man kan ikke bruge den til noget Andet, ikke anvende den relativt, uden at krænke det Absolute, der sees i dens Medium og vil forme sig i dens Dialektik«. ³³⁾)

²⁹⁾ p. 76, 77, 80, 78, 82, 84. — ³⁰⁾ p. 86. — ³¹⁾ p. 87. — ³²⁾ p. 87—88. —

³³⁾ p. 73—74. —

Martensen vil tilegne sig Troen, men uden at fastholde *Troens Problem*. Han sammenblander eksistentiel og spekulativ Tænkning og gaar derved Glip af en Række højst ønskelige Undersøgelser.³⁴⁾ Han søger spekulativ Erkendelse og objektiv Viden under Mottoet: *credo ut intelligam*. Dogmatiken faar sin Impuls ikke fra Tvivl, men fra Tro, der indeholder en kritisk og dialektisk Drift; blot har Martensen undladt at udvikle denne »Drift«, hvilket vilde have aabnet hans Øjne for den principielle Forskel mellem Troserkendelse og Spekulation.³⁵⁾ Med al Respekt for Spekulationens Værdi kan Spørgsmaalet om den individuelle, personlige Salighed aldeles ikke komme frem for den spekulerende, hvis Opgave det netop er at forglemme sig selv (altsaa Subjektiviteten) og koncentrere sig om det objektive (Objektiviteten). Salighedsinteressen og Spekulationsinteressen fører i stik modsat Retning. »Subjectet er uendelig interesseret i Lidenskab for sin evige Salighed, nu skal han hjælpes ved Speculationen, d. v. s. altsaa ved selv at speculere. Men for at speculere, maa han netop gaae den modsatte Vei, opgive og tabe sig selv i Objectiviteten, forsvinde for sig selv.«³⁶⁾ Men saa kan »credo ut intelligam« ej heller retfærdiggøre Spekulationen.³⁷⁾

Fremdeles betragter Martensen det som Dogmatikens Opgave at skabe en fri *Forening* af det objektive, Troens Indhold, og det subjektive, Troens Inderlighed. Men han glemmer rigtignok at paavise, hvori Foreningen da egentlig skal bestaa, og hvorvidt den lader sig virkeliggøre. »Men hvorledes skulde dette vel blive udviklet i en Dogmatik, hvor Inderlighedsproblemet slet ikke forekommer.«³⁸⁾

Istedetfor den absolut subjektive *Forstaaelse* af Trossandhederne hylder Martensen en tildels subjektiv, tildels objektiv Tilsegnelse, han gør en objektiv Betragtning, objektiv Bevisførelse og objektiv Begrundelse gældende, men opnaar kun derved at »forrykke« Synspunktet og »forqvakle den troende Tilegnelse«. Han forstaar aabenbart ikke, at dersom det var muligt at godtgøre Læresætningernes objektive Sandhed, det være sig ved historisk eller spekulativ Bevis, saa maatte Sandheden være ligesaa indlysende for den troende som for den ikke-troende; og kan den sidstnævnte (den ikke-troende) saaledes overbevises om Aabenbaringsens Sandhed, maa han ved at følge Bevisførelsen enten blive »en Troende« eller »en Diævel«. Men naar Forvisningen om den objektive Sandhed ikke kan vindes

³⁴⁾ p. 90—91. — ³⁵⁾ p. 92. — ³⁶⁾ p. 95. — ³⁷⁾ p. 96. — ³⁸⁾ p. 96—97. —

gennem den objektive Begrundelse, maa den udelukkende baseres paa den subjektive Begrundelse, d. v. s. »paa den existentielle Tilegnelse i Troen. . . . I samme Grad jeg tænkende forstaar og eksisterende udtrykker, hvad det er at troe, i samme Grad stiger ogsaa min væsentlige Overbeviisning og inderlige Forviisning om Sandheden i det aabenbarede Ord«. ³⁹⁾

Ganske vist anerkender Martensen ogsaa det subjektive i Dogmatiken; det viser Bestemmelsen af Troen som den dogmatiske Erkendelses Princip og af Gudsforholdet som Samvittighedsforhold. Men det er aabenbart ogsaa kun til »en vis Grad«, saa man maa nok spørge, »hvorfor han ikke bliver ved denne Anerkjendelse, og beviser sin Tro af sine Gjæringer? hvorfor gaaer han saa over i en Anerkjendelse af det aldeles Modsatte i aldeles modsatte Sætninger? . . . . Naar Dogmatikeren kommer ind paa det subjective Spor, anerkjender og indskjærper han Subjectiviteten paa det Bedste; naar han saa igjen falder over i den speculative Tankegang, hævder han Objectiviteten, den objective Viden, »den theologiske Speculation« paa det Eftertrykkeligste; og dog ere disse to Retninger ikke blot hinanden aldeles modsatte, men ogsaa aldeles modsigende«. ⁴⁰⁾ Den troende Tilegnelse som den absolut subjektive udelukker ikke dermed det objektive, men forholder sig tværtimod »i uendelig Lidenskab« til Troens Objekt; den troende fordrer absolut Vished om Objektets væsentlige Sandhed. ⁴¹⁾ Soges Visheden ad objektiv Vej og Trosobjektet tilegnet i objektiv Viden, bliver Trosobjektet til et Vidensobjekt, og som saadan kan det hverken tilegnes i Tro eller Viden, men »forflygtiges« simpelthen til »en ubestemmelig Mellemting, et phantastisk Noget, hvorom man ikke ret veed, hvad man skal sige«. ⁴²⁾ Trosforvisningen naas saaledes ikke ad objektiv, men derimod kun ad subjektiv Vej. »Den subjective Forvisning skal træde istedetfor den objective Vished og sikkre sig Objectiviteten: her er Spændingen. Det er denne Spænding, der opholder Lidenskabens og nærer Inderligheden: Uden Troesobject ingen Spænding, og uden Spænding ingen sand Inderlighed i Troen«. ⁴³⁾ Men det er selvfølgelig forgæves at vente nærmere Bestemmelse af Forholdet mellem det subjektive Trosforhold og det objektive Trosindhold, naar Martensen ikke lader »Inderlighedsproblemet« komme frem, men nøjes med at sige et og andet om Subjectivitet og Inderlighed. ⁴⁴⁾

³⁹⁾ p. 98—99. — ⁴⁰⁾ p. 100—101. — ⁴¹⁾ p. 101. — ⁴²⁾ p. 102. — ⁴³⁾ p. 101. — ⁴⁴⁾ p. 102—103. —

Det nævnte Forhold mellem den subjektive og den objektive Faktor finder sin principielle Drøftelse i Martensens Behandling af Protestantismens Principer; men »hvis Nogen i denne for Resten velskrevne Fremstilling venter at finde en eneste afgjørende Bestemmelse, vil han uden Tvivl blive mærkelig skuffet; thi Grundspørgsmaalet mangler, Approximationen hersker, og det Hele flyder ud — i en flydende Omtrentlighed«. ⁴⁵⁾ Dette viser sig saaledes i Udviklingen af Skriftens kanoniske Gyldighed for Liv og Lære, for ikke at tale om Forholdet mellem Skriften som inspireret Kanon og kritisk Bibelforskning; der ligger her et Problem, som »Den christelige Dogmatik« end ikke synes at ane. ⁴⁶⁾ Ligesaa utilfredsstillende er Martensens Udvikling af Forholdet mellem det formale og det materiale Princip, mellem Afhængighed og Frihed, mellem Dogmatikeren og Kirken, hvis Organ han er. Martensen burde gøre »tilbørligt Regnskab for »den christelige Subjectivitet«. Ved at være lidt subjectiv som den Enkelte og saa for Resten objectiv som sin Kirkes Organ udretter han Intet. Kun ved selv at centralisere sig i Christendommens absolute Subjectivetsprincip og paavise, hvorledes den Enkelte, ikke som dette eller hiint tilfældige Individ, men som Idéens og Aandens levende Organ, formaaer at tilegne sig den factiske Aabenbaring, kan Dogmatikeren udvikle Christendommens Sandhed og hævde dens Objectivitet«. ⁴⁷⁾ Ligesaa mangelfuld er hans Fremstilling af Underbegrebet, hvoraf der gives en foreløbig Bestemmelse i Principlæren, men en udførligere i selve Systemet. Det vilde dog efter R. Niensens Mening være nok saa naturligt, om Martensen først havde sikret sig »Troens Forhold til den metafysiske Objectivitet« og klaret sig, hvorvidt »Underet nu ogsaa virkelig lader sig udvikle i »Systemet« og mediere i »Begrebet«, inden han gik i Gang med en systematisk Udvikling af Underbegrebet. ⁴⁸⁾

Det er i det hele taget et Hovedkrav, der maa stilles, at hvis den dogmatiske Erkendelse skal faa et fast og bestemt Præg, maa der skaffes Klarhed over Forholdet mellem Troen og den objektive Viden: skal Troens Indhold begribes eller ikke? For R. Nielsen er der ingen Tvivl om, at Guds Væsen for den spekulative Religionsfilosof er Genstand for Viden og derfor begribelig, men for Dogmatikeren er det Genstand for Tro og derfor ubegribelig. Troens Begreb indlyser kun i Forhold til det absurde, hvorfor det gamle Theologu-

⁴⁵⁾ p. 103. — ⁴⁶⁾ p. 103—105, 110—111. — ⁴⁷⁾ p. 105—109. — ⁴⁸⁾ p. 112. — D. chr. Dogmat. p. 24 flg., 151 flg., 259 flg. — jvf. nærv. Afh. p. 226. —

menon: »credo, quia absurdum est« kan betragtes som »en ubestikkelig Afviser, en streng og trofast Grændsevogter, der staaer og passer paa, hvor Troen og Viden holde deres Møde, at de ikke i gjensidig Bedaarelse skulle overløste hinanden og franarre hinanden Noget«. ⁴⁹⁾ I skærende Modsætning hertil »accentuerer Martensen Begrebssiden og skjuler det Ubegribelige i filosofiske Vendinger og speculative Omskrivninger«, hvorfor man kan være sikker paa, at han har »svigtet sin dogmatiske Opgave og pointeret falsk«. Først i Eskatologien standser Martensen foran det ubegribelige i Antinomien mellem almindelig Apokatastasis og evig Fordømmelse. Dog skyldes Antinomien det autoritative Henblik til Kirkelæren og ikke det principielle dialektiske Indblik i Dogmets Væsen. Havde han opdaget det dialektiske Moment i nævnte Antinomi og gennemført det konsekvent, vilde han have forstaaet, at »Ubegribeligheden af dette ene Punkt er tilstrækkelig til at bevise hele Christendommens Ubegribelighed. De christelige Dogmer staae alle i samme Forhold til den objective Viden; det ene er akkurat ligesaa ubegribeligt som det andet«. Men saa vilde der rigtignok heller ikke have været lyse Udgifter for hans sammenhængende teologiske Erkendelse. ⁵⁰⁾

Resultatet af R. Niensens kritiske Gennemgang af »Den christelige Dogmatik« bliver da det lidet opmuntrende, at den er principløs eller snarere principoverfyldt. Der findes deri »en Mængde Grundsætninger, »Speculationen« og det religiøse »Existentialforhold« betræffende, der i Princip og Væsen ere saa ueensartede, at der sikkerlig vilde reise sig en høist betænkelig Revolution i »den sammenhængende Erkjendelse«, hvis disse heterogene Grundsætninger virkelig kom til Orde og fik Lov at bryde igennem«. Ganske vist har Martensen søgt at »ave« de indbyrdes uenige Grundsætninger og saaledes skaffe »en vis Ligevægt, Ro og Orden« i sit Værk; men det er dog kun Stilhed før Storm: »Principerne ulme, og de fiendtlige Sætninger tilkaste hinanden udfordrende Sideblik. Naar nu »Troen« engang samler alle Sine, og »Speculationen« alle Sine: hvorledes skulle disse to ideale Magter da komme i Forstaaelse med hinanden og indgaae Forlig? Selvom man vilde mægle imellem dem, og for Kirkens Skyld indrømme »Troen« en dobbelt saa stor Indflydelse, som »Speculationen«, fik Systemet jo dog idetmindste halvandet Princip; men en Dogmatik paa halvandet Princip er principløs«. ⁵¹⁾ —

⁴⁹⁾ R. Nielsen: anf. Skr. p. 117—118, 114. — ⁵⁰⁾ p. 118, 121—124. —

⁵¹⁾ p. 125—127. —

R. Nielsen fik en »ivrig Medkæmper« i P. M. STILLING, der imod Slutningen af Aaret 1849 udsendte sit klare og skarpe, ofte bidende og ofte dristige Skrift: »*Om den indbildte Forsoning af Tro og — Viden med særligt Hensyn til Prof. Martensens »christelige Dogmatik«. Kritisk-polemisk Afhandling*«. ⁵²⁾ — Under Paavirkning af Søren Kierkegaard, der har »udtalt et Princip, hvilket vi Enhver især paa sin Maade og efter sin Livserfaring kunne og skulle drage os til Nytte«, retter Stilling sin Afhandling mod det principielle Spørgsmaal: »om de Betingelser, paa hvilke en Reflecterende, som troer, maa fuldbyrde sin Troes- og Haabsvandring i den jordiske Tilværelse«. ⁵³⁾ Forholder det sig under de jordiske Forhold saaledes, at man ved fortsat Reflexion kan naa fra Tros- og Haabsvisheden til Intelligensens Vished, saa at denne træder istedetfor hin, eller ligger Landet saaledes, at man ved fortsat Reflexion kommer ind i de dybeste Tankemodsætninger pro og contra, noget der medfører Tros- og Haabsspændingens uafbrudte Stigen under Reflexionens Stigen og tillige Tankekorset, som den reflekterende kun kan bære ved at tage alle Tanker tilfange under Troens absolute Lydighed. Ifølge den første Mulighed resulterer Reflexionen altsaa i, at Tros- og Haabsspændingen gradvis slappes og Tankekorset efterhaanden forsvinder for Intelligensens Vished, hvorimod Resultatet ifølge den sidste Mulighed er det stik modsatte, at Modsætningerne: Troen og Tanken istedetfor at forenes tværtimod uddybes, Spændingen voxer, og Tankekorset maa stedse søges fastholdt. ⁵⁴⁾

For Stilling er der ingen Tvivl om, at det er illusorisk, ugørligt og umuligt at ville forsone to saa uensartede Faktorer som Tro (Haab) og Viden (objektiv Vished). Og dog »tales og skrives og troes endnu den Dag i Dag ikke mindre om og paa en Vidende-Troende (en Troende, der fra Standpunktet af *credo ut intelligam* vil meer og meer hæve sin Tro til Intelligensens Vished og Viden), end om en Troende-Vidende (en Stakkels Reflecterende, der ved Tanken søger igjen at lægge de Saar i Troen, som Tanken har slaaet; *quæro intelligere, ut credam*)«. ⁵⁵⁾ Forsaavidt begge latinske Formler er Udtryk for Forsoning af Tro og Viden, afvises de som »lige falske«, ⁵⁶⁾ men giver aabenbart i det foreliggende Tilfælde Stilling de frugtbareste Synspunkter for en kritisk Drøftelse af Martensens Dogmatik.

⁵²⁾ Kbh. 1850. Forord dat. Dec. 1849. — jvf. L. Helveg II p. 726. — E. Geismar: S. K. 4 Del p. 101, 102. — ⁵³⁾ P. M. Stilling: anf. Skr. p. II—III, I—II. — ⁵⁴⁾ smst. p. II. — ⁵⁵⁾ p. 2. — ⁵⁶⁾ p. 3. —

Den sidstnævnte Formel er Udtryk for, at naar den vaagnende Reflexion i stigende Grad har fjernet Mennesket fra den umiddelbare Barnetro, er det ganske naturligt, at Vedkommende søger at genvinde Troen »ved Tanketilegnelse, ved videnskabelig Erkjendelse, videnskabelig Beviisførelse for Christendommens Sandhed«. ⁵⁷⁾ Ganske vist vil Tanken vel føre Vedkommende til Maalet; men det er blot et Spørgsmaal, om Tanken betegner den korteste Vej eller den længste Omvej til Maalet. For Stilling er der ikke Skygge af Tvivl om, at det sidste er Tilfældet; men den Kristne, der ved Reflexion søger at genvinde Barnetroen, mener, at Tanker er Tanker og maa tilegnes som saadanne, hvad enten det er Aabenbaringstanker eller verdslig Vidsoms Tanker. Den Kristne er forud for sit Tankearbejde uvidende om den fundamentale Forskel paa Sandhedstilegnelsen i den religiøse og den verdslige Sfære. Ganske vist er Sandheden i alle Tilværelsens Sfærer, altsaa ogsaa i den religiøse, en Syntese af det subjektive og det objektive; men der er den bemærkelsesværdige Forskel, at det objektive i de ikke-religiøse Sfærer subjektiveres i spekulativ teoretisk Proces, men det objektive i den kristelige Sfære subjektiveres ene og alene i Tro og Haab. Det objektive besiddes i hine Sfærer i den teoretiske Processes Vished, i denne Sfære i Troens og Haabets Vished. Tro og Haab vil slet ikke kunne gaa i Spand sammen med objektiv Viden, ja, denne vil være dem »et sandt Qvælstof«, eftersom de kun kan leve i »et Element, hvor der svæves som mellem tvende Vande, af hvilke det ene holder dem oppe, det andet tynger dem ned«. ⁵⁸⁾

Det drejer sig om et Spændingsforhold mellem Subjektet p. d. e. S. og Kristendomsobjektet p. d. a. S. Skal et saadant komme istand, maa begge Faktorerne staa lige selvstændige og afgjorte overfor hinanden, saa at Subjektet ikke evner at ændre Objektet i mindste Maade, men sluttelig maa vælge et af to: enten at lade Tanken vende Kristendommen Ryggen eller ogsaa at lade den underordne sig denne i Tilbedelse, d. v. s. tage Tanken tilfange under Troens Lydighed og bøje sig for Paradoxet, for det absurde. Spændingen kan fremkaldes dels ad teoretisk Vej, idet Kritiken tegner Kristendommen i saa skarpe Konturer (Tankemodsætninger), at det bliver Subjektet klart, at det virkelig er en Illusion at vente sig en Slags teoretisk Tilegnelse af Kristendommen og en Slags Forsoning af Tro og Viden; dels og især ad praktisk Vej, hvor det da ikke blot

⁵⁷⁾ smst. — ⁵⁸⁾ p. 12. —

drejer sig om Tanke-, men om Existens-Modsætninger. »... Først Foreningen af det theoretisk spændte og det practisk (personlig) spændte Forhold i eet Subject danner Spændingens Høieste, og den Livs-Situation, i hvilken det reflecterende Subject maa kunne faae lidt at vide om, hvad det er, der egentlig bydes ham, naar det bydes ham at troe«. ⁵⁹⁾

Troen er dels en dialektisk Handling, der forvandler Smerte til Glæde, Modgang til Medgang, ⁶⁰⁾ dels en paradoxal Handling, forsaavidt som »den Betrængte ... i Troens Vandring og med Troens Øie betragter ... som det Bedste, hvad han dog, med sit Øie, seer som Trængslernes Høidepunkt. Er det dog ikke unegteligt for Kjød og Blod i høieste Grad paradox, at han, det reflecterende Subject, hvem Tilværelsen kun svarede med hiint Upartiske »tvende Veie og ingen objectiv Vished forud«, ligesom i ædel trodsigt Gjensvar og med Smertens hele Energi sætter uendelig subjectiv Vished imod, og saa at sige selv overtager ... den Vished og det forud, som den objective Tilværelse negtede ham?« ⁶¹⁾ Som den dialektiske og paradoxe Handling er Troen dermed ogsaa den Personlighedens Handling, i hvilken »Subjectiviteten paa eengang uendelliggjøres ved i Resoluthed at tage Troespartiet »pro«, og i samme Nu tillige fatter, at den ved ethvert afgjørende Beviis ... ethvert »forud« ... kun vilde berøves den Uendelliggjørelse og den Art af Vished, som Troes- og Haabsvisheden giver«. ⁶²⁾ Der gives i Kristendommen kun subjektiv, personlig, men ingen objektiv Vished. »Det, i Kraft af hvilket Troen og Haabet er mig (jeg være Dogmatiker eller Lægmand) det uendelig Visse, det »Visseste af Alt«, er dog vel sagtens ogsaa for mig Beviset for min Troes og mit Haabs Gyldighed. Men dette Beviis er for enhver enkelt Haabende og Troende ... af en saa subjectiv ... Natur, at det mindst af alt lader sig meddele ved nogen speculativ dogmatisk Fremstilling. Og enhver Tale om et for alle Troende almengyldigt, d. v. s. for Tanken gyldigt eller objectiv gyldigt Beviis ved Siden af enhver Enkelts eget Beviis ... er ... Nonsens«. ⁶³⁾

I Sammenligning med de af Stilling udviklede Betingelser for den reflekterendes Tro og Haab er Martensens Opfattelse tilsyneladende den samme, men i Virkeligheden kvalitativt forskellig derfra. »Den chr. Dogmatik« giver ingen bestemt Oplysning om den reflekterendes virkelige (altsaa eksistentielle) Stilling

⁵⁹⁾ p. 23—24, jvf. 27, 20 flg. — ⁶⁰⁾ p. 31. — ⁶¹⁾ p. 32, jvf. 24 flg., 40 flg. — ⁶²⁾ p. 33. — ⁶³⁾ p. 39—40; 37—38. —

i den jordiske Tilværelse og den »spændte Situation midt i de dybeste Reflexionsmodsætninger af pro og contra . . .«, ja, man faar endog Indtryk af, at den spekulative Viden i stedse stigende Grad bliver realiseret, hvor »flydende« Grænsen end er, og Reflexionsspændingen dermed hævet, skønt det i Virkeligheden forholder sig lige omvendt. ⁶⁴⁾

I Forhold til Formlen: »quæro intelligere, ut credam« bliver Formlen: »credo ut intelligam« da Udtryk for, at den reflekterende, som »fra Reflexionsveiene heldigviis er sluppen tilbage til et fast, urokket (bibelsk-kirkeligt) Credo, . . . nu atter søger fra samme af meer og meer at hæve sin Troes-Vished til Intelligensens Vished«. ⁶⁵⁾ Hvordan gaar det nu »Den chr. Dogmatik« bedømt herudfra?

Det er ifølge Værket klart, at Martensen har gennemgaaet den omfattende religiøse Bevægelse at vandre fra Tros-Umiddelbarheden gennem Reflexionen tilbage til denne; fra det genvundne Trosstandpunkt producerer han saa sit dogmatiske Værk. Af en Dogmatik paa denne Baggrund venter Stilling sig en Fremstilling af den nævnte psykologiske Bevægelse, men skuffes. Han kan ikke engang faa Oplysning om, hvorvidt Martensen er vendt hjem fra Reflexionsvandringen som »den forlorne Søn«, ja, Savnet af denne Fremstilling er saa meget mere følelig, som det unægtelig vilde have været yderst interessant at faa Nys om, hvorledes Martensen, som det synes, er sluppet helskindet gennem en Bevægelse, som Folk ellers knækker Halsen paa. ⁶⁶⁾ Hvorom alting er, maa Martensen imidlertid være istand til at meddele Resultatet af sin Vandring gennem Reflexionen og dermed besvare det Spørgsmaal, om han erfarede Umuligheden eller Muligheden af at tænke det kristelige, et Spørgsmaal, af hvis Besvarelse det genvundne Trosstandpunkt vil afhænge. ⁶⁷⁾

Nu er det ifølge Dogmatikens hele Karakter klart, at hvis dens Forfatter havde erfaret det umulige i at tænke det kristelige, saa vilde »den forsøgte Ikke-Viden« have været Troslærens almindelige Grundpræg og følgelig ikke indskrænket til Apokatastasisproblemet, hvor der først indrømmes et Tankekors, tværtimod vilde der da overalt være blevet sat Tankekors, der nu engang hører Jordelivets Tros- og Haabsvandring til. ⁶⁸⁾ Ganske vist vedgaar Martensen, at der

⁶⁴⁾ p. 44—45. — ⁶⁵⁾ p. 45. — ⁶⁶⁾ p. 48—49. — ⁶⁷⁾ p. 50. — ⁶⁸⁾ p. 50—52, jvf. 88. —

selv i den højeste spekulative Erkendelse er et Moment af Ikke-Viden, saa at denne Vished altsaa bliver uadækvat. Men hermed er Stilling ikke tilfreds. Dels finder han, at Martensens Udtryk, »Ikke-Viden« kun er et afmattet, overfladisk Udtryk for Tankekorset, Paradoxet; dels indvender han, at hvis det ved nærmere Undersøgelse viser sig, at »uadækvat Viden« kun betegner en Viden, der som Viden betragtet slet ikke fortjener Navn heraf, saa bliver Resultatet af den forsøgte Viden kun en forsøgt Ikke-Viden. Men en aaben Indrømmelse heraf giver Martensen ikke; han vægrer sig ved at tilstaa, at »man ved at reflectere tilbunds, reflecterer sig ind i de dybeste og forfærdeligste Reflexionsmodsætninger af pro og contra, og støder paa Tankekorset«. ⁶⁹⁾

Det kan ganske vist synes at være et noget pauvert Udbytte, at man efter at have gennemvandret den menneskelige Erkendelses Veje naar til Resultatet: *I k k e - V i d e n*. Men det umuliggør aldeles ikke, at der kan skrives *D o g m a t i k*; tværtimod lader en saadan sig udmærket realisere. Dens Udgangspunkt bliver: »credo qvamis non intelligam et qvia divinum mihi videtur absurdum«. ⁷⁰⁾ Den vil nærmere kunne karakteriseres som ren tetisk, idet den vil nøjes med som Luther at blive staaende ved ita og ikke som Martensen tillige fordybe sig i quare; den vil blive filosofisk, idet den konsekvent vil gennemføre Reflexionen paa ethvert Dogme, indtil den støder paa Tankekorset, og fremstille baade den forsøgte Ikke-Viden og Forholdet mellem Troens og Haabets subjektive Vished og den objektive Videns Vished. Det er Stilling om at gøre at faa paavist, at den Omstændighed, at Troens Umiddelbarhed kun genvindes ved at tage Tankerne tilfange i Lydighed mod Troen, og det absurde saaledes sættes i Højsædet, den Omstændighed gør ikke Mennesket til et absurd Menneske, ej heller betyder den det dogmatiske Forfatterskabs Ruin; nej, det absurde er netop det Banner, under hvilket »den i Reflexionen modnede Mand« bør kæmpe; hans Modenhed viser sig blandt andet deri, at han ved at sætte Skel mellem det guddommelige og det menneskelige Absurdum, at tilbede det første og afvise det sidste. Hvad der i mindre Stil gælder Forholdet mellem Forældre og Børn, at hines Dispositioner forekommer disse absurde, det gælder i større Stil i det religiøse Forhold. Jo mere Guds Raadslutninger er idel Visdom, i desto højere Grad maa de forekomme den menneskelige Tanke rent absurd; de kan kun adlydes i ubetinget Lydighed.

⁶⁹⁾ p. 53, jvf. 45. — ⁷⁰⁾ p. 55. —

I Betragtning heraf bliver det da ikke »nogen stor Compliment for den guddommelige Viisdoms evige Raadslutninger, at et Menneske uden synderlig Vanskelighed kan tænke dem efter, bejæ og anerkjende deres Fornuftighed«. ⁷¹⁾

Stilling er fuldtud enig med Martensen i, at Erkendelsen af Guds Uransagelighed og Tilbedelsen af hans forborgne Visdom faar en ganske anden Kraft, naar den menneskelige Erkendelsesvej først er gennemvandret forgæves; men naar Martensen saa sjældent kommer til denne Erkendelse, ligger det deri, at han aldrig gennemvandrers Tankens Vej konsekvent. Derfor kan man heller ikke faa bestemt Oplysning om den menneskelige Erkendelses Rækkevidde. »Gjennem hele det dogmatiske Værk lige fra § 1—§ 288 hinker den dogmatiske Erkjendelse afsted og slæber sig frem ved afvexlende at støtte sig paa den menneskelige Erkjendelse, afvexlende paa Troens Been«. ⁷²⁾ Martensen er ikke klar over, at hans dogmatiske Spekulation ikke er fribaaren Spekulation, men tværtimod en Spekulation i Dogmernes Ledebaand, en skolastisk Spekulation, en uren Sammenblanding af det heterogene, et Bevis paa Martensens Eklekticisme. ⁷³⁾ Han vil paa een Gang lade sin Tænkning tjene baade Spekulationen og Kirken; men Resultatet bliver, at han forsømmer Forholdet til Spekulationen, saa at han ikke opnaar en grundig Erfaring om, hvorvidt den menneskelige Tanke fører tilbage til eller bort fra Credo. Dersom han havde vandret Reflexionens Vej tilende, vilde han være stødt paa Tankekorset og den forsøgte Ikke-Viden (som Resultat af den forsøgte Viden); og havde han paa Trods af Spekulationen og under det absurdes Banner dog grebet Troen og fastholdt den som det ham visseste af alt, da vilde hans Trosforhold være blevet et patologisk Forhold, hvori han vilde være uangribelig. Men nu er det anderledes.

Martensen har indladt sig paa at føre den menneskelige Tankes, Filosofernes Vidnesbyrd i Marken til Støtte for sin Sag og maa derfor finde sig i at blive kontrolleret af Filosoferne. Derfor maa der ogsaa kræves Oplysning om, hvorvidt Martensen »ved at gennemvandre den menneskelige Erkjendelses Veie erfarede, at han væsentligen og hovedsageligen kunde tænke det Christelige?« ⁷⁴⁾ Det er jo klart, at hvis Dogmatikeren formaar i Kraft af den menneskelige Erkendelse at hæve alle Tankekors og opnaa en »forsøgt Viden«, saa maa det influere paa Troen. Det reflekterede Credo maa have

⁷¹⁾ p. 56—57. — ⁷²⁾ p. 58. — ⁷³⁾ p. 59, jvf. 92—95. — ⁷⁴⁾ p. 62. —

Vished af en helt anden Natur end det ureflekterede Credo. Mens credo ante intellectum er usikker paa sig selv og overfor Tankens Angreb, er credo post intellectum sikker i begge Henseender. Resultatet bliver da, at den indtrædende objektive Vished »borteliminerer« den subjektive Tros- og Haabsvished. Men herimod bør der netop protesteres, fordi der som nævnt »herneden skal vandres i Troes- og Haabslivets Spænding, en Spænding, der kun bestaaer, naar Reflexionens heelt og fuldstændig afhørte Vidnesbyrd ei blot er et »pro«, men ogsaa et »contra«. ⁷⁵⁾

Er det nu lykkedes Martensen at faa Dogmet bekræftet ved Reflexionens dobbelte Vidnesbyrd? Har han opnaaet at hæve Tankekorset ved Reflexionens Hjælp? Nej! Hans Credo er et skolastisk hæmmende Credo, som holder Reflexionsfriheden under skarp Kontrol; han anerkender ganske vist Reflexionen som Autoritet og spørger ogsaa om dens Mening, men vil dog kun vide af denne, forsaavidt det er i Dogmets Favør, han accepterer kun dens »pro«, men ønsker ikke at høre dens »contra«. ⁷⁶⁾ Han vil ikke vide af Reflexionen som det »tveæggede Sværd«, men kun som »degraderet til Jaboroder, der kun faaer Lov til halvt at tale ud«. ⁷⁷⁾ Han tror at have løst Antinomierne, skønt han »ved Raisonnements afstumper snart den ene, snart den anden af Antinomiens Sider, og derved skuffende indbilder sig selv og Andre at løse for Tanken, hvad der dog kun factisk og practisk løses i den troende Virkelighed«, som han imidlertid idelig abstraherer fra i Fantasien. ⁷⁸⁾ —

Begge de to nævnte Forfattere, R. Nielsen og P. M. Stilling var som omtalt »inspireret« af SØREN KIERKEGAARD, der dog ikke blandede sig officielt i den dogmatiske Principstrid; men krænket over, at Martensen i sin Dogmatik tog saa ringe Hensyn til hans Forfatterskab, betroede han derimod Dagbøgerne sine talrige kritiske Bemærkninger om det Martensenske System, hvor han ikke fandt »en eneste Sætning, som var et redeligt Ja eller Nei«; han savnede her ligesaavel Konsekvens i Tanken som en fyldestgørende Fremstilling af Forholdet mellem Tro og Tanke, Autoritet og Videnskab; men dybest set var det dog ikke en videnskabelig, men en religiøs Anklage, som S. Kierkegaard rejste mod Martensens Forhold til »Kristenhed«: at han havde Tid til at udarbejde et dogmatisk Sy-

⁷⁵⁾ p. 65. — ⁷⁶⁾ p. 67, jvf. 68—92. — ⁷⁷⁾ p. 45—46, 36, jvf. 21. — ⁷⁸⁾ p. 87—88. —

stem, at han »docerede objectivt« i en Tid, der netop manglede »al subjectiv Inderlighed«. ⁷⁹⁾ —

Derimod udtalte P. CHR. KIERKEGAARD (f. 1805, d. 1888) sig om Striden i et Foredrag paa Roskilde Præstekonvent (^{30/10} 1849), hvor han søgte at skifte Sol og Vind lige mellem sin Broder, Søren Kierkegaard og Martensen. ⁸⁰⁾ I 2. Kor. 5, 13 (»Er vor Tale begejstret og overstadig, saa er det jo i Guds Sag; er den sindig og forsigtig, saa skeer det Eder til Bedste«) fandt han Udtryk for baade Extasen og Besindigheden som en Dobbeltthed, hvortil Søren Kierkegaard og Martensen begge kunde føres tilbage i deres Ejenommelighed og indbyrdes Modsætning. ⁸¹⁾ — **B e s i n d i g h e d e n** er fortrinsvis repræsenteret af enhver virkelig kristelig dogmatisk Bestræbelse, og i denne Forbindelse ogsaa af Martensen, omend det kun er »med mange Indskrænkninger og i en vis Relation«, at han lader sig karakterisere som »en Forfatter, i hvis theologiske Stræben det Sindige og Forsigtige, det til Menighedens Tjeneste Indviede træder frem . . .«, altsaa kun den »Skikkelse, som hans System i den senere Tid har begyndt at antage, eller dog, hvor den ikke endnu er antaget af det, udtrykkeligen har erklæret sig for . . .«. ⁸²⁾

I Modsætning hertil repræsenterer Søren Kierkegaard **E x t a s e n**; skønt han søger »den Enkelte«, synes han ikke destomindre at skulle finde »Tilhængere, der beundre hans Anvisning paa at holde sig til Livet og ikke til Theorien, og som af bare Beundring — vel ikke gjøre derefter, — men skrive derom«, Tilhængere der gør Livets Protest imod Teorien til en ny Teori; saaledes Rasmus Nielsen, der hylder »to Sandheder, hver i sin Kreds lige berettigede, lige consequente, Troens og den vantro Spekulations«. ⁸³⁾ Fra denne »Opdagelse« tager P. Chr. Kierkegaard dog bestemt Afstand, overbevist om, at »al uchristelig Viden snakker sig selv fast i sine egne Selvmodsigelser«. ⁸⁴⁾ Bortset fra denne kritiske Bemærkning er det hverken hans Hensigt at recensere sin Broder og Martensen eller at mediere imellem dem, hvorimod han dels vil »lydeligen forundre« sig over Virkningen af Søren Kierkegaards Bestræbelser, dels ud-

⁷⁹⁾ M: Levnet II p. 140. — L. Helveg II p. 727. — E. Geismar: S. K. 4 Del p. 101, 102—105. — Ang. Forholdet mellem Martensen og S. Kierkegaard se nærv. Afh. II Del. — ⁸⁰⁾ tr. i Dsk. Kirketid. Bd. 5 Nr. 11 1849 Sp. 171—193 (169), optr. i P. Chr. Kierkegaard: Saml. Skr. Bd. 4 p. 99—120. — jvf. L. Helveg II p. 721 flg. — E. Geismar: S. K. 4 Del p. 106—107. — F. Rønning: Grundtvig Bd. 4, 1 p. 113. — ⁸¹⁾ anf. Dsk. Kirketid. Sp. 173, 179. — ⁸²⁾ Sp. 184, 183. — ⁸³⁾ Sp. 179—182, 189—190. — ⁸⁴⁾ Sp. 190—191. —

tale, hvorledes han personligt »nyder og nytter« begge de »berømte Forfattere«, især den førstnævnte (Broderen).⁸⁵⁾ Saavel den spekulative Retning som den »ekstatiske Kloster-Broder« er ham »ganske tilpas«. ⁸⁶⁾ —

Det var dog ikke alene i Filosofernes Lejr, at man underkastede det Martensenske Værk en kritisk Prøvelse, men ogsaa i Teologernes Kreds tog man »Den chr. Dogmatik« op til Drøftelse. Det var den residerende Kapellan ved Budolfi Kirke i Aalborg, JENS PALUDAN-MÜLLER (f. 1813, d. 1899), som lagde for med Skriftet: »*Om Dr. Martensens christelige Dogmatik*« (Kbh. 1850), i Virkeligheden en fin og fornem, sympatisk værdsættende og kritisk vurderende Recension, der paa sine Punkter vidnede om en ligesaa skarp Tænkning som R. Nielsens og P. M. Stillings, men som i Modsætning til disses Orientering ud fra Søren Kierkegaards Tankeverden repræsenterede et kirkeligt Standpunkt.⁸⁷⁾

Paludan-Müller koncentrerer sig om Principspørgsmaale: om Dogmatikens videnskabelige og kirkelige Grundlag og indleder med en kritisk Undersøgelse af Martensens Metode.⁸⁸⁾ Det er jo Martensens Hensigt at give en Reproduktion af den forhaandenværende kirkelige Bevidsthed med dens objektive Indhold i en sammenhængende Erkendelses fri Tankebevægelse. Ud fra de Forudsætninger, som er givne i Troen, skal den fri Tanke med indre Nødvendighed konsekvent føre til Udfoldelse af det kirkelige Troslivs hele Fylde. Resultatet er vel forud givet, men skal dog reproduceres af den fri Tankebevægelse. Baade den kirkelige Bevidsthed og den fri Tanke skal saaledes ske Fyldest.

Men det er netop m. H. t. det sidstnævnte Punkt, at Paludan-Müller har Betæneligheder. Martensen opstiller Modsætninger og formidler dem, han gør det ofte med spekulativt Blik og altid med religiøs Takt, han tilfredsstiller ganske vist baade Følelse og Fantasi; men dermed er den fri Tanke ikke sket Fyldest. Han opererer med Modsætninger, men de udvikles ikke, han slutter dem sammen i Formidlingen, men denne er ikke videnskabelig nødvendig. »Der ligger strengt taget ingen rationel Erkjendelses Fylde i det Dogme, der slutter Modsætningerne sammen«. ⁸⁹⁾ Martensens Metode maa derfor betegnes som væsentlig heuristisk; de Fund, han gør, er

⁸⁵⁾ Sp. 187—189. — ⁸⁶⁾ Sp. 193. — ⁸⁷⁾ Til Minde om Jens Paludan-Müller. Kbh. 1900 p. 9. — jvf. L. Helveg II p. 724. — E. Geismar: S. K. 4 Del p. 101, 102. — ⁸⁸⁾ J. Paludan-Müller: anf. V. Forord. — ⁸⁹⁾ p. 29. —

allerede givet forud i det anteciperede Resultat. Det, han kan bebrejdes for, er da, at han giver det Udseende af, at de Resultater, han naar til, er fremkommet paa den fri Tankes Vej. Han vækker Forventninger, men opfylder dem ikke. Det samme indlyser gennem en Undersøgelse af Programmet: ita — quare. Han udtaler, at der i ethvert ita er et skjult quare, som nødvendigvis maa komme frem ved den grundige Explikation og opfordre til Mediation. Man venter da, at ita og quare overalt skal gaa sammen i Enhed; men man skuffes, idet det aldrig bliver Alvor med dette quare, selvom der paa ethvert Punkt tages Tilløb dertil. — Det er derfor tvivlsomt, om Dogmatiken kan betegnes som et rent videnskabeligt Værk. Der er ganske vist videnskabelig Bevidsthed og Aand deri; men det er ikke ensbetydende med dets rent videnskabelige Karakter. Det er den spekulative *Fantasi* *anskuelse*, som skænker Martensen Grundkategorierne og de store systematiske Grupperinger; men alt dette skal og kan kun retfærdiggøres af den rationelle Tænkning; men den Tænkning, han præsenterer Læseren for, har *Fantasi*- og *Gemytslivets* heuristiske Karakter. Der er her aldeles ikke Tale om Metode, som medfører videnskabelig Nødvendighed; der er ingen logisk Forbindelse mellem Mellemliddene. Det er ogsaa Grunden til, at Dogmatiken vel virker befrugtende og vækkende i Kraft af Totaliteten, der er præget af *Fantasi* og gennemstrømmet af *Gemyt*; men den virker ikke forstandsmæssigt overbevisende. Mediationen bærer mere Præg af »en af Idéen befrugtet Personlighed end af en videnskabelig Methode«. ⁹⁰⁾

Martensens Værk er kun delvis videnskabeligt; for han naar egentlig ikke længere end til at opstille de dogmatiske Problemer, men giver ingen rationel Løsning af dem, hvorimod han kan siges som oftest at bringe dem til Hvile ved »en heuristisk Antagelse fra sin troende Anskuelse og sin *Gemytsfylde*, . . . som i Almindelighed ogsaa tilfredsstiller *Følelse* og *Phantasi*«. ⁹¹⁾ Martensen vil og kan ifølge sin Opfattelse ikke afslutte, hvilket faar sit mest typiske Udtryk i Apokatastasislæren, der henstilles som et Tankekors, skønt »Methoden just her skulde vise sin Kraft til at gennemtrænge Stoffet eller ogsaa komme til Besindelse om sin tvivlsomme Dobbelsidighed«. ⁹²⁾ Alt i alt kan det da siges, at »Martensen oftere har Ret i, hvad han siger, end han har videnskabelig Ret til at sige, hvad han siger«. ⁹³⁾

⁹⁰⁾ p. 128. — ⁹¹⁾ p. 31, jvf. 2. — ⁹²⁾ p. 32. — ⁹³⁾ p. 124. —

Ikke blot Martensens Metode, men ogsaa hans Principlære er saare angribelig; snart savnes en tilfredsstillende videnskabelig Redegørelse for den dogmatiske Tænkningens Principer, snart røbes en mangelfuld Overensstemmelse med og Gennemførelse af, hvad der følger af opstillede Grundsætninger. Det gælder saavel den objektive som den subjektive Kristendomskanon. Hvad den førstnævnte angaar, hævdes der m. H. t. Skriften baade det kritiske og organiske Moment og tillige, at Skriftindholdet skal reproduceres som Bevidsthedens egen Sandhed; men Martensen bliver ikke vaer, at han med det sidstnævnte Moment indfører en »tvetydig« Bestemmelse, idet der hermed indføres i Bevidstheden »en Livs- og en Erkjendelseskilde«, som ikke er udsprunget af Biblen.⁹⁴⁾

Til den objektive Kanon hører efter Martensen først og fremmest Ny Testament, som er den evangeliske Kirkes Grundvold, og som sikrer os den ægte og oprindelige Kristendom.⁹⁵⁾ Men herimod nedlægger Paludan-Müller en dobbelt Indsigelse. »Skal virkelig Christendommen i sin levende, nærværende Virkelighed bygges paa den hellige Skrift, saa vil det just være aldeles umuligt at afgjøre som almindelig Sandhed, hvad der er ægte og oprindelig Christendom. Der er da, dersom man ikke vil tage en ganske vaklende Stilling, kun Eet af Tvende at vælge imellem: enten at holde sig til Verbalinspirationen og udelukke al indre og ydre Kritik ved Skriftens Behandling, og dette troer jeg, Historien noksom har godtgjort Umuligheden af, eller at lade Kritiken gaae sin Gang, saa at det gennem den klarer sig, hvad der er Christendommens egentlige Indhold; men uden at tale om, hvortil dette alt har ført, saa er det indlysende, at i dette Tilfælde kommer den sidste Afgjørelse af Christendommens Væsen og Sandhed ikke til at ligge i Skriften«. ⁹⁶⁾ »Man kan ikke identificere Aabenbarelsen i Christo med de hellige Forfatteres fragmentariske Meddelelser om denne Aabenbaring«, ⁹⁷⁾ Meddelelser der ikke udtømmer Aabenbaringen helt og fuldt, men som kun er »Vidnesbyrd om, at denne Aabenbarings Fylde historisk har været i Verden og endnu er«. ⁹⁸⁾ Ny Testament dækker ikke Aabenbaringen saaledes, at man kan sige, at hermed er givet Kristendommens hele Omfang i afsluttet Form; men derimod lader det sig sige, at i Skriften »spirer den hele Christendom«, her er »hele Kirkens Fremtid skjult tilstede; thi den er et Udtryk af Kirkens livsfyldige Begyndelse, og derfor har ogsaa hele Eftertiden lige indtil

⁹⁴⁾ p. 67. — ⁹⁵⁾ p. 65, 66. — ⁹⁶⁾ p. 66—67, jvf. 77. — ⁹⁷⁾ p. 69. — ⁹⁸⁾ smst. —

Fuldendelsen sit Tilknytningspunkt i den«. ⁹⁹⁾ Ny Testament er ganske vist et »fuldgyldigt historisk Vidnesbyrd«, men det er ikke Grundlaget for Kristendom og Kirke. ¹⁰⁰⁾

Det her udviklede gælder ikke blot i Almindelighed, men ogsaa i Særdeleshed m. H. t. Martensen. Han udtaler fortræffelige Grund-sætninger dels om Kristus som Kirkens levende allestedsnærværende Hoved og den egentlige objektive Kristendomskanon, endvidere om Skriften, der peger hen til den vidnende Kirke, dels om Samvittighedsforholdet som et Eksistentialforhold. ¹⁰¹⁾ Martensen kan da efter denne Synsmaade konsekvent gennemført ikke lade sig nøje med en blot bibelsk Kristendom i Liv og Lære. ¹⁰²⁾ Ifølge hans eget Udgangspunkt lyder Problemet: »hvad er det, som forbinder Kirken med dens Hoved og Herre, hvad er det, som giver objectiv Vished for den levende Nærværelse af Herren i sin Menighed, hvad er det, som giver den christelige Sandheds Erkjendelse sin objective Gyldighed? — kort sagt, hvorved er det, at den Troende veed det forstyrrede Samvittighedsforhold til Gud gjenoprettet?« ¹⁰³⁾ Sand Kristendom bestemmes jo ikke ved Skriften alene, selvom denne er en væsentlig Faktor, men derimod ud fra den »altid levende Kilde, hvoraf det christelige Liv udrinder«. ¹⁰⁴⁾ Men saavist som »den gjenfødte Bevidstheds, Troens Viden og Erkjendelse af det ved Christus gjenoprettede Samvittighedsforhold hviler . . . i et nærværende Liv«, saa gaår det heller ikke an, som Martensen gør, at skyde Ny Testament ind som »den objective Grund for den Troendes Bevidsthed om en sand Christusopfattelse og sand Christustilegnelse«. ¹⁰⁵⁾ Martensen er utro mod sit eget Udgangspunkt og hylder principielt modsatte Synsmaader, der kun kommer til »halv Anvendelse«: den ene Synsmaade skriver sig fra Anskuelsen af Herrens Nærværelse i Kirken, den anden fra Antagelsen af Principet om Skriftens Primat. ¹⁰⁶⁾ Heroverfor tilraaber Paludan-Müller Martensen: »Nei! lad os ikke skyde Skriften ind imellem Herren og hans Menighed, lad os gjøre Alvor og Sandhed af, at Herren i og formedelst sin og Faderens Aand lever i Kirken«. ¹⁰⁷⁾

Til den objektive Kristendomskanon hører foruden Skriften ogsaa Kirken. Martensen udtrykker sig imidlertid paa en saa uklar og tvetydig Maade om den objektive Kanons Omfang: den udgøres af »Skriften og Kirken«, saa at man er i komplet Vilderede med dette

⁹⁹⁾ p. 70. — ¹⁰⁰⁾ smst. — ¹⁰¹⁾ p. 63—64, 75—71, jvf. 81—82. — ¹⁰²⁾ p. 70. — ¹⁰³⁾ p. 71. — ¹⁰⁴⁾ p. 75, 89, 71. — ¹⁰⁵⁾ p. 71, jvf. 76, 90. — ¹⁰⁶⁾ p. 72; jvf. 64, 80—83, 90, 101—102. — ¹⁰⁷⁾ p. 90. —

»og«. Skrift og Kirke lader sig da ligesaa lidt sidestille som to »ensartede og ligeberettigede Factorer«, som Skriften kan sættes over den vidnende Kirke, hvad Martensen aabenbart er tilbøjelig til, eller saaledes sidestilles med den, at den kommer til at forholde sig selvstændigt til Kirken, hvis »Hovedvidnesbyrd« den er.¹⁰⁸⁾

Den fortsatte Undersøgelse af Martensens Principiære fører ind i ny Vanskeligheder. Efter »Den chr. Dogmatik« staar den objektive Kanon i et Forhold til den subjektive Kanon, der bestemmes som »relativt selvstændigt«. Men hvad betyder dette? spørger Paludan-Müller. Er det kun Udtryk for, at den subjektive Kanon forholder sig receptivt til Skriften, da udelukkes dermed en »principiel Selvstændighed«, og der kan kun blive Tale om et »absolut Afhængighedsforhold« til Biblen.¹⁰⁹⁾ Betegner det derimod et produktivt Forhold til Skriften — Martensen taler jo om en fri Reproduktion af Skrift og Tradition og dermed Dannelse af en ny Tradition — saa kommer den genfødte Bevidsthed i et frit Vexelforhold til den objektive Kanon og faar Gyldighed som Princip i Kirken og Betydning som Norm for kirkelig Udvikling.¹¹⁰⁾ Ganske vist er det sidstnævnte Martensens Mening; men skønt han dermed vil udtale en principiel Bestemmelse, lider hans dogmatiske Udvikling paa det Punkt af en Tvetydighed. Vi kan, siger Paludan-Müller, ikke nøjes med »et Ligevægtssystem, med et ubestemt Æquilibrium imellem subjectiv og objectiv Christendomscanon, der lader det ubestemt, i hvilket Punkt disse falde sammen, under hvilke Kategorier de samle sig til Eenhed for den erkjendende Opfattelse af Kirkens Begreb og Betingelserne for ægte og sand Christendom«. ¹¹¹⁾

Nej, der maa kræves et bestemt og afgjort Svar paa det Spørgsmaal: »Af hvilken Kilde øser den genfødte Bevidsthed, naar den udaf sit eget Dyb skal formaae i Kraft af den christelige Sandhedsidé at erkjende det Væsentlige som væsentligt i den objective Christendomscanon? Af hvilken Kilde øser den sin Kraft til at komme ud af det blotte Afhængighedsforhold til det positivt Givne og begrunde et frit Gjensidighedsforhold til dette? Af hvilken Kilde udspringer den Fylde, hvorigjennem den frit reproducerer Skriften og Traditionen og dermed danner en ny Tradition?« ¹¹²⁾ Mon det ikke skulde forholde sig saaledes, at den subjektive Kristendomskanon øser af samme »Aabenbaringskilde« som den objektive Kristendoms-

¹⁰⁸⁾ p. 107. — ¹⁰⁹⁾ p. 104. — ¹¹⁰⁾ smst. — ¹¹¹⁾ p. 105, jvf. 114. — ¹¹²⁾ p. 104—105. —

kanon? ¹¹³⁾ »Der er en fælleds Bærer saavel af den objective som subjective Christendomskanon, der er eet og samme fælleds Aandens Liv, een og samme Aandens Meddelelse, som give begge deres Virkelighed og Sandhed«. ¹¹⁴⁾ Saa kan der følgelig heller ikke blive Tale om et relativt Afhængigheds- eller relativt Selvstændighedsforhold til den objektive Kanon, men kun om eet af to: enten forholder den subjektive Kanon sig kun receptivt og ufrit til den objektive Kanon, eller ogsaa er den som produktiv og fri jævnstillet med denne. ¹¹⁵⁾

Vil Dogmatiken være bestemt videnskabelig Erkendelse, maa den fastsætte »det Erkjendelsens Standpunkt«, hvorfra Dogmeudviklingen udgaar, og nøjagtigt bestemme sit Forhold til Skrift og Kirke. ¹¹⁶⁾ Men i den Henseende er »Den chr. Dogmatik« mangelfuld. Martensen taler »ganske i Almindelighed uden et eneste veiledende Vink« om, at Skriftlæren skal reproduceres som Bevidsthedens egen Sandhed, og at Dogmerne maa kunne eftervise deres Overensstemmelse med Skriften — som om ikke enhver Vranglære har paaberaabt sig Skriftmæssighed. ¹¹⁷⁾ Martensen paaberaaber sig en i det store gaaende Skriftbrug; men han giver ligesaa lidt nogen Regel for dette Princip's konkrete Anvendelse, som han selv gør Brug af det i Systemet. ¹¹⁸⁾ Hvad Forholdet til Kirkens Bekendelse angaar, lider Dogmatiken af »den samme Ubestemthed«. Martensen lærer, at Dogmatiken skal have en konfessionel Karakter og holde sig til den sunde Læretype og de kirkelige Grundanskuelser; men han undlader ligesaa vel at bestemme (definere) Læretypen som at meddele, »i hvilket Omfang, under hvilke Forudsætninger og under hvilke Betingelser« Grundanskuelserne skal fastholdes. ¹¹⁹⁾ Ligesaa hjælpeløst staar man, naar man søger videnskabelig Klarhed over Dogmatikens Forhold saavel til den kristelige som den ikke-kristelige Filosofi, over Forholdet mellem Tro og Tvivl og over Karakter og Tendens af den i Troen indeholdte kritiske og dialektiske Drift. ¹²⁰⁾ Denne Grundmangel hænger sammen med Martensens Bestemmelse af den subjektive Kristendomskanon.

Den subjektive Kristendomskanon savner »næsten Alt, hvad der kan tjene til at give denne Bestemmelse virkelig Betydning for den dogmatiske Erkjendelse, og saaledes tjene til skarpt at afgrænde og tydelig at betegne det Standpunkt«, hvorfra Dogmeudviklingen udgaar. ¹²¹⁾ Martensen paaviser ikke Sandhedsidéens Nødvendighed,

¹¹³⁾ p. 105. — ¹¹⁴⁾ p. 106. — ¹¹⁵⁾ smst., jvf. p. 109—110. — ¹¹⁶⁾ p. 117, 114. — ¹¹⁷⁾ p. 115. — ¹¹⁸⁾ smst. — ¹¹⁹⁾ p. 115—116. — ¹²⁰⁾ p. 124—126, 120. — ¹²¹⁾ p. 118. —

endsige dens »særlige Grunderkjendelser«, men anfører kun en Analogi; og den er falsk, fordi den er hentet fra to Livsomraader, der er heterogent forskellige fra det Livsomraade, som Analogien netop skal oplyse. Det forholder sig ganske vist saaledes, at Sædelighedens og Skønhedens Idé er det abstrakte prius, som først vinder konkret Indhold og Livets Virkelighed igennem Individets fri Produktivitet; men i Modsætning hertil betegner Sandhedsidéen som saadan i Kraft af »testimonium spiritus sancti«, der udgør Idéens »egentlige Indholdsfylde«, ikke blot det abstrakte prius, men den af Helligaanden skænkede Livsfylde, hvortil det genfødte Individ forholder sig i Receptivitet. Den i den genfødte Bevidsthed opladte Erkendelseskilde skal ikke opfattes som en »ideel Grund, hvorfra Bevidstheden udformer sine religiøse Erkendelser i fri produktiv Selvstændighed«, tværtimod maa de religiøse Erkendelser opfattes som Aandens fri Meddelelse, hvilket Individet »kun har i tro Lydighed at eftersige og lægge den menneskelige Tunge til«. Man kan da ikke som Martensen sige, at Sandhedsidéen »mødes med det positivt Givne«, men at derimod i Sandhedsidéens »testimonium spiritus sancti« gives det samme Liv, som har givet sig Udtryk i den objektive Kristendoms-kanon. ¹²²⁾)

Hvor fortjenstfuldt det end er, at Martensen fordrer en religiøs Erkendelse, d. v. s. en Erkendelse, som bunder i og samstemmer med Følelses- og Gemytslivet; hvor fortræffeligt det end er, at han søger at forene »den umiddelbare Livsfylde« og den objektive Erkendelse, det begrebs- og det anskuelsesmæssige, det dogmatiske ita og quare, saa mangler der dog en videnskabelig tilfredsstillende Redegørelse for Forbindelsen mellem det emotionelle og det intellektuelle i den religiøse Erkendelse. En saa omfattende Erkendelse staar netop Fare for at blive »ubestemt og vaklende«, saa at »den umiddelbare Tro« saavel som »den strenge Videnskab« føler sig utilfredsstillet. ¹²³⁾) Dersom Martensen sejrende vil fastholde sin særegne dogmatiske Tænkningens form, maa »Begrebet af religiøs Erkendelse fastsættes skarpt og tydeligt fra først af, da maa det paavises, hvorledes det dogmatiske ita, der henter sin uudtømmelige Livskraft fra det troende Gemyts Dyb, gaer sammen med det rationelle quare«. Der maa gives »bestemte Omrids« af »de Momenter i Troenslivets indre Bevægelse, hvis Totalitet betinge en særlig religiøs Erkendelse«. Kun da bliver Grundvolden »klaret« og den dogmatiske Er-

¹²²⁾ p. 118—120. — ¹²³⁾ p. 121, jvf. 123. —

kendelse videnskabelig Erkendelse. Men denne videnskabelige Redegørelse mangler »Den chr. Dogmatik«, som derfor bærer Præg baade af »heuristiske Antagelser« og af »en Slags theologia thetica«. ¹²⁴⁾

Den kristelige Sandhedsideé staaer efter Martensens Fremstilling som »en heuristisk Antagelse, der mere betegner et Forhold, hvori vedkommende Dogmatiker end hvori den dogmatiske Erkjendelse staaer«. ¹²⁵⁾ Den »propædeutiske« Skildring af den kristelige Sandhedsideé er kun som »et Grundrids paa Papiret til en Bygning, der endnu ikke er opført, og som man derfor heller ingen færdig Dom kan have om. Det er store, omfattende Skyggerids, der sætte Phantasiaen i Bevægelse, men man kan ikke danne sig nogen afsluttet Forestilling om, paa hvilket Grundlag det nu egentlig er Lærebygningen skal opføres. Alt er antydet, næsten Intet er udviklet, og dog er der Tilknytningspunkter nok for en concret Udvikling. Men Grundpunktet, der skulde bære det Hele, den religiøse Erkjendelse er blot løselig antydet i sin særlige Eiendommelighed . . . Saaledes kommer Dogmeudviklingen til at savne sin faste Underbygning«. ¹²⁶⁾

Hovedvildfarelsen i »Den chr. Dogmatik« er den Benyttelse, som Martensen gør af det gamle Theologumenon: »etiamsi homo non peccasset, Christus tamen incarnatus esset — licet non crucifixus«. Han sidestiller Inkarnation og Forløsning »med lige-lig Vægt«, ja, Inkarnationen synes endog at have »Overvægten« i hans dogmatiske Totalitetssyn. ¹²⁷⁾ Men Kristendommen er ikke af to Stykker, men af eet Stykke; det kristelige Grundproblem er ene og alene Forløsningen. ¹²⁸⁾ Det er ikke Kristendommens Grundtanke og Skriftens enstemmige Vidnesbyrd, at »den incarnerede Gud er bleven Forløseren, men at Guds Søn lod sig incarnere, forringede sig selv for at blive Forløser«. »Incarnationens Idee har ganske og aldeles sin Virkelighed og Sandhed i Forløsningens og Forsoningens«; ¹²⁹⁾ Inkarnationens Under er fuldstændigt »absorberet« af Forløsningens og Forsoningens »hellige Formaal«, hvorfor det ogsaa »ubetinget« og »udelukkende« skal betragtes under dette Synspunkt. ¹³⁰⁾ —

C. E. SCHARLING havde oprindelig ogsaa, sin ulykkelig systematiske Kærlighed tro, haft til Hensigt at drøfte Martensens Dogmatik, selvfølgelig i en »A n m e l d e l s e« i sit eget teologiske Tidsskrift. Imidlertid kuldkaledes hans Plan af R. Nielsens og P. M. Stillings

¹²⁴⁾ p. 123—124, jvf. 127. — ¹²⁵⁾ p. 127. — ¹²⁶⁾ p. 120, 126. — ¹²⁷⁾ p. 53. — ¹²⁸⁾ p. 54. — ¹²⁹⁾ p. 53. — ¹³⁰⁾ smst., jvf. p. 92—94. —

kritisk-polemiske Angreb paa det Martensenske Værk, hvilke tvang ham til at tage »Hensyn til en Kritik, der støttede sin Forkastelsesdom over dette Værk til Paastanden om den theologiske Videnskabs Forkastelighed overhovedet«. Den paatænkte Anmeldelse blev da til en Apologi, hvori Scharling revsede de formastelige filosofiske Skrifter i en højtidelig Tone.¹³¹⁾

Scharling er ganske vist klar over Forbindelsen mellem de to ovennævnte filosofiske Forfattere og Søren Kierkegaard; men skønt han villigt anerkender sidstnævntes fortjenstfulde Kamp mod »Systemet« i »den speculative Videnskabs despotiske Periode«, tager han dog nu Afstand fra Kierkegaards Skel mellem Tro og Viden¹³²⁾ saavel som fra hans og mange andre samtidiges Paradoxa, der kun bidrager til at forøge Forvirringen i en Tid, hvis Brøst er en fuldstændig Mangel paa »nogen herskende, almindeligere Overbeviisning«. ¹³³⁾ Under Tidens almindelige Gæring og Opløsning bør man efter Scharling tværtimod »bidrage til Anerkjendelse og Paa-skjønnelse af enhver Bestræbelse, som, med Begeistring for sit Maal og med beskeden Erkjendelse af de Kræfter, der ere forundte til dets Opnaelse, gaaer ud paa at stille de Sandheder, hvorpaa de enkelte Menneskers og den hele Menneskeslægts evige og timelige Vel beror, i et klarere Lys, at begrunde dem dybere, og paa denne Maade bidrage til at vække og bevare Ærefrygt og Hengivenhed for deres velgjørende Indflydelse«. ¹³⁴⁾ Under dette Motto rykker Scharling da nok saa behjertet saavel den angrebne Martensen i Almindelighed som den nødstedte Teologi i Særdeleshed til Undsætning, hvilket dog virker mere veltalende end overtalende, mere energisk end rammende.

For ham er R. Niensens og P. M. Stillings Beskyldninger mod Martensens Dogmatik de gammelkendte Indvendinger mod Dogmatik og Teologi i Almindelighed. Ganske vist tilsigter Angrebene at godtgøre, at »den theologiske Videnskab er en Uting«; men det er jo »den gamle Krig« omend i »noget forskjellig Modification«. ¹³⁵⁾ »Løftestangen« i deres Dialektik er Spændingen af Begreberne Viden, Vished og sammenhængende Erkendelse til en saa høj Grad af Ab-

¹³¹⁾ »Den chr. Dogmatik« ... anm. af C. E. Scharling under Hensyn til »Mag. S. Kierkegaards »Johs. Climacus« og Dr. H. Martensens »Chr. Dogmatik« — af R. Nielsen. — »Om den indbildte Forsoning af Tro og Viden« ... af P. M. Stilling. — »Om Dr. Martensens chr. Dogmatik« af J. Paludan-Müller, se T. T. Bd. 1 1850 p. 348 flg. — P. J. C. Scharling: C. E. Scharling p. 102. — jvf. L. Helveg II p. 726. — ¹³²⁾ anf. Anm. p. 368. — ¹³³⁾ p. 373. — ¹³⁴⁾ smst. — ¹³⁵⁾ p. 359, 361. —

soluthed og Objektivitet, at det enten kun finder Anvendelse ved rent formelle Videnskaber som Matematik eller ogsaa kun ved en pan-teistisk Filosofi, der mener at kunne gennemtrænge alt og forvandle al Uklarhed til Viden. ¹³⁶⁾ — I Modsætning hertil mener Scharling, at hvis det er Videnskabens Opgave »at kjende og fremstille det i Virkeligheden givne Objekt med størst mulige Fuldstændighed og Nøiagtighed, . . . derefter at føre det tilbage til Bevidsthedens Kjendsgjerninger og saaledes gjøre det til Gjenstand for Eftertanke og Prøvelse, da vil Theologien som den Religiøses Viden om sit indre Livs Væsen og Indhold ikke i Sikkerhed staae tilbage for andre Videnskaber, hvis sidste Grunde dog alle hvile i den umiddelbare Selvbevidsthed«. ¹³⁷⁾ Af Trangen til at lære Kristendommens Væsen at kende i Forbindelse med den Forudsætning, at »netop deri maa den fulde Sandhed være indeholdt, fremgaaer en tænkende Under-søgelse, der, naar den anstilles med historisk og philosophisk Analyse, bliver til Dogmatik, en immanent Dialektik, hvorved den christelige Bevidsthed stedse føres til større Klarhed. Paa Grund af denne ligesaavel conservative og apologetiske, som tillige reformerende Stilling, hvilken Dogmatiken indtager til Kirkelæren, kan Dogmatikeren med Rette siges at være »paa eengang sin Videnskabs og sin Kirkes Organ«, forsaavidt hans Bestemmelse er ved Videnskabens Hjælp at lede Kirken til et nyt historisk Fremskridt«. ¹³⁸⁾ — Martenssens Bestemmelse af Forholdet mellem Tro og Viden findes at være »ligesaa tiltalende som tilfredsstillende«, ¹³⁹⁾ omend Scharling nok saa spagfærdigt indrømmer, at der m. H. t. de opstillede Principers rette Anvendelse i det enkelte vil kunne være »forskjellig Mening« selv blandt dem, som er enige med Martensen i hans Grundsyn. ¹⁴⁰⁾ —

Skønt Polemiken var Scharlings Natur og Tilbøjelighed imod, ¹⁴¹⁾ havde han dog i sin Apologi kastet Handsken til R. Nielsen og P. M. Stilling, der begge omgaaende tog den op og gav Scharling Svar paa Tiltale. Begge rørte sig som Fisk i Polemikens Vande og afslørede derigennem nok saa ubarmhjertigt, hvor blottet Scharling var for den litterære Fejdes Talent. — NIELSEN ironiserede i en bidende vittig Piece ¹⁴²⁾ over den Scharlingske Apologi, hvis »barnlige Forestillinger Intet bevise i en videnskabelig Discussion«. ¹⁴³⁾

¹³⁶⁾ p. 367. — ¹³⁷⁾ p. 367—368. — ¹³⁸⁾ p. 371. — ¹³⁹⁾ smst. — ¹⁴⁰⁾ p. 372. —

¹⁴¹⁾ P. J. C. Scharling: anf. V. p. 101. — ¹⁴²⁾ R. Nielsen: Et Par Ord i Anl. af Prof. Scharlings Apologie for Dr. Martenssens Dogmatik. Kbh. 1850. — jvf. P. A. Rosenberg: Rasm. Nielsen p. 52. — ¹⁴³⁾ R. Nielsen: anf. Skr. p. 21. —

»Hvor Prof. Scharling for Tiden har sit videnskabelige Standpunkt, og om han overhovedet har noget«, skal Nielsen ikke kunne afgøre, hvorimod det er let at angive hans apologetiske Stade: »Prof. Scharling er for nærværende Tid — gemytlig rosende Prof. Martensen, gemytlig dadlende hans Modstandere«. ¹⁴⁴⁾ Scharling gør sig skyldig saavel i »litterær Ugeneerthed« og »litterær Glemsomhed« som i Misforstaaelse baade af Søren Kierkegaard og af R. Nielsen. ¹⁴⁵⁾ — STILLING satiriserede ligesaa overlegent som træffende over Scharlings Indlæg, der ikke, som Overskriften lovede, var en Anmeldelse, men »et vist ubestemt Noget«, der ved »betydningsløse Udgydelser lod det paa »Den chr. Dogmatik« omhyggeligt og sikkert rettede Angreb forblive uigjendrevet«, hvorved Scharlings Indlæg »kommer til at svække just den Sag, det vilde styrke, og styrke just den Sag, det vilde svække«. ¹⁴⁶⁾ —

Selvfølgelig mødte ogsaa MAGNUS EIRIKSSON med et større Opus i Anledning af »Den chr. Dogmatik«, der gav ham en kærkommen Lejlighed til at drøfte Martensens Teologi i Almindelighed og sin føromtalte Retssag med Martensen og Mynster i Særdeleshed. ¹⁴⁷⁾ Ud fra sit bekendte rationaliserende Standpunkt, i samme Tone og i det væsentlige fældende samme Domme, som kendes fra hans tidligere polemiske Skriverier mod Martensen, Domme der dog her maa betegnes som en besynderlig Blanding af det misforstaaede og overdrevne med karikerede Sandhedsmomenter, rettede han her sin Kritik mod nogle af Dogmatikens Hovedlærdomme, der især gav Udtryk for »de farligste og mest iøinefaldende Vildfarelser og phantastiske Speculationer«, ¹⁴⁸⁾ hvorimod han kun leverede spredt Fægtning paa Principspørgsmaalenes Slagmark. — Resultatet af Eirikssons »kritiske« Gennemgang af »Den chr. Dogmatik« er lidet opmuntrende. Det Martensenske Værk er »udstyret« med en saa »monstrøs Alsidighed«, at det er umuligt at klassificere det, det er et »Sammensurium af alt muligt«, »en broget Masse« af indbyrdes modstridende og modsigende Elementer: »kirkelige, bibelske, rationalistiske, mystiske, hegelske, gnostiske . . .«. Dogmatiken har »Noget

¹⁴⁴⁾ p. 3—4. — ¹⁴⁵⁾ p. 12, 17, 14, 23. — ¹⁴⁶⁾ P. M. Stilling: Et Par Spørgsmaal til Prof. C. E. Scharling i Anledn. af hans saak. Anm. af Dr. Martensens chr. Dogmatik. Kbh. 1850 p. 3, 4, jvf. 8, 17. — Om Angrebene Virkning paa Scharling se Brev ^{20/6} 1850 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 484. — ¹⁴⁷⁾ jvf. nærv. Afh. p. 208. — M. Eiriksson: Speculativ Retroenhed . . . efter Dr. Martensens »chr. Dogmatik«. Kbh. 1849. — jvf. H. Pjetursson: M. Eiriksson, T. T. 1901—02 p. 126. — ¹⁴⁸⁾ M. Eiriksson: anf. Skr. p. 4, V. —

af alle disse Elementer«, men er »just derfor intet af alt Dette«. ¹⁴⁹⁾ Martensen synes nærmest at følge den Hegelske Metode, der dog her fremtræder som en Karikatur p. Gr. af en »vilkaarlig« og »taneløs« Tumlen med Begreber og en Overflod af »alle Slags Selvmodsigelser«. ¹⁵⁰⁾ Hvad Skriftbeviset angaar, gives der »ingen farligere Veileder« end Dogmatikens Forfatter, der anvender nogle Skriftsteder »mere eller mindre rigtigt« og fortolker andre »paa sin egen Maneer«; snart udelades tydelige Steder, naar de ikke passer i Systemet, snart finder Skriften ingen Anvendelse, naar Spekulationen og den »omfattende Phantasieanskuelse« dominerer. ¹⁵¹⁾ Kort sagt: »Den chr. Dogmatik« er »lige forkastelig, hvad enten den betragtes fra det theoretiske eller practiske Synspunct«, hvorfor den da heller ikke vil kunne tilfredsstille »nogetsomhelst Partie eller Retning i Christenheden«. ¹⁵²⁾ —

Som »Den chr. Dogmatik« blev underkastet Drøftelse fra kirkelig-teologisk og fra Søren Kierkegaardsk orienteret Side, var det ogsaa at vente; at man i den Grundtvigske Lejr vilde tage Stilling til Martensens Værk i Almindelighed og til hans Kritik af »Grundtvigs bekendte Anskuelse« i Særdeleshed. Men udover P. Chr. Kierkegaards ovennævnte Foredrag om sit Forhold til Broderen Søren og til Martensen, foreligger der kun en »simpel og uphilosophisk« orienterende Fremstilling af det Martensenske Værk og dets »Angribere«, forfattet af daværende cand. theol. LUDVIG HELVEG (f. 1818, d. 1883). ¹⁵³⁾

Skønt Helveg har tilstræbt »historisk Upartiskhed«, er det dog umiskendeligt, at han, Modstander af spekulativ Teologi, har en slet skjult Sympati for Søren Kierkegaard, Rasmus Nielsen og Jens Paludan-Müller. ¹⁵⁴⁾ Ligesaa klart er det, at ogsaa han betragter Martensens dogmatiske »Hovedvildfarelse« med et kritisk Blik. Ganske vist kan Dogmatikens Forfatter vel ikke betegnes som spekulativ Dogmatiker; men ikke destomindre fastholder han dog den af det spekulative System forjættede sammenhængende Erken-

¹⁴⁹⁾ p. 67, 74, 68. — De mange kristelige Enkeltheder kan jo ikke gøre Systemet kristeligt, naar det hviler paa en »falsk og forqvædet Grundvold«. (p. 74). —

¹⁵⁰⁾ p. 68, 70. — ¹⁵¹⁾ p. 75—76; jvf. 56. — ¹⁵²⁾ p. 76—77. — ¹⁵³⁾ L. Helveg: Prof. Martensens Dogmatik og dens Angribere, Dsk. Kirketid. Bd. 5 1850 Nr. 21 Sp. 345 flg., Nr. 22 Sp. 369 flg. — smlg. J. Paludan-Müllers Berigt. af Helvegs Fremstill. smst. Nr. 24 Sp. 406 flg. — ¹⁵⁴⁾ Dsk. Kirketid. anf. Bd. Sp. 373, 349, 348, 347 o. fl. St. — jvf. L. Schröder: Ludv. Helveg. Odense 1884 p. 14 flg. (NB. 17, 18). —

delse og nødvendige Udvikling. Alligevel gennemfører Martensen ikke den spekulative Tænkning som afrundet i Anerkendelse af Synden som nødvendigt Gennemgangspunkt; tværtimod viser han bestemt, hvor »den immanente Begrebsudvikling« hører op og Spekulationen brydes af: efter Martensen lader jo kun Fristelsens Nødvendighed sig udlede af den skabte Friheds Begreb, hvorimod Fristelsens Udfald som Syndefald kun kan vides »i Kraft af en historisk psykologisk Erfaring«. ¹⁵⁵⁾ Det bliver da saameget »mere paa-faldende«, at han alligevel mener »at kunne fortsætte den saaledes afbrudte Udvikling ved ligesom at trænge Syndefaldet og dets gennemgribende Virkninger noget tilbage, at betragte det som noget secundært i Forhold til den christelige Aabenbaring«. Det er jo det, der finder Udtryk i det af Martensen knæsatte gamle *Theologumenon*, som drager Opmærksomheden fra Naadens Aabenbaring i Forhold til den virkelige Syndighed til Fordybelse i det rent metafysiske. Men hertil kan dog indvendes, at »forsaavidt Guds Naades Aabenbaring i sin virkelige Fremtræden bliver bestemt ved den i Verden forefundne Syndighed«, maa den »falde udenfor Begrebet og dets nødvendige Sammenhæng; kan Synden som Virkelighed kun erkjendes ved en historisk psykologisk Erfaring, saa kan ogsaa den Incarneredes forløsende Virksomhed kun erkjendes ad den samme Vei, selvom man vilde indrømme, at Incarnationen som saadan lod sig begribe udaf Guds Kjærligheds Væsen«. ¹⁵⁶⁾ — Derimod ytrede Helveg sig saalidt som P. Chr. Kierkegaard om Martensens Kritik af det specifik Grundtvigske. ¹⁵⁷⁾

Martensens Stilling til Angrebene. — »Dogmatiske Oplysninger«.

Allerede dette første Afsnit af Striden om »Den chr. Dogmatik« viser, hvilken Opmærksomhed Martensens Værk vakte, og Striden selv blev Genstand for en Opmærksomhed, der er saa meget mere

¹⁵⁵⁾ Dsk. Kirketid. smst. Sp. 346. — jvf. nærv. Afh. p. 222. — ¹⁵⁶⁾ Dsk. Kirketid. smst. Sp. 346—347. —

¹⁵⁷⁾ jvf. H. Martensen: Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme. Kbh. 1863 p. 3. — En teol. Student, Jens Lauritz Jensen (f. 1827, c. th. 1851) skrev under Pseudonymet »Leonard Philolalos« med spillende Lune det lille Causeri om alle Deltagerne i Dogmatik-Striden: »Er det Noget, eller er det ikke Noget? Ærbødigst Forespørgsel til de ærede Theologer, Troesriddere og Paradoxmagere, Troens og Theologiens nyeste Kamp vedrørende«. (Aalb. 1850). (jvf. Erslew Suppl. Bd. 2 p. 167, Bd. 1 p. 939). — Trods det foregivne usikre

bemærkelsesværdig i Betragtning af de daværende fædrelandske Forhold. Man fulgte med Interesse Begivenhedernes Udvikling saavel i København som i Landsbypræstegaardene, ja, selv i Udlandet vakte Striden Opsigt.¹⁵⁸⁾ I Martensens nærmeste Kreds har det aabenbart været en ubehagelig Overraskelse, at netop R. Nielsen og P. M. Stilling, Martensens tidligere Medinteressenter og Medarbejdere nu gjorde et saa voldsomt Udfald mod »Den chr. Dogmatik«. J. H. PAULLI, der hørte til Kredsen, mente at kende Martensens Modstandere saa nøje, at han »med Vished« kunde sige, at de overvejende Bevæggrunde til Angrebene var »personlig Animositet«; det gjaldt, mener Paulli, især Stilling, der »æggede« den letbevægelige Nielsen.¹⁵⁹⁾ Bortset fra det her paapegede Motiv har Paulli øjensynlig selv staaet ganske uforstaaende overfor, hvad Striden principielt drejede sig om.

Martensen selv blev naturligt nok ogsaa »overrasket« af R. Niensens »plumpe Angreb«, ja, »indigneret over det Forkastelige i hans Færd, navnlig over det aldeles Skjæve, Forfeilede og Utilbørlige i, at han havde benyttet Kierkegaards Johannes Climacus, og af dette Værk ganske umiddelbart og raat havde uddraget Sætninger, hvilke han uden videre havde givet dogmatisk Betydning og Anvendelse«. Det personlige, venskabelige Forhold imellem dem blev »ganske afbrudt«. ¹⁶⁰⁾ I Efteraaret 1849 havde Martensen dog hverken Tid eller Lyst til at tage til Genmæle; først det følgende Foraar bebudede han »et lidet Skrift«, der udkom i Skærsommer 1850 under Titlen: »*Dogmatiske Oplysninger. Et Leilighedsskrift*«. (Kbh. 1850). ¹⁶¹⁾

Standpunkt røber Forfatteren dog et nærmere Slægtskab med »de ærede Troesriddere og Paradoxmagere«, end han fra først af indrømmer. (jvf. Dsk. Kirketid. anf. Bd. Sp. 599). —

¹⁵⁸⁾ Breve ⁵/₁₁ 1849—¹⁶/₄ 1850 fra O. Laub til Chr. Mynster, M-L. Brev Bd. 1 p. 217, 220. — Tidskr. f. Svenska Kyrkan. Upsala 1850 p. 257 flg. (A. F. Beckmanns Rec. af en Række Skrifter fra Dogmatik-Striden). — »Nord. Telegr.« 1850 Nr. 70 (¹/₂) p. 869—870, Nr. 89 (¹⁴/₆) p. 1095—1096. — ¹⁵⁹⁾ Breve ²⁹/₁₀ 1849—²⁹/₆ 1850 fra J. H. Paulli til G. P. Brammer, T. T. 1887 p. 482, 483—484. —

¹⁶⁰⁾ M: Levnet II p. 137, 141, 146, 139. — Man faar af Levnet det skæve Indtryk, at R. Nielsen var Martensens eneste Modstander under den dogmatiske Strid. —

¹⁶¹⁾ Brev ²⁹/₁₀ 1849 T. T. smst. p. 482. — H. Martensen: D. chr. Dogmat. 2 Opl. Kbh. 1850 Forord (dat. ¹/₆ 1850), optr. i 5 Opl. p. XXVI—XXVII. — »Adresseavisen« 1850 Nr. 137 (¹⁴/₆) avert. Dogmat. Oplysn. udkommet. — M: Levnet II p. 138. — jvf. L. Helveg II p. 724. — L. Koch: 1817—1854 p. 144. — s. F.: 1848—1898 p. 53—54. —

Det var Martensens Hensigt herigennem at oplyse enkelte af de omtvistede Punkter og opklare visse af Kritikens »Misforstaaelser«. ¹⁶²⁾ Derimod vilde han aabenbart ikke indlade sig i en videnskabelig Debat, da en saadan, hvad enten den drejer sig om enkelte Punkter eller selve Forudsætningerne, forekommer ham »endeløs« og »ufrugtbar«, naar »modsatte Overbeviisninger og Livsretninger« staar ligeoverfor hinanden. ¹⁶³⁾ Overlegent afviser han Kritikens samlede Kor. Det forundrer ham, at Kritiken gennemgaaende har koncentreret sig om Dogmatikens Indledning og ikke om selve Lærebygningen. Det »Formalisteri« at bevæge sig i »lutter propædeutiske Undersøgelser« har Martensen jo selv søgt at undgaa ved kun at give en sammentrængt, men skarp og bestemt Principlære, der blot skulde betragtes som et Led i Helheden uden at fremtræde selvstændigt udenfor denne. De »almindelige Principer« skal netop betragtes i uløselig Forbindelse med det dogmatiske System, hvorved de først faar »Liv og Skikkelse« og dermed først ret kan erkendes. Men tværtimod Martensens Mening er i Kritiken som Helhed betragtet »den dogmatiske Saginteresse . . . traadt tilbage og de i Indledningen behandlede almindelige Principspørgsmaal kun blive drøftede paa en abstract og formalistisk Maade«. Flere af de hverandre indbyrdes ophævende Domme over Dogmatiken kunde være undgaaet, dersom man blot havde ladet Vurderingen af Principlæren gaa Haand i Haand med Undersøgelsen af selve Dogmesystemet. Martensen finder sig »væsentlig critiseret, som om han kun havde udgivet en Indledning til Dogmatiken, imedens han dog har udgivet en fuldstændig Dogmatik. Han kan derfor kun tillægge hele denne Kritik en blot foreløbig Character, ja maa finde, at Critiken over hans Dogmatik, saafremt en saadan overhovedet turde forventes, endnu ikke kan siges at være begyndt, forsaavidt som det hele Indbegreb af Dogmer, der af ham er fremstillet, er blevet urørt og uprøvet«. ¹⁶⁴⁾ — Hvad de enkelte Kritikere angaar, skiller Martensen først Faarene fra Bukkene: M. Eiriksson har ganske vist villet »prøve« selve Dogmeudviklingen, men gør sig rigtignok skyldig i »svare Misforstaaelser«, og P. M. Stilling har »berørt« de »alvorlige Gjenstande«, som Dogmerne er, med »uvaskede Hænder«, saa at ingen af disse aabenbart kan gøre Krav paa yderligere Opmærksomhed fra Martensens Side. Derimod knyttes

¹⁶²⁾ Dogmat. Oplysninger p. 1—2, jvf. 4. — ¹⁶³⁾ smst. p. 3. — ¹⁶⁴⁾ p. 4—7. —

de følgende antikritiske Oplysninger til R. Nielsens og J. Paludan-Müllers Indlæg. ¹⁶⁵⁾

Antipatisk og bidende reducerer Martensen R. Nielsens »Undersøgende Anmeldelse« in absurdum. Der kan ikke være Tale om en »dogmatisk Principstrid«, for dels har R. Nielsen »paa det Groveste misforstaaet og mistydet« »Den chr. Dogmatik« m. H. t. det principielle Forhold mellem Tro og Viden; og dels gør han sig selv skyldig i »Principløshed«, idet han hverken gengiver de Søren Kierkegaardske Pseudonymers Tanker i sit eget Sprog og med sine egne Ord, eller giver en sammenhængende Fremstilling af »Paradoxet« som det sande Princip, saalidt som han har givet den mindste »Antydning« af den Form for Dogmatik, som han selv vil gøre gældende i Modsætning til Martensens. Alt i alt mangler saaledes Grundlaget for en virkelig frugtbar dogmatisk Forhandling. ¹⁶⁶⁾

Hvad Søren Kierkegaards Forfatterskab angaar, betragter Martensen det som sig »aldeles uvedkommende«. Ganske vist mener han i Modsætning til R. Nielsen, at Pseudonymerne mindst af alt tilsigter at begrunde en ny Reform af Dogmatiken, men at de derimod »paa socratisk Viis« vil vække en »dybere Skepticisme« hos Læseren, saa at denne tilskyndes til at søge »det personlige Livsproblem, som intet System kan give os eller løse for os, men som kun det enkelte Menneske selv skal stille sig og selv skal løse ud af sin egen, af Gud givne Eiendommelighed«. ¹⁶⁷⁾ Iøvrigt tillægger Martensen ikke sin Søren Kierkegaard-Forstaaelse større Vægt; hans Kendskab til denes »vidtløftige Litteratur« er kun »ringe og fragmentarisk«, idet han blandt andet ifølge »sine Studiers Gang og individuelle Aandsretning« er »mindre modtagelig« for Kierkegaards »experimenterende Fremstilling«. ¹⁶⁸⁾ Martensen betragter det ikke som sin Opgave at vurdere R. Nielsens Anvendelse af Kierkegaards Pseudonymer, men indskrænker sig til »den langt ringere og beskednere Opgave at feie for sin egen Dør« og paavise, at han aldeles ikke har Brug for de »Læresætninger«, som R. Nielsen med »saa stor Paatrængenhed« og »Fremfusenhed« har villet »paanøde« »Den chr. Dogmatik«s Forfatter. ¹⁶⁹⁾

Naar R. Nielsen udvikler, at Kristendommens Sandhed ikke vil være Genstand for objektiv Viden, nemlig som »ligeegyldig, upersonlig Viden«, at den hverken lader sig tilegne ad Spekulationens

¹⁶⁵⁾ p. 4, 7—9. — ¹⁶⁶⁾ p. 70, 10—12, jvf. 14, 17, 53, 54. — ¹⁶⁷⁾ p. 12. — ¹⁶⁸⁾ p. 13. — jvf. M: Levnet II p. 142. — ¹⁶⁹⁾ Dogmat. Oplysn. p. 13, 9. —

eller Historiens Vej, at den ikke alene er Lære, men Liv, saa er det altsammen kendte og overflødige Bemærkninger, som alle findes udtalte i Martensens Dogmatik. ¹⁷⁰⁾ Derimod burde Nielsen have undersøgt de forskellige Arter af objektiv Viden; der gives jo baade en upersonlig og ligegyldig, omend ikke absolut interesseløs objektiv Viden, og en objektiv Viden, der er baseret paa »det inderligste, personligste Forhold til Gjenstanden«, d. v. s. en paa Tro begrundet sand Gudserkendelse. ¹⁷¹⁾ At Sandheden er Inderligheden, Subjektiviteten lyder rigtignok nyt, da man dog ellers hidtil har hævdedet, at Sandheden (Kristendommen) er det objektive, som bestaar uafhængigt af det subjektive (Troen). ¹⁷²⁾

Det egentlig ny og brugbare har Martensen dog ventet at finde i Læren om Paradoxet, det absurde, men er aabenbart blevet sørgelig skuffet. ¹⁷³⁾ Da han savner en selvstændig og udtømmende Fremstilling af Paradoxets Begreb, af dets Indhold og Dialektik, ¹⁷⁴⁾ forsøger han selv at tumle med Problemet. Han prøver at forstaa det om Kristendommen som det urimelige og utrolige, som det fornuftstridige og forargelige og som det ubegribelige og vidunderlige; men ingen af disse Synspunkter for Paradoxets Forstaaelse lader ham afvinde det nogen Nyhed eller Brugbarhed. Han forsøger da at anlægge alle de nævnte Synspunkter tilsammen paa Kristendommen, hvilket dog kun lader sig gøre under visse Betingelser og ganske bestemte Forhold, altsaa ikke ubetinget og ubegrænset; men det er netop det Skær, hvorpaa R. Nielsen stranded: den ubegrænsede Ubegribelighedslære. Denne strider mod Kristendommen, ifølge hvilken Forløsningen fra Synden netop betyder, at det hele Menneske og dermed ogsaa dets Tænkning bliver restitueret, og derved svinder baade det ubegribelige og det forargelige i Paradoxet. ¹⁷⁵⁾ Resultatet af denne Paradox-Drøftelse bliver da, at Martensen ikke finder dette »synderlig brugbart til dermed at grundlægge en Theologie, fordi det kun betegner den guddommelige Sandhed fra een Side, kun udtrykker Modsætningsforholdet og det frastødende Forhold til den menneskelige Bevidsthed, men ikke Tiltrækningsforholdet og Foreningsforholdet, er altsaa eensidigt og kan just derfor ikke bruges med Virkning i . . . en videnskabelig Sammenhæng«. ¹⁷⁶⁾

R. Nielsen indvender, at Martensen har misforstaaet baade Troens og Spekulationens Problem. ¹⁷⁷⁾ Men selv har Nielsen rigtignok und-

¹⁷⁰⁾ smst. p. 14—16. — ¹⁷¹⁾ p. 27. — ¹⁷²⁾ p. 16. — ¹⁷³⁾ p. 17. — ¹⁷⁴⁾ p. 17, 25. — ¹⁷⁵⁾ p. 22. — ¹⁷⁶⁾ p. 26. — ¹⁷⁷⁾ p. 14, 28. —

ladt at give saavel en vurderende Undersøgelse af »Den chr. Dogmatik«s Trosbegreb som en Fremstilling af sit eget Trosbegreb.¹⁷⁸⁾ Han nøjes med enkelte løsrevne Udtalelser om Troens Væsen, der kan samles deri, at Troen er den lidenskabelige Interesse for Saligheden. — I den Opfattelse ligger dog en dobbelt Ensiddighed. At bestemme Troen som Lidenskab er simpelthen »anstødeligt«, i Modstrid med Kristendommens sunde, harmoniske Trosbegreb, der netop tilsigter at »stille og dæmpe Lidenskaberne«. ¹⁷⁹⁾ Det er ogsaa ensidigt at fremstille Troen som udelukkende henvendt paa Saligheden. Med al Respekt for dette i og for sig praktiske og nødvendige Hensyn, vil det være i Modstrid med Kristendommens normale, sunde og sande, ægte Trosbegreb at fæste den religiøse Lidenskab udelukkende paa det subjektive Salighedshensyn, der kan føre til Selvcenethed om ens egen Salighed med Forbigaaelse af det objektive Moment: Gud og Guds Rige, der er Salighedens Indhold. Det er en Grundfejl hos R. Nielsen at adskille disse organisk samhørende Momenter.¹⁸⁰⁾ Forbindelsen mellem det subjektive: Forløsningsbevidstheden og det objektive: Aabenbaringsbevidstheden er begrundet i, at Gud netop aabenbarer sit Væsen gennem sit Forløsningsværk; hertil svarer, at det normale kristelige Liv forløber i en veksellende Interesse for Hensynet snart til Saligheden, snart til Gud og Guds Rige, ja, Mennesket finder først fuld Hvile i Kristus ikke blot som Forløseren, men tillige som Aabenbareren af Guds Væsen.¹⁸¹⁾ Individets Helliggørelse er endog nøje betinget af, om den foregaar paa Baggrund af Aabenbaringsanskuelsen: »Hvorledes skulde den Enkelte rettelig kunne arbeide paa sin egen Salighed, dersom han ikke arbejder i Lyset af Aabenbaringsanskuelsen, der forklarer ham Livets store Sammenhæng, viser ham, at idet han arbejder for sin egen Salighed, da er denne hans Udvikling knyttet til Menighedens, ja til Alskabningens forborgne Udvikling til Guds Rige, til Fuldendelsens Dag«. ¹⁸²⁾ Derfor gør Martensen et Trosbegreb gældende, der omfatter baade det objektive og det subjektive Moment, og saaledes er Aabenbaringsbegrebet blevet det ledende i hans Dogmatik. Det er jo ikke dennes Opgave »at prædike Forløsningen, men . . . at ransage det i Forløsningen indeholdte Aabenbaringsindhold«. ¹⁸³⁾ Derfor kan Martensen heller ikke tjene R.

¹⁷⁸⁾ p. 28—29, jvf. 41. — ¹⁷⁹⁾ p. 29. — ¹⁸⁰⁾ p. 32, jvf. 31, 36, 39, 35 (Trosbegr.). — ¹⁸¹⁾ p. 35, 36. — ¹⁸²⁾ p. 37—38. —

¹⁸³⁾ p. 39—40. — En protestantisk Dogmatik, der vil imødekomme »Kirkens nærværende Trang«, maa nemlig efter Martensens Bestemmelse sætte sig til

Nielsen i kun at gentage de kristelige Forestillinger »i deres praktiske, blot anvendelige Betydning«. ¹⁸⁴⁾

R. Nielsen søger »af alle Kræfter« at sætte Skel mellem Troen, hvis Væsen er Risiko, og Viden, der resulterer i Vished, og som anvendt paa Troen vil føre til dennes Tilintetgørelse. Men det er efter Martensens Mening en ligesaa udvortes som uantagelig Bestemmelse af de to Faktorer. For det første tør Troen dog under ingen Omstændigheder løbe den Risiko at tage noget for Kristendom, som ikke er Kristendom, og dermed ophøre at være sand Tro; den nødsages altsaa til en kritisk Reflexion over sig selv. ¹⁸⁵⁾ For det andet udelukker Erkendelsen aldeles ikke Risiko-Momentet, tværtimod bliver det Teologiens Opgave »at bevare Troen uskadet igjennem de mangfoldige Tanker, der i Reflexionen indbyrdes anklage og forsvare hinanden, ikke blot at søge Sandhed ved Aandens Lampe, men ogsaa at vaage over at bevare Olie i Lampen, den Troens Olie, af hvilken Erkjendelsens Flamme skal drage sin Næring«. ¹⁸⁶⁾ Tro forholder sig slet ikke saa eksklusivt til Viden, som R. Nielsen antager; tværtimod kan Martensen ganske slutte sig til ANSELMs Udsagn: »negligentia mihi videtur, si postquam confirmati sumus in fide, non studemus quod credimus intelligere«; ¹⁸⁷⁾ og det kan Martensen i Erkendelse af, dels at Troen er bestemt til at gennemtrænge hele Menneskelivet, altsaa ogsaa den menneskelige Tænkning, at Mennesket skal tilstræbe »Harmonie i sit Væsen . . . fuld Overeensstemmelse med sig selv«, det skal altsaa ikke leve »i Skilsmisse mellem Tro og Tænkning«; dels at Skriften med sine antinomistiske Udsagn opfordrer til Reflexion. ¹⁸⁸⁾ — Det er Martensen komplet uforstaaeligt, at Viden skulde kunne formindske Troen, at Gud som Erkendelsens Genstand dermed skulde ophøre at være Troens Genstand. ¹⁸⁹⁾ I saa Fald vilde Troen jo kun være en lavere Erkendelse, der da med Rette blev afløst af Viden som den højere Erkendelse. Men saaledes forholder det sig ikke, Troen er det absolut uerstattelige, hvori der er

Opgave ud fra det reformatoriske Princip at fortsætte Reformationen og tilstræbe Katolicitet, d. v. s. Fuldstændighed af alle det »kirkelige Troeslivs Momenter«; samlet til »een sammenhængende Erkjendelse«. Opgaven bliver da at »reproducere« og »recapitulere« i en højere Syntese saavel Reformationens Forløsningsbevidsthed som især de 3 første kristelige Aarhundreders Aabenbaringsbevidsthed, ja, Syntesen maa tillige omfatte det berettigede i Middelalderens Dogmatik. (smst. p. 92 flg. — smlg. s. F.: Die chr. Dogmatik. Berlin 1856 Forord, optr. i Julius M: p. 115 flg. (113). — jvf. nærv. Afh. p. 216). —

¹⁸⁴⁾ Dogmat. Oplysn. p. 39. — ¹⁸⁵⁾ smst. p. 42. — ¹⁸⁶⁾ p. 50, jvf. 75. — ¹⁸⁷⁾ p. 46. — ¹⁸⁸⁾ p. 46—47. — ¹⁸⁹⁾ p. 47. —

givet »en eksistentiel Erkjendelse, d. v. s. en Erkjendelse, der er Eet med selve det religiøse Liv, en religiøs Erfaringserkjendelse, medens Theologien er en ideel Erkjendelse og uafsladeligt maa drage sin Næring fra hiin«. ¹⁹⁰⁾ Mellem Tro og Erkendelse bestaar der et vedvarende levende Vexelforhold. ¹⁹¹⁾

Naar R. Nielsen beskylder Martensen for Misforstaaelse af *Spekulationens Problem*, beror det paa, at han opererer med et helt andet Spekulationsbegreb end »Den chr. Dogmatik«s Forfatter og dermed fra første Færd »forrykker det hele Synspunct«. ¹⁹²⁾ Han taler om en Spekulation, som vil begrunde sig ved sig selv, og som derfor paatager sig at gøre det guddommelige absolut begribeligt, en Spekulation, hvortil Troen kun forholder sig som »foreløbig Nødhjælp«, hvorimod Martensen taler om en i Troen rodfæstet Spekulation, der tilstræber at gøre det guddommelige relativt begribeligt, indrømmende, at Troen er rigere end Erkendelsen, Anskuelsen end Begrebet. ¹⁹³⁾ Det er ganske vist denne »relative Begriben«, som Nielsen forkaster som en »Halvhed«, idet han kræver et bestemt Enten—Eller: Er Gud absolut begribelig eller absolut ubegribelig? Men desværre glemmer han at paavise et dogmatisk Princip, i Kraft af hvilket det vil kunne lykkes een Gang for alle at afpæle den religiøse Erkendelses Grænser, saa at de mister den flydende Karakter, som de har efter Martensens Dogmatik. ¹⁹⁴⁾ Denne lader sig derfor ikke rokke fra sit Begreb om Spekulation trods dens relative Begriben og relative Mediation; han indrømmer, at Aabenbaringen indeholder uløselige Problemer, men betragter det uanset heraf som Dogmatikens Maal at eftervise de dogmatiske Sætningers saavel autoritative som principielle Gyldighed i henholdsvis Skrift og Tænkning, et Maal som vil blive fyldestgjort, hvor der blot findes en »levende Grundanskuelse«.

Men en helt anden Ting er, at dette Maal ikke lader sig opnaa »ligeligen, i samme Grad« paa ethvert Punkt i det dogmatiske System. Det ligger dels i den enkelte Tænkners individuelle Begrænsning, dels i selve den kirkehistoriske Udvikling, at hver Tid har sine Problemer, saa at den ikke i lige Grad kan omfatte alle Sider af Kristendommen, og dels i selve Aabenbaringens »egen indre Oeconomie«, at der gives Lærepunkter, som er »mere tilslørede« end andre; de forskellige dogmatiske Sfærer forholder sig saaledes ikke paa

¹⁹⁰⁾ p. 48, jvf. 41—42. — ¹⁹¹⁾ p. 49—50. — ¹⁹²⁾ p. 51. — ¹⁹³⁾ p. 51—52, jvf. 44—45. — ¹⁹⁴⁾ p. 52—53. —

samme Maade til den menneskelige Erkendelse.¹⁹⁵⁾ Derfor kommer den almindelige Metode ogsaa til at »specificere« og »individualisere« sig efter de forskellige dogmatiske Sfærer; »enhver dogmatisk Hovedsfære kræver sin eiendommelige Erkjendelses- og Behandlingsmaade«, idet saavel Begribeligheden som Ubegribeligheden bestemmer sig forskelligt i de forskellige Sfærer.¹⁹⁶⁾

Istedetfor R. Niensens ligesaa trivielle som abstrakte Paastand, at alle kristelige Lærdomme enten maa være lige begribelige eller lige ubegribelige, er det meget mere Opgaven for en gennemført dogmatisk Erkendelseslære »at eftervise det forskellige Forhold, i hvilket de forskellige dogmatiske Sphærer staae til vor Erkjendelse, saavel i Henseende til Begribeligheden som til Ubegribeligheden«. ¹⁹⁷⁾ Men netop Erkendelsen af »specifikke Forskjelle« og Iagttagelsen af »Grændser« er Niensens svage Side; han »sammenblander« det forskelligartede og mener, at der knytter sig samme Tankekors til alle dogmatiske Antinomier og ikke til Antinomialen mellem Apokatastasis og Fordømmelse alene.¹⁹⁸⁾ Men han overser, at mens det fælles for alle andre dogmatiske Antinomier er, at de er Udtryk for »indre normale Modsætninger i den guddommelige Teleologie«, saa er den nævnte Antinomi Udtryk for Modsigelse mellem det teleologiske og det anti-teleologiske.¹⁹⁹⁾ Derfor rummer denne Antinomi ikke blot det for Tanken inkommensurable som alle dogmatiske Antinomier gør, idet de først fuldstændigt lader sig løse paa Salighedens Standpunkt, men netop Tankekorset, hvis ejendommelige »Ubegribeligheds Braad« just beror paa det onde, der ikke erkendes som nødvendigt medhenhørende i den guddommelige Skabelsesorden.²⁰⁰⁾

R. Nielsen bestrider ud fra sit Begreb om Spekulation, der vil være absolut i Viden, Martensens Ret til at betegne sin dogmatiske Tænkning, som lader sig nøje med relativ Begriben, for spekulativ.²⁰¹⁾ Men ogsaa paa dette Punkt gør Nielsen sig skyldig i at sammenblande helt forskellige Erkendelsesarter, idet han betragter den teologiske Spekulation som »en Afart eller Forvanskning« af den filosofiske Spekulation.²⁰²⁾ Han har ingen Ret til at hævde Filosofiens Monopol paa Spekulationens Begreb, idet den filosofiske og den teologiske Spekulation hver har sit, af hinanden indbyrdes uafhængige Princip og skal derfor ogsaa vurderes hver for sig.²⁰³⁾ Men spekulativ er begge Tækningsformer, saasandt som »Specula-

¹⁹⁵⁾ p. 55—57. — ¹⁹⁶⁾ p. 58. — ¹⁹⁷⁾ p. 59, 57. — ¹⁹⁸⁾ p. 62, jvf. 60. — ¹⁹⁹⁾ p. 61. — ²⁰⁰⁾ p. 61—63, 60. — ²⁰¹⁾ p. 65—66. — ²⁰²⁾ p. 68. — ²⁰³⁾ p. 66, 68. —

tion dog betegner en Fordybelse i Idéerne, en Skuen i Idé-speilet«. ²⁰⁴⁾

Sympatisk og anerkendende stiller Martensen sig derimod til J. Paludan-Müller. Desværre lider dennes kritiske Indlæg efter Martensens Mening af »en vis Uklarhed« og viser sig ubrugeligt for »Den chr. Dogmatik«s Forfatter. ²⁰⁵⁾ Paludan-Müller bestrider saaledes hans Lære om Skriftens Primat; men da han ikke paa-viser noget, der »med samme Tilforladelighed som Skriften kan hjemle sig sit umiddelbare eller middelbare apostoliske Udspring og sin gjen-nem Tiderne uforvanskede apostoliske Skikkelse«, fastholder Martensen Ny Testament dels som »det paalideligste Udtryk« for apostolsk Kristendom, ²⁰⁶⁾ dels som den fuldstændige Overlevering, der »ind-slutter Sandhedens Fylde«. ²⁰⁷⁾ Naar det fra samme Side indvendes, at Dogmatikens Fremstilling af den kristelige Sandheds-idé er blot skitse-mæssigt udført, da maa det ganske vist indrømmes, at Principlæren kun giver et »Skyggerids«; men det er Paludan-Müllers Fejl dels at stille saadanne Krav til Principlæren, som om denne var selve Systemet, mens den ikke er og ej heller skal være andet end et Grundrids; dels at begrænse den kritiske Undersøgelse til Principlæren alene, isoleret fra dennes konkrete Anvendelse i selve Systemet; Grundridsets Tanke erkendes først bestemtere, naar Grundrids og Bygning sammenstilles. ²⁰⁸⁾

Med Bestemthed afviser Martensen al Tale om, at han skulde have gjort sig skyldig i en »Hovedvildfarelse« p. Gr. af sin Brug af det gamle Theologumenon, at han skulde have ladet Inkarnationens Idé stille Forløsningens Idé i Skygge. Hvorfor paa-viser Paludan-Müller ikke, hvor Forløsning og Forsoning er blevet tilbagetrængt? Hvorfor »afkræfter« han ikke de til Gunst for det om-stridte Theologumenon talende Skriftsteder (Efes., Col.)? ²⁰⁹⁾ Tværtimod er Martensen sig bevidst at have benyttet det ligesaameget i Forløsningens som i Aabenbaringens Interesse. Han har bestræbt sig for at fastholde saavel »Forløsningens etiske Reenhed som Christi kosmiske Betydning«; ²¹⁰⁾ og det gør han i Erkendelse dels af den »dybe religiøs-etiske Interesse«, som Theologumenet er Udtryk for: Forkastelse af Syndens Nødvendighed og Bevidsthed om Kristus som den for Verden absolut uundværlige; ²¹¹⁾ dels af dets Værdi m. H. t. baade at tilfredsstille Aabenbaringsbevidstheden ²¹²⁾ og Forløsnings-

²⁰⁴⁾ p. 67. — ²⁰⁵⁾ p. 77. — ²⁰⁶⁾ p. 86. — ²⁰⁷⁾ p. 84. — ²⁰⁸⁾ p. 78. — ²⁰⁹⁾ p. 87, 89. — ²¹⁰⁾ p. 92. — ²¹¹⁾ p. 91. — ²¹²⁾ p. 88, jvf. 30 flg. —

bevidstheden. Det tjener til at fastholde saavel Forløserens »Natur og Værdighed« som Forløsningens »frie ethiske Character« og stiller saaledes Forløsningen »i det rette Lys«. ²¹³⁾ Hvis man p. d. e. S. vil udelukke Tanken om Syndens Nødvendighed og p. d. a. S. fastholde den ikke alene relative, men absolute Nødvendighed af Inkarnationen, saa er det efter Martensens Opfattelse ugørligt kun at opfatte Kristus som Forløser. Hvorledes kan man da undgaa at antage Syndens Nødvendighed, eftersom Synden er Betingelse for Forløsningen? Nej, vil man forene de to Antagelser, maa man anerkende det gamle Theologumenon, ifølge hvilket Inkarnationen ligesaavel sigter paa Verdensforløsningen som paa Verdensfuldendelsen. ²¹⁴⁾

Vi ser saaledes, at Martensen med en til Stejlhed stigende Energi fastholder sit een Gang indtagne Standpunkt i »Den chr. Dogmatik« og afviser — snart overlegent, snart naadigt anerkendende, men altid bestemt og afgjort — alle Indvendinger, som er rejst imod ham.

Modtagelsen.

Det saa længe forventede Genmæle blev udsendt paa et Tidspunkt, da der syntes at være indtraadt et »Hvilepunct« i den dogmatiske Strid; men det var aabenbart Stilstand før Storm. Samme Dag som »Dogmatiske Oplysninger« blev averteret i »Adresseavisen«, blev Martensens Forsvarsskrift anmeldt spidst og overlegent i »Kjøbenhavnsposten«, der betragtede det som overflødigt, et Slag i Luften, fordi det gik udenom Principspørgsmaalene og hverken satte ind, hvor Misforstaaelserne var størst (som hos M. Eiriksson) eller Forudsætningerne udførligst udviklet (som hos P. M. Stilling). ²¹⁵⁾ Denne Anmeldelse var dog kun Optakten til det andet Afsnit af Striden om »Den chr. Dogmatik«.

Med bidende Skarphed og blinkende Vid optog R. NIELSEN det Martensenske Lejlighedsskrift til en kritisk Prøvelse. ²¹⁶⁾ Han finder, at Martensens tilsyneladende saa bestemte Afvisning af Søren Kierkegaard dog forraader »en vis indre Forlegenhed«, udsprunget af det inderligste Ønske om at undgaa »ethvert umiddelbart Sammenstød« med dennes »vidtløftige Litteratur«. ²¹⁷⁾ Martensens Be-

²¹³⁾ p. 91. — ²¹⁴⁾ p. 91, 89. — ²¹⁵⁾ Dsk. Kirketid. Bd. 5 1850 Nr. 36 Sp. 598, jvf. Nr. 65 Sp. 1046—1047. — »Kbhvnsposten« 1850 Nr. 135 (^{14/6}) p. 537. — Ang. svensk Oversætt. se Julius M: p. 7. — ²¹⁶⁾ R. Nielsen: Dr. H. Martensens Dogmat. Oplysn. belyste. Kbh. 1850. — jvf. P. A. Rosenberg: Rasm. Nielsen p. 51—52. — ²¹⁷⁾ R. Nielsen: anf. Skr. p. 9—10. —

handling af P. M. Stilling er jo »umiskendeligt Beviis« paa, at Kritiken har virket »tilgavns«; ²¹⁸⁾ blot maa det undre, at Martensen »med en saa inderlig Indignation« kan afvise en Recensent, hos hvem han netop kunde faa Oplysning om »Problemet«, »Paradoxet« og Striden mellem Tro og Viden, Oplysning som R. Nielsen jo altsaa ikke har formaaet at give ham. ²¹⁹⁾ Ja, naar Martensen kun vilde indlade sig med een af de to, Stilling eller Nielsen, burde han snarere have valgt den førstnævnte; ²²⁰⁾ meget havde været vundet, om »Den chr. Dogmatik«s Forfatter havde gendrevet Stillings »kritisk-polemiske Afhandling«, der netop ikke bør forbigaas i en Principstrid. ²²¹⁾ Her er netop en Kritik af Dogmatiken. At den ikke skulde være begyndt endnu, er jo en ligesaa uforstaaelig som ubegrundet Paa-stand; tværtimod spørger Stillings Afhandling, om Martensens Værk er principfast eller »principløst«; men Martensen har aabenbart videnskabelig set ikke udviklet sig til det bedre, for i 1837 (Licentiat-afhandlingen) dvælede han netop ved Indledningsspørgsmaal og Grundsætninger, men i 1849 (»Den chr. Dogmatik«) finder han »lutter propædeutiske Undersøgelser« ufrugtbare. ²²²⁾

R. Nielsen følger Martensens Opfordring til at lade Bedømmelsen af Erkendelseslæren gaa Haand i Haand med en Vurdering af selve Systemet. ²²³⁾ Men Prøven falder ikke ud til Gunst for Martensen. Ganske vist skelner denne mellem to Arter objektiv Erkendelse, mellem den uigenfødtes og den genfødtes Erkendelse; han taler om, at Forløsningen ogsaa omfatter Menneskets Tanke og saaledes sætter den istand til ægte teologisk Spekulation. ²²⁴⁾ Men Sandheden er, at Martensen »prædiker Speculationen uden at tænke Tanken«. ²²⁵⁾ Dersom Idéen om Tankens Forløsning skal have sand spekulativ-dogmatisk Gyldighed, saa maa jo Forløsningen blive for Dogmatikeren, hvad Geniet er for Filosofen. Det maa da vise sig, at »Dogmatikeren, hvis »Genius« er bleven »forløst«, virkelig formaaer at behandle Aabenbaringens Problemer med en saadan videnskabelig Dybsindighed og udvikle Begreberne med en saadan Skarphed, at selv den meest begavede Philosoph maatte misunde »den Forløste« ikke blot hans »Evne til umiddelbar og levende Ideeanskuelse«, men tillige hans vidunderlige Gave til høiere Tænkning og indtrængende Begriben«. ²²⁶⁾ Tankens Forløsning maa jo betyde, at der gives den genfødte en ny spekulativ, objektiv Logik

²¹⁸⁾ p. 6—7. — ²¹⁹⁾ p. 13—14, 19, jvf. 26. — ²²⁰⁾ p. 24. — ²²¹⁾ p. 25, 44—45. — ²²²⁾ p. 27—29. — ²²³⁾ p. 33. — ²²⁴⁾ p. 37. — ²²⁵⁾ p. 38. — ²²⁶⁾ smst. —

eller Ontologi, som er Forudsætningen for, at »den dogmatiske Genius« som Organ for Kirken kan gøre det tænkeligt, som ellers er utænkeligt for enhver anden videnskabelig Tænkter.²²⁷⁾ Men tværtimod er Martensens Behandling af de kristelige Dogmer af den Art, at »end ikke den simpleste« Dilettant i Logiken skal misunde ham den dogmatiske »Productivitet«. ²²⁸⁾ En speciel Genfødsels Logik efterlyser man forgæves i »Den chr. Dogmatik«. ²²⁹⁾ Har Martensen i nogetsomhelst Dogme vist at have haft »Mod til at overtage Conseqvensen af sit eget speculative Vidnesbyrd?« ²³⁰⁾ Har han vist, at hvad der er det naturlige Menneske et Paradox, det formaar han takket være Tankens Forløsning at tænke »videnskabeligt, objectivt, contemplativt, speculativt, dogmatisk?« ²³¹⁾ Nej, tværtimod ser det »noget broget ud med Gjenfødsels Logik«, der har vist sig ganske afmægtig til at mediere Martensens himmelraabende Modsigelser. ²³²⁾

Martensen mener ganske vist, at det vil være til hans Fordel at betragte Dogmatikens Indledning og selve Dogmeudviklingen i Sammenhæng; men Sandheden er, at netop hans Erkendelseslære »tager sig langt bedre ud, naar den holdes i en vis almindelig og svævende Afstand« fra Dogmesystemet. ²³³⁾ Han proklamerer sin dogmatiske Spekulations Urørlighed og forkaster en R. Nielsens Kritik som den vilkaarligste Misforstaaelse og Mistydning af »Den chr. Dogmatik«, skønt det tværtimod er ham selv, der overfor sine Recensenter gør sig skyldig ikke blot i at misforstaa, men ogsaa i at rejse ganske grundløse Beskyldninger. ²³⁴⁾ Ligeledes undlader Martensen i sine »Dogmatiske Oplysninger« at besvare R. Nielsens Indvendinger; han hverken indlader sig paa at drøfte de af denne fremførte Hovedpunkter eller at begrunde sit eget Videnskabsbegreb saaledes, at Nielsens kritiske Bedømmelse deraf bliver gjort til Skamme. ²³⁵⁾ Han gaar blot udenom Sagens Kærne, noget som R. Nielsen viser i kritisk Belysning af sine egne Principer, som han klart og bestemt repeterer og præciserer. ²³⁶⁾

Det var dog ikke blot R. Nielsen, men ogsaa M. EIRIKSSON, der gav Martensen Svar paa Tiltale. Den »noget besynderlige« og »meget uheldige« Omtale, som Eiriksson havde været Genstand for i »Dogmatiske Oplysninger« kaldte paany den trættekære Islænder frem paa Polemikens Valplads; han udsendte da sit sidste polemiske Skrift mod Martensen om »*Den nydanske Theologies Cardinaldyder*«. ²³⁷⁾

²²⁷⁾ p. 41. — ²²⁸⁾ p. 39. — ²²⁹⁾ p. 41. — ²³⁰⁾ p. 40. — ²³¹⁾ p. 41. — ²³²⁾ p. 65, 66. — ²³³⁾ p. 42. — ²³⁴⁾ p. 46, 51, 53, 54, 62 flg. — ²³⁵⁾ p. 48. — ²³⁶⁾ p. 50 flg. — ²³⁷⁾ Kbh. 1850. p. 6. — jvf. H. Pjetursson: anf. Afh. p. 127. —

Det har aabenbart været ham en Gaade, at Martensen ikke »først og fremmest« søgte at gendrive hans kritiske Indvendinger mod »Den chr. Dogmatik«, dels fordi han netop har prøvet selve Dogmeudviklingen, hvad Martensen jo ellers savner i de foreliggende Recensioner, dels fordi Eiriksson har gjort sig skyldig i »svare Misforstaaelser«, der da ganske naturligt kan gøre Krav paa at blive oplyst.²³⁸⁾ I dette Øjemed forelægger han da Martensen »75 theologiske Spørgsmaal« til behagelig Besvarelse efter dog først paany at have underkastet saavel Martensens Dogmatik og »Dogmatiske Oplysninger« som R. Niensens og J. Paludan-Müllers første Indlæg i Dogmatik-Striden en kritisk Behandling.²³⁹⁾ Skønt Eirikssons Syn paa Martensens Teologi i Almindelighed og paa »Den chr. Dogmatik« i Særdeleshed er uforandret det samme som i tidligere Skrifter, synes dog Martensens delvise Anerkendelse at have stemt ham lidt mildere;²⁴⁰⁾ saaledes noterer han med synlig Tilfredshed sin Overensstemmelse med Martensen i dennes Stilling til Forholdet mellem Tro og Paradox — Eiriksson hyldede selv »Troens Fornuftmæssighed«; han anerkender ogsaa, at der hos Martensen findes Principer, som i og for sig er rigtige, men hvis Anvendelse blot ofte er »saa besynderlig«. ²⁴¹⁾

Hermed kan Striden om »Den chr. Dogmatik« betragtes som afsluttet. Den fyldige Kritik, som Martensen efterlyste i »Dogmatiske Oplysninger«, kom først et Par Aar efter.

En kritisk Efterdønning.

Det var den lærde Sognepræst til Vemmeløv og Hemmeshøj, VILH. ROTHE (f. 1800, d. 1878), der under Pseudonymet »ERASMUS NÆPIUS« offentliggjorde sine i Epistelstil affattede, klart skrevne og skarpt tænkte »Breve om den Martensenske Dogmatik«, der her blev underkastet en omfattende kritisk Prøvelse af en Teolog, hvis personlige Fromhed saavel som dogmatiske Erkendelse var af gammel-luthersk Art; han har selv karakteriseret sit Standpunkt som »luthersk højkirkeligt«. ²⁴²⁾

²³⁸⁾ M. Eiriksson: anf. Skr. p. 6—9. — ²³⁹⁾ p. 161, 132 flg., 13, IV. —

²⁴⁰⁾ jvf. H. Pjetursson: smst. — ²⁴¹⁾ M. Eiriksson: smst. p. 15, 17—18, 16. — jvf. s. F.: Tro, Overtro og Vantro. Kbh. 1846 p. 49 flg. — ²⁴²⁾ R. P. Rasmussen: Vilh. Rothe. Kbh. 1906 p. 95—97, 102—103. — Er. Næpius: Breve om d. Martens. Dogmat. Brev 1—5 T. T. Bd. 4 1853 p. 292 flg. — Brev 6—10, 11—13 T. T. Bd. 5 1854 p. 181 flg., 425 flg. — Brev 14 T. T. Bd. 6 1855 p. 103 flg. — jvf. L. Koch: 1817—1854 p. 144. —

Han hilste Martensen som »en virkelig luthersk Dogmatiker«, der havde skrevet den bedste Dogmatik siden J. Brochmands »Universæ theologiæ systema« (1633). Men ikke destomindre havde han dog »adskillige og ikke uvæsentlige Anker« mod »Den chr. Dogmatik«. ²⁴³⁾ Imidlertid foretager han først en lettere Fægtning med et Par af Martensens critici. Saaledes afviser han uden Sympati og Forstaaelse for P. M. Stilling pure dennes Indlæg. ²⁴⁴⁾ Bedre gaar det egentlig heller ikke R. Nielsen. I hans »Undersøgende Anmeldelse« er der »meget gammelt Opkog«, hans ny Visdom er af »temmelig gammel Datum«. Hans Trosbegreb tillader vel praktisk religiøst set en Vandring i Haab og Tro, men ikke en kristelig Vandring i den Forstand, som det kommer til Udtryk i Rom. 14, 17: »at »Retfærdighed, Fred og Glæde i den Helligaand« netop er Guds Rige«; teoretisk dogmatisk, principielt set sætter det et svælgende Dyb mellem Tro og Viden, mellem det subjektive og det objektive, ja, »det Objectives Hiinsidighed er, om mueligt, endnu fjernere« end hos Kant, der dog fandt en Bro i Samvittigheden. ²⁴⁵⁾ Troen er i Virkeligheden for R. Nielsen kun »en Antagelse af tilstrækkelige, men blot subjective Grunde . . . uden nogen objectiv Vished«, en Opfattelse der var almindelig i Rationalismens »Glandsperiode«. I Mod-sætning hertil er V. Rothe enig med Martensen i, at der for den troende gives en sand Teologi, at »credo ut intelligam« er Udtryk for, at der i Troen er Adgang til en Viden, som er utilgængelig udenfor Troen. ²⁴⁶⁾

Derimod stiller Rothe sig skeptisk til »den Tænkningens Beskaffenhed«, som »Den chr. Dogmatik« bygger paa. Snart følger een, snart en anden Vej, indtil der endes paa en Korsvej. P. d. e. S. hævdes Reflexionen, p. d. a. S. Spekulationen. ²⁴⁷⁾ Men Martensen overser, at der her er Tale om to principielt forskellige Tænkingsformer, der adskiller sig fra hinanden ikke i Grad, men i Art, og som derfor ikke maa sammenblandes, hvis man da vil undgaa »uudsigelig Forvirring«. ²⁴⁸⁾ Ifølge Rothes principielle Bestemmelse er begge Tænkingsarter lige dialektiske, men i modsat Retning. Spekulation er en syntetisk Tænkning, der ud fra Objektiviteten (det absolute, den rene Væren) vender Blikket ud i Tilværelsen, uadskuede og omskuede, og som eventuelt ender »i Bevidsthedens Forklaring«. Reflexion er derimod en analytisk Tænkning, som ud fra

²⁴³⁾ Anf. Breve T. T. Bd. 4 p. 292—293. — ²⁴⁴⁾ p. 293—294. — ²⁴⁵⁾ p. 300, 297, 298. — ²⁴⁶⁾ p. 300, jvf. 295; 309. — ²⁴⁷⁾ p. 310, 322, 323. — ²⁴⁸⁾ p. 326, 310; jvf. Bd. 6 p. 107. —

Subjektiviteten (Bevidstheden, det givne) retter Blikket »indadskuende« mod sit eget Indre, og som ender om muligt i det absolute. Af disse to Tænkingsformer er den førstnævnte »aldeles uanvendelig«, den sidstnævnte alene brugelig i Dogmatiken. ²⁴⁹⁾

Det, der her gør Udslaget, er Forholdet til Historien. Kristendommen har jo »et stort historisk Element i sig«. Men Spekulationens »Afmagt« viser sig netop overfor Historien i Almindelighed og overfor Kristendommens historiske Side i Særdeleshed. Den spekulative Tænkning kan ligesaa lidt konstruere Historien a priori forud, som den bagefter kan rekonstruere den; det historiske kan aldrig »gaa op i« Spekulationen, det »trods alle Combinationer og kommer ganske uventet«; Spekulationens Behandling af Historien er gerne ensbetydende med dens Omtydning deraf. ²⁵⁰⁾ Men Hovedsagen er, at Spekulationen er bundet i det naturlige og kan konsekvent aldrig føre til det aabenbarede, der ligger paa et helt andet Plan. Spekulation og Kristendom tilhører forskellige Livssfærer, som hverken kan ombyttes eller sammenarbejdes. ²⁵¹⁾

I Modsætning hertil er Reflexionen ifølge sit Udgangspunkt, sin Art og sin Retning »ret hjemme«, hvor der bliver Tale om at fastsætte det historiske som Fakticitet, og det gælder i særlig Grad m. H. t. det kristelig historiske. Dette er jo ikke blot »noget udvortes Historisk, en Begivenhed udenfor os i Verden, men er blevet noget Indvortes i den Christnes Bevidsthed«. ²⁵²⁾ Det historiske er »optaget i Menighedens og den Enkeltes Bevidsthed, det er blevet en historisk Bevidsthed«. Men »Bevidstheden er jo netop Reflexionens allerførste og egentligste Gjenstand, da det er dens Natur og Væsen at vende Sjeleblivet tilbage, for at skue ind i det egne Indre. Saaledes bemægtiger Reflexionen sig det christelig Historiske, analyserer sig til dets guddommelige Indhold, og gaaer derfra dialectisk sluttende tilbage igjennem Forudsætningernes Række til den sidste Forudsætning i den evige Kjerligheds Selvmeddelelse«. ²⁵³⁾ I denne historiske, kristelige Bevidsthed tager den reflekterende Tænkning sit Standpunkt, her finder den Stof for sin Tænkning. ²⁵⁴⁾

Skønt Martensen nu ganske vist ikke bruger Begrebet Spekulation som Betegnelse for en særegen Tænkingsform, men tværtimod anvender det paa en »svævende« Maade som et Fællesnavn for »al dialectisk Bevægelse, i hvilken Række den saa forekommer, hvorved

²⁴⁹⁾ Bd. 4 p. 310—311. — ²⁵⁰⁾ p. 312. — ²⁵¹⁾ p. 314—315; jvf. Bd. 5 p. 217. — ²⁵²⁾ Bd. 4 p. 313. — ²⁵³⁾ smst. — ²⁵⁴⁾ p. 316—317. —

Tanke-Modsætninger medieres i Begrebet, ²⁵⁵⁾ saa er det dog klart, at for ham begynder den dogmatiske Tænkning som explikativ, men udvikler sig til at blive spekulativ, at den dogmatiske Tænkning m. a. O. slaar over fra een til en anden Tækningsart. Men dette er en ligesaa »paafaldende Paastand« fra Martensens Side, som det umuligt kan ske p. Gr. af Artsforskellen mellem de nævnte Tækningsformer. ²⁵⁶⁾ Der kan derfor heller ikke være Tale om en flydende, men kun om en bestemt og uoverstigelig Grænse mellem den dogmatiske Tænkning og Spekulationen. ²⁵⁷⁾ Den explikative Begriben bliver ikke spekulativ, fordi der spørges om ita og quare; for i begge Begribningsformer vil man altid søge Forbindelse mellem Aarsag og Virkning, Mulighed og Grund; kun Retningen er forskellig, bestemt af den ene eller den anden Form: Reflexion eller Spekulation. Ej heller gør den intellektuelle Skuen noget til Sagen, da den tværtimod er Forudsætning saavel i den (explikativ) reflexive som i den spekulative Dialektik. ²⁵⁸⁾ I det hele taget ligger der til Grund for al Tankebevægelse og indeholdes i al Viden en intellektuel Anskuelse og dermed ogsaa Fantasien, der saaledes ikke bliver noget for den religiøse Viden særegent. ²⁵⁹⁾

M. H. t. de protestantiske Principer nøjes Martensen med at henstille Skriftprincippet positivt, altsaa uvidenskabeligt, idet han glemmer at give det sin Begrundelse i en tilfredsstillende Udvikling af Inspirationsbegrebet; skønt »den nyere Dogmatik« netop paa dette Punkt har gjort et »virkeligt Fremskridt«, finder man hos Martensen en svævende Dobbeltbrug af det nævnte Begreb. ²⁶⁰⁾

Det er tvivlsomt, om Martensen har gjort Ret i at lægge T r i n i t e t s l æ r e n til Grund for det dogmatiske System. For Panteismens System passer Trinitets-Ledeføjningen ganske vist »fortræffeligt«, da det her kun drejer sig om een Faktor, nemlig Gud; den hele Lære bliver derfor en Lære om Gud, altsaa Teologi sensu strictiori; Systemet kan da ikke have »anden Ledeføining end Idéens egne Udviklingsmomenter«. ²⁶¹⁾ Anderledes forholder det sig i Kristendommen, i Teismens System, hvor der er to Faktorer, Gud og Verden (Mennesket), som begge maa »skee Ret«. Kristendommens Kærne er Forsoningen, den kristelige »Grundbevidsthed« er Bevidstheden om Synd og Naade. Derfor er det »ubeqvemt alene at lægge Gudsidéen til Grund for Ledeføjningen«. ²⁶²⁾ Det viser sig

²⁵⁵⁾ p. 324. — ²⁵⁶⁾ p. 324, 326. — ²⁵⁷⁾ smst. — ²⁵⁸⁾ p. 324—326. — ²⁵⁹⁾ p. 330. — ²⁶⁰⁾ p. 336, 335, jvf. 338. — ²⁶¹⁾ Bd. 5 p. 191. — ²⁶²⁾ smst. —

da ogsaa, at »de egentlige anthropologiske Partier« i det Martensenske System er »de mindre heldige«. Teologien kommer til sin Ret, men ikke dens Modstykke, Antropologien. ²⁶³)

Martensens dogmatiske Grundsyn er ligesaa lidt konsekvent gennemtænkt, som det er i afgjort Modstrid med Skriften og protestantisk Kristendomsopfattelse. ²⁶⁴) Opfattelsen af *creatio* som den begyndende og *incarnatio* som den fuldendende Skabelsesakt betyder antropologisk set, at Menneskenaturens Enhed ophæves; Menneske og Menneske bliver da to forskellige Skabninger; det bo'r ikke paa hele Jordens Kreds »af eet Blod« (Act. 17, 26), men derimod »af tvende Blod«. ²⁶⁵) Kristologisk set benægtes dermed Kristi sande Menneskelighed; han staar ikke i den naturlige Menneskeheds Midte og kan følgelig ikke være dens Midler og Forsoner. ²⁶⁶) Kristi kosmiske og metafysiske Betydning resulterer i, at Genfødselen bliver en metafysisk, d. v. s. »grundfysisk Forvandling« (iøvrigt i Modstrid med Johs. 1, 13), at Troslivet som det genfødte Livs Fortsættelse bliver ikke et »Naadeliv i Guds Aand«, men et fysisk, kosmisk Liv, og at der endelig tillægges Sakramenterne en fysisk Kraft og Sakramentordene Betydning som »sande Trylleformularer«, hvilket »idetmindste« er uprotestantisk. ²⁶⁷) Fremdeles medfører Grundsynet to skæbnsvangre Konsekvenser: dels at Forskellen mellem Naturens og Naadens Rige reduceres til en Gradsforskel — der er altsaa ikke nogen »væsentlig Strid« mellem de to Riger; dels at Synden maa være forordnet af Gud m. H. t. Forløsningen, for er Forløsningen »sat med Skabelsens Plan«, saa maa dermed ogsaa Synden være »sat«. ²⁶⁸) — Hvad Martensens Skriftbevis (Efes. 1, 10 flg., Col. 1, 15 flg.) angaar, saa er det dels »misligt at bygge Dogmer . . . af saa indgribende Betydning paa saa dunkle Skriftsteder«; dels er der heri aldeles ingen Støtte for Tanken om Kristi skabende, men nok derimod forløsende Virksomhed, ej heller om hans Stilling som Alskabningens, omend nok som Menighedens Hoved saalidt som om en dobbelt Skabelse. ²⁶⁹) Rodfæstet som V. Rothe er i et Kristendoms-syn, der er orienteret ud fra luthersk Dogmatik, kan han derfor ikke »hænge ved Martensens nye Dogmer«. ²⁷⁰)

M. H. t. Martensens Bestemmelse af Forholdet mellem den guddommelige og den menneskelige Vilje som et Vexelforhold stiller Rothe sig dog noget betænkelig, idet »Vexel« efter hans Formening

²⁶³) p. 436. — ²⁶⁴) p. 430, 432, 434. — ²⁶⁵) p. 431. — ²⁶⁶) p. 432. — ²⁶⁷) p. 432—433. — ²⁶⁸) p. 433. — ²⁶⁹) p. 434—435, 461—462. — ²⁷⁰) p. 455. —

er »en daarlig videnskabelig Kategorie«; ganske vist kan Ting vexle af forskellige Grunde og efter ydre Tilskyndelser; men i Videnskaben følger det ene kun paa det andet, fordi det følger af det andet, saa at hvert Stykke dér fremkommer med Nødvendighed og finder sin Begrundelse i det foregaaende; heri ligger jo den for Videnskaben karakteristiske »dybe Begrundethed« og »overbevisende Nødvendighed«. ²⁷¹⁾ Hvor lidet egnet Vexelbegrebet er til dogmatisk Brug, indlyser da ogsaa af Martensens Behandling af Antinomieme: Guds Forudvidenhed og Menneskets Frihed; hans Udvikling af Begrebet »betinget Forudvidenhed«, hvilket er en Modsigelse, ophæver baade Guds Viden som Alvidenhed og som Forudvidenhed. ²⁷²⁾ Det samme gælder Martensens Tale om Guds baade betingede og ubetingede Raadslutning, hvor han atter er hildet i Selvmodsigelse, da kun kontrære Ting kan medieres, men ikke kontradiktoriske Ting, som gensidigt udelukker og benægter hinanden; iøvrigt gør Martensen sig skyldig i den samme Fejltænkning paa andre Punkter (Creationsbegrebet, Angelologi og Satanologi). ²⁷³⁾

Videnskabelig set lider »Den chr. Dogmatik« i det hele taget af dobbelttydige Udtryk og af Tanker, der enten staar i indbyrdes Modsigelse eller som ikke er tænkt helt og fuldt igennem. Og hvor lovende Martensens klare og træffende Erklæring end er — at ville være sin Kirkes Organ, idet han er sin Videnskabs Organ —, saa er det dog »tvivlsomt«, om Kirken vil vedkende sig ham som sit Organ, naar man betænker hans ikke ubetydelige Afvigelser fra den kirkelige Opfattelse, hans unægtelige Reminiscenser fra Spekulationen (Schelling) og hans umiskendelige Islæt fra ikke-kirkelige Dogmatikere (Antilutheraneren Osiander og Hegelianeren Marheineke). ²⁷⁴⁾

V. Rothes dygtige, sagkyndige og træffende Kritik vakte Opmærksomhed i den teologiske Verden, den vandt Anerkendelse i visse kirkelige Kredse, men paadrog sin Forfatter Martensens Uvilje. Skønt der her forelaa en virkelig indgaaende Kritik af »Den chr. Dogmatik«, svarede Martensen dog ligesaalidt paa denne som paa nogen af de Repliker, som hans »Dogmatiske Oplysninger« havde fremkaldt. ²⁷⁵⁾

²⁷¹⁾ p. 183. — ²⁷²⁾ p. 187, jvf. 463. — ²⁷³⁾ p. 462—463, 196—197, 210, 216 flg.; jvf. Bd. 6 p. 108. — ²⁷⁴⁾ Bd. 6 p. 106, 108. — ²⁷⁵⁾ R. P. Rasmussen: anf. V. p. 96, 101, 103, 104. —

Afsluttende Bemærkninger.

Fra vidt forskellige Hold var »Den chr. Dogmatik« blevet underkastet en kritisk Prøvelse: fra filosofisk og teologisk, fra et Søren Kierkegaardsk (R. Nielsen og P. M. Stilling), et kirkeligt (Jens Paludan-Müller og V. Rothe), et Grundtvigsk (L. Helveg og P. Chr. Kierkegaard) og et rationaliserende Standpunkt (M. Eiriks-son); kun een tog offentligt til orde til ubetinget Forsvar for Martensen, og det var mere velment end vellykket (C. E. Scharling). Der var almindelig Enighed om, at Martensen hverken havde givet en tilfredsstillende Udredning af de principielle Spørgsmaal eller gjort konsekvent Brug af Tænkningen. Striden var dog ikke blot af formellogisk Natur, men i Virkeligheden tillige en Strid om det reelle-religionsfilosofiske: Kristendommens Væsen; det kommer tydeligst frem i Skrifter fra Søren Kierkegaardsk Side.

Hvad den formellogiske Kritik angaar, maa der ubetinget gives Martensens critici Ret. »Den chr. Dogmatik« viste klart, og »Dogmatiske Oplysninger« stadfæstede, at Martensen vel var en »religiøs Genius«, men afgjort ikke kritisk Tænkner. Det sidstnævnte Skrift viser ikke blot, at han dels undgaar, dels omgaar forskellige kritiske Indvendinger imod ham ganske »ad libitum«, men tillige, at han er blottet for Forstaaelse af konsekvent, principielt orienteret Tænkning.²⁷⁶⁾ Forklaringen herpaa maa søges i hans ejendommelige føromtalt Tækningsform, Foreningen af Anskuelse og Begreb, den skuende Fantasitænkning. »Princip« er for Martensen »et levende Første«, men ikke i den Forstand, at det tjener som Grundlag for en Tanke, der konsekvent gennemført ikke fører til mere, end hvad der ligger i Principet som saadant, nej, Princip er for ham baade det frugtbare Udgangspunkt for den fyldige Fantasianskuelse, der »klares« i Begrebet, og det samlende Synspunkt for en Fantasianskuelses Mangfoldighed.

Efter disse indledende Bemærkninger vil vi nærmere betragte den dogmatiske Principlære. Det er Martensens Fortjeneste, at han i Tilslutning til I. A. Dorner søger at opfatte Protestantismens Principer som organisk forbundne, som to Sider af eet Princip, hvilket dels gøres til det grundlæggende, hele det dogmatiske System bærende Princip, saa at Protestantismen altsaa ikke bliver en »Speciallære« om enkelte Lærepunkter; dels yder det Mulighed for

²⁷⁶⁾ Dogmat. Oplysn. p. 4—7, 102. —

at fastholde baade det ideelle og det historiske i Kristendommen. Fremdeles er det Martensens Fortjeneste, at han væsentlig ud over Dorner i Virkeligheden indfører et selvstændigt religiøst Erkendelsesprincip i sin Lære om den kristelige Sandhedsideé. Men trods sine Afvigelser fra og Forbedringer af Dorners Lære kommer Martensen dog til at dele Skæbne med ham i det mangelfulde: dels savnes det konfessionelt skelsættende mellem Protestantisme og Katholicisme,²⁷⁷⁾ dels og ikke mindst bliver han som hin hængende i det konstruktive-dialektiske Spil mellem det protestantiske Princip to Sider. Man lades ganske i Stikken, naar man søger en principielt udtømmende Bestemmelse for Principernes konkrete Anvendelse, og Systemet kan ej heller give Svar.²⁷⁸⁾ Det har aabenbart heller ikke været Martensens Mening hverken at give en saadan Bestemmelse eller blot at klare Problemet for sig selv. I saa Fald vilde han blandt andet have indset, at det formale Princip kommer til at savne sin rette Begrundelse og den egentlige Dogmeudvikling, naar den vil støtte sig paa Skriften, til at svæve i Luften, dersom der ikke gives en Inspirationsteori.²⁷⁹⁾

Som det formale Princip saaledes p. d. e. S. er løst begrundet — der gives jo kun omsprede Træk til en Skriftlære —, er det p. d. a. S. Genstand for en ofte vilkaarlig Brug; en Vilkaarlighed der ligesaavel ytrer sig i Forkærlighed for den Johanneiske og Paulinske metafysisk-kosmiske Spekulation (jvf. F. C. Sibbern og Fr. Baader) som i Udvalg og i Udlægning af Ny Testaments Tanker ganske »ad libitum«. ²⁸⁰⁾ Dette Forhold til Skriften maa aabenbart tilskrives den relative Selvstændighed, der tillægges den kristelige Sandhedsideé. Men ogsaa m. H. t. det specifik religiøse Erkendelsesprincip er Martensens »Strøtanker og Glimt« utilfredsstillende. Man søger forgæves Svar paa Spørgsmaalet: »faar man da en anden Logik, naar man bliver genfødt?« ²⁸¹⁾ Det er fremdeles ogsaa uden Held, at Martensen søger at forene det historisk-autoritativt og det religiøse, relativt selvstændige Moment i sin Skriftbegrundelse. ²⁸²⁾

²⁷⁷⁾ N. M. Plum: anf. Afh. p. 474, 472. — ²⁷⁸⁾ jvf. Recc. ovfr. — ²⁷⁹⁾ jvf. Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 4 p. 335—336. — J. Paludan-Müller: anf. V. p. 126. — ²⁸⁰⁾ Som Exempel instar omnium kan nævnes Skriftbeviserne for Dogmatikens Brændpunkter (jvf. nærv. Afh. p. 293, 222). — C. H. Scharling: Dogmatikens histor. Forudsæt. p. 225, 226—227, 232 — ²⁸¹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 268 flg., 216 flg. — C. H. Scharling: smst. p. 225. — H. Høffding: Søren Kierkegaard som Filosof. Kbh. 1892 p. 20. — ²⁸²⁾ Chr. Glarbo: anf. Afh. T. T. 1907—08 p. 459. —

Den T æ n k n i n g, der udfoldes i »Den chr. Dogmatik«, røber ganske vist i det store og hele »en mægtig Tankestyrke«. ²⁸³⁾ Det ejendommelige for den er det fantasianskuende. Martensen, der som Dogmatiker var mere Kunstner end Videnskabsmand, mere Digter end Tænker, gør som nævnt Dogmerne til religiøse Fantasianskuelser, ²⁸⁴⁾ opruller »en Række Billeder af store Begivenheder i Aandens Verden, ofte ledsagede af aandfulde og dybsindige Bemærkninger. . . . Det er den til historisk Dogmekundskab støttede og af religiøs Fantasi vejlede Anskuen, der udretter Arbejdet«. ²⁸⁵⁾ Nu kan det ikke nægtes, at Martensens fantaserende-dialektiserende Spekulation skænker en »rig Ideebevægelse«, men rigtignok paa Bekostning af Begrebsbestemmelsen, der som sædvanlig er hans svage Side. Det begrebsmæssige viger for det begrebsomtydende; derfor bliver Dogmatiken ofte mere »orienterende end systematiserende«. Hertil kommer, at »enhver Brod for Tanken« er borttaget. ²⁸⁶⁾ Derfor har det Martensenske Hovedværk ofte en mere populær end videnskabelig Karakter. ²⁸⁷⁾

Martensens egentlige S t y r k e ligger da hverken i det træffende Skriftbevis eller den stringente Tankeudvikling, men dels i hans geniale stilistiske Begavelse, dels i den personlige Overbevisning, der taler om Sagen ud af Sagen. ²⁸⁸⁾ Derfor virker det dogmatiske System ligesom Principlæren uvilkaarligt bestikkende og river uimodstaaeligt med — i første Omgang; men i næste Omgang vaagner unægtelig Tvivlen om Systemets videnskabelige Holdbarhed. Ej heller i den Henseende kan det nægtes, at Martensens critici har Ret i det væsentlige. Ganske vist mangler de ofte Sans for det geniale og værdifulde, men sjældent for Systemets angribelige Sider, der forsaavidt er en konsekvent Gennemførelse af Principlæren.

Det er jo Martensens Hensigt at vinde en universel dogmatisk L i v s- og V e r d e n s a n s k u e l s e gennem en totalt omfattende Syntese; men det gælder i det store som i det smaa, at Syntesen er »anskuet«, men ikke »begrebet«, Fantasiens Fata Morgana har narret

²⁸³⁾ smst. p. 464. — ²⁸⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 223. — ²⁸⁵⁾ H. Høffding: anf. V. p. 19. — s. F.: Dsk. Filosofer p. 140. — jvf. Chr. Glarbo: smst. p. 452. — ²⁸⁶⁾ C. H. Scharling: Menneskehed og Christendom. 2 Del Kbh. 1874 p. 304, 303. — P. Madsen: anf. Afh. T. T. 1884 p. 404. — H. Høffding: Søren Kierkegaard p. 19. — s. F.: Dsk. Filosofer p. 139. — Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 5 p. 187, 195, 196. — jvf. nærv. Afh. p. 262. — ²⁸⁷⁾ Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 4 p. 336; Bd. 5 p. 183. — ²⁸⁸⁾ C. H. Scharling: Dogmatikens histor. Forudsættn. p. 232. — P. Madsen: smst. p. 403. —

Martensen for Tankens Konsekvens. Han vil Syntese mellem Skaber og Skabning; men idet han søger at drage Syntesen imødekommende to hinanden diametralt modsatte Synspunkter: det spekulativ-teologiske (altsaa ovenfra nedad): creatio—incarnatio p. d. e. S. og det religiøse-antropologiske (altsaa nedenfra opad): Synd—Naade p. d. a. S., tvinges han enten til at give Afkald paa Syntesen, hvis begge Synspunkter fuldtud skal komme til deres Ret, eller ogsaa til at slaa af paa Konsekvensens Krav. Martensen valgte det sidste. Derfor kommer han til at oscillere mellem den reflexive og den spekulative Tænkning.²⁸⁹⁾ Nu og da brydes den spekulative Tankeudvikling af det religiøse Livssyn, saaledes i Læren om Synden og om Antinomien: Fordømmelse—Genoprettelse, hvor Syntesen er lige utilfredsstillende konsekvent set baade fra det spekulative og det religiøse Synspunkt.²⁹⁰⁾ Derfor sættes der ogsaa fra forskellig Side ind mod Martensens »Hovedvildfarelse«. ²⁹¹⁾ Gennemgaaende er det spekulative det aldeles fremherskende i Sammenligning med det religiøse. Han er stærkere interesseret i Trosindholdet end i Trosforholdet, i Aabenbaringsbevidstheden end i Forløsningsbevidstheden. Det forklarer ogsaa, at det hamartologiske og det voluntaristiske ikke kommer til fuld Udfoldelse,²⁹²⁾ at i det hele taget Inderlighedsforholdet i Kristendommen er mere tilbagetrædende i det Martensenske System; eller som P. M. Stilling saa prægnant udtrykker sig, at Martensen i paafaldende Grad savner kvalitativt karakteristiske Prædikater for Tro og Haab i Modsætning til Søren Kierkegaards Overflod derpaa.²⁹³⁾

Hvad der saaledes fattes Martensen, kommer da ogsaa til at betyde, at »Den chr. Dogmatik« ligesaa lidt kan betragtes som en for Tanke og Følelse fuldt tilfredsstillende Realisation af hans teologiske Program: Dogmernes Reproduktion, Regeneration og Syntese, som »Dogmatiske Oplysninger« kan indrømmes at være et afsluttende, udtømmende og overbevisende Svar paa de kritiske Hovedangreb.²⁹⁴⁾

Tilbage staar Spørgsmaalet om Forholdet mellem Syntesen og Eklekticismen i »Den chr. Dogmatik«. Det er fra forskellig Side blevet indvendt mod Martensen, at det for hans Tænkning saa

²⁸⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 290 flg. — ²⁹⁰⁾ jvf. Chr. Glarbo: smst. p. 464—466. —

²⁹¹⁾ jvf. ovfr. — ²⁹²⁾ J. Paludan-Müller: anf. V. p. 38, 33, 35. — ²⁹³⁾ P. M. Stilling: Om den indbildte Forsoning p. 29—30. — R. Nielsen: Mag. S. Kierkegaards »Johs. Climacus« og Dr. H. Martensens »Chr. Dogmatik« p. 97. — jvf. C. H. Scharling: anf. V. p. 232. — ²⁹⁴⁾ jvf. nærv. Afh. p. 100, 215, 216, 281—282. —

karakteristiske stærke eklektiske Drag dels vidner om »en fattig Philosopheremaade«, dels bibringer Systemet Præg af en »Dobbelsidighed«. ²⁹⁵⁾ Nu maa det p. d. e. S. bemærkes, at dels er det eklektiske dybt begrundet i Martensens Psyke og staar i nøje Forbindelse med hans Bestemmelse af den luthersk-evangeliske Dogmatiks Opgave som en Fortsættelse af Reformationen paa Grundlag af de protestantiske Principer, ²⁹⁶⁾ dels har han selv været overbevist om, at han i sit Lærebegreb var i Overensstemmelse baade med Skriften og Kirken. Men p. d. a. S. maa det ganske vist indrømmes, at det ikke er lykkedes Martensen at skabe en reel, men kun en formel Syntese af de saa forskelligartede Aandsstrømninger. Stilens Formfuldendthed skjuler i nogen Maade, at der ikke er blevet et homogent Hele af heterogene Dele. ²⁹⁷⁾ Og dog hæfter Kritiken sig gennemgaaende ved det mangelfulde i Udførelsen uden at vedgaa det for tjenstfulde i Martensens Arbejde paa en omfattende Reproduktion og Regeneration af Dogmerne (det specifik religiøse Erkendelsesprincip, Angelologi, Satanologi, Sakramentlære og Eskatologi). Her bør det ikke forglemmes, at han dels søger at udskille det værdifulde af en Række i Almindelighed paa luthersk Grund oversete, tilbage-trængte eller forkætrede Lærepunkter, og dels viser han Takt, hvor han bevæger sig i »farlige Grænsebestemmelser«, saaledes f. Ex. m. H. t. Teosofien, hvor Martensen ikke blot er blevet karakteriseret som formelt gennemsigtig klar og digterisk skøn, men ogsaa som den reelt kirkeligste af alle Teosofier. ²⁹⁸⁾ Men ikke destomindre maa det vel indrømmes, at skønt Martensen er »en virkelig luthersk Dogmatiker«, er det dog tvivlsomt, om hans dogmatiske Hovedværk kan betragtes som Udtryk for Troslivet i den lutherske Kirke. ²⁹⁹⁾

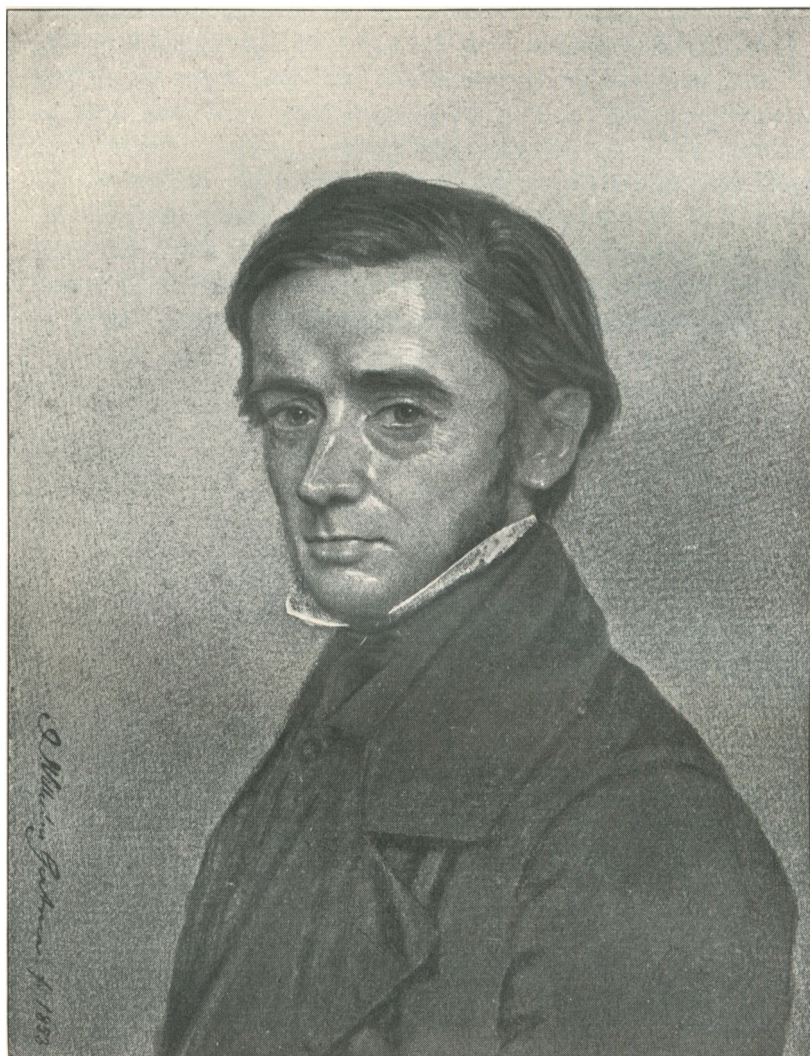
Man kunde tilslut spørge: hvad lærte Martensen af sine critici? Svaret lyder nedslaaende: Intet! »Dogmatiske Oplysninger« viser, at han befæstede sig i sit een Gang indtagne Standpunkt og søgte klarere og udførligere, omend uden Held, at forsvare det. Det

²⁹⁵⁾ Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 6 p. 107. — J. Paludan-Müller: anf. V. p. 43. — jvf. P. M. Stilling: smst. p. 92—95. — M. Eiriksson: Speculativ Rettroenhed p. 67—68, 74—75 (Sandhed trods Overdrivelse). — smlg. C. Schwarz: Zur Gesch. d. n. Theol. p. 397 (Dsk. Overs. p. 350). — C. H. Scharling: smst. p. 225—226. — ²⁹⁶⁾ jvf. nærv. Afh. p. 216, 281—282. — ²⁹⁷⁾ jvf. C. H. Scharling: smst. — C. Schwarz: smst. — smlg. Er. Næpius: anf. Breve T. T. Bd. 5 p. 425. — ²⁹⁸⁾ Fr. V. Andersen: En Afsked, T. T. 1904—05 p. 4. — Chr. Glarbo: smst. p. 452. — P. Madsen: smst. p. 408. — jvf. H. Martensen: Mester Eckart 1851 p. 153. — ²⁹⁹⁾ J. Paludan-Müller: anf. V. p. 16. — jvf. P. Chr. Kierkegaards Foredr., Dsk. Kirketid. 1849 Sp. 183, 184. —

hænger sammen med, at han i sin Selvsikkerhed var saa lidet tilgængelig for »Vink og Indsigelser«. ³⁰⁰⁾ Først næsten en Menneskealder efter indrømmer han (1877), at »de sædvanlige Indledninger til Dogmatiken (hans egen iberegnet) er for korte«. Et Par Aar efter (1879) erkender han med Henblik paa sin Dogmatik, at der til denne knytter sig visse, dog ikke nærmere angivne Mangler, som hænger sammen med hans Individualitet og Anlæg; men hvad Spekulation og Dialektik angaar, sænker han Kaarden for I. A. Dorner som sin Overmand. Og i Anledning af dennes da nyudkomne Dogmatik samme Aar udtaler Martensen sin Anerkendelse af, at Dorner indleder sit Værk med Apologetik. ³⁰¹⁾ Saavel direkte som indirekte vidner disse Udtalelser dog om, at Martensen altsaa i Aarenes Løb er naaet til nogen Forstaaelse af Principlærens Betydning.

---

³⁰⁰⁾ R. Nielsen: smst. p. 129. — ³⁰¹⁾ Breve 7/6 1877, 13/5—21/5 1879 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 320, 394, 396. — I. A. Dorner: Syst. d. chr. Glaubenslehre. Bd. 1—2, 1—2. Berlin 1879—81. —

J. M. S.

Efter Tegning af J. V. Gertner 1853.

BISKOP MARTENSEN

MARTENSENS THEOLOGIS OG FILOSOFIS HISTORIE

1854—1881.

FORBEMÆRKNING.

SOM Biskop (1854—1884) fortsatte Martensen sin teologiske Forfattervirksomhed for derigennem at »virke i en videre Kreds og saaledes . . . udføre en Gjerning«, hvortil han troede sig kaldet. De videnskabelige Arbejder, der i denne Forbindelse kommer i Betragtning, er dels Opgøret med Grundtvigianismen, Rasmus Nielsens Filosofi og Katolicismen, dels »Den christelige Ethik« og »Jacob Böhme«, Værker der alle er udvoxede af »Den christelige Dogmatik«s »Grundstamme«. *)

---

*) M: Levnet III p. 202. — jvf. nærv. Afh. p. 213. —

Kapitel 15.

TEOLOGISK OPGØR MED GRUNDTVIGIANISMEN.

Stridens første Fase: Inspirationsstriden.

Martensens Indlæg.

SIDEN Midten af 1850'erne havde Modsætningen mellem Skrifteologerne og Grundtvigianismen tilspidset sig i stedse stigende Grad, indtil Striden brød ud i lys Lue i 1863, da H. N. Clausen og H. L. Martensen begge udsendte deres polemiske Skrifter mod Grundtvigianismen. Det var, som Clausen sagde, »altid den praktiske Anvendelse, der gjøres af fixe Ideer, som bestemmer deres Uskyldighed eller deres Farlighed«; her var det sidste Tilfædet, saa at han følte sig forpligtet til at træde op mod »den kjødelig-fantastiske Forrykkelse af alt sundt kristeligt Begreb«. ¹⁾ Det var, som vi skal se, noget tilsvarende, der fremkaldte Martensens Opgør med »den kirkelige Anskuelse«. Her skal dog hverken gives en Fremstilling af den nævnte Modsætnings Historie fra Halvtredsernes Midte eller af hele Striden mellem Skrifteologerne og Grundtvigianismen i 1863—64, men kun et Udsnit af denne Strid som sædvanlig til Belysning af Martensens Teologi og Samtidens Stilling dertil. ²⁾

Sognepræst til Bjerregrav-Aalum-Tanum (Viborg Stift), C. E. A. CHRISTIANI (f. 1817, d. 1901), der tidligt havde sluttet sig til den Grundtvigske Aandsretning, og som ofte redegjorde for sit religiøse og kirkelige Standpunkt, skrev i Vinteren 1863 en Artikel i »Dansk Kirketidende« om »*Inspirationsbegrebet*«. ³⁾ Naar man, skriver han,

---

¹⁾ L. Koch: 1848—1898 p. 33 flg. — L. Helveg II p. 788 flg. — H. N. Clausen: Optegnelser p. 487, 486—488. — s. F.: Skriftordet og »det levende Ord«. Bidrag til Vurdering af Grundtvigianismens Stilling til Evangelium og evangelisk Kirke. Kbh. 1863. — ²⁾ Om Martensens Forh. til Grundtvig og hans Tilhængere se nærv. Afh. II Del. — ³⁾ Bricka Bd. 3 p. 556—557. — Dsk. Kirketid. 1863 Nr. 5 (1/2) Sp. 75 flg. —

har faaet bestemt Skriftens Plads i Kirken som »Oplysningsbogen, der faaer sit Liv og sin Betydning fra Troesordet og fra Troen«, melder sig **Problemet** om Forholdet mellem den inspirerede Skrift og al senere Skrift og Tale. Er der herimellem »et Spring« eller »en Gradsforskjel«? Ganske vist forstaar Teologerne ved Inspiration en »særegen Naadegave« til »Skriftens Affattelse og Kirkens Grundlæggelse«; men denne Inspirationsteori afviser Christiani dog som »et aldeles vilkaarligt Paafund«. ⁴⁾ Der kan ikke tænkes nogen anden Inspiration end en saadan, hvori alle Kristne til alle Tider kan faa Del. Det har nok altid været Teologernes Mening, at Inspirationen, Aandsmeddelelsen »gives enhver Christen i Daaben, saaledes at naar Troen da forener sig med, bliver den Døbte, lige-meget til hvilken Tid, et Guds Menneske, dygtigt til gode Gjerninger«; Daaben, som skænker Aandens Gave, kan dog ikke nu give mindre end før. ⁵⁾ P. d. e. S. er der jo rigtignok Forskel paa apostolsk og al senere Tale og Gerning i Kirken; det har imidlertid ikke sin Grund i manglende Inspiration, men i, at dels var Apostlene samtidige med Herren, og dels havde de første Kristne »en brændende Tro« og stod »i den første Kjærligheds Varme«, hvilket nødvendigvis maatte præge deres Vidnesbyrd. Men hvis der p. d. a. S. »senere i Kirken findes Mænd og Qvinder, som med samme Tro og Eenfold som Apostlene hengave sig til Aandens Paavirkning, maatte deres Ord have samme Vægt og samme Opbyggelsens Kraft for Menigheden, som Apostlenes«. ⁶⁾ Begge Parter, baade de apostolske og de senere Skribenter har med Hensyn til Afgørelsen af deres »Christelighed« den samme Dommer i »den factisk eksisterende, i Troesordet udtalte, levende Christendom«. ⁷⁾ De overordentlige Naadegaver, der »hist og her« forjættes de troende, gælder derfor ikke blot »den lille Kreds« af Herrens Samtidige, men gælder »hver Kirke til Dagens Ende, alt efter det Troens Maal, hvortil den er naaet«. ⁸⁾ »Benævnelsen Guds Ord, i den gjængse Betydning, maa derfor kunne tillægges enhver Tale, som Gud kjendes ved som sit eget Ord, og her kan Tiden ikke gjøre nogen Forskjel: naar et af Gud beandtet troende Menneske taler, saa er Ordet, han udsiger, et Guds Ord...« ⁹⁾ Skriften staar da »som den første af Øjenvidner nedskrevne Beretning om Vorherres Liv og om hvad Christendom er: al senere Skrift som det videre, ikke derfor mindre troværdige Vidnesbyrd om det

⁴⁾ anf. Art. Sp. 75—76. — ⁵⁾ Sp. 76—77. — ⁶⁾ Sp. 78. — ⁷⁾ smst. — ⁸⁾ smst. — ⁹⁾ Sp. 79. —

Samme«. ¹⁰⁾ — E s s e n s e n af Christianis Artikel bliver altsaa, som han selv senere præciserede det, at Inspirationsteorien, der efter Teologerne skulde »betegne en Væsensforskjel mellem Aposteltiden og al senere Tid, altsaa mellem Apostelskriften og al senere Skrift, i Vorherres Menighed kun kan bestemmes ved en Væsenseenhed med Gradsforskjel . . .« ¹¹⁾

Christianis Artikel vakte megen O p m æ r k s o m h e d og satte Pennene i Bevægelse i begge Lejre: blandt Grundtvigianismens Tilhængere saaledes Præsterne Fr. V. Trojel (Rynkeby-Revninge), Otto Möller (Gylling) og Fr. Helveg (Haderslev), hos Skriftteologerne Dr. phil. Johs. Clausen (Jonstrup Seminarium) og Biskop J. B. Daugaard (Ribe). ¹²⁾ — Ikke mindre stærkt virkede den nævnte Artikel paa MARTENSEN: »I lang Tid har Intet i den Grad været mig anstødeligt som Christianis . . . Artikel om Inspirationen«, skriver han til Biskop Otto Laub i Viborg. P r o b l e m e t er for ham ikke »de subtile Spørgsmaal« om Inspirationens »Hvorledes«, men derimod, om »der bør tillægges det apostoliske Ord i de Ting, som høre til Troen og Læren, en ubetinget og ufeilbar Myndighed, med hvilken intet andet hverken mundtligt eller skriftligt Ords Myndighed kan sammenstilles, men som Kirken til alle Tider skal bøie sig under«. Han »troer«, at han i sin næste Ordinationstale vil sige »nogle Ord« derom. ¹³⁾ Og det gjorde han ved en Præsteordination (^{29/4} 1863), hvor han ud fra Texten: Gal. 1, 6—12 over Temaet: »Apostlenes Inspiration« holdt en fornem polemisk Tale, der ikke blot understregede Forskellen paa Apostlenes og efterfølgende

¹⁰⁾ smst. — ¹¹⁾ En Bemærkning. Dsk. Kirketid. anf. Aarg. Nr. 12 (^{15/3}) Sp. 185. — ¹²⁾ smst. Nr. 9 Sp. 137 flg. (Otto Möller: Om Apostler og Apostelskrift); jvf. Nr. 12 Sp. 185 flg. (Christianis Replik). — Nr. 10 Sp. 157 flg. (Fr. V. Trojel: Inspirationen); Nr. 16 Sp. 256 flg., Nr. 17 Sp. 265 flg. (Fr. Helveg: Om Indskydelse og Hellig Skrift). — »Fædrelandet« 1863 Nr. 68 (^{21/3}) (Grundtvigs Lære og Skriften. Mrk. P.). — Evang. Ugeskr. 2 Rk. Bd. 9 Kbh. 1863 Nr. 11 p. 169 flg., Nr. 23 p. 353 flg., Nr. 24 p. 369 flg. (J. Clausen: Om Inspirationsbegrebet). — Nr. 16—17 p. 249 flg. (J. B. Daugaard: Sendebrev til N. N., Præst af den grundtvigske Skole). — jvf. H. Martensen: Til Forsvar mod den saak. Grundtvigianisme. Kbh. 1863 p. 5—6, 85. —

¹³⁾ Brev ^{30/3} 1863 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 127—128. — Efter C. H. Thurahs Pjece maa Martensen være blevet yderligere bestyrket i sit Forsæt derved, at den Kandidat, ved hvis Ordination den paatænkte Tale skulde holdes, havde i sin skriftlige Besvarelse af et Spørgsmaal ved »Bispeexamen« givet Grundtrækkene af den Grundtvigske Anskuelse, hvilket ved Examenens mundtlige Del fremkaldte Martensens Udvikling af den modsatte Anskuelse. (C. H. Thurah: Biskop Martensens Selvfsløring. Kbh. 1863 p. 3). —

Slægters Inspiration, en Forskel der anordnet i Kirken af Herren selv ikke tør »nedbrydes« af »sværmeriske Paastande«; men som i Virkeligheden kan betragtes som Martensens Præciseren af sit Standpunkt som Skrifteolog med Afvisning af den Grundtvigske Opfattelse af »Ordet af Herrens egen Mund« og af det Grundtvigske Skel mellem det mundtlige og det levende Ord, Punkter der her antydet skulde blive fyldigere udviklet samme Aar.¹⁴⁾

Talen, som aabenbart er blevet sendt i Trykken, før den blev holdt, blev udgivet og fandt en saadan Afsætning, at den samme Aar kom i 2.—3. Oplag.¹⁵⁾ Den blev modtaget i den ene Lejr som et »klarende, afgjørende, aandeligt mægtigt Ord i vor Tids kirkelige Bevægelser«;¹⁶⁾ her var der blevet talt med »Eftertryk« ud fra et Standpunkt, hvis »Sandhed og Fasthed« styrkede Forsvaret mod alle Angreb paa Inspirationen.¹⁷⁾ Derimod vakte Ordinationstalen »et betydeligt Røre og en stærk Ophidselse« hos Grundtvigianerne, hvor ingen dog vilde kendes ved den ny Inspirationslære.¹⁸⁾ En Række prominente Mænd af Grundtvigs Tilhængere rykkede — dels i Tidsskriftsartikler, dels i Pjecer — ud mod Martensen. Blandt disse skal nævnes den daværende københavnske Skolemand, senere Præst, C. H. THURAH (f. 1830, d. 1898), der forlystede sig med den unægtelig overflødige Opgave at fastslaa, at Martensen, hvis »kirkelige Anskuelse tidligere havde været en tilsløret Gaade, indhylet i Spekulationens og Mediationens fine Væv«, i sin Tale havde »afsløret«, at han stillede sig i skarp Modsætning til Grundtvigianismens »Grundanskuelse«.¹⁹⁾

GRUNDTVIG skrev i »Dansk Kirketidende« dels Digtet: »Guds-Ordet til os« (med de velkendte Begyndelseslinjer: »Kun ved Badet og ved Bordet / Hører vi Guds Ord til os«), dels Artiklen: »Lys-Ordet og Livs-Ordet i Vorherre Jesu Christi Menighed«.²⁰⁾ Ganske

¹⁴⁾ H. Martensen: Taler ved Præstevielse 1860—1868. Kbh. 1868 p. 82 flg. (NB. 86—87, 90, 91—95). — Ordinationstalen sigter saaledes ikke blot mod Christiani, men tillige mod Grundtvigs »bekjendte Anskuelse«, hvilket ikke fremgaar af M: Levnet III p. 69. — jvf. s. F.: Til Forsvar mod den saak. Grundtvigianisme p. 5—6. — ¹⁵⁾ Brev ³⁰/₄ 1863 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 131. — Julius M: p. 19, jvf. 15. — M: Levnet III p. 69. — ¹⁶⁾ »Berl. Tid.« 1863 Nr. 128 (⁵/₆). — ¹⁷⁾ Brev ⁵/₆ 1863 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 131—132. — Evang. Ugeskr. anf. Bd. Nr. 24 (⁵/₆) p. 381, 379 flg. (J. R. Stockholms Rec.). — ¹⁸⁾ smst. p. 383. — ¹⁹⁾ Bricka Bd. 17 p. 367—368. — C. H. Thurah: Biskop Martensens Selvførelser i Tale ved Præstevielse i Frue Kirke d. 29de April 1863 p. 22—23, jvf. 8—9. — ²⁰⁾ Dsk. Kirketid. smst. Nr. 22 (²⁴/₆) Sp. 345—346, 347 flg. —

vist konstaterede han af Martensens »lille Flyveskrift«, at Rygtet om, at Bispen skulde have lyst Grundtvigianismen i Band, var løst og utilforladeligt; men derimod opdagede Grundtvig til sin »Forbauselse«, at »selv de Lutherske Høilærde i Danmark endnu omtrent staaer paa samme Trin, som de Lutherske Høilærde i Norge, saa de har endnu gennem en heel Menneske-Alder ikke fattet den dog ellers soleklare Forskiel mellem Tale og Skrift, Ord og Bogstav, om de usynlige, aandelige og hjertelige Ting, eller den vel mindre klare, men dog indlysende Forskiel mellem at troe den hellige Skrift og at troe uindskrænket paa alle dens Bogstaver som indblæste, og at tiltroe Bogstavskriften det aandelige Liv og de guddommelige Virkninger, som Skriften selv, saavidt Bogstaver kan, fralægger sig, saa finder jeg mig drevet til, hvad jeg for Danmarks Vedkommende havde tænkt overflødig, dog endnu engang med Flid i mueligste Korthed og det klareste, jeg kan, historisk at fremstille den christelige Lys-Sag og Livs-Sag for Danske Læsere . . .«. Skønt »Guds-Ordet til os« er Kristendommens Kærne, er »Apostel-Skriften« dog ikke alene »den uundværlige, men den eneste christelig gyldige Lære-Forskrift til Dagenes Ende«. ²¹⁾

Christiani var utilfreds med den haarde Medfart, Martensen havde givet ham i Ordinationstalen, og fremkom kort efter med et Supplement til sin opsigtvækkende Artikel — han yndede ikke her at tale om en »Retractation«; i denne supplerende Udtalelse om »Skriftens Myndighed« gjorde han grundig Forskel paa Apostel-skriften og al efterapostolsk Skrift. I Modsætning til denne kan hin ikke »fejle«, fordi »den heelt igjennem er en Efterklang af det Troens Ord, der føder Liv, fordi Herren er deri, fordi det som sin Grundtone har det levendegjørende Ord«. Paa Skriften maa »enhver senere christelig Udvikling af Troeslærdommen ubetinget støtte sig, den hellige Skrift er den første og eneste afgjørende christelige Troeslære«. — I Forbindelse hermed stod aabenbart den Forhandling om »Skriftens Stilling i Guds Riges Huusholdning«, som Christiani indledede paa det udvidede Landemode i Viborg samme Aar (14/7). ²²⁾

²¹⁾ smst. Sp. 347, 349, 354. — Ang. Ordinationstalens øvr. Modtagelse se smst. Nr. 23 (^{31/5}) Sp. 362 flg. (Fr. Helveg: Biskop Martensens Præstevielles-Tale . . .). — Chr. M. Kragballe: Skriftilbedernes nye Indskydelser i Modsætning til den oldchristelige, som var fra Begyndelsen. Kbh. 1863. — smlg. Rec. Evang. Ugeskr. smst. p. 383. — ²²⁾ Breve ^{18/7}—^{29/7} 1863 mellem Laub og Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 136, 134—135, 135—136. — Dsk. Kirketid. smst. Nr. 21 (^{17/5}) Sp. 330 flg. (Skriftens Myndighed). (NB. Sp. 331, 332). — Evang. Ugeskr.

Martensen var »aldeles tilfreds« med Christianis retrakterende Erklæring, hvormed Inspirationsstriden kunde betragtes som afsluttet; men for Bispen stod dog »de andre store og gamle Punkter tilbage: Ordet af Herrens egen Mund, Skriftens skjæve Stilling til Symbolet, Gudsordet til os«. Skønt disse Punkter ofte var blevet drøftet, »troede« han dog, at »man uden at skye Gjentagelsen bør tage dem op paany, thi Eensidigheden bliver dog crassere og crassere. Grundtvigs Artikel om Lysordet og Livsordet synes at opfordre dertil«. Yderligere er Martensen vel ogsaa blevet tilskyndet af Biskop Laubs Meddelelse om særlig Ungdommens usikre Holdning i Spørgsmaalet om Forholdet mellem Skriften og Kirkens Bekendelse.²³⁾ Under det skærpede Modsætningsforhold mellem Grundtvigianismen og Skriftteologerne — »de grundtvigianske Paastande begyndte igjen at reise Hovedet saa høit« om Sommeren — gik Martensen da igang med at forfatte en større litterær Gendrivelse af »den kirkelige Anskuelse«; det meste deraf udarbejdede han under et Landophold i Eftersommeren, han skrev i en »god Stemning«, i hvilken han »udelukkende kunde lade Ideen raade«, og skrev saa populært som muligt, for at Gendrivelsen kunde trænge ind i Menighederne. I Begyndelsen af Oktober 1863 kunde han da udsende sit Lejlighedsskrift: »*Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme*« (Kbh.), et Skrift der var forfattet »for Sagens Skyld og for efter Evne at bidrage til Luftens Renselse, da denne i den senere Tid har været og er trykkende«. ²⁴⁾

²⁵⁾ Det var Martensens H e n s i g t i dette snart hierarkisk myndige, snart snertende ironiske Skrift »nærmest« at levere »et Forsvar imod den Dadel«, som han fandt i Grundtvigs Forbavelse i den ovennævnte Artikel. For »det fortjener vistnok alvorlig Dadel, gennem en heel Menneskealder ikke at have kunnet fatte en høivigtig kirkelig Oplysning, naar der med det Samme med Rette kan paa-staaes, at denne i sig selv er aldeles fattelig og indlysende, ja et Lys,

2 Rk. Bd. 10 1863 Nr. 42—43 (⁹/₁₀—¹⁰/₁₀) p. 241 flg., 257 flg. (Landemod. i Viborg. Efter Synodal-Acten). — smlg. Dsk. Kirketid. smst. Nr. 46—47 (⁸/₁₁—¹⁰/₁₁) Sp. 744 flg., 753 flg. (Viborg Landemode). — ²³⁾ Breve ²⁰/₇—¹¹/₉ 1863 mellem Martensen og Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 136, 137, jvf. 142. — smlg. M: Levnet III p. 70. — s. F.: Til Forsvar . . . p. 5—7, 1—2. — ²⁴⁾ Breve ¹⁰/₁₀—⁴/₁₁ 1863 mellem Martensen og Laub, M-L. Brev Bd 2 p. 142—143, 144, 138. — Brev ⁸/₁ 1864 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 5. — M: Levnet III p. 70. — s. F.: Til Forsvar . . . p. 3—5, 39, 109—110 (Det tilspidsede Modsætningsforh.). — ²⁵⁾ smlg. til det flg. H. Martensen: Katholicisme og Protestantisme. Kbh. 1874 p. 161 flg., hvor de samme Tanker gøres gældende i koncentreret Form paa en frisk og oprindelig Maade. —

som Herren selv har tændt i sin Menighed«. ²⁶⁾ Den kritiske Vurdering, som Martensen giver af »den udprægede Grundtvigianisme« som teologisk Fænomen, bygger ikke alene paa Grundtvigs før-omtalte Artikel om »Lys-Ordet og Livs-Ordet«, men paa »en Mangfoldighed af Udtalelser« dels fra Grundtvigs Forfatterskab, dels fra hans Disciple. ²⁷⁾ Af Hensyn til den følgende Redegørelse vil det være formaalstjenligt at give en kortfattet Fremstilling af den fuldt udviklede Grundtvigianisme, som Martensen har for Øje.

Det skyldes i sidste Instans Grundtvigs »mageløse Opdagelse«, at til den af Herren i de 40 Dage mellem Opstandelsen og Himmelfarten indstiftede Daab hører dels Daabsbefalingen (Mt. 28), dels »Daabspagten«, d. v. s. den apostolske Trosbekendelse (med Forsagelsen) i dens nuværende Formulering. Beviset herfor fører Grundtvigianismen, idet den gaar ud fra et kirkeligt Enhedsbegreb: Med Troen paa een, hellig, almindelig Kirke er givet Fastholdelsen af een Tro og een Daab som af een Herre. Uadskillelig fra Tro og Daab er Trosbekendelsen med Daabs- og dermed Salighedsvilkaarene, forplantet mundtligt ned gennem Tiderne, ganske uafhængig af den en Menneskealder efter Kirkens Stiftelse fremkomne hellige Skrift. Med Troen paa den af Herren indstiftede Daab som Salighedsmiddel er givet Troen paa disse Salighedsvilkaars Fastsættelse af Kristus selv, uforandrede gennem Fortiden og uforanderlige for Fremtiden, saa at Kæden kun saaledes kan være ubrudt med den første apostolske Menigheds Trosbekendelse. Trods alle menneskelige Forvanskninger og Frafald kan derfor den af Herren givne Trosbekendelse aldrig være saaledes forsvundet fra Menigheden, at der ikke har været et eller andet Tidspunkt, hvor den ikke har lydt uforvansket et eller andet Sted i Kristenheden. ²⁸⁾

Daabsord og Daabspagt er som »et levende Ord, et Lysord og et Livsord« mundtligt blevet forplantet fra Slægt til Slægt. Trosbekendelsen er jo Grundvolden for den kristelige Menighed — den opstandne er nemlig i levende Nærværelse i sin Kirke og i sit eget levende »Mundsord« i Sakramenterne —, hvorimod Skriften som »det døde Ord« er forfattet bagefter og kan ikke være Grundvold. ²⁹⁾ Daabsbekendelsen er som »Herrens eget Mundsord« Grundlov for Kirken og Norm for Skrifffortolkningen. Af denne »mageløse Op-

²⁶⁾ Til Forsvar ... p. 2—3, jvf. 109. — ²⁷⁾ smst. p. 9, 25; jvf. 30, 45, 50. —

²⁸⁾ p. 26—27. — ²⁹⁾ p. 11, 26—27, 54. —

dagelse« af det apostolske Symbol skal følge en »fuldstændig Udfrielse fra Skriftklogskabens Pavedom«, ³⁰⁾ idet dels Menigheden er henvist til at »øse« Kristendom af sin Trosbekendelse og Daab, men ikke af Skriften, hvilken vel er nødvendig og uundværlig for Skolen, blot ikke for Kirken, der som saadan er uafhængig af Skriften; denne er da mere for Lærerne (d. v. s. Præsterne) end for de menige Kristne (Lægfolket). ³¹⁾ Dels er de »skriftkloge« bundet til Trosbekendelsen som Fortolkningsprincip. ³²⁾

Grundtvigianismen bestrider saaledes den reformatoriske Grund-sætning om Skriftprincippet i Betragtning dels af Fædrene i 2.—3. Aarhundrede, der ikke nærmest paaberaabte sig Skriften, men en fra Apostlene stammende mundtlig Overlevering som »regula fidei«, dels af Skriften, der hverken kan »forklare« eller »forsvare« sig selv. Grundtvigianismen sætter altsaa istedetfor Reformationens Skrift-princip det apostolske Symbol som Trosregel og ufejlbar Fortolk-ningsregel. ³³⁾ Med Trosbekendelsen er fremdeles givet dels den størst mulige Frihed i Kirke og Teologi, idet alt, hvad der ligger udenfor Trosbekendelsen, hvortil de Kristne alene er bundet, kan betragtes som »aabne Spørgsmaal«; ³⁴⁾ dels Foreningspunktet for alle kristelige Konfessioner. Herrens Mundsord er jo til dem alle, vi døbes jo ej heller til en Partikularkirke, men til den hellige, alminde-lige Kirke, om hvis Komme Grundtvigianismen som profetisk Ret-ning varsler, hvorimod de konfessionelle Forskelle betragtes som det underordnede. ³⁵⁾

Det er altsaa denne fuldt udfoldede Grundtvigianisme, som Mar-tensen gør til Genstand for en kritisk teologisk Vur-dering. Skønt Martensen fuldtud indrømmer Trosbekendelsens Betydning som »kirkeligt Fællesmærke for Christi Bekjendere«, som »en høivigtig kirkelig Veiviser, en Troesviser, der siger os de Punc-ter, hvorpaa det i Christendommen væsentligt kommer an, om hvilke Puncter vi isærdeleshed skulle søge Oplysning i den hellige Skrift«;

³⁰⁾ p. 12, jvf. 8, 70. — ³¹⁾ p. 12, 60. — ³²⁾ p. 12. — ³³⁾ p. 63, 27, 66, 74. —

³⁴⁾ p. 12—13. — Saaledes søger Grundtvigianismen at løse Skriftprincipets Vanskeligheder ved at skelne mellem (p. d. e. S.) det almenkirkelige som det egentlig kirkelige, der omfatter Sakramenterne med Indstiftelsesord og Daabs-bekendelse foruden Fadervor og Fredlysning, og om hvilket alle Kristne maa være enige, og (p. d. a. S.) det individuelle, der henhører til de aabne og blotte Oplysningsspørgsmaal, som alene vedkommer Skole og Teologi. Hermed skal der efter Grundtvigianismen indtræde et »stort kirkehistorisk Vendepunct« i Kirkens Udvikling med et nyt Forhold mellem Kirke og Skole (p. 77). —

³⁵⁾ p. 12—13, 83, 91. —

skønt han i Grundtvigianismen, som den fremtræder i Livet, erkender et »Ferment«, »Elementer«, som »i Sandhed ere ægte, og som han og Mange med ham med Glæde og Taknemlighed have søgt at nytte«, omend han ikke i denne Retning kan erkende »noget nyt kirkeligt Princip, det vil sige, et nyt Første, hvoraf en Mangfoldighed af frugtbare Følger kan fremvoxe«; trods alt dette nærer Martensen dog saa mange og saa grundede Betæneligheder, at han »gennem en heel Menneskealder« ikke har kunnet slutte sig til Grundtvigianismen. ³⁶⁾

Allerede med Hensyn til *Æ g t h e d e n* i den »saakaldte kirkelige Anskuelse« nærer Martensen sine Tvivl. Hvad den »mageløse Opdagelse« angaar, gives der i en vis Betydning og med visse Restriktioner en »Grundtvigianisme før Grundtvig«, idet allerede Lessing udviklede en Anskuelse, der, hvis han havde levet i Nutiden, vilde have paadraget ham Navn af »Grundtvigianer«. Med al Anerkendelse af Grundtvigs »Originalitet« hælder Martensen dog nærmest til den Opfattelse, at selvom »Ideen eller Grundtanken væsentligt er Lessings, kan Grundtvig jo muligen først have givet denne Tanke den rette Kraft«. Ihvertfald har Lessings Anskuelse »uomtvisteligt Førstefødselsretten« og var virkelig i sin Tid »mageløs«, altsaa enestaaende, hvad den Grundtvigske Anskuelse følgelig ikke som paa- staaet kan siges at være. ³⁷⁾

B e v i s e t for Grundtvigianismen er ikke det egentlig historiske, men den postulerende Konstruktion a priori, d. v. s. »en Tankebevægelse, ved hvilken man uafhængigt af Erfaring afgjør hvad der nødvendigt maa være, eller hvorledes Virkeligheden maa være beskaffen, naar den skal være en fornuftig Virkelighed«. ³⁸⁾ Ganske vist holder denne Slutningsmaade fra Nødvendighed til Virkelighed ogsaa Stik med Virkeligheden, naar blot Forudsætningerne er rigtige, og der ikke udledes mere end nødvendigt. ³⁹⁾ Skønt det sikreste dog nu engang er ikke »selv at bestemme, hvad Herren nødvendigt maa have gjort eller umuligt kan have undladt, men samvittighedsfuldt at spørge, hvad han i Virkeligheden har gjort«, ⁴⁰⁾ saa har Grundtvigianismen ikke destomindre indladt sig paa en saadan »constructio a priori«, der i historisk Henseende i Almindelighed er saare tvivlsom; de historiske Kendsgerninger staar »saa haardt« den kirkelige Anskuelse imod; meget i Ny Testament og Kirkehistorien vilde

³⁶⁾ p. 2, 32, 74, jvf. 102; 91, 90, jvf. 109—110. — ³⁷⁾ p. 90, 13, 18, 24—25. — ³⁸⁾ p. 23. — ³⁹⁾ p. 28. — ⁴⁰⁾ p. 24. —

se ganske anderledes ud, dersom den grundtvigianske Teori om Trosbekendelsens Oprindelse var sand. ⁴¹⁾

Men denne Teori medfører i Særdeleshed i praktisk Henseende det »saare Betænelige«, at man ved at ophøje Bekendelsens Ord som Kirkeord til et Herre-Ord, et Sakramentord indfører »et heelt nyt Begreb om hvad der hører til en Daab efter Herrens Indstiftelse, og dermed ogsaa et heelt nyt Begreb om, hvad der hører til en gyldig Daab«. ⁴²⁾ Den historiske Vildfarelse bliver til en »udpræget« dogmatisk Vildfarelse, der kulminerer i at gøre Trosbekendelsen til »selve Daabens Substans«. Dette medfører imidlertid »en saa tung Byrde af Conseqventser«, idet man jo dermed forpligter »de Troende til at antage en blot og bar Menneskelærdom om Daabens Indstiftelse . . . som en ny Opdagelse af et Herrens Ord og en Herrens Befaling, hvorunder de Troende ubetinget skulle bøie sig. Det Betænelige er fremdeles, at denne Lære fører til en Forkastelsesdom over hele Samfund og erklærer en stor Mangfoldighed af Daabs-handlinger for ugyldige«. ⁴³⁾ Heroverfor gælder dog efter Martensen kun et Enten—Eller: » . . . enten er den Grundtvigske Lære om Daaben efter Herrens Indstiftelse begrundet og den kirkelige Forkastelsesdom er dermed udtalt over hine Samfund, der have lemlæstet Herrens Indstiftelse, og hele den christelige Kirke bør fra nu af rette sig efter den Grundtvigske Opdagelse; eller den Grundtvigske Lære er i dette Stykke ubegrundet og maa, jo mere absolutistisk den i den senere og seneste Tid er optraadt, tilbagevises som et misvisende Menneskepaafund, et »kirkeligt Magtsprog bygget paa Sand««. ⁴⁴⁾ Det er dette Problem om det ny Begreb om Daabens Indstiftelse og Konsekvenserne deraf, som Martensen først og fremmest ønsker drøftet i Striden om Grundtvigianismen. ⁴⁵⁾

Grundtvigianismens Forsyndelse med Hensyn til Anvendelsen af constructio a priori finder fremdeles sit principielle Udtryk deri, at den kirkelige Anskuelse ikke vil nøjes med Begrebet om den væsentlige Enhed i Kirke, Tro og Daab, men tværtimod fastholder Paastanden om symbolum apostolicum som den for Kirken fuldstændigt formulerede og gennem Tiderne uforandret bevarede Bekendelse, imod hvilket baade Nødvendigheden og Virkeligheden taler. ⁴⁶⁾ Hvorfor skulde det være nødvendigt, dels at Troen til alle Tider maa have været formuleret i de samme Ord, for

⁴¹⁾ p. 44, 39. — ⁴²⁾ p. 49, 53. — ⁴³⁾ p. 50. — ⁴⁴⁾ p. 52. — ⁴⁵⁾ p. 53. —

⁴⁶⁾ p. 29—30. —

at Troen kunde være den samme, dels at Kristus selv maa have givet Apostlene »et bestemt formuleret Indbegreb af Salighedsvilkaar«, han der jo kun betragter Tro paa ham selv som Frelsesbetingelse? ⁴⁷⁾ Derimod indses det at være en Nødvendighed for Oldkirken at opstille en Trosbekendelse, der først og fremmest kunde tjene som en kristen Samfundsbekendelse i en hedensk og jødisk Verden. ⁴⁸⁾

Ej heller kan Martensen indrømme Nødvendigheden af, at Symbolet som saadant nødvendigt maa udtale »Hvad og Hvormeget« der skal tros til Salighed. ⁴⁹⁾ Der knytter sig i det hele taget en dobbelt Misvisning til Grundtvigianismens Tale om Daabspagten; dels er det misvisende »saa godt som udelukkende at lade Daabsbekjendelsen være Daabspagten, da den dog kun er Kirkens Vidnesbyrd om en Deel deri, nemlig om Forpligtelsens Moment i Pagten som den ogsaa er den vordende Christens Tilslutning til dette Vidnesbyrd. Men Daabspagten er først og fremmest en Naadepagt som Herren slutter med os, idet han i nedstigende Kjærlighed forbinder sig med os og optager os i sit Samfund«. ⁵⁰⁾ Dels er det misvisende at opfatte Daabsbekendelsen »c o n t r a c t m æ s s i g« som en »Forpligtelse til et vist Indbegreb af Sætninger« istedetfor som en Forpligtelse til Daabens Stifter. ⁵¹⁾ Man forveksler her den saliggørende Tro med dens »Afskygning i Symbolet«; der stilles jo saaledes Spørgsmaal om det kvantitative: hvad og hvormeget skal der tros til Salighed? men ikke om det kvalitative: hvorledes der skal tros? »Men til den saliggørende Tro hører dog sandelig ogsaa Troens Hvorledes eller dens Qvalitet og ikke blot den Qvantitet af Sætninger, hvori den udtales«. ⁵²⁾ »»Ingen bliver salig ved et blot Hvad og Hvormeget«, naar dette ikke optages i det væsentlige Hvorledes«. ⁵³⁾

Opfattes Trosbekendelsen som en kvantitativ Bestemmelse af den saliggørende Tro, indeholder den baade for meget og for lidt. P. d. e. S. indeholder den for meget, forsaavidt som der til det kristelige Liv kun behøves »Livsprincipet«, »det første absolute Punct«, hvorfra det religiøse Liv udvikler sig individuelt forskelligt for hver Kristen som »et levende Lem af Christi Menighed«. ⁵⁴⁾ »Saasandt som Christendommen er et Liv, saasandt maa ogsaa Livsprincipet kunne være tilstede, uden at det er udfoldet i den hele Forgrening af Troens Led, saasandt maa der ogsaa kunne skjelnes mellem den ikke udviklede, ikke udfoldede Tro, der dog har det som

⁴⁷⁾ p. 30. — ⁴⁸⁾ p. 31, 32. — ⁴⁹⁾ p. 32. — ⁵⁰⁾ p. 32—33. — ⁵¹⁾ p. 33, 34. — ⁵²⁾ p. 33. — ⁵³⁾ p. 34. — ⁵⁴⁾ p. 36. —

er Hjertepunctet i Troen, og den udfoldede Tro«. ⁵⁵⁾ P. d. a. S. rummer Trosbekendelsen for lidet, idet man forgæves søger Oplysning her om en Række Punkter som f. Ex. om Forsoning, Retfærdiggørelse, Daab som Genfødelsens Bad, Kristi Efterfølgelse o. s. v., Punkter der er nødvendige for Salighedsudviklingen. ⁵⁶⁾ Der kan i det hele taget ikke gives et kvantitativt Svar paa Spørgsmaalet: Hvor meget skal der tros til Salighed? fordi det simpelthen er umuligt at drage en absolut Grænse mellem det væsentlige og det uvæsentlige. Grænsen herimellem er flydende, fordi der ikke »gives nogen christelig Troessætning, der i sig selv er et absolut Adiaphoron eller er absolut ligegyldig for Saliggjørelsen«. ⁵⁷⁾ Der kan ikke »under Mangfoldighedens, men kun under Eenhedens Synspunct« gives det absolute Svar: Kristus selv er det ubetinget væsentlige. ⁵⁸⁾

Som nævnt sætter Grundtvigianismen et skarpt Skel mellem det mundtlige, levende og det skrevne, døde Guds Ord. Dersom denne Paastand om Skriften som det døde Ord skal tages bogstaveligt, er den efter Martensen selv »en død og aandsfornægtende Paastand«, saavist som Aanden fremkalder Lys- og Livsvirkninger baade gennem »Lydordet« og »Bogstavskriften«; skønt der i begge Tilfælde er Tale om det samme Ord, der under de nødvendige Betingelser udfolder den samme »Livskraft«, er der dog Forskel i Virkemaaden. Hvor Ordet p. d. e. S. som »Aandens umiddelbare Yttring« har Førstefødselsretten fremfor Skriften, hvorigennem Aanden kun middelbart ytrer sig, har Skriften p. d. a. S. det Fortrin som »skriftligt Aabenbaringsdocument« at bevare (»conservere«) den mundtlige Overlevering uforvansket. ⁵⁹⁾ I Kraft af sin »conservative Charakteer« er Skriften da Norm og Regel for Tro og Kirke. ⁶⁰⁾ »Skjøndt Kirken ikke er skabt ved Skriften, er Skriften dog det nødvendige Naademiddel til Kirkens Opholdelse i den sande Gudsdyrkelse og i den sunde Udvikling«. ⁶¹⁾

Martensen fastholder saaledes det reformatoriske Skriftprincip i Modsætning til Grundtvigianismen, der kun erkender Skriftens Nødvendighed og Uundværlighed for Skolen, men ikke for Kirken, der som saadan er uafhængig af Skriften. ⁶²⁾ Hvor »gavnligt« det nu end kan være, siger Martensen, at skelne mellem Kirke og Skole, Religion og Teologi, saa har »ethvert religiøst og kirkeligt Anliggende« dog ogsaa et Berøringspunkt med Skolen; Kristen-

⁵⁵⁾ p. 34. — ⁵⁶⁾ p. 37, 31. — ⁵⁷⁾ p. 38. — ⁵⁸⁾ smst. jvf. 41. — ⁵⁹⁾ p. 54—55, 57. — ⁶⁰⁾ p. 57. — ⁶¹⁾ p. 58—59, 60. — ⁶²⁾ p. 58—60. —

dommen er jo ikke begrænset til Følelsen, men omfatter tillige Tanken; det er derfor ugørligt at drage »en absolut Grændse« mellem de nævnte Omraader. ⁶³⁾ — Ej heller Grundtvigs dobbelte Begrundelse for sit Traditionalprincip i Modsætning til det protestantiske Formalprincip holder Stik. At Fædrene i 2.—3. Aarhundrede især paaberaabte sig »regula fidei« er rigtignok; men hertil maa dog bemærkes, at dels falder Trosregel og Daabsbekendelse ikke uden videre sammen, dels maa der, selv naar Daabsbekendelsen kaldes Trosregel, skelnes mellem »regula fidei« i videre og snevrere Forstand. Nu lod det sig ganske vist gøre i Oldkirkens første Tid at paaberaabe sig en mundtlig Tradition som Norm for Kristendommen uafhængig af Skriften af den simple Grund, at hin Tid stod den apostolske Periode saa nær. Men det stiller sig anderledes i den følgende Tidsalder, hvor Kirken i voxende Afstand fra Aposteltiden og under Fare for Traditionens Forvanskning trænger til Skriften som »det fuldgyldige og fuldstændige Aabenbaringsdocument« og som Trosregel. Det er derfor ugørligt, som Grundtvigianismen vil, i Forholdet mellem Tradition og Skrift at gaa tilbage til de første oldkatolske Menigheders Standpunkt og saaledes »skrue Historien tilbage«. ⁶⁴⁾

At Skriften ikke kan forklare og forsvare sig selv, at den ikke er tydelig og tilstrækkelig til at være Trosregel, er en Paastand, der kun vilde være sand, dersom »det frie, mundtlige Vidnesbyrd om Christendommen var forstummet, og dersom der ikke var en christelig Kirke og en Aand, der veileder os til Skriftens Forstaaelse, ligesom den samme Aand veileder os til Symbolets Forstaaelse«. ⁶⁵⁾ Den lutherske Reformation skal ganske vist fortsættes, men ikke »gjøres om«, saalidt som de reformatoriske Principer skal forandres. ⁶⁶⁾ Grundtvigianismen betragter det apostolske Symbol som Tros- og Fortolkningsregel; men dertil er Symbolet aldeles uskikket, da det selv trænger til Fortolkning. Nej, Grundtvigianismen holder ikke sit Løfte om at befri os fra »det exegetiske Pavedom«, da den selv »saa at sige sidder midt deri. Thi vel har den gjort en Begyndelse til at bryde med Skriftprincipet og at sætte Traditionsprincipet i Gang; men da dens Tradition har et saa ringe Omfang, nødes den, for at forstaae sin Tradition, ideligt til at søge Oplysning i Skriften, hvorved da den individuelle Skriffortolkning kommer i fuld Gang«. ⁶⁷⁾

⁶³⁾ p. 61. — ⁶⁴⁾ p. 63—66. — ⁶⁵⁾ p. 69, jvf. 66, 70. — ⁶⁶⁾ p. 73, jvf. 81. — ⁶⁷⁾ p. 76. —

Martensen formaar heller ikke at dele den Forventning, som Grundtvigianismen nærer til sit Skel mellem det almenkirkelige og det individuelle, hvormed »det store kirkehistoriske Vendepunct« skal indtræde. Tværtimod finder han, at der herved sker et Brud med Kirkens foregaaende Udvikling, forsaavidt man mener »ved en Overspringen af hele den mellemliggende Udvikling at kunne nybygge den hellige almindelige Kirke ved den nye Opdagelse af Herrens levende Ord ved Sacramenterne«. ⁶⁸⁾ Men herved overser Grundtvigianismen, at det netop er den kirkehistoriske Udviklings Betydning i Liv og Lære at være »den store Tilegnelsesproces af den christelige Aabenbaring«, af Troens »almeengyldige Hvorledes«, der er uløseligt forbundet med Troens »almeengyldige Hvad og Hvormeget«. ⁶⁹⁾ Men den Grundtvigske Retning er i den Henseende hildet i en skæbnsvanger Illusion. »Naar man saaledes mener, at kunne afgjøre Alt hvad der for Kirken er nødvendigt ved den ufortolkede Daabspagt, lader man uændset, at ikke blot de religiøse Tvistepuncter, der fremkaldte det nicæniske og athanasianske Symbol, men ogsaa de store Stridsspørgsmaal mellem Katholicismen og Protestantismen alle tilsammen slumre i Daabsbekjendelsen«. ⁷⁰⁾ Men Udviklingen forbyder at bryde den »kirkehistoriske Continuitet« og som Grundtvigianismen at sætte sit kirkehistoriske Fremskridt i en umiddelbar Tilbagevendende til det oldkatolske Stade paa Irenæus' Tid. Man gør sig her skyldig i en »falsk Umiddelbarhed«, ⁷¹⁾ der iøvrigt giver sig prægnante Udslag dels i Grundtvigianismens Omtale af den hellige, almindelige Kirke — som om denne lod sig til egne uden gennem »Confessionernes Mellemlid« —, dels i de improviserede Oplysninger, der fra Tid til anden fremsættes af den Grundtvigske Retnings Tilhængere. ⁷²⁾

Naar Grundtvigianismen betragter sig selv som en profetisk Retning i Kirken, kan det indrømmes i en særegen Betydning og med visse Begrænsninger. Det profetiske gælder selvfølgelig først og fremmest Grundtvig, der dog hverken tør henregnes til den kanoniske eller den falske Profeti, men til en »Mellembestemmelse« i Begrebet det profetiske, d. v. s. en Profeti, der »skjøndt ikke canonisk

⁶⁸⁾ p. 78. — ⁶⁹⁾ p. 79. — ⁷⁰⁾ p. 80, jvf. 85. — ⁷¹⁾ p. 82. —

⁷²⁾ p. 83, 84. — Til saadanne Improvisationer hører endog flg. Verslinjer af Grundtvig: »Kun ved Badet og ved Bordet / Hører vi Guds Ord til os«. (Dsk. Kirketid. 1863 Nr. 22 (24/6) Sp. 345). Imod dette »kun« protesterer Martensen, idet det gør Kirken til en Sakramentkirke og afkræfter Ordet som Salighedsmiddel. (Til Forsvar . . . p. 87, 90). —

og ikke inspireret i strengeste Forstand, dog fremgaaer af en høiere Beaandelse og kan indeholde store Sandhedselementer, men som ikke har overvundet Gjæringen, i hvilken det Guddommelige og det Mennekkelige, det Hellige og Verdslige, det Aandelige og Naturlige, mere eller mindre ere i uklar Blanding«. ⁷³⁾ Men til det ejendommelige for den Grundtvigske Profeti hører tillige, at Grundtvig ikke saa meget er begavet med det profetiske Blik for Fremtiden som for Fortiden, »for de første Ting og for de nye Begyndelser i Historien, Blikket for de aandelige Sædekorn i Tiden, for de fremvældende Kilder, der kunne blive til historiske Strømme. I dette, hvis dybere Betydning er skjult for Mængdens Blik, ja hvis Tilværelse meget ofte bliver aldeles uændset, seer det profetiske Øie Fremtiden, »det Uvordne««. ⁷⁴⁾

Karakteristik. — Islæt.

Martensen viste uomtvisteligt i dette Lejlighedsskrift »en oprigtig og levende Anerkjendelse« baade af Grundtvigs Betydning, selvom han ikke formaaede at se den i samme Lys som dennes Tilhængere, og af det apostolske Symbols Værdi. Ja, i Martensens Tale om Aand og Ord genkendes et Grundtvigsk I s l æ t: Aanden som Livsmagten, der ytrer sig først og fremmest gennem Kraftens levende Ord. ⁷⁵⁾ Men hvor Grundtvigianismen fører til Brud med den evangelisk-lutherske Grundanskuelse, bryder Martensen med Grundtvigianismen, idet han urokkeligt fastholder de protestantiske Principer. Han har fra sine første Skridt paa Forfatterbanen taget Afstand fra »Grundtvigs bekjendte Anskuelse«, forsigtigt 1834, bestemt 1843, udførligt 1849, men fyldigst 1863, hvor man iøvrigt genkender Vurderingen fra 1849. ⁷⁶⁾ Der er saaledes paa dette Punkt fuld Kontinuitet i hans U d v i k l i n g. Det omhandlede Skrift er tillige paa en Række andre Punkter et levende Vidnesbyrd om Martensens teologiske og personlige Udvikling siden 1849—50 (»Den chr. Dogmatik« og »Dogmatiske Oplysninger«). Man sporer saaledes en

⁷³⁾ smst. p. 92. — ⁷⁴⁾ p. 94, jvf. 102. — ⁷⁵⁾ Til Forsvar... p. 54 flg. (NB. 54, 55, 58). — jvf. N. F. S. Grundtvigs Ud v. Skr. (v. H. Begtrup) Bd. 5 Kbh. 1907 p. 376 flg. (Nordens Mythologi 1832 p. 427, 419—421, 444, 445; jvf. 411, 426, 503). — jvf. F. Rønning: Grundtvig Bd. 4, 2 p. 188—190. — s. F.: N. F. S. Grundtvig som Tænkter. Kbh. 1927 p. 182—185. — jvf. nærv. Afh. p. 51. — ⁷⁶⁾ smst. p. 72, 229. — H. Martensen: D. chr. Daab. Kbh. 1843 p. 78, 76. —

hidtil i hans teologiske Forfatterskab ukendt Sans for det psykologiske — saaledes i hans mesterlige Karakteristik af Grundtvig —, endvidere for Virkeligheden og et fast Greb om Realiteterne baade i Fortid (Historien) og Nutid (det Grundtvigske Problem).⁷⁷⁾ Han har levet sig dybere ind i Kirke- og Menighedsliv, hans lutherske Kristendomssyn er blevet afklaret og skarpere; der er kommet noget oprindeligt og frisk dels over hans Luther-Betragtning — i 1849 havde han mere Luther-Interesse, nu tillige noget af en Luther-Begejstring —, dels over hans Skildring af Aand og Ord.⁷⁸⁾

Modtagelsen.

Ny Fase i Striden mellem Skrifteologerne og Grundtvigianerne.

Det Martensenske Skrift bidrog — dels i sig selv, dels ved det »heldige Sammentræf« at udkomme samtidig med H. N. Clausens »Skriftordet og det levende Ord« — overordentlig meget til, at »den grundtvigianske Kamp ... begyndte at vække en saa levende og almindelig Interesse«, ligesom det fremkaldte en hidsig Polemik fra Grundtvigsk Hold. Men de fædrelandske Begivenheder trængte dog naturligt nok den vakte Interesse tilbage, og Polemiken forstummede snart efter under den anden slesvigske Krig.⁷⁹⁾ Men Tiden, inden Krigsuevejret brød løs, var aabenbart særdeles gunstig for Martensens Lejlighedsskrift, det blev strax udsolgt og naaede endog 5 Oplag inden Aarets Udgang,⁸⁰⁾ ja, selv fra Grundtvigsk Side indrømmede man, at »den hele Læseverden paa en paafaldende Maade« tilkendte Martensen og ligeledes Clausen »Kampprisen«. ⁸¹⁾ Det Martensenske Arbejde blev læst for Fornøjelsens og Nyttens Skyld blandt Skrifteologerne, men til Forargelse og Forstokkelse blandt Grundt-

⁷⁷⁾ Til Forsvar ... p. 91 flg., 24, 49, 105—106, 105—108. — ⁷⁸⁾ smst. p. 21, 22, 36 (Kirke-Menighed), 20—21, 57 (Skriften s. Aabenbaringsdokument), 81, jvf. 73 (»Reformationens Principer ... have visselig Muligheden til at optage alt Christeligt«), 35, 107 (Luther); ang. Ord og Aand se ovenfor. — ⁷⁹⁾ H. N. Clausen: Optegnelser p. 487—488. — Brev ^{27/11} 1863 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 147. — Brev ^{8/1} 1864 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 6. — M: Levnet III p. 71. — ⁸⁰⁾ Julius M: p. 9 (6 Opl. 1874). — Ang. svensk Oversætt. smst. — M: Levnet III smst. (Oplagenes Antal er rigtigt, men ikke Tidspunktet derfor). — En lignende Rift (5 Opl.) var der om Clausens Skrift (H. N. Clausen: anf. V. p. 488). — Illustr. Tid. 1863 Bd. 5 Nr. 212 (^{18/10}) p. 24. — Evang. Ugeskr. anf. Bd. Nr. 48 (^{20/11}) p. 351. — ⁸¹⁾ L. Helveg: Om Grundtvigs sære Indfald. Odense 1864 p. 3. —

vigianerne. Det blev hos de førstnævnte betragtet som et »Hovedværk« af »indgribende« og »blivende« Betydning, det »forløsende Ord« paa den »Gaade«, som det Grundtvigske Fænomen havde været i en Menneskealder; det var en »Fordømmelsesdom over den hele grundtvigianske Theorie«. Martensen havde godtgjort, at »det Lys, der for Grundtvig var klart som Solen, i Virkeligheden kun var en vildledende, faretruende Lygtemand«. ⁸²⁾ Men det var ganske andre Toner, der lød fra Grundtvigianernes Kor, hvor Martensens Forsvarsskrift virkede som et Fejdeskrift, der iøvrigt bragte Striden ind i en ny Fase: mens Debatten før dette drejede sig om Inspirationsproblemet, blev den efter dette koncentreret om Kærnen i den kirkelige Anskuelse. Martensen havde ikke gjort sig nogensomhelst Forventning om, at det skulde være muligt at naa til Forstaaelse med Modparten »for Tiden« — omend nok »med Tiden«, og deri gjorde han klogt. ⁸³⁾

Grundtvig besvarede, sin poetiske Genius tro, det Martensenske Skrift med tre Digte i »Dansk Kirketidende«: »Livet og Dogmatiken«, »Guds »Hvad« og »Hvorledes«« og »Livsordet til os af Jesu Mund«. ⁸⁴⁾ En anonym Indsender i »Berl. Tidende« fandt, at det vidnede enten om »Ligegyldighed« eller »Ringagt« fra Grundtvigs Side, dersom han nøjedes med de tre Digte istedetfor et virkeligt Svar paa Martensens Indlæg, hvorpaa saavel denne som Menigheden havde Krav. Grunde bør mødes med Grunde! ⁸⁵⁾ Men Grundtvig afviste pure den anonyme Røst, der ikke havde fattet hans »virkelige Stilling« til »Flyveskriftet«. ⁸⁶⁾ Hvor klart det end var,

⁸²⁾ Brev ^{28/10} 1863 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 139. — Illustr. Tid. smst. — »Dagbladet« 1863 Nr. 270 (^{17/11}). — »Fædrelandet« 1863 Nr. 240 (^{15/10}). — »Berl. Tid.« 1863 Nr. 247 (^{22/10}). — Evang. Ugeskr. smst. Nr. 46 (^{6/11}) p. 305 flg., NB. 306 (J. R. Stockholms Rec.). — ⁸³⁾ H. Martensen: Til Forsvar . . . p. 4, 39. — ⁸⁴⁾ Dsk. Kirketid. anf. Aarg. Nr. 44 (^{25/10}) Sp. 701 flg. — ⁸⁵⁾ »Berl. Tid.« 1863 Nr. 253 (^{29/10}) Mrk. X. —

⁸⁶⁾ smst. Nr. 258 (^{4/11}). — Grundtvig paaberaabte sig i sin Avisartikel bl. a. sin »Navnkundighed«. »Martensen«, skriver han, »gjør et fjendtligt Angreb paa mig, mit Skjaldskab, min Betænksomhed, min Lærdom og Skriftkdogskab, min Styrke i Modersmaalet og hele min offentlige Virksomhed gjennem et halvt Aarhundrede, og det altsammen i en meget stakaandet og haltende, men derfor ikke desmindre fornem og storladende Recension over »Grundtvig og Grundtvigianismen«, hvor han slet ikke indlader sig paa nogen Gjendrivelse af de Grunde jeg lige fra »Theologisk Maanedsskrift« til »Kirkelig Samler« paa Prent med al Flid har givet for min Synsmaade og min Forkyndelse af Christi Evangelium, men udspiler kun, som han mener, mine og Grundtvigianismens Indvolde for Læsernes Øjne, ham selv og andre til Skræk og Advarsel, da maa

at Grundtvig »nu for Alvor var bleven vred«, følte Martensen sig dog forstaaeligt nok ligesaalidt tilfredsstillet ved Avisrepliken som tiltalt af hans »rimede Prosa« i »Dansk Kirketidende«. Personligt resulterede Striden i et aldrig siden genoprettet Brud mellem Skriftteologen og Grundtvigianismens Ophavsmand.⁸⁷⁾

Blandt de betydeligere og mere kendte Grundtvigianere, der paany drog i »Pennefejde« mod Martensen, var Hovedpræsten ved Vor Frue Kirke i Haderslev, H. F. HELVEG (f. 1816, d. 1901), en flittig Deltager i de hjemlige religiøse og nationale Forhandlinger og »en aandfuld Discipel af sine to aandrige Mestre«, Grundtvig og J. C. K. Hoffmann (Erlangen). Han forsøgte — dels i en kortere Artikel, dels i en udførligere Pjece — »en nærmere og noget anderledes farvet Udtalelse end den af Martensen givne« med Hensyn til Konstellationen: Lessing—Grundtvig; begge var vel Vækkere, men paa forskellig Maade. Problemet var, om »Grundtvig fulgte . . . Lessings Kommandostav eller var det en anden og mægtigere Haand, som for ham pegede paa »die alte Veste««. Hovedforskellen er og bliver dog, at Grundtvig »gik ind i Skandsen«, hvorimod Lessing »blev udenfor«, en Oplysning der sikkert har glædet Martensen.⁸⁸⁾

Sognepræst til Brøndbyøster-Vester (Sjællands Stift), G. Busck (f. 1798, d. 1869), der som bekendt havde været nøje knyttet til Grundtvig siden Kirkekampen, udsendte en forholdsvis hensynsfuldt skrevet Pjece: »*Om Biskop Martensens Grundtvigianisme*« (Kbh. 1863).⁸⁹⁾ I fuld Forvisning om det Grundtvigske Stades Urokkelighed tog han bestemt Afstand fra Martensen. Havde det været dennes Hensigt at give »et Vrængbilled af Grundtvigianismen«, da maatte det siges at være »fortreffeligt«; men nu ved Busck »efter sin Forstand paa den rette Grundtvigianisme og Biskoppens Skildring af den« ikke at sige andet end, at Martensen »ikke har fattet Grundtvig ret i Sigte og derfor skyder baade med Løst og Skarpt uden om ham«. ⁹⁰⁾ Nej, Grundtvig er urokkelig. »Troens Ord« har han fundet og finder det baade »historisk og guddommeligt beviist som Apost-

jeg vel have Lov til at vise et saadant Angreb saa lidt Opmærksomhed som jeg vil«. (smst. — smlg. F. Rønning: Grundtvig anf. Bd. p. 114—115). —

⁸⁷⁾ Breve ^{29/10—4/11} 1863 mellem Martensen og Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 139 flg., NB. p. 145, 142. — M: Levnet III p. 71—72. — Iøvrr. se nærv. Afh. II Del. — ⁸⁸⁾ Bricka Bd. 7 p. 315—317. — Fr. Helveg: Lessing og Grundtvig i lidt anden Belysning end den Martensenske, Dsk. Kirketid. smst. Nr. 46 (^{8/11}) Sp. 735 flg., NB. 736, 737, 741. — Særtryk s. A. Kbh. — s. F.: Lessing og Grundtvig. Den besvarende Undersøgelse. Kbh. 1863. — ⁸⁹⁾ Henr. Bech: Gunni Busck. 2 Udg. Kbh. 1878 p. 8. — ⁹⁰⁾ G. Busck: Om Biskop Martensens Grundtvigianisme p. 3. —

lernes og som Herrens«. ⁹¹⁾ For Busck er der da ingen Tvivl om Daabspagten, hvis »Umulighed fra Kirkens Begyndelse det er Biskoppen en Umulighed at bevise, og som vi, indtil det soleklare Beviis foreligger, hjerteligen holde os til, takkende daglig Gud med Glæde for den Velsignelse, han dermed skjænker os«. ⁹²⁾ »Men døbt med den Daab og til den Forsagelse og paa den Tro, som Grundtvig med hele den romersk-catholske Menighed samt den engelske (biskoppelige) og alle de Protestanter, der ikke endnu have nedlagt Protest imod deres Daab og Daabspagt, vedkjender sig som Kirkens Oprindelige, hviler han og vi med ham i den hellige almindelige (catholske) Kirkes Moderskjød, og erkjende slet ikke nogen luthersk Kirke — kun Christi den almindelige (una sancta ecclesia perpetuo mansura. C. A. VII) — og kunne da heller ikke . . . krybe ind i den lutherske Kirkes Moderskjød, der slet ikke eksisterer for os eller for Grundtvig, som synger med Psalmen »Almindelig er Christi Kirke«. ⁹³⁾

V. BIRKEDAL, der iforvejen underrettede Martensen (sikkert til dennes store Forventning) om, at han snart vilde udsende et Forsvarsskrift imod sin gamle Manuduktør, udgav Stridens største Skrift, et mere varmhjertet end tankeklart Arbejde: »*Forsvar imod Biskop Martensens*: »Jeg veed ikke hvad«. (Odense 1864). ⁹⁴⁾

Da der hos Martensen findes baade nogen Forstaaelse for Grundtvigianernes Ret i Folkekirken og »en Kjerne af Positivitet« i hans Lejlighedsskrift, nærer Birkedal et naivt Haab om, at Striden med Martensen kan bringe »noget Udbytte«. ⁹⁵⁾ Han gaar da nok saa fortrøstningsfuldt igang med dels at paavise Uholdbarheden i Martensens teologiske Anskuelse, dels at fremstille »den kirkelige Anskuelse«. Martensen »har Troen, han har dette forhaanede »Hvad og Hvormeget«, dette »hverken Meer eller Mindre«, og det er det, der gjør ham til en Christen, enten han veed af det eller ikke; han er i en Kirke, som tør indestaae for sine Saligheds-Vilkaar, og han vil ikke unddrage sig dem; han har faaet et Herrens Ord til sig i Sakramenterne og vistnok taget derimod i Troen, skjøndt han ingen Rede kan gjøre for det; han forkynder »Troen«, som jeg mener, ærligt og oprigtigt. Men hans Oplysnings-Theori kunne vi ikke godkjende . . .«. ⁹⁶⁾ »Hans hele kirkelige Betragtning er som en Ellepige, maaskee ret

⁹¹⁾ smst. — ⁹²⁾ p. 6. — ⁹³⁾ smst. — ⁹⁴⁾ L. Nyegaard: Vilh. Birkedal. Bd. 2 Kbh. 1896 p. 316, 317. — jvf. Brev $\frac{5}{1}$ 1864 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 163. — ⁹⁵⁾ Vilh. Birkedal: Forsvar imod Biskop Martensens . . . p. 3, 2. — ⁹⁶⁾ smst. p. 40, jvf. 144. —

smuk at see til i Maaneskin, men hvis Skikkelse er sammenvævet af blændende Taager og huul i Ryggen«. ⁹⁷⁾ Martensens lutherske Dan-nelse er »tvetydig«; han er »hverken i Begyndelsen, Midten eller Enden af sin kirkelige Læreudvikling luthersk, og hænger kun meget løst sammen med den »lutherske Kirke«. Han kan tale om sin schleier-macherske, hegelske, mysticistiske, men kun meget uegentligt om sin »lutherske« Udvikling«, ⁹⁸⁾ ja, tværtimod er han »i væsentlige Stykker« afvejet fra den lutherske Kirke. ⁹⁹⁾ Nej! Den rette Lutherdom findes hos Grundtvig og hans Fylke, der har tilegnet sig »Reformationens Oplysning, dens store Grundsætning om »Ordet og Troen«. ¹⁰⁰⁾ Her findes Lutherdommen »klaret i det Almeenkirke-liges Lys«. ¹⁰¹⁾ For Birkedal er der da ingen Tvivl om, at »Livs-Magterne paa Christendommens Enemærker, som hos Martensen paa ingen Maade kom til deres Ret, formeentlig i Grundtvigianismen have ganske anderledes Fylde og Betydning«. ¹⁰²⁾

Den lærde Præst og Kirkehistoriker, L. N. HELVEG, der var en nidkær Talsmand for Grundtvigs kirkelige og folkelige Frihedskrav saavel som for hans Skoletanker, gav netop som »Ordets Tjener« den kirkelige Anskuelse Vidnesbyrd i en lille velskreven, i mange Maader tiltalende Pjece: »*Om Grundtvigs sære Indfald*«. ¹⁰³⁾

Dybt forankret i det Grundtvigske Livssyn fandt Helveg med Hensyn til Martensen, at »der skal noget mere til at afvise, hvad man kalder Grundtvigs sære Indfald end flagrende Udtryk og snilde Ven-dinger, hvorved man dreier af netop der, hvor det gjælder om at udtale sig om Hovedsagen«. ¹⁰⁴⁾ Martensen har en mangelfuld For-staaelse af Grundtvig, hvorved han kommer til at sigte skævt og skyde over Maalet, saaledes med Hensyn til Forholdet mellem Ord og Aand, hvorpaa han netop burde have indladt sig til Befæstelse af sin egen Forsvarsstilling; Grundtvigs Tankegang (»System«) er jo netop »Ordets Philosophie«. ¹⁰⁵⁾ Martensen bebrejder Grundtvigianismen, at den »dristigt slutter fra Nødvendighed til Virkelighed«, skønt lige det omvendte er Tilfældet. »Vi gaae«, siger Helveg, »netop ud fra Virkeligheden; vi holde os netop til den Daab og den Christendom, der virkelig er kommen til os, og som vi derfor daglig skulle give vort præstelige Vidnesbyrd«. ¹⁰⁶⁾ Bispnen kræver

⁹⁷⁾ p. 40—41. — ⁹⁸⁾ p. 47. — ⁹⁹⁾ p. 53. — ¹⁰⁰⁾ p. 47. — ¹⁰¹⁾ smst. — ¹⁰²⁾ p. 58. — ¹⁰³⁾ L. Schröder: Ludv. Helveg p. 284. — Om Grundtvigs sære Indfald. Et Gjensvar til Biskop Martensens Selvforsvar af L. Helveg, Ordets Tjener. Odense 1864. — ¹⁰⁴⁾ L. Helveg: anf. Skr. p. 65. — ¹⁰⁵⁾ p. 12, 21, jvf. 21—22, 14 flg. — ¹⁰⁶⁾ p. 28. —

historisk Bevis for Trosbekendelsens guddommelige Oprindelse, men maa nøjes med den levende Menigheds fuldgyldige Vidnesbyrd om sin Tros kristelige Ægthed.¹⁰⁷⁾ Man kan selvfølgelig som Martensen give en »blot og bar Frihaandstegning« af Trosbekendelsens Historie, men »Kjendsgjærningen er, at vi aldeles intet vide om Bekjendelsens Tilblivelse«. ¹⁰⁸⁾ Den historiske Vished er ganske vist ikke ligegyldig, men er dog aldrig mere end Sandsynlighed, og »hvad der giver det Sandsynlige sin indre Sikkerhed og Vished er ene og alene Aandens Vidnesbyrd«. ¹⁰⁹⁾ Naar man taler om Modsætningen mellem det levende, mundtlige Ord og det døde, skrevne Ord, gælder det væsentlig om ikke at overse Forskellen paa Herrens egne levende Ord og den apostolske Skrift; men ihvorvel »Bibelbogen visselig er nødvendig til Øvelse og Prøvelse«, saa er det dog »den levende Røst«, der skal gøre »Aandens Gjærning til Menighedens Opbyggelse«. ¹¹⁰⁾

Afsluttende Bemærkninger.

Martensen havde i Anledning af Grundtvigs førømtalte »rimede Prosa« udtalt, at det maatte betragtes som en »Falliterklæring«, dersom Grundtvig ikke vilde komme »med Andet« end de tre Digte, og hvis »Partiet« vilde »indslaae den samme Tone«. Det havde været Martensens Ønske at faa et »Modskrift« fra Grundtvigs Haand, for at han atter under den almindelige Interesse for Striden kunde komme til at »replicere« og »slaa yderligere fast«, at den kirkelige Opdagelse kun var en »Illusion«. ¹¹¹⁾ Han fik imidlertid ikke sit Ønske opfyldt, dels vilde Grundtvig ikke paa Gravens Rand indlade sig i noget efter hans Betragtning saa trøstesløst og resultatløst som »en Pennefeide om Livets og Salighedens Sag«, ¹¹²⁾ dels indeholdt de grundtvigianske Indsigelser »Intet af fjerneste Betydning«. ¹¹³⁾ Hertil kom, at de politiske Forhold snart udviklede sig i kritisk Retning og samlede al Interesse om sig, under hvilke Forhold Mar-

¹⁰⁷⁾ p. 32, jvf. 35, 36, 44, 55, 67. — ¹⁰⁸⁾ p. 37. — ¹⁰⁹⁾ p. 47. — ¹¹⁰⁾ p. 56, 61. —

Af de øvrige mod Martensen skrivende Grundtvigianere kan nævnes Sognepræst Fr. V. Trojel (Rynkeby-Revninge), der skrev »Ogsaa til Forsvar, men mod Højærv. Biskop Martensen« (Dsk. Kirketid. 1863 Nr. 49 (²⁹/₁₁) Sp. 789 flg.). — Endvidere den polemisk nidkære Talsmand for og altid slagfærdige Forsvarer af Grundtvigsk Kristendomsopfattelse, N. Lindberg, som med skarp Pen anmeldte Martensens Fejdeskrift (smst. 1864 Nr. 3—6 (¹⁷/₁—⁷/₂) Sp. 33 flg., 50 flg., 65 flg., 81 flg.). —

¹¹¹⁾ Brev ⁴/₁₁ 1863 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 145. — ¹¹²⁾ »Berl. Tid.« 1863 Nr. 258 (⁴/₁₁). — ¹¹³⁾ M: Levnet III p. 71. —

tensen da ikke vilde skrive yderligere om »kirkelige Anliggender«. ¹¹⁴⁾)

Striden blev for Grundtvigianismens Vedkommende virkelig nærmest »en Falliterklæring«; det gælder ikke blot formelt om enkelte af Indlæggene, men reelt om dem alle, hvoraf de bedste ovenfor er blevet drøftet. Ganske vist vidner talrige af dem paa en inderlig og velgørende Maade om Grundtvig-Disciplenes Tillid til »den kirkelige Anskuelse« og deres personlige Erfaringer om den religiøse, praktisk-kirkelige Nytte af »det lille Ord af Herrens Mund«. Typisk er saaledes V. Birkedals Udtalelse om, at »Livs-Magterne« i Kristendommen faar ganske anderledes »Fylde og Betydning« i Grundtvigianismen end hos Skrifteologerne; ¹¹⁵⁾ eller L. Helveg, der kan skrive: »Biskop Martensen har aldrig været Præst; han har gjort sin Karriere i de høiere Regioner som Professor, Hofprædikant og Biskop; han har derfor aldrig haft sit Liv i den daglige jævne Præstegjerning som Ordets Tjener; havde han det . . . tvivler jeg dog paa, om han da skulde blive saa let færdig som nu med den Pagt, hvortil Daaben med al sin Velsignelse er knyttet, som var det en blot menneskelig Overeenskomst, mellem Præsten og den Paagjældende, uden videre Betydning i Saliggjorelsens Sag«. ¹¹⁶⁾ Men videnskabelig set røber de alle en Tyrketro paa, hvad der dog kun var et Postulat, en »constructio a priori«, som Martensen udtrykte sig; der var ikke Gran af Tvivl om »Opdagelsens« Rigtighed. Men der var rigtignok heller ikke den ringeste Forstaaelse for det videnskabelige, det historiske og det dogmatiske Problem, som Martensen netop havde stillet saa klart op og henvist til som Kærnepunkter i Striden mellem Grundtvigianismen og Skrifteologien. Selv hvor der som hos L. Helveg er Tilløb til videnskabelig Forstaaelse og saglig Drøftelse, skuffes man ved, at det postulerede bliver repeteret istedetfor at blive argumenteret. Man fristes næsten til at sige, at man fra Grundtvigsk Side hverken kunde eller vilde se Problemet.

Om Martensen gælder det, at viste han sig underlegen i Dogmatik-Striden 1849—50, er han til Gengæld overlegen i Grundtvigianisme-Striden 1863—64. Som han dengang søgte periferisk at imødegaa centrale Angreb, oplevede han nu, at hans centrale Angreb søgtes periferisk afværget. Det Standpunkt, som Martensen indtog overfor »den kirkelige Anskuelse«, var ikke alene begrundet, men det

¹¹⁴⁾ Brev $\frac{5}{1}$ 1864 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 163. —

¹¹⁵⁾ jvf. nærv. Afh. p. 321. — ¹¹⁶⁾ L. Helveg: anf. Skr. p. 28—29. —

var tillige fuldt ud forstaaeligt. Det fremgaar med al Tydelighed af hans Udviklingsgang i Almindelighed og af dette hans Lejligheds-skrift i Særdeleshed, ja, vi kan sige af hele hans Forfatterskab, at han netop havde indoptaget, hvad der var Sandhedsmomenterne i Grundtvigs Kamp for Kirketanken og for Trosbekendelsen, der netop viser hen til det fælleskristelige i Kirken («Kristi Kirkes Universalisme»).¹¹⁷⁾ Han vilde som Dogmatiker være baade sin Videnskabs og sin Kirkes Organ, ligesom Dogmatiken nødvendigvis maa have den dobbelte Kilde: Skrift og Kirke;¹¹⁸⁾ han har ogsaa Syn for »Herrens og Aandens levende Nærværelse og Virksomhed i de Troendes Samfund«. ¹¹⁹⁾ Men Martensens Tanker er udformet ikke efter Grundtvig, men efter Schleiermacher-Baader for Kirkebegrebets Vedkommende og efter Marheineke for Bekendelsens Vedkommende. Netop Betoningen af baade det fælleskirkeligt forenende og det kirkeligt adskillende efter Marheineke gør, at Martensen kan fastholde det værdifulde i »den kirkelige Anskuelse«, nemlig det interkonfessionelle, og tillige undgaa Grundtvigianismens Overflyven af »de confessionelle Skranker«, idet han er konfessionel Teolog, der urokkeligt fastholder de reformatoriske Principer.

---

¹¹⁷⁾ J. Oskar Andersen: Om »Kirkens Gienmæle« 1825, Dsk. Kirkeliv 1925 p. 212, 181 flg. — L. Koch: 1848—1898 p. 14. — ¹¹⁸⁾ jvf. nærv. Afh. p. 215—216. — ¹¹⁹⁾ H. Martensen: Til Forsvar ... p. 15. —

Kapitel 16.

STRIDEN OM TRO OG VIDEN.

Rasmus Nielsens Filosofi.

UNDER den første Strid om Tro og Viden (1849—1850) udtalte Martensen Haab om, at der snart vilde indtræde en ny »Hovedforandring« i R. Nielsens Anskuelse. Haabet gik i Opfyldelse, omend ikke efter Martensens Ønske.¹⁾ Nielsen var som nævnt først »Hegelianser«, omend med Modifikation (ca. 1840—ca. 1848), og var dernæst blevet »Kierkegaardianer«. Saavel det principielle som det personlige Forhold til Søren Kierkegaard blev kun et Overgangsstadium (ca. 1848—ca. 1850). Den private Forbindelse mellem denne og Nielsen strakte sig saaledes kun over et Par Aar, og hans egen Udvikling førte ham videre til det tredje Stadium som selvstændig Filosof (ca. 1850—1884), et Stadium der trods det ny dog umiskendeligt røber de tilbagelagte Stadier.²⁾ R. Nielsen skelnede selv skarpt Søren Kierkegaards Sag som »ideelt befæstet i det Inderlighedens Middelpunct, hvorom det Religiøse bevæger sig«, fra sin egen Sag som »udadvendt mod det Grændseskjel, hvor Theologie og Philosophie strides om Viden og Ikke-Viden«. ³⁾ Som han i den ovennævnte Strid havde talt »Troens Sag« mod at blive svækket af Speculationen, koncentrerer han sig i den nærmeste Tid efter 1850 om »Videns Sag«. Han gaar nu sine egne Veje: der hengaar flere Aar, hvor han, bortset fra Udgivelsen af nogle mindre Skrifter, vier sig ganske til et omfattende og dybtgaaende Studium af Fagvidenskaberne: Matematik, Kemi og Fysiologi, til hvilket Studium han førtes dels gennem sin Kritik af Hegel, hos hvem han savnede Virkelighedssans, dels gennem sit Discipelforhold til Søren Kierkegaard, af

¹⁾ H. Martensen: Dogmat. Oplysn. p. 75—76. — jvf. nærv. Afh. p. 277 flg. —

²⁾ P. A. Rosenberg: Rasm. Nielsen p. 43—46. — jvf. E. Geismar: S. K. 4 Del p. 73, 77, 100 flg. — ³⁾ R. Nielsen: Dr. H. Martensens Dogmat. Oplysn. belyste p. 75. — jvf. nærv. Afh. p. 286 flg. —

hvem han havde lært at gøre Skel mellem subjektiv og objektiv Tænken. Det filosofiske Udbytte af de fagvidenskabelige Studier offentliggøres i en Række Arbejder fra Tiden 1857—1863, i hvilke han paaviser, at en Genoprettelse af Filosofiens Anseelse efter Spekulationens totale Fallit afhænger af en grundig Tilegnelse af Kendsgerningerne i Forbindelse med en filosofisk Redegørelse for deres væsentlige Betydning for en idealistisk Verdensanskuelse.⁴⁾ Disse Arbejder kan betragtes som Forberedelser til hans Hovedskrifter, blandt hvilke »Grundideernes Logik« (Bd. 1—2 Kbh. 1864—66) staar som hans Hovedværk, der tillige betegner Kulminationen i hans filosofiske Udvikling.⁵⁾

Skønt »Grundideernes Logik«, det første skandinaviske Forsøg paa at skabe et selvstændigt filosofisk System, næppe udgjorde »en Totrediedeel af den første Niendedeel« af det planlagte, men aldrig fuldførte Værk, var det dog et Hele for sig, der skulde tjene som Grundlag for en tilsvarende Naturfilosofi og Aandsfilosofi.⁶⁾ R. Nielsen bestemmer det selv som »et Forsøg i den rene Philosophie, et Forsøg til en udpræget Theisme, en videnskabelig Protest imod al Theologie«.⁷⁾ Arbejdet vakte almindelig Opmærksomhed; men til Skade for det positive Udbytte deraf samlede Interessen sig ikke saa meget om den filosofiske Grundtanke og den saglige Vurdering heraf — de filosofisk sagkyndige herhjemme var jo kun faa — som om Værkets polemiske Holdning overfor Teologien. Ja, man kan ikke frigøre sig for det Indtryk, at den Aarhundredets anden Strid om Tro og Viden, som Værket fremkaldte, snarere var dikteret af en brændende Lyst til at udvikle personlige Livsanskuelser end til at drøfte videnskabelige, abstrakte filosofiske Problemer.⁸⁾ Det vil af Hensyn til den følgende Skildring af Striden være nødvendigt at redegøre

⁴⁾ P. A. Rosenberg: anf. V. p. 58—59. — R. Nielsen: Grundideernes Logik Bd. 1 p. XVIII (XVI—XVIII). — Ed. Asmussen: Entwicklungsgang u. Grundprobleme d. Philosophie Rasmus Nielsens. Inaugural-Dissert. Flensburg 1911 p. 28—30. — jvf. H. Høffding: Dsk. Filosofer p. 187—188. — ⁵⁾ Ed. Asmussen: anf. V. p. 47—48. — P. A. Rosenberg: anf. V. p. 81, jvf. 82 flg. — jvf. V. Klein & P. A. Rosenberg: Mindeskr. over Rasm. Nielsen p. 32—34, 52. — jvf. L. Koch: 1848—1898 p. 75—76. —

⁶⁾ P. A. Rosenberg: anf. V. p. 101, 87. — R. Nielsen: smst. Forord; jvf. Bd. 2 p. IX. — H. Høffding: anf. V. p. 189—190. — P. S. V. Heegaard udregnede, at Værkets Fuldførelse vilde tage 114½ Aar! (P. S. V. Heegaard: Prof. R. Nielsens Lære om Tro og Viden. Kbh. 1867 p. 95). —

⁷⁾ R. Nielsen: smst. Bd. 2 p. VII. — ⁸⁾ jvf. P. A. Rosenberg: anf. V. p. 101. —

for R. Niensens Bestemmelse af Forholdet mellem Teologi og Filosofi, Tro og Viden, en Redegørelse der dels grunder sig paa »Grundideernes Logik«, dels paa hans hermed samtidige Afhandling: »Om theoretisk og praktisk Erkjendelse« (1866).⁹⁾

R. Nielsen viser i »Grundideernes Logik«, at en sammenhængende Verdensanskuelse, der anerkender Tilværelsen som et lovbestemt Fornufthele, maa kulminere i Hypotesen om en uendelig Subjektivitet. Saavel den menneskelige Selvbevidsthed som den hele Tilværelse lader sig føre tilbage til et højeste ontologisk Subjektivitetsprincip, der kan bestemmes som en oprindelig Modsætningsenhed af Viden og Magt, af det logiske og det antilogiske. »Er det sandt«, siger han, »at Philosophien ikke kan begynde med Eenhed af Tænken og Væren, dersom den ikke udtrykkelig begynder med Viden; er det sandt, at Vidensprincippet absolut maa falde sammen med Subjectivitetsprincippet; er det sandt, at Subjectiviteten maa være Princip, ikke blot for sig selv, men for al Objectivitet, og kun kan være hiint formedelst den absolute Viden, dette formedelst den absolute Magt og begge Dele ved den Modsætningseenhed af Viden og Magt, der alene giver den absolute Sandhed: da vil det allerede heraf være klart, at den logiske Bestemmelse af Grundforholdet mellem Gudsidéen og Verdensidéen maa blive theistisk«. ¹⁰⁾

Men dette Filosofiens, Videns Gudsbegreb maa skarpt sondres fra Teologiens og Troens Gudsbegreb. ¹¹⁾ Filosofi har som Religion, Poesi og Kunst det fælles Formaal at skaffe Idéen Anerkendelse og stride for Aandens Ret. ¹²⁾ De er alle ideale Magter, der hver strider med sine Vaaben; men Filosofien kan som Aandsvidenskab kun

⁹⁾ Afh. tr. i Nord. Universitets-Tidskr. 10 Aarg. Kbh. 1866 (Tillægshft.) p. 63 flg. — cit. som N. U. T. — jvf. P. A. Rosenberg: anf. V. p. 102. — Den i disse Arbejder udviklede Grundopfattelse af det nævnte Forhold udtalte R. Nielsen allerede i »Philosophisk Propædeutik i Grundtræk« (Kbh. 1857 p. 72 flg.), hvorimod hans Kristendoms- og Trosbegreb lader sig føre tilbage til hans »Mag. S. Kierkegaards »Johs. Climacus« og Dr. H. Martensens »Chr. Dogmatik«. En undersøg. Anm.« (Kbh. 1849). — jvf. nærv. Afh. p. 247 flg. —

¹⁰⁾ R. Nielsen: Grundideernes Logik Bd. 2 p. IX—X. — Begrebet det ontologiske er Udtryk for det guddommelige som filosofisk-metafysisk Bestemmelse uden nogensomhelst religiøs og specifik teologisk Bestemmelse. Begrebet det antilogiske er Udtryk for det i Almenbegreberne uopløselige konkrete og individuelle. — jvf. Vurderingen af dette Begreb H. Høffding: anf. V. p. 190. —

¹¹⁾ jvf. P. A. Rosenberg: anf. V. p. 101—103. — ¹²⁾ Grundideernes Logik Bd. 1 p. XIX. —

bruge videnskabelige Vaaben. Den kan som almindelig Videnskabslære kun løse sin Opgave, idet den underkaster den menneskelige Videns Grundsætninger, Forudsætninger og Principer en omfattende Prøvelse. Derfor undersøger Filosofien saavel Grundlag som Metode i de forskellige Lærebygninger og dømmer da, om det er videnskabelige Lærebygninger eller æstetiske Luftkasteller, hvilke sidste følgelig ikke hører hjemme i Videnskaben.¹³⁾ Til den sidste Gruppe, der udvises af Videnskaben, hører saaledes *T e o l o g i e n*. Ikke blot den spekulative Teologi (d. v. s. Martensens), men al Teologi overhovedet møder Indsigelse saavel fra ateistisk som teistisk Filosofi, ja, fra alle Sider.¹⁴⁾ Ganske vist »dersom man paa een Gang kunde holde sig ved Anselmus og dog profitere af Cartesius, kunde faae credo, ut intelligam til at sige: de omnibus dubitandum est, og omvendt, de omnibus dubitandum est til at forkynde sig som det rette credo, ut intelligam, skulde Theologien vist gjerne forsones sig med Philosophien om at anprise en grundig og sund Videnskabslære; men paa disse Betingelser er det Philosophien en Umulighed at forene sig med Theologien, da Sagen selv er en Modsigelse«. ¹⁵⁾ Det overnaturlige kan umuligt anføres som videnskabelig Forklaringsgrund.¹⁶⁾ Videnskaben kan dog hverken bevise eller modbevise Underets Mulighed.¹⁷⁾ Naturvidenskab er mulig, men »Mirakelvidenskab« er umulig, da Videnskaben ikke kan bygge paa mirakuløse, altsaa uvidenskabelige Forudsætninger.¹⁸⁾ Ganske vist kan Underet forekomme Fysikeren at være en ren Umulighed, idet Fysikens Aarsager er Tingsaarsager og dens Love Nødvendighedslove. Men noget anderledes stiller det sig for Filosofen.

Filosofiens højeste Aarsag er »en Idee-Aarsag, og Idee-Aarsagen en teleologisk Selvaarsag. Idet den absolute Selvaarsag lægger Nødvendighedslovene til Grund for Frihedens Lov, sees fra Idee-Erkjendelsens Høide et Dyb af Muligheder, som ingen menneskelig Viden er istand til at udmaale. Istedes for at phantasere over det Ubestemmelige og gruble over det Uudgrundelige, holder Philosophien her fast ved den væsentlige Opgave: at sikkre Videnskabens Ret ved at angive Videns Grændse«. P. d. e. S. gives der en væsentlig Viden p. Gr. af den empiriske Forsknings indre oprindelige Forbindelse med det aprioriske; men p. d. a. S. er Realerkendelsen underkastet endelige Betingelser og al menneskelig Viden begrænset som Følge-

¹³⁾ smst. p. XIX—XX. — ¹⁴⁾ Bd. 2 p. X, XI; Bd. 1 p. XX, XXI. — ¹⁵⁾ Bd. 1 p. XX. — ¹⁶⁾ smst. p. XXI, 42; jvf. Bd. 2 p. X flg. — ¹⁷⁾ Bd. 1 p. XXIV. — ¹⁸⁾ Bd. 2 p. XIV. —

af Tænkningens og Sansningens Uensartethed. Videns Grænse er en dobbelt: dels en relativ, mobil, »forsaavidt her altid er Noget, vi endnu ikke vide, men som vi dog med Tiden kunne faae at vide«; dels en absolut, immobil, »forsaavidt en endelig Adskillelse af Bevidsthedens og Virkelighedens Indhold er begrundet i vor Organisation: her er altsaa Noget, vi i denne Tilværelse aldrig faae at vide«. ¹⁹⁾ De »Sofismer«, hvorved det undertiden lykkes Teologien, saavel naturlig som positiv Teologi og specielt spekulativ Teologi, at give sig »Skin af Videnskab« afsløres ubarmhertigt af R. Nielsen. ²⁰⁾

Skønt Sprog og Historie, der i og for sig hører under Videnskaben, ogsaa finder Anvendelse i Teologien, udgør de dog ikke det specifik teologiske. Forsaavidt disse »Discipliner behandles videnskabelig, behandles de utheologisk; forsaavidt de derimod behandles theologisk, behandles de uvidenskabelig. Det i Theologien Theologiske kjendes nemlig derpaa, at den Aarsag, hvoraf alle Virkninger i Naturens som i Aandens Rige deels umiddelbart, deels middelbart afledes og forklares, ikke søges i Tingenes Natur eller Fornuftens Væsen, men i den absolute Villie, i den Almægtige, der skaber af Intet. Men selv den reneste, skarpsindigste og consequenteste Anvendelse af et saadant Princip . . . gjør Videnskaben uvidenskabelig. Naar der i Videnskabslæren handles om et Princip, kan Sagen ikke afgjøres ved et Mere eller Mindre, som om En ved at følge »Middelveien« vilde mene, at man endda nok kunde komme videnskabelig igjennem ved at antage Lidt af det Overnaturlige, naar man kun ikke gjorde formeget af det. Spørgsmaalet om et Princip er et Spørgsmaal om en ubetinget, Alt betingende Forudsætning; et saadant Spørgsmaal maa derfor altid besvares med Ja eller Nei. Enten maa da Theologien een Gang for alle vedkjende sig den overnaturlige Causalitet, og har saa med det Samme bortstødt det objectiv rationelle Grundlag, eller ogsaa een Gang for alle vedkjende sig dette Grundlag, og har saa med det Samme fraskrevet sig ethvert Tilhold i det Overnaturlige. I første Tilfælde vil Theologien altsaa ophøre at være Videnskab, i sidste Tilfælde at være Theologie«. ²¹⁾

Den R. Nielsenske Filosofi angriber altsaa Teologien, men dermed ikke Religionen; Teologi og Religion er to forskellige Ting, hin er forkastelig som Videnskab, denne er umistelig som Livs-

¹⁹⁾ Bd. 1 p. XXIV—XXV. — ²⁰⁾ Bd. 2 p. XII flg. — ²¹⁾ Bd. 1 p. XX—XXI; jvf. Bd. 2 p. XII. —

sag. Problemet er blot, hvorledes Videnskab og Religion da skal forenes.

Religion og Videnskab er i Oprindelse og Væsen uensartede ideale Magter, hvis Forsoning vilde være heldbringende ikke blot for Menighedsliv, men for Folkelivet og Kulturudviklingen i det hele.²²⁾ En saadan Forsoning lader sig dog kun realisere, dersom begge de ideale Magter under gensidig Anerkendelse bliver enige om at samvirke til eet og samme højeste Maal, hvorfor de maa lade sig forene i een Bevidsthed. »Den Troende maa da, uden at tage Skade paa sin Tro, kunne blive en Vidende, den Vidende, uden at fornegte eller halvere sin Viden, være en Troende; det maa for den alsidig Dannede med andre Ord være muligt at give Troen hvad Troens er, og Viden hvad Videns er«. ²³⁾ Al Tale om, at en saadan Forening af uensartede Principer vil føre til Bevidsthedens Halvering, ja, Sprængning, røber mangelfuld dialektisk og psykologisk Forstaaelse. ²⁴⁾ Hører saaledes ikke Modsætningen mellem Teori og Praxis, mellem teoretisk og praktisk Erkendelse til nogle af de almindeligste og mest kendte Fordoblinger i det menneskelige Aandsliv? ²⁵⁾ Skønt Teori og Praxis hver har sit Princip og forsaavidt er uensartede, kan de dog staa i væsentlig indbyrdes Relation. Den teoretiske Bevidsthed er væsentlig tænkende, upersonlig, kontemplativ og uinteresseret, fortabt i det almene og bevæget af Nødvendigheden i Modsætning til den praktiske Bevidsthed, der er væsentlig villende, personlig, »interesseret, i Conflict med Existensen, bevæget af Frygt og Haab, Attraa og Forventning, endog i Selvfornegtelse fuld af Selvhensyn«. ²⁶⁾ P. d. e. S. staar begge Bevidsthedsformer ganske vist i indbyrdes Relation, saavist som Vilje hører til for at udvikle Tanken og Tanke til for at anvende Viljen; men p. d. a. S. maa der skarpt skelnes mellem Tanke og Vilje, saasandt som de to Bevidsthedsformer lever i hver sin Sfære: dels i Tankens, dels i Viljens. ²⁷⁾ Derfor er det en for Religion, Moral og al højere Karakterudvikling »dødbringende Misforstaaelse« at bestemme Viljen som en Modifikation af Tænkningen. ²⁸⁾ Nej, der er en bestemt Forskel paa Tanke og Vilje, paa teoretisk og praktisk Erkendelse; det nytter ikke at paaberaabe sig, at det er det samme Indhold, der erkendes, men at kun Erkendelsesmaaden er forskellig; for der bestaar i enhver afgørende Erkendelse et dialektisk Forhold mellem Indhold og Maade. ²⁹⁾

²²⁾ N. U. T. p. 63. — ²³⁾ smst. p. 64. — ²⁴⁾ p. 65—66. — ²⁵⁾ p. 66. — ²⁶⁾ smst. — ²⁷⁾ p. 67. — ²⁸⁾ p. 67, jvf. 68. — ²⁹⁾ p. 69. —

Svarende til den dobbelte Erkendelse gives der en dobbelt Sandhed. Den absolute Sandhed maa spalte sig i to Sandheder (duæ veritates): en upersonlig, ensidigt svarende til Tænkningen, og en personlig, svarende til Viljen; begge er lige oprindelige.³⁰⁾ Skønt Tænkningssideen og Viljessideen tydeligt nok har hver sit Navn, nemlig det sande og det gode, er der ikke destomindre i nyere Tid sket et teoretisk Overgreb, hvorved de to Ideer er blevet sammenblandet, saa at det sande har absorberet det gode som Tænkningen Viljen, et Overgreb imod hvilket der bør protesteres saavel i Religionens og Etikens som i Sandhedens, i Teoriens eget Navn fra den praktiske Erkendelses Side. Begge Ideer, begge Erkendelsesformer maa udfolde sig hver for sig i fuld Selvstændighed uden Indblanding fra Modparten.³¹⁾

Kun paa disse Betingelser lader der sig tilvejebringe sand Forstaaelse mellem Teori og Praxis og dermed Forsoning af Tro og Viden, Religion og Videnskab, saasandt som Religionen er heltigenem praktisk og Videnskaben teoretisk. Troen er et Viljes, Viden et Tankens Ideal.³²⁾ Videnskaben besvarer Spørgsmaalet: hvad kan jeg vide? idet den udelukkende spørger om det faktiske; Religionen besvarer Spørgsmaalet: hvad skal jeg tro? og hvad tør jeg haabe? med udelukkende Sigte paa »den eksisterende Subjectivitets inderste, dybeste Trang«. ³³⁾ Det gælder blot om at fastholde baade den principielle Forskel paa og det gensidige Vexelspil mellem det teoretiske og det praktiske. P. d. e. S. er det »urimeligt og meningsløst« at drage en bestemt Grænselinje mellem teoretisk og praktisk Erkendelse, idet Tankens og Viljens Idealer maa kunne indgaa et ligesaa mangesidigt Vexelforhold som Tanken og Viljen selv; men p. d. a. S. maa der nødvendigvis være en principiel Forskel, eftersom alle Sjælekræfter i Teorien underordnes Tanken, i Praxis Viljen.³⁴⁾ Af enhver Livets Idé gives der baade en teoretisk og en praktisk Erkendelse; men hvor principielt forskellig de to Erkendelsesarter er, viser et Blik paa Gudsiden: den teoretiske Erkendelses, Tankens Gud og den praktiske Erkendelses, Troens Gud er hinanden modsatte; hver Erkendelsesart har sin Gud, d. v. s. at »det Guddommelige, der tænkes, ikke er Gjenstand for Tro, og at Gud, forsaavidt han er Gjenstand for

³⁰⁾ p. 69, 72. — ³¹⁾ p. 71—72. —

³²⁾ p. 72. — Sammenhængen mellem Troen og den praktiske Erkendelse p. d. e. S. og Viljen p. d. a. S. fremlyser af Lydighedsbegrebet. »At tro paa Gud er at lyde Gud, er at gjøre Guds Villie«. (p. 75). —

³³⁾ Grundideernes Logik Bd. 1 p. XXV. — ³⁴⁾ N. U. T. p. 72. —

Tro, ikke er og ifølge Sagens Natur ikke kan være Object for begribende Tænkning«. ³⁵⁾

Selvom Religionen ikke ejer en videnskabelig Viden, ejer den dog en subjektiv, religiøs Viden, som ikke udelukker en videnskabelig Behandling. »Vistnok kunne de religiøse Sandheder ogsaa blive Gjenstand for en videnskabelig Behandling; men Videnskaben maa da bedømme deres Gyldighed, ikke fra Sandhedsideens Standpunkt, som om den var istand til at retfærdiggjøre dem ved almeengjældende Beviser, men under Synspunktet af det Godes Idee, idet den opfatter Troesidealene som Livsidealer og i Formaalet finder Maalestokken for en Bedømmelse af Midlerne«. ³⁶⁾ Denne Indrømmelse kan R. Nielsen gøre, idet han skelner mellem videnskabeligt i videre og snævrere Forstand. »Videnskabeligt i videre Forstand er Alt, hvad der bliver Gjenstand for Videnskabens Behandling: det Videnskabelige ligger i Behandlingen; videnskabeligt i snævrere Forstand er derimod kun det, hvis Gyldighed Videnskaben indseer, hvis Sandhed den kan bedømme, prøve og anerkjende«. ³⁷⁾ Saaledes bliver da Religionsfilosofien en Grænsevidenskab, idet den efter sin Form, der er videnskabelig, hører til »Viden«, men efter sit Indhold, det religiøse Liv, hører til »Troen«. ³⁸⁾

M. a. O.: »den intellectuelle Forsoning« mellem Viden og Tro, Filosofi og Religion er kun mulig under Antagelsen af »duæ veritates«, d. v. s. to forskelligartede Sandheder, der hører til to indbyrdes forskellige Regioner, at hvad der afgøres i den ene, maa lades uafgjort i den anden. Tro og Viden kan som »absolut ueensartede Principer« ikke væsentlig gøre hinanden Afbræk. »I aabenbar Strid med Alt, hvad videnskabelig Indsigt paa nogen Maade kan anerkjende som objectivt, er Troen saa langt fra at opnaae nogen Understøttelse hos Videnskaben, at den just ved Sammenstød med den objective Viden maa stødes tilbage i sig selv, og tilstaae, at dens eneste Grund er en Subjectivitets Trang, en indre uafviselig Fordring . . . Livet er subjectivt, det evige sande Liv absolut subjectivt; Villien er subjectiv, den evige ubetingede Villie absolut subjectiv; det Objective er altsaa som objectivt ikke det Sande: »Subjectiviteten er Sandheden« (S. Kierkegaard). — Idet Striden mellem Tro og Viden saaledes er drevet til sit Yderste, er den intellectuelle Forsoning med det Samme indledet: de absolut ueensartede Principer kunne, i væsentlig For-

³⁵⁾ smst. p. 73. — ³⁶⁾ Grundideernes Logik smst. p. XXVI. — ³⁷⁾ smst.; jvf. Bd. 2 p. XII. — ³⁸⁾ smst. Bd. 1 p. XXVI. —

stand, ikke gjøre hinanden Afbræk. Den Tro, der hader Viden, fordi den maa styrke sig ved Uvidenhed, er en falsk Tro. Virkeligheden vil med; det nytter ikke at lukke Øinene: gaaer Jorden virkelig rundt, da gaaer den jo ligesaavel rundt med de Troende som med de Ikke-Troende. Idet Troen erklærer, at Subjectiviteten er Sandheden, taber den vistnok al Betydning for Videnskaben; men, idet Videnskaben erklærer, at Objectiviteten er Sandheden, fraskriver den sig med det Samme al Indflydelse paa Troen. Tro og Viden kunne da uden Modsigelse forenes i een Bevidsthed; deres indbyrdes Strid hidrører ikke fra det Principielle. Striden er psykologisk; det er den menneskelige Skrøbelighed, der hverken har Resignation nok til at forsone sig med Videnskabens Objective, eller Inderlighed nok til at fastholde Troen«. ³⁹⁾

Viser det sig umuligt for een og samme Bevidsthed at forsone Tro og Viden, Praxis og Teori, da maa det blive det sidste, der opgives, men det første, som fastholdes. »Existensen er praktisk; en Bevidsthed kan eksistere uden at være theoretisk; men en Bevidsthed kan ikke være theoretisk uden at eksistere. Det er altsaa muligt at sætte Existensen øverst og beholde Theorien; men at aflede Existensen af Theorien, at sætte Theorien øverst og beholde Existensen, er umuligt. Existensidealet er Villie, thi Existensen er praktisk; Tankeidealet er Viden, thi Tanken, den objective Tanke, er theoretisk: at sætte Existensidealet øverst og beholde Tankeidealet er muligt, men at sætte Tankeidealet øverst og fyldestgøre Existensidealet er umuligt; med andre Ord: at sætte Troen øverst og beholde Videnskaben er muligt; men at sætte Videnskaben øverst og beholde Troen er umuligt«. ⁴⁰⁾ Svælget mellem Religion og Filosofi udfyldes af Etiken i sin dobbelte Skikkelse som rationel og religiøs Etik. Her mødes Livstankerne med de videnskabelige Grundtanker; den rationelle Etik staar under Videnskabens, den religiøse Etik under Troens Indflydelse; Forskellen beror paa den Vægt, som lægges paa Subjectiviteten. ⁴¹⁾

R. Nielsens Løsning af Grænseproblemet om Religion og Videnskab, Tro og Viden lader sig koncist og kategorisk formulere saaledes: »Tro og Viden er absolut ueensartede Principer og kan netop derfor forenes i een og samme Bevidsthed«. Modsætningen mellem Tro og Viden (Existens og Viden, Subjectivitet og Objectivitet, personlig og upersonlig Sandhed, Vilje og Viden) er en

³⁹⁾ smst. p. XXIII—XXIV. — ⁴⁰⁾ N. U. T. p. 76, jvf. 75. — ⁴¹⁾ Grundideernes Logik Bd. 1 p. XXVII. —

principiel psykologisk Modsætning mellem to indbyrdes uensartede, hver for sig afsluttede Totaliteter, en Modsætning der lader sig føre tilbage til den metafysiske Modsætning mellem Grundideerne: Magt og Viden (det gode og det sande). Men hvad der i den endelige Aand er dualistisk, er i den absolute Aand monistisk. Af den principielle Modsætning resulterer et Dobbeltangreb dels paa Teologien, forsaavidt den hævder Muligheden af en videnskabelig gyldig Dogmatik, dels paa Fritænkeriet, som siden D. Fr. Strauss' og L. Feuerbachs Bedrifter mener at have besejret baade Teologi og Kristendom. ⁴²⁾ — Af den Strid, som herved fremkaldes, skal der dog kun gives et Udsnit, der i denne Forbindelse faar sit Centrum i Martensens Lejlighedsskrift og sin Periferi dels i Kirkens og Teologiens Stilling til R. Nielsens Løsningsforsøg, dels i Samtidens Modtagelse af det Martensenske Indlæg.

Orienterende Forbemærkninger om Striden.

Da Striden om Tro og Viden førtes 1849—50, betragtedes Problemet som et lærd Anliggende, der drøftedes indenfor det snævrere videnskabelige Omraade alene af saadanne, der var videnskabeligt interesserede. Det var en udpræget akademisk Strid. I Modsætning hertil vinder Striden i Tressernes sidste Halvdel anderledes Udbredelse i Samfundets forskelligste Kredse. Det er nu ikke blot Teologer og Filosofer, men ogsaa Æstetikere, der tager Del i Fejden, og de dannede følger som »nærstaaende Tilskuere« Stridens Forløb med levende Interesse. Det bliver paa eengang de sagkyndiges og de dannedes Strid. ⁴³⁾ Det vrimler med Artikler og Indlæg i Dagblade og Tidsskrifter, med Pjecer og Lejlighedsskrifter af højst forskellig Værdi, men altsammen Vidnesbyrd om Stridens almindelige Udbredelse.

Hvorledes er nu R. NIELSENS Stilling? Han staar ca. 1865 som nævnt paa sin Filosofis Kulminationspunkt og i sin Berømmelses Zenit, men tillige som aldrig før omstridt og omdebatteret i Aandslivets forskelligste Lejre. Han tæller blandt sine Disciple dels Filosofer og Teologer som P. S. V. HEEGAARD og H. HØFFDING, der dog begge, som det nedenfor vil blive omtalt, snart forlader deres Mester, dels en æstetisk og filosofisk Forfatter som P. C. RUDOLF SCHMIDT

⁴²⁾ P. A. Rosenberg: anf. V. p. 103—104. — ⁴³⁾ jvf. Dsk. Kirketid. 1866 Nr. 44 (²⁸/₁₀. Mrk. C. D. T.: Efterlysning) Sp. 696—697. —

(f. 1836, d. 1899); fuldt overbevist om, at den R. Nielsenske Filosofi gav den eneste og absolute Løsning paa Problemet Tro og Viden, gjorde han sig bekendt i dansk Aandslivs Historie som den ivrigste Tilhænger af sin Lærers Filosofi, som han forfægtede i polemiske Artikler og Skrifter, der ganske vist er velskrevne og ikke sjældent aandfulde, røbende hans digteriske Aare, men ofte skæmmet af Selvfølelse og Overlegenhed og præget af manglende filosofisk Selvstændighed.⁴⁴⁾ R. Nielsen finder ogsaa Støtte hos Æstetikeren CLEMENS C. M. PETERSEN (f. 1834, d. 1918) — en kritisk Begavelse, der vakte Opmærksomhed ved sine slaaende Domme, men Had ved deres bidske Skarphed⁴⁵⁾ — og sidst, men ikke mindst hos NIELS LINDBERG (f. 1829, d. 1886), der netop i Aarene 1860—72 var Redaktør af »Dansk Kirketidende«; saavel Lindberg som Grundtvigianismens officielle Organ staar saa ganske paa R. Nielsens Side. Der lyder i dette Blad et enstemmigt, begejstret og kritikløst Kor, der hilser Filosofens enkle Løsning af det omstridte Problem som en »Opdagelse« i Aandens Verden, m. a. O. en Parallel til Grundtvigs »mageløse Opdagelse«. Den »betydelige Aandsbedrift«, som »Opdagelsen« er, vil konsekvent gennemført fjerne en Mængde hidtil uovervindelige Vanskeligheder. Den »hele Adskillelse mellem Tro og Viden, som man saadan i sin Almindelighed saa let kan blive enig om, men ikke vil vide noget af, naar den gennemføres i hele sin Strængthed, den indeholder visselig frugtbar Spire til nyt aandfuldt Syn og Oplysning. Hvor den gennemføres for Alvor, vil den kristelige og kirkelige Oplysning ikke mere være et Sammenvæv af kristelig Tro og verdslig Visdom under den ene eller den anden Skikkelse, og det vil være til Gavn baade for Troen og Videnskaben, at Grændsen bestemt afstikkes, selvom dette fører til Theologiens Ligbegjængelse«. (N. Lindberg). R. Nielsen er en »aandelig Magt«, som det slet ikke nytter den saa haardt betrængte Teologi at se ned paa; hans Filosofi er blevet »et nyt Midtpunkt« for det hjemlige Aandsliv, til samme Tid som den betyder en ejendommelig Fortsættelse af Tænkningens store og almengældende Arbejde.⁴⁶⁾

R. Nielsen mødte dog ikke alene ubetinget Tilslutning fra nogle Sider, men ogsaa bestemt M o d s t a n d fra andre Sider, saaledes fra visse Filosofer og Æstetikere, der befandt sig i større eller mindre Modsætning til Kristendommen, og sidst, men ikke mindst fra

⁴⁴⁾ Bricka Bd. 15 p. 226 flg. — ⁴⁵⁾ smst. Bd. 13 p. 22 flg. — smlg. P. V. Rubow: Dsk. litt. Krit. p. 233 flg. — ⁴⁶⁾ Bricka Bd. 10 p. 307. — Dsk. Kirketid. 1866 Sp. 698, 639, 560, 552, 815, 697. —

»Skriftteologerne«; hans Angreb paa den spekulative Teologi var jo i Aarenes Løb blevet udvidet til at gælde al Teologi overhovedet. Under den Strid om Tro og Viden, hvis Hovedforløb skal skildres i det følgende, indtager Nielsen en dobbelt Stilling: overfor de centrale Angreb tager han personligt til orde, overfor de periferiske lader han sine Disciple og Tilhængere føre Forsvaret.

Stridens Udbrud og første Forløb. ⁴⁷⁾

RUDOLF SCHMIDT skrev i September 1865 en udførlig, begejstret og rosende Anmeldelse af det Aaret iforvejen udsendte første Bind af »Grundideernes Logik«. Dette Værk »slutter sig«, siger Schmidt, »som et nyt Led til hint Tænkningens Kjæmpeværk, hvorigjennem halvtredjetusinde Aar de ædleste Aanders Anstrængelser ere udmundede«. Her er da den endelige og afgørende Løsning paa Mellemværendet mellem Filosofi og Teologi; hin er en Videnskab, denne ikke. »Theologerne . . . har tabt Slaget for længe siden«. Teologiens Nederlag er uomtvisteligt, dens Dage talte. ⁴⁸⁾

Den Handske, som her tilkastedes Teologien, blev optaget af en ung teologisk Kandidat, den senere som teologisk Forfatter bekendte A. C. LARSEN (f. 1840, d. 1914), ⁴⁹⁾ der debuterede med en Samling »Smaa-Afhandlinger«: »Samvittighed og Videnskab« (Kbh. 1865), ⁵⁰⁾ et ungdommeligt Arbejde, der er præget baade af Martensens spekulative Tænkning og Søren Kierkegaards psykologiske Sans, men skæmmet af væsentlige Misforstaaelser af R. Niensens Videnskabsbegreb. ⁵¹⁾ — Det er A. C. Larsens Maa l at føre Forsvar for den betrængte Teologi. Han tager til det Øjemed et psykologisk Udgangspunkt, nemlig Samvittigheden. Samvittigheden er som »den umiddelbare Enhed af det Absolute og Mennesket« det grundvæsentlige i dette og giver al Tanke, Følelse og Vilje »Beaadelse og Bemyndigelse«. ⁵²⁾ Men det virkelige, altsaa bevidste Samvittigheds-liv »sættes« først ved Troen, der er Sjælelivets sande Enhed. ⁵³⁾ Tro er den eneste Vej til Virkeligheden; det oversanselige og det sanselige vindes kun i Tro, d. v. s. i Forvisning om et absolut tilgrundliggende

⁴⁷⁾ jvf. L. Koch: 1848—1898 p. 76 flg. — ⁴⁸⁾ »Fædrelandet« 1865 Nr. 210, 216 (9/9—10/9). — jvf. Holg. Jørgensen: Rud. Schmidt. Kbh. 1906 p. 62. — ⁴⁹⁾ jvf. Bricka Bd. 10 p. 71—72. — ⁵⁰⁾ A. C. Larsen: Gennem mange Aar. Bd. 1 Kbh. 1915 p. 9. — ⁵¹⁾ Samvittighed og Videnskab p. 57—60, 61—70. — ⁵²⁾ smst. p. 9, jvf. 51—52, 62; 10. — ⁵³⁾ p. 16, 18. —

objektivt Værende. ⁵⁴⁾ P. d. e. S. er Troen principielt eet, hvad enten der er Tale om det oversanselige (Gud) eller det sanselige (Verden); men p. d. a. S. er der en »uendelig Forskjel« paa Troen i de to Tilfælde m. H. t. »Forvisningens Inderlighed«. ⁵⁵⁾

Hvorledes er nu nærmere bestemt Menneskets Forhold til det oversanselige og det sanselige, til Gud og til Naturen? Mennesket er som »dobbeltsidigt Væsen« Genstand for Paavirkninger baade fra Naturen og det absolute, Paavirkninger der staar i det rigeste indbyrdes Vexelforhold. »At negte dette Vexelforhold vilde være det Samme, som at negte Personlighedens Mulighed; til Personlighed hører, som nødvendig Betingelse . . . virkelig Eenhed og Sammenhæng i Bevidstheden; men hvorledes skulde en saadan Bevidsthedens Eenhed være mulig, naar Mennesket afvexlende lever snart i de indre, snart i de ydre Fornemmelser uden at kunne forbinde disse tvende Sider med hinanden; og hvorledes skulde Nogen kunne troe, at han kan forbinde disse tvende Sider til virkelig levende Eenhed, naar de i sig selv ere ueensartede, naar de ikke i sig selv staae i et Forhold til hinanden?« ⁵⁶⁾ Skønt det er indbyrdes set modsatte Paavirkninger (Fornemmelser), det her drejer sig om, lader de sig dog begge forene i een Bevidsthed under Forudsætning af, at Naturen selv staar i Afhængighedsforhold til det absolute. ⁵⁷⁾

Hvorledes Naturen forholder sig til det absolute, derom kan Naturvidenskaben slet intet lære, da den kun »betragter Tingene under det Synspunct, at de virkelig ere »Noget« i virkelige gjensidige Forhold«. ⁵⁸⁾ Om det absolute skal opfattes som personligt eller upersonligt, lærer man blot »ved at agte paa sig selv«. ⁵⁹⁾ Naturforskeren kan da heller ikke videnskabeligt afgøre, om denne eller hin Begivenhed er et Mirakel. Hvad han ved om Forholdet mellem Naturen og det absolute, ved han ikke qua Naturforsker, men qua Menneske, d. v. s. i Kraft af sit indre Forhold til det absolute. ⁶⁰⁾ Det er derfor heller ikke rigtigt, naar f. Ex. R. Nielsen paastaar, at der ikke gives nogen Forstaaelse mellem T e o l o g i o g N a t u r v i d e n s k a b, fordi hins Naturbegreb ikke er naturligt og dennes ikke teologisk. ⁶¹⁾ Underet sætter virkelig ingen Skilsmisse mellem Teologi og Naturvidenskab. »Christendommen antager Miraklet; men dette betyder ingenlunde, at der ingen Naturlove er, tværtimod, hvis der ingen Natur er med sine eiendommelige Kræfter

⁵⁴⁾ p. 14. — ⁵⁵⁾ smst. — ⁵⁶⁾ p. 21—22. — ⁵⁷⁾ p. 23. — ⁵⁸⁾ p. 33. — ⁵⁹⁾ p. 34. — ⁶⁰⁾ p. 36. — ⁶¹⁾ p. 37—38. —

og Love, hvis Alt, hvad der skeer, umiddelbart har sin Grund i guddommelig Villie, saa er Miraklet slet ikke til; er alt Mirakel, er intet Mirakel. Miraklet stadfæster netop Naturloven; sætter man Undtagelsen, maa man ogsaa sætte Reglen«. ⁶²⁾ Ganske vist sætter R. Nielsen Teologien udenfor Videnskaben, idet han bygger paa det Søren Kierkegaardske Pseudonym, Johs. Climacus' (altsaa »Uvidenskabelig Efterskrift«s) Forudsætninger. Dog kan Kierkegaard her efter A. C. Larsens Mening kun tilkendes polemisk, men ikke principiel Ret. Det subjektivt lidenskabelige og det objektivt videnskabelige Forhold til Sandheden udelukker ikke hinanden, men er tværtimod nøje forbundne. ⁶³⁾ At beskyldte Teologien, Dogmatiken for ved »Sofismer« at tilsnige sig »Skin af Videnskab« er grundløst, og især af en Mand som R. Nielsen, der netop indrømmer den religiøse Bevidstheds Gyldighed. Nej, Teologi er ligesaavel Videnskab som Naturvidenskab; begge arbejder paa Grundlag af visse Forudsætninger. Forskellen er kun den, at Naturforskerens Forudsætninger (de umiddelbare Sanseindtryk fra Naturen) anerkendes af alle, hvortil Dogmatikerens (den religiøse Bevidsthed om det oversanselige) kun respekteres af dem, der har samme religiøse Bevidsthed som han. ⁶⁴⁾

For R. Nielsen udelukker Teologien, der grunder sig paa Tro, og Videnskaben, som er baseret paa Tvivl, hinanden. »Credo ut intelligam« og »de omnibus dubitandum est« lader sig ikke forene. Men dermed er Teologien dog ikke ophævet som Videnskab. Hvor berettiget Tvivlen end er videnskabelig set, »Eet maa man ikke forlange, at den religiøse Bevidsthed skal tvivle om Realiteten af sin umiddelbare Væren; men i saa Henseende afviger Teologien i sine Fordringer ikke fra Naturvidenskaben; ogsaa den vil vist høilig have sig frabedt, at man tvivler om de umiddelbare Sanseindtryks Gyldighed«. ⁶⁵⁾ Det kan heller ikke indses, hvorledes Tro og Videnskab som absolut uensartede Principer lader sig modsigelsesfrit forene i een Bevidsthed. Hvorledes skal man uden Modsigelse kunne forlige f. Ex. det bibelske og det moderne videnskabelige Verdensbillede i een og samme Bevidsthed, uden at dennes Enhed forstyrres? Nej, man maa enten vælge Oldtidens Naturopfattelse og forkaste den moderne Videnskab eller ogsaa vælge denne og fornægte Kristendommen. Men der er ogsaa en tredje Udvej. Dersom man er ligesaa inderlig overbevist om Videnskabens som om Kristendommens Reali-

⁶²⁾ p. 37; jvf. 36. — ⁶³⁾ p. 56, 49, 55—56. — ⁶⁴⁾ p. 56—57. — ⁶⁵⁾ p. 58. —

tet, kan man lade Tro og Viden begynde en Forhandling, der blandt meget andet bør undersøge, om »Christendommen overhovedet vil være en Naturopfattelse, om den ikke meget mere er en ethisk-religiøs Livsanskuelse og historisk Verdensopfattelse«. ⁶⁶⁾

Trods Mangler formelt (Definitioner) som reelt (Videnskabsbegrebet) var det dog et lovende Ungdomsarbejde, hvormed A. C. Larsen debuterede; om Løfterne senere indfriedes, er et helt andet Spørgsmaal, der ikke vedkommer os i denne Forbindelse; men med Rette betonedede han dels en etisk-religiøs og historisk Forstaaelse af Kristendommen, dels Dualismens betænkelige Konsekvenser. Historisk set blev det Skriftets væsentlige Betydning at indlede Fejden om Tro og Viden.

A. C. Larsens Debutarbejde vakte ikke ringe Opsigt og blev modtaget med Velvilje hos »Skriftteologerne«, ⁶⁷⁾ men med Uvilje i R. Niensens Lejr. RUDOLF SCHMIDT skrev som Svar herpaa en bidsk Artikel i »Dagbladet«, hvori han blandt andet søgte at orientere Læserne i det omstridte Problem, hvorpaa Larsen replicerede i samme Blad; ⁶⁸⁾ herefter trak denne sig iøvrigt tilbage fra Striden. Men GEORG BRANDES (f. 1842, d. 1927), til hvem han i de Aar stod i nært venskabeligt Forhold, anmeldte hans »Samvittighed og Videnskab« i »Fædrelandet«. Brandes kom her for Skade til at berøre en »Dunkelhed« i R. Niensens Filosofi, nemlig den »tydelige Selvmods sigelse« at lade Tro og Viden »skjönt« absolut uensartede Principer forsones i een Bevidsthed, en Modsigelse der ikke hidtil var blevet hævet.

Rudolf Schmidt benægtede selvfølgelig omgaaende, at der skulde være nogen »Dunkelhed« hos R. Nielsen, hvad Brandes paany understregede. ⁶⁹⁾ For at bevise sin Paastand udsender Schmidt saa et skarpt G e n m æ l e mod Brandes, hvor han søger at godtgøre, at den formentlige Selvmods sigelse i R. Niensens Filosofi beror paa »Misforstaaelse« og »Tilsnigelse«, ja, paa en »grov logisk Bommert«

⁶⁶⁾ p. 60. — ⁶⁷⁾ se Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1866 Nr. 8 p. 113 flg. — R. Schmidt: Om Selvmods sigelsen i R. Niensens Lære. Kbh. 1866 p. 4. — H. Høffding: Philosophie og Theologie. Kbh. 1866 p. 4. — ⁶⁸⁾ »Dagbladet« 1866 Nr. 10 (^{12/1}. R. Schmidt: Theologien og de hellige Kjendsgjerninger). — Nr. 16 (^{19/1}. A. C. Larsen: Kjendsgjerninger). — ⁶⁹⁾ A. C. Larsen: Gennem mange Aar. anf. Bd. p. 10. — »Fædrelandet« 1866 Nr. 11 (^{13/1}. A. C. Larsen: Samvittigh. og Vidskb. anm. af Z., d. v. s. G. Brandes). — Nr. 14 (^{17/1}. R. Schmidt: Om »Dunkelheden«). — Nr. 17 (^{20/1}. G. Brandes: Svar til Hr. R. Schmidt). — G. Brandes' Avisindlæg opr. i s. F.: Saml. Skr. Bd. 13 Kbh. 1903 p. 7 flg. (NB. 8, 10), 11 flg. —

hos Brandes. Hvor Nielsen lærer, at Tro og Viden lader sig forene i een Bevidsthed, »fordi« de er absolut uensartede Principer, bliver det i Brandes' Gengivelse til, at Forsoningen lader sig gennemføre, »skjønt« Principerne er uensartede. Brandes overser, at den forskellige Omskrivning af Nielsens Tankegang tillader de forskellige Konsekvenser. Efter den sidste Version (»skjønt«) forudsættes gensidig Relativitet mellem de to Principer; Troen fordrer ifølge sit Princip Indskrænkning af Viden og omvendt Viden af Troen. Principerne bliver da relativt uensartede, d. v. s. uensartede indenfor det samme Omraade. Her vilde det selvfølgelig være en Modsigelse at forene de to uensartede, hinanden begrænsende Principer i een Bevidsthed; men det er jo heller ikke R. Nielsens Mening. Den første Version (»fordi«) rammer derimod hans Tankegang i Centrum: Tro og Viden er absolut uensartede, fordi de begge hersker lige selvstændigt, ubetinget og uindskrænket i sin Kreds som absolut selvgyltige Magter, ganske uanfægtet af Indsigelser fra Modparten. — At Brandes dog ikke lod sig overbevise af den subtile Distinktion, vil det følgende vise.⁷⁰⁾

Som Rudolf Schmidt søgte at klare G. Brandes' Begreber om R. Nielsens Filosofi, paatog HARALD HØFFDING sig at kritisere A. C. Larsens Skrift. Høffding (f. 1843, d. 1931), der paa det Tidspunkt havde fundet en foreløbig Beroligelse paa det dualistiske Standpunkt, som R. Nielsens Filosofi frembød, debuterede med »et lille (højst umodent) Skrift«, der røber ulige mere historisk-filosofisk end selvstændig kritisk Sans.⁷¹⁾ Han er nok saa optaget af at forstaa Nielsens Filosofi som det nødvendige Resultat af Filosofiens historiske Udviklingsgang (dels siden Middelalderen, dels og især siden Søren Kierkegaard) som af at vurdere A. C. Larsens Skrift, der underkastes en kortfattet Recension fra et R. Nielsensk Stade.⁷²⁾ Da Høffding imidlertid ikke blot havde kritiseret A. C. Larsen, men ogsaa G. Brandes, hvem han iøvrigt belærer om den samme subtile Distinktion mellem »skønt« og »fordi«, som allerede R. Schmidt

⁷⁰⁾ R. Schmidt: Om Selvmodsigelsen i R. Nielsens Lære. Opgjørelse med G. Brandes. Kbh. 1866 p. 5, 14, 15—18. — jvf. H. Jørgensen: Rud. Schmidt p. 63—64. — G. Brandes: Levned. Barndom og første Ungdom. Kbh. 1905 p. 253—254. — ⁷¹⁾ H. Høffding: Philosophie og Theologie. En historisk-kritisk Afhandling. Kbh. 1866. — s. F.: Dsk. Filosofer p. 191. — s. F.: Erindringer. Kbh. 1928 p. 59—60. — s. F.: Mindre Arbejder. 2 Rk. Kbh. 1905 p. 49—50. —

⁷²⁾ Philosophie og Theologie p. 4, 6—11. — Der spores dog hos Høffding paa dette Standpunkt en skjult Uro; hans aandelige Udvikling førte ham ogsaa snarest ad ganske andre Veje. (jvf. Erindringer p. 60). —

havde gjort gældende mod Brandes, foranledigede dette en let og kort lille Fægtning mellem denne, der haardnakket fastholdt Selvmodsigtelsen hos R. Nielsen, og Høffding, der ligesaa standhaftigt benægtede den.⁷³⁾

Ogsaa C. H. SCHARLING (f. 1836, d. 1920) drages ind i Striden. Han anmeldte i sit »Ugeblad for den danske Folkekirke« de ovennævnte to Pjecer af R. Schmidt og H. Høffding;⁷⁴⁾ det var dog ikke blot disse »to uklare Hoveder« (især R. Schmidt), der blev Skydeskive for den Scharlingske Kritiks spidse Pile, men ogsaa R. Nielsen, der ud fra et efter Scharlings Dom »holdningsløst og meningsløst Standpunkt« hyldede en saa »besynderlig Modsigelse« som de absolut uensartede Principers Forsoning, noget som »Ugebladet«s Redaktør paa det kraftigste bestred.⁷⁵⁾ Denne Anmeldelse tvang aabenbart paany RUDOLF SCHMIDT Pennen i Haand, og en Maaned efter udsendte han sit Skrift: »Er Hr. Lic. Henr. Scharling en alvorlig Mand? En Undersøgelse«,⁷⁶⁾ hvor han gav denne Svar paa Tiltale. Han fastslog med vanlig Suffisance, at Scharling hverken havde Begreb om Filosofi eller Teologi. Kort sagt: Han havde i sin Anmeldelse »... som sædvanlig / Os digtet noget Slet«. ⁷⁷⁾ Scharling lod sig imidlertid ikke forknytte, men følte sig som nyudnævnt teologisk Docent forpligtet til at optræde som Teologiens Defensor og udsendte da, efter at G. Brandes havde skrevet sit »Dualismen i vor nyeste Philosophie« og F. L. B. Zeuthen havde udkæmpet sin filosofiske Dyst med R. Nielsen,⁷⁸⁾ et Lejligheds-skrift: »Prof. Rasmus Nielsens Philosophi og den historisk-christelige Verdensanskuelse« (Kbh. Febr. 1867),⁷⁹⁾ formelt et af Stridens vittigste og klareste Skrifter.

Efter Scharlings kritiske Vurdering af den omstridte Filosofi kan R. Nielsens Standpunkt karakteriseres som en »barok Sammenblanding« af Kristendom og Naturalisme, et »søren-kierkegaardsk naturalistisk Standpunkt«, ⁸⁰⁾ hvis Konsekvensdels

⁷³⁾ Philosophie og Theologie p. 41, 45—46. — »Fædrelandet« 1866 Nr. 40 (^{16/2}). I Anl. af H. Høffdings Stridsskrift: Philosophie og Theologie anm. af G. Brandes). — Nr. 43 (^{20/2}. Part og Dommer. Høffdings Svar til Brandes). — Nr. 49 (^{27/2}. En sidste Replik. Brandes' Gensvar). — G. Brandes' Indlæg optr. i Saml. Skr. anf. Bd. p. 13—21. — ⁷⁴⁾ H. Scharling: Hvad mener Prof. Rasm. Nielsen? tr. i Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1866 Nr. 20 (^{4/2}) p. 305 flg. — ⁷⁵⁾ smst. p. 315—318. — ⁷⁶⁾ Kbh. 1866. dat. Juni (p. 82). — ⁷⁷⁾ anf. Skr. p. 62, 80. — ⁷⁸⁾ se nedenfor. — ⁷⁹⁾ H. Scharling: Livsminder. Kbh. 1919 p. 20—22. — ⁸⁰⁾ R. Nielsens Philosophi og d. histor.-chr. Verdensanskuelse p. 77, 78. —

er en selvmodsigende Dualisme, dels det Feuerbachske Stadi.⁸¹⁾ Hans filosofiske Verdensanskuelse spalter sig i to Halvdele, nemlig en subjektiv, etisk religiøs Inderlighed, hvor Troen raader, og en objektiv Naturalisme, i hvilken Viden hersker; mellem de to Halvdele er der ingen Forbindelse, tværtimod en uoverstigelig Kløft, hvilket har sin Grund deri, at R. Nielsen »fattes al Forstand paa Historien«. ⁸²⁾ Denne Grundmangel forklarer, at han »saa groveligt har misforstaaet Christendommens Væsen og Theologiens Formaal«; han forstaaer ligesaa lidt, at Kristendommen er Historie, Aabenbaringshistorie, som at Teologien »væsentlig« er en historisk Videnskab. ⁸³⁾ Derfor mislykkes ogsaa hans filosofiske Forsøg til en »udpræget Theisme«, der kun kan resultere af en historisk Verdensanskuelse; tværtimod ophæver det R. Nielsenske *G u d s b e g r e b* Skabelsens Begreb og viser sig uløseligt bundet til Naturexistensen, ja, det forvexler guddommeligt og menneskeligt Bevidsthed. Hvad den i »Grundideernes Logik« anvendte *M e t o d e* angaar, betegnes den som en »philosophisk Taskenspillermethode«. ⁸⁴⁾ Universalmidlet til at forsone Tro og Viden bliver da Historien. ⁸⁵⁾ — Af dette Skrift høstede Scharling dog ikke nogen særlig Berømmelse, dels udkom det samtidig med Martensens Lejlighedsskrift om samme Emne, dels blev det, som dets Forfatter selv fortæller, Genstand for »Ukvemsord og Skjældsord«. ⁸⁶⁾

Efter at G. BRANDES havde skrevet adskillige polemiske Artikler og længere Indlæg i Dagblade om Tro og Viden, ⁸⁷⁾ udsendte han 1866 et Flyveskrift: »*Dualismen i vor nyeste Philosophie*« (Kbh.); det var Resultatet af et Samarbejde med Filosofen L. F. Gabriel Sibern (f. 1824, d. 1903) og skyldtes aabenbart ligesaa meget saglig-

⁸¹⁾ smst. p. 44—45, 47, 56, 59. — ⁸²⁾ p. 46, 77, jvf. 16, 45—46, 48—50. — ⁸³⁾ p. 50, 51; jvf. 16 (13, 35—36). — ⁸⁴⁾ p. 60 (jvf. 64), 61, 62, 66. — ⁸⁵⁾ p. 77, jvf. 13. — smlg. det af H. Scharling ved den teol. Konkurrence d. 23/11 1866 holdte religionsfilosofiske Foredrag: *Kritisk Fremstilling af Naturalismens Princip og Hovedformer*, tr. i Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1867 Nr. 12 (15/3) p. 177 flg. (NB. 187—189). —

⁸⁶⁾ H. Scharling: *Livsminder* p. 22. — Clemens Petersen, »Fædrelandet«s Kritiker, fandt saaledes Skriftet »tyndt«, »løst« og »ubegrundet«. (»Fædrelandet« 1867 Nr. 103 (4/3. Anm. af Sch.' Skr.)). — Omtrent samtidig med Scharlings og Martensens Indlæg udsendte den senere som Kirkehistoriker kendte Præst, L. Koch (f. 1837, d. 1917) sin lille Pjece: *Theologien er dog en Videnskab*. Kbh. 1867. — jvf. s. F.: *En gammel Præsts Erindringer*. Kbh. 1912 p. 161. —

⁸⁷⁾ Nogle Artikler er omtalt ovenfor; m. H. t. de øvrige se G. Brandes: *Saml. Skr. Bd. 13 p. 22 flg.* —

filosofiske som personlige Motiver.⁸⁸⁾ Brandes giver i dette koldt og klart tænkte, skarpt og vittigt forfattede Skrift en udførligere Fremstilling og Begrundelse af det Anklagepunkt, han allerede gentagne Gange under Striden havde gjort gældende imod den omstridte Filosofi.

Hvor tilfredsstillende og beundringsværdig den R. Nielsenske Forsonings-Filosofi end kan forekomme mange at være som en »storartet Gjennemførelse af suum cuique«, appellerer den dog efter G. Brandes til Menneskets naturlige Tilbøjelighed til »Slaphed, Delthed, Adsplittethed«. ⁸⁹⁾ Betragtet som en foreløbig Løsning af Problemet: Tro og Viden kan Forsonings-Teorien ganske vist være nyttig endog for Videnskaben, hvis denne virkelig kommer til at udfolde sig uforstyrret af fremmed Indblanding; men naar den udgives for den endelige Løsning, bør der protesteres mod denne »besynderlige«, »unaturlige« og »splidagtige« Teori, hvis iøjnefaldende Svagheit ikke mindst er Mangel paa Klarhed, Bestemthed og »besindig Eftertanke«. ⁹⁰⁾

R. Nielsens filosofiske Grundtanke — at den samme Bevidsthed modsigelsesfrit kan forene Tro og Viden som absolut uensartede Principer — maa vel hvile paa de to almindelige Sætninger: dels at overhovedet to absolut uensartede Ytringer kan være Ytringer af det samme, dels at overhovedet to absolut uensartede Principer kan forenes i een og samme Bevidsthed. Men Foreningen er ikke dikteret af nogen tvingende Nødvendighed, hvorfor den heller ikke har nogen Almengyldighed, men tværtimod af »den krasseste Umiddelbarhed, den personlige Trang«, som man konsekvent er berettiget til at tilfredsstille efter Forgodtbefindende. Der bliver »et uendeligt Spillerum for de vildeste Forsøg paa at tilfredsstille den praktiske Interesse, den personlige Trang«. Alt kan jo »fordre lige Rang, hvor den personlige Trang, rensat eller lændset for al Fornuft, er Maalestok«. ⁹¹⁾

⁸⁸⁾ Skriftet optr. smst. p. 43 flg.; her cit. Originalskr. — s. F.: Levned. Barndom og første Ungdom p. 187, 176 flg. — jvf. P. V. Rubow: Georg Brandes og den kritiske Tradition i d. 19 Aarh. Kbh. 1931 p. 81 flg. (68 flg.). — Man sporer i G. B.s filosofiske Argumentation hans Lærer, H. Brøchners Tankegang. — V. Klein & P. A. Rosenberg: anf. V. p. 30—31. — Bricka Bd. 15 p. 560—561. — ⁸⁹⁾ G. Brandes: Dualismen p. 11, 12. — ⁹⁰⁾ smst. p. 14—15; 37, 75, 63. —

⁹¹⁾ p. 25—28, 35, 36. — »Det, at man som Dyrker af sin Gud og Dyrker af sin Videnskab paastaaer absolut stridige Udsagn, er fra Midten af det 19de Aarhundrede at regne ikke til Hinder for, at man udtaler den klare, ja den høieste Sandhed«. (p. 36). —

Den absolute Uensartethed kan ikke være Grunden til Principernes Forsoning. Absolut Uensartethed er det samme som absolut Uforenelighed og betyder da, at Principerne ikke engang kan komme i indbyrdes Forhold og følgelig ikke forsones.⁹²⁾ Konsekvent maa den Person, der skal forene det absolut uensartede, ikke alene blive til to Personer, men endog til »to Personer, der høre hver til sin med den anden absolut uensartede Verden; thi enhver Spaltning af et Subject er en Spaltning af hele den objective Verden, der speiler sig i Subjectet, eftersom dette dog i sidste Instans er en Ytring af hin; er Subjectet delt, saa kommer det principielt deraf, at den hele Verden har spaltet sig (essentia) forud. Man bør da ikke spørge, hvorledes det staaer sig med en Mands Selvbevidsthed, naar han huser saadanne hinanden modsigende Grundanskuelser; thi en saadan Mand kan ikke existere. Den absolute Uensartethed er den absolute Dualisme; men den absolute Dualisme er en Maskeradespøg, en Attrappe, der skjuler en virkelig Ensartethed og Enhed«. ⁹³⁾ Iøvrigt existerer der overhovedet ikke absolut uensartede Principer. Subjektivt set kan der for Mennesket umuligt gives absolut uensartede Genstande, da disse som Aarsager betragtede maatte fremkalde absolut uensartede Bevidsthedsytringer i det følgelig aldeles spaltede Subjekt. Objektivt set kan man ikke uden Selvmodsigtelse antage, at nogensomhelst Ytring fra et Tilværelsesprincip eller fra et Indbegreb af Objekter, som udgør en Totalitet, kan være absolut uensartet med nogensomhelst anden Ytring. ⁹⁴⁾

G. Brandes' Flyveskrift vakte almindelig Opmærksomhed ogsaa i den R. Nielsenske Lejr; RUDOLF SCHMIDT søgte saaledes i et mere velment end vellykket Skrift samme Aar at forsvare R. Nielsen imod Brandes' Anklage for »dobbelt Bogholderi«, altsaa Dualismen. ⁹⁵⁾

Ogsaa i de ældre Teologers Lejr modtog man R. Nielsens Filosofi med Kritik. Saaledes sender den daværende Sognepræst ved Sct. Michaelis Kirke i Fredericia, F. L. B. ZEUTHEN et »Sendebrev« til R. Nielsen, hvem han stiller forskellige Spørgsmaal i Anledning af

⁹²⁾ p. 32. — »Absolut uforenelige Principer kunne forenes eller være ikke absolut uforenelige — Alt uden Modsigelse« bliver da G. B.'s Version af R. N.s Tesis. (smst.). —

⁹³⁾ p. 34. — Den subtile Distinktion mellem »skjönt« og »fordi« hjælper altsaa ikke udover Vanskeligheden (p. 32—34). —

⁹⁴⁾ p. 44. — »At være, det er at være indbefattet i en Tilværelse; naar absolut uensartede Gjenstande ere, saa ere de ikke absolut uensartede«. (smst.).

⁹⁵⁾ R. Schmidt: Om Tro og Viden som absolut uensartede Principer. Kbh. 1866. dat. Novbr. (p. 58). — jvf. H. Jørgensen: Rud. Schmidt p. 63. —

dennes »aandrige lille Afhandling« om teoretisk og praktisk Erkendelse.⁹⁶⁾

Bortset fra den formelle Ubestemthed, hvormed R. Nielsen udtrykker sig, saa at han snart synes at betragte duæ veritates som Modsætninger, snart som Modsigelser, hævder han jo, at alle Sjælekrafter i Teorien underordnes Tænkning, i Praxis Viljen. Men et saadant Skel betragter Zeuthen som lige uigennemførligt, hvad enten det drejer sig om den teoretiske eller den praktiske Erkendelse. Det vil i Teorien konsekvent resultere i, at Erfaringen (det faktiske) lægges tilrette efter Begrebet istedetfor omvendt. »Naar nu til de Sjælekrafter, som i Teorien skal underordnes Tænkningen, høre de, ved hvilke Virkeligheden opfattes, saa synes efter R. Nielsen Erfaringen i Teorien at maatte underordnes Tænkningen eller kun at betyde noget, forsaavidt man kan begribe det, som man ser og hører eller i det Hele oplever. Man synes da i Teorien at maatte faae det Opfattede formet, lagt tilrette efter sit Begreb (paa rationalistisk Vis) istedetfor at danne Begrebet efter det, man erfarer.«⁹⁷⁾ Men hvorledes skal man da kunne erkende »den fulde Sandhed«, naar man ikke vil »respectere det Factiske«, hvortil f. Ex. Menneskehjertets religiøse Trang hører?⁹⁸⁾ Skal »Virkeligheden« med i Teorien, maa Tænkningen først lære at »underordne sig«; for det virkelige evner den ikke at frembringe.⁹⁹⁾ — Hvad den praktiske Erkendelse angaar, kan det heller ikke indrømmes, at den kristelige Tro, Religionen er udelukkende praktisk, saa at Viden og teoretisk Erkendelse her intet skulde betyde i sig selv, men blot være praktisk og Viljen underordnet. Har Religion og Tanke intet at gøre med hinanden, kan man heller ikke tale om Forskel paa sand og falsk Religion.¹⁰⁰⁾ Nej, Sandhed og Godhed, personlig og upersonlig Sandhed lader sig ikke adskille, hvorfor Religionen da heller ikke kan kaldes rent praktisk.¹⁰¹⁾ I den kristelige Tro er Teorien givet som Mulighed. Af det religiøse Liv fremspirer en Tænken, som ikke

⁹⁶⁾ Dr. Zeuthen: Om Tro og Viden. Sendebrev til Rasmus Nielsen. Kbh. 1866. — jvf. Bricka Bd. 19 p. 295 flg. — Dennes Søn, den senere bekendte Præst, Fr. Zeuthen (f. 1837, d. 1915) udtaler i en Afhandling: »Om Muligheden af en christelig Philosophie«, hvis Berettigelse hævdes, tydeligt sin Kritik af R. Nielsens Forsoningsforsøg. At stille Trosvidenskaben udenfor Videnskaben er ensbetydende med at stille Kristendommen udenfor Sandheden. (se Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1865 Nr. 49—50 (¹/₁₂—¹⁵/₁₂) p. 370 flg., 377 flg. (NB. p. 386—389; 373, 389). — jvf. Johs. Götzsche: Fr. Zeuthen. Kbh. 1927 p. 79). —

⁹⁷⁾ Dr. Zeuthen: Om Tro og Viden p. 8—9. — ⁹⁸⁾ smst. p. 9. — ⁹⁹⁾ p. 10. — ¹⁰⁰⁾ p. 11. — ¹⁰¹⁾ p. 12—13. —

blot er af praktisk, men ogsaa af teoretisk Art.¹⁰²⁾ — Og nu R. Nielsens *V i d e n s k a b s b e g r e b*! Selvom Naturvidenskaben ikke har et »theologisk Naturbegreb« og ingen Plads for det religiøse Under, maa der dog spørges, om Naturvidenskab er al, ja, højeste Videnskab.¹⁰³⁾ »Er det Naturlæren, som skal lære os, hvad Naturen er i sig selv, dens Betydning i det Hele?«¹⁰⁴⁾ Dersom der nu gives et fuldgyldigt historisk Vidnesbyrd om, at et Under er sket, saa kan en saadan Begivenhed dog ikke forkastes af Historien; den maa tværtimod have sin Plads i Historien, om den ikke har det i Naturvidenskaben. Men saa maa det da ogsaa være »en høiere, mere omfattende Videnskab forbeholdt at vise en saadan underfuld Begivenheds Tænelighed og Mulighed.«¹⁰⁵⁾

Vittigt og klart besvarede R. NIELSEN Zeuthens »Sendebrev«.¹⁰⁶⁾ Den gamle Drøm om en *h ø j e s t e V i d e n s k a b*, der skulde være istand til at udfinde Miraklets Tænelighed og Mulighed, grunder sig paa Tvetydigheden i Ordet Under og Teologiens Brug af det teleologiske.¹⁰⁷⁾ Man bør nemlig ikke glemme den meget væsentlige Forskel mellem en Teleologi, som er det højere Udtryk for Lovenes Opfyldelse, en Fremstilling af Naturens virkelige Formaal, og saa »en phantastisk Videnskabens Love oversvævende Teleologie«.¹⁰⁸⁾ Hvis nogen Videnskab skulde være istand til at forklare Underet, maatte det da være Dogmatiken; men tag et Værk som Martensens »Den christelige Dogmatik«, der »med Grund kan siges at repræsentere et Høidepunkt af theologisk Videnskabelighed«.¹⁰⁹⁾ Her maa vel den videnskabelige Forstaaelse af Aabenbaringens tre Grundundere: creatio — incarnatio — inspiratio være at finde? Men nej, Martensens »dybsindige Randsagelser« og »objective Forklaringer« berøver tværtimod alt Haab om en »formeentlig høiere Videnskab«, en »i Aanden forklaret Mirakelvidenskab«.¹¹⁰⁾ En højere Videnskab, en »Mirakelvidenskab«, d. v. s. »en Videnskab, der forklarer Mirakler«, er umulig.¹¹¹⁾

Det ophæver dog ikke, at der foruden *Naturvidenskab* ogsaa gives en *I d é v i d e n s k a b*; men om denne gælder rigtignok tre Ting: »1) den maa være bygget paa Naturlærens mathematisk-empiriske Grundlag, 2) den maa, ligesaavel som Naturlæren være en Erkjendelse i Kraft af Love; den kan 3) ikke tænkes at staae i nogen væsentlig eller principiel Strid med Naturlæren«.¹¹²⁾

¹⁰²⁾ p. 15—16. — ¹⁰³⁾ p. 7. — ¹⁰⁴⁾ p. 7—8. — ¹⁰⁵⁾ p. 8. — ¹⁰⁶⁾ R. Nielsen: Svar til Hr. Dr. phil. Pastor Zeuthen i Anl. af hans Sendebrev om Tro og Viden. Kbh. 1866. — ¹⁰⁷⁾ p. 3. — ¹⁰⁸⁾ smst. — ¹⁰⁹⁾ p. 6. — ¹¹⁰⁾ p. 11. — ¹¹¹⁾ p. 2, jvf. 16, 11. — ¹¹²⁾ p. 2. —

Idélæren kan da følgelig ikke antage Underet, som Naturlæren forkaster. »Videnskaben er ikke religiøs, Religionen ikke videnskabelig; Astronomien er ikke andægtig, Andagten ikke videnskabelig; Mathematiken er ikke bedende, Bønnen ikke videnskabelig; Botaniken er uden Sakrament, Sakramentet er ikke videnskabeligt. Men saa overbeviist jeg end er om, at Tro og Viden, Religion og Videnskab maae — til høiere Forsoning — begjære Skilsmisse, at altsaa Theologien, der mæglende vil bære Kappen baade paa den religiøse og den videnskabelige Skulder, maa bort; ligesaa overbeviist er jeg om, at en Aabenbaring, der har »Livs-Ordet« i sig selv, ogsaa maa have Lyset i sig selv, at der, med andre Ord, maa gives en religiøs Tænkning, grundig, klar, overbevisende, en Tænkning, som ifølge sine eendommelige Forudsætninger hverken er eller kan eller vil være videnskabelig, men som dog i Skarphed, Sikkerhed, Udholdenhed og Conseqvens veier op imod Videnskaben«. ¹¹³⁾ Der gives altsaa en religiøs Tænken, en religiøs Teori, saa at Religionen dog ikke bliver, som Zeuthen mener, saa udelukkende praktisk, underordnet Viljen og berøvet det teoretiske, intellektuelle Moment; men man maa blot ikke forveksle den religiøse med den videnskabelige Tænken. ¹¹⁴⁾

R. Niensens polemiske Tale om »Mirakelvidenskab« fremkaldte atter et »Sendebrev« fra ZEUTHEN, ¹¹⁵⁾ der udtalte sin Anskuelse i »tre Erklæringer«: 1) Han indrømmer ganske vist Umuligheden af en »Mirakelvidenskab«, der skal kunne forklare Underet paa en ren objektiv Maade i Overensstemmelse med den exakte Videnskabs Krav, men »vover« dog ikke at forkaste en »Videnskab, som fra det Mirakuløses eller Overnaturliges Standpunkt vil forklare det Naturlige og Ordinaire«. ¹¹⁶⁾ 2) Vejen til »det Mirakuløses Standpunkt« er væsentlig Subjektivitetens Vej, »idet Hjertet i Troen tilegner sig det helligt Overleverede«. ¹¹⁷⁾ 3) Der er heller ingen Konsekvens i at hylde et saa snævert Videnskabsbegreb som R. Nielsen, der kun kender til Naturvidenskab og til en paa dennes matematisk-empiriske Grundlag baseret Idévidenskab. ¹¹⁸⁾ Hvorfor ikke bruge Begrebet Videnskab ogsaa der, hvor der gives subjektive Forudsætninger og saaledes tale om en religiøs Videnskab? ¹¹⁹⁾ Som Bidrag til en saadan fortsætter Zeuthen, der under Schellings Paavirkning skelner mellem kristelig Teologi og Aabenbaringsfilosofi, sine — allerede i det første »Sendebrev« paabegyndte, af R. Nielsen i dennes

¹¹³⁾ p. 11. — ¹¹⁴⁾ p. 14. — ¹¹⁵⁾ Dr. Zeuthen: Om Tro og Viden. Andet Sendebrev til Rasmus Nielsen. Kbh. 1866. — ¹¹⁶⁾ smst. p. 3. — ¹¹⁷⁾ smst., jvf. p. 21—22. — ¹¹⁸⁾ p. 4. — ¹¹⁹⁾ p. 21. —

Svar kritiserede — Spekulationer om en paa Helligaanden som videnskabeligt Princip baseret Teologi.¹²⁰⁾

Paa dette ny »Sendebrev« svarede R. Nielsen dog ikke; han havde jo ogsaa forlængst gjort op med al spekulativ Teologi og havde fornylig besvaret Zeuthens Spørgsmaal og kritiseret hans teologiske Spekulationer; begges Standpunkter var ogsaa saa udpræget forskellige, det spekulative og det moderne Videnskabsbegreb overfor hinanden, at der næppe var Udsigt til noget frugtbart Resultat af en fortsat Polemik mellem dem. Derimod er det Stridens væsentlige Betydning, at R. Nielsen foranlediges til at give en kortfattet Fremstilling af den religiøse Tænkningens Art og saaledes supplere (eller korrigere?) sin i »Grundideernes Logik« overordentlig knappe Omtale af en i videre Forstand videnskabelig Behandling af de religiøse Sandheder.

Til de betydeligere Indlæg fra Kirkens Side til Forsvar for Teologien hører et fra den lærde Sognepræst i Vemmeløv, VILH. ROTHE, der jo ogsaa deltog i den første Strid om Tro og Viden. Med Klarhed og Skarphed i Tanken, med Finhed i Analysen og fuldt rodfæstet i et ublandet luthersk-evangelisk Standpunkt tager han med Overbevisningens Varme kraftigt tilorde for den kirkelige, positive Teologis fulde Existensberettigelse som Videnskab fuldt paa Linje med alle andre Videnskaber skønt kvalitativ forskellig fra disse p. Gr. af Aabenbaringsindholdet. Rothe hævder sit Standpunkt med en i denne Strid paa kirkelig Side sjælden Dygtighed. Uagtet Teologien efter hans Formening »gerne fremdeles kunde lade de R. Nielsenske Angreb uønsede — Kirken falder saamænd ikke, fordi der spilles Klink til Kirkemuren«, tværtimod vil Kirken blive staaende »med Theologien i sit Skjød indtil Dagens Ende« — saa havde Angrebene dog forvoldt saa megen »Forstyrrelse« i den opvoxende Slægt, at han følte sig opfordret til at give »et lidet Bidrag til at klare Sagen«. I tre længere Artikler i »Ugeblad for den danske Folkekirke« polemiserer han grundigt og haandfast mod R. Nielsens Teologi og Trosbegreb, saaledes som det væsentlig fremstilles i den berømte Fortale til »Grundideernes Logik«. ¹²¹⁾

Forankret i »credo ut intelligam« kritiserer Rothe Nielsens fra S. Kierkegaard overtagne »credo quia absurdum«, der for Kierkegaard

¹²⁰⁾ p. 13 flg. — s. F.: Om Tro og Viden. Sendebrev til R. N. p. 16—17. — R. Nielsen: Svar til ... Zeuthen p. 15. — ¹²¹⁾ Vilh. Rothe: Prof. R. Nielsen og Theologien, Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1866 Nr. 35—37 (^{14/6}—^{29/6}) p. 129 flg., 145 flg., 161 flg. (NB. 137, 176). — jvf. R. P. Rasmussen: Vilh. Rothe p. 110 flg. (NB. 113). —

førte til Kamp mod spekulativ Teologi, men for Nielsen til Kamp mod al Teologi.¹²²⁾ Men Filosofens Angreb paa den naturlige og den spekulative Teologi rammer ikke den kirkelige, positive Teologi; for ingen af disse er af Teologiens, men derimod af Filosofiens Slægt.¹²³⁾ Og hvad Angrebene angaar paa den »virkelige Theologi«, Aabenbaringsteologien, lader de sig ved nærmere Eftersyn reducere til »sprudlende Paradoxa«, »knaldende Sætninger«, »umotiveret Stortalenhed« og »tomme Ord«. ¹²⁴⁾ R. Niensens Videnskabsbegreb maa føre til Teologiens Anerkendelse som Videnskab; ifølge dette Begreb skelnes der jo mellem videnskabeligt i snævrere og videre Forstand, og til den sidste Gruppe maa da regnes Teologien, hvis »empiriske Stof er Aabenbaringens Kjendsgjæringer«. ¹²⁵⁾ »Det Videnskabelige beroer paa Behandlingen, det Theologiske paa Stoffet, navnlig om dette er hentet fra Aabenbaringens Omraade . . . Kun et Stof fra dette under ægte reent videnskabelig Behandling giver Theologi«. Teologiens Begreb lader sig formulere som »Eenheden af Aabenbaringsstof og videnskabelig Behandling«. ¹²⁶⁾

Ganske vist kan R. Nielsen udtale en »Slagsætning« som denne, at »Naturvidenskaben er mulig, men Mirakelvidenskaben er umulig«. Der er dog nærmere beset ikke nogen Modsætning mellem de to Videnskaber i den af Nielsen antagne Forstand. Teologi og Naturlære hviler som al anden Videnskab paa de samme »rationelle Principer«, og begges Stof skyldes en »overnaturlig Causalitet«, noget som Nielsen konsekvent maa indrømme, eftersom »Grundideernes Logik« netop skal være en »udpræget Theisme« og dermed Antagelse af en Skabelse; følgelig maa Naturens Kausalitet søges i den absolute Skabervilje. Heraf følger da, at Teologi er lige saavel Videnskab som Naturlære, saavist som den samme Grund maa have de samme Følger. ¹²⁷⁾ — Skønt R. Nielsen ikke udvikler Underbegrebet, synes han dog at have en urigtig Opfattelse heraf. Underet er jo ikke en mod-naturlig eller u-naturlig Begivenhed, der fremkommer ved en Suspension af Naturlovene paa Almagts Bud. »Sligt kan overhovedet slet ikke skee, thi det vilde forudsætte, at Naturlovene vare vilkaarlige Love, fastsatte ved en vilkaarlig Beslutning af Skaberen. Men hos Gud er aldeles ikke noget Vilkaarligt. Hans Villie bestemmes efter hans eget Væsens Beskaffenhed ved Frihedens Nødvendighed. Naturlovene ere derfor bestemte ved Skab-

¹²²⁾ anf. Ugebl. p. 129—130, 136. — ¹²³⁾ smst. p. 139, 142. — ¹²⁴⁾ p. 147, 148. — ¹²⁵⁾ p. 146. — Især ønsker V. Rothe at stille Dogmatiken ved Siden af den empiriske Psykologi (smst.). — ¹²⁶⁾ p. 147, 149, jvf. 162, 163. — ¹²⁷⁾ p. 161—164. —

ningens Forhold til sin Skaber, og deres Nødvendighed er udflydt af Guds eget Væsens Nødvendighed (ens necessarium). Dersom de skulde forandres eller suspenderes, saa maatte først Guds eget Væsen suspenderes. Et saadant Mirakelbegreb er derfor ikke holdbart. Men det hører til Naturens Orden, at Naturlovene krydse hinanden, og at den høiere, mægtigere Krafts Indvirkning paralyserer den svagere, saa at andre Virkninger derved fremkomme end efter den lavere Krafts rolige enevirkende Gang. I Aabenbaringen indtraadte nu Virksomheden af en Verden af høiere Kræfter i vor sublunariske Verden, og disse frembragte de usædvanlige Virkninger, som vi kalde Mirakler, ikke unaturlige, men overnaturlige Gjerninger«. Af den Grund er Underne netop saa bevisende for Aabenbaringen, fordi en højere, hinsidig Tilværelse derved viser sig at være indtraadt i den lavere, dennesidige Verden. ¹²⁸⁾

Paa samme Maade gaar det med den af R. Nielsen paastaede »uopløselige Strid« mellem Filosofi og Teologi. Filosofien begynder fuldkommen forudsætningsløst og kender ikke nogen anden nødvendig Tvivl end den, som ligger i ethvert ubesvaret Spørgsmaal. Her er aldeles ikke Tale om den absolute, uløselige Tvivl; og selvom Filosofien virkelig var en »Tvivlens Videnskab«, vilde den ikke staa i absolut Modsigelse til Teologien, saavist som Vantroen og ikke Tvivlen er Troens Modsigelse. ¹²⁹⁾ Men hvor ligger da den paa-beraabte Modsigelse mellem Filosofi og Teologi? R. Nielsen indrømmer selv, dels at Historie og Filologi er Videnskaber, dels at det videnskabelige ligger i Formen (Metoden), ikke i Indholdet (Stoffet); følgelig er de ligemeget Videnskaber, hvad enten de behandler et Aabenbarings eller et verdsligt Stof. ¹³⁰⁾ Ligesaa lidt som de historisk-filologiske Discipliner ophæver Teologiens videnskabelige Karakter, ligesaa lidt er det Tilfældet med de filosofiske Discipliner; ogsaa disse Grene af Teologien har deres bestemt givne empiriske Stof. »Ligesom nemlig de historiske Discipliner behandle de guddommelige Manifestationer, og de philologiske behandle Aabenbaringsdocumenterne, saaledes behandle de filosofiske det ved Nyskabelsen i Menneskeheden gjenfrembragte nye aandelige Liv, der ved Gjenfødselen indpodes i den Enkelte som hans Troesliv, med eet Ord, Livet i Christo, det evige Liv«. ¹³¹⁾

Den T æ n k n i n g s f o r m, der finder Anvendelse ved det kristelige Livsprincips videnskabelige Behandling, er Reflexionen, hvor-

¹²⁸⁾ p. 164. — ¹²⁹⁾ p. 151, 149, 150. — ¹³⁰⁾ p. 151. — ¹³¹⁾ smst. —

ved »Tænkningen stiller Troeslivet lige overfor sig som sit Andet, og lader det reflectere, gjenspeile sig i Tanken . . . . Bevidstheden fyldes med Speilbilledet af Tingen, dens Viden kommer til at bære Sandheden i sig«. ¹³²⁾ Den teologiske (dogmatiske) Tænkning maa som Reflexion over et forudgivet empirisk Stof skarpt sondres fra den herfra grundforskellige filosofiske Spekulation, som netop ikke har et givet Stof, men tværtimod maa fremkalde et saadant ved »Tankens egen Selvbevægelse af denne og ved denne«. Da Spekulationens Stof saaledes fremskaffes ved den naturlige Tænkningens Selvbevægelse, kan det aldrig naa udover det naturlige til det aabnede. ¹³³⁾ Den teologiske Tænkning er altsaa »reen og ublandet Reflection«, men derfor ikke i nogen Maade ringere end Spekulationen. ¹³⁴⁾ — Den videnskabelige Reflexion hos Teologen forudsætter for det første en paa det kristelige Trosliv (Genfødelse, Opvækkelse) baseret Selvreflexion. ¹³⁵⁾ »Ingen kan faae fat i det Stof, der er Gjenstand for den dogmatiske Reflection, naar han ikke først og fremmest bliver det vaer hos sig selv, og det reflecterer sig for hans egen Bevidsthed«. ¹³⁶⁾ For det andet kræves Medlemsskab af Menigheden. ¹³⁷⁾ »Overgangen, Mediationen fra Subjectiviteten [d. v. s. den enkelte udenfor Menigheden staaende Kristen] til Objectiviteten skeer . . . igjennem Menighedslivet, der paa eengang er fuldt subjectivt og fuldt objectivt. Menighedslivet med den fælles Bevidsthed og fælles Bekjendelse er saaledes den enkelte Reflecterendes Andet, der har fuld Objectivitet. Kjendskab dertil er Viden, og et videnskabeligt Kjendskab dertil er Theologi«. ¹³⁸⁾ Teologi er objektiv Viden, Videnskab om Menighedens, Kirkens Bevidsthed, hvorfor man kun som sin Kirkes Organ kan være sin Teologis Organ [Martensen]. ¹³⁹⁾ P. d. e. S. er Teologien en »levende Videnskab«, takket være Helligaanden, der gennem Genfødelse og Helliggørelse skænker det Stof, paa hvis videnskabelige Gennemforskning Teologien (specielt Dogmatiken) arbejder; p. d. a. S. hører den som Videnskab ligesaavel som alle andre Videnskaber til Menneskeandens egen Frembringelse; den er jo et Produkt af den rent menneskelige Tænkning. ¹⁴⁰⁾

Skønt Filosofien ikke skaber Teologen, kan denne dog ikke undvære den hverken propædeutisk (Tanke-Skoling, Abstraktions- evnens Udvikling) eller instrumentalt (logisk Videnskablære), men

¹³²⁾ p. 152. — ¹³³⁾ smst., jvf. p. 159. — ¹³⁴⁾ p. 153. — ¹³⁵⁾ p. 154, 155, 157. —

¹³⁶⁾ p. 153—154. — ¹³⁷⁾ p. 156. — ¹³⁸⁾ p. 155. — ¹³⁹⁾ p. 154, 156, 157. —

¹⁴⁰⁾ p. 157. —

nok derimod materielt. Teologien har ikke nogensomhelst materiel (eller stofflig) Brug for Filosofien. Begge Videnskaber tilhører grundforskellige Sfærer, Teologien Aabenbaringens, Filosofien »Naturlivets«, det naturlige Sjælelivs Sfære. »Enhver Sammensmeltning af det Naturlige og det Aabenbarede naturliggjør derfor det Aabenbarede, hvilket er det Samme som at ophæve det.«¹⁴¹⁾ Sammensmeltning af Teologiens og Filosofiens Stof gør dels Teologien uteologisk og ukirkelig, dels Filosofien ufilosofisk.¹⁴²⁾

R. Nielsens Søren Kierkegaard-orienterede Grundanskuelse af Forholdet mellem Tro og Viden lader sig ej heller opretholde, idet den hviler paa et urigtigt Trosbegreb.¹⁴³⁾ Det her hævdede Exklusions- og Abstraktionsforhold mellem Tro og Viden vilde jo forudsætte, at begge Faktorer laa i samme Sfære, paa samme Flade; tilhørte de hver sin Sfære, sin Flade, vilde de hver for sig kunne udfolde sig uden gensidig Hæmning og Sammenstød. Men da Viden hører til Intelligensens Sfære, maa Troen efter R. Nielsen høre sammesteds. Troen maa altsaa som Viden ogsaa være en Intelligens og nærmere bestemt »en Antagelse af visse Overbeviisninger, en subjectiv Forvisning om visse Sandheder. Kort sagt Troen er for dem [S. K. og R. N.] en subjectiv Forvisning om en Læres Sandhed.«¹⁴⁴⁾ Troens Genstand er Paradoxet, det absurde, der som »Forstandens Negation« hører hjemme i Intelligens-Sfæren, hvortil Troen, der griber Paradoxet, ogsaa kommer til at høre som »en Antagelse, en Overbeviisning«. ¹⁴⁵⁾ — Dette Begreb om Tro, der ikke er nogen Tro,¹⁴⁶⁾ er baseret paa en tilsvarende misvisende Kristendomsopfattelse, der røber Slægtskab med Kantisk Filosofi og vulgær Rationalisme.¹⁴⁷⁾ Kristendommen opfattes her som et Intelktual-Begreb (»Læren«, intellektuel Sandhed) og ikke, hvad der er det rette, som et Vital-Begreb (Nyskabelse, existentiel-væsentlig Sandhed).¹⁴⁸⁾ Kristendommen er (primært) Livsmeddelelse og en dermed forbunden (sekundært) Lysmeddelelse. Da Aabenbaring er Guds Selvmeddelelse af sit Livs Fylde, altsaa af et Aandsliv, kan det ikke besiddes ubevidst som Naturliv, men kun bevidst, hvorfor det intellektuelle Moment (Viden, Læren) nødvendigvis er medfølgende. Tro bliver altsaa primært en Livsbesiddelse og sekundært en Lysbesiddelse, altsaa »et Livsforhold . . . i et bevidst Aandsliv«. ¹⁴⁹⁾ Troen er ikke specielt knyttet til en enkelt af de tre psykologiske

¹⁴¹⁾ p. 159. — ¹⁴²⁾ smst. — ¹⁴³⁾ p. 165, 170. — ¹⁴⁴⁾ p. 171. — ¹⁴⁵⁾ smst. —

¹⁴⁶⁾ smlg. p. 132 flg., 166 flg. — ¹⁴⁷⁾ p. 171, jvf. 131, 135. — ¹⁴⁸⁾ p. 131, jvf. 130. —

¹⁴⁹⁾ p. 173. —

Grundformer, Følelse, Erkendelse og Vilje, men ligger »i selve den Sjælelivets Existent, som rører sig i dem«. ¹⁵⁰⁾ Troen kommer da ikke som hos R. Nielsen (og S. Kierkegaard) til at ligge i Intelligensens Sfære, men tværtimod »langt dybere« og kan følgelig heller ikke støde sammen med Viden, som er begrænset til Intelligens-Sfæren; en anden Sag er, at Troen influerer paa Følelse, Vilje og Erkendelse og fremkalder en Viden. ¹⁵¹⁾ — Efter dette Trosbegreb kommer Objectiviteten og Subjektiviteten da ikke som hos de to ovennævnte Tænkere til at staa i et uopløseligt Abstraktions- og gensidigt Eksklusionsforhold, tværtimod »medieres« de i Troen. »Den høieste Objectivitet, selve det Guddommelige er i Troen blevet den inderligste Subjectivitet (mediatore Christo). Objectiviteten har derved ophørt at være det Transcendentale, der ikke kan naaes; den er bleven tillige dennesidig. Den er derfor ikke længere det aldeles lukkede, det absolute Paradox, den har opladt og meddeelt sig, den er aabenbar«. ¹⁵²⁾ Denne Formidling er ikke blot en »Begrebets«, men en »Tingens« Mediation, der fuldbyrdes ved Kristi Mediation. Naar saaledes »Paradoxet har opladt sig til Rimelighed og det Absurde til Forstandighed, eller med andre Ord den absolute Objectivitet er blevet et subjectivt Bevidsthedsliv, saa kan med Troen den Reflection begynde«, hvorefter den ovenfor skildrede teologiske Tænkning udvikler sig. ¹⁵³⁾

V. Rothe havde her paany givet en teologisk Kritik, hvis Værdi ligesaameget beroede paa, negativt set, en Paavisning af det misvisende og fejlagtige i R. Nielsens Begreber om Kristendommens Væsen, Tro og Teologi som, positivt set, paa en skitseret Fremstilling af hans egen Opfattelse af de omtvistede Problemer, altsaa Modstykket til den R. Nielsenske Anskuelse. Han er iøvrigt ikke uden Blik for »det Fortjenstfulde i Grundideernes Logik som et første Forsøg i dansk Videnskabelighed paa et selvstændigt ontologisk System«. ¹⁵⁴⁾

R. Nielsen svarede ikke personligt paa Rothes Kritik, men overlod det til sin haandgangne Mand, RUDOLF SCHMIDT. Denne indrykkede kort efter i »Dansk Kirketidende« »Faktiske Anmærkninger til Hr. Dr. theol. Vilh. Rothes Artikel »Prof. R. Nielsen og Theologien««, Anmærkninger der skulde »fremhæve Feiltagelser af ligefrem juridisk Bevislighed«. Det var efter Schmidts Mening tvivlsomt, om Theologien havde vundet noget ved den »ny Kæmper«, som H. Schar-

¹⁵⁰⁾ p. 174. — ¹⁵¹⁾ smst. — ¹⁵²⁾ p. 175. — ¹⁵³⁾ smst. — ¹⁵⁴⁾ p. 176. —

ling »havde bragt i Marken, for at bortlede Opmærksomheden fra sin egen Forlegenhed«. Skønt Schmidt ikke selv kan frikendes ganske for at misforstaa Rothe, konstaterer han med en vis naiv Selvfølelse, at Rothe har misforstaaet baade S. Kierkegaard og R. Nielsen. Men den R. Niensenske Filosofi staar urokket overfor alle Angreb, ja, den vil konsekvent udviklet bortvejre »Kulturlivets smerteligste Forviklinger . . . som Spindelvæv«. ¹⁵⁵⁾ — Rothe indlod sig dog ikke i Polemik med Rudolf Schmidt, men fortsatte uanfægtet sine Undersøgelser dels over S. Kierkegaards Paradoxbegreb, dels over R. Niensens Afhandling: »Om theoretisk og praktisk Erkjendelse«; disse resulterede i et Par Artikler om »Paradoxianismens Grundfeiltagelser«, ¹⁵⁶⁾ hvor han m. H. t. den nævnte Afhandling drog den vittige og ikke uafviselige Slutning, at der da herefter egentlig ikke var nogen absolut Strid mellem det teoretiske og praktiske, mellem Tro og Viden. »Spørgsmaalet er kun om lidt mere eller lidt mindre, og Discussionen er mestendeels overflødig«, saa meget mere som Problemet om Forholdet mellem kristelig Tro og Viden ikke er blevet debatteret, idet R. Nielsen ved sin Definition af Tro som Lydighed »paa Kantisk Viis« har sat Moralitet istedetfor Religion, hvorfor den omdebatterede Sag følgelig heller ikke er bragt videre. ¹⁵⁷⁾

Overblik over Stillingen før Martensens Indlæg.

Vi har set, at R. Niensens filosofiske Grundanskuelse af Forholdet mellem Tro og Viden, Teologi og Videnskab var blevet Genstand for en livlig Debat. Man havde fra ikke-kristelig som kristelig Side rejst vægtige og vittige Indsigelser mod den Dualisme, som hans Filosofi konsekvent maatte resultere i (A. C. Larsen, G. Brandes, H. Scharling). »Skriftteologerne« havde fra forskellige Standpunkter i mere eller mindre betydningsfulde Indlæg lige fra graduerede Akademikere og ned til ganske unge teologiske Kandidater kritiseret R. Nielsen formelt for manglende Bestemthed og Fasthed saavel i Fremstilling (F. L. B. Zeuthen) som i Metode (H. Scharling). Man havde protesteret mod hans Kristendoms- og Trosbegreb (V. Rothe) og bebrejdet ham manglende Sans for Kristendommen som historisk Aabenbaringsreligion og fundet hans Gudsbegreb undervægtigt

¹⁵⁵⁾ Dsk. Kirketid. 1866 Nr. 43 (^{14/10}) Sp. 673 flg. (NB. 680, 676). — jvf. R. P. Rasmussen: anf. V. p. 119. — ¹⁵⁶⁾ tr. i Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1867 Nr. 33—34 (^{30/8}—^{6/9}) p. 81 flg., 97 flg. — jvf. R. P. Rasmussen: smst. p. 113. — ¹⁵⁷⁾ anf. Ugebl. p. 114, 117. — jvf. nærv. Afh. p. 331 Anm. —

(H. Scharling). Men fremfor alt bekæmpede alle »Skrifteologerne« det R. Nielsenske Videnskabsbegreb som Teologiens Dødsfjende. Paa det Punkt kæmpede man for Alter og Arne. Det drejede sig, som en af de yngre Deltagere i Striden udtrykte sig, om »et Livsspørgsmaal«. Har Nielsen Ret, da »arbejde vi [Theologer] i Løgnen«; men det har han ikke. »Theologien er dog en Videnskab«, ¹⁵⁸⁾ som dennes Dyrkere søgte at forsvare efter bedste Evne.

Hvor ubetinget man nu end i det store og hele maa indrømme, at Kritiken af R. Nielsens Filosofi var berettiget, er der dog eet Punkt, hvor Teologerne Gang paa Gang blev slaaget tilbage, og det er m. H. t. Forsvaret for Teologien som Videnskab. Hvor forskelligt man end forsvarede den betrængte Teologi, forstod ingen af de i Striden deltagende »Skrifteologer« R. Nielsens Videnskabsbegreb; man fik ikke fat paa punctum saliens: det moderne Videnskabsbegreb. I den Henseende kæmpede V. Rothe, F. L. B. Zeuthen og H. Scharling ligesaa forgæves som A. C. Larsen og L. Koch. Principielt set var der i Stridens hidtidige Forløb kun udvexlet »contra«'er mod Teologien fra R. Nielsens Lejr og »pro«'er for Teologien fra »Skrifteologernes« Side; om principiel Drøftelse havde der i Virkeligheden ikke været Tale. Man nøjedes med fra begge Hold at repetere og præcisere de engang udtalte Grundbetragtninger af Forholdet mellem Teologi og Filosofi, Tro og Viden. Ihvorvel de udvexlede Indlæg bragte Striden fremad i andre Henseender, gjorde de det dog ikke i principiel Henseende.

Men hvem var det, der hidtil havde deltaget i Fejden? Bortset fra V. Rothe og F. L. B. Zeuthen p. d. e. S. og R. Nielsen p. d. a. S. var det lutter Ungdom, der havde givet deres Meninger og Standpunkter tilkende. Endnu havde ingen af de Autoriteter taget til orde, som man med Rette kunde vente vilde udtale sig om det omdebatterede Spørgsmaal. G. Brandes havde opfordret H. Brøchner til at indlade sig i en filosofisk Principdrøftelse med R. Nielsen; men Brøchner var foreløbig blevet forhindret deri. ¹⁵⁹⁾ Var det et forsvindende Faatal, der ventede at høre Brøchners Mening, var det til Gengæld et alt-overvejende Flertal, som efterlyste den teologiske Videnskabs officielle Repræsentanter. Bortset fra den nyudnævnte teologiske Docent, H. Scharling, forholdt det teologiske Fakultet sig taus, skønt »Theologiens Livsspørgsmaal stod paa Dagsordenen«. Saavel de viden-

¹⁵⁸⁾ L. Koch: Theologien er dog en Videnskab p. 3—4. — ¹⁵⁹⁾ G. Brandes: Levned. Barndom og første Ungdom p. 176—178. —

skabeligt interesserede som den dannede Verden ventede med spændt Opmærksomhed paa, hvad Fakultetet havde at sige til R. Niensens Angreb.¹⁶⁰⁾ Det blev dog ikke nogen af Fakultetets daværende, men derimod en af dets forhenværende Medlemmer, nemlig Martensen, der, efter at de ovenfor nævnte Forpostfægtninger var udkæmpet, indledede Hovedslaget og derigennem tillige leverede Hovedforsvaret for Teologien som Videnskab.

Stridens anden Fase. — Martensens Indlæg.

R. Nielsen havde, lige siden han første Gang angreb Martensens spekulative Teologi 1849, fortsat sine Angreb paa Martensen og »Den chr. Dogmatik«, der, som dens Forfatter vittigt udtrykker sig, »i særegen Betydning« var blevet hans »kjære og stadige Tanke«; uafsladeligt polemiserede Nielsen i Tale og Skrift mod Martensen, hvem han selvfølgelig heller ikke glemte i sit filosofiske Hovedværk.¹⁶¹⁾ Imidlertid var Martensen blevet saa vant til den Niensenske Polemik, at han betragtede den med en vis Overlegenhed. Protesten mod al Teologi »interesserede ham ikke synderligt. At protestere mod al Theologie er det Samme som at vælte en Sisyphussteen«. Ikke destomindre fulgte han dog Stridens Forløb med en vis Interesse. Han ventede sig ganske vist ikke noget Udbytte af Forhandlingen mellem F. L. B. Zeuthen og R. Nielsen, der jo begge var »absolut uenige« og den førstnævnte tillige noget uklar i »sin egen Idee om Dogmatik«;¹⁶²⁾ men han har aabenbart fundet Behag i A. C. Larsens og G. Brandes' Stridsskrifter, siden han omtaler dem i sit Lejlighedsskrift, dog med en venlig Paamindelse til den sidstnævnte om ikke for tidligt at føle sig ude over Forundringens Stade.¹⁶³⁾ Skønt Martensen i R. Niensens hele sytten-attenaarige polemiske Færd maatte se »saa mange Ubegribeligheder, at han ganske maatte opgive at udfinde en Forklaring, der i Henseende til den genetiske Side af Sagen kunde kaldes tilstrækkelig«, saa blev »det R. Niensenske Uvæsen« ham dog i Længden »for galt«; hertil kom, at

¹⁶⁰⁾ C. D. T.: Efterlysning, Dsk. Kirketid. 1866 Nr. 44 (^{28/10}) Sp. 696 flg. (NB. 699, 701). — ¹⁶¹⁾ M: Levnet II p. 138—139. — R. Nielsen: Grundideernes Logik Bd. 1 p. XXI, 46 flg., 239 flg.; Bd. 2 p. XI flg. (NB. XV), 151 flg., 343. — jvf. H. Martensen: Om Tro og Viden p. 5—8. — ¹⁶²⁾ Breve ^{7/7—7/12} 1866 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 202—203, 205—206. — smlg. p. 208 (Laubs Forstaaelse af Problemet). — ¹⁶³⁾ H. Martensen: anf. V. p. 8. — jvf. G. Brandes: anf. V. p. 227. —

han ogsaa »føjte Drift til engang at fremlægge sine egne ikke blot theologiske men filosofiske Principer«, og i al Stilhed — uden Forhandling med O. Laub eller I. A. Dorner, hvilke han jo gerne plejede at indvie i sine litterære Planer og drøfte presserende Problemer med — udarbejder han sit Indlæg i Striden og udsender i Marts 1867: »Om Tro og Viden. Et Lejlighedsskrift« (Kbh.).¹⁶⁴⁾

Hovedtanker.

Det var Martensens Hensigt i dette velformede, værdige og ofte vittige Skrift at give et »critisk Bidrag« til at belyse »Beskaffenheden af R. Nielsens ikke blot atheologiske, men antitheologiske Philosophie« og saaledes protestere mod dennes »falske og fordærlige Dualisme mellem Erkjendelse og Villie, det Theoretiske og Practiske, Viden og Tro«, mod Guds- og Videnskabsbegrebet.¹⁶⁵⁾ Af den Opgave, som Martensen her havde stillet sig, fulgte, at Skriftet i højere Grad blev et filosofisk end et teologisk Forsøg, netop fordi det drejede sig om al Teologis Mulighed.¹⁶⁶⁾ Det negative: Kritiken af R. Nielsens Filosofi medfører p. d. e. S. det positive: en Fremstilling af Martensens egen filosofiske Grundanskuelse og udelukker p. d. a. S. ikke hans noble Anerkendelse af Nielsens »sjældne Dygtighed og Begavelse« og »dialektiske Styrke«. ¹⁶⁷⁾ Vi vil nu først betragte Martensens egen Filosofi, der vil blive yderligere suppleret under den følgende Skildring af hans Kritik af R. Nielsen.

Bestemmelse af Forholdet mellem Tro og Viden.

For Martensen er T r o og V i d e n¹⁶⁸⁾ organisk forenede; p. d. e. S. har Troen Principatet, p. d. a. S. er der en Væsenssammenhæng mellem denne og Viden. Troen har Principatet, dels fordi den som det umiddelbare er det primære og originale, hvorimod Viden som det middelbare er det sekundære og derivede; dels fordi Troen som »et nyt Liv i Sjælen, et nyt Existentialforhold« er langt rigere

¹⁶⁴⁾ H. Martensen: smst. p. 116. — Brev $\frac{1}{3}$ 1867 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 213. — jvf. M: Levnet II p. 139—140; III p. 203. — Julius M: p. 9. — L. Koch: 1848—1898 p. 77. — ¹⁶⁵⁾ Om Tro og Viden p. 8, 3, 32 flg., 91 flg. — ¹⁶⁶⁾ Brev $\frac{26}{5}$ 1868 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 55—56. — ¹⁶⁷⁾ Om Tro og Viden p. 140, 66, jvf. 41, 62, 114. —

¹⁶⁸⁾ Ved Viden forstås her en »Viden om det Høieste, om Gud og de guddommelige Ting«, altsaa Metafysik. (smst. p. 2). —

end Viden og derfor aldrig kan udtømmes af denne. Men Troens Enhed med Viden beror paa, at Troen, der i sig omfatter Vilje, Følelse og Erkendelse, allerede selv er en Viden, en »primitiv, central Viden«. Netop dette organiske Enhedsforhold er Betingelsen for en »religiøs«, »christelig«, »troende Videnskab«. ¹⁶⁹⁾ At Troen involverer en Viden som »Grundbestemmelse« beror objektivt paa, at Gud har aabenbaret sig for Troen, aabenbaret sin Kærlighed og Naade under Visdommens Form, og subjektivt paa, at det troende, ny, altsaa genfødte Menneske i Kraft af den i Troen indeholdte kristelige Sandhedsidé maa kunne sige: »jeg veed, hvad jeg troer«. Hvis Troen ikke allerede i sig selv var en Viden, vilde den ikke være »Sandheds Tro«; den store Modsætning mellem Sandhed og Løgn, som Skriften overalt udtaler, vilde da være ganske betydningsløs, og den troende vilde da hverken kunne bekende sin Tro eller forkaste og bekæmpe »vrang og vildfarende Lærdomme«. ¹⁷⁰⁾ Hvor den primitive, centrale Viden ytrer sig »med særlig Kraftighed«, kan den ogsaa betegnes som »den centrale Anskuelse, der i sig har Driften til at udfolde sig til Begreb. Herfra udgaaer den videnskabelige, den reflecterende og speculerende (i Ideespeilet skuende og Muligheder søgende) Erkjendelse«. ¹⁷¹⁾ Af den umiddelbare, primitive Viden udvikles den middelbare, videnskabelige Viden. ¹⁷²⁾

Heraf følger saa ogsaa, at skønt Religion og Teologi ikke er identiske, lader der sig dog ikke drage nogen bestemt Grænse mellem dem. P. d. e. S. er der jo en væsentlig Enhed mellem Tro og Viden, forsaavidt som begge er Viden, p. d. a. S. er der en væsentlig Forskel, idet Tro og kristelig, teologisk Videnskab er forskellige Former af det samme kristelige Bevidsthedsliv: Troen er det primære og eksistentielle, Videnskaben det sekundære og ideale. ¹⁷³⁾ Af dette Forhold mellem Tro og Viden følger, at Trosvidenskaben kommer til at forholde sig i et frit Afhængigheds- og Lydighedsforhold til Aabenbaringen. Troen er fuldkommen uafhængig af al Spekulation. »Credo ut intelligam« bliver Motto for al kristelig Filosofi og Teologi. ¹⁷⁴⁾

¹⁶⁹⁾ p. 12—13, 15. — ¹⁷⁰⁾ p. 13, jvf. 22, 27. — ¹⁷¹⁾ p. 13. —

¹⁷²⁾ »Den christelige Videnskab har sit Princip i den centrale Viden, som er indeholdt i Troen, eller naar vi gaae længere tilbage, i selve Aabenbaringen tilegnet i Troen, i den guddommelige Aabenbarings og Visdomstanke, der er den troende Bevidsthed iboende, og i denne begrunder en Eenhed af Viden og Samvittighed«. (p. 14—15). —

¹⁷³⁾ p. 13—14. — ¹⁷⁴⁾ p. 14, 11, 12. —

Teonomien bliver den kristelige Videnskabs Grundkarakter, ¹⁷⁵⁾ saavist som den kristelige Tro og Aabenbaring ikke anerkender nogen-
somhelst jævnbyrdig, ligestillet Magt ved sin Side og ikke indrømmer
Videnskaben nogen ubetinget Autonomi. ¹⁷⁶⁾ Den kristelige Viden-
skab stiller sig dels i et receptivt, dels i et paa Grundlag af Aaben-
baringsprincippet kritisk-korrigerende Forhold til den autonome Fi-
losofi. ¹⁷⁷⁾ »Men aldrig tør den tage sin Erkjendelse til Lehn af nogen
Philosophie, men maa udvikle den af sine egne Forudsætninger«. ¹⁷⁸⁾

Vi vil nu nærmere undersøge, hvorfor der efter Martensen bestaar
et saadant Forhold mellem Tro og Viden, betragte Trosvidenskabens
subjektiv-antropologiske og objektiv-teologiske Mulighedsbetingelse
og iagttagelse, hvad dette nøjere beset kommer til at betyde i viden-
skabelig Henseende.

For Martensen er i Makrokosmen som i Mikrokosmen, i Gud som
i Mennesket det etiske det højeste, Viljen det primære og kon-
stitutive og Personligheden det centrale. ¹⁷⁹⁾ I den etiske
Verden, i Personlighedens Verden er det gode den altbestemmende
Grundidé. Denne kræver ubetinget Existens; den fremstiller sig for
Mennesket som det ubetinget værdifulde, der anviser alt, det være
sig personligt eller upersonligt, dets Plads, Værdi og Betydning; det
gode er det eneste, som ubetinget er Selvformaal, alt overordnet og
intet underordnet. ¹⁸⁰⁾ Det erkendes ad logisk-etisk Vej, at det
gode er Tilværelsens øverste Enhed og højeste Idé, der forudsætter
Existens; for det gode maa som det absolute ikke blot existere som
Fordring, men ogsaa som Fuldkommenhed og Virkelighed. ¹⁸¹⁾ Det
gode kan dog kun existere som en fri Vilje og maa derfor bestemmes
som den gode, d. v. s. G u d. Det gode som Guds Væsens Nød-
vendighed kræver netop, at han med Frihed realiserer det, d. v. s. at
han som den absolut autonome »actualiserer, frembringer Sig Selv
som den Gode, og forsaavidt Han frembringer det Gode udenfor sig,
ikke gjør det efter Naturnødvendighed, men efter Frihedens Nød-
vendighed«. ¹⁸²⁾

Den etiske Gud er som den absolut villende baade den absolut
vidende og absolut kunnende, han er den absolut idéfri og naturfri

¹⁷⁵⁾ »Den sande Frihed« begrundes ved »den sande Myndighed«, og den
skabte Aands Frihed er grundet i Afhængighed. (p. 14, jvf. 124). —

¹⁷⁶⁾ Det er Martensens Opfyldelse af Homérs Ord: »Mange til Herskab er
aldrig til Gavn, kun Een være Hersker«. (p. 116). — ¹⁷⁷⁾ p. 14, 15. — ¹⁷⁸⁾ p. 15. —
¹⁷⁹⁾ p. 129, 47. — ¹⁸⁰⁾ p. 67, jvf. 118, 47. — ¹⁸¹⁾ p. 67. — ¹⁸²⁾ p. 68. —

Gud; hans Viden bestemmer sig som Visdom, altsaa som en etisk, villende Viden; hans Kunnen beror paa, at der til hans Viljes Disposition staar en evig Natur, physis i Gud, d. v. s. en evig Magtfulde, en »Al-Mulighed«, der tjener Viljen som dens »Redskaber og Productionspotenser«. ¹⁸³) I Gud som »det al-substantielle Væsen«, der som det absolute maa indbefatte al Væren, maa der saaledes skelnes mellem »hans egentlige inderste Væsen« som det overordnede (d. v. s. Viljen og Visdom) p. d. e. S., og hans »uegentlige Andet-Væsen« som det underordnede (d. v. s. den evige Natur) p. d. a. S.; men dette er Forudsætningen for hint. ¹⁸⁴) Den sande Gud er altsaa ikke »et eenfoldigt Ene«, men tværtimod »en levende Eenhed af forskellige Momenter«; han er »den fuldkomne Aand, den fuldkomne Personlighed«. Hvad der er Sandheden i det logiske og det fysiske Gudsbegreb kommer til sin Ret som Egenskaber i det etiske Gudsbegreb; hvad der er Falskheden deri, er her overvundet; thi den sande, etiske Gud er idé- og naturfri i Modsætning til den idébundne, blot logiske Gud og den naturbundne, blot fysiske Gud. ¹⁸⁵) Kun det etiske Gudsbegreb er Teismens Gudsbegreb, ifølge hvilket den fuldkomne Vilje er det eneste virkelige Enhedspunkt for det logiske og det fysiske. ¹⁸⁶)

Som den fuldkomne Personlighed er Gud ikke blot den absolute Frihed og Selvstændighed, der er sig selv det absolute Formaal, men ogsaa den absolute Kærlighed og Selvmeddelelse, og denne Selvmeddelelse finder Sted i Guds indre trinitariske Kærlighedsproces. Kun ved Begrebet om Gud som den absolut trinitariske Personlighed, hvis tre hypostatisk Tilværelsesformer er Kærlighedens Realisationsformer, sikres Teismen imod Panteisme og Deisme. ¹⁸⁷) Dette teistiske Gudsbegreb har ikke blot teoretisk, men ogsaa praktisk Betydning, saasandt som Moralen ikke kan grundes uden dette. »Den menneskelige Stræben efter det Gode maa nemlig have sin nødvendige Forudsætning i det evigt værende, i sig realiserede Gode. En moralsk Livsanskuelse, der ikke forudsætter det i sig selv virkelige, ikke blot mulige Gode, er uden Fundament og uden Garantie, for at det Gode nogensinde vil blive virkeligt«. ¹⁸⁸) Men det i sig selv virkeligt gode, den i sig selv virkelige Kærlighed lader sig kun tænke trinitarisk. ¹⁸⁹)

¹⁸³) smst. — ¹⁸⁴) p. 69, jvf. 51. —

¹⁸⁵) p. 68—69. — Martensen forstaar ved det logiske Gudsbegreb Begrebet om Gud som upersonlig Idé, Alintelligens, ontologisk Subjektivitet o. lign., ved det fysiske Gudsbegreb Begrebet om Gud som en altfrembringende Natur, natura naturans, Substans ell. lign. (p. 11). —

¹⁸⁶) p. 50—51. — ¹⁸⁷) p. 69—72. — ¹⁸⁸) p. 72. — ¹⁸⁹) smst. —

Til Viljes-Teologien svarer Viljes- Antropologien. Viljen er ligesaa lidt en Modifikation af Tanken (ctr. Hegel), som den har samme Oprindelighed som denne (ctr. R. Nielsen).¹⁹⁰⁾ Nej, tværtimod kræver Viljen »det hele, det altomfattende Primat i Bevidstheden«, ikke blot praktisk, men ogsaa teoretisk og psykologisk.¹⁹¹⁾ Og den har Ret dertil, fordi Viljen er »det Første, Inderste, Oprindeligste og Centrale« i Menneskesjælen; baade den teoretiske og den praktiske Bevidsthed har sin psykologiske Rod i en »forbevidst Villie«, der manifesterer sig i disse to Hovedformer. Selvbevidsthed og Tanke bliver da kun en Form for Viljen, nemlig »Speilings-Formen«, hvori det villende Væsen objektiverer sig selv og sin Verden. Idet Selvbevidsthed og Tænken i sig selv kun er »den blotte Speilings Act«, forudsætter den et reelt, villende Subjekt, som spejler sig deri;¹⁹²⁾ dette reale Subjekt, hvis »Grundværen« er Vilje, er det substantielle, hvorimod Bevidstheden blot er Egenskab, Attribut, Prædikat for det; igennem Bevidstheden kommer dels det reale Subjekt til Klarhed over sig selv og sine Forhold, dels »actualiserer« den »forbevidste, potentielle Villie« sig herigennem.¹⁹³⁾ Den selvbevidste Vilje viser saaledes tilbage til den forbevidste Vilje. Al Iagttagelse viser jo ogsaa, at det første psykologiske er Begæring, Drift, Instinkt, altsaa »dunkel Villie«, der involverer Fornuft og Erkendelse som Bevidsthedens Udspring.¹⁹⁴⁾

Spørges der om Erkendelsens og Viljens Grundforhold i den virkelige Bevidsthed, er det heller ikke Erkendelsen, men den etiske Vilje, der har Primatet, d. v. s. den etiske Vilje ikke som »en blot praktisk, erkjendelsesløs Villie«, men som en saadan Vilje, der involverer Erkendelsen, »det Contemplative« som sit eget Moment.¹⁹⁵⁾ Viljen er ligesaa vel aktiv udefter i Praxis som indefter i Teori, forsaavidt som Erkendelsesprocessen staar under Viljens Ledelse og er betinget ved dens Interesse og Energi; jo højere og aandeligere de paagældende Erkendelsesobjekter er — og der ikke er Tale om blot at tænke og forestille sig, hvad alle med simpel Nødvendighed maa tænke og forestille sig — i desto højere Grad gør dette Forhold mellem Vilje og Erkendelse sig gældende.¹⁹⁶⁾

¹⁹⁰⁾ p. 45, 123. — ¹⁹¹⁾ p. 123—124. — ¹⁹²⁾ p. 45—46, jvf. 124. — ¹⁹³⁾ p. 124. — ¹⁹⁴⁾ p. 124, 46. — ¹⁹⁵⁾ p. 46. —

¹⁹⁶⁾ p. 124—125. — Det er saaledes netop »det villende, personlige Subject, som i Contemplationen søger sin Tilfredsstillelse, fyldestgjør sin Lyst og sin Kjærlighed, hvad baade Philosophiens og det religiøs-contemplative Livs Historie tilstrækkeligt viser«. (p. 125). —

»Jo mere der er Tale om Erkjendelsen af det Absolute, desto mere maa der siges, at det er Villien, som ikke blot formedelst Forstanden, men ogsaa formedelst Phantasien, der saa at sige er Villiens Klædebon, dens Fjæderham, hvilken den deels fra først af er iklædt, deels i Gjentagelse iklæder sig paany, fører sig selv ind i de Aandens Egne, i hvilke den søger Erkjendelsen af, hvad der for den er det høieste Gode, og hvori Erkjendelsen og Beskuelsen er et væsentligt Moment . . . At æde af Kundskabens Træ beroer paa en Villie og er en Handling, hvis vigtigste Conseqvenser ere Personlighedsconseqvenser«. ¹⁹⁷⁾ »Modsætningen mellem Sandhed og Løgn er paa eengang practisk og theoretisk, idet den som Bekræftelse eller Benægtelse af det Gode som den fuldkomne Virkelighed grunder sig i den gode eller onde eller dog syndige Villie«. ¹⁹⁸⁾ Det er i sidste Instans ogsaa »enhver Aands inderste Villie«, der aabenbarer sig i Valg af Livsanskuelser eller filosofisk System. ¹⁹⁹⁾ I det nærværende Verdensløb er Modsætningen mellem Anskuelser og Systemer da heller ikke blot Modsætningen mellem »Tankeretninger«, men mellem »stridende Villiesretninger«. ²⁰⁰⁾

Af den nu udviklede Teologi og Antropologi følger, at Forholdet mellem Gud og Menneske bliver et Forhold mellem en personlig Gud og en menneskelig Personlighed. Men Personlighed fattes kun af Personlighed; derfor kan Gud ikke erkendes, medmindre han p. d. e. S. vil aabenbare sig, og Mennesket p. d. a. S. vil »aabne sit Inderste« for ham, d. v. s. tro paa ham. Tro er »i sit inderste Væsen en Villiens Tilegnelse af den guddommelige Aabenbaring« og beror paa Erfaringen. ²⁰¹⁾ At Tro maa blive det første i Erkendelsen af det guddommelige, følger saaledes af det kristelige, teistiske Gudsbegreb. ²⁰²⁾

Dette Gudsbegreb medfører saa ogsaa et andet Videnskabsbegreb end der, hvor det blot drejer sig om en udelukkende logisk eller fysisk Viden, saavist som den paa Kristendommen (den kristelige Teisme) baserede Metafysik hverken lader sig udvikle ved logisk Konstruktion eller fysisk Experiment. »Da nu Bekjendtskabet med og den fremskridende Erkjendelse af Frihedens Gud og dermed ogsaa Erkjendelsen af Verdens og Menneskets sande Virkelighed har saa særegne Forudsætninger og Betingelser, er der ogsaa skjælnet imellem en *philosophia prima* og *secunda*, eller en negativ

¹⁹⁷⁾ p. 125. — ¹⁹⁸⁾ p. 122. — ¹⁹⁹⁾ p. 82, jvf. 85. — ²⁰⁰⁾ p. 144, jvf. 4. — ²⁰¹⁾ p. 11, jvf. 93, 94, 102. — ²⁰²⁾ p. 11. —

og positiv Philosophie, som to Sider, to Hoveddele af Philosophien«, et Skel som Martensen tilegner sig. ²⁰³⁾

Den negative Filosofi bestemmes som »den søgende Philosophie«, der gennem en fortsat Negation af de blot relative Principer søger det »sande Absolute«, højere end hvilket intet kan tænkes eller være. Den positive Filosofi tager sit Udgangspunkt i det saaledes fundne Princip (det »sande Absolute«) og udvikler dets positive Rigdom, forsaavidt denne gennem dets faktiske Aabenbarelser lader sig erkende. Den negative Filosofi, hvis Princip er et blot logisk, er den abstrakte Nødvendigheds og det upersonliges Filosofi, hvis Maal er at naa fra Nødvendigheden til Friheden, og hvis Kategorier kun indeholder den negative Betingelse (conditio sine qua non) for Sandhedens Erkendelse, men som ikke selv kan give os »den virkelige, levende Sandhed«. ²⁰⁴⁾ I Modsætning hertil er den positive Filosofi, hvis Princip er mere end et blot logisk, Frihedens og det personliges Filosofi, der nærmere lader sig bestemme som Historiens og Aabenbaringens Filosofi, idet den i Historien efterforsker den personlige Guds Vidnesbyrd og fra dette Stade tillige erkender Naturen, som herfra viser sig i en ny Belysning. ²⁰⁵⁾ Den negative Filosofi kan altsaa kun søge det altforklarende Princip og kan følgelig ikke give en Forklaring af Virkeligheden, hvad derimod den positive Filosofi, Livets og Virkelighedens Filosofi, kan gøre. ²⁰⁶⁾

Den positive Filosofi lader sig nemlig nærmere bestemme som »Erfaringsvidenskab, Empirisme, men metaphysisk Empirisme«, der »anskuer« den virkende Aarsag i Virkningen, Ideen i Faktum, »anskuer« i det sig midt i Tiden aabenbarende, hvad der var før Verdens Grundvold, og søger at udvikle denne Anskuelse til Begreb. ²⁰⁷⁾ Den positive Filosofi begynder med at »sætte« Frihedens Gud som Sandheden og begynder saaledes med »en stor Bekræftelse, en stor Grundantagelse«, hvorved den jo gaar ud over det logiske og det logiskes Nødvendighed. ²⁰⁸⁾ For denne Grundantagelse fører den et »fremskridende Beviis«, idet den efterviser og erkendende fordyber sig i det Bevis, som den villende og handlende Gud fortsat fører for sin Existens i sit vedvarende Forhold til Menneskeheden. For den personlige Guds Tilværelse »egner« sig ikke et afsluttet, men ene og alene et »uafbrudt fremskridende Beviis«. ²⁰⁹⁾ Som vi fordrer, at Mennesker, der er os vigtige, stadig skal give os ny Beviser paa deres

²⁰³⁾ p. 94. — Man mærke sig denne Overgang som Begrundelsen for, at Martensen tilegner sig det nævnte Skel. — ²⁰⁴⁾ p. 94. — ²⁰⁵⁾ p. 94—95. — ²⁰⁶⁾ p. 96. — ²⁰⁷⁾ p. 95. — ²⁰⁸⁾ smst. — ²⁰⁹⁾ smst. —

Existens, saaledes kræver vi det ogsaa med Hensyn til Gud; vi fordrer, at Guddommen bestandig kommer Menneskets Bevidsthed nærmere, at Guddommen ikke alene i sine Virkninger, men ogsaa i selve sit Væsen bliver Genstand for Bevidstheden, et Maal der dog kun lader sig »trinviis« naa. Det »fyldige Beviis« for den personlige Guds Tilværelse maa derfor føres gennem hele Virkeligheden, fra Slægtens første Tider gennem alle Menneskeslægter til den yderste Fremtid.²¹⁰⁾ I den positive, Frihedens Filosofi kan der følgelig heller ikke være Tale om noget afsluttet »System«, fordi »Virkelighedens System« ikke er fuldendt, og Frihedens Gud, som har indført sig selv i Historien, ikke blot er den, som var og som er, men ogsaa den, som kommer.²¹¹⁾

Den positive Filosofi er »Aabenbaringsvidenskab«, der kan defineres som »den ethiske Videnskab, det Godes Videnskab i eminent Betydning, fordi den er Videnskaben om Gud, den ene Gode, i hans frie Selvmeddelelse til Mennesket«. ²¹²⁾ Aabenbaringsfilosofien er den universelle Videnskab, der har til Opgave at erkende Aabenbaringen i dens Forhold til Mytologien, Naturens og Historiens Mangfoldighed, hvorimod Teologien er den centrale Videnskab, som udelukkende koncentrerer sig i det ene, i Guds Rige som saadant.²¹³⁾ I Teologien som Videnskab afsluttes og fuldendes al Ontologi; den højeste ontologiske Bestemmelse er den absolute Personlighed, Gud, der er Idéernes Enhedsprincip.²¹⁴⁾ Idélæren, der er baseret paa Viljen som det grundvæsentlige baade i Teologi (i dogmatisk Forstand) og i Antropologi, betragter det gode som det centrale i Idériget;²¹⁵⁾ derfor kan den absolute Sandhed bestemmes som »det Gode selv, opfattet i dets Aabenbaring for Tanken som den højeste Realitet, det højeste Principværende«;²¹⁶⁾ og derfor bliver Filosofiens Ideal ikke blot et Videns-, men et Visdomsideal.²¹⁷⁾ I Modsætning til den negative Filosofi, som er »blot præparatorisk og propædeutisk«, ²¹⁸⁾ og til Naturvidenskaberne, der aldeles ikke kan betragtes som Videnskaber i strængere Forstand,²¹⁹⁾ og til Metafysiken, der ved »sine egne Midler« forgæves vil søge Løsningen paa de højeste Spørgsmaal, som alene Aabenbaringen kan give,²²⁰⁾ fører »den sig af Troen udviklende religiøse Tænkning til den højere Sandhedserkendelse og til den sande Viisdom«. ²²¹⁾ Aabenbaringsfilosofi og Teologi udgør den »højere Videnskab«, hvis Særkende er dens Objekt, Erkendelsesmaade og Erkendelsesart.

²¹⁰⁾ p. 95—96. — ²¹¹⁾ p. 96. — ²¹²⁾ p. 101. — ²¹³⁾ p. 102. — ²¹⁴⁾ p. 39—40. — ²¹⁵⁾ p. 126. — ²¹⁶⁾ p. 119. — ²¹⁷⁾ p. 127. — ²¹⁸⁾ p. 96. — ²¹⁹⁾ p. 103. — ²²⁰⁾ p. 26. — ²²¹⁾ p. 142. —

»Den høiere eller den virkelige Videnskab« begynder netop i »de personlige Existensers Sphære«, hvor Friheden og dermed det tilfældige og individuelle bryder frem. Dette betyder dels, at der ikke kan være Tale om »det ubetinget Tvingende« — for Aabenbarings-sandheder kan der ikke føres et logisk-matematisk Bevis, men kun et existentielt Bevis; ²²²⁾ dels at der fordres »Existensbetingelser for Ideens Erkjendelse eller for Erkjendelsen af den Almeengyldighed og Nødvendighed, der kun lader sig frivilligt erkjende«. ²²³⁾ Betingelserne er for det første, at Mennesket søger Gud paa de Vilkaar, ifølge hvilke denne alene lader sig finde; det første Skridt til at erkende Gud er den menneskelige Viljes Hengivelse til ham; ²²⁴⁾ for det andet, at Anskuelse og Begreb begge tages i Brug. Ingen »Personlighedsaaenbarelse« lader sig jo opløse i blotte Tankebestemmelser, det individuelle og oprindelige fattes ikke i Begrebet, men kun ved Anskuelsen. Anskuelse bliver saaledes »Hovedorganet« for Erkendelse af Personlighedsaaenbaring. ²²⁵⁾ Den højere Videnskab er netop rigere i Anskuelsen end i Begrebet; det er Anskuelsen, der giver Dialektiken dens Værd, og som Organ for Totaliteten (»det Hele«) trænger længere og dybere ind i selve Tingenes Inderste, til deres »første Begyndelser og Rødder« end den »blot dianoetiske Tænkning« er istand til. ²²⁶⁾ Og dog er og bliver den absolute Personlighed, hvis »Viden gennemtrænger og gennemskuer os«, »incommensurabel« for Menneskets Opfattelse. Der gives derfor ingen adækvat eller exakt, men kun »en stykkeviis og relativ« Guds-erkendelse. ²²⁷⁾ Og selvom den højere Videnskab søger at skabe et sammenhængende Hele, et System, er og bliver dog Aabenbarings-Metafysiken kun et »Skyggerids af det Absolute«. ²²⁸⁾

Kritik af R. Nielsens Filosofi.

Det er ud fra denne Monisme og det ubetingede Subordinationssystem, at Martensen kritiserer R. Nielsens Dualisme og Koordinationssystem. ²²⁹⁾ Skønt det R. Nielsenske Konkordat mellem Tro og Viden er en »original Fremtoning«, er det dog ikke »faldet ned fra Skyerne«, men har tværtimod i Kant og Schleiermacher sine For-gængere i Filosofiens Historie. ²³⁰⁾ Spørgsmaalet er blot, om det lykkes R. Nielsen at komme flot af det Skær, hvorpaa de to nævnte

²²²⁾ p. 103, 104, 102. — ²²³⁾ p. 103. — ²²⁴⁾ p. 103, 94. — ²²⁵⁾ p. 103, 93—94, jvf. 127, 125 (Fantasi). — ²²⁶⁾ p. 104. — ²²⁷⁾ p. 39, 15. — ²²⁸⁾ p. 142, 61. — ²²⁹⁾ p. 117—119. — ²³⁰⁾ p. 18, 30, jvf. 22 flg., 18 flg., 43 flg. —

Filosofen strandede, nemlig Miskendelse af det kristelige Aabenbarings- og Sandhedsbegreb.²³¹⁾ Og det maa benægtes; idet han nemlig kræver, at den troende i sin teoretiske Bevidsthed skal optage en ikke kristelig-teologisk, men filosofisk-dogmatisk Metafysik (d. v. s. i dette Tilfælde en rent filosofisk, rationel-dogmatisk, spekulativ Teologi), indfører han en Metafysik, der »veed altfor Meget til, at den christelige Tro paa nogen Maade kan indlade sig paa at boe tilsammen med en saa mægtig og selvtilforladelig Viden«. ²³²⁾ Der sluttes saaledes mellem Tro og Viden et Konkordat til Gunst for Filosofien, men til Skade for Troen. Det skulde ikke være Tilfældet, hvis »Grundideernes Logik« virkelig udviklede »en udpræget Theisme«; men Sandheden er, at dette Værk kun giver et logisk-fysisk Gudsbegreb, der forholder sig »i dogmatisk Nægtelse« til det etiske, eneste utvetydige teistiske Gudsbegreb. ²³³⁾ Der hævdes her et ontologisk Subjektivitetsprincip, hvormed Teismen dog ikke er givet, hvilket først og fremmest skyldes den Omstændighed, at R. Nielsen stiltiende begynder med Dualismen mellem Teori og Praxis, med Halvering af den psykologiske Bevidsthed i Tanke og Vilje og saaledes fra første Færd kun kommer til at stille Subjektivitetsproblemet halvt og ikke helt. ²³⁴⁾ Var Problemet derimod blevet stillet i dets hele Omfang og Dybde, vilde Resultatet vel ikke være blevet det nuværende abstrakte, upersonlige Subjektivitetsprincip, men derimod et virkeligt Personlighedsprincip. ²³⁵⁾

Det R. Niensenske Dualisme-Standpunkt er ligesaa mangelfuldt i Henseende til videnskabelig Begrundelse som skæbnesvangert i sine Konsekvenser. Det er ganske vist hans Hensigt at lade den teoretiske Filosofi efterfølges af den praktiske Filosofi, der begge er indbyrdes uafhængige og hver forankret i sit guddommelige Subjektivitetsprincip — Troens Gud er jo en helt anden end Videns Gud; men der gives hverken nogen Oplysning om Enheden eller Forklaring om Grunden til, at den teoretiske og praktiske Bevidsthed skal baseres paa en saa forskelligartet Begrundelse. Resultatet bliver da en Dualisme saavel i den menneskelige Bevidsthed som i dennes evige, guddommelige Grund. ²³⁶⁾ Ud fra sin psykologiske Opfattelse viser Martensen med Konsekvens og Satire, hvilke uhyrlige Modsigelser Dualismen medfører. Modsigelsen viser sig dels deri, at saavel den teoretiske som den praktiske Bevidsthed hver har sit gud-

²³¹⁾ p. 27, 22. — ²³²⁾ p. 32, jvf. 77. — ²³³⁾ p. 33. — ²³⁴⁾ p. 40, jvf. 37. — ²³⁵⁾ p. 38. — ²³⁶⁾ p. 43, 42. —

dommelige Subjektivitetsprincip, dels gentager Modsigelsen sig indenfor begge Bevidsthedsformer; naar Tanke og Vilje er uadskillelig, følger heraf, at begge maa findes i begge Bevidsthedsformer, men saa maa der ogsaa ligge to begrundende guddommelige Subjektivitetsprinciper — et for Tænkning, et for Viljen — til Grund baade for den teoretiske og den praktiske Bevidsthed hver for sig.²³⁷⁾

Dualismen hersker ikke blot i den psykologiske, men ogsaa i den ontologiske Subjektivitet. R. Nielsen sætter det absolute i to evigt oprindelige Former, Viden og Magt, om hvilke han paa-
staar, men ikke paaviser, at de udgør en oprindelig Modsætnings-
enhed.²³⁸⁾ Han opererer dels med Gud («Viden») som vidende Subjektivitet, altsaa en teoretisk Gud, dels med Gud («Magt») som Naturprincip, altsaa en praktisk-fysisk Gud (forskellig fra den praktisk-etiske Gud, der skal afhandles i den praktiske Filosofi); Resultatet bliver da, at der indenfor selve den teoretiske Filosofi indføres en ny Dualisme, nemlig Modsætningen mellem to guddommelige Principer.²³⁹⁾ — Et saadant Gudsbegreb er selvfølgelig ganske uantageligt. Der gives her kun en abstrakt logisk Identitet af Viden og Magt, hvilket ikke hjælper ud over den teoretiske Dualisme. En reel Identitet er udelukket, naar Spekulationen forløber blot logisk-fysisk med Udelukkelse af det etiske, som er det eneste virkelig for-
enende.²⁴⁰⁾ Uden dette er Systemet dømt til »indre Modsigelse og Anarchie«. ²⁴¹⁾ Nej, det R. Niensenske Gudsbegreb er en »blot Fiction«, et »logisk-physisk Compositum«, ²⁴²⁾ »en sammensat Tohed« uden noget reelt Baand mellem de to evigt modsatte Potenser, Viden og Magt; her »sammensveises et halvt deistisk Hoved [Gud som vidende Subjektivitet] med et pantheistisk Legeme [Gud som Naturprincip, Magt]«, altsaa et »Uhyre af et Gudsbegreb« ²⁴³⁾ og Fornægtelse af al »utvetydig Theisme«. ²⁴⁴⁾

Paa Grundlag af denne metafysiske Undersøgelse vil det være muligt at vurdere R. Niensens Konkordat mellem Tro og Viden som absolut uensartede Principer. Er det muligt, at den samme Bevidsthed, der paa eengang skal være baade vidende og troende, kan forene Videns »hedenske Naturgud« med Troens kristelige Gud? ²⁴⁵⁾ Nej, det er komplet ugørligt! ²⁴⁶⁾ Det er en logisk Umulighed, fordi den menneskelige Bevidsthed vil befinde sig i den »aaabenbareste Selvmodsigelse«. ²⁴⁷⁾ Konkordatet strander paa Aaben-

²³⁷⁾ p. 42—43. — ²³⁸⁾ p. 50, 55. — ²³⁹⁾ p. 55—56. — ²⁴⁰⁾ p. 58, jvf. 51, 61—64, 66. — ²⁴¹⁾ p. 58. — ²⁴²⁾ p. 57, 58. — ²⁴³⁾ p. 65, 66. — ²⁴⁴⁾ p. 47—50, 59—61. — ²⁴⁵⁾ p. 76, jvf. 130, 139. — ²⁴⁶⁾ jvf. p. 123. — ²⁴⁷⁾ p. 76—77. —

barings- og Sandhedsbegrebet. »Ogsaa Aabenbaringen har sin Metafysik, af hvilken den ikke opgiver det Ringeste«. ²⁴⁸⁾ Det er saavel rationelt-etisk som kristelig-etisk en Umulighed. Hvorledes tør den vidende antage en Tro, der er i Modstrid med hans Viden? Og omvendt! Hvorledes tør den troende hylde en Viden, som er i aabenbar Modsigelse med hans Tro? ²⁴⁹⁾ Skal den kristelige Tro bevares uforvansket, er det ubegribeligt, hvorledes det skal kunne etisk motiveres, at en filosoferende Kristen tilegner sig en teoretisk Filosofi som R. Niensens. Det er ligesaa lidet etisk som dogmatisk forsvarligt at ville hylde baade en teoretisk Autonomi i Videns Sfære og en praktisk Teonomi i Troens Sfære. ²⁵⁰⁾ Det er ogsaa psykologisk umuligt. Intet virkeligt Menneske vil for Alvor kunne optage dette Konkordat i sin Existens uden at opleve, at Tro og Viden ikke vil kunne bestaa Side om Side i fredeligt Neutralitetsforhold, men tværtimod konsekvent vil bringe Splid i den personlige Existens. Det personlige Existentialforhold knytter sig jo ikke blot til Troen, men ogsaa til enhver virkelig Viden om det absolute. ²⁵¹⁾ Ved at stifte Konkordat mellem Tro og Viden staar man i Fare for at tabe begge Dele eller at »forqvakle det Hele ved at komme ind i Modsigelsen af en personlig Dobbeltexistens«, ²⁵²⁾ hvilket netop er Tilfældet med R. Nielsen, hvis Konkordat er en blot og bar »Kathedersog Stuespeculation«, hvor der hverken hos den troende eller den vidende spores »den ringeste reelle Personlighedsinteresse«. ²⁵³⁾ Men hvor der er en levende Personlighedsinteresse, er det uforstaaeligt, »hvorledes to modsatte Visheder, to modsatte Sjælen gennemtrængende Grundoverbeviisninger i fredelig Neutralitet kunne være til sammen i det samme Individ, der paa eengang eller til forskjellige Tider skal existere efter dem begge«. ²⁵⁴⁾

Ud fra det logisk-fysiske Gudsbegreb og det dertil svarende Videnskabsbegreb protesterer R. Nielsen mod al Teologi og benægter al videnskabelig Erkendelse af den personlige Gud og hans Aabenbaring. ²⁵⁵⁾ Men den Modsætning, indvender Martensen, han saaledes bekæmper i Teologien, findes jo allerede indenfor Filosofien. Hvorfor ignorerer han Modsætningen mellem det upersonliges og det personliges Filosofi? »Personlighedsproblemet og dets videnskabelige Erkendelse er netop Hovedproblemet i Nutidens Philosophie«. ²⁵⁶⁾ Niensens filosofiske Protest mod Teologien vilde unægteligt have faaet

²⁴⁸⁾ p. 78, 79. — ²⁴⁹⁾ p. 81, 80. — ²⁵⁰⁾ p. 79, 80. — ²⁵¹⁾ p. 81—82, jvf. 86, 85. — ²⁵²⁾ p. 86. — ²⁵³⁾ p. 88. — ²⁵⁴⁾ p. 87. — ²⁵⁵⁾ p. 91, 97, 99; jvf. 7, 8—9. — ²⁵⁶⁾ p. 99. —

»en ulige større filosofisk Vægtfylde«, dersom han først havde overvundet sine filosofiske Modstandere, der er Tilhængere af Personlighedsfilosofien, førend han vendte sig imod sine teologiske Modstandere.²⁵⁷⁾ Men saalænge dette Hovedproblem ikke drøftes, og Personlighedsfilosofien ikke er videnskabeligt gendrevet, mangler han »fornøden Begrundelse« til at betragte Hegel som Filosofiens non plus ultra — og »Grundideernes Logik« som »eet Plus ultra endnu«. ²⁵⁸⁾ Man skulde netop have ventet, at R. Nielsen havde undersøgt Gyldigheden af det etiske Gudsbegreb og tilsvarende Videnskabsbegreb; for selvom filosofisk og (kristelig) teologisk Teisme ikke er eet og det samme, er der dog kun Grads-, men ingen Væsensforskulder mellem, saasandt som »det christelige Gudsbegreb dog ikke er Andet end det ethiske Gudsbegreb selv i dets hele aabenbarede Fylde, hvis Erkjendelse, netop paa Grund af denne Fylde, kræver dybere Personligheds- og Existensbetingelser«. ²⁵⁹⁾ Undladelsen heraf medfører da ogsaa en Indsnævring af Videnskabsbegrebet til kun at gælde, hvad der lader sig »paatvinge med uimodstaaelig Nødvendighed«, saa at Videnskaben »synker ned til noget meget Tomt og Værdiløst, som det ikke er Umagen værdt at gjøre store Ophævelser over«. ²⁶⁰⁾ Til Videnskab i strængere Forstand kan da kun henregnes formel Logik og Matematik, men hverken spekulativ Logik og Naturvidenskab, der begge gaar ud over »det blot Tvingende«. ²⁶¹⁾

Det er paa Grundlag af dette snævre Videnskabsbegreb, at R. Nielsen protesterer mod Teologiens Existensberettigelse som Videnskab; den er jo »Mirakelforklaring« og »Mirakelvidenskab«. Men det er efter Martensen en ligesaa uberettiget som uholdbar Hovedindvending. Teologien vil hverken fatte Underet som noget tilfældigt og isoleret eller forklare Underets »Hvorledes«; men som Aabenbaringsvidenskab, og til Aabenbaringen hører Miraklet, fastholder Teologien Gud som Naturens Herre og dermed Underets Mulighed. ²⁶²⁾ Man lade sig blot ikke blænde af »det gamle Sophisma«, der slaar *N a t u r l o v e n e* sammen med Logikens og Matematikens Love og saaledes søger at hævde Naturlovenes Uforanderlighed. De logiske og matematiske Love tilhører det rent ideelles og uforanderliges Region, Naturlovene derimod det reelles og foranderliges Region. ²⁶³⁾ Naturlovene er »Existens- og Facticitetslove«, som kun

²⁵⁷⁾ p. 98. — ²⁵⁸⁾ p. 99—100; jvf. 97, 130—131. — ²⁵⁹⁾ p. 100. — ²⁶⁰⁾ p. 102. — ²⁶¹⁾ p. 102—103. — ²⁶²⁾ p. 106, 113. — ²⁶³⁾ p. 107. —

kendes i en given Fakticitet, altsaa ikke som Love for al Existens, men blot for denne bestemte og denne nærværende Tid og timelig Udvikling underlagte Verden. Men da Underet ikke refererer sig til Logik og Matematik, til de rene Begrebers og rene Formers Sfære, men til Existens, til den faktiske Virkelighed, bliver Spørgsmaalet, om Naturen selv er den højeste Existens, der som saadan er uomskiftelig, eller om der gives en højere Existens end Naturen, der kan indvirke paa denne.²⁶⁴⁾

Naturvidenskab som Erfaringsvidenskab støtter sig kun til Induktion og Analogi, hvorfor der ikke kan tillægges Naturlovene ubetinget Almengyldighed og Nødvendighed; al Tale om Naturlovenes Uforanderlighed beror saaledes i sidste Instans kun paa den højeste Sandsynlighed. »Overhovedet veed Naturvidenskaben, som blot Erfaringsvidenskab, slet Intet om det i absolut Forstand Mulige eller Umulige. Og i Henseende til Virkeligheden og Kjendsgjerningerne bevæger den sig kun i en Midte, indenfor en Kreds af Betingelser, der nu engang ere factisk givne, den veed ikke selv hvorledes, medens Begyndelse og Ende ere indhyllede i uigjennemtrængeligt Mørke«. ²⁶⁵⁾ Naturlovenes Uforanderlighed lader sig altsaa ikke fastholde empirisk, men derimod metafysisk, nemlig paa Grundlag af selve det fysiske Gudsbegreb; da bliver Underet absolut umuligt. Men saa rejser sig Problemet om Gudsbegrebets Gyldighed. Bør det fysiske eller det etiske Gudsbegreb anerkendes som det sande? Striden staar da ikke længere mellem Teologi og Naturvidenskab, men mellem Metafysik og Metafysik.

Som Underets Mulighed benægtes ud fra det fysiske og deistiske Gudsbegreb, bekræftes det ud fra det etiske Gudsbegreb. Med Begrebet om den levende, villende og handlende Gud er dels sat et levende Vexelforhold mellem Skaber og Skabning, dels er Verdensteleologien tillige bestemt som etisk Teleologi, d. v. s. det etiske er baade Grundformaalet og det inderste grundbestemmende i Tilværelsen, »det for hvis Skyld alt Andet er til og som alt Andet i sidste Betydning maa tjene«. ²⁶⁶⁾ Den etiske Verdensteleologi betyder ikke en Ophævelse af de lavere Tilværelseskredses relative Autonomi og Selvstændighed eller modsiger Naturvidenskabens Forudsætning om en lovbestemt Naturorden; men Meningen er, at »den etiske Verdensanskuelse og det etiske Gudsbegreb nødvendigt medføre, at Naturen i dens Indretning ikke kan umuliggjøre den etiske

²⁶⁴⁾ p. 108. — ²⁶⁵⁾ p. 109. — ²⁶⁶⁾ p. 110—111. —

Verdensplan . . . Naturbegrebet kan ikke fornægte Skabelsesbegrebet . . . Naturen kan ikke fornægte sin Afhængighed af Skaberen«. ²⁶⁷⁾ Efter den etiske Verdensanskuelse bliver Naturen ikke »et Sidste og Absolut«, men et »Mellemvæsen«, hvis Betydning er dels at være sig selv og fuldbyrde sine egne Formaal, dels at være Organ og Middel for Friheden og saaledes tjene Formaal, der er højere end dens egne; ²⁶⁸⁾ det gælder fornemmeligst det guddommelige Aabenbaringsformaal, der medfører Underet. Hvad der her er Teologiens Opgave som Aabenbaringsvidenskab er netop at søge Forstaaelse af Underets Betydning i og med den store »Totalsammenhæng«, hvori det fremtræder. ²⁶⁹⁾ Men Totalanskuelse bringer R. Nielsens Filosofi det netop ikke til, fordi han nøjes med en Naturteleologi uden at stille den i Forhold til en etisk Teleologi, ja, han undersøger overhovedet ikke Begrebet om en etisk Verdensteleologi — og gør ikke destomindre filosofiske Angreb paa Teologien. ²⁷⁰⁾

Karakteristik.

»Med afgjort aandelig Overlegenhed og stor Rigdom paa Bærelse, med . . . Ro og Klarhed, . . . slaaende Grunde og fiin Vid« ²⁷¹⁾ tilbageviser Martensen saaledes R. Nielsens ateologiske og anti-teologiske Filosofi; og han nøjes ikke med at give en kritisk Vurdering af dennes Filosofi, men fremstiller tillige sine egne teologiske og filosofiske Principer. Derved faar Skriftet et dobbelt Værd dels som Bidrag til Striden, dels til Belysning af hans egen Teologi. I førstnævnte Henseende er ganske vist de af Martensen kritiserede Punkter allerede blevet fremdraget af tidligere Deltagere i Fejden. F. L. B. Zeuthens og H. Scharlings ²⁷²⁾ Problemstillinger med Hensyn til henholdsvis Under- og Gudsbegreb og G. Brandes' Belysning af Dualismens Konsekvenser har ganske vist ikke været uden Betydning for Martensen; men sammenlignet med saavel disses som de øvriges Stridsindlæg viser hans sig at være det baade kvantitativt og kvalitativt vægtigste. ²⁷³⁾ Det blev Kirkens fyldigste Indsigelse mod R. Nielsen og indledede det egentlige Hovedslag i Fejden.

²⁶⁷⁾ p. 111. — ²⁶⁸⁾ p. 111—112. — ²⁶⁹⁾ p. 112. — ²⁷⁰⁾ p. 114, 113. — ²⁷¹⁾ Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1867 Nr. 23—24 (^{31/5}) p. 353. — ²⁷²⁾ jvf. H. Scharling: Livsminder p. 21—22. — Gb. [d. v. s. Rud. Schmidt]: R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse. Kbh. 1867 p. 17—18. — ²⁷³⁾ jvf. anf. Ugebl. smst. p. 354. —

Betragtet som Led i Martensens Forfatterskab er Lejlighedsskriftet et prægnant Vidnesbyrd om hans kontinuerlige Udvikling i psykologisk, teologisk og filosofisk Henseende. Hans Psyke, Indstilling og Grundsyn er selvfølgelig væsentlig det samme; men Aarene siden 1854 (1849) har paa forskellig Maade præget ham. Der er saaledes her, som alt omtalt i hans Stridsskrift mod Grundtvigianismen, en stærkere Betoning af det eksistentielle og i Forbindelse hermed af Personlighedsbegrebet.²⁷⁴⁾ Det faar sit mest typiske Udtryk i hans Psykologi, der er en udpræget Viljes-Psykologi. Han har ganske vist lige fra sine første Skridt paa Forfatterbanen hævdet alle tre Sjæleevner: Følelse, Vilje og Erkendelse; men var det intellektuelle det fremherskende 1833 og 1837 (Prisopgaven og Licentiatafhandlingen) og forbundet med det emotionelle 1849 (Dogmatiken), er det voluntaristiske blevet det grundbestemmende 1867 i det foreliggende Lejlighedsskrift. Psykologisk set er der altsaa intet Fremskridt i Programmet som saadant, men derimod i Realisationen deraf.

Hans Videnskabsbegreb er uforandret det samme som i Værkerne 1837, 1840 og 1849, men er nu blevet udvidet med Skellet mellem negativ og positiv Filosofi, en Udvidelse der indgaar som Led i den Totalitetsanskuelse, han, Ungdomsmaalet tro, stedse havde for Øje.²⁷⁵⁾ Er Martensens Psykologi et levende Vidnesbyrd om en Udvikling af den religiøse Side af hans Psyke i voluntaristisk Retning, viser hans Teologi, hans Gudsbegreb, at den spekulative Side af hans Psyke har fortsat udviklet sig i teosofisk Retning. Det i 1849 hyldede Begreb om den personlige trinitariske Skabergud er blevet udvidet med Begrebet om den etiske Gud som Viljens Gud, der ejer Viden og Magt som beherskede, underordnede Momenter. Martensen lærer her for første Gang udtrykkeligt, at der gives en Natur i Gud, hvilket dog vel uden større Vanskelighed har fundet Tilknytning dels i »Den chr. Dogmatik«s Trinitetslære, hvor der baade tales om »guddommelig Substans«, »uoprunden Naturgrund« og »Naturdyb«, dels i samme Værks Skabelsesbegreb, ifølge hvilket Verden er skabt af Guds »Villies evige Muligheder«. ²⁷⁶⁾

²⁷⁴⁾ Om Tro og Viden p. 102—103, 11, 96. — ²⁷⁵⁾ smst. p. 15, 26, 39—40, 66, 96, (100), 142. — ²⁷⁶⁾ D. chr. Dogmat. p. 130, 141. — jvf. nærv. Afh. p. 221, 236. —

Islæt.

I eklektisk Henseende frembyder Martensens Lejlighedsskrift, »Om Tro og Viden«, Interesse psykologisk, filosofisk og teologisk. Hvad den psykologiske Grundanskuelse angaar, er den helt og fuldt, ikke blot reelt, men ofte endog ordret, Tilegnelse af I. H. FICHTE'S Viljes-Psykologi. At gaa nærmere ind paa denne vilde være ensbetydende med en ligesaa trættende som overflødig Gentagelse af den ovenfor givne Skildring af Martensens Sjælelivs-Teori.²⁷⁷⁾

Anderledes forholder det sig med hans filosofiske og teologiske Syn, der paa forskellig Maade og i forskellig Grad røber Indflydelse først og fremmest fra F. W. J. SCHELLING.²⁷⁸⁾ — I Schellings Liv sætter Aaret 1809 et Skel mellem den yngre og den ældre Schellings Filosofi. Fra dette Aar, i hvilket han udsender sin Frihedslære, der paa eengang pegede fremad og tilbage, gennemgaar han dels en strengere videnskabelig Skoling hos Aristoteles, dels en Udvikling fra det tidligere saa intellektualistiske og abstrakt idealistiske, naturfilosofiske Standpunkt i voluntaristisk-realistisk og i etisk-religiøs Retning med en dermed følgende voxende Interesse for Historien, specielt Religionernes Historie.²⁷⁹⁾ Det videnskabelige Udtryk herfor gives i hans »senere Lære«, d. v. s. i den negative og den positive Filosofi.

Skønt han betoner saavel Virkeligheden som Grænsen for den aprioriske Konstruktion (den rene Fornufterkendelse), er det dog hans Maal at bane Vej til et nyt, højere Trin i Videnskaben. Ihvorvel

²⁷⁷⁾ I. H. Fichte: Psychologie. 1 Th. Lpz. 1864 p. 148—210 (NB. 152—156, 160—167, 173—179, 192—193, 197, 199—201, 204—210); smlg. 222—226, 258—260 (462—465, 480—483, 712—720). — s. F.: System d. Ethik. Bd. 2 Abt. 1 Lpz. 1851 p. XVII, 1 flg. — jvf. H. Høffding: Philosophien i Tydskland efter Hegel p. 169 flg. — ²⁷⁸⁾ De i det flg. benyttede Kilder er: F. W. J. v. Schelling: Sämtl. Werke. Abt. 2 Bd. 1—4. Stuttg.-Augsb. 1856—1858. (Bd. 1: Einleit. in d. Philosoph. d. Mythologie. — Bd. 2: Philosoph. d. Mythologie. — Bd. 3—4: Philosoph. d. Offenb.). — cit. som: Schelling: S. W. — I. A. Dorner: Ueber Schellings neues System, besonders seine Potenzenlehre, Jahrb. f. deutsche Theol. 1860 (V, 1), optr. i s. F.: Gesam. Schr. p. 378 flg. — cit. som: I. A. Dorner: Schelling. — A. Dorner: Zur Erinnerung an d. hundertjåhr. Geburtstag von F. W. J. Schelling, se anf. Jahrb. 1875 (XX, 1) Særtryk. Gotha 1875. — cit. som: A. Dorner. — H. Høffding: anf. V. p. 121 flg. — jvf. C. Frantz: Schellings posit. Phil. 1—3 Th. Cöthen 1879—1880. NB. 1 Th. p. 85 flg. — ²⁷⁹⁾ I. A. Dorner: Schelling p. 381—382, 385. — jvf. s. F.: Gesch. d. prot. Theol. München 1867 p. 780, 781 flg. — A. Dorner: p. 67—68. —

Idealismen i sine forskellige Former endte med at vække Savn efter den sande Virkelighed, skal det dog her paa det højere Trin vise sig, at Idealismen, naar blot Virkeligheden er givet eller fundet, ejer Nøglen til at forstaa Verden, dens Oprindelse og Historie. Den rene Fornuftvidenskab (Kant, Fichte d. Æ., Hegel) er for Schelling nemlig dels Aandens Fænomenologi, dels ikke blot Tankebestemmelser, men ogsaa objektiv Logik eller Ontologi og i Enheden heraf Videnskabslære, hvilket er det blivende Resultat af Fornuftvidenskaben. Denne Videnskabslære kaldes her »philosophia prima«, rational eller negativ Filosofi; i Modsætning til den positive Filosofi, der giver en Viden om Virkeligheden, er den rationale Filosofi kun negativ Filosofi, idet den kun byder paa en Viden om Muligheden. Men naar der gives en Væren, saa maa ogsaa alle hine Tankebestemmelser i den rationale Filosofi have real Betydning, da det virkelige ikke kan ligge udenfor, men kun indenfor Mulighedens Kred. ²⁸⁰⁾

Virkeligheden som saadan formaar den konstruktive Tænkning aldrig at bemægtige sig. Virkeligheden er Viljens, Kendsgerningens, det faktiske Verden. Virkelighedens specifikke Princip er ikke Tanken, men Viljen; derfor iagttager vi, hvad der heller ikke er uden Vilje fra vor Side, i Kendsgerningen ikke blot et dødt og isoleret Faktum, men ogsaa den i Kendsgerningen virkende Vilje. Den rette Stilling til Kendsgerningerne gives hverken i den rene Empirisme eller i Idealismen, men alene i den af Schelling døbte metafysiske Empirisme, der anskuer den virkende Aarsag (i sin Virksomhed) i Virkningen. ²⁸¹⁾ Men naar Viljen er Principet for alt virkeligt værende, vises vi tilbage til Friheden som det værende selv (»Seiende selbst«), som det sande Princip for alt, hvad der er (Virkelighed), og hvad der kan være (Mulighed). Vilje og Frihed kundgør sig vel kun som Virkelighed gennem Erfaring, men dog som Begreb for Erkendelsen, naar blot denne vil finde hint Begreb, der alene fortjener Navn af selve det værendes Begreb (»Begriff des Seienden selbst«); en Tænken med dette Maal for Øje gennemløber nødvendigvis adskillige Værens Trin eller Skikkelser, der vel tilsammen endnu ikke er selve det værende, endnu mindre er virkeligt i sig selv, tværtimod er de kun Bestemmelser om det mulige (altsaa hvad der kan være); men alligevel er de nødvendigt resulterende Tankebestemmelser og udgør det væsentlige Indhold i den rationale Filosofi: de er ligesom det Stof, hvori det værende selv (»das Seiende selbst«) eller den absolute

²⁸⁰⁾ I. A. Dorner: Schelling p. 388—389. — ²⁸¹⁾ smst. p. 389. —

Frihed, naar den er, maa aabenbare sig, fordi den med sin Selv-aabenbaring maa forblive indenfor det muliges Rammer. Friheden selv er overværende («überseiend») i Forhold til sine mulige Værens Skikkelser, d. v. s. den gaar ikke op i nogen af disse, er ikke bunden til eller i sin Væren afhængig af nogen af disse; men ikke destomindre er alt, hvad Friheden øver, altsaa al Virkelighed, kun Virkeliggørelse af det mulige, som falder indenfor den rationale Filosofis Omraade. ²⁸²⁾

Det drejer sig altsaa her om at konstruere de konstitutive Momenter i Frihedsbegrebet, og dermed staar vi ved Schellings Principeller Potenslære. ²⁸³⁾ Potenslæren er udsprunget af Schellings Interesse for at begribe Gud som den levende, der sammenfatter Forskelle i sig til Enhed, fra hvilken Verdens Fylde lader sig aflede, og for at erkende Gud som den absolute Aand, der er Værens selvbevidste Herre og alle Realitetskræfters Kilde. Det er Schellings Fortjeneste at have gjort et omfattende filosofisk Forsøg paa at fatte Gud som Aand, som Personlighed. I hans Filosofi er Potenslæren det ejendommeligste og betydningsfuldeste, idet den udgør det videnskabelige Grundlag for hele Systemet, for Gudsbegreb og Trinitet, for Verdenskabelse, Kristologi og Forsoning, Verdens Fuldkommelse og Fuldendelse. ²⁸⁴⁾

Efter den rationale Filosofis Konstruktion af Frihedsbegrebet ²⁸⁵⁾ bestemmes Gud som den absolute, fuldendte fri Aand, der er Enheden af tre Potenser, d. v. s. tre Værens eller Viljes Skikkelser. Disse Potenser er: 1) »das Seinkönnende«, den subjektive, reale Potens, Naturen (og saaledes alle Muligheders Grund) i Gud; den er blind Vilkaarlighed i sig selv, men holdes bunden af ²⁸⁶⁾ 2) »das rein Seiende«, den objektive, ideale Potens, som er absolut uselvisk, universel Nødvendighed. ²⁸⁷⁾ Begge de nævnte Potenser holdes i Ligevægt og Forening af 3) »das als solches Seiende Seinkönnende«, af Subjekt-Objekt, af den real-ideale Potens, af det aandelige, overnaturlige, af det virkelig fri, af Viljen; det tredje forudsætter begge de foregaaende og lader sig ikke umiddelbart »sætte«. Der ligger heri den betydningsfulde Grundtanke, at ikke det reale alene, men ligesaameget det ideale maa betragtes som Viljens Urskikkelse, at

²⁸²⁾ smst. p. 389—390, jvf. 395—396, 393—394. — ²⁸³⁾ smst. p. 390. —

²⁸⁴⁾ A. Dorner: p. 34. — I. A. Dorner: Schelling p. 378, 386. — ²⁸⁵⁾ smst. p. 408—409. — A. Dorner: p. 25—26, 35—37. — ²⁸⁶⁾ Schelling: S. W. Bd. 3 p. 205 flg., Bd. 2 p. 41—43; Bd. 3 p. 225—226, 230 flg. — ²⁸⁷⁾ smst. Bd. 3 p. 210; Bd. 2 p. 51, 57. —

Urviljen vilde synke ned til Natur, dersom den ikke havde det ideale i sig; den er kun Aand derved, at den har Enheden af det reale og det ideale i sig som tredje Potens.²⁸⁸⁾ — Schelling er imidlertid ikke tilfreds med, at Aanden skal være Enheden af de tre Potenser, disse Prædikater, Attributer, der iøvrigt ikke blot er Aandens Muligheder, men ogsaa dens Egenskaber. Nej, Aanden skal forholde sig frit overfor sine enkelte Værensskikkelser, ikke bundet i Afhængighed til nogensomhelst af de tre Potenser, men svæve frit over dem alle; først da er Aandens Begreb fuldstændig naaet, naar Aanden ogsaa har Magten over sig selv. »Also der vollkommene Geist wäre nicht der vollkommene, wenn er bloss der als solcher seyende, d. h. wenn er bloss jene dritte Gestalt, wäre. Der vollkommene Geist ist über allen Arten des Seyns — er geht über jede, auch die höchste, hinaus. Darin eben besteht seine absolute Transscendenz«. ²⁸⁹⁾

Det kontemplative Liv kan i den blot rationale Filosofi kun naa til at erkende Gud i Ideen som Finalaarsag, men ikke den virkelige Gud, Guds Væren; Ideen er jo ikke det sande værende, der først findes udenfor Ideen og forskellig fra denne. Naar den rene Fornuftvidenskab, som den rationale Filosofi er, forstaar dette, maa den komme til at arbejde paa at gøre sig selv overflødig. Men naar Individet i det kontemplative Liv højst kan naa Gud i Ideen og ikke i Virkeligheden, og det ogsaa i det praktisk-sædelige Liv efter Loven forgæves søger Frelsen, da gribes det af Fortvivelse. Individet erkender Kløften mellem sig og Gud; det forstaar, at der til Grund for al sædelig Handlen ligger et Frafald fra Gud, en Tilværelse udenfor Gud, saa at der ikke kan indtræde Ro og Fred, før Bruddet er forsonet og Individet hjulpet med en Salighed, som tillige forløser det. Derfor længes det nu efter Gud selv.

»Ihn, Ihn will es [d. h. das Ich] haben, den Gott der handelt, bei dem eine Vorsehung ist, der als ein selbst Thatsächlicher dem Thatsächlichen des Abfalls entgegentreten kann, kurz der der Herr des Seyns ist (nicht transmundan nur, wie es der Gott als Finalursache ist, sondern supramundan). In diesem sieht es allein das wirklich höchste Gut. Schon der Sinn des contemplativen Lebens war kein anderer, als über das Allgemeine zur Persönlichkeit durchzudringen. Denn Person sucht Person. Mittelst der Contemplation jedoch konnte das Ich im besten Falle nur die Idee wiederfinden,

²⁸⁸⁾ Bd. 3 p. 233 flg., 227 flg., Bd. 2 p. 44, 58. — ²⁸⁹⁾ Bd. 3 p. 256, 255, 269—270. — I. A. Dorner: Schelling p. 411, 412. — A. Dorner: p. 74. — jvf. Schelling: S. W. Bd. 1 p. 289—292. —

und also auch nur den Gott, der in der Idee, der in die Vernunft eingeschlossen, in welcher er sich nicht bewegen kann, nicht aber den, der ausser und über der Vernunft ist, dem also möglich, was der Vernunft unmöglich, der dem Gesetz gleich, d. h. von ihm frei machen kann. Diesen will es nun; zwar kann das Ich sich nicht selbst den Beruf zuschreiben, ihn zu gewinnen, Gott muss mit seiner Hülfe entgegenkommen, aber es kann ihn wollen und hoffen, durch ihn einer Seligkeit theilhaftig zu werden, die, da weder das sittliche Handeln, noch das beschauliche Leben die Kluft aufzuheben vermochte, keine verdiente, also auch keine proportionirte, wie Kant will, sondern nur eine unverdiente, eben darum incalculable, überschwängliche seyn kann«. ²⁹⁰⁾

Længslen efter Virkelighedens og Forløsningens Gud er Trangen til Religion. Hermed ender den af Jeget forfulgte Bane. Den negative Filosofi kan højst føre til en mulig, men ikke til en virkelig Religion, kun til en Religion »indenfor den rene Fornufts Grænser«. Det er ikke den almene praktiske Fornuft, men Jeget, Individet, der som Personlighed ikke kan nøjes med, hvad den rene Fornuft kan yde, men kræver en Personlighed udenfor Verden og over det almene; ikke det teoretiske, det almene, Fornuften, men det praktiske, det individuelle, Viljen fører til Religion. Først naar Overgangen har fundet Sted hertil, og Guds Aabenbaring er erfaret, kan den positive Filosofi begynde; denne gaar den modsatte Vej af den negative Filosofi, idet Existensen, Væren nu er absolut det primære, Tanken, Ideen det sekundære. Først den positive Filosofi fører ind paa Religionens og Religionernes Omraade og dermed til den filosofiske Religion («die philosophische Religion»), der har til Opgave reelt at begribe de virkelige, de mytologiske og aabenbarede Religioner (og som saaledes er grundforskellig fra den saakaldte Fornuftreligion). Er den negative Filosofi da fortrinsvis for Skolen, bliver den positive Filosofi især for Livet. ²⁹¹⁾ —

I. A. DORNER, der gjorde Schellings Potenslære til Genstand for en grundig Undersøgelse, fandt, at hvor fortjenstfuld Konstruktionen af Frihedsbegrebet end maatte indrømmes at være f. Ex. i Sammenligning med Hegel, saa var den dog ikke fuldt tilfredsstillende. Schelling identificerer jo ikke det etiske med den absolut fri Aand, men henregner det tværtimod til Potenserne, over hvilke Aanden har

²⁹⁰⁾ smst. Bd. 1 p. 566—567. — ²⁹¹⁾ I. A. Dorner: Schelling p. 425—426. — Schelling: S. W. Bd. 1 p. 553 flg. (NB. 568—570). Bd. 3 p. 155. —

fuld Frihed. For den absolute Aand er det aldeles ligegyldigt, hvilken af Potenserne den vælger. Men et saadant Valg er ensbetydende med absolut Vilkaarlighed og bliver i Virkeligheden et blot Tilfælde, et Spil, hvorpaa der kun kan gøres Ende i Kraft af en i Gud væsentlig begrundet Teleologi. Schellings Frihedsbegreb er et blot Vilkaarlighedsbegreb, et rent formelt, indholdstomt Begreb, der netop mangler det absolut gode, etiske Indhold. M. a. O.: »die Herrlichkeit Gottes, sofern sie nur als jene absolute Freiheit, die sich von Willkür noch nicht unterscheidet, bestimmt wird, ist eine inhaltsleere, denn es fehlt ihr die Liebe, durch welche in Gott das schlechthin Gute gesetzt ist, und zwar als in Gott ewig Realisirtes, ferner die Idee der Welt als eines Anderen Gottes, in welchem in Form der Wechselwirkung jenes selbige Gute auch ausser Gott eine harmonische, weise geordnete Verwirklichung finden soll«. ²⁹²⁾

Dette Gudsbegreb, der her tjener som Norm for Vurderingen af Schellings Frihedsbegreb, finder en udførlig Udvikling i Dorners omfattende Afhandling om Guds Uforanderlighed. Det etiske G u d s b e g r e b bestemmes som Begrebet om den uforanderlige og levende Gud som den selvbevidste, hellige og fri Kærlighed. Gud er Kærlighed, Kærlighed er som det etiske i Gud Gud i Guddommen. Det etiske er som det ubetinget højeste ikke ligegyldigt overfor sin Realitet, men kræver tværtimod at blive real, at ville være; derfor gør det ogsaa Krav paa Realitet i Gud, altsaa paa Guds Væren og vil være det altbestemmende i ham. Det etiske er Urmagten i Gud, uden hvilken Gud ikke vilde være Gud; Gud kan bestemmes som etisk i sig, som det »Ur-etiske«. Det gode er altsaa det konstitutive i Gudsbegrebet, det absolut værdifulde, som intet er »koordineret«, men alt andet »subordineret«, og som anviser alt dets Værd og Plads. ²⁹³⁾ — »Die sogenannten physischen Eigenschaften Gottes sind nicht für sich selber da, als hätten sie die absolute Nothwendigkeit des Seins und der Actualität in sich selber, sondern es ist in Gott Untergeordnetes und Uebergeordnetes, sie dienen dem ethischen Wesen Gottes, das über sie die Macht ist. Aehnlich sind auch die sog. logischen Eigenschaften nicht um ihrer selbst willen oder für sich da, sondern sie sind da für die absolute Liebe Gottes und ihre ewige Selbsthervorbringung. Mit Einem Wort: es sind in letzter Beziehung

²⁹²⁾ I. A. Dörner: Schelling p. 415, 414—415, jvf. 424, 345. — ²⁹³⁾ s. F.: Ueber d. richtige Fassung d. dogmat. Begriffs d. Unveränderlichkeit Gottes, se anf. Jahrb. 1856 (I, 2), 1857 (II, 3), 1858 (4), oprt. i s. F.: Gesam. Schr. p. 188 fig. (cit. her); NB. p. 351, 346, 344, 341. —

alle göttlichen Kräfte und Eigenschaften nicht für sich da, als wären sie für sich absolut werthvoll und nothwendig, sondern für die absolute Liebe«. — Men den personlige Guds Kærlighed kræver netop som hans Selvkærlighed ogsaa Objekter for sin Selvmeddelelse, d. v. s. en Verden af personlige Væsener. ²⁹⁴⁾ —

Den ældre Schellings Filosofi var for Martensen især fra 1858 —1867 Genstand for »et fængslende Studium« og en længere, forholdsvis omfattende Drøftelse med I. A. Dorner. ²⁹⁵⁾ Skønt han aabenbart ikke fuldtud kan tiltræde Schellings Bestemmelse af Mod-sætningen mellem negativ og positiv Filosofi, og skønt han finder, dels at den negative Filosofi ved altfor mange Muligheder, der først kan vides paa Aabenbarings Grund, dels at Aabenbaringsfilosofien ikke ganske indfrier Kristendommens Fordringer, tilegner han sig ikke destomindre Grundridset af Schellings negative og positive Filosofi, hvilket rigtignok kun udvikles paa en yderst skematisk, løst skitseret Maade. ²⁹⁶⁾ Hvad angaar hans Kritik af Schellings Guds-begreb — at det etiske Gudsbegreb endnu kæmper med det fysiske ²⁹⁷⁾ — saavel som hans eget Gudsbegreb, er det jo klart, at han i begge Henseender troligt følger Dorner. Forskellen mellem Martensen og Dorner p. d. e. S. og Schelling p. d. a. S. bliver da, at det etiske Guds-begreb, som denne naar ad filosofisk Vej, yder for hine frugtbare Fermenter for Aabenbarings Gudsbegreb, saa at dette opfattes mere levende og anskueligt end i den ortodoxe Teologi og tillige frigjort for de abstrakte Spekulationer, der kendetegner det Schellingske Gudsbegreb i saa høj Grad. Hvor umiskendeligt Dorner-Islættet saaledes end er baade reelt og formelt i Martensens Teologi 1867, benytter han dog til Forskel fra hin en Række termini tecnici fra Schellings og Baaders Filosofi (Potens, Substans, Al-Mulighed, Prædikater, Attributer, physis, naturfri — ikke naturløs).

Modtagelsen.

Man havde længe ventet et eventuelt Indlæg i Striden fra Martensens Haand; hidtil havde han dog forholdt sig tavs. Men da det endelig udkom, blev det modtaget med stor Opmærksomhed fra forskellig Side og vandt sig talrige Læsere. En stor Del af den køben-

²⁹⁴⁾ anf. Afh. p. 352, 355. — ²⁹⁵⁾ M: Levnet I p. 151. — Breve ^{21/4} 1858—^{2/3} 1867 mellem Martensen og Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 301 flg.; Bd. 2 p. 28. — ²⁹⁶⁾ Om Tro og Viden p. 98—99. — Om hans erkendelsesteoretiske Kritik af Schelling 1882 se M: Levnet I p. 151—155. — ²⁹⁷⁾ Om Tro og Viden p. 98. —

havnske P r e s s e hilste dette »skarpsindige« og »kraftige«, »tankevægtige og geniale«, med sædvanlig »Veltalenhed« og »Klarhed« forfattede Arbejde fra Martensen, »R. Nielsens jævnbyrdige«, som det »betydningsfuldste« af de teologiske Indlæg. Man gottede sig (Illustr. Tid.) over hans »fin sønderlemmende Dialektik« og »særdeles klare og aandfulde« Kritik af R. Nielsens Filosofi; man beundrede, hvorledes Martensen »i store, omend i det Enkelte kun lidet udførte Træk, der i mærkelig overskuende Klarhed viste den religiøse Tænkningens Gjerning i at erkjende Troesindholdet som Sandheds Tro«, hævdede Teologiens Ret til Videnskabens Navn. Skriftet blev kort sagt for mangfoldige af dets Læsere »en sand Nydelse«. O. LAUB, der vel var en af Datidens fineste Martensen-Kendere, betragtede endog Lejlighedsskriftet som »noget af det Bedste, Lærerigste og Varigste« fra Martensens Haand. »Her er intet til Overflod, ingen arkitektoniske Zirater, som ikke tillige ere Bjælkehoveder, Muurstivere eller desl.«, skriver han til dets Forfatter. F. L. B. ZEUTHEN »begeistredes« paany over Martensen, »en Mester i Ord og Tanke paa sit Standpunkt«. Som man ser, var det en saa aldeles overvejende æstetisk bestemt Dom, der her fældedes over det filosofiske Skrift. ²⁹⁸⁾

Derimod blev det modtaget med Kritik i den R. Nielsenske Lejr. N. LINDBERG, der dog kun synes at have haft et løsere Kendskab til og en ret overfladisk Forstaaelse af den ret omstridte Filosofi, skrev en om Misforstaaelser vidnende Anmeldelse af det Martensenske Indlæg, der bortset fra enkelte anerkendelsesværdige Partier som Helhed blev taxeret som »højst ubetydeligt«. ²⁹⁹⁾ Væsentligere var det naturligvis, at R. NIELSEN allerede tidligt i Sommeren samme Aar be-

²⁹⁸⁾ Julius M: p. 9. — Ang. tysk Oversætt. smst. — »Dags-Telegraf« 1867 Nr. 194 (^{22/7}). — »Berl. Tid.« 1867 Nr. 109 (^{11/5}). — »Flyve-Posten« 1867 Nr. 99 (^{30/4}). — »Folkets Avis« 1867 Nr. 83 (^{8/4}). — »Dagbladet« 1867 Nr. 82 (^{6/4}. Tillæg). — Illustr. Tid. 1867 Bd. 8 Nr. 395 (^{21/4}. Tillæg p. 243). — Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1867 Nr. 23—25 (^{31/5—7/6}) p. 353 flg., 385 flg. — Brev ^{30/3} 1867 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 213—215. —

Fra denne Side af Læseverdenen mødte Martensen altsaa ingen Kritik med Undtagelse af den sidstnævnte Anmeldelse, hvor Stiftsprovsten i Loll.-Falst.' Stift, Prof. Fr. Nielsen (f. 1809, d. 1867), stærkt paavirket som han var af Schleiermacher, gjorde nogle filosofisk-historiske Indvendinger mod Martensens »mindre velbegrundede« Omtale af Schleiermacher, hvorimod han ikke indlod sig paa nogen principiel-kritisk Vurdering af Lejlighedsskriftet. (anf. Ugebl. p. 354 flg. — jvf. Bricka Bd. 12 p. 224—225). —

²⁹⁹⁾ Dsk. Kirketid. 1867 Nr. 17—18 (^{5/5—12/5}) Sp. 257 flg., 278 flg. (NB. 281, 283, 264, 257). —

svarede Martensens Polemik med sit overlegne og vittige Skrift: »*Om »Den gode Villie« som Magt i Videnskaben*» (Kbh. 1867).³⁰⁰⁾

Uden at indlade sig paa saadanne Spørgsmaal som Personlighedsbegrebet og den etiske Verdensteologi nedlægger R. Nielsen først og fremmest en bestemt *P r o t e s t* mod »»den gode Villie« som Magt i Videnskaben«, mod Martensens Krav om Oprettelse af et teologisk Universalmonarki, hvor alle relative Videnskaber underordnes Teologien som den centrale Videnskabernes Videnskab. Overfor dette Krav gælder kun et Enten—Eller: »enten maa Theologien bort, eller den maa indtage sin oprindelige Plads som høieste Videnskab«. Martensen holder paa det sidste, Nielsen paa det første.³⁰¹⁾ Martensens *V i d e n s k a b s b e g r e b* hviler paa en falsk Metafysik. Skønt vistnok Viljens og Sandhedens Idé falder sammen i det guddommelige Væsen, maa i det menneskelige Væsen Viljes- og Erkendelseslivet bevæge sig om principielt adskilte Centrér. Mennesket kan ikke fatte det absolute i dets centrale Dybde, men maa nøjes med »to polære Extremer«, af hvilke det ene er betegnet ved den almene Tænkning, der grunder i rationel Nødvendighed, og det andet ved det punktuelle Viljesliv, som spirer i Samvittigheden.³⁰²⁾ Fremdeles vil de *r e l a t i v e V i d e n s k a b e r* som autonome protestere mod at subordineres den centrale, teonomiske Videnskab, Teologien.³⁰³⁾ Hvis Teologien skulde faa total videnskabelig Betydning, maatte den kunne tjene som Korrektiv og Supplement for de relative Videnskaber, hvad disse hverken vil eller kan indrømme.³⁰⁴⁾

N a t u r v i d e n s k a b e n er i Bund og Grund *a u t o n o m i s k* og bliver aldrig teonomisk. Hvordan vil »den gode Villie« ogsaa bære sig ad med at faa Naturforskerne løftet op paa Teonomiens Stade?³⁰⁵⁾ Nej, det er Naturlæren umuligt ligesaavel at hæve sig op over det logisk-fysiske som at lade Teologernes »gode Villie« raade for Virkeligheden og bestemme Sandheden.³⁰⁶⁾ Paa det naturvidenskabelige Standpunkt er det »saa langt fra, at vore videnskabelige Sandhedserkjendelser tør rette sig efter vor gode Villie, at den redelige Forsker

³⁰⁰⁾ jvf. P. A. Rosenberg: anf. V. p. 109 flg. — L. Koch: 1848—1898 p. 77—78. — Omtrent samtidig med Martensens Skrift havde R. Nielsen udsendt sit: »Om Holbergs Kirkehistorie og Theologie, et Bidrag fra Fortiden til at belyse Nutiden« (Kbh. 1867), hvor Teologien atter er Syndebuk. Skriftet vakte nogen Opsigt og blev inddraget under den fortsatte Strid om Tro og Viden (jvf. P. A. Rosenberg: smst. p. 57). —

³⁰¹⁾ R. Nielsen: Om Den gode Villie... p. 4, 140. — ³⁰²⁾ smst. p. 6—7. — ³⁰³⁾ p. 7, 5. — ³⁰⁴⁾ p. 8. — ³⁰⁵⁾ p. 14, 23. — ³⁰⁶⁾ p. 16. —

tværtimod føler sig ethisk forpligtet til at lade Villien bøje sig for de strenge Love, respectere Kjendsgjæringer og sund Logik, og uden Omsvøb holde sig til det Logisk-Physiske«. ³⁰⁷⁾ Det er fuldtud tilstrækkeligt, at den Vilje, hvormed Naturforskeren »ærligt og redeligt« dyrker sin Videnskab, er etisk bestemt ved den Vilje, hvormed han »personlig nærer og udvikler Troen i Livet«. ³⁰⁸⁾ Martensen betragter Naturvidenskab som en lavere Videnskab, fordi den bygger paa Induktion og Analogi; men han forstaar ikke, at Naturforskningens videnskabelige Karakter staar og falder med Læren om Naturlovenes Uforanderlighed. ³⁰⁹⁾ Nej, Naturvidenskab er ikke en lavere, men tværtimod en virkelig, ja, »den virkeligste af alle virkelige Videnskaber«. ³¹⁰⁾

Den gode Vilje glemmer ikke mindst overfor Naturvidenskabens at besinde sig paa den menneskelige Videns Grænser. Af Videns dobbelte, den relative og den absolute Grænse lader nemlig Forholdet mellem Tro og Viden sig opklare. Af den absolute Grænse følger, at der gives et »Mysterium«, en Tilværelsens Gaade, hvortil iøvrigt det personlige Livs absolut ideale Forudsætninger (Skaber—Skabning, Synd—Naade) maa henføres. ³¹¹⁾ »Mysteriet« er Genstand for saavel den troendes som videndes Opmærksomhed, men lader sig kun besidde i Tro og ikke opløse i Viden. Holdes Tro og Viden ikke skarpt adskilt som det absolut uensartede, men gøres de blot »lidt eensartede«, da bliver ligesaavel Videnskabens som Troens usand. ³¹²⁾ Derimod »betones det i Ueensartetheden Absolute tilstrækkeligt skarpt, saa høres en skrigende Modsigelse: hvad der er Sandhed i Troen, er Usandhed i Videnskabens, hvad der er Sandhed i Videnskabens, er Usandhed i Troen. Men i Modsigelsen selv ligger Muligheden til dens Løsning«. ³¹³⁾ Baade Tro og Viden har jo en absolut Grænse; at »Viden har Troen til Grændse, forudsætter nødvendigt, at Troen har Viden til Grændse«. ³¹⁴⁾

At Tro og Viden nu lader sig »forene i een Bevidsthed, ikke endskjøndt, men fordi de ere absolut ueensartede Principer, vil da med andre Ord sige, at de kun lade sig forene i et absolut Mysterium. Det absolute Mysterium er paa een Gang eksklusiv Grændse og negativ Midte. Som eksklusiv Grændse sætter Mysteriet Skilsmisse imellem Tro og Viden som imellem to Regioner. Hver Region har sit Ubetingede, sit Midtpunkt: Troens Midtpunkt er Friheden, den almægtige, hellige Villie; Videns Midtpunkt er Nødvendigheden, den rationelle,

³⁰⁷⁾ p. 11. — ³⁰⁸⁾ p. 37. — ³⁰⁹⁾ p. 18. — ³¹⁰⁾ p. 11. — ³¹¹⁾ p. 28—29. — ³¹²⁾ p. 32—33. — ³¹³⁾ p. 31. — ³¹⁴⁾ p. 32. —

i uforanderlige Love sig aabenbarende Nødvendighed. Naar nu den Troende seer mod Troens, den Vidende mod Videns Midtpunkt, ere Extremerne spændte til det Yderste: hvad der er sandt i Troen, at nemlig det Ubetingede er Miraklet, er usandt i Viden; hvad der er sandt i Viden, at nemlig det Ubetingede maa søges i Fornuftnødvendigheden, er usandt i Troen. Som negativ Midte forener Mysteriet derimod de adskilte Extremer og viser sig som Regionernes Gjennemgangsmedium: gennem Mysteriet gaaer Veien fra Tro til Viden, fra Viden til Tro. Idet den Troende og den Vidende begge [!] paa een Gang rette deres Blik mod Mysteriet, udlignes Striden, og Extremerne enes. Seet fra Videns Standpunkt er nu Miraklet muligt. Thi vel er det umuligt, at der nogensinde skulde kunne skee et vilkaarligt Brud paa de evige med Fornuftnødvendigheden identiske Naturlove; men med Lovenes Uforanderlighed kan jo, naar de i Mysteriet skjulte Mellembestemmelser underforstaaes, den Aabenbarelse af Villiens, Viisdommens og Kjærlighedens Magt, hvori den Troende seer Miraklet, meget vel tænkes at bestaae. Seet fra Troens Standpunkt kan Fornuftnødvendigheden med de uforanderlige Naturlove forenes med Forudsætningen af Miraklet. Thi vel er det umuligt, at Nødvendigheden skulde kunne hemme Friheden, og Naturens Love indskrænke Guds ubetingede Villie; men naar de i Mysteriet skjulte Mellembestemmelser underforstaaes, lader det sig jo tænke, at Naturlovene, langt fra at brydes, tvertimod i allerhøieste Forstand opfyldes, hver Gang en guddommelig Villiesact fuldbyrdes«. ³¹⁵⁾

Af denne Forsoning følger: 1) at *T e o l o g i e n* er »utænkkelig«. En saadan vilde nemlig forudsætte, at Trosbegreber kunde forvandles til Vidensbegreber og omvendt; men det er umuligt p. Gr. af disse Begrebers »absolut ueensartede Charaktermærke«: Trosbegrebet er præget af Friheden, hvorimod Nødvendighedsbestemmelsen p. Gr. af Mysteriet stedse forsvinder, og Vidensbegrebet er præget af Nødvendigheden, hvori Frihedsbestemmelsen ligeledes p. Gr. af Mysteriet er et forsvindende Moment. ³¹⁶⁾ 2) At et *K o n k o r d a t* mellem Tro og Viden er udelukket. P. Gr. af Mysteriet kan de to Faktorer umuligt

³¹⁵⁾ p. 33—34; jvf. 140. — Det absolute Mysterium, den absolute Vidensgrænse (p. 133, 134) med de absolut ueensartede Principer fører til to Slags Teisme, den rationelle Nødvendigheds, altsaa Videnskabens Teisme og den ubetingede Friheds, altsaa Religionens Teisme (p. 135), Teismer der begge p. d. e. S. er lige saa ueensartede som de Principer, hvorfra de er udgaaede, men som p. d. a. S. kan staa i et ikke blot Spejlings-, men ogsaa Vexelforhold til hinanden (p. 136, 138; jvf. p. 136—140). —

³¹⁶⁾ p. 34. —

indskrænke hinanden og umuliggør dermed ogsaa et Konkordat, d. v. s. »en endelig vilkaarlig Overeenskomst«, der kun kan tænkes mellem relativt ensartede Magter, der paa udvortes og endelig Maade begrænser hinanden.³¹⁷⁾ 3) At Adskillelsen af Tro og Viden ikke kan halvere den menneskelige Bevidsthed, der ikke halveres ved absolut uensartede, men kun ved relativt ensartede Faktorer.³¹⁸⁾ Staar det fast, at Troen ligesaalidt kan forvandles til Viden som Viden til Tro, saa er det ogsaa givet, at »Troen ligesaa umulig kan halveres ved Viden som Viden ved Tro«. ³¹⁹⁾

Det er ikke blot Naturvidenskab, men ogsaa Historie, der vægrer sig ved at skulle indlemmes i det teologiske Universalmonarki. Historien er som Videnskab, der som saadan forudsætter videnskabelig Kritik, ligesaa a u t o n o m i s k som Naturlæren og opgiver ligesaalidt som denne det logisk-fysiske og lader sig ej heller regere af »den gode Villie«. ³²⁰⁾ Martensen har netop glemt at oplyse om det meget vigtige Punkt, hvorledes det logisk-fysiske forholder sig til det højere videnskabelige og Grænsen herimellem. Skønt hans Udtalelser er meget bestemte — hver for sig, gaar den ene Udtalelse i een Retning, den anden i en anden, saa at »Totalanskuelsen« p. Gr. af lutter Bestemthed tilsidst bliver ubestemt. ³²¹⁾ Men »skulle vi gaae ind i Universalmonarchiet og ved credo, ut intelligam gjøre »den gode Villie« til Herre over Videnskaben, da maa den gode Villie virkelig have den Godhed at udstede sine Ordre i bestemt Form, give os tydelig Besked og ikke afspise os med Totalanskuelser«. ³²²⁾

Den historiske Kritik vil ikke blot faa de ugunstigt mulige Vilkaar i det teologiske Universalmonarki, men har det jo iøvrigt allerede i Teologien. Saavel »den speculativt jubilerende, altid triumpherende Dogmatisme« [Martensen] som »den meget virk-

³¹⁷⁾ p. 35. — »Vel er der i Troen en Grændse for Viden, forsaavidt det, der kan troes, ikke kan vides; men denne Grændse er Eet med Videns egen iboende Grændse. Med sin iboende Grændse, sin indre Begrændsning, er Viden ligeoverfor Troen aldeles uindskrænket, saa uindskrænket, som om der slet ingen Tro var; ligeledes er Troen med sin iboende Vidensbegrændsning uindskrænket ligeoverfor Viden, saa uindskrænket, som om der slet ingen Viden var. Saalidt som Viden nogensinde er istand til at angribe Troen, saalidt vil Troen nogensinde være istand til at angribe Viden; saalidt som Viden er istand til at rette sig efter Troen, ligesaalidt er Troen istand til at rette sig efter Viden. Kunne de nu, hvad det absolute Mysterium absolut forhindrer, hverken stride mod hinanden eller understøtte hinanden, hverken gavne eller skade hinanden, saa er jo en endelig Overeenskomst imellem dem utænkelig«. (p. 35). —

³¹⁸⁾ p. 35. — ³¹⁹⁾ p. 36. — ³²⁰⁾ p. 41. — ³²¹⁾ p. 67. — ³²²⁾ p. 68. —

somme, sig klogt modererende, Tankerne halverende Middelveislære« [H. N. Clausen] viser tilstrækkelig tydeligt, at det ikke er den videnskabelige Kritik, men derimod den kristelige Apologetik, der i Kulturbevidsthedens Navn undergraver Kristendommen.³²³⁾ Apologetiken er lige »utaalelig« for Videnskab som for Religion og bør da forkastes. Tro og Viden, d. v. s. her Evangelietro og kritisk Historieforskning lader sig kun begge opretholde helt og fuldt uden Indskrænkning, naar Tro og Viden adskilles som to absolut uensartede Principer. Idet Tro og Viden hver for sig, uafhængig af hinanden udvikler deres Erkendelser af deres Principer, bliver Tros- og Vidensprincippet selv kritisk; der danner sig da en Troskritik og en Videnskritik, som staar i indbyrdes skarp Modsætning.³²⁴⁾ Kritiken har i begge Former, der forløber som Reflexions- og Begrebsanalyser, en dobbelt Opgave, dels at sørge for, at de to Erkendelseskredse (Tro og Viden) under alle Vexelbestemmelser, Grænsesætninger og Reflexbelysninger holdes ude fra hinanden, dels at paase, at der i enhver af de skarpt sondrede Kredse gøres Forskel mellem væsentligt og uvæsentligt, nødvendigt og tilfældigt, gyldigt og ugyldigt. Som Tro og Viden er absolut uensartede, er Tros- og Videnskritiken det ogsaa.³²⁵⁾ Troskritiken ser udelukkende paa den religiøse Ægthed og lader sig ikke anfægte af Videnskritiken. Historiske Urigtigheder f. Ex. i Evangelierne kan allerede af den Grund ikke anfægte den, at den aldrig faar dem at vide; for »i det Øieblik, den faaer dem at vide, er den ikke Troeskritik, men Videnskritik«. ³²⁶⁾ Paa samme Maade vilde den give Plads for Videnskritik, dersom den lod sig berøre af Tvivl om det overnaturlige i Historien eller Forsøg paa at udskille det som en mistænkelig Til sætning. ³²⁷⁾

Hvor skarpt sondrede de absolut uensartede Principer end staar overfor hinanden, finder de dog i »M e n i n g e n« det psykologiske Medium og neutrale Grundlag, hvor de indbyrdes kan forhandle om den vældige Modsætning mellem Kristendommen og den moderne Kulturbevidsthed, en Modsætning der vel ikke lader sig ophæve (»for-svinde«), men »udligne«. ³²⁸⁾ Som Videnskritiken klarer den væsentlige Forskel mellem Viden og Mening, klarer Troskritiken den principielle Forskel mellem Tro og Mening. Denne Forskel kendes paa, at vi kan bevare Fædrenes Tro og forkaste deres Mening; den

³²³⁾ p. 54. — ³²⁴⁾ p. 56. — ³²⁵⁾ p. 62, 58. — ³²⁶⁾ p. 59. — ³²⁷⁾ p. 60. — ³²⁸⁾ p. 62. —

betingelser, muliggør Forsoningen mellem Religion og Kultur, Kristendom og moderne Kulturbevidsthed. ³²⁹⁾

Hvorledes bliver fremdeles *Filosofiens Stilling* i det teologiske Universalmonarki? Trods al Ejendommelighed og indbyrdes Forskellighed maa alle Videnskaber, altsaa ogsaa Filosofien, uden Forskel hvile paa et almenvidenskabeligt Grundlag, hvilket er bestemt ved den rationelle Nødvendighed og ikke naar ud over det logisk-fysiske. Af Grundlaget følger, at der ikke kan gives absolut ueensartede Videnskaber. »Saalidt som der kan gives en med de exacte og positive Videnskaber absolut ueensartet Philosophie, ligesaalidt kan der gives to Slags Philosophie, af hvilke den ene skulde være absolut ueensartet med den anden. Men naar Philosophien umuligt kan spaltes i to absolut ueensartede Philosophier, naar den umuligt kan udvikle sig af to absolut ueensartede Principer, saa sees allerede heraf, at dens Stilling i Monarchiet ikke kan blive misundelsesværdig«. ³³⁰⁾ »Den gode Villie« vil simpelthen føre til, at *Filosofiens Helligdom* renses for baade den græske og den nyere *Filosofi*. ³³¹⁾ Resultatet af Trosprincip som Vidensprincip udviser »Den chr. Dogmatik«, der stræbende bort fra rationel Nødvendighed og det logisk-fysiske vil skabe et videnskabeligt System udenfor Videns Grænser, uden videnskabeligt Grundlag og følgelig bliver et — »Luftkastel«. ³³²⁾ Martensen røber da ogsaa »en saa forunderlig stor Miskjendelse af det, som giver Videnskab og Videnskabelighed under alle Skikkelser Værd og Betydning«, naar han kan udtale, at Videnskab »synker ned til noget meget Tomt og Værdiløst«, hvis kun det skal kaldes Videnskab, som kan »paatvinges med uimodstaaelig Nødvendighed«. Han forstaar altsaa ikke, at den uimodsigelige Vished, som de allerforskelligste Videnskaber alle som een tilstræber, beror og maa bero paa almen-gyldige og uimodsigelige Grunde, maa altsaa netop »paatvinge sig med uimodstaaelig Nødvendighed«. ³³³⁾ Det Martensenske Videnskabsbegreb er da ikke blot en Protest mod R. Niensens *Filosofi*, men mod al *Filosofi*, og det betyder, at hvis en *Filosofi* med *credo ut intelligam* skal herske i Monarkiet, maa *Filosofien* som *Videnskab* træde ud heraf. ³³⁴⁾

Det er da ogsaa dette Videnskabsbegreb, der ligger til Grund for Martensens forskellige Indsigelser mod »Grundideernes Logik«. Han imødegaa saaledes *Teismen*, der udvikles i dette Værk, med »høist besynderlige«, »ethiske, thetiske, æsthetiske, pathetiske Indven-

³²⁹⁾ p. 63. — ³³⁰⁾ p. 104. — ³³¹⁾ p. 105. — ³³²⁾ p. 106—107. — ³³³⁾ p. 107—108. — ³³⁴⁾ p. 108, 110. —

dinger«, der alle kun er Variationer af een og samme Misforstaaelse, nemlig at Logikens Gudsbegreb kun er logisk, ikke etisk, skønt det da maa være indlysende, at Logiken netop skal udvikle det logiske og ikke det etiske Gudsbegreb. ³³⁵⁾ Martensen sammenblander Logik, Etik og Religionsfilosofi, han »confunderer« Begreb og umiddelbar Forestilling, det personlige og det personificerede, det guddommelige og det menneskelige, det abstrakte og det konkrete og logisk og teologisk Teisme. ³³⁶⁾ Men saa mister rigtignok ogsaa de Martensenske Beskyldninger mod R. Niensens Teisme for at være Panteisme, Dualisme og Naturalisme deres Vægt. ³³⁷⁾ Paa samme Maade gaar det med Talen om **K o n k o r d a t** mellem Tro og Viden, noget der simpelthen er umuligt p. Gr. af det absolute Mysterium. ³³⁸⁾

Ligesaa misvisende, ja, »uberrettiget« er det, naar Martensen beskylder R. Nielsen for at betragte Teologien som en Videnskab om »en tilfældig Samling Mirakler«, som en Videnskab, der søger at forklare **U n d e r e t s** »Hvorledes«. Nej, R. Nielsen har slet og ret paastaet og paastaar, at Teologien for at være Videnskab maa være en Mirakelvidenskab, d. v. s. en Videnskab, der faar »noget videnskabeligt ud af Miraklerne«. ³³⁹⁾ Og hvad har Martensen til at imødegaa denne Paa-stand med? Intet! Han definerer Teologi som »Aabenbaringsvidenskab og til Aabenbaringen hører Underet«; men det er en tvetydig Definition, der intet bestemt udsiger om Forholdet mellem Aabenbaring og Under, intet oplyser om, hvorvidt de er et og det samme eller to forskellige Ting. ³⁴⁰⁾ Og »Den chr. Dogmatik« »practiserer« jo selv, hvor den ser sit Snit, saa smaat i Mirakelforklaringer, hvilke ovenikøbet lider af »himmelskrigende Modsigelser« og »halvvidenskabelige Qvaklerier«. ³⁴¹⁾ Under den videnskabelige Analyse af Underet udvikler der sig »en Vrimmel af uopløselige Modsigelser«; »Mirakelforklaringen ender i Mirakelfornegtelse«. ³⁴²⁾ Derimod er Underet for den troende Bevidsthed et »absolut Mysterium«, hvis Modsigelse er løst, »men ikke derved, at den Troende selv tænker Løsningen, nei derved, at den troer, at Løsningen er tænkt i Mysteriet«. ³⁴³⁾ —

Det er klart af det ovenfor udviklede, at den væsentlige **B e t y d n i n g** af R. Niensens Gensvar paa Martensens Lejlighedsskrift beror dels paa Gendrivelsen af »den gode Villie som Magt i Videnskaben«, dels paa de ny Bidrag, Nielsen herved kommer til at give

³³⁵⁾ p. 117, 118, 116; jvf. 128—130. — ³³⁶⁾ p. 117, 127; jvf: 121, 123, 124. — ³³⁷⁾ p. 118, 131, 133. — ³³⁸⁾ p. 139. — ³³⁹⁾ p. 82. — ³⁴⁰⁾ p. 82—83. — ³⁴¹⁾ p. 86, 88—89, 90. — ³⁴²⁾ p. 89. — ³⁴³⁾ p. 90. —

til Oplysning af Forholdet mellem Tro og Viden; særlig Interesse har hans Lære om det absolute Mysterium, der er den første ligefremme Besvarelse paa det saa omdebatterede Problem, hvorledes de to Faktorer som absolut uensartede Principer lader sig modsigelsesfrit forene i een og samme Bevidsthed. Men hvad nyt der udvikles («Mysteriet», «Meningen», «Troes- og Videnskritik»), er dog for ham kun Konsekvenserne af den i tidligere Arbejder («Grundideernes Logik», «Om theoretisk og praktisk Erkjendelse» og Svaret til Dr. Zeuthen) udtalte Grundanskuelse. Hvorvidt denne ogsaa i sin ny Udvikling var holdbar, blev snart Genstand for en kritisk Drøftelse fra baade teologisk og filosofisk Side.

»Om »den gode Villie« som Magt i Videnskaben« vakte en vis Opsigt. Skriftet blev naturligtvis modtaget med kritikløs Velvilje saavel af Rudolf Schmidt — der i et nyt Arbejde, »R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse« understregede Nielsens Modsætningsforhold til Martensen, men Enhedsforhold til Grundtvigianismen — som af N. Lindberg, der skrev en større Anmeldelse af det Nielsenske Gensvar i »Dansk Kirketidende«. ³⁴⁴) Derimod fandt H. Scharling, at R. Nielsens »hele Bog« var »forfeilet«, og L. Koch lagde den »skuffet tilside«, fordi den ikke gav Forklaring paa det psykologiske Problem om de uensartede Principers Forsoning i een og samme Bevidsthed. ³⁴⁵) I Forventning om en filosofisk Drøftelse af de egentlig metafysiske Hovedpunkter, som MARTENSEN havde udviklet i sit Lejlighedsskrift, gennemlæser han »strax« Nielsens Modskrift, men finder kun »Grovheder« og »et Opkog af alt det Gamle med de sædvanlige Anfald« paa »Den chr. Dogmatik«. Han indlod sig dog aldrig mere i Forhandling med Nielsen og opførte snart efter med »at følge hans Bane«. Først da begge laa for Døden, blev Stemningen mere forsonlig, og de udvexlede venskabelige Hilsener. ³⁴⁶)

Derimod tog F. L. B. ZEUTHEN paany tilorde mod R. Nielsen i en lille Pjece, der er den særeste Blanding af dunkle Tanker, træffende Bemærkninger og naive Misforstaaelser. Han bebrejder Niel-

³⁴⁴) Gb.: R. Nielsens Filosofi og den Grundtvigske Anskuelse. Kbh. 1867 p. 8 flg. — jvf. H. Jørgensen: Rud. Schmidt p. 63—64. — Dsk. Kirketid. 1867 Nr. 37—38 (^{9/6}—^{15/6}) Sp. 588 flg., 593 flg. — ³⁴⁵) (H. Scharling:) Prof. R. Nielsens nyeste Standpunkt, se Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1867 Nr. 36—37 (^{20/6}) p. 137 flg. (NB. 143). — L. Koch: Troen og Videnskaberne med Hensyn til Prof. R. Nielsens Philosophie, se smst. 1868 Nr. 15—16 (^{27/3}—^{3/4}) p. 233 flg., 249 flg. (NB. 239—240). — ³⁴⁶) Brev ^{21/5} 1867 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 217—218. — M: Levnet II p. 139. — V. Klein & P. A. Rosenberg: anf. V. p. 25. —

sen formelt en manglende Bestemthed i Videnskabsbegrebet, hvilket bringer »Confusion« i Polemiken, og reelt, at Nielsen, der tilsigter en absolut Adskillelse af Tro og Viden, ikke først og fremmest har givet en videnskabelig Kritik af den ældre Schellings Filosofi, af Aabenbaringsfilosofien, der er »det sidste mægtige Forsøg paa at bringe Tro og Videnskab i Forbindelse med hinanden«. ³⁴⁷⁾ Han protesterer mod at gøre det logisk-fysiske til det afgørende m. H. t. den historiske Vished. »Enten gives der ingen Historie eller der hertil maa kræves en Tro«. Ligesaa betænkeligt er det, at R. Nielsen bestemmer det absolute Mysterium som Foreningspunkt for Tro og Viden, hvor det rationelle, der hører Viden til, skal aflægges. Men dermed ophæves ogsaa Skellet mellem Tro og Overtro. Skal der i Religionen anvendes ikke en Videns, men en Troens Kritik, da kommer Spørgsmaalet (f. Ex. m. H. t. det overleverede) jo blot til at dreje sig om det opbyggelige, ikke om det sande og virkelige. ³⁴⁸⁾ — Med Rette pegede Zeuthen her paa et Punkt, der senere skulde blive drøftet langt skarpere og langt fyldigere, nemlig af H. Brøchner.

Forinden bør dog i al Korthed omtales P. S. V. HEEGAARDS Forhold til R. Nielsen. Heegaard (f. 1835, d. 1884) hørte oprindeligt til en af Nielsens mest fremtrædende Disciple; han skyldte denne sin filosofiske Udvikling og hyldede saa ganske Forsoningsteorien om de absolut uensartede Principer. Fra denne Periode foreligger dels en anonym Anmeldelse af det første Bind af »Grundideernes Logik«, hvor Heegaard yder dette Værk ubetinget Anerkendelse dels p. Gr. af dets Originalitet, dels p. Gr. af det Fremskridt, det betød i Sammenligning med Hegels Filosofi; om en egentlig kritisk Vurdering er der ikke Tale i denne Anmeldelse. Det samme gælder »Indledning til den rationelle Ethik«, som udkom et Par Aar efter. Her optager Heegaard netop den R. Nielsenske Modsætning mellem det teoretiske og det praktiske som den fremfor alt afgørende Modsætning i Grundlaget for Existensetikken. Han stod endnu 1866 som den eneste R. Nielsen-Discipel, der gav Haab om Selvstændighed og Dygtighed. ³⁴⁹⁾ Men under et længere Udenlandsophold kommer Heegaard til at be-

³⁴⁷⁾ Dr. Zeuthen: Tolv Sætninger. Mit tredje Indlæg i Forhandlingen om Tro og Viden. Kbh. 1867 p. 6, 8, 9; 10. — ³⁴⁸⁾ smst. p. 7, 12—13. — ³⁴⁹⁾ Bricka Bd. 7 p. 200 flg. — P. S. V. Heegaard: Prof. R. Nielsens Lære om Tro og Viden. En kritisk Afh. Kbh. 1867 p. 97—98. — Anm. (Mrk. A.) se Dansk Maanedsskr. Aarg. 1864 Kbh. p. 442 flg. — P. S. V. Heegaard: Indledn. t. d. rationelle Ethik. Kbh. 1866 p. 389, 449—451, 448, 440. — jvf. Ugebl. f. d. dsk. Folkekirke 1868 Nr. 45 (^{30/10}) p. 275. —

tragte »de tilvante Begrebsanalyser og Tankeformer paa Afstand«; hans Tvivl om Holdbarheden af Forsoningsteorien bliver til Vished, og han bryder da officielt med R. Nielsens Grundanskuelse 1867 i »en kritisk Afhandling«: »Prof. R. Nielsens Lære om Tro og Viden«, saaledes som denne forelaa i sin sidste Udviklingsfase m. H. t. det absolute Mysterium, »Meningen« og den dobbelte Kritik (Tros- og Videnskritiken). Med al Anerkendelse af R. Nielsens Genialitet og Betydning i dansk Aandsliv viser Heegaard her i en skarpsindig Kritik, at den saa omstridte Teori fører ind i Selvmodsigelser i Metafysik og Videnskabslære, i Idélære og Metode, ligesom han forkaster den psykologiske Dualisme mellem Tanke og Vilje. Heegaards Afhandling har Betydning som den første større, rent filosofiske Vurdering fra den filosofiske Fagvidenskabs Side.³⁵⁰⁾

Det sidste Hovedslag i Fejden leveredes af H. BRØCHNER. Han holdt i Efteraarsemestret 1867 en Række Forelæsninger over Forholdet mellem Tro og Viden, mellem Religion, Filosofi og Etik; disse Forelæsninger, der omfattede Undersøgelsens historisk-kritiske Del, blev udgivet Aaret efter under Titlen: »Problemet om Tro og Viden. En historisk-kritisk Afhandling« (Kbh. 1868). Det gav en omfattende Kritik af H. Martensen, R. Nielsen og S. Kierkegaard og fik sit positive Supplement i hans Skrift: »Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane« (Kbh. 1869), hvor Brøchner udviklede sin egen religionsfilosofiske Anskuelse, der er blevet karakteriseret som »en rensset Theisme med et stærkt betonet pantheistisk Skær over sig«. ³⁵¹⁾ I denne Forbindelse er det dog kun hans Kritik af Nielsen og især af Martensen, som har Krav paa Opmærksomhed.

Koldt og klart kritiserer Brøchner den R. Nielsenske Teori som den mindst tilfredsstillende af de to Løsninger af Problemet, hans og Martensens. Nielsen hævder en psykologisk Modsætning mellem Vilje og Viden og har forsaavidt Ret, som Viljen som primitiv Aandsfunktion ikke lader sig reducere til Viden som en blot Modifikation af denne. Men naar Modsætningen bestemmes som absolut, gør han sig skyldig i Inkonsekvens, dels ved at statuere den absolute Uensartethed og samtidig fordrer en dermed uforenelig En-

³⁵⁰⁾ P. S. V. Heegaard: Prof. R. Nielsens Lære p. 97—98, 1—9 (NB. 4—5, 5—7). — Rud. Schmidt tog skarpt til Gemæle mod den frafaldne Discipel. (Gb.: Til Orientering. Kbh. 1868 p. 24 flg.). —

³⁵¹⁾ H. Brøchner: Problemet om Tro og Viden p. 1—7. — s. F.: Om det Religiøse i dets Enhed med det Humane p. 1. — Bricka Bd. 3 p. 203. — jvf. H. Høffding: Dsk. Filosofer p. 199 flg. —

hed i det absolute Princip, dels ved at betragte Viljen som det egentlig konstitutive i det menneskelige Væsen lader den blive højere end Viden og begrunde denne.³⁵²⁾ Hvad der er inkonsekvent i Psykologien, fører til Usandhed i Metafysiken; der fremkommer nemlig et »Usandt«, naar den isolerede, Erkendelsen ekskluderende Vilje overføres paa det guddommelige, hvor Forestillingen om denne Vilje paa en fantastisk Maade udvides til Absoluthed; det bliver da kun en Talemaade, at den skulde involvere det absolut uensartede: Tanken som Moment. Nej, »i Virkeligheden er saaledes ikke Villiens absolute Væsen hævdet, men den menneskelige illusoriske Vilkaarligheds og selviske Drifts Væsen er paa modsigende Maade uendeliggjort«. ³⁵³⁾

Hvad nu nærmere Forholdet mellem Psykologi og Ontologi angaar, finder efter R. Nielsen den psykologiske Dualisme sin afgørende Begrundelse i den metafysiske Monisme. De i det dennesidige fremtrædende absolut uensartede Principer maa i det hinsidige absolute tænkes i konkret Enhed. Men denne Deduktion finder Brøchner lige uantagelig fra et psykologisk og et metafysisk Udgangspunkt. Det er en Modsigelse at ville fastholde baade Monismen i det absolute og Dualismen i det existentielle. Naar det absolute skal bestemmes, bevæger Tankeprocessen sig fra det psykologiske til det ontologiske og derfra begrundende tilbage til det psykologiske. Er der Dualisme i Udgangspunktet, kan der ikke blive Monisme i Endepunktet (det ontologiske); thi naar Dualismen i det psykologiske skal have blivende Karakter, maa den være Væsensbestemmelse i Modsætningerne og kan følgelig ikke hæves, idet der gaas tilbage til Modsætningernes Princip. Og omvendt vil en ontologisk Monisme ikke føre til en psykologisk Dualisme. Enten er der da Inkonsekvens i Tænkningen eller ogsaa skjult Dualisme i det ontologiske. »En Deduction af den absolute Modsætning i det Psychologiske ud fra Harmonien i det Absolute vilde være en Deduction af et Forhold ud fra det absolut modsatte, qvod absurdum est. Nielsen har paa dette Punkt ogsaa kun kunnet hjælpe sig med Postulater og Subreptioner«. ³⁵⁴⁾ Det er ham derfor ligesaa umuligt at drage de Konsekvenser, han søger at drage, som det er udelukket at bygge »en paalidelig Slutning« paa Grundlag af »Grundideernes Logik«, hvor der netop i Bestemmelsen af Grundideerne hersker »den største Forvirring, de meest iøinefal-

³⁵²⁾ H. Brøchner: Problemet om Tro og Viden p. 133—134. — ³⁵³⁾ smst. p. 165. — ³⁵⁴⁾ p. 154. —

dende Modsigelser«. ³⁵⁵⁾ Det er altsaa umuligt at naa til den absolute Modsætning i det psykologiske ud fra en sand Enhed i det absolute og omvendt. Noget egentligt Forsøg paa at godtgøre Nødvendigheden af den absolute Modsætning i det psykologiske har R. Nielsen da heller ikke givet, men nok derimod overalt Postulater; det bestemmende er ikke Begrebsnødvendigheden, men kun den individuelle Trang til at faa det religiøse reddet ved en principiel Sondring fra Videns Sfære.

Den i det psykologiske statuerede Dualisme resulterer da i en Dualisme i det metafysiske, en Dualisme i alleregentligste Forstand som en »uforsonet og uforsonlig Modsætning«, der altsaa aldrig bringes til »virkelig Enhed«. ³⁵⁶⁾ Og den i det metafysiske uovervundne Dualisme influerer paa Dialektikens Form, saa at den dialektiske Udviklings indre immanente Nødvendighed bliver umulig; istedetfor gives »dogmatiske Paastande og Subreptioner«. Selvom der gives Dialektik i enkelte Partier af »Grundideernes Logik«, mangler den dog i Værket som Helhed, og Grundvolden, hvorpaa det dialektiske System hviler, er upaalidelig. ³⁵⁷⁾

Konsekvenserne af R. Nielsens Teori bliver da psykologisk, at der indtræder en uforsonlig Spaltning i den menneskelige Bevidsthed, hvorved de som absolut uensartede bestemte Grundfunktioner, Tænkning og Vilje, der kun har Sandhed i deres Enhed og Harmoni, forvansktes i deres Væsen. ³⁵⁸⁾ Ganske vist søges den truende Spaltning og Modsigelse fjernet paa forskellig Maade, men uden Held, Begrundelsen er utilstrækkelig og Konsekvensen uundgaaelig. ³⁵⁹⁾ Saaledes søger Nielsen i Læren om Videns absolute Grænse at hævde den modsigelsesfri Forenelighed i samme Bevidsthed af det absolut uensartede. Men idet Videns Grænse sættes som Grænse mod Troen, og Tro og Viden gensidig skal begrænse hinanden, hvilket er uundgaaeligt, naar de sættes i samme Bevidsthed, saa synes dette at ophæve Bestemmelsen af deres absolute Uensartethed, da kun det, der falder indenfor en væsentlig Enhed, kan begrænse hinanden. Men med Uensartethedens Ophævelse tilintetgøres dermed det Værn, som Uensartetheden netop skulde yde mod Konflikten. ³⁶⁰⁾ Ej heller hjælper Teorien om det absolute Mysterium til at hævde den indvortes Begrænsning og absolute Uensartethed; men tværtimod medfører den væsentlig uklare

³⁵⁵⁾ smst., jvf. p. 156, 172. — ³⁵⁶⁾ p. 172—173. — ³⁵⁷⁾ p. 176—177. — ³⁵⁸⁾ p. 178, jvf. 187, 193. — ³⁵⁹⁾ p. 178. — ³⁶⁰⁾ p. 184. —

Brug, der gøres af Begrebet *Mysterium*, en udvortes Begrænsning og Ensartethed, saa at Vanskelighederne altsaa ikke undgaas. ³⁶¹⁾

Til et ligesaa negativt Resultat fører den subtile Distinktion mellem Tros- og Videnskritik, der jo skal forhindre Sammenblanding af Troens og Videns Sfære, skønt dog Uensartethedens Absoluthed skulde synes at forhindre sligt uden Anvendelse af særlige Midler. Men naar først den Kritik, der skal afværge en Sammenblanding, skal være baade Troens og Videns Sag, saa bliver ikke alene Viden vidende om Troen, men ogsaa Troen vidende om Viden, og Konflikten ligger da lige for. Paa samme Maade gaar det, selvom Tros- og Videnskritiken anvendes hver i sin Sfære, hvilket medfører et dobbelt Bevidsthedsforhold til det indenfor samme Sfære modsigende. ³⁶²⁾ Det neutrale, psykologiske Forhandlingsmedium for de uensartede Principer, »M e n i n g e n«, et iøvrigt »flydende Begreb«, tjener ikke til at afbøde Konflikten, men tværtimod til at skærpe Modsigelsen og fordoble Virkeligheden. ³⁶³⁾

R. Nielsens Teori medfører ogsaa skæbnsvangre Konsekvenser i andre Henseender. Etisk set bliver Viljen som absolut uensartet med Viden kun en blind og selvisk Drift og udtrykker kun paa en fragmentarisk Maade Bevidsthedens Væsen. ³⁶⁴⁾ Der kan da heller ikke blive Tale om rationel Etik, saalidt som Etiken vil komme til at udfylde Kløften mellem Filosofi og Religion. ³⁶⁵⁾ Fremdeles bliver det religiøse Forhold endeliggjort, fordi det religiøse kun kommer i Forhold til en enkelt isoleret Side af Menneskevæsenet; ³⁶⁶⁾ da Erkendelsen er Viljens absolute Modsætning, gives der følgelig ingen Norm for, hvad der hører Religionen væsentlig til, intet Værn mod det rent meningsløse og absurde; for »Troskritiken«, der faar »den almægtige Villie til Princip og Underet til absolut Forudsætning«, maa uden Forskel anerkende ethvert Under; thi ethvert Under er jo som Under denne Almagts Aabenbarelse. ³⁶⁷⁾ —

Ikke mindre kritisk forholder Brøchner sig til Martensens Løsning af det omstridte Problem, omend han staar med Anerkendelse overfor den Martensenske Teori, der formelt er »fiin og

³⁶¹⁾ p. 184—187. — ³⁶²⁾ p. 188—189. — ³⁶³⁾ p. 191—192. — ³⁶⁴⁾ p. 195—196. — ³⁶⁵⁾ p. 197, 198. —

³⁶⁶⁾ p. 199. — I Modsætning til R. Nielsen bestemmer Brøchner netop det religiøse Forhold som det absolute Forhold til det absolute; det omfatter som saadant det hele Menneske og tilsigter Aandens Forsoning i sig og med sit Princip, sit Væsens Grund. (p. 32—33, jvf. 211). —

³⁶⁷⁾ p. 200—201. —

aandfuld«, præget af personlig Overbevisning, og som reelt er Udtryk for at bringe Menneskeandens »høieste Ytringsformer«, dens »væsentligste Grundforhold« i indre Harmoni; selvom de anviste Midler og den paapegede Vej efter Brøchners Mening ikke fører til Maalet, har denne Teori dog Krav paa »en agtelsesfuld, fordomsfri og indtrængende Kritik«. ³⁶⁸) En saadan rettes mod Teoriens videnskabelige Tyngdepunkt: Martensens Bestemmelse af Viljens Principat i Antropologi og Teologi.

Ps y k o l o g i s k (antropologisk) set lader det sig ikke gøre til Forsvar for Viljens Principat at lære en »forbevidst Villie«, fordi Vilje ikke kan existere uden Bevidsthed. ³⁶⁹) Ej heller kan Selvbevidsthed og Tanke opfattes som en blot Spejling, hvori det reale, villende Væsen beskuer sit eget Indhold; en saadan Bevidsthedens Selvreflexion kunde aldrig indtræde, hvis ikke den var en Grundbestemmelse i Menneskets Væsen og altsaa ligesaa oprindelig som Viljen. ³⁷⁰) Martensens Bestemmelse af det psykologiske Grundforhold indvikler ham da ogsaa i uundgaelige Selvmodsigelser. »Det er en Modsigelse, naar der tales om en Fælledsrod for Villien og Erkjendelsen, naar de altsaa coordineres, og Villien dog sættes som den høiere Enhed. Det er ligeledes en Modsigelse, naar Villien, der skal være det Primitive, som Villie skal blive actualiseret ved Selvbevidstheden; thi det, ved hvilket Actualiseringen skeer, maa være det Første, ligesom det maa være et Substantielt. Det er en Modsigelse, at Villien, ikke Fornuften, skal være det Første; thi saaledes skulde Villien som fornuftløs begrunde Fornuften. Det er endelig en Modsigelse, at Martensen udtaler, at Viden og Villie ikke kunne adskilles, at den ene ikke kan være uden den anden . . . , og at han overalt urgerer en væsentlig Betydning for det Theoretiske ved Siden af det Praktiske, men dog vil berøve Tanke og Selvbevidsthed Substantialiteten og reducere dem til blot at være Egenskab og Afspæiling«. ³⁷¹) Konsekvensen af Teorien om Viljens Primat vilde blive en Suspension af vor Videns Nødvendighed ikke blot for den højere Sfæres Vedkommende, men overhovedet. ³⁷²)

M. H. t. Teologien (i dogmatisk Forstand) viser en kritisk Underøgelse, at Martensen postulerer, men paaviser ikke, at d e t e t i s k e G u d s b e g r e b er det højeste og absolut sande; tværtimod forvandler det postulerede Forhold mellem det etiske og det logisk-fysiske sig uvilkaarligt ved de Bestemmelser, han giver, saa at det,

³⁶⁸) p. 49. — ³⁶⁹) p. 51. — ³⁷⁰) p. 53—54. — ³⁷¹) p. 54—55. — ³⁷²) p. 61. —

der postuleres som det højere, gaar tilbage til det, i Sammenligning med hvilket det skulde være det højere, ja, det gaar endog ned under dette, og dette er ikke noget hos Martensen tilfældigt, men er begrundet i Sagens Natur.³⁷³⁾ Martensen postulerer, men deducerer ikke Begrebet om Guds Personlighed. Han vil give Gud en Væren udenfor den menneskelige Tanke, befri ham fra Nødvendighedsloven og saaledes frigøre den absolute Personlighed for Begrænsning og Endelighed; men han opnaar kun derved at drage Gud ind i den endelige Forestillings Sfære. »Forestillingen om den sandselig bestemte Individualitet skyder sig ind under Begrebet om Guds Personlighed«. ³⁷⁴⁾

Og nu den guddommelige Personligheds Grundbestemmelser! I Modsætning til Mennesket har i Gud Viden og Vilje samme Evighed; der kan da heller ikke her tillægges Viljen et Begrebsprimat, idet Viljen i sin Klarhed netop vilde have Guds Viden af sig selv til Begrebsforudsætning. ³⁷⁵⁾ Ligesaa lidt kan det etiske, den guddommelige Vilje »transscendere« det logiske; thi dels har det etiske intet andet Forhold til Virkeligheden, dels intet rigere Indhold end det logiske, saa at Viljens Primat altsaa ikke lader sig sikre ad den Vej. ³⁷⁶⁾ Det postulerede Forhold mellem det etiske og det logiske lader sig altsaa ikke godtgøre som det sande; det er simpelthen umuligt at godtgøre det. ³⁷⁷⁾ Gøres Viljen til det principale i Forhold til Viden og dens Nødvendighed, bliver Konsekvensen for Teologiens Vedkommende, at den guddommelige Frihed løsrives fra Nødvendighedens Bestemmelse og saaledes bliver en lovløs, »absolut nødvendighedsløs Frihed«, en »grundløs Vilkaarlighed«, »den skrankeløse Phantasies lovløse Almagt«. ³⁷⁸⁾ Viden vilde da i Gud kun blive Udtryk for »den absolute Vilkaarligheds Bevidsthed om sig selv og om det ved Vilkaarligheden vilkaarligt Satte«. ³⁷⁹⁾ Men en saadan Frihed, der ved at ophæve al Videns Nødvendighed ophæver Viden i egentlig Forstand og bliver en »ikke-intelligent« Frihed, vil følgelig ikke kunne hævde Viljen en højere Gyldighed. Som den selv staar under den ved Fornuftnødvendigheden bestemte Frihed, vil den ikke opnaa det tilsigtede Resultat: at gøre Viljen til det højeste, men kommer tværtimod til at drage Viljen, Friheden, det etiske i Gud ned under det, der netop skulde være det underordnede: under Viden, det logiske og Væsensnødvendigheden. Martensens Brug af Be-

³⁷³⁾ p. 58, jvf. 61, 66. — ³⁷⁴⁾ p. 68. — ³⁷⁵⁾ p. 57. — ³⁷⁶⁾ p. 58—60. — ³⁷⁷⁾ p. 61. — ³⁷⁸⁾ p. 65—66, jvf. 61. — ³⁷⁹⁾ p. 61. —

greberne: det etiske og Friheden er »Misbrug« af disse og betyder simpelthen en Fornægtelse af det sande Viljes-Begreb, ifølge hvilket »Væsensvillen« er Udtryk for det totale Væsens Energi, i hvilket Viden (det logiske) og Viljen (det etiske) er i Enhed og som følgelig kun kan ytre sig i fri Nødvendighed, altsaa lovbestemt. ³⁸⁰⁾

Til det etiskes Transscendens over det logiske svarer analogt det etiskes Transscenderen over det fysiske. I det sidstnævnte Forhold viser der sig dog en Dobbeltthed: p. d. e. S. hævdes det fysiske som det etiskes nødvendige Betingelse, p. d. a. S. ophæves det fysiske Væsentlighed. ³⁸¹⁾ Efter Martensen maa Gud som den absolut vidende og villende tillige være den absolut kunnende; der maa til hans Viljes Disposition staa en »physis«, »Redskaber og Productionspotenser«, en »evig Magtfylde«. ³⁸²⁾ Her tillægges der da det fysiske en real Gyldighed og væsentlig Betydning for Viljen og det etiske, som uden hint vilde være impotent. Konsekvenserne heraf bliver da, at naar Viljens Frembringen forudsætter en »physis«, og »physis« altsaa ikke kan tænkes »sat« ved Viljen, da denne i en saadan »Sætten« vilde have virket forudsætningsløst, saa maa det fysiske faa lige Oprindelighed med det etiske, Naturen med Viljen; og fremdeles, naar der gøres Alvor af Bestemmelsen: det fysiske, bliver Resultatet enten den samme Dualisme, som Martensen bebjæder R. Nielsen, eller ogsaa en »naturlig Gud«, for hvis fysiske Nødvendighed Viljen bliver Ytringsform. ³⁸³⁾

Men Martensen tilstræber netop det modsatte og giver derfor tillige andre Bestemmelser, der ophæver Grundlaget for de ovennævnte Konsekvenser. Naar Gud saaledes bestemmes som den absolut naturfri, over det fysiske ubetinget raadende, hvis evige Magtfylde er en Al-Mulighed, der er hans uegentlige Andet-Væsen, saa mister derved det fysiske al Realitet; idet nemlig den guddommelige Vilje har absolut Prioritet i Sammenligning med og ubetinget Herredømme over det fysiske, bestemmes det etiske ikke ved Naturen; tværtimod kan Viljen, medens den ved at bruge det fysiske tilsyneladende tillægger dette Realitet som »Redskaber«, i dets Sted substituere alt muligt, og ved denne Substitution benægtes det fysiske Realitet. ³⁸⁴⁾ »Physis i Gud bliver kun et Naturens Skin, en Phantasiens Sublimation af den virkelige Natur, der kun optages til Bedste for Analogien med det Menneskelige, og til Bedste for en illusorisk Deduction«. ³⁸⁵⁾

³⁸⁰⁾ p. 65—66, jvf. 58, 71. — ³⁸¹⁾ p. 72. — ³⁸²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 359—360. — ³⁸³⁾ H. Brøchner: anf. V. p. 73—74. — ³⁸⁴⁾ p. 74. — ³⁸⁵⁾ p. 75. —

At det guddommelige Væsen skulde udgøre en sand Enhed af de forskellige Momenter, bliver da kun et Postulat. »Naturrealiteten og Naturnødvendigheden maa altid blive ubegribelig ud fra en saadan Gudsforestilling«, hvad Skabelses- og Under-Begrebet da ogsaa viser. ³⁸⁶⁾

Forudsættes der en Skabelse, er dermed al Naturrealitet ophævet; for det skabte, der i sin Oprindelse er et Intet, maa ogsaa i sin Tilværelse vedblive at være et Intet, »ikke natura, men creatura«. Og skulde Gud, hvis Væsen er Aand, i Skabelsen frembringe Materien, altsaa det, der er Aandens Væsen absolut modsat, saa er Skabelsen ikke begrundet i det guddommelige Væsens Nødvendighed, men i absolut Vilkaarlighed, som tilmed bliver fuldstændig ubegribelig, idet den ganske falder udenfor Væsenets Nødvendighed. ³⁸⁷⁾ Naar Martensen vil fjerne Tanken om en absolut Vilkaarlighed ved at henvise til den etisk bestemte Almagt som Skabelsens Grund, da er dette uigennemførligt allerede af den Grund, at han selv har bestemt det etiske saaledes, at det ikke kan optage det fysiske i sig som Moment. ³⁸⁸⁾

Som Naturrealiteten ophæves ved Skabelsesbegrebet, saaledes ogsaa ved Underbegrebet. Kun tilsyneladende bruger den undergørende, den enevirkende Almagt Midler; men det tilsyneladende Middel er intet Middel; for der er i Underet ingen »Væsenssammenhæng« mellem Middel og Maal. Den Tilstand, der gaar forud for Underet, og som afgiver dets Stof, bliver i Underets Øjeblik negeret efter sin Natur og Væsen og bliver saaledes et Intet i Forhold til det ny. ³⁸⁹⁾ Indrømmes der nu, hvad Martensen gør, »et ordnet System af Naturlove«, saa er Underet som Brud paa eet eneste Punkt et Brud paa Systemets Helhed; ³⁹⁰⁾ det trænger fra Existensen ind i de rene Begrebers Verden, for det er en Virken uden Midler, en »Foraarsagen«, der ophæver sin Aarsags Væsen; og da al fysisk Existens er matematisk bestemt, bringer Underet Modsigelse ind i de rene Formers, i det matematiske Verden, forsaavidt det sætter et formbestemt ud fra det formløse. ³⁹¹⁾ Teologien opgiver vel at forklare Underets »Hvorledes«, men hævder dets Mulighed, dets relative Begribelighed ud fra det etiske Gudsbegreb og den dermed forbundne etiske Teleologi. Tanken om en »relativ selvstændig Natur« og en højere guddommelig Virksomhed kan ikke gennemføres, naar det bestemte Under fremdrages. Hvad Teleologien angaar, bliver

³⁸⁶⁾ smst. — ³⁸⁷⁾ smst. — ³⁸⁸⁾ p. 77. — ³⁸⁹⁾ p. 79. — ³⁹⁰⁾ p. 84. — ³⁹¹⁾ p. 85. —

denne netop brudt, fordi Underet ophæver Naturens Orden og fremtræder som det rent umiddelbare og vilkaarlige.³⁹²⁾ Underet er som »Udtryk for den ubetingede, almægtige Villie, det absolut Pludselige, Discrete, Sammenhængsløse, dets Begriben ud fra en Totalsammenhæng er umulig, er en Modsigelse«. ³⁹³⁾

Med denne Vurdering af Begreberne: Skabelse, Under og Teleologi er tillige givet en Kritik af den i »Den chr. Dogmatik« fremstillede almindelige Anskuelse af Tilværelsen, et Punkt der forblev ukritiseret i den første Strid om Tro og Viden (1849—1850), men som nu gøres til Genstand for en kortfattet Drøftelse af Brøchner. — Martensens Bestemmelse af Kristendommens Forhold til henholdsvis Naturen (Naturalisme) og Fornuften (Rationalisme) gik jo i al Korthed ud paa, at Underet er Naturens højere Potens, Aabenbaringen Fornuftens. Underet er præfigureret og forberedt i Naturen, Aabenbaringen i Fornuften; men de første kan ikke udledes af de sidste.³⁹⁴⁾ Dette Forhold involverer saaledes en Dobbeltthed: p. d. e. S. vises hen til den højere Enhed, p. d. a. S. ophæves atter Enheden, og der indtræder et Brud mellem det højere, der sættes ved en ny Skabelse, og saa det forudgaaende lavere.³⁹⁵⁾ Dobbeltheden er reelt uigennemførlig, haabløs og selvmodsigende, formelt tvetydig og vag, saa at den kun kan have Betydning for Fantasien, saalænge den holdes i det almene, men ikke søges bragt i Forhold til det enkelte og konkrete.³⁹⁶⁾

Til Forsvar for sin Betragtning af Naturvidenskaben anfører Martensen, at Naturlovene ikke kan paastaas at være uforanderlige, eftersom de er vundet ad Erfaringens Vej, gennem Induktion og Analogi og derfor kun er relativt almene og nødvendige; men han overser, at den Omstændighed, at vi kun kommer til Kundskab om Naturlovene gennem Erfaring, udelukker ikke Muligheden af, at den empiriske Lov kan forvandles til en rationel Lov, hvilket netop er Naturerkendelsens Opgave.³⁹⁷⁾ Det er heller ikke noget Bevis mod Naturlovenes absolute Uforanderlighed og Nødvendighed, at de kun er gyldige i en given Fakticitet og indenfor en bestemt Existens; tværtimod beror denne Opfattelse paa en Miskendelse af, at »Naturens primitive Love maae, da Naturen altid maa tænkes som Heelhed, paa alle Naturudviklingstrin være de samme; thi Lovene ere netop Udtrykket for det udfoldede, i Virksomhed tænkte Væsen«. ³⁹⁸⁾

³⁹²⁾ p. 81. — ³⁹³⁾ p. 87, 81; jvf. 79, 88. — ³⁹⁴⁾ p. 91. — jvf. nærv. Afh. p. 225—226. — ³⁹⁵⁾ H. Brøchner: anf. V. p. 91. — ³⁹⁶⁾ p. 91, 93, 92. — ³⁹⁷⁾ p. 82—83. — ³⁹⁸⁾ p. 84, jvf. 85. —

Det er ikke blot Martensens Begreb om Naturvidenskab, men ogsaa om en »højere«, »central« Videnskab, som er ganske uholdbart, selvmodsigende og tvetydigt.³⁹⁹⁾ Der er her kun et Skin af Videnskab, takket være en tvetydig Brug af Begreberne: Viden og Sandhed, Tanke og Videnskab. At være sig Trosindholdet bevidst, at eje Troens Sandhed bliver ensbetydende med at have en videnskabelig Erkendelse, en teoretisk Erkenden i Videnskabens Form af Trosindholdet.⁴⁰⁰⁾ Men naar Guds Væsen bestemmes som Vilje, der transscenderer al Videns Nødvendighed, saa bliver de »evige Raadslutninger« uudgrundelige og utilgængelige for al Videnskab. Aabenbaringen aabenbarer Raadslutningerne og deres Subjekt som det med Viden inkommensurable, om hvilket der kun kan vides »et At, ikke et Hvorledes«. ⁴⁰¹⁾ Det eneste rationelle, der her kan være Tale om, er en med indre Konsekvens foretagen formel Sammenknytning af Trosindholdet; derimod bliver Begrundelsen herfor illusorisk, fordi Principet er utilgængeligt for Tanken og ikke har Nødvendighed for denne, hvorfor det sammenknyttede som Helhed betragtet bliver utænkeligt.⁴⁰²⁾

De Martensenske Bestemmelser af Trosvidenskabens Ejendommelighed er saaledes beskafne, at de dels røber Usikkerhed i Opfattelsen af dens Forhold til den rent rationelle Videnskab, hvis Omraade umuligt lader sig begrænse, dels kommer til at drage Trosvidensskaben ned under Videns og Videnskabens Sfære og berøver den Ret til Videnskabens Navn, skønt den netop søger at sikre den centrale Videnskab en højere Rang.⁴⁰³⁾ Det viser sig allerede i Bestemmelserne: negativ og positiv Filosofi. P. d. e. S. bestemmes den negative Filosofi saaledes, at den søger og finder det sande Princip og altsaa naar til det i Sandhed absolute, Erkendelsens Højeste og omfatter Metafysikens hele Omraade; den positive Filosofi maatte da efter Bestemmelsen falde sammen med Natur- og Aandsfilosofi, saa at den negative og positive Filosofi dermed begge vilde falde indenfor den rent rationelle Filosofi som Dele af denne.⁴⁰⁴⁾ P. d. a. S. identificeres den rent rationelle Videnskab med den negative og sondres fra den positive; en saadan Sondring faar dog kun Skin af Gyldighed, naar man vilkaarligt abstraherer fra den negative Filosofis Slutningsresultat (det absolute) eller bryder af, hvor Maalet for den negative Filosofi er berørt uden at udvikle det absolutes

³⁹⁹⁾ p. 99. — ⁴⁰⁰⁾ p. 162—163. — ⁴⁰¹⁾ p. 103—104. — ⁴⁰²⁾ p. 104, 110; jvf. 114—115, 116. — ⁴⁰³⁾ p. 104. — ⁴⁰⁴⁾ smst. —

Begreb. ⁴⁰⁵⁾ Skønt den negative Filosofi allerede har fundet »Principet«, postuleres ikke destomindre, hvad der skulde synes overflødigt, »en stor Grundantagelse« som Betingelse for den positive Filosofis Begyndelse. Den positive Videnskab vil da saaledes kun hente sin videnskabelige Karakter fra Enheden med den negative, rent rationelle. ⁴⁰⁶⁾ Det betyder i Virkeligheden en uvilkaarlig Indrømmelse af den rationelle Filosofis Universalitet og er nødvendigvis begrundet i Sagens Natur. »Videnskaben er kun Videnskab som System, som den efter sit Væsen universelle Tankes organiske Udfoldelse. En Begrænsning af Videnskaben ved et Andet, der dog skal være en Gjenstand for en Erkjendelse, er en Umulighed, fordi det er en Negation af Videnskabens Væsen, og fordi dette er bestemt ved den udelelige Selvbevidstheds universelle Natur«. ⁴⁰⁷⁾

Ganske vist vil Martensen hævde, at det ikke er Videnskaben som saadan, men kun den lavere Videnskab, der begrænses og dermed tillige suppleres af den højere Videnskab og saaledes bliver til »Videnskabens sande, al given Virkelighed omfattende System«. ⁴⁰⁸⁾ Spørgsmaalet kommer da til at dreje sig om Gyldigheden af de Bestemmelser, der skal godtgøre den postulerede Videnskab som den højere. Til Retfærdiggørelse af den højere, positive Videnskabs Sondring fra den lavere, negative, rationelle Videnskab postuleres en ny Erkendelsesart, nemlig en fri, ved Viljen bestemt Erkendelse, som først gør sig gældende i den ovennævnte »store Grundantagelse«; denne bliver da i Virkeligheden »en Sætten« af et nyt Udgangspunkt, der er uensartet med og uden Tilknytning til den rent rationelle Filosofis Slutningspunkt; for »Grundantagelsen« sker jo netop i Kraft af en Underordning under Troens og Aabenbarings Indhold. Men denne postulerede Erkendelse er ikke nogen højere Erkendelse, men tværtimod »en af Attraaen bestemt Phantasievirksomhed«. ⁴⁰⁹⁾

Den saakaldte højere, fri Erkendelse bliver til ved et af Viljen fremkaldt Brud, saa at Viljesakten afbryder Tankenødvendigheden og sætter en ny Begyndelse. Men en saadan Vilje, der bliver en fra Erkendelsen forskellig Vilje, er ensbetydende med Vilkaarlighed; og den Erkendelse, som baseres paa denne Viljesakt, bliver en saadan, der bæres af »Villiens Fjederham«, Fantasien, og kommer til at mangle ethvert Korrektiv, enhver Regulator. Dens »Frihed« bliver »et Ringere« end Tankens Nødvendighed; for »den Tankenødvendig-

⁴⁰⁵⁾ p. 104—105. — ⁴⁰⁶⁾ p. 105. — ⁴⁰⁷⁾ smst. — ⁴⁰⁸⁾ smst. — ⁴⁰⁹⁾ p. 106. —

hed, der ved den rationelle Videnskab skal være Tegnet paa dennes lavere Værd, er netop Udtrykket for Tankens Bestemthed ved sit eget Væsen, sin egen Lov; den er derfor Særkjendet for al egentlig Videnskab, og det er en Misforstaaelse, naar den indskrænkes til Videnskabens abstracteste og indholdsløseste Former«. ⁴¹⁰⁾

Hvad der giver den positive Videnskab dens højere Karakter, beror ikke blot paa dens subjektive Forudsætning: den fri Erkendelse, men ogsaa paa dens Objekt: den fri, personlige Guds Aabenbaringer. Men Martensens Begreb om Guds Personlighed har kun »den endelige Enkeltpersonligheds Indhold«, hvorved der indføres en »Endelighedsbestemthed«, som gør det fra denne Kilde stammende til et lavere end det af Ideen udledede. ⁴¹¹⁾ Den højere Erkendelse, der betegnes ved det modsigende Begreb: metafysisk Empirisme, er kun en Empirisme, som forholder sig til en endelig, sanselig og fantasi-bestemt Genstand. ⁴¹²⁾

»Naar saaledes Alt, hvad der skulde hævde den positive Videnskab en højere Rang, netop viser hen i den modsatte Retning, og naar denne højere Videnskab, idet den ikke skal kunne give sin Gjenstand Nødvendighedens Form, idet den ikke skal naae til virkelig Begriben af den, og idet den skal bøie sig under en Autoritet, der ikke er Tankens, og ikke kan være højere end Tankens, fordi . . . det Høieste i Aandens Verden finder sit Udtryk i det Logiske, udenfor hvilket kun det Alogiske falder — netop savner det, der constituerer Videnskabens Væsen og Form, det, der karakteriserer Videnskaben som Videnskab, og viser sig som hvilende paa et Fundament, der er lavere end Begrebet, saa taber den Retten til at bære Videnskabens Navn og endnu mere til at være den højere og herskende Videnskab. Den bevarer af det for Videnskaben Betegnende kun det, at der fra Principet drages sammenhængende Consequentser; men Principet, der bærer Consequentserne og ikke kan omformes ved en Tilbagevirkning af Consequentserne, bliver et Ubegrebet. Videnskab i sand Forstand og herskende Videnskab bliver den Videnskab, der begriber det Absolute i dets sande Uendelighed som Tilværelsens Virkelighedsprincip, og denne Videnskab er Philosophien«. ⁴¹³⁾ —

Brøchners Skrift indtager historisk set Plads som den betydeligste Protest fra Filosofiens Side mod R. Nielsens Grundanskuelse og giver i Forbindelse med Nielsens »Om »den gode Villie« . . .« den

⁴¹⁰⁾ p. 107. — ⁴¹¹⁾ p. 106. — ⁴¹²⁾ p. 108. — ⁴¹³⁾ p. 109. —

eneste kritiske Vurdering af Martensens Grundsyn. Der var her foretaget et omfattende kritisk Opgør med Martensens og Niensens Løsningsforsøg af det aarhundredaargamle Problem om Tro og Viden, og hermed var Hovedslaget — indledt af Martensen, fortsat af Nielsen — udkæmpet. MARTENSEN svarede overhovedet ikke Brøchner, hvem han iøvrigt henregnede til Tidens »negative Retninger«, der hyldede »Samfundet undergravende Lærdomme«. ⁴¹⁴⁾ Derimod svarede R. NIELSEN kort, fyndigt og overlegent, omend ikke overbevisende, paa sin Kollegas filosofiske Kritik, der efter hans Doms dels bidrog til at stadfæste hans Grundbetragtning, dels røbede »ukritisk Sammenblanding af Samvittighedsspørgsmaal med Videnskabsspørgsmaal«, hvilket tjente som »det stærkeste Vidnesbyrd imod Videnskabeligheden« i den Brøchnerske Kritik. ⁴¹⁵⁾

Skønt den vidtløftige og langvarige Strid hermed i Hovedsagen var afsluttet, fulgte der dog endnu i de følgende Aar 1868—1869 nogle Efterdønninger, hvor blandt andet Nielsen og Brøchner fortsatte deres Polemik mod hinanden.

Afsluttende Bemærkninger.

Hvad blev saa Resultatet af dette Hovedafsnit af Striden om Tro og Viden? Det maa vel anses for afgjort, at saavel R. Niensens som Martensens Problemløsninger var blevet saa omfattende kritisk belyst, at Svaghederne heri ikke længere lod sig nægte. NIELSENS Grundanskuelser var formelt mere klar end bestemt — den røber ikke blot Ubestemtheder, men ogsaa Selvmodsigelser (jvf. F. L. B. Zeuthen og H. Brøchner) — og viste sig heller ikke metodologisk, dialektisk uangribelig (jvf. Brøchner). Den maatte ogsaa konsekvent føre til Dualisme i psykologisk, etisk og religiøs Henseende (jvf. Martensen og Brøchner). Ganske vist forsvare Nielsen sig stolt og stædigt mod sliig Beskyldning og søger en fortsat Klaring af Forholdet mellem de absolut uensartede Principer som et Modsætnings-, et Vexel- og et Enhedsforhold ved sine Udviklinger om Tros- og Videnskritik, »Meningen« og det absolute Mysterium. Men ogsaa disse Bidrag til Problemets Løsning var ubestemt formulerede, uigen-

⁴¹⁴⁾ Brev ^{15/1} 1872 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 269, 270. —

⁴¹⁵⁾ R. Nielsen: Hr. Prof. Brøchners filosofiske Kritik gennemset. Kbh. 1868 p. 4, 52. — P. A. Rosenberg: anf. V. p. 115 flg. — jvf. V. Klein & P. A. Rosenberg: anf. V. p. 30. —

nemtænkte og uanvendelige (jvf. Zeuthen, Heegaard og Brøchner); ja, han kommer i Virkeligheden til paa det tydeligste at indrømme Dualismen som Disharmoni, som Selvmodsigelse og stadfæster saaledes Kritikens Rigtighed paa dette Punkt, idet han taler om, at »den Troende og den Vidende begge [!] paa een Gang rette deres Blik mod Mysteriet«. ⁴¹⁶⁾ G u d s b e g r e b e t i »Grundideernes Logik« aabenbarede ogsaa den tydeligste Dualisme og var en fuldkommen Benægtelse af det etiske Gudsbegreb, af Teismen, som det udgav sig for at være (jvf. Martensen). ⁴¹⁷⁾

Videnskabeligt viser Nielsen klar Forstaaelse for det moderne Videnskabsbegreb, for den autonome, paa det logisk-fysiske Grundlag hvilende Videnskab, Natur- som Aandsvidenskab. Men Spørgsmaalet er blot, om dette ikke er for snævert et Videnskabsbegreb, om Martensen ikke beholder Ret i sin Protest herimod i den religiøse Erkendelses Navn. Er det ikke upsykologisk at mene, som Nielsen gør, at Striden mellem Tro og Viden er blot psykologisk? ⁴¹⁸⁾ Hans Styrke var Evnen for Dialektik og Sans for Naturvidenskab, hans Svaghed var Sans for Psykologi ⁴¹⁹⁾ og Forstaaelse for Historie. Dette forklarer hans ligesaa ensidige Videns- som Trosbegreb; men det objektive og det subjektive lader sig ikke saa absolut adskille som blotte »Videnskabs- og Samvittighedsspørgsmaal«; ⁴²⁰⁾ Videnskab lader sig ikke bestemme udelukkende ud fra Naturvidenskab og Religion ikke ud fra personlig Trang alene. Grundfejlen i Nielsens Trosbegreb er netop, hvad Martensen udtalte i sin første Fejde med ham, en ensidig Opfattelse af Troen som Forløsningsbevidsthed, skønt Troen tillige er Aabenbaringsbevidsthed. ⁴²¹⁾

⁴¹⁶⁾ jvf. nærv. Afh. p. 383. —

⁴¹⁷⁾ R. Nielsen har Uret, naar han i sit Modskrift (»Om »den gode Villie«) mener at kunne fælde Martensen med den Bemærkning, at det etiske Gudsbegreb ikke kan forventes i et logisk Værk. Martensen bestrider jo ikke, at Nielsen vil udvikle Gudsidealet i logisk Form, men han protesterer mod, at det saaledes udviklede Gudsbegreb udgives for »utvetydig Theisme«, som kun det etiske Gudsbegreb giver. —

⁴¹⁸⁾ jvf. nærv. Afh. p. 333. —

⁴¹⁹⁾ Man finder ganske vist hos R. Nielsen fine psykologiske Detailanalyser, men ingen psykologisk Totalitetsopfattelse; man spørger ogsaa om Følelsens Plads: bliver den absorberet af Viljen eller af Tanken? —

⁴²⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 402. — ⁴²¹⁾ jvf. smst. p. 281. — smlg. P. A. Rosenberg: Rasm. Nielsen, anm. af E. Geismar, Kirken og Hjemmet 1904 Nr. 9 (^{28/2}) p. 129 flg. (NB. 133). —

Hvor absolut R. Nielsen end sondrer mellem Tro og Viden, indrømmer han ikke destomindre en religiøs Tænkningens Mulighed, Berettigelse og Nødvendighed, saa at man fristes til med Martensen at spørge, om denne religiøse Tænkning ikke skulde være »den sig til Theologie udviklende Tænkning? og om Prof. Nielsen ikke skulde befinde sig i den besynderlige Selvmodsigelse altid at ville sige noget Andet end Theologien, ja altid at ville sige det aldeles Modsatte af denne — og dog, naar det kommer til Stykket og de positive Forklaringer skulle gives, ikke har Andet at sige end det Selvsamme, som Theologien siger og forlænge siden har sagt?«⁴²²⁾ Striden kommer da til at dreje sig om Teologiens Ret til Videnskabens Navn og dermed til Videnskabsbegrebets Omfang.

Skønt der er stor Sandhed i de Grundstemninger, der behersker R. Niensens Livs- og Verdensanskuelse, skønt han stod med levende Forstaaelse for baade Kristendom og den moderne Videnskab som to indbyrdes lige selvstændige og uafhængige Livsmagter, skønt hans egen Personlighedstrang til Kristendommen krævede sin Ret uanfægtet af hans Videnstrang, og skønt han skarpere end de fleste i Samtiden havde Øje for Problemet: Kristendom—Kultur, trods alt dette, der bør indrømmes, anerkendes og respekteres, saa afslørede dog Striden om Tro og Viden, at hans Dualisme ikke lod sig betragte som en permanent, men kun som en interimistisk Løsning af Problemet.⁴²³⁾ Hvad Kritiken paaviste, stadfæstede da ogsaa de følgende Tiaars Udvikling i dansk Aandslivs Historie.

R. Niensens Dualisme blev jo imødegaaet i Hovedslaget fra et monistisk Standpunkt, dels af Martensen, dels af Brøchner. Spørgsmaalet bliver da her, hvorvidt den af MARTENSEN udviklede Monisme (om Brøchners bliver der ikke Tale i denne Forbindelse) viste sig mere holdbar. De omsprede Skitser af hans egen Opfattelse af Forholdet mellem Teologi og Filosofi, Tro og Viden virker umiddelbart klart, veltalende og overtalende og røber baade Tankeenergi og Livsfylde; men hans arkitektonisk formskønne, perspektivdybe Fantasi-anskuelser viste sig dog lidet modstandsdygtige overfor Samtidens Kritik. Saavel Nielsen som Brøchner afslørede med Rette ubarmhertigt, at Martensen røbede en skæbnsvanger Overlegenhed for Definitioner og Distinktioner; han sammenblander Begreber, Discipliner

⁴²²⁾ H. Martensen: Om Tro og Viden p. 142. — ⁴²³⁾ jvf. G. Brandes: Dualismen i vor nyeste Philosophie p. 14—15. — H. Høffding: Erindringer p. 60. —

og forskellige Tænkingsformer; hans Dialektik er lidet gennemført og lidet tilfredsstillende, han ynder Postulater, men ikke Argumenter, Analyse og Konsekvens er ikke hans stærke Side, »Springet« hører til hans logiske Yndlingskategori.

Typisk i den Henseende er først og fremmest hans Videnskabsbegreb. Han mangler ganske det moderne Videnskabsbegreb og kan kun give en Rangforordning af Videnskaberne med Teologien paa den ypperste og fornemste Plads, som han gør, ved »at gaae Cartesius glat forbi og slutte sig til Anselmus«. ⁴²⁴⁾ Og dog viser den af Brøchner paaviste mangelfulde (eller overfyldte) Forbindelse mellem den negative og den positive Filosofi, at Martensen ikke ganske har holdt sig fri for Cartesius, skønt Anselm gav ham Videnskabens Motto. Snart hylder han Tænkningens teonomisk bestemte Udgangspunkt: *credo ut intelligam*, snart det autonomisk bestemte Udgangspunkt: den negative Filosofis Søgen efter det sande absolute, »Principet«, hvorfra den positive Filosofi arbejder videre; — dog nej, denne begynder jo med en »stor Grundantagelse«: nemlig at sætte Frihedens Gud som Sandheden. ⁴²⁵⁾ De to indbyrdes modstridende Udsagn paa to Nabosider (!) er et prægnant Udtryk for Martensens Sammenblanding af heterogent forskellige Udgangspunkter og Tænkingsformer (Reflexion — Spekulation). Forbindelsen mellem de to Filosofier sker da ogsaa ved et Spring, der let og behændigt tilslører det selvmodsigende og uigennemførlige i denne Udvidelse af det Martensenske Videnskabsbegreb. ⁴²⁶⁾

Ligesaa springende og uholdbar er hans psykologiske Grundopfattelse i Antropologi og Teologi. Skønt han i Mod sætning til R. Nielsen besidder en anderledes levende psykologisk Totalitetsforstaaelse, formaar han dog ikke at give en analytisk-psykologisk, men kun en dialektisk-psykologisk Fremstilling af Guds og Menneskets Væsen; han paastaar, men paaviser ikke den organiske Helhed og Enhed i det menneskelige Sjæleliv og i Gudsbegrebet; man savner f. Ex. Klarhed over Forholdet mellem Trinitetsprocessen og »physis« i Gud.

Skønt det aldeles ikke lader sig nægte, at Kritiken i mangt og meget, ja, i det væsentlige paapegede skæbnesvangre Deficit i Martensens Lejlighedsskrift, og skønt han maa siges at have været langt

⁴²⁴⁾ R. Nielsen: Om Den gode Villie p. 106. — ⁴²⁵⁾ jvf. nærv. Afh. p. 363. —

⁴²⁶⁾ Det samme gælder Kristendommens Forhold til Naturalisme og Rationalisme, jvf. nærv. Afh. p. 398. —

heldigere i det negative: Kritiken af R. Nielsen end i det positive: Fremstillingen af sin egen Anskuelse, vil det dog være uretfærdigt, om man lod det mangelfulde overskygge det v æ r d i f u l d e: hans Monisme og Totalitetstendens, hans Betoning af Viljen og høje Værd-sættelse af Personlighedsbegrebet, hans »Bidrag til en dybere Erkjendelse af det ethiske Gudsbegreb« og hans energiske Kamp for et fyldigere Videnskabsbegreb end R. Niensens, saa at ogsaa Personlighedslivet og Historien som højere end det logisk-fysiske, det matematisk-empiriske kunde komme til fuld Ret.⁴²⁷⁾

---

⁴²⁷⁾ jvf. E. Geismar: anf. Anm. smst. p. 134. — M: Levnet III p. 203—205. — jvf. P. Madsen: anf. Afh. T. T. 1884 p. 407. —

Kapitel 17.

STRIDEN MELLEML PROTESTANTISME OG KATOLICISME

Stridens Baggrund og første Fase.

FOR Katolicisme (og Jesuitisme) indledes »Frihedens Periode« i Danmark med Grundloven 1849, der gav fuldstændig Religionsfrihed for Kirke og Skole, og fortsattes med Straffeloven 1866, som ophævede de i Danske Lov 1683 fastsatte Straffelove mod Katoliker og Jesuiter. ¹⁾ Saavel Kirkeforfatning for Folkekirken som Dissenterlov for de fra denne afvigende Trosbekendelser hørte til Grundlovens »Løfte-Paragrafer«. Men i Virkeligheden befandt Folkekirken sig i den fuldstændigste Afhængighed af Statsmagten, hvorimod der var givet de afvigende Konfessioner den største Frihed. ²⁾ J. P. Mynster kunde da ogsaa i 1850 udtale, at den største Fare, der maaske var nærmere, end man troede, truede fra Katolicismen. Paven og Jesuiterne havde utvivlsomt Opmærksomheden henvendt paa det danske Monarki i Haab om at »drage Fordeel af den tilstaaede kirkelige Frihed«. ³⁾ De kommende Aars Begivenheder gav ham Ret. For Katolicismen blev »den frisindede Grundlov« Brud paa »den smaalige Afspærringspolitik«. Den danske Regering viste sig for katolske Øjne ligesaa konsekvent i Haandhævelsen af »de drakoniske Love« før 1849 som i Gennemførelsen af Religionsfriheden efter 1849. Følgelig betragtede den romerske Kirke da ogsaa Danmark som et Missionsland, altsaa en Mark der skulde tilbageerobres for Katolicismen. ⁴⁾

---

¹⁾ Den romersk-katholske Kirke i Danmark, T. T. 1874 p. 542, 543; optr. i Dsk. Kirketid. 1874 Nr. 40 (^{4/10}) Sp. 634 flg. — Efterretn. bygger paa Art.: Die nordischen Missionen, tr. i Die katholischen Missionen (Freiburg Novbr. 1873). — ²⁾ L. Koch: 1817—1854 p. 281—282. — ³⁾ J. P. Mynster: Grundlovens Bestemmelser med Hensyn til de kirkelige Forhold i Danmark (1850), Bl. Skr. Bd. 2 p. 13, 15. — ⁴⁾ J. B. Metzler, S. J.: Biskop Johs. v. Euch. Et historisk Tidsbillede fra den katolske Kirkes Udvikling i Danmark. Kbh. 1910 p. 129, 2—3. — T. T. anf. Aarg. p. 541. —

Hvor ringe Udsigter der end var omkring 1850 for Catholicismens Propaganda, skete der dog i den følgende Menneskealder en *Fremgang*, som nok var Opmærksomhed værd baade fra katolsk og protestantisk Side. Indtil 1849 var det kun tilladt Romerkirken at holde Gudstjeneste dels i København af Hensyn til de katolske Magters Gesandter, dels i Fredericia, oprindeligt for de katolske Lejetroppers Skyld.⁵⁾ Disse to Byer blev nu Udgangspunkter for »den danske Mission«, som det hedder i Katolikernes Sprog. I København førte Catholicismen »en kummerlig Tilværelse«; der skal saaledes 1840 kun have været (ca.) 550 Katoliker i Hovedstaden; men Grunden til et nyt katolsk »Menighedsliv« blev allerede lagt i Begyndelsen af 1850'erne. 1856 kommer de første Sct. Josefssøstre til København for efter deres Ordensregel at øve Sygepleje og Børneopdragelse. 1858 aabner de en højere Pigeskole, 1873 bygger de Sct. Josefs Hospital. To Jesuitpatre holder »Folkemission« ved Juletid 1862—Nytaarstid 1863, 1869 paabegynder Jesuiterne en højere Borgerskole for Drengene, og 1873 aabner de en højere Drengeskole, Sct. Andreaskollegiet paa Ordrupshøj i Københavns Omegn. Resultatet af Propagandaens Anstrengelser blev da, at Katolikernes Antal 1860 var steget til (ca.) 749.⁶⁾ I Fredericia tog det katolske Kirkeliv Opsving fra 1860'erne; der bliver sørget for Kirkens Udsmykning, for Skolevæsen og Sygepleje (Sct. Josefssøstre). Tusind-aarsdagen for Ansgars Død $\frac{3}{2}$ 1865 fejredes »med en højtidelig Oktav« og skal være resulteret i »en Række Konversioner«.⁷⁾ Og med Fredericia som Udgangspunkt bliver der grundlagt ny »Missionsstationer« i Jylland og Fyn de følgende Aar: i Odense og Randers 1866, i Horsens 1872 og i Aarhus 1873; en hel Række af disse Stationer faar ogsaa deres egne katolske Almueskoler: Randers 1867, Odense 1869, Horsens 1872; Fredericia havde allerede faaet sin egen Skole 1686 og København 1813.⁸⁾ Der stiftes i Aarene 1855—1867 i og udenfor København forskellige katolske Foreninger med vidt forskellige Formaal, den katolske Presse grundlægges 1853, og samtidig tager den katolske Litteratur Opsving.⁹⁾

Administrativt hørte Danmark til det i 1667 oprettede og i 1678 udvidede apostolske Vikariat for Norden; 1868 (²⁰/7) op-

⁵⁾ J. Metzler: anf. V. p. 3, 2, 24, 138. — Danske Lov 6, I, 5. — Reskr. ¹⁷/11 1685. — jvf. L. Helveg: D. dsk. Kirkes Hist. efter Reformat. 2 Udg. Bd. 1 Kbh. 1857 p. 506—507. — L. Koch: Oplysningstiden i d. dsk. Kirke. Kbh. 1914—1915 p. 120 flg. — ⁶⁾ J. Metzler: smst. p. 19, 138, 20—21, 80, 86, 95, 24, 89, 88, 22. — ⁷⁾ smst. p. 25, 29—31, 27. — ⁸⁾ p. 32—35, 83. — ⁹⁾ p. 106—110, 115, 118, 121, 25. —

rettedes i Danmark et apostolsk Præfektur, og Aaret efter (1869 $\frac{2}{5}$) blev Præsten ved Sct. Ansgars Kirke i København, H. GRÜDER (f. 1828, d. 1883) udnævnt til den første apostolske Præfekt.¹⁰⁾ Statistisk set voxede Katolikernes Antal i Danmark stærkest 1870—1880 med 60 pCt.¹¹⁾

I November 1873 bedømtes da Tilstanden set med katolske Øjne som meget lovende. Paa Ansgars »vidtstrakte og engang saa velsignede Missionsgebeet«, der i 300 Aar havde henligget som »en stor Liigmark«, var det katolske Liv paany vakt tillive. Katolikerne havde benyttet »Frihedens Periode godt og trofast« og opnaaet »betydelige Resultater«. I Betragtning dels af de daværende folkekirkelige Forhold (Søren Kierkegaard og Grundtvig contra Statskirken), dels af »de ligesaa vækkende som interessante Tilstande« i Statskirken, der maa lide »de sværeste Trængsler« fra Rigsdagens Side, maatte Katolikerne da med »spændte Forventninger« følge den katolske Missionsvirksomhed, der »netop nu har en særlig Betydning i det guddommelige Forsyns Plan med Hensyn til Danmark«. ¹²⁾

Romerkirkens, altsaa Jesuiternes »Missionsvirksomhed« kom dog ikke til at forløbe uænset af den danske Folkekirke. Saaledes udsendte, for blot at nævne et Par Hovedpunkter, den baade som kirkelig Forfatter og især som Filantrop kendte Præst, HANS KNUDSEN (f. 1813, d. 1886) allerede 1854 et lille Skrift om »Grundtvigianismen, Papismen og Kirke-Unionen, Bidrag til en kirkelig Tidsbetragtning« (Kbh.), der fremkaldt af den katolske Propaganda i Danmark blandt andet undersøgte Grundtvigianismens Mulighed for at yde et luthersk-protestantisk Værn mod den truende Fare fra Rom.¹³⁾ Sognepræst til Sct. Michaelis Kirke i Fredericia, F. L. B. ZEUTHEN holder i Foraaret 1863 nogle offentlige Foredrag om Romerkirken og fortsætter sine Oplysninger herom dels i et lille Skrift samme Aar, hvilket iøvrigt indviklede ham i Fejde med Byens katolske Præst, Dr. Coppenrath, dels i nogle Avisartikler i »Fredericia Avis« nogle Aar senere.¹⁴⁾ Roskilde Præstekonvent ($\frac{17}{8}$ 1869)

¹⁰⁾ N. M. Plum: Forelæsninger over Symbolik. Kbh. 1923 p. 49. — J. Metzler: smst. p. 3, 44. — Nord. Kirketid. f. kath. Christne. 31 Aarg. Kbh. 1883 p. 401—404. — ¹¹⁾ L. Koch: 1848—1898 p. 285, 283. — H. Westergaard: Kirkelig Statistik. Kbh. 1887 p. 21 flg. — smlg. J. Metzler: smst. p. 74 flg. — ¹²⁾ T. T. smst. p. 543—545. — ¹³⁾ Bricka Bd. 9 p. 275 flg. — jvf. L. Koch: smst. p. 33. — H. Knudsen: anf. Skr. p. 1 flg., 108 flg. (NB. 1—2, 15). — ¹⁴⁾ Dr. Zeuthen: Om Romerkirken. Nogle Oplysninger og Betragtninger. Fredericia 1863. — Dr. Cop-

drøfter Nødvendigheden af, at de teologiske studerende gennemgaar et Kursus i Stridsteologi, »theologia polemica« af Hensyn til den Fare, der under de daværende kirkelige Vilkaar truede Folkekirken fra forskellige afvigende Kirkeretninger og ikke mindst fra Romerkirkens »driftige Proselytmageri«, en Drøftelse der resulterer i, at Konventet erklærer sig enstemmigt for Nedsættelse af en Komité, der skulde overveje, hvorvidt nogen kirkelig Foranstaltning kunde tilraades til Værn for den danske Kirke mod Katolicismen.¹⁵⁾ Det følgende Aar (^{23/11} 1870) forhandler Konventet blandt andet om, »hvorledes vort evangeliske Kirkesamfund burde forholde sig overfor den romerske Katholicismes paatrængende Bestræbelser baade aabenbart og i Løn for at drage saavel Unge som Ubefæstede til sig«. ¹⁶⁾

Det mest opsigtvækkende og betydeligste Sammenstød herhjemme mellem Protestantisme og Katolicisme indledes dog først et Aarstid senere, idet en ung luthersk-evangelisk Præst frimodigt raabte Vagt i Gevær mod den truende Fare. Det var den københavnske Præst, G. S. F. SCHEPELERN, stærkt paavirket af Biskop O. Laub i Viborg og bekendt baade som Prædikant og Organisator af Menighedsarbejdet, der ikke mindst indlagde sig Fortjeneste ved i sin ikke ringe Forfattervirksomhed at føre lige fra 1870'erne til 1890'erne en skarp Polemik mod den romersk-katolske Propaganda.¹⁷⁾ I Slutningen af Aaret 1871 indrykkede han i »Fædrelandet« en Artikel: »I Anledning af en katholsk Lærebog«, hvori han netop p. Gr. af Romerkirkens Proselytmageri henlede den offentlige Opmærksomhed paa J. Deharbe's »Fuldstændig Lærebog i den katholske Religion«. Han fremdrager nogle Hovedpunkter i den egentlige Religionslære (Troen, Budene og Naademidlerne) og fastslaar, at der er ingen Forskel i Katolicismens Lære og Optræden paa Luthers Tid og 1870'erne, tværtimod er der de samme Vildfarelser i Læren. Artiklen slutter med Ønsket om, at der maa blive »taget alvorligt fat paa Romerkirken, som altfor længe har faaet Lov til saagodt som uanfægtet at liste sig frem i Stilhed iblandt os«. ¹⁸⁾

penrath: Den katholske Kirke og »Romerkirken«. Udgivet som Svar paa Dr. Zeuthens Skrift: Om Romerkirken. Fredericia 1865. — Brev ^{9/1} 1869 fra O. Laub til F. L. B. Zeuthen, M-L. Brev Bd. 3 p. 67—68. — ¹⁵⁾ Dsk. Kirketid. 1869 Nr. 39—40 (^{9/10}—^{10/10}) Sp. 609, 626 flg. (NB. 626, 632—633). — ¹⁶⁾ smst. 1870 Nr. 6 (^{30/1}) Sp. 81 flg. —

¹⁷⁾ G. S. F. Schepelern f. 1839, res. Kap. v. Trinitatis K. i Kbh. 1869, Sognepr. smst. 1878, Provst v. Holmens K. 1895, d. 1900 (Bricka Bd. 15 p. 106—108). —

¹⁸⁾ »Fædrelandet« 1871 Nr. 303 (^{30/12}). — J. Deharbe: Fuldst. Læreb. i d. kath. Religion m. et Omrids af Religionshist. f. d. modnere Ungdom o. f.

Artiklen blev ikke besvaret af den herværende katolske Gejstlighed, der tværtimod forholdt sig tavs, men derimod af den ivrige Deltager i dansk Politik i de bevægede Aar, 1870'erne og 80'erne, Lensgrev J. L. HOLSTEIN til Ledreborg (f. 1839, d. 1912), der et Par Aar iforvejen var gaaet over til den romersk-katolske Kirke. Da »Fædrelandet« imidlertid nægtede at optage hans Svar-Artikel, udgav han den i udvidet Skikkelse som en Pjece i Februar 1872: »*Aabent Sendebrev til Pastor G. Schepelern*« (Kbh. 1872).¹⁹⁾ Snart nedladende snaksom, snart overlegent afvisende, men stedse Sagen omgaaende og omtydende søgte Holstein at paavise det uholdbare og ulogiske i Schepelerns Artikel. Det var ligesaa »taktløst« som førende til »den grænseløseste Uklarhed og Forvirring« at »slæbe det Hellige ind paa Kaffehusene«, altsaa at behandle det religiøse Spørgsmaal i et Dagblad. Selvfølgelig er den katolske Kirke uforanderlig den selvsamme som paa Luthers Tid. Men hvad Schepelern udvikler til Bevis for sin Paastand, har ikke »det Allerringeste« at gøre med den katolske Kirkelære, noget der simpelthen maa forklares af den Omstændighed, at han »uden videre har overført sin gammel-lutherske Theori om den Enkeltes »umiddelbare Forstaaelse« af den hellige Skrift, til ogsaa at gjælde om »Deharbe's Lærebog!«²⁰⁾ Men Resultatet er blevet »en — umiddelbar Misforstaaelse«, hvorfor der bør protesteres mod en saadan Anvendelse paa den katolske Lærebog.²¹⁾ Schepelern har fejlet i »Alt uden Undtagelse« og mangler Sans for kritisk og logisk Tænkning, hvorfor Holstein nok saa behjertet giver ham Anvisning paa en anden og bedre Metode: der kræves Logik, Kendskab til Romerkirkens Lære og Ærlighed.²²⁾

Paa dette Aandsprodukt svarede G. Schepelern med: »*Til Overveielse i Anledning af Grev Holsteins »aabne Sendebrev«*« (Kbh. 1872). Paa en værdig og alvorlig, rolig og rammende Maade afviste han pure det grevelige Sendebrev, der var holdt i en enestaaende uanstændig Tone, og som sammenblandede det personlige og saglige, hvor det netop drejede sig om »Menneskelivets høieste Interesser«. Den Striden fremkaldende Avisartikel pretenderede jo ingenlunde at være et videnskabeligt Indlæg, men kun et »Varsko« til de evangeliske Kristne angaaende Katolicismens Lærdomme. Af Hensyn ikke til Holstein, men til sine Trosfæller — til »de ikke faa, som, skjøndt de bekende sig til den evangeliske Kirkes Tro, dog stille sig i et høist

Voxne. M. d. gejstl. Øvrigheds Tilladelse overs. eft. d. 6 tyske Udg. Kbh. 1863. — ¹⁹⁾ Bricka Bd. 8 p. 43—46. — Pjecen dat. Ledreborg 1/2 1872 (p. 28). — ²⁰⁾ anf. Pjece p. 3, 4—5. — ²¹⁾ smst. p. 5. — ²²⁾ p. 7—8, 9, 12 (jvf. 19), 17. —

letsindigt Forhold til de ultramontane Bestræbelser her iblandt os« — gendriver Schepelern Punkt for Punkt Sendebrevets »store Ord« og paaviser dets »Uefterrettelighed«. ²³⁾ »Vor Stilling er denne«, siger han, »at væрге os med alle Sandhedens Vaaben imod Romerkirkens Angreb paa det rene Evangelium og de uforfalskede Sakramenter«. ²⁴⁾ — Hermed trak Schepelern sig tilbage fra Polemikens Valplads.

Men ogsaa andre tog tilorde i Mellemværendet: Katolicisme — Protestantisme. Den kendte Martensen-orienterede Citadelspræst, af slesvigsk Sprog og Dialekter fortjenstfulde Forsker og som kirkelig Polemiker djærv slagfærdige JOHNS. G. E. KOK (Koch) (f. 1821, d. 1887) holdt og udgav saaledes en Prædiken: »*Om Tro og gode Gjæringer*« i Anledning af det grevelige Sendebrev, en Prædiken som han tilegnede Faderen til Sendebrevets Forfatter, Kammerherre, Hofjægermester, Lensgreve C. E. M. Holstein til Ledreborg »med inderlig Tak for de »gode Gjæringer«, han og hans Slægt har gjort imod mig og Mine« — Koks Fader havde staaet i Grevens Tjeneste. I denne polemiske og krafftfulde, evangelisk-lutherske Prædiken over Text: Mt. 7, 21—23 med Tema: »Hvad vil det sige at gjøre Guds Vilje?« accentuerer Kok »Kristendommens Hovedlærdom« om Retfærdiggørelse ikke ved Lovens Gæringer, men ved Tro alene. ²⁵⁾ Den føromtalte Præst, HANS KNUDSEN skriver nogle kundskabsrige Artikler dels til Forsvar for den dansk-lutherske Præstestand mod Holsteins grundløse Beskyldning for Uvidenhed m. H. t. Katolicismen, dels til Afsløring af hans fuldstændige Mangel paa Kendskab til — Katolicisme og Jesuitisme. ²⁶⁾

Ogsaa i Grundtvigianernes Lejr lod man høre fra sig; saaledes skrev den bekendte Grundtvig-Discipel, CHR. M. KRAGBALLE (f. 1824, d. 1897) »*To Breve til Grev Holstein i Anl. af hans Sendebrev til Pastor Schepelern*« for at oplyse Holstein om, at der trods »den kolossale Uvidenhed« baade hos Katoliker og Protestanter, hvorefter Schepelerns Skrift jo ogsaa vidnede, dog var nogle selv »indenfor et vist »højnordisk« Parti, som kjender idetmindste noget til Romer-

²³⁾ G. Schepelern: anf. Skr. p. 3—5, 29. — ²⁴⁾ smst. p. 31. — ²⁵⁾ Bricka Bd. 9 p. 342—344. — Johs. Kok: Om Tro og gode Gjæringer. Prædiken over Matth. 7, 21—23, holdt o. udg. i Anl. af Herr J. L. Grev Holsteins aabne Sendebrev. Kbh. 1872 p. 7, 6, jvf. 10. — ²⁶⁾ J. L. Holstein: anf. Pjece p. 8. — H. Knudsen: Om Jesuiterne og nogle med dem beslægtede romersk-katholske Paastande. En histor. Undersøg. i Anl. af Grev Holsteins Sendebrev. t. Past. Schepelern, T. T. 1872 p. 449 flg., 513 flg., 581 flg. (NB. 449—450, 612, 639, 646—647). —

kirken midt iblandt os og dens Historie«. Kragballe benytter Lejligheden til at dokumentere sit Kendskab til Katolicismen; han kender saaledes »ret godt den katholske Bønnebog« og bruger hver Dag »Breviarium Romanum«, de katolske Præsters Haandbog, ja, kender »i det hele taget ingen bedre Opbyggelsesbog — næstefter Skrifterne«. Skønt Kragballe ikke staar ganske ukritisk overfor Romerkirken, røber han dog en afgjort Tendens til Union mellem Grundtvigianisme og Katolicisme med stærk Betoning af det for begge Kirkeretninger fælles forbindende.²⁷⁾

Stridens anden Fase.

De hidtil udvexlede Artikler og Pjecer, der væsentlig drejede sig om konkrete Stridsspørgsmaal i det store Mellemværende mellem Protestantisme og Katolicisme, kan betragtes som en Forpostfægtning til den egentlige Kamp, til Stridens anden Fase, som i Hovedsagen koncentrerer sig om det principielle. Denne ny Fase indlededes af Grev Holstein, der i 1872 udarbejdede og i Begyndelsen af 1873 udsendte et større Skrift: »*Evangelisk-Luthersk (en negativ Bestemmelse)*« (Kbh. 1872), hvori han fører en mere vittig end vindende, en mere snild end just sand Polemik i en gennemgaaende ignorerende og suffisant Tone, der dog glimtvis røber Konvertitens fulde Overbevisning om Katolicismens Sandhed og brændende Nidkærhed for Romerkirkens Udbredelse. Man maa dels efter de teologiske Partier i Almindelighed, dels efter et fingeret, i Skriftet optaget Brev fra en anonym Katolik, »N. N.«, i Særdeleshed antage, at det Holsteinske Arbejde er skrevet med »paaholden Pen«, ihvertfald under kraftig jesuitisk Vejledning.

Holstein afviser pure Schepelerns »Til Overveielse«. Dennes historiske Metode til Løsning af religiøse Spørgsmaal er »upaalidelig«, ja, »ligefrem vanvittig«. »Den historiske Dogmerecensionsmethode er éngang for alle lamslaaet og dødsdømt, saasnart Sagen drejer sig om religiøs Afgjørelse«. ²⁸⁾ Schepelern har ligesaa lidt som lutherske Teologer i Almindelighed Forstand paa religiøse Spørgsmaal; han formaar som disse »det Ubegribelige«, ja, mere end det, naar der er Tale om Katolicismen især paa det historiske Omraade.²⁹⁾ Han

²⁷⁾ Bricka Bd. 9 p. 446. — Chr. M. Kragballe: To Breve til Grev Holstein, Dsk. Kirketid. 1872 Nr. 23 (2/6) Sp. 354 flg. (NB. 356, 355, 357—358, 359—367). —

²⁸⁾ J. L. Grev Holstein: Evangelisk-Luthersk. Kbh. 1872 p. XXXIV, XXXV. —
²⁹⁾ smst. p. XXXIV, XXII—XXIII. —

betragter den exegetisk-historiske Vej som den eneste farbare, skønt det exegetisk-historiske netop er det »Afgjørelse Forpurrende«. ³⁰⁾ Schepelern har saalidt som de øvrige lutherske Teologer indladt sig paa en principiel Besvarelse af det »store Grundspørgsmaal«: Kristendom eller ikke Kristendom, et Spørgsmaal der »maa besvares og besvares afgjørende«. P. d. e. S. staar evangelisk-luthersk Folkekirkelighed for mange som ensbetydende med Kristendom, p. d. a. S. mangler det ikke paa de forskelligste Anklager, som alle mødes deri, at hele den officielle Kristendomsforkyndelse er »i Principet — uchristelig«. Derfor tiltrænges en »principiel Belysning af hvad Lutherdom er — eller ikke er . . . , Christendom . . . eller ikke . . . Christendom«. ³¹⁾

I dette Øjemed indlægger Holstein da først i sit Skrift »lidt af en Samtale« mellem en »Doctor« og to Præster. I denne Samtale, der drejer sig om Kristendom, spilles der nok saa lømmelagtig kaadt Bold med Citater af Martensen og Fr. Vilh. Andersen, af Grundtvig og Skat Rørdam o. m. a. »Doctoren«, der er Jesuitismens Talerør, trækker begge Præsterne, en Martensenianer og en Grundtvigianer, tilvands og drager Slutninger af de præstelige Udtalelser, der selvfølgelig er til Lutherdommens Nederlag. Kærnen i Grundtvigs kirkelige Anskuelse er ganske vist »ikke saa forkért endda«; hans »Menighedstanke« er ubetinget det bedste i den hele Protestantisme; men hvad kan det hjælpe, at »Principet« i og for sig nok kunde være »det rette«, naar det er »uklart tænkt og kejtet gennemført«. ³²⁾ Endnu mere nedslaaende ser det ud for Kristendommen efter Martensens Teologi. Herefter beror Kristendomserkendelsen paa de tre Kilder: Skrift-, Kirke- og Aandsprincipet (»den kristelige Sandhedsidé«), Kilder der alle tre hver for sig er »absolut upaalidelige«, hvorfor Kristendomserkendelsen med Nødvendighed maa blive »upaalidelig«. ³³⁾ Nej, »vi er i Grunden uendeligt langt fra at vide rigtig Besked om det Christelige«. ³⁴⁾ Alt i alt har Protestantismen da hverken Begreb om Kirke eller Kristendom.

Hvad det for Holstein først og fremmest gælder om, er et afgørende Svar paa Spørgsmaalet: hvad er Lutherdom? Og Svaret maa efter hans Kristendomssyn nødvendigvis blive negativt, fordi »den Evangelisk Lutherske Enhed er altfor »mangfoldig«, altfor bevægelig og altfor »flydende« til, paa nogen Maade at kunne

³⁰⁾ p. XX, XXI, jvf. 103. — ³¹⁾ p. XLII, jvf. XXXVII—XLII. — ³²⁾ p. 62, 108—109, 63, jvf. 110. — ³³⁾ p. 80—82. — ³⁴⁾ p. 86. —

fastholdes i én positiv Bestemmelse«. ³⁵⁾ Nej, det at være evangelisk-luthersk og det at være troende er to absolut uforenelige Ting. ³⁶⁾ Den evangelisk-lutherske har ikke Tro, han kan ikke tro, fordi »det evangelisk-lutherske Princip aldrig tillader Tvivlen at dø hos den, der har været ulykkelig nok til at lade sig fange i dets Tvetydighed«. ³⁷⁾ I afgjort Modsætning hertil er det at være Katolik principielt eet med at være troende. ³⁸⁾ Fejlen hos Lutheranerne ligger i Uvidenhed om, i Mangel paa Opmærksomhed for, at det evangelisk-lutherske som saadant, altsaa principielt, umuliggør al Tro. ³⁹⁾ Tvivlen er saa at sige principielt med fra første Færd. ⁴⁰⁾ En Erkendelse, der — som efter Martensens Dogmatik — bliver Produktet af tre usikre, mere eller mindre tvivlsomme Faktorer: Skrift-, Kirke- og Aandsprincippet, kan nødvendigvis aldrig resultere i andet end en mere eller mindre »usikker og tvivlsom Overbevisning«, hvilket ikke er Tro. »Princippet er Tillid »til en vis Grad«, d. v. s. Tvivl »til en vis Grad«, og Resultatet kan derfor heller ikke blive Andet«. ⁴¹⁾

Nej, under saadanne Forhold staar absolut intet fast, hvorfor det er »tankeløst«, som Protestanterne gør, at tale om Fasthed i det væsentlige, i det fundamentale, da det faste jo notorisk ikke strækker sig længere end til — »Formlerne«. ⁴²⁾ Den evangelisk-lutherske kender ikke til en saadan urokkelig og uforanderlig Vished, hvor hele det religiøse Bevidsthedsindhold staar ubevægeligt fast, tværtimod tales der her om Reformationens Fortsættelse og Forbedring. ⁴³⁾ Her bliver intet kanoniseret, fordi ingen Ufejlbarhed anerkendes. Men den uundværlige Forudsætning for al absolut Vished er netop en levende, ufejlbar, det være sig udvortes eller indvortes Autoritet. ⁴⁴⁾ Da Protestantismen netop nu bestaar i at afvise en saadan ufejlbar Myndighed udenfor sig, maa den evangelisk-lutherske nødvendigvis postulere Ufejlbarheden hos sig selv, hvis han vil opnaa Trosvisheden. Men tværtimod bekender de evangelisk-lutherske »med en vis selvfornejet Ydmyghed« deres Mangel paa Ufejlbarhed. ⁴⁵⁾ Al Forvisning beror her ubetinget paa den enkeltes individuelle Erkendelse; denne kan dog kun som absolut Erkendelse føre til absolut Vished; men en saadan Erkendelse gives netop ikke i Protestantismen. ⁴⁶⁾ Under saadanne Forhold maa der da nødvendigvis herske Usikkerhed, Famlen og Tvivlen, Tro er følgelig en Umulighed her.

³⁵⁾ p. 89. — ³⁶⁾ p. 90. — ³⁷⁾ p. 92. — ³⁸⁾ smst. — ³⁹⁾ p. 93. — ⁴⁰⁾ p. 96. — ⁴¹⁾ p. 97. — ⁴²⁾ p. 99, 98. — ⁴³⁾ p. 101, jvf. 102, 105—106. — ⁴⁴⁾ p. 102. — ⁴⁵⁾ p. 104. — ⁴⁶⁾ p. 105. —

Saaledes er altsaa Stillingen i Lutherdommen, ja, iøvrigt i al Protestantisme, idet Principet begge Steder er det samme.⁴⁷⁾ Kristendommen er positivt bestemt Tro, negativt bestemt er den ikke evangelsk-luthersk; for »i Christendommen er »Tro« absolut uundværlig, og i det evangelisk Lutherske er den absolut umulig«. ⁴⁸⁾ »Hovedsagen er, at det kan blive klart som Dagen, hvad Christendom er, og hvor den er at finde«. »Lutherdom er ikke Christendom«. Det er ganske vist »en negativ Bestemmelse«, men overordentlig praktisk baade for Lægfolk og Teologer. ⁴⁹⁾ Der kræves Klarhed i »det store afgjørende Grundspørgsmaal: »Hvad er Christendom?« Der fordres Klarhed, saa at alle uden Undtagelse bliver nødt til at skelne ikke blot mellem Kristendom og »aabenbart Hedenskab«, men ogsaa mellem ægte og falsk Kristendom. Bort med al »tvetydig Accomoderen« og »al Medieren«! »Bort med alle de lunkne, halve, raisonnable Standpuncter!« »Bort med den fortvivlede Selvforblindelse — med Grundløggen, som paastaar, at Tvivleriet er »Tro«, og at »det evangelisk Lutherske« er »Christendom«. ⁵⁰⁾ Det evangelsk-lutherske er »udlevet«, det er intet og kan intet hjælpe! Derfor »klart og hélt og aabent Brud med Alt, hvad der ikke er rén, streng og ublandet katholsk Christendom!« Kun den alene er den »eneste virkelige Christendom i Verden«. ⁵¹⁾ —

Det varede ikke længe, inden Holstein fik Svar paa Tiltale. Det katolske Angreb paa evangelsk-luthersk Kristendom vakte almindelig Opsigt og fremkaldte talrige Artikler og Pjecer, hvoraf der her kun skal gøres opmærksom paa det betydeligste. H. N. CLAUSEN fæstede saaledes i en frisk og tiltalende »Foraars-Artikel« i »Fædrelandet«: »Hvordan er »den kirkelige Retnings« Stilling i Folkekirken for Tiden?« Opmærksomheden paa Grundtvigianisme — Katolicisme. ⁵²⁾ Holstein havde jo udtalt sig delvis anerkendende om »den kirkelige Anskuelse« og med Grund; thi trods den skarpe Mod-sætning i det »ydre Fysiognomi« mellem Grundtvigsk og katolsk Kirkebegreb er der dog i det specifik Grundtvigske, i det grundlæggende Kirkeprincip »en lønlig Sympati«, der peger i katolsk Retning. Begge statuerer en højeste Myndighed, en ufejlbar Pave og Herrens eget Mundsord, paa Grundlag af »samme højst bekvemme, men højst uvederhæftige Slutning« fra Nødvendighed til Virkelighed

⁴⁷⁾ p. 106. — ⁴⁸⁾ p. 117—118. — ⁴⁹⁾ p. 119, jvf. 130. — ⁵⁰⁾ p. 127. — ⁵¹⁾ p. 128, 127. — ⁵²⁾ H. N. Clausen: Optegnelser p. 553. — »Fædrelandet« 1873 Nr. 44—45 (²¹/₂—²²/₂), optr. i s. F.: Kirkelige Forhold og Anliggender. Kbh. 1885 p. 170 flg. (cit. her). —

uden at ænse Historiens Indsigelser.⁵³⁾ Skønt der ikke er Grund til at tvivle om, hvorledes Grundtvigianerne vil modtage den katolske Hyldest fra Holstein, denne hensynsløse, »vækkende, udfordrende og tilbageskræmmende« Stemme, saa vil Grundtvigianismen dog gøre sig fortjent af Fædreland, Folkekirke og evangelisk Kristendom, dersom den opgiver Læren om Herrens Mundsord, der hører »Fiktionsverdenen« til, og samler sig om »det oprindelige Hovedformaal«: at samle Kristi Bekendere om »det Grundkristelige« og det i en Tid, hvor alt maner stærkere end før til »ikke at splitte Kræfterne, men at samle dem til Forsvar for evangelisk Grund imod de glubende Modstandere af Kristi Evangelium«. ⁵⁴⁾ — Hvad Katolicismen angaar, da har den evangeliske Kristenhed ingen Brug for »Pavekirkens Tro«. »Kristi Kirke tør Intet have tilfælles med en Marionetscene, hvor livløse Dukker sættes i Bevægelse ved Traade i Afretterens Haand, og de fremmede Røster klinge, som om de kom fra Dukkernes hule Indre«. ⁵⁵⁾ »Vi kunne ikke andet end med Luther og støttede paa den hellige Skrift se i Pavekirken en sørgelig Forvanskning af Kristi Kirke: en Tilbagesynken i jødisk Ceremoni og Offertjeneste, i jødisk Formel- og Gjerningsvæsen, i meningsløs Menneskeforgudelse, i Forkrøbling af den fribaarne og ved Kristus frigjorte Menneskeand«. ⁵⁶⁾

Et Aarstid efter manede H. N. Clausen paany i en Artikel i »Fædrelandet«: »*Hvorom gjælder Kampen nutildags i Kristendommens og Kristi Kirkes Tjeneste?*« til Samling om det fælles sammenknyttende for »alle sande Medkristne«, en Opfordring der ogsaa gjaldt Grundtvigianismen. Det var nødvendigt af Hensyn til Tidsforholdene, til Materialisme og Ateisme og til Katolicismen, hvis Infallibilitetsdogme er en »æventyrlig Forestilling«, et »uhyre Gjækkeri«, ja, en »uhyre Forfalskning«. ⁵⁷⁾

I Marts 1873 udsendte C. H. SCHARLING et lille, gnistrende vittigt, velskrevet og let læseligt Skrift, hvor han i en ligevægtig, urban Tone dels gav et Par højst oplysende Prøver paa »den noksom berygtede Jesuitermoral« (»Om at elske Gud« og »Om at holde sit Ord«), dels gengav en Samtale mellem sig og en katolsk Konvertit-Bekendt, en Samtale der resulterer i, at det er »frugtesløst« at kæmpe mod Katolikerne. »Der kommer Intet ud af at føre Polemik mod Jesuiterne«. ⁵⁸⁾ I denne Forbindelse bør ogsaa omtales et lignende

⁵³⁾ Kirk. Forh. p. 176—177. — ⁵⁴⁾ smst. p. 171. — ⁵⁵⁾ p. 179. — ⁵⁶⁾ p. 180. —

⁵⁷⁾ s. F.: Optegnelser p. 555—556. — »Fædrelandet« 1874 Nr. 15 (19/1), optr. i Kirk. Forh. p. 144 flg. (NB. 145, 154—155, 153, 151, 149). — ⁵⁸⁾ C. H. Scharling:

Skrift, der ligeledes var møntet paa Jesuiterne: »*Frugter, plukkede af Jesuiternes Træ*« (Kbh. 1874). Det er anonymt, men sandsynligvis forfattet af en evangelsk-luthersk Teolog, der belyser Jesuiternes Morallære, deres Kasuistik, Probabilisme, Intentionalisme og »reservatio mentalis«, paa Grundlag af prægnante Exempler af en Række jesuitiske Morallærere. Disse afplukkede »saftige Frugter« er saa meget mere graverende, som Jesuiterordenen er ansvarlig for alt, hvad dens Medlemmer udgiver, ja, Paven anerkender ovenikøbet saadanne Lærdomme som »sunde og gavnlige for christne Mennesker til Veiledning til et helligt Levnet. Og saa paastaaer han til samme Tid, at han ikke kan fare vild! Vorherre bevare os i Naade for et Træ, der bærer saa raadne Frugter«. ⁵⁹⁾

Samtidig med Scharlings ovennævnte Stridsindlæg udsendte Sognepræst til Gladsaxe-Herløv (Sjællands Stift), A. V. HOLM (f. 1824), der især er kendt for sit Arbejde for Hedningemissionen, en velskreven og klar Pjece: »*Aabent Sendebrev til J. L. Grev Holstein*«, hvori han viser sig ganske uimponeret af det grevelige Overfald paa Lutherdommen. Det er næppe farligt, da der er for lidt Sandhed, omend forskellige Sandheder deri. For Holm er »den saakaldte katholske Kirke ikke . . . Kristendom, fordi i denne er Tro absolut uundværlig, og i det romersk katholske er den absolut umulig«. Han paatager sig at vise paa en Række konkrete Punkter, hvor »upaalidelig«, ja, »uredelig« en »Medarbejder« Holstein har haft i den »N. N.«, hvis Brev, der utaaaleligt anmassende tugter Schepelern paa jesuitisk Vis, har fundet Optagelse i Holsteins sidste polemiske Skrift. ⁶⁰⁾ Herpaa svarede den ultramontane, jesuitiske Stridsteolog, »N. N.« med: »*Et Brev til Pastor Holm i Gladsaxe (for at bidrage til den totale Forpurring)*« (Kbh. 1873), i Virkeligheden en broget Buket af Uforskammetheder saavel mod Holm og Schepelern som mod alle evangelsk-lutherske Teologer og Præster. Paa Roskilde Præstekonvent det følgende Aar (^{30/6} 1874) havde det da ogsaa været Holms Hensigt i et Foredrag som Indledning til en mundtlig Forhandling at stille den katolske Replik i sit rette Lys og dermed give Bidrag til en Belysning af »den papistiske Polemik, som den føres i Danmark«. Foredraget blev imidlertid ikke holdt,

Jesuiternes Lære om at elske Gud og holde sit Ord og en Samtale desangaaende. Kbh. Marts 1873 p. 4, 6, 18. — jvf. Bricka Bd. 15 p. 71. — ⁵⁹⁾ Frugter, plukkede af Jesuiternes Træ. Kbh. 1874 p. 26. — ⁶⁰⁾ Bricka Bd. 7 p. 560—561. — V. Holm: Aabent Sendebrev til J. L. Grev Holstein for at oplyse ham om en Medarbejders Upaalidelighed. Kbh. 1873 (dat. Gladsaxe ^{20/3} 1873) p. 4—5, 21, 22. —

da andre Forhandlinger lagde Beslag paa Tiden, men det blev trykt i »Dansk Kirketidende« som »Et Bidrag til Belysning af den papi- stiske Polemik«. ⁶¹⁾

Tilslut bør endnu nævnes den bekendte Teolog (Missionshistori- ker) og Udgiver af Teologisk Tidsskrift, CHR. H. KALKAR (f. 1803, d. 1886), der i sit eget Tidsskrift bestemt imødegik Holsteins Angreb paa den evangelisk-lutherske Kirke, hvis Kirkebegreb, fra først af fastslaaet af Reformatorerne, er sikkert og urokkeligt overfor saa overfladiske Stød som Holsteins. ⁶²⁾ Stiftsprovst ved Københavns Domkirke, P. C. ROTHE (f. 1811, d. 1902), der har haft betydelig Indflydelse paa Udviklingen af Danmarks og især Hovedstadens kirkelige Forhold, havde allerede 1860 udgivet »Den augsburgske Trosbekjendelse med Indledning og Anmærkninger« for at imødegaa den katolske Propaganda herhjemme; han greb paany Pennen for at oplyse om et centralt Punkt i Mellemværendet mellem de to Kon- fessioner, nemlig om »Det lutherske og det romerske Kirke-Begreb«, og tog selvfølgelig ogsaa »noget Hensyn« til Holsteins Skrift. ⁶³⁾

Martensens Stilling til Katolicismen og Indlæg i Striden.

Da Martensen 1850 udsendte sine »Dogmatiske Oplysninger«, kunde han udtale, at Katolicismen hverken var »den nærmeste eller den værste Fjende«, selvom Protestantismen altid burde være paa Post overfor Romerkirken. ⁶⁴⁾ Men de følgende Aars Begivenheder saavel i Indland som i Udland vakte i allerhøjeste Grad hans O p m æ r k s o m h e d for Konstellationen: Protestantisme — Kato- licisme baade i Liv og Lære. ⁶⁵⁾ Allerede i Skriftet: »Til Forsvar mod den saakaldte Grundtvigianisme« (1863) kaster han flere end i og for sig nødvendige polemiske Sideblik til Romerkirkens Lære;

⁶¹⁾ Dsk. Kirketid. 1874 Nr. 32—36 (^{9/8}—^{30/8}) Sp. 497, 571. — Nr. 38—42 (^{20/9}—^{11/10}) Sp. 601 (601 fig., 625 fig., 658 fig.). — Særtryk s. A. — ⁶²⁾ Bricka Bd. 9 p. 80—83. — T. T. 1873 p. 240 fig. —

⁶³⁾ Bricka Bd. 14 p. 361—363. — Afh. tr. i T. T. anf. Aarg. p. 583 fig. — Grundtvigianere som Fr. Jungersen (dav. Medbest. af Højskolen paa Skovgaard ved Ordrup) og Chr. Møller (dav. Kap. p. 1. for Ringsted-Benløse) tog ligeledes bestemt Afstand fra Holsteins »Evangelisk-Luthersk«. (For Idé og Virkelighed 1873 (Kbh.) p. 460 fig. (NB. 466). — Dsk. Kirketid. 1873 Nr. 16—17 (^{20/4}) Sp. 289—290). —

⁶⁴⁾ Dogmat. Oplysn. p. 98. —

⁶⁵⁾ Efter M: Levnet III p. 100 faar man hverken Indtryk af, hvor brændende Problemet var herhjemme, eller hvor stærkt det optog Martensen. —

og fra ca. 1865 til ca. 1875 følger han med stigende Interesse og voxende Uro Begivenhedernes Udvikling baade herhjemme og Syd for Landegrænsen.

Den katolske Kirke rører sig ogsaa hos os af alle Kræfter, skriver Martensen 1865 til Dorner; den har p. Gr. af den herskende »saa at sige ubegrænsede, uorganiserede Religionsfrihed« gjort Fremskridt i al Stilhed (1873) og vedbliver dermed (1874), saa at man endog maa formode, at den vil gaa »aggressivt tilværks«, ja, han »forfærdes« over det store Antal Konvertiter, som det 19. Aarhundredes Europa har at opvise (1873).⁶⁶⁾ Det paa Vatikanerkonciliet 1870 vedtagne Infallibilitetsdogme stod for Martensen som »das Gericht der Verstockung und Selbstverblendung« og som hørende til »die allerärgsten traditiones humanæ«. ⁶⁷⁾ De, der fuldstændigt har »kompromitteret« sig ved Ufejlbarhedsdogmet, er netop Jesuiterne, denne »imponerende Verdensmagt«, der driver Politik under Religionens Dække, og som er i Bund og Grund uetisk, hvad der nødvendigvis følger af dens udvortes Autoritetsprincip; derfor kan heller ingen protestantisk Regering i Længden udholde den, men maa værges sig; der er ogsaa for Martensen »etwas Unheimliches« i Jesuiternes ikke sjældne Besøg her paa Gennemrejse i Norden. ⁶⁸⁾ Det er da ogsaa forstaaeligt, at han med stor og vedvarende Deltagelse fulgte Kulturkampens Forløb i Tyskland; »det største Problem« er dog »den brændende Kamp mellem Staten og den papistiske Kirke«; og Martensen ønsker inderligt Nederlag for Ultramontanismen, »Protestantismens og Nordens Arvefjende«. ⁶⁹⁾

Hvad nu den hjemlige litterære Strid mellem de to Hovedkonfessioner angaar, sympatiserede Martensen i det væsentlige med Schepelerns »Til Overveielse«, ⁷⁰⁾ men stillede sig fornemt ignorerende overfor Holsteins »Evangelisk — Luthersk«, et »fanatisk«, »i Grunden middelmaadigt Skrift«. Hvor overlegent han end forholder sig til dette polemiske Skrift, er der dog ingen Tvivl om, at det netop blev det, der fremkaldte det Lejlighedsskrift, hvis Tilblivelse, Indhold og Modtagelse vi i det følgende skal betragte. Hvad der i Holsteins Arbejde »optog og fyldte Martensen og idetmindste

⁶⁶⁾ Breve ^{30/1} 1865—^{6/3} 1874 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 21, 165, 183, 173; jvf. 177—178, 167. — ⁶⁷⁾ smst. p. 95, 104. — ⁶⁸⁾ p. 166, 165, 183. — ⁶⁹⁾ p. 164, 183. — smlg. V. Ammundsen: D. kristne Kirke i d. 19 Aarh. p. 114 flg., 125 flg. — Fr. Nielsen: Pavedømmet i d. 19 Hundrebaar. 2 Udg. Bd. 2 Kbh. 1898 p. 331 flg. — ⁷⁰⁾ Brev ^{26/3} 1872 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 274—275. —

for en Tid fortrængte alt Andet«, ja, hvad der bragte »en fuldkommen Standning« i hans etiske Studier, var ikke nærmest Angrebet paa hans Dogmatik, men derimod »Romerkirken, denne Verdensmagt«, der her traadte ham imøde, og som nu begyndte at gaa »aggressivt« frem. Martensen blev herigennem saa at sige tvunget til at »optage Controversen ... og revidere Reformationen«; men Revisionen formaede aabenbart hverken at rokke hans Overbevisning om Reformationens Berettigelse eller at ændre hans Opfattelse af den dogmatiske Principlære, af »Den chr. Dogmatik«s Udvikling af den evangelisk-lutherske Kirkes Princip. Holsteins Skrift har m. a. O. stillet Martensen overfor Principspørgsmaalet, punctum saliens i den verserende Strid.⁷¹⁾

Endnu i Februar Maaned (1873) stiller Martensen sig afventende overfor Virkningen af Holsteins Skrift, men er dog ikke »uden indre Tilskyndelse« til at gribe Pennen; O. Laubs indirekte Opfordring hertil har sikkert ogsaa frugtet sit.⁷²⁾ I Løbet af den følgende Maaned tager hans Overvejelser fastere Form. At skrive mod Holstein kan der ikke være Tale om; derimod er det et Spørgsmaal, om det ikke er Martensens Pligt, eventuelt i Aarets Løb at forfatte et mindre Skrift for at »instruere« de evangeliske Menigheder om Forholdet mellem Papisme og Protestantisme. H o v e d o p g a v e n maa blive en Paavisning af, at der i den katolske Kirke kun gives en »udvortes Trossikkerhed (securitas)«, men i den evangeliske Kirke »Trosvished (certitudo)«, en Paavisning der kræver Drøftelse af de protestantiske Principer. Vanskeligheden er blot at give en populær Fremstilling, der kan tilegnes af den »almindelige Dannelse«. Martensen har saaledes allerede i Marts Maaned (1873) fuld Klarhed over Problemet, Hovedtankerne til det paatænkte Skrift er færdige, de forberedende Studier er han godt igang med, nogle Detailspørgsmaal forhandler han med Dorner om; men tilbage staar rigtignok Udarbejdelsen af Lejlighedsskriftet.⁷³⁾

Ved Roskilde Landemode (²/₇ 1873) holder Martensen en myndig Tale ud fra Text: Jes. 40, 6—8 over Temaet: »Guds

⁷¹⁾ Brev ²⁰/₂ 1873 fra samme til samme, smst. p. 311—312. — Brev ¹⁹/₃ 1873 fra samme til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 165. — Det rom.-kat. Angreb paa D. chr. Dogmat. har aabenbart afficeret Martensen mere, end han vil være ved. —

⁷²⁾ Breve ¹⁹/₂—²⁰/₂ 1873 mellem Laub og Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 311, 312, 307. — ⁷³⁾ Breve ¹⁸/₃—¹⁷/₄ 1873 mellem Martensen og Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 164—173 (NB. p. 165—166). —

Ord bliver evindeligt« med polemisk Sigte mod Catholicisme og Grundtvigianisme.⁷⁴⁾ Guds Ord i de profetiske og apostolske Skrifter er, siger han her, vor Fortrøstning under den evangeliske Kirkes Kampe mod voxende Farer fra Vantro, samfundsopløsende Bevægelser og fra Papismen, som atter »fornyser de gamle Vildfarelser«. Derfor lyder Formaning: »Staaer faste paa Skrifternes Grund!« Det gælder baade overfor Catholicismens Kirke-Grund og Grundtvigianismens Daabs-Grund, at »Skrifternes Grund« er uundværlig. Skriften er trods al Benægtelse tilstrækkelig og fuldstændig, klar og forstaaelig og tillige myndig. Men uadskillelig fra »Grund-sætningen om den hellige Skrift« er »Grundsætningen om Retfærdig-gjørelsen af Troen«. Begge Grundsætninger bør bevares i Troskab.⁷⁵⁾

Saavel de i Privatbreve udviklede Hovedtanker og drøftede Enkeltspørgsmaal som Essensen i Landemodstalen genkendes ofte endog tillige Ord til andet i det Skrift, som han begyndte at udarbejde under et Landophold i Højsommeren samme Aar; ved Jule-tid er Manuskriptet færdigt og sendes til Trykning ved Nytaarstid 1874. I Begyndelsen af Marts Maaned udsender Martensen saa »*Katholicisme og Protestantisme. Et Leilighedsskrift*« (Kbh. 1874).⁷⁶⁾

Hovedtanker.

Bekendende sig til »Reformationens og den evangeliske Kirkes gode Ret« opkaster Martensen det dobbelte Spørgsmaal: om og hvorfor vi evangelisk-lutherske Kristne bør tro paa Pavens Ufejlbarehed? og hvorfor vi bør fastholde de reformatoriske Grund-sætninger?⁷⁷⁾ Problemet drejer sig ikke om det historiske Spørgsmaal om Catholicismens verdenshistoriske Betydning; i den Henseende indrømmer Martensen villigt Romerkirkens store og blivende Fortjeneste som »optugtende Myndighed« og »Formynder« for Middelalderens barbariske Folkeslag; men Catholicismen betegner dog kun »det første store Hovedtrin i Christendommens Tilegnelse«, en enkelt ufuldkommen Tilegnelsesform bestemt for »Umyndighedens Tider«, da Slægten endnu var uskikket til »den dybere og aandeligere Tilegnelse«, som Reformationen bragte.⁷⁸⁾ Nej, Problemet drejer sig

⁷⁴⁾ H. Martensen: *Leilighedstaler* p. 310. — ⁷⁵⁾ smst. p. 310—311, 311—313, 313—317. — ⁷⁶⁾ Breve ¹⁴/₈ 1873—⁶/₃ 1874 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 177, 181, 183. — Brev ²⁵/₁₂ 1873 fra samme til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 319. — jvf. M: *Levnet* III p. 100—103. — ⁷⁷⁾ *Katholic. o. Protestant.* p. 3, jvf. 187. — ⁷⁸⁾ smst. p. 70, 65, 17. —

om et principielt Spørgsmaal, om »Autoritetsprincippet« som det i Kirken »Altafgjørende og Altbestemmende for de Christnes Tro«. Dette principielle Spørgsmaal har stor praktisk Interesse, forsaavidt som Troslivets hele Beskaffenhed afhænger af, hvorledes Forholdet mellem Autoriteten og Troen bestemmes. ⁷⁹⁾

I Troens Forhold til Autoriteten kan der skelnes mellem Sikkerhed og Vished. »Sikkerhed er en Tilstand, i hvilken man ikke behøver at frygte for Fare, eller at staae nogen Risiko, og viser overveiende hen paa et Objectivt, en udvortes Autoritet, til Garantier og Assurancer, der ved udvortes Betyggelse nedslaae enhver Tvivl«. I Modsætning hertil er Vished Betegnelse for »en Tilstand, hvor Tvivlen er udelukket eller overvunden, fordi Sagen selv er nærværende for mig og indeni mig, og som, især naar Talen er om aandelige Ting, viser hen til en Besiddelse paa første Haand, til det Selverfarede og Selvoplevede, udtrykker et Inderlighedens Forhold, et umiddelbart Forhold mellem min egen Sjæl, min egen Selvbevidsthed og Sandheden«. ⁸⁰⁾ Skønt der kun er en Nuanceforskel paa Sikkerhed og Vished, vil Katoliken dog overvejende bruge det førstnævnte Udtryk, fordi dette refererer sig til Autoritetsforholdet i Troen, hvilket accentueres fra først til sidst i Katolicismen, hvorimod Protestanten, der dog heller ikke kan være uden Sikkerhed (nemlig Forholdet til et objektivt), overvejende vil benytte det sidstnævnte Udtryk, Vished, fordi »dette viser hen til Friheds- og Inderlighedsforholdet i Troen, hvor Sjælen slutter sig sammen med Evangeliets Autoritet, hvortil den forholder sig, ikke som til et blot Ydre og Fremmed, men som til den forløsende, frigjørende Sandhed selv«. ⁸¹⁾ Paa Grundlag af disse principielle Bestemmelser skildrer Martensen saa Katolicisme og Protestantisme som »papistisk Sikkerhed« og »evangelisk Vished«.

Efter Katolicismen bør man tro paa Paven, fordi det er »det Sikkreste«, ja, »det ene Sikkre«, der har faaet »den sidste og høieste Sandhedsgarantie« i Infallibilitetsdogmet. ⁸²⁾ Men hvorledes er den katolske Sikkerhed beskaffen? ⁸³⁾ Ufejlbarhedsdogmet støtter sig nemlig til et »Trospostulat« om, hvad der nødvendigvis maa være. Men Postulatets Ægthed afhænger af dets Overensstemmelse med den historiske Virkelighed; kan en saadan Overensstemmelse ikke paavises, er Postulatet »dødsdømt som et blot og bart

⁷⁹⁾ p. 4, 7. — ⁸⁰⁾ p. 8. — ⁸¹⁾ p. 9. — ⁸²⁾ p. 9, 11, 12, jvf. 46. — ⁸³⁾ p. 15, jvf. 49. —

Magtsprog eller . . . Sværmeri«. ⁸⁴⁾ Sandheden er, at den paakrævede Overensstemmelse kun kan fremtvinges ved dels voldelig at omfortolke Skriften i papistisk Retning, dels at forfalske Kirkehistorien. Og begge Dele benytter Romerkirken sig af til Overflod. ⁸⁵⁾ For den protestantiske Betragtning, som ikke i blind Autoritetstro forudsætter den ufejlbare Kirkeautoritet, er det uomtvisteligt, at saavel Pavedømmets foregivne Ælde som dets Ufejlbarhed modsiges kraftigt af Skriften og af Kirkehistorien. ⁸⁶⁾ Det er derfor tvivlsomt, om de historiske Fakta, der staar Papismen saa haardt imod, kan siges at tjene til »Salighedens Betyggelse«, tvivlsomt, »om den Sikkerhed, som Papismen byder de bekymrede, efter Autoritet hungrende Sjæle, virkelig hviler paa en Klippe, naar deres Tro istedetfor at bygges paa Evangeliet, skal bygges paa en Kirkeforfatning, et Udvortes, der ifølge Sagens Natur ikke kan andet end være underkastet alskens historiske Tilfældigheder og i Virkeligheden frembyder saa monstrøse Modsigelser«, som Tilfældet er. ⁸⁷⁾ Med Henblik paa Vatikanerkonciliet 1870 maa man fremdeles spørge, om Infallibilitet nødvendigvis kræver Stadfæstelse ved Flertalsbeslutning? Nej, Pave Pius den Niende har »som den Ufejlbare kun en indbildt Sikkerhed, men er uden Vished, har kun et Forhold til et Kirkesystem, en Institution, men intet personligt Forhold til selve Sandheden«. ⁸⁸⁾ Den pavelige Ufejlbarhed er en »Absurditet«, en »Skygge«, en »Carricatur af det Helligste«. ⁸⁹⁾

Religiøst set gives der i Romerkirken kun »en udvortes og aandløs Sikkerhed«, men ingen »virkelig Troesvished«. ⁹⁰⁾ Som Lærautoritet betragtet er Catholicismen som det fuldstændigt udviklede hierarkiske Sikkerhedssystem »Garantiernes Religion«, hvor »Troen paa Garantierne, Troen paa den ufejlbare Kirke og den ufejlbare Pave vedbliver at indtage den første Plads, Troen paa Christus den anden Plads. Denne Religion er en Religion paa anden Haand, en udvortes Autoritetstro, idet vi ikke selv tør øse af selve Sandhedens Kilde, men af Paven og Kirken maae lade os foreskrive, hvad vi skulle troe«. ⁹¹⁾ Catholicismen er »den falske, tyranniske Autoritets« og »den blinde Lydigheds Religion«. Men det »blinde Lydighedsprincip« er uforeneligt med »Personlighedsprincippet«, Kristendommens og Humanitetens Princip. Det er den menneskelige Personligheds helligste Privilegium dels at staa i direkte personligt

⁸⁴⁾ p. 22. — ⁸⁵⁾ smst. — ⁸⁶⁾ p. 19, 16, 23, 26; 30, 32, 36, 41, 48. — ⁸⁷⁾ p. 35. — ⁸⁸⁾ p. 43. — ⁸⁹⁾ p. 44. — ⁹⁰⁾ p. 101. — ⁹¹⁾ p. 69, 68, jvf. 63. —

Forhold til Sandheden, til den personlige Gud og Frelser — det religiøse Forhold er jo et personligt Forhold, og Vished om den personlige Sandhed vindes kun ad personlig Vej —, dels at være ansvarlig for sin Tro saavel som for sine Gerninger overfor Gud. Men under den papistiske Lydighed og den garanterede Autoritet kan der hverken blive Tale om Vished eller Selvansvar og den dermed forbundne moralske Værdighed. ⁹²⁾

Som Forsoningsautoritet betragtet kan Katolicismen karakteriseres som »Surrogaternes Religion«. »Det koster den katholske Fromhed for meget at anskaffe sig eller rettere sagt af Guds Naade at modtage den levende Tro, og i denne directe at henvende sig til Gud og Frelseren med den dybe, det hele Menneske gennemtrængende Bevidsthed om Synd og Naade«. ⁹³⁾ Istedetfor træder »heeltigjennem i Katholicismen et Forhold til det Skabte, det blot Menneskelige, til Personer og Ting, Anstalter og Embeder«, der saa at sige erstatter »det virkelige Gudsforhold ved at omgives med et Helligheds og Guddommeligheds Skin«. ⁹⁴⁾ Som Surrogater for den fri og personlige Tro, der er »det svage Punct« i Romerkirken, træder da Lydighed mod Kirken, »det noksom bekjendte« katolske Gerningsvæsen og Afladsvæsen, Messens centrale kultiske Stilling og Helgen- og Mariapaakaldelse. ⁹⁵⁾ Der er i det hele taget i Katolicismen en sær Blanding af Overtro og Vantro, idet man ikke tør forlade sig paa Skaberen alene, men søger Tilflugt i Skabningen, i Personer og Ting. ⁹⁶⁾

Det er en »Hovedanklage« imod Katolicismen, at den i sit inderste Væsen er Skepticisme og dermed forbunden Vantro. Her tvivles netop om, »at Vished, at et umiddelbart personligt Forhold til Sandheden er mulig for Mennesket, hvilken Tvivl netop er Skepticismen selv, den store Grundtvivl«. ⁹⁷⁾ »Alle Papister ere Skeptikere«. ⁹⁸⁾ I Forbindelse med Skepticismen staar dels »Indifferentisme for Sandhedens Indhold« — Lydighed mod Kirken er jo det væsentlige, Trosindholdet det mindre væsentlige —, ⁹⁹⁾ dels Probabilismen. ¹⁰⁰⁾ Hvad der saaledes er typisk for Katolicismen religiøst set, ophæver selvfølgelig ikke, at Protestanterne ogsaa blandt Katolikerne kan have »hjemmelige Medforbundne«, der virkelig har fundet evangelisk Vished i Romerkirken, saadanne hvis Kristendom er »et Inderlighedens Forhold, et Hjertets Samfund med Gud og Frelseren«,

⁹²⁾ p. 70, 71—73. — ⁹³⁾ p. 80. — ⁹⁴⁾ p. 81. — ⁹⁵⁾ p. 81, 82, 84, 88, 92. — ⁹⁶⁾ p. 96, jvf. 81. — ⁹⁷⁾ p. 100. — ⁹⁸⁾ smst. — ⁹⁹⁾ p. 101—102. — ¹⁰⁰⁾ p. 103. —

hvilket dog ikke skyldes Troen paa en ufejlbar Kirke og Pave, men derimod »Evangeliets Virkninger«, Guds Aand i deres Hjerter.¹⁰¹⁾

Hører Vished saaledes til Undtagelsen i Papismen, er den derimod det karakteristiske Hovedtræk for Protestantismen. De for »Reformationens Aand« grundbestemmende protestantiske Principer giver baade Vished og Sikkerhed; det er historisk set alt-sammen tilstede in nuce allerede i Luthers Optræden paa Rigsdagen i Worms 1521.¹⁰²⁾ Til Visheden, der finder Udtryk i Tros-principet, d. v. s. Retfærdiggørelse af Troen, svarer Sikkerheden, der kommer til Udtryk i Skriftprincippet, hvori ligger, at Kristendommen ogsaa har en sand Objektivitet udenfor og uafhængig af den menneskelige Personlighed. Skriftautoriteten byder ikke blot Sikkerhed, men ogsaa Vished, fordi »den ikke er en blot udvortes Autoritet, hvis Indhold kun skal troes, fordi det er skrevet, og for-øvrigt vedblive at være fremmed for Bevidstheden, hvad kun vilde være en Papirspave; men fordi Skriftens Indhold, det være sig Lov eller Evangelium, indestaaer for sig selv og selv beviser sin Sandhed for Samvittigheden og for den troende Bevidsthed«. ¹⁰³⁾ »Den Vished, der i relativ Uafhængighed af Skriften allerede er i den gjen-fødte Bevidsthed, der retfærdiggjort af Troen, i Erfaringen om Synd og Naade fordyber sig i Skriften, bliver udviklet, bekræftet, rensed fra urene Tilsætninger ved det Vidnesbyrd, der kommer den Troende imøde i Skriften. Hvad der for Luther var det Grundvisse, nemlig Christus, traadte ham i sin hellige Objectivitet, i sin stille Herlighed imøde i Skriften, hvor Christus er Midtpunktet«. ¹⁰⁴⁾ Der gives altsaa her en dobbelt Vished, dels om personlig Delagtighed i Frelsen, dels om Evangeliets guddommelige Sandhed.¹⁰⁵⁾ — Saavel Trosprincippet som Skriftprincippet har deres Foreningspunkt i Aandsprincippet, d. v. s. Princippet om den Helligaand som den, der har frembragt baade det objektive, Skriften, og det subjektive, Troen, ligesom den ved sit Vidnesbyrd (testimonium spiritus sancti) be-segler Trosvisheden som en guddommelig Vished.¹⁰⁶⁾ Den evangel-ske Vished er saaledes en »Forvisning ikke i Kraft af nogensomhelst udvortes Autoritet, heller ikke i Kraft af Skriften som en blot ud-vortes Autoritet. Vor Vished om Gud maa være given os ved Gud selv, og alle blot creaturlige Autoriteter og Midlere kunne ikke hjælpe os til dette Ene, som er os fornødent«. ¹⁰⁷⁾

¹⁰¹⁾ p. 159, 97, jvf. 101, 108. — ¹⁰²⁾ p. 186, 109—110. — ¹⁰³⁾ p. 116, jvf. 137. —

¹⁰⁴⁾ p. 117, jvf. 119—123, 132. — ¹⁰⁵⁾ p. 121, jvf. 154, 158. — ¹⁰⁶⁾ p. 121, jvf. 153—154. — ¹⁰⁷⁾ p. 122. —

Hvor Katolicismen betragter Kirken og Paven som den egentlige Autoritet, hævder Protestantismen »Skriften som den tilstrækkelige og tydelige, ved sig selv gyldige øverste Autoritet i Kirken«. ¹⁰⁸⁾ Nøglen til Skriftens Forstaaelse er hverken Kirken som for Katolicismen eller det apostolske Symbol som for Grundtvigianismen, men derimod det evangeliske Trosprincip, »den personlige [genfødte] Tro selv, der er stillet under Aandens Veiledning, som Herren har forjættet Sine, og i hvilken Retfærdiggjørelsen er en levende Kjendsgjerning i den personlige Erfaring af Synd og Naade, og som derigjennem staaer i Samfund med den treenige Gud, hvortil de Christne ved Daaben ere optagne«. ¹⁰⁹⁾ Det er de protestantiske Principer, som er det bærende i Liv og Lære, i Bekendelse og Gudstjeneste efter det evangelisk-lutherske Kristendomssyn, ¹¹⁰⁾ de har »samme Gyldighed« i det 19. som i det 16. Aarhundrede; ¹¹¹⁾ af deres uopløselige Forening og levende Vexelvirkning afhænger den lutherske Kirkes Sundhed. ¹¹²⁾ Derfor bør de protestantiske Principer urokkeligt fastholdes overfor Papisme og Grundtvigianisme, »Naturalisme« (d. v. s. hele det kristendomsfornægtende Fritænkeri) og Nyrationalisme. ¹¹³⁾

Karakteristik. — Islæt.

Veltalende og overtalende, varmt og klart, snart myndigt, snart ironisk var det lykkedes Martensen at give ikke en »Personal-Polemik« mod, men en Real-Vurdering af Katolicismen. I dette Lejlighedsskrift, der var ligesaa mesterligt disponeret som prægnant i de principielle Bestemmelser (Sikkerhed — Vished) og de konkrete Exempler fra den politiske, biografiske og teologiske Histories vide Felter, betones det personlige og historiske, det religiøse og det moralske paa en praktisk-realistisk Maade. Det er ikke en teoretisk Interesse for det logiske, erkendelsesteoretiske eller metafysiske, der her gør sig gældende, men en praktisk Interesse for det psykologisk skelsættende mellem de to Konfessioner. Martensen er ikke blot principielt orienteret, det er han jo i hele sit Forfatterskab, men principielt-praktisk indstillet i sin Drøftelse af »den store Controverse«. ¹¹⁴⁾ Han er ikke alene i Ordets bedste Forstand populær (d. v. s. forstaaelig for »den almindelige Dannelse«) i sin Fremstilling, men ogsaa i det Standpunkt, hvorfra han behandler det kon-

¹⁰⁸⁾ p. 150. — ¹⁰⁹⁾ p. 117—118, jvf. 168 (167 flg.). — ¹¹⁰⁾ p. 123 flg. (NB. 123, 126, 129). — ¹¹¹⁾ p. 153. — ¹¹²⁾ p. 132, 153—154. — ¹¹³⁾ 161 flg., 133, 146. — ¹¹⁴⁾ p. 7, 8—9. — jvf. nærv. Afh. p. 423. —

fessionelle Mellemværende: han taler Menighedens Sag fra Lægfolkets Ståde.¹¹⁵⁾

Teologisk set indtager Martensen et ublandet evangelisk-luthersk Standpunkt, han har en dyb Forstaaelse for de reformatoriske Principers historisk-psykologiske Tilblivelse og indbyrdes Samhørighed og viser en »concentreret, pur og concret Luther-Begejstring«. ¹¹⁶⁾ Skriftet kan betragtes som hans reneste og stærkeste Kærlighedserklæring til den evangelisk-lutherske Kirke. De ydre Begivenheder i Ind- og Udland har aabenbart uddybet hans Forstaaelse for, baade hvilken Fjende Protestantismen har i Katolicismen, og hvilken Rigdom der er at finde i den evangelisk-lutherske Kirke. Derfor afvises pure Papismen i Almindelighed og Jesuitisme i Særdeleshed; Martensen havde et godt Øje til Jesuiterne og deres »forargelige Proselytmageri«, ¹¹⁷⁾ ja, der brydes med alle katoliserende Tendenser indenfor Protestantismen, med al »uklar Mægling« fra protestantisk Side med Katolicismens Principer. ¹¹⁸⁾ Af det spekulative er der i dette Arbejde ikke andet end den historisk-filosofiske Bestemmelse af Katolicismens Plads i Kristendommens Historie; ¹¹⁹⁾ at dette dog ikke betyder, at Spekulationen er opgivet, viser baade hans nærmest forudgaaende og efterfølgende Skrifter.

En Sammenligning mellem Martensens Fremstilling af de reformatoriske Principer overfor Katolicismen 1849 og Lejlighedsskriftet 1874 viser en kontinuerlig Udvikling i praktisk og psykologisk Retning. Principerne er ganske vist de samme; men den i 1849 saa fremherskende intellektuelle Betragtning er nu (1874) vejet for en ganske unægtelig Livserfaring og Livsforstaaelse af Synd og Naade. Karakteristisk er netop hans Betoning af det oplevede, af Synd og Naade paa en Maade, der viser, hvorledes det pulserende Liv gør sig gældende, hvor før (1849) den systematiserende Betragtning var det saa aldeles fremherskende. Nyindskuddet i Martensens Teologi faar sit mest typiske Udtryk i nogle for de to Konfessioner karakteristiske Begreber. Allerede i sit moralfilosofiske Grundrids (1841) taler Martensen om Visheden, der indenfor den protestantiske Kirke »grundes i Troens egen saliggjørende Kraft«. ¹²⁰⁾ I »Den chr. Dogmatik« (1849) tales om, at Evangeliet i Romerkirken staar som »udvortes Auctoritet« for Menigheden, at Katolicismen er »et stort

¹¹⁵⁾ H. Martensen: anf. V. p. 72, 93, 96, jvf. 117. — ¹¹⁶⁾ smst. p. 86, 89, 91, 100, 104, 107 flg., 109 flg. — ¹¹⁷⁾ p. 6; 2, 12, 13, 14, 36, 41, 42, 47, 72, 101, 102, 103 o. m. fl. St. — ¹¹⁸⁾ p. 161, 3. — ¹¹⁹⁾ jvf. nærv. Afh. p. 422. — ¹²⁰⁾ Moralphil. Syst. p. 101. — D. chr. Dogmat. p. 16. —

System af Christendoms-Garantier« og kaster Slør over »den hemmelige Vantro og Tvivl«, som rører sig i Romerkirken. I Modsætning hertil maa kræves, hvad Reformationen ogsaa gjorde, en »inderlig« Sandhedstilegnelse.¹²¹⁾ Her er tydeligt nok Tilknytning for Fremstillingen 1874. Tankegangen er den samme saavel som Begreberne Vished og Garanti, Vantro og Tvivl. Det ny bliver da Begrebet Sikkerhed, Konstellationen: Sikkerhed — Vished, Karakteristikken af Katolicismen som Skepticisme og Indifferentisme, som Surrogaternes Religion og som en Blanding af Vantro og Overtro.

Martensen staar her væsentlig i Gæld til I. A. DORNER og højst sandsynlig ogsaa til J. L. HOLSTEIN. Skønt denne nemlig bruger Begreberne Sikkerhed og Vished i samme Betydning, foretrækker han dog hyppigst Ordet Sikkerhed, som alene Romerkirken kan give.¹²²⁾ Man tør da vel betragte det som givet, at det er Holstein, Martensen kan takke for det ene Led i Modsætningsforholdet, nemlig Sikkerhed. Det andet Led, Vished skyldes Dorner, hos hvem det netop er et Hovedbegreb.¹²³⁾ Ogsaa Martensens Tale om Skepticisme og Indifferentisme, om Surrogater og om Vantro og Overtro skyldes saavel som en Fylde af historiske og teologiske Oplysninger ligeledes Dorner, med hvem han var enig i stort og smaat m. H. t. det omhandlede, mellem dem drøftede kessionelle Mellemværende; en Enighed der dog tillige er en levende Illustration af, med hvilken Lethed Martensen tilegner sig de Dornerske Tanker, men ogsaa med hvilken Selvstændighed han formaar saavel reelt som formelt at anvende laante Tanker.¹²⁴⁾ Hvorvidt den af Martensen givne psykologiske Grundbestemmelse (Sikkerhed—Vished) er udtømmende i sig selv og tilfredsstillende i Forbindelse med de protestantiske Principer erkendelsesteoretisk set, er et helt andet Spørgsmaal.

Modtagelsen.

Det Martensenske Lejlighedsskrift betød ikke blot en »velkommen Forøgelse« af den danske, videnskabelig-teologiske Litteratur — det maa trods sin polemiske Karakter sammen med H. N. Clausens:

¹²¹⁾ smst. p. 34, jvf. 35; 39, jvf. 56, 61; 60; 40. — ¹²²⁾ Evangelisk-Luthersk p. 3, 37, 95, jvf. 97, 106 (Sikkerhed); p. 101, 102 (Vished). — ¹²³⁾ I. A. Dorner: Das Princip unserer Kirche, Gesam. Schr. p. 54, 55; (Dsk. Overs. i Tidsskr. f. udenl. theol. Litt. 1842 p. 479, 480). — s. F.: Gesch. d. protest. Theol. p. 140, 46. — Brev ^{30/3} 1873 fra Dorner til Martensen, M-D. Brev Bd. 2 p. 170. — smlg. Fr. H. R. Frank: Gesch. u. Krit. d. n. Theol. p. 242. — ¹²⁴⁾ I. A. Dorner:

»Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus« (1825) henregnes til de danske Hovedværker i Symbolik; men det udfyldte aabenbart »et virkeligt Savn« i Kirkelivet, idet det kort, klart og populært fremstillede Modsætningen mellem de to Hovedkonfessioner, og blev da ogsaa stærkt udbredt, omend det fik en højst blandet Modtagelse.¹²⁵) O. LAUB bliver saa betaget af den prægnante Principbestemmelse: Sikkerhed—Vished, at han formeligt føler Trang til at falde Martensen om Halsen. Denne, der er en »Mester i at give Navne«, yder vel »det meest Henrivende« i sin Fremstilling af Pavens Infallibilitet, men dog »det Bedste«, hvor han i »den stille Overbeviisningskraft« taler til sine »egne Troesforvandre« om de reformatoriske Principer.¹²⁶) Skønt der ikke var meget nyt at sige i »den store Controverse« mellem Protestantisme og Catholicisme, blev Martensens Skrift dog modtaget af danske Teologer og Præster som »et Ord i rette Tid«, som »et udførligere Hyrdebrev til Præster og Menigheder ikke blot i Danmark, men i hele den protestantiske Verden«, ja, som »den bedste Vejledning« til at besinde sig paa Trosgrunden. Kun en enkelt Presserøst, »Dagbladet« modtog Lejlighedsskriftet vel ikke uden Ros, men heller ikke uden Kritik af den principielle Bestemmelse: Sikkerhed—Vished.¹²⁷) Derimod blev Martensen skarpt kritiseret af forskellige Grundtvigianere (V. Birkedal, Chr. M. Kragballe, F. Helveg og Fr. Nielsen) p. Gr. af sine polemiske Udtalelser mod »den kirkelige Anskuelse«. ¹²⁸)

Men den skarpe Kritik blev han naturligvis Genstand for fra Katolikernes Side. Kort efter at han havde udsendt sit Lejlighedsskrift, blev det underkastet en »foreløbig« Anmeldelse i den katolske Presse. Katolikerne følte sig i høj Grad skuf-

---

smst. p. 43, 57 (Surrogater), 41—42, 43 (Vantro og Overtro). — Breve ¹⁸/₃ 1873—³/₁ 1874 mellem Martensen og Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 164—181, NB. p. 169—170 (Skepticisme — Indifferentisme); jvf. p. 172—173. — ¹²⁵) N. M. Plum: anf. Forelæsn. p. 8, 9. — »Dagbladet« 1874 Nr. 103 (⁶/₅) (Anm. af — n, d. v. s. Kirkehistorikeren Fr. Nielsen). — Ang. forsk. Oversætt. se Julius M: p. 10. — ¹²⁶) Brev ¹⁴/₃ 1874 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 322 flg. (NB. 322, 324, 323, 329). — ¹²⁷) T. T. 1875 p. 41—42 (Chr. H. Kalkar). — »Folkets Avis« 1874 Nr. 92 (⁶/₄). — »Dags-Telegraf« 1874 Nr. 98—99 (¹³/₄—¹⁴/₄) (Johs. Kok, Citadels K.). — Illustr. Tid. 1874 Bd. 15 Nr. 761 (²⁸/₄) p. 284 (A. Jantzen, Gentofte K.). — »Dagbladet« 1874 Nr. 103 (⁶/₅) (Fr. Nielsen). — smlg. »Fædrelandet« 1874 Nr. 68 (²¹/₃) (D. C. Prior, Holmens K.). — »Dagens Nyheder« 1874 Nr. 105 (²⁰/₄) (J. Lund, Trinitatis K. Kbh.). — ¹²⁸) Dsk. Kirketid. 1874 Sp. 689 flg., smlg. 257 flg. (V. Birkedal), 353 flg. (C. M. Kragballe), 266 flg. (F. Helveg), 385 flg. (Fr. Nielsen). — jvf. Kathol. o. Protest. p. 174, 161 flg.; 60, jvf. 61, 172. —

fet i deres Forventninger af dette Værk, som hverken svarede til Martensens »videnskabelige Reputation«, hans Alder eller gejstlige Stilling. Han gav her ligesaavel »et sandt Vrægebillede« af Katholicismen, som han leverede Bevis for, at »Lutherdommen aldeles ikke lader sig logisk forsvare«, tværtimod gav det foreliggende Skrift Indtryk af, at »hvor Tanken ophører, dør begynder Lutherdommen«. ¹²⁹⁾ En Uge efter den »foreløbige« Anmeldelse offentliggjorde den katolske Gejstlighed i København, H. Grüder, H. Niehaus, C. Freund og H. Böhmer en »foreløbig Indsigelse« mod Martensens »Vrægebillede« af deres »hellige Religion«, en Indsigelse som de forbeholdt sig »i sin Tid og paa rette Sted at levere et uholdt Publicum det videnskabelige og autentiske Beviis for«. Men forsaavidt Martensen »ved sin almindelige Paastand om katholsk Proselytmageri ved Hjælp af materielle Midler« maaske ogsaa har villet sigte de fire katolske Gejstlige, har han dermed gjort sig skyldig i »en høist oprørende Bagvaskelse«. ¹³⁰⁾

Et Par Maaneder efter blev Martensens »feirede Leilighedsskrift« Genstand for en haanlig og overlegen, ikke ganske paalidelig, mere polemisk lidenskabelig end kritisk videnskabelig **A n m e l d e l s e** i det katolske Ugeblad. ¹³¹⁾ Det hedder her, at en Kristendomsopfattelse som Protestantismen, der »i mere end tre hele Aarhundreder forgjæves har bestræbt sig for at tilveiebringe Enighed om, hvad der skal troës, eller hvad Gud har aabenbaret til Frelse for alle Mennesker, burde dog erkjendes for at være aldeles ubeføiet til et en lærd Theolog saa uværdigt Angreb paa den katolske Religion og den katolske Kirke« som det, Martensen har gjort sig skyldig i. ¹³²⁾ Dennes »grundløse Beskyldninger« mod Katholicismen som formentlig Kristendomsforvanskning, hans saavel historiske som principielle Argumentationer desavoueres og reduceres ad absurdum. ¹³³⁾ Martensen gør sig logisk set Skyld i »de haandgribeligste Selvmodsigelser« ¹³⁴⁾ og »uklare Tankeforbindelser« under et »bedøvende Ordsqualder«. ¹³⁵⁾ Han indtager i Virkeligheden et »subjectivt-eensidigt og radicalt-

¹²⁹⁾ Nord. Kirketid. f. kath. Christne. 22 Aarg. 1874 Nr. 11 (¹⁵/₈) p. 174—175. —

¹³⁰⁾ smst. Nr. 12 (²²/₈) p. 192. — Kathol. o. Protest. p. 6. — M: Levnet III p. 103. — »Folkets Avis« stemplede kort og godt den katolske Indsigelse som »en mageløs og vellykket Parade« (1874 Nr. 97 (¹²/₄)). — smlg. »Fædrelandet« 1874 Nr. 79 (⁷/₄)). —

¹³¹⁾ Nord. Kirketid. anf. Aarg. Nr. 22—44 (³¹/₅—¹/₁₁), Nr. 45 (⁸/₁₁. Efterskr.); p. 337. — Den anonyme Anm. skyldes sandsynligvis H. Grüder. —

¹³²⁾ smst. p. 719. — ¹³³⁾ p. 718. — ¹³⁴⁾ p. 369, jvf. 375, 376, 391, 438, 450, 451, 472, 552, 577, 628, 718. — ¹³⁵⁾ p. 451. —

sværmerisk Standpunkt«¹³⁶⁾ og gør sig saaledes principielt til Talsmand for den radikaleste Retning i Protestantismen, »for et luftigt Sværmeri, der er blottet for alt objectivt Hold, men hævder fra sin christelige Personligheds Standpunkt den positivt troende Opfattelse af Christendommen!«¹³⁷⁾

Martensens Skildring af Luther og de reformatoriske Principer er uklar og forvirret,¹³⁸⁾ hans Principteori er i Virkeligheden et rent »Gyngesystem« (»Schaukelsystem«).¹³⁹⁾ Aandsprincippet producerer i Samvirken med Skrift- og Kirkeprincippet en fuldstændig Indifferentisme for Sandheden, der fra det positive kristelige Standpunkt, som Martensen anses for at repræsentere, maa kaldes et »complet Absurdum«.¹⁴⁰⁾ Det Martensenske Skel mellem Sikkerhed og Vished er »Sprogsophistik«, »Phrase« og »Trivialitet«.¹⁴¹⁾ Skønt Martensen i Indledningsteorien gør en blot Nuanceforskel gældende mellem de to Begreber, indordner han ikke desto mindre sin hele Vurdering af Katolicisme og Protestantisme under Sikkerhed og Vished som absolute Kategorier, saa at den førstnævnte Konfession vindiceres hin, den sidstnævnte Konfession denne Bestemmelse.¹⁴²⁾ Og dog! Hvad er det for en Sikkerhed og Vished, han her taler om? Han forraader i sit Skrift ligesaavel en »total Mangel paa al objectiv Sikkerhed«, som den af ham »høitpriste evangeliske Vished tilsidst igjennem en Mængde phraserige dialectiske Manipulationer naer sit Culminationspunkt i den paa Aandens Vidnesbyrd byggede indre Erfaring, eller med andre Ord ender i Pietismens og Sværmeriets luftige Indbildninger og bundløse Hængedynd!«¹⁴³⁾

Denne »foreløbige« Kritik efterfulgtes først i Februar 1875 af den apostolske Præfekt for Danmark, H. GRÜDERS større litterære Gendrivelse af Martensen. I det klart skrevne, skarpt tænkte, intellektualistisk prægede, ofte sofistisk tenderende Skrift: »*Det protestantiske og det katholske Troesprincip*« søger han at afsvække baade Martensens Angreb paa Katolicismen¹⁴⁴⁾ og Forsvar for Protestantismen.

Hvad angaar Martensens principielle, iøvrigt saa ubestemt definerede Bestemmelser: Sikkerhed og Vished, hævdes her

¹³⁶⁾ p. 519, jvf. 531. — ¹³⁷⁾ p. 375, jvf. 505. — ¹³⁸⁾ p. 451, jvf. 465 flg., 502. — ¹³⁹⁾ p. 472, 481, jvf. 485, 487, 488. — ¹⁴⁰⁾ p. 555, jvf. 562—563, 628. — ¹⁴¹⁾ p. 340, 342. — ¹⁴²⁾ p. 343. — ¹⁴³⁾ p. 357. — ¹⁴⁴⁾ H. Grüder: D. protest. o. d. kath. Troesprincip, i Anl. af Biskop Martensens Lejlighedsskr.: »Kathol. o. Protest.«, kritisk belyst. Kbh. 1875 p. 15, 159, jvf. 14; 153, jvf. 155; 80, V. —

imellem en Nuanceforskel, som dog ikke lader sig opretholde. I Romerkirkens officielle Sprog tales der overvejende om Vished, hvorimod Protestanten, ihvertfald Luther taler fortrinsvis om Sikkerhed og det endog i Udtalelser om Tros-Retfærdiggørelsen.¹⁴⁵⁾ Nej, den protestantiske Vished, det »Grundvisse« forraader overalt »Uvished«, saa at Tilliden til Protestantismens Principer maa blive tvivlsom. Det f o r m a l e Princip, Skriftprincippet holder ikke Stik. Man nødes til som Martensen at indrømme, at Skriften ikke er eneste Erkendelseskilde, men at ogsaa Traditionen er nødvendig. Men sligt er en Halvhed eller Dobbeltthed: at staa med den ene Fod i Protestantisme (Skriften), med den anden i Katolicisme (Traditionen). Dermed »kuldkastrer« det protestantiske System, der hviler paa de to reformatoriske Principer.¹⁴⁶⁾ Det m a t e r i a l e Princip, Retfærdiggørelsen af Troen alene, Trosprincippet er efter Luther og Martensen det store, fundamentale Princip, men efter Grüders Vurdering »ganske nyt og derfor falskt«, selvmodsigende og ubevisligt af Skriften, ja, »indirekte« erklærer Martensen det da ogsaa for »usandt«, ligesom Luther har »fordømt« sin egen Lære om Trosprincippet.¹⁴⁷⁾ I Trosretfærdiggørelsen skal det protestantiske »Grundvisse« findes; men Troen herpaa er umulig, ja, Martensen selv synes »usikker«. Nej, ikke Protestanten, men netop Katoliken har i Kraft af den af Martensen saa haardt angrebne Lydighed mod Autoriteten »betryggende Vished«. ¹⁴⁸⁾

Ogsaa fra anden Side viser det grundvisse sig som uvist. Martensen bygger saaledes sin Vished om Retfærdiggørelsen paa den indre E r f a r i n g om Genfødelsen, om Helligaandens Vidnesbyrd. Dette er dog, indvender Grüder, ikke Troens Vished, men den herfra vidt forskellige Følelses og Videns Vished.¹⁴⁹⁾ Den indre personlige Erfaring kan aldrig begrunde nogen Tro. »Idet . . . Martensen grunder Visheden om vor Retfærdiggjørelse paa den indre personlige Erfaring . . . sætter han Viden i Stedet for Troen og kuldkastrer saaledes det af Reformatorerne fremsatte og af ham selv forsvarede højeste Princip for hele Protestantismen, hvilket ikke længere kan kaldes »Troesprincip«, men Erfarings- eller Følelsesprincip«. ¹⁵⁰⁾ Naar Mennesket bygger sin Forvisning om Retfærdiggørelsen paa Følelse og Erfaring, kan det ikke opnaa »sand Vished«, men er derimod udsat for »Selvskuffelser«; der gives overhovedet ingen »ube-

¹⁴⁵⁾ smst. p. 18 flg., 13—16. — ¹⁴⁶⁾ p. 89, 88, jvf. 142. — ¹⁴⁷⁾ p. 50, 54, 55 flg., 65. — ¹⁴⁸⁾ p. 66, 73, 78, jvf. 99, 26—28, 140. — ¹⁴⁹⁾ p. 89—91. — ¹⁵⁰⁾ p. 92—93, jvf. 91. —

dragelig Vished« om Naadestanden. Hvad det grundvisse angaar, kan Martensen da heller ikke i hele Protestantismen fremføre »utvivlsomme og holdbare Argumenter«, men maa nøjes med »blotte og bare Sandsynlighedsgrunde«. Hvad han beskylder Katolicismen for, kan saaledes passende anvendes paa ham selv: han stikker midt i Probabilisme. Erfaringen lærer da ogsaa, at »Intet er uvissere for de fleste Protestanter end netop selve det »Grundvisse««. ¹⁵¹⁾

Ligesaa uholdbar er Stillingen, naar der spørges om Forholdet mellem det protestantiske grundvisse og Skriften. Efter Martensen er den genfødte (= retfærdiggjorte) i Kraft af Helligaanden (testimonium spiritus sancti) istand til at forstaa Skriften, som han forholder sig til i relativ Selvstændighed og Uafhængighed. Men skønt Martensen ikke forkaster Skriften »overhovedet«, maa han dog alligevel betragtes som en »Sværmer«; thi den, for hvem »den personlige Følelse, den personlige Erfaring og Oplevelse« er »den sidste Grund for Vished i Religionssager, han er udentvivel en Sværmer, selv om han i andre Punkter beraaber sig paa den hellige Skrift«. ¹⁵²⁾ M. a. O.: Sværmeri istedetfor Aabenbaring! Mellem Skrift- og Trosprincip bestaar der efter Martensen et »Vexelforhold«, hvilket jo overalt maa finde Sted, hvor der er Tale om en aandelig Tilegnelsesproces. Men desværre lider dette Forhold af Selvmodsigelse og gensidig Ophævelse, idet snart hint, snart dette Princip hævdes som den primære og centralt bestemmende Faktor. Kort sagt: »Snedkeren veed ikke, om han skal maale Brædtet med Tommestokken eller Tommestokken med Brædtet!« ¹⁵³⁾ Atter dette viser, at Martensen forvexler Tro og en »ubestemt religiøs Følelse« (testimonium spiritus sancti) og saaledes ophæver det sande kristelige Trosbegreb. ¹⁵⁴⁾ Den sig stedse hos Martensen gentagende Selvmodsigelse viser med al Tydelighed, at det paastaaede Vexelforhold ikke er andet end en »circulus vitiosus«! ¹⁵⁵⁾ Paa samme Maade maa det da ogsaa betvivles, om Paastanden om Skriftens Inspiration lader sig begrunde paa det grundvisse; ihvertfald forraader den Martensenske Inspirationsteori Brist paa Logiken. ¹⁵⁶⁾

For en katolsk Betragtning indlyser det da, at det protestantiske Trosprincip er ligesaa forkasteligt i Martensens som i alle andre Protestanters Udformning. Det reformatoriske Trosprincip har »med indre Nødvendighed ført til »den frie Forsknings Princip«, og, ved saaledes at opgive og tilintetgjøre al sand christelig Tro, styrtet

¹⁵¹⁾ p. 94, 95, 96, 99, 97, 105. — ¹⁵²⁾ p. 112, 110—111. — ¹⁵³⁾ p. 112—114. — ¹⁵⁴⁾ p. 115. — ¹⁵⁵⁾ p. 118. — ¹⁵⁶⁾ p. 134 flg., 143, jvf. 150. —

Samfundet tilbage i et nyt Hedenskab, langt værre og fordømmeligere end det gamle. I samfulde tre Aarhundreder har dette protestantiske »Troesprincip« gennemgaaet og prøvet alle mulige Phaser og Stadier paa Halvhedernes og Inconseqventsernes Skraaplan, men er nu omsider naaet til det Punkt, hvor det hedder: enten uopholdeligt fremad paa Fornegtelsens Vej og conseqvent nedad i Vantroens, Pantheismens, Skepticismens og Nihilismens haab- og bundløse Afgrund, eller tilbage til Katholicismen, hvis Principer ene kunne staae deres Prøve for den fornuftige Logiks Forum, og hvis Troesregel ene kan byde den conseqvent tænkende Mand en tvivlløs og urokkelig Vished angaaende de højeste Livsspørgsmaal«. ¹⁵⁷⁾

Med Grüders Skrift var Hovedslaget udkæmpet i den hjemlige Dyst mellem Protestantisme og Katolicisme. Spørgsmaalet bliver nu, hvorledes Martensen forholdt sig til de officielle katolske Angreb (»Nordisk Kirketidende« og Grüder).

Martensens Stilling til Kritiken.

Afsluttende Bemærkninger.

Da Martensen udsendte sit Skrift: »Katholicisme og Protestantisme«, var han forberedt paa, at det vilde vække Modsigelse; men af en Forhandling med Grundtvigianismen lovede han sig intet; denne kirkelige Retning var for ham paa det Tidspunkt et tilbagelagt Stadium og inkompetent til at drøfte religiøse, kirkelige og teologiske Problemer. ¹⁵⁸⁾ Derimod har Martensen tydeligt nok overvejet, hvorvidt han eventuelt skulde indlade sig paa yderligere Polemik med Katolikerne. Spørgsmaalet er blevet brændende for ham, da Københavns katolske Præsteskab offentliggjorde den »foreløbige Indsigelse«; men han har aabenbart haft liden Lyst til at indlade sig med »disse Folk«, da deres Polemik var »saa grov«. Og den foreløbige Anmeldelse i det katolske Ugeblad skulde ligesaa lidt som Grüders Skrift opfordre ham til yderligere Deltagelse i Forhandlingen mellem de to Hovedkonfessioner. Den førstnævnte Kritik var »for intet at regne« og bragte endog Martensen til Erkendelse af, at »Grundtvigianerne ere med alle deres Mangler dog langt bedre«; og den sidstnævnte Kritik var »tom« og »kjedsommeligt«, »fuld af trivielle Citater« og karikerede Protestantismen, kort

¹⁵⁷⁾ p. 242. — ¹⁵⁸⁾ Breve ^{25/12} 1873—^{2/6} 1874 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 319, 332. —

sagt et »plump og aandløs Skrift«, paa hvilket Martensen aldeles ikke »agtede at svare«. ¹⁵⁹⁾ —

Tilbage staar Spørgsmaalet: var det nu med Rette eller Urette, at Martensen stillede sig saa afvisende overfor Indsigelser fra de to nævnte Kirkeretninger? Hvad Grundtvigianismen angaar, var de fra denne fremførte Indvendinger dels tidligere debatteret (1863), dels af mindre væsentlig Betydning. M. H. t. Katolicismen er Stillingen en noget anden. Selvom Martensens Dom over det katolske Hovedangreb maa indrømmes at være ret haard (at Grüders Skrift er »plump«), er den dog fuldt ud forklarlig, omend ikke i alle Maader forsvarlig. MARTENSEN og GRÜDER repræsenterer ikke blot to grundforskellige Kristendomsopfattelser, men staar tillige overfor hinanden som to Personligheder, hver med sit udprægede Livssyn; det almenkirkelige i Katolicisme og Protestantisme har saa at sige individualiseret sig i disse to Typer, noget der er mest karakteristisk for Martensens, mindst for Grüders Vedkommende: hvor Grüder rodfæstet i den katolske Autoritet lægger al Vægt i Kristendommen paa »Læren«, paa det teoretiske, det intellektuelle-logiske Moment og drager Tankens skarpe, ikke sjældent sofistisk haartrukne Slutninger, ¹⁶⁰⁾ er Martensen i Modsætning hertil centraliseret i det protestantiske Personlighedsprincip og saa ganske optaget af »Livet«, af det praktiske, det psykologiske og det intuitive og trækker med Kunstnerens Haand Anskuelsens vidtspændende Linjer; hvor hin giver System, skaber denne Perspektiv.

Men den forskellige Indstilling saavel kirkeligt som individuelt betyder tillige, at der her bliver Tale om to forskellige Slags Tænkning og indbyrdes grundforskellig Begrebsforstaelse. Med nogen Sandhed trods Overdrivelse bemærker O. Laub, at Grüder ikke har »Anelse om, hvad Martensen mener, og forsaavidt skriver bona fide. Der er intet Ord af nogen Betydning (Tro, Vished, Retfærdiggjørelse, lige indtil det at forstaae) uden at det hos ham er noget (toto coelo) Andet end hos Martensen. Derfor maa han angribe Alt, uden paa noget Sted at ramme Martensen«. ¹⁶¹⁾ At Grüder opererer med et

¹⁵⁹⁾ Breve ²⁷/₃—¹⁰/₆ 1874 fra samme til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 187, 200. — Brev ²⁰/₄ 1875 fra samme til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 373. — M: Levnet III p. 104. — smlg. Breve ²⁰/₆ 1874—/— 1875 fra Martensen til Fru J. L. Heiberg, Josepha M: p. 157, 181—182. — ¹⁶⁰⁾ H. Grüder: anf. V. p. 4, 143 (Beviser); 4, 91, 92, 141 (Begrebsindhold); 91, 104 (det logiske); 29, 91, 110, 154 (Sofismer). — smlg. Nord. Kirketid. anf. Aarg. p. 175 (Logik og Bevis for Kristendom). — ¹⁶¹⁾ Brev ²⁰/₆ 1875 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 374. —

helt andet Begrebsindhold og anden Tænkningensform end Martensen er ganske utvivlsomt; men en helt anden Ting er, om den katolske Kritik skyder saa ganske over Maalet. Martensens Distinktion mellem Sikkerhed og Vished er ganske vist »umiddelbart slaaende« og »aandfuld« og indeholder ogsaa en væsentlig Sandhed; men den mangelfulde Begrebsbestemmelse (»Nuanceforskel«, »overveiende«) medfører, dels at Martensen forledes til en vis Ensidighed i sin Udvikling af Konfessionsmodsætningen, idet Spørgsmaalet ikke alene drejer sig om »et Første« og »et Andet«, men ogsaa om, hvorledes begge de nævnte Begreber skal mødes; ¹⁶²⁾ dels at det saa ubestemte Skel gennemføres paa en saa ubestemt Maade: ogsaa i Katolicismen gives Vished, ligesom Protestantismen ejer baade Sikkerhed og Vished. M. a. O.: Martensens Distinktion har umistelig psykologisk Værdi til Belysning af Katolicisme og Protestantisme, men er i den foreliggende Form uanvendelig til et »logisk« Opgør mellem de to Hovedkonfessioner. Hvad der i Martensens Dorner-orienterede dogmatiske Principlære var en Mangel konfessionelt set, gentager sig saaledes her. ¹⁶³⁾ Forskellen mellem den katolske og den protestantiske Kristendomserkendelse bliver da bestemt af Faktorernes Orden (Forholdet mellem Kristus — Kirken — Individet, Autoritet — Frthed) og finder sit karakteristiske Udtryk i den »umiddelbart slaaende« Distinktion. Martensens Standpunkt 1874 viser altsaa i Sammenligning med »Den chr. Dogmatik« 1849 Fremskridt i psykologisk-religiøs Forstaaelse, men ikke i dogmatisk-konfessionel Erkendelse.

Man maa vel derfor indrømme de forskellige Angreb fra den herværende Katolicisme (Holstein, »Nordisk Kirketidende« og Grüder) Ret i Kritiken af Martensens Tænkning, af dennes Mangel paa Definition og Konsekvens saavel m. H. t. de ovennævnte Begreber, Sikkerhed — Vished, som til Udviklingen af de protestantiske Principer. Men Indrømmelsen vil fra evangelisk-luthersk Side selvfølgelig aldrig kunne strække sig videre end til det formelle, Tænkningensformen. Hvad det reelle, Kristendomsforstaaelsen angaar, maa Martensens »Vidnesbyrd for den evangeliske Sandhed« uomtvisteligt henregnes til »noget af det ypperste« i hans Forfatter-skab netop m. H. t. Bestemmelsen af Protestantismens Væsen. ¹⁶⁴⁾

¹⁶²⁾ jvf. »Dagbladet« 1874 Nr. 103 (9/6) (Fr. Nielsen). — ¹⁶³⁾ jvf. nærv. Afh. p. 296. — ¹⁶⁴⁾ jvf. Chr. Glarbo: anf. Afh. T. T. 1907—08 p. 453—454. —

Kapitel 18.

»DEN KRISTELIGE ETHIK«.

SOM alt omtalt¹⁾ holdt Martensen som Universitetslærer Forelæsninger dels over Moralfilosofi, dels over kristelig Etik med Benyttelse af sit »Grundrids til Moralphilosophiens System«, hvor »hver Paragraph ventede paa den fuldstændige Udførelse«, som det var hans Hensigt at give i »en Lærebog, udarbejdet efter en større Maalestok, med bestemt Hensyn til Moralens theologiske Momenter«. En saadan Lærebog fik Martensen imidlertid ikke forfattet i denne Periode (1838—1854), i hvilken den etiske Interesse krydsedes af den dogmatiske; Etiken stod dengang for ham som »et Secundairt« i Forhold til Dogmatiken.²⁾ Først paa et senere Tidspunkt »føjte han Kald til en gennemført Udarbejdelse« af den i 1841 bebudede Lærebog. Det hænger sammen med, at han kommer til at nære en allerede 1858 udtrykkelig udtalt Interesse ikke blot for det etiske Drag i det dogmatiske, men ogsaa for det saavel individuelle som sociale etiske som saadant; han forstaar tillige, at det etiske mere og mere bliver en Livsfornødenhed i Tiden og for de fleste Mennesker vil blive Vejen til Kristendommen.³⁾ Han fattede allerede som Universitetslærer, men i langt højere Grad som Biskop, at hvad Samtiden trængte til, var en Forening af det kristelige og det humane, en Forening der — som han udtrykker sig i sin Levnetsbeskrivelse — ligesaavel udelukkede rationalistisk som pietistisk Ensidighed, altsaa en kristendomsløs Kultur og kulturløs Kristendom. Denne Trang lod sig efter Martensens Formening kun tilfredsstillende reelt ved en sammen-

---

¹⁾ jvf. til det flg. Brev ^{21/4} 1858—^{24/9} 1878 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 300 flg., Bd. 2 p. 98 flg. — Brev ^{13/2} 1861—^{17/9} 1877 fra samme til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 56 flg. — ²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 188, 211—212. — Moralphil.' Syst. p. IX, III. — M: Levnet II p. 9. — ³⁾ smst. p. 10. — M-D. Brev Bd. 1 p. 300—301, jvf. 361, 368—369. —

hængende Fremstilling af de etiske Lærdomme, en Fremstilling der formaaede at »væve og slynge det Net, som kan omfatte . . . det menneskelige Livs og de menneskelige Handlingers vidtforgrænsede og forviklede labyrinthiske Mangfoldighed«, m. a. O. ved »en gennemført Ethik«, der gav »Overblik over Livet og en Gjennemførelse af dette i Livets Virkelighed«; og f o r m e l t ved en almenforstaaelig Fremstilling, der henvendte sig ikke blot til Teologer, men til »de Dannede«, ja, til »Kvinder og Lægfolk«, hvorfor han nødvendigvis maatte vælge det praktiske Standpunkt at meddele Læserne saa lidt problematisk som muligt. ⁴⁾

Martensens »Meditation« gik altsaa hovedsagelig i etisk Retning; Etiken har sikkert allerede »foresvævet« ham i Foraaret 1858, den Etik som han betragtede som sin »sidste videnskabelige Opgave«, som en Del af sit »Dagværk«. ⁵⁾ I en sparsom tildelt Fritid og under idelige, snart kortvarige, snart langvarige Afbrydelser, der dels skyldtes Bispeembedet, dels hans øvrige forskelligartede Forfattervirksomhed, arbejdede han da fra 1858 i en længere Aarrække paa sit Livs andet Hovedværk. Det gik med »Sneglefart«; i Vinteren 1861 kunde han endnu kun tale om »de første svage Begyndelser« til Etiken, et Aarstid efter var »kun nogle faa Steder . . . sammenfødte til den omfattende Bygning«; men Gang paa Gang blev »det hele Bygningsarbejde stillet i Bero paa Grund af andet Arbejde«, saa at han undertiden var Fortvivlelse nær; han opgav dog intet, »forvisset om, at hvad der er bestemt til at blive færdigt, bliver ogsaa færdigt«. ⁶⁾ Det var ham velgørende i den Ensomhed, hvori han befandt sig med sit Tankearbejde, at modtage »Impulser og Fermenta« dels fra O. LAUB og I. A. DORNER, med hvilke han skriftligt drøftede en labyrintisk Mangfoldighed af saavel principielle som konkrete Problemer, dels fra B. J. FOG, med hvem han snart i Studerekammeret, snart spadserende paa Københavns Volde udvexlede Tanker; han blev ligeledes paa forskellig Maade bistaaet af Sønnen, JULIUS MARTENSEN, og Svigersønnen, E. F. LARSEN. ⁷⁾

⁴⁾ M: Levnet II p. 9—10; III p. 205—208. — jvf. M-D. Brev Bd. 1 p. 361. — H. Martensen: D. chr. Ethik. D. alm. Deel p. V, IV; V—VI. — jvf. s. V. D. spec. Deel. D. individ. Ethik p. II. — Josepha M: p. 88—89. — M-D. Brev Bd. 2 p. 466. — M-L. Brev Bd. 2 p. 255. — ⁵⁾ M-D. Brev Bd. 1 p. 301; Bd. 2 p. 322. — M-L. Brev Bd. 2 p. 57, 404. — ⁶⁾ M-D. Brev Bd. 1 p. 301, 375, 362, 342. — M-L. Brev Bd. 2 p. 57, 83; 162, jvf. 197, 291. —

⁷⁾ M-L. Brev Bd. 2 p. 76—77, jvf. 291. — M-D. Brev Bd. 1 p. 362. — Josepha M: p. 96—97. — Den — i D. chr. Ethik, D. spec. Deel, D. indiv. Ethik p. III omtalte — »yngre Ven« er Svigersønnen. (venligst meddelt af Domprovst, Dr.

I August 1870 var Arbejdet dog saa fremskredent, at Martensen kunde gaa igang med en »grundig Revision« af Manuskriptet til c't første Bind af Etiken, i Slutningen af Aaret sendtes det i Trykken, og i Maj 1871 udsendtes da »*Den christelige Ethik. Den almindelige Deel*« (Kbh.). Det indeholdt den etiske Verdens- og Livsanskuelse i Grundtræk og udgjorde som saadant et afsluttet Hele, der var uafhængigt af Fortsættelsen; det var jo uvist, om det skulde lykkes ham at faa det planlagte Værk gennemført i sin Helhed. ⁸⁾

Opmuntret af den »saa velvillige Opmærksomhed«, der i de videste Kredse vistest mod den almindelige Del af Etiken, og tilskyndet især af Laub og Dorner til at fuldende det planlagte Arbejde, begyndte Martensen allerede »i al Stilhed« det følgende Aar (1872) at arbejde paa Etikens Fortsættelse; trods de sædvanlige Standsninger i Arbejdet naaede han dog saa vidt, at han i Januar 1877 kunde tage fat paa at revidere »det Hele«, om Sommeren samme Aar paabegyndtes Trykningen, og i Maj 1878 udsendtes saa »*Den christelige Ethik. Den specielle Deel*« i to Afdelinger: den individuelle og den sociale Etik. ⁹⁾

Hovedtanker.

Den kristelige Etik bestemmes som en teonomisk Etik, der gaar ud fra Grundforholdet: Skaber — Skabning; den betragter Modsetningen mellem menneskelig Personlighed og personlig Gud som Livets dybeste Modsætning; den erkender, at »de menneskelige Personligheders Rige« forudsætter »en evig Centralpersonlighed«, Gud. ¹⁰⁾ Den kristelige saavel som den ikke-kristelige Etik har til

---

theol. H. Martensen-Larsen). — se iøvr. nærv. Afh. II Del. — Saaledes skal bl. a. Martensens fyldige Kendskab til Shakespeare i D. chr. Ethik skyldes B. J. Fog. (venligst meddelt af Prof., Dr. phil. & theol. Edv. Lehmann).

⁸⁾ M-D. Brev Bd. 2 p. 99, 107. — Julius M: p. 9. — jvf. M-L. Brev Bd. 2 p. 237. — L. Koch: 1848—1898 p. 73 flg. — D. chr. Ethik. D. alm. Deel (cit. som Bd. 1) 3 Opl. Kbh. 1872 p. V. — Fortalen dat. April 1871 (p. VI). —

⁹⁾ M-D. Brev Bd. 2 p. 133, jvf. 107; 233, 311, 327. — jvf. M-L. Brev Bd. 2 p. 291, 312, 358. — Julius M: p. 11. — D. chr. Ethik. D. spec. Deel. Første Afd.: D. indiv. Ethik (cit. som Bd. 2). Kbh. 1878 (Forord dat. Paasken 1878 (p. III)). — D. chr. Ethik. D. spec. Deel. Anden Afd.: D. soc. Ethik (cit. som Bd. 3). Kbh. 1878. — Et Brudstykke af den sociale Etik: »Socialisme og Christendom« var dog allerede blevet offentliggjort i November 1874. (Julius M: p. 10. — anf. Skr. Kbh. 1874 p. 5—55 svarer væsentlig til D. chr. Ethik Bd. 3 p. 153—205). —

¹⁰⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 11, 12, 16, jvf. 442 flg. (NB. 446). —

Objekt det sædelige. Det almindelige Begreb om det sædelige er Begrebet om »det Normale« for den menneskelige Vilje og dennes fri Overensstemmelse hermed. Det sædelige er den for Erfaringen ubetinget normerende Idé om det gode som ubetinget og altomfattende Formaal for den menneskelige Vilje. Det gode er det harmoniserende og centraliserende i Frihedsformaalenes Mangfoldighed og Forskelighed, det almenmenneskelige Formaal, som skal realiseres i de specielle Formaal. Indholdet af det godes Ideal er »Mennesket selv, den menneskelige Personlighed tænkt i dens Reenhed og Fuldkommenhed, som det ene og almene Forbillede, der skal vinde Skikkelse i et Rige af menneskelige Enkeltvæsener eller Individualiteter, der hver for sig og Alle tilsammen skulle arbejde paa dets Virkeliggjørelse«. Dette Ideal lader sig nærmere bestemme som *Humanitetens Ideal*, der kræver harmonisk Enhed af alt det menneskelige og dermed ogsaa Centralisering af alt menneskeligt i Personlighedsformaalet, saasandt som Personligheden og dens Rige er det sidste og højeste i Formaalenes Rige. ¹¹⁾

Men Humanitetens Ideal realiseres kun i Humanitetens Rige som det højeste Gode, forsaavidt som dette forløses til og forklares i Guds Rige. *Humanitetens Grundbegreb* er nemlig Begrebet om Mennesket, der som frit Fornuftvæsen først og fremmest er et religiøst Væsen, hvis Frihedsliv i Verden forudsætter Afhængighedsforhold til Gud. Kærnen i Humaniteten er jo ikke Kultur, men Sædelighed og Religion. Det sædeliges Grundbegreb bliver da den fri Enhed af Menneskets og Guds Vilje, hvilket indeholder, at »Mennesket i tjenende Kjærlighed gjør sin egen Person til Organ for Gud, i fri Hengivelse til Skabelsesformaalet og i Forening med Gud udarbejder Humanitetens Rige til Guds Rige«. Det sædeliges Grundbegreb er følgelig Begrebet om det religiøst-sædelige som det normalt-menneskelige, der principielt omfatter den hele Humanitet. ¹²⁾

Det karakteristiske for den kristelige Sædelighed beror paa dens religiøse Forudsætninger, der finder prægnant Udtryk i *Inkarnationsunderet*. »Ved Christus som Guds eenbaarne Søn og Menneskens Søn er det sande Gudsbegreb og det sande Humanitetsbegreb, er Modsætningen mellem Synd og Naade, er Verdensforløsningen og Verdensfuldendelsen kommen til Aabenbarelse«. ¹³⁾ Kristus er baade den religiøse Midler for Menne-

¹¹⁾ smst. p. 3—8, jvf. 15. — ¹²⁾ p. 11, 16—17, 18; jvf. 18—21. Bd. 3 p. 119. —

¹³⁾ Bd. 1 p. 30—31, jvf. 3. —

skets Forsoning med Gud og dermed tillige den etiske Midler for Menneskets sædelige Stræben efter Forening med Gud. Kristus vil etisk set forløse fra den Sædelighed, der alene har sit Princip, sit Maal og sine Midler i Mennesket, til en saadan, som i Gud har sit Princip, sit Maal og sin Kraftkilde til sin Virkeliggørelse.¹⁴⁾ Den kristelige Sædelighed udvikler sig saaledes i Afhængighedsforholdet til Kristus; men det betyder dog ikke, at Kristendommen fordrer, at al Sædelighed skal være umiddelbart religiøs og saaledes stille sig i et negativt Forhold til Verdenslivets Formaal, til de verdslige Livskredse, som ligger udenfor de rent religiøse, nej, Kristendommen stiller sig tværtimod i et positivt, anerkendende Forhold til Gyldigheden af en verdslig Sædelighed (sensu medio).¹⁵⁾

»Den virkelige Christendom vil ikke forstyrre og udrydde det sædelige Liv i den verdslige Sphære (Familie og Stat, Cultur og Civilisation), men vil hellige det, gjøre det til Organ, Redskab, Middel for Guds Riges Udarbeidelse paa Jorden«. ¹⁶⁾ Kristendommen ophæver ikke Frihed og Selvstændighed, men kan netop kun komme til Udfoldelse i sin religiøse Rigdom derved, at der er »et frit Verdensliv, med en Mangfoldighed af Livsopgaver, der ikke ere religiøse, men i hvilke Religionen kan være det beaadende og besjælende Princip, den sidste og inderste Grundbevæger, og hvor den kan bevise sin guddommelige Kraft i en Uendelighed ikke blot af directe, men ogsaa af indirecte Virkninger. Derfor skal det christelige Liv ikke ligesom indestænges i den umiddelbart religiøse Sphære, men ogsaa gaee ind i Verdenslivet«. ¹⁷⁾ »Det Religiøse ligger her ikke i Objectet . . ., men i Subjectet, i Personligheden, i Troen, som den store, ofte tause Forudsætning, i hvilken der handles og lides«. ¹⁸⁾

Kultur og Humanitet, Kunst og Videnskab er p. d. e. S. et relativt Gode, der hører med til en fuldstændig Mennesketilværelse; Kultur og Dannelse er Betingelse for Sædelighedens og Religiøsitetens Udvikling; den moderne Humanitet og den nyere Kulturverden er »for Enhver, som kun nogenlunde har forstaaet den, et eminent Beviis paa den Kraft og Rigdom, som Mennesket besidder udenfor Christendommen og den religiøse Sphære«. ¹⁹⁾ Men p. d. a. S. bliver denne Besiddelse først »lovlig«, naar det relative Gode sættes »i den rette Stilling« til det absolute Gode, naar Relativiteternes Mangfoldighed som

¹⁴⁾ p. 31 (jvf. 20), 32. — ¹⁵⁾ p. 33, jvf. 23, 42—43. — ¹⁶⁾ p. 34. — ¹⁷⁾ p. 34—35, jvf. 43—44. — ¹⁸⁾ p. 35. — ¹⁹⁾ p. 67, 65, 61. —

Periferier forankres i Absolutheden som Centrum, »naar Mennesket tager sit Rige til Lehn af Gud, vil være Guds Vasal og Huusholder paa Jorden istedenfor at ville være Selvhersker og Selveier«. ²⁰⁾

Kristendommens Forhold til Verden udtales i *Lignelserne* om *Perlen* og om *Surdejen*; den første Lignelse betegner Guds Rige i den rent religiøse Sfære som det ene fornødne, for hvilket alt andet skal kunne opofres; den sidste Lignelse betegner Guds Rige i den verdslige Sfære som det altgennemtrængende Princip. Den virkelige Kristendom kræver begge Lignelser fastholdt og saaledes ligesaavel Kristendommens Centralitet som Verdenslivets Selvstændighed anerkendt. ²¹⁾ Det bliver da den kristelige Etik *O p g a v e* at udvikle det sande Humanitetsideal, hvorfor intet menneskeligt bør være den fremmed, at vise Enheden af det kristelige og det humane, at »det Menneskelige, der fornægter det Christelige, ikke er det i Sandhed Menneskelige, ligesom den omvendt bør vise, at det Christelige, der fornægter det Menneskelige, ikke er det i Sandhed Christelige«. ²²⁾

Den kristelige Etik hviler paa det samme *Principgrundlag* som »Den chr. Dogmatik«, altsaa paa den samme Bestemmelse af Forholdet mellem Fornuft og Aabenbaring og af de protestantiske Principer, det objektive Skrift- og Kirkeprincip og det subjektive Aandsprincip; men mens dette i Dogmatiken repræsenteres af den kristelige Sandhedssidé, repræsenteres dette i Etiken af den kristelige Sædelighedssidé. ²³⁾

Hvordan skal den kristelige Etik *System* nu bygges op? Det sædelige fremstiller sig jo som Genstand for Etiken under et tredobbelt Synspunkt: dels som det højeste Gode, som Guds Rige i dets Fylde, hvilket er den menneskelige Stræbens højeste Formaal, dels som Dyden, d. v. s. Individets personlige Fuldkommenhed, som ud-

²⁰⁾ p. 61, jvf. 67. —

²¹⁾ p. 35—36, jvf. 188, 189. — Vi Mennesker skal p. d. e. S. opgive (ofre) »det verdslige Sind og den verdslige Betragtning«, der mener at have det sidste og det højeste i »Verdensrealiteterne«; p. d. a. S. gives disse os derefter igen »i en høiere, ikke blot Betragtningens, men Livets Sammenhæng, hvorved vi erkjende, opleve, føle hele denne Mangfoldighed i dens rette Forhold til det Ene, som er Centrum i denne Mangfoldighed, og saaledes forholde os relativt til det Relative og absolut til det Absolute. Intet af det, som hører til en sand Mennesketilværelse, skal gaae tabt, men Menneskelivet skal bevæge sig om et andet Centrum, nemlig Gud, medens det tidligere kun bevægede sig om sig selv«. (p. 67). —

²²⁾ p. 59. — ²³⁾ p. 50 flg. — jvf. nærv. Afh. p. 215 flg., 225 flg. —

vikler sig i Kristi Efterfølgelse, dels som Pligten, d. v. s. Guds Lov, Guds Fordring til vor Vilje.²⁴⁾ Det er nu af afgørende Betydning for hele Systemets Anlæg, i hvilken Rækkefølge de tre etiske Grundbegreber behandles. Skal vi først afhandle Læren om Guds Rige og de menneskelige Samfundsformaal (Familie, Stat og Kirke), derefter Læren om Kristi Efterfølgelse og tilsidst Læren om Pligten og Loven eller omvendt?²⁵⁾ Dette Spørgsmaal besvarer Martensen ikke med et Enten-Eller, men med et Baade-Og i Erkendelsen af, at der ved Etikens Behandling gør sig en dobbelt Interesse gældende, dels en overvejende teoretisk eller kontemplativ Interesse, der er rettet mod Principerne, dels en overvejende praktisk Interesse, som er henvendt paa de konkrete Existensformer af det sædelige. Denne dobbelte Interesse kan kun fyldestgøres ved en dobbelt Fremstilling, ved to Tankerækker, der hver for sig har sit fremherskende Hovedsynspunkt, og hvor som Følge deraf Grundbegreberne vil blive at afhandle i omvendt Orden. Der er saaledes en Modsætning mellem det teoretiske (kontemplative) og det praktiske; men dels er den kun relativ, dels falder den indenfor det praktiske, idet hele Etiken er praktisk.²⁶⁾

Den teoretiske Interesse er overvejende henvendt paa det objektive og almene, paa de »ethiske Universalialia, der gennemtrænge og gennemlyse hele den sædelige Verden i dens concrete Skikkelser«, paa de etiske Verdensprinciper, Livsprinciper og Normer, kort sagt paa de etiske Grundbegreber, forsaavidt som de er Principer for den sædelige Verden, i hvilken baade Samfund og Individ er Momenter; den teoretiske Interesse omfatter altsaa ogsaa den enkelte Personlighed, idet »det sædelige Rige jo er et Personlighedens Rige, og Personlighedsprincippet det altbestemmende Princip«. Det er denne Interesses Hensigt at udvikle i Grundtræk en etisk Verdens- og Livsanskuelse. Den etiske Verdensanskuelse bestemmes som »en Erkendelse af den sædelige Verden efter dens Maal, bevægende Kraft og Normen for Frihedsbevægelsen«. Livsanskuelse er det samme set under Individets Synsvinkel, hvad Verdensanskuelsen er under Totalitetens.

Den nævnte Hensigt lader sig kun opnaa, dersom der gives en selvstændig Fremstilling af den etiske Verdens- og Livsanskuelse; men denne Fremstilling maa begynde eskatologisk, altsaa med det højeste Gode, der er Bevægelsens Formaal, med Guds

²⁴⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 68, 8—9. — ²⁵⁾ smst. p. 68. — ²⁶⁾ p. 69. —

Rige i dets Fuldendelse, hvorfra der gaas regressivt til det, som er Begyndelsen i den timelige Udvikling; for »det er Finalbestemmelsen, der kaster sit Lys over den sædelige Verden og den sædelige Stræben, og uden denne ere alle de andre Partier i Mørke eller i Halvmørke. Den etiske Verdensanskuelse skal lede os til at forstaae de virkelige Verdenstilstande, at vurdere de menneskelige Bestræbelser, at bestemme de menneskelige Tings Værd eller Uværd. Derfor bør den i Fremstillingen begynde med det absolut Værdifulde, hvori vi have Vurderingens Maalestok, som paa Christendommens Standpunct ikke først skal søges, da den er os given«. Det er den etiske Verdens- og Livsanskuelses B e t y d n i n g at orientere over »Verdensløbet, over Principer og Kræfter, der ganske nær omringe os og udøve en medbestemmende Indvirkning paa hele vor sædelige Udvikling«. Hermed er givet Nøglen til Historiens og Nutidens Forstaaelse og Verdensbaggrunden for og Sammenhængen med Historiens og Tilværelsens Hele for den individuelle og sociale Etiks Vedkommende. ²⁷⁾

Og dog er den etiske Verdens- og Livsanskuelse ikke den hele Etik, saalidt som den spekulative Interesse, der altid er teoretisk og kontemplativ, tør være den fremherskende Interesse i den hele Etik; tværtimod gør der sig ogsaa en anden Interesse gældende, som nødvendigvis medfører en Forandring i Rækkefølgen af de etiske Grundbegreber. ²⁸⁾ Det er den praktiske Interesse, der kræver, at Etiken skal være »Livslære« i konkret Forstand, d. v. s. en Lære i umiddelbar konkret Sammenhæng med Livet og Existensen; skønt den praktiske Interesse vistnok spørger om Principerne, er dens Hovedretning dog væsentlig henvendt paa deres praktiske Anvendelse i det konkrete Livs Mangfoldighed og Rigdom. Her kræves altsaa ikke blot en etisk Verdens- og Livsanskuelse, Principer og Idealer, men en Fremstilling af det i denne Anskuelse realiserede sædelige Liv i dets Udvikling til Idealet gennem dets særskilte konkrete Virkelighedsformer. Men den sædelige Udvikling er først og fremmest Personlighedsudvikling, hvorfra den praktiske Interesse ikke kan nøjes med, at Etiken blot er en Fremstilling af denne Udvikling, men fordrer, at den tillige giver Vejledning og Anvisning hertil, saa at Etiken altsaa tillige faar en asketisk (indøvende) og pædagogisk Karakter. ²⁹⁾

Den praktiske Interesse fører saaledes til at gøre Personlighedsudviklingen til det fremherskende Synspunkt, hvorfra

²⁷⁾ p. 69—71; jvf. 187 flg. — ²⁸⁾ p. 71—72. — ²⁹⁾ p. 72—73. —

Udgangspunktet da ikke kan blive Totalitetsbegrebet (den etiske Verdens- og Livsanskuelse), skønt dette nødvendigvis maa forudsættes, men derimod Personlighedsbegrebet. Der maa altsaa begyndes med den enkelte Personlighed og med denne skrives frem til Personlighedens Rige, hvoraf den enkelte bestemmer sig som Led; i Personlighedens Rige eller Totalorganismen afhandles de særskilte Organismer som Familie, Folk og Stat, Kirke og Menighed, Organismer der lader sig betragte som etiske Subjekter, som Individuer i det store. En fuldstændig Fremstilling af Personlighedsudviklingen kræver m. a. O., at Udgangspunktet tages fra Livet under Loven og Synden, saa at de etiske Grundbegrebs Rækkefølge bliver den omvendte af den, der fordredes af den teoretiske Interesse.³⁰⁾

Idet der altsaa i Etiken gør sig to Interesser gældende, der kun helt og fuldt kan imødekommes gennem to i modsat Retning af hinanden løbende Tankerækker, hver fra sit fremherskende Synspunkt, i n d d e l e r den kristelige Etik sig derfor i to Hoveddele: en teoretisk og en praktisk, altsaa »den almindelige Deel« og »den specielle Deel«, hvilken sidste omfatter dels den individuelle, dels den sociale Etik. Men den specielle Etik bliver ikke en »simpel Underafdeling«, en blot Forlængelse eller Fortsættelse af den almindelige Etik, da den jo har »sin selvstændige Inddelingsgrund, sin selvstændige Architectonik i et nyt Hovedsynspunct«. ³¹⁾ Men Etiken er i begge sine Hoveddele rodfæstet i de fire G r u n d f o r u d s æ t n i n g e r: 1) den teologiske (det etiske Gudsbegreb), 2) den antropologiske (Synden), 3) den kosmologisk-soteriologiske (Frelsen omfatter Menneskets Historie og selve Naturen) og 4) den eskatologiske (Frelsesværkets Fuldendelse giver tillige det rette Synspunkt for Livets Maal). ³²⁾

Paa Basis af de fire etiske Grundforudsætninger og ud fra henholdsvis Totalitets- og Personlighedsbegrebet konstrueres »Den christelige Ethik«s almindelige og specielle Del, begge koncentreret om det for Individ og Samfund lige uundværlige, alene »Velsignelsen« skænkende, højeste Gode, G u d s R i g e. ³³⁾ »Det almindelige Begreb om Guds Rige, der kommer igjennem Historien, er Begrebet om et Samfund og en usynlig Tingenes Orden, en Totalorganisme af skabte Personligheder, af Kræfter, Virkninger og Gaver, i hvilken Gud hersker og regjerer ikke blot efter sin Magt, men efter sin verdensfrelsende og sjælefrelsende Kjærlighed og Naade,

³⁰⁾ p. 73—74, jvf. 588—590; Bd. 2 p. 1 flg., Bd. 3 p. 3 flg. — ³¹⁾ Bd. 1 p. 74—75. — ³²⁾ smst. p. 81 flg., 98 flg., 168 flg., 179 flg. — ³³⁾ p. 188. —

hvor han forløsende gjør sine Skabninger deelagtige ikke blot i sin Hellighed, men ogsaa i sin Kjærligheds Livsfylde. Guds Rige som det høieste Gode, der allerede i denne Tilværelse er kommende, er ikke blot det hellige Friheds- og Kjærlighedsrige, men ogsaa det salige Rige, hvori Mennesket finder sin sidste og endelige Tilfredsstillelse eller sin Fred; er ikke blot det som Mennesket bør tilstræbe, fordi det har et helligt Krav paa hans Villie, en uafviselig Fordring paa hans Virksomhed og Selvpoffrelse i dets Tjeneste: men er tillige det, som efter sin Natur maa være Gjenstand for Menneskets dybeste Attraa og Forlængsel, det Attraaværdigste for Mennesket, fordi det stemmer med hans inderste Natur«. ³⁴⁾ Guds Rige lader sig tænke som »Totaliteten, Indbegrebet af alle ethiske Goder, der indenfor disse jordiske Betingelser ere mulige, som en altomfattende Samfundsorganisme, hvor alle Humanitetens Formaal, baade de individuelle og universelle, Familie, Stat, Kirke, Kunst, Videnskab ere centraliserede i det ene hellige Formaal, hvilket er Idealet af Guds Rige paa Jorden. Det er dette Gudsrige paa Jorden, som under Tilegnelsens Forudsætning er Opgaven for den ethiske Productivitet, medens det himmelske (det transcendent) Guds Rige er Opgaven for den ethiske Forventning og Modtagelighed, idet vi skulle berede os til at modtage Herren«. ³⁵⁾

Karakteristik. — Islæt.

Skønt der til Grund for »Den christelige Ethik«s to Hoveddele ligger to forskellige Hovedsynspunkter, nemlig Totalitets- og Personlighedssynspunktet, udgør den almindelige og den specielle Etik dog en Enhed, et S y s t e m, vel ikke begrebs-, men derimod anskuelsemæssigt; thi hvor den etiske Totalitets-, den etiske Verdens- og Livsanskuelse begynder, dér ender den etiske Personlighedsudvikling, nemlig i det høieste Gode, Guds Rige. ³⁶⁾ Ud fra den teocentristiske Grundbetragtning giver Martensen en snart normativ, snart deskriptiv Behandling af de sædelige Problemer, fine Karakteristiker

³⁴⁾ p. 187—188. — ³⁵⁾ p. 189. — jvf. Bd. 2 p. 3, 189 (det individuelle Liv under Loven — Synden og i Kristi Efterfølgelse). Bd. 3 p. 3 (Det sædelige Samfundsliv og Guds Rige); 8—10, 43—44, 74—75 (Familien); 119—125, 113—119, 193—194, 153—154, 224, jvf. Bd. 1 p. 569 flg. (Staten). Bd. 3 p. 295—297 (De ideale Kulturformaal); 298—300 (Kunst); 333—335 (336) (Videnskab); 351, 359, 370 (Folke-, Latinskole- og Universitetsundervisning); 374, 375, 382—384 (Kirken); 428 flg. (Guds Riges Fuldendelse). — ³⁶⁾ Bd. 1 p. 68—75, 588—590. —

og skarpe Kritiker af almindelige og særlige Livsfænomener i Kristendom og Kultur, af teologiske og antropologiske, religiøse og æstetiske, politiske og sociale Spørgsmaal,³⁷⁾ alt fremført i en ejendommeligt dialektiserende-fantaserende Tænkning. Hans Styrke er, som alt omtalt i Karakteristiken af »Den chr. Dogmatik«, den levende Sans for det arkitektoniske og perspektiviske, det harmoniske og symmetriske (Overgange, Tilknytningspunkter og Mellembestemmelser), den stadige Betoning af det objektive og det subjektive, af det historisk pædagogiske og teleologiske og det klare Blik for det centrale og det totale (Natur — Naade, Aand — Legem, bevidst — ubevidst), det kollektive og det individuelle (Samfund — Personlighed). Vidsyn og Dybsyn vexler; Martensen fører os baade »indad i os selv og udad i Livets Forhold, men allevegne opad«. ³⁸⁾ Her er den inderligste Forening af Varme og Klarhed, Tanke og Gemyt, Filosofi og Poesi. Han ejer, som Fr. Vilh. Andersen saa træffende har udtrykt det, »Digterens Sangbund«, omend ikke »Digterens Strænge«. ³⁹⁾

I den kristelige Etik gav Martensen i Virkeligheden »sit Livs bedste Eie, sin hele Personligheds Afpræg«, her aabenbarede han den rige Naturbegavelses sjældent harmoniske Forening af teologisk og human Dannelse, af dyb Livserfaring og vidtspændende Studium, en Forening og en Fylde, der udvortes set finder sin Forklaring deri, at han efter en syttenaarig Universitetsgerning kom til at virke som Biskop i henved en Menneskealder og saaledes forbinde »det Contemplative og det Practiske«, hvilket fik en afgørende Betydning for hans saavel kristelige som humane Udvikling; forsaavidt kan man med en vis Ret betragte Etiken dels som det s a m m e n f a t t e n d e U d t r y k for de Resultater, hvori hans Tænkning fæstnede sig, dels som en i Sammenligning med »Af mit Levnet« i flere Henseender rigere Hovedkilde til at lære den ældre Martensens Personlighed at kende. Den kristelige Etik bliver derfor hans a n d e t H o v e d v æ r k, der ikke mindst frembyder Interesse saavel m. H. t. hans tidligere Produktion som til Ungdomsmaalet. ⁴⁰⁾

Efter Martensens egen Bestemmelse maatte det blive den nødvendige Følge af »en dybere Tilbagegang til selve Principerne og til

³⁷⁾ p. 301 flg. — jvf. C. H. Kalkars Anm. T. T. 1871 p. 434—435, 437; smst. 1878 p. 493—494, 498. — ³⁸⁾ smst. p. 500. — ³⁹⁾ Fr. Vilh. Andersen: Nogle Betragtning. o. Stud. p. 258, 177—178. — jvf. Fr. Nielsen: Karakter. o. Krit. p. 246. — ⁴⁰⁾ anf. Anm. smst. 1878 p. 500. — M: Levnet III p. 224—225. — Chr. Glarbo: anf. Afh. T. T. 1907—08 p. 467, 469. —

de religiøse Forudsætninger«, hvori det etiske er rodfæstet, at den kristelige Etik dels blev en »videre Udførelse«, dels en »Omdannelse« af hans »Grundrids til Moralphilosophiens System«. ⁴¹⁾ Som nævnt er »Grundridset«s Stadier allerede i »Den chr. Dogmatik« vejet for Livskredsene, der som koncentriske Cirkler bevæger sig om Kristendommen som Centrum. ⁴²⁾ Mindst ligesaa væsentlig er den aandshistoriske Tidsforandring, der havde fundet Sted mellem 1841 og 1871, en Forandring der bliver af principiel Betydning for Martensens to Moralteorier. P. d. e. S. fastholder han uforandret, at Religion er Sædelighedens Grund og Princip, at Kristendommen er den højeste metafysiske Grundsandhed, som bærer det etiske System. P. d. a. S. gaar »Grundridset« ud fra, at den filosofiske og teologiske Moral udvikles efter samme Typus, at der ikke kan være Tale om en »ethica naturalis« ved Siden af den kristelige Moral, nej, Forskellen mellem de to Former for Moral bestaar blot i, at Filosofien bliver staaende ved det almindelige og generelle, mens Teologien udvikler de religiøse-etiske Punkter gennem de herenhørende bibelske, kirkehistoriske og dogmatiske Momenter. I skarp Modsætning hertil er Martensen i 1871—78 fuldt ud klar over, at den kristelige Sædelære staar overfor en human, d. v. s. i hans Sprog »reent human«, »religionsløs Sædelighed«. ⁴³⁾

Sammenligner vi *Dispositionen*, »Architectoniken« i de to Etiker, er de »indledende Betragtninger over Moralphilosophiens Begreb« og »Moralphilosophiens Forudsætning eller Læren om Menneskets frie Villie« i »Grundridset« fuldstændig erstattet af Etikens almindelige Del; ⁴⁴⁾ derimod svarer vel formelt selve »Moralphilosophiens System«: det gode som Loven, som Idealet og som Personlighedens Rige til den specielle Etik's individuelle Del (Livet under Loven — Synden og i Kristi Efterfølgelse) og sociale Del (Familien, Staten, Kunst og Videnskab, og Kirken); men reelt er der en saa gennemgribende Forskel paa de etiske Enkeltproblemers Antal, Placering og Indholdsfylde, at man fristes til at betragte »Grundridset«s Martensen som ikke saa lidt forskellig fra »Den christelige Etik«s Forfatter. Forskellen mellem 1841 og 1871/78 ligger ikke i Maalet, men i Maaden; hermed er tillige hævdet en vis Kontinuitet, men ogsaa en nok saa væsentlig Udvikling i den da forløbne Menne-skealder.

⁴¹⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. III. — smlg. M: Levnet II p. 9. — ⁴²⁾ jvf. nærv. Afh. p. 244. — ⁴³⁾ jvf. smst. p. 189, 212. — smlg. Fr. Nielsen: anf. V. p. 249—250. — ⁴⁴⁾ Ang. Disposition for Etiken 1861 smlg. Brev ^{10/12} 1861 fra Martensen

I Forhold til »*Den chr. Dogmatik*« hviler Etiken paa dennes Grundanskuelse, der her udvikles fra en anden, af Dogmatiken relativ uafhængig Side, saa at Etiken faar en med Dogmatiken sideordnet Stilling. Etiken baseres som Dogmatiken paa de protestantiske Principer, dog med den Forskel, at i hin er den kristelige Sædelighedsidé, i denne den kristelige Sandhedsidé Erkendelsesprincip; hvad der m. H. t. Etiken blev antydet 1849, finder saaledes sin fulde Anvendelse 1871/78. Derimod undrer det, at Martensen ikke gør Brug af den i Dogmatiken omtalte kristelige Skønhedsidé i sin Afhandling om Kunsten, skønt der her var lige saa rig Lejlighed dertil som tydelige Tilknytningspunkter herfor.⁴⁵⁾

Vi møder saaledes i Etiken det samme dogmatiske Grundsyn, som dog her fremtræder i en langt mere afklaret og gennemsigtigere Fremstilling, der tillige kaster nyt og opklarende Lys over mangt og meget i Dogmatiken. Men Udviklingen i de forløbne 22 Aar fra 1849 til 1871 har dog især paa to Hovedpunkter gjort sig uudsletteligt gældende. Saaledes er Etiken i langt højere Grad end Dogmatiken præget af Martensens voxende Fortrolighed med Menneskelivet, dets Længsler og dets Savn, af en Fylde af Erfaring og Oplevelse i det individuelle som i det sociale, i det indre som i det ydre. Hvor der i hans første Hovedværk ofte var en vis Verdensflugt bort fra Livets konkrete Former op til Spekulationens metafysiske Tinder, hvor det livsfyldige fortonede sig som Linjer i et Fugleperspektiv, og hvor de Problemer, der fordrede Tænkning paa Grundlag af Erfaring for at løses, hyppigst blev stifmoderligt behandlet fra Virkelighedssiden, dér røber hans andet Hovedværk, at »man ikke blot har med en Tænkner at gjøre, men med en Levende, En, som lever og har levet«. Selv en saa ideal anlagt Natur som Martensen har ikke kunnet unddrage sig sin Samtids realistiske Udvikling; den tidligere Forkærlighed for fantastiske, abstrakte Spekulationer i Metafysikens Regioner paa Bekostning af det eksistentielle og konkrete er vel ikke blevet udslukket — det viser Etikens Gudsbegreb og hans Oldinge-Værk: Jacob Böhme —, men den er blevet forbundet med en stærkt fremtrædende Lyst til at tegne konkrete Skikkelser, Typer fra Filosofiens og Poesiens Historie. Det højtidsfulde fra Dogmatiken er her blevet forenet med virkelig Humor, med en ofte frisk og djærv Drøftelse af Problemerne, hvilket

til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 78—79. — ⁴⁵⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. III, V. — jvf. nærv. Afh. p. 227. — D. chr. Ethik Bd. 3 p. 298—300. —

især er fremtrædende, hvor det aktuelle debatteres. Martensens Udvikling viser sig ligeledes tydeligt m. H. t. Skriften, af hvilken han gør en langt rigere og aandfuldere Brug i Etiken end i Dogmatiken; ganske vist er hans Fremgangsmaade den samme 1871/78 som 1849; han griber enkelte prægnante Skriftsteder og Skriftstykker til Støtte for sin Fremstilling og til Oplysning af og Forsvar for sin Tanke; men han forstaar i Etiken paa en langt forunderligere Maade end i Dogmatiken at »dykke saa langt ned i Skriftens Dyb for at hente og oplukke Muslingerne, der gjemme de ægte Perler«. ⁴⁶⁾

Til den Martensenske Etiks Historie og dens Forhold til hans tidligere teologiske Produktion hører dog endnu en Sammenligning dels med hans Mindeskrift: »*Til Erindring om J. P. Mynster*«, hvor man allerede her hører Etikens »Grundtoner«: Problemet Kristendom og Humanitet, det indbyrdes positive Forhold derimellem og Modsætningen mellem Kristendom p. d. e. S. og en a-kristelig og anti-kristelig Humanitet p. d. a. S., og finder en levende Sans for den omfattende Livsanskuelse, rige Verdenserfaring og dybe Skriftforstaaelse; ⁴⁷⁾ dels med hans Lejlighedsskrift: »*Om Tro og Viden*«, i hvis etiske Gudsbegreb, Idélære og Viljes-Psykologi der er givet fundamentale Tilknytningspunkter for den kristelige Etik, som giver en rigere Udfoldelse af disse. ⁴⁸⁾

Vi ser altsaa, at »Den chr. Ethik« fortsætter Grundtendensen og optager delvis Dispositionen fra »Grundrids til Moralphilosophiens System« (1841), hviler paa det dogmatiske Grundsyn fra »Den chr. Dogmatik« (1849), udfolder det etiske Grundsyn (Kristendom — Humanitet) fra »Til Erindring om J. P. Mynster« (1855) og udvikler det etiske Gudsbegreb, Idélæren og Viljes-Psykologien fra »Om Tro og Viden« (1867). Men i Sammenligning med den tidligere teologiske Produktion betyder Martensens andet Hovedværk formelt Kulminationen i hans Sprog og Stil, hans fulde Mester-

⁴⁶⁾ Brev ³¹/₅ 1871 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 242—243. — Fr. Vilh. Andersen: anf. V. p. 41. — Fr. Nielsen: anf. V. p. 248—249, 247—248. — Petræus [d. v. s. Johs. G. E. Kok]: 21 Breve om Biskop Martensens kristelige Ethik. Kbh. 1878 p. 7. — jvf. C. H. Kalkar T. T. 1878 p. 496. — ⁴⁷⁾ M: Levnet III p. 202—203. — Til Erindring om J. P. Mynster. Kbh. 1855 p. 40 flg. (NB. 40, 44—46, 48, 50, 52, 54—55), 22. — se iøv. nærv. Afh. II Del. — ⁴⁸⁾ M: Levnet III p. 205. — jvf. nærv. Afh. p. 359 flg. — D. chr. Ethik Bd. 1 p. 4—9, 12, 17, 54—59; 51, 70, 187—189; 88, 92, 67, 61, 54; Bd. 3 p. 122—123, 366—367; smlg. Bd. 1 p. 74, 174, 175 (Idé- og Totalitetslære). Bd. 1 p. 103, 115, 121 (464); Bd. 2 p. 4 flg., 149; Bd. 3 p. 335, 349, 371, 390 (Viljes-Psykologi). — smlg. Fr. Nielsen: anf. V. p. 247. —

skab i at mejsle Skikkelser, male Tilstande og skitsere Typer; der er Skønhed, Farver og Toner fra Etikens første til dens sidste Blad.⁴⁹⁾

»Den chr. Ethik« er dog ikke alene et levende Vidnesbyrd om Martensens teologiske; men tillige om hans personlige Udvikling. Hans Dobbeltpsyke har udviklet sig saavel i Extensitet som i Intensitet. Det spekulative udfolder sig i den kristelige Verdens- og Livsanskuelse som en Totalitetsanskuelse, i det teosofiske (Gudsbegreb, Antropologi) og i det kontemplative (»den contemplative Kjærlighed«). Det religiøse ytrer sig dels emotionelt i hans Anlæg for Mystik, hvilket bærer rigest og modnest Frugt i Etiken, som røber dyb Fortrolighed med de mystiske Erfaringer i Gudsforholdet; dels voluntaristisk i hans Forstaaelse for »den praktiske Kjærlighed«, der vel nok faar sit mest typiske Udtryk i hans voluntaristiske Kirkebegreb (»Indre Mission«) og levende Interesse for »det sociale Spørgsmaal«, »Arbejderspørgsmaalet«, en Interesse der finder Tilknytningspunkt personlig set i, hvad han oplevede under sin Opvæxt (især efter Faderens tidlige Død), verdenshistorisk set i hans Forstaaelse af, at »Aaret 1848« (Februarrevolutionen) ikke blot havde Betydning i religiøs og politisk, men ogsaa i social Henseende, og litterært set i »Den chr. Dogmatik«, ja, maaske endog i »Grundrids til Moralphilosophiens System«. ⁵⁰⁾

Skønt Martensen saaledes i flere Henseender har gennemgaaet en betydelig Udvikling i Tidsrummet 1849—1871/78, udgør ikke destomindre »Den chr. Dogmatik« og »Den chr. Ethik« tilsammen en omfattende kristelig Verdens- og Livsanskuelse. Det U n g d o m s m a a l, som han Livet igennem troligt holdt sig for Øje og trofast ydede Bidrag til — saaledes m. H. t. Videnskabsbegrebet i Licentiat-afhandlingen og »Om Tro og Viden«, til Metafysik og Religions-Totalitet i »Mester Eckart« og »Den chr. Dogmatik«, og til Etik-Totalitet i de to Sædelærer — det Maal maa vel i det store og hele betragtes som r e a l i s e r e t i hans andet Hovedværk, der jo hviler

⁴⁹⁾ Fr. Vilh. Andersen: anf. V. p. 257—258, jvf. 177—178. — Fr. Nielsen: anf. V. p. 251, 254. — C. H. Kalkar T. T. 1878 p. 492—493. — ⁵⁰⁾ jvf. nærv. Afh. p. 443 flg. — D. chr. Ethik Bd. 1 p. 120—121 (Antropologi). — Bd. 2 p. 234 flg.; Bd. 3 p. 387—389 (Sakramentbegr.). — Bd. 2 p. 199 flg., 189 flg. (det kontemplative, det mystiske). — jvf. Fr. Nielsen: anf. V. p. 254. — P. Madsen: anf. Afh. T. T. 1884 p. 405. — D. chr. Ethik Bd. 2 p. 242 flg.; Bd. 3 p. 410 flg., 153 flg. (praktisk — voluntaristisk — »social«). — jvf. nærv. Afh. p. 15, 29—30. — M: Levnet II p. 120 flg. (NB. 126—131). — D. chr. Dogmat. p. 195, 245 (564). — Moralphil.' Syst. p. 22 (57, 87). —

paa det første Hovedværk.⁵¹⁾ Dobbeltpsyken, der bestemte Maalet, udfolder sig i den Grad saavel efter sin spekulative som sin religiøse Side, at den kræver en dobbelt Tankerække, en dobbelt Fremstilling i Etiken, for saaledes helt og fuldt at kunne finde Hvile i det fra Ungdommen efterhigede Maal. Men om »Den chr. Ethik« dermed kan erkendes som den fuldstændige Opfyldelse af Ynglingens Maal og som Udtryk for den harmoniske Forening af hans Psykes Tvilling-Interesser i deres fri og fulde Udfoldelse, er et helt andet Spørgsmaal, der først nedenfor vil blive drøftet.

Det er med Rette blevet udtalt, at Martensen i Forhold til de betydeligste Forfattere af etiske Systemer gaar »en aldeles selvstændig, selvbanet og eiendommelig Vei«; hans Værk udmærker sig ved en vis Originalitet saavel formelt ved den almenfattelige Fremstilling som reelt ved den særprægede Arkitektonik.⁵²⁾ Han er helt og fuldt sig selv og kan ikke betragtes som Discipel udelukkende af den eller hin Teolog eller Filosof; det viser ikke blot en Sammenligning af »Den chr. Ethik« med en K. Ph. Fischers og G. C. A. Harless', en Ph. Th. Culmanns og I. H. Fichtes etiske Værker, men ogsaa med Fr. Schleiermachers filosofiske og teologiske og R. Rothes teologiske Etik.⁵³⁾ Martensen forholder sig ikke blot kritisk overfor Schleiermacher — det gjorde han jo trods Beundring for denne hele sit Liv —, men ogsaa overfor Rothe. Han finder dennes Begreb om det sædelige mere antikt end kristeligt, han savner den immanente Trinitet i hans spekulativ-dogmatiske Grundanskuelse og protesterer mod Religionens Absorption i Sædeligheden, Kirkens i Staten; men først og sidst er det dog Martensens Hovedindvending, at den religiøse Sædelighed, altsaa Sædelighedens specifik religiøse Momenter som saadanne kommer tilkort hos Rothe, der snarere synes at betragte det religiøse som det sædeliges Fuldendelse, skønt det dog først og fremmest er dettes Princip.⁵⁴⁾

⁵¹⁾ Om den inderlige Forbindelse mellem de to Hovedværker smlg. Brev ^{51/3} 1871 fra Laub til Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 244. — L. Koch: 1848—1898 p. 73. — ⁵²⁾ C. H. Kalkar T. T. 1871 p. 435. — Fr. Vilh. Andersen: anf. V. p. 3—4, jvf. 7 flg. — ⁵³⁾ K. Ph. Fischer: Grundzüge d. Systems d. speculat. Ethik. Erlang. 1851. — G. C. A. Harless: Chr. Ethik. 7 Aufl. Gütersl. 1875. — Ph. Th. Culmann: D. chr. Ethik. 2 Aufl. Stuttg. 1874. — I. H. Fichte: System d. Ethik. Bd. 1—2, 1—2. Lpz. 1850—1853. — Fr. Schleiermacher: Sämmtl. Werke. 1 Abt. Bd. 12 Berlin 1843 (D. chr. Sitte). — 3 Abt. Bd. 5 Berlin 1835 (Grundriss d. phil. Ethik). — R. Rothe: Theol. Ethik. 2 Aufl. Bd. 1—5 Wittenb. 1867—1871. — ⁵⁴⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 68 (Antik Etik-Disposition), 36, Bd. 3 p. 424—426 (Kirke-Stat). — jvf. R. Rothe: Theol. Ethik Bd. 2 1867 p. 475—476. —

Men Originaliteten er forenet med den hos Martensen saa karakteristiske Eklekticisme, med Hensyn til hvilken der dog her blot skal gøres opmærksom paa et Par Hovedpunkter. ⁵⁵⁾ Det i »Om Tro og Viden« udviklede Gudsbegreb bliver i Etiken klarere og enklere udpenslet, ligesom Guds absolute etiske Personlighed (den evige Enhed af det etisk-nødvendige og det etisk-fri) bliver langt stærkere betonet i fuld Tilslutning til I. A. DORNER. ⁵⁶⁾ Den ligeledes i 1867 hyldede Viljes-Psykologi faar en fyldigere Udformning først og fremmest paa Grundlag af forskellige Arbejder af I. H. FICHTE; herfra stammer saaledes Martensens Bestemmelse af Mennesket som en aandslegemlig Skabning — i hvilken Sjælen er det forenende Baand mellem Aand og Legeme —, som en enten overvejende receptiv eller produktiv »Genius«, hvis forbevidste Sjæl former det ydre Legeme ved en forbevidst plastisk Fantasisvirksomhed i Overensstemmelse med et i Sjælen præxisterende Skema for Legemets Dannelse, og hvis ubevidste Sjæl gennem Personlighedsudviklingens psykologiske Grundformer: Assimilation og Produktion bygger det indre, aandelig-sjælelige Legeme, der ikke som det ydre Legeme kun tilhører Timeligheden, men som tværtimod Sjælen, Viljen, der har Primatet blandt Sjæleevnerne, skal være ikklædt, »naar den efter det materielle Legems Aflæggelse skal indgaa i Evigheden«. ⁵⁷⁾ Martensens voxende Interesse for Sjælelivet har tillige aabnet hans Blik for mangt og meget værdifuldt i hans Ungdomslærer, F. C. SIBBERNS Psykologi, saaledes m. H. t. de menneskelige Temperamenter, til Samvittighedens dobbelte (transscendente og immanente) Side og dobbelte Drift (Selvhængivelses- og Selvbevarelsesdrift) samt til Angerens dybe Betydning i den aandelige Udvikling. ⁵⁸⁾

H. I. Holtzmann: R. Rothes speculat. System. Freib. i. B. 1899 p. 239 flg. — Brev ^{10/12} 1861 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 77—79. — Breve ^{6/5—26/12} 1862 fra samme til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 368, 374—375. — ⁵⁵⁾ Ang. Etikens Principlære se nærv. Afh. p. 231 flg. — ⁵⁶⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 81 flg. (NB. 84). — I. A. Dorner: Ueber d. richtige Fassung d. dogmat. Begriffs d. Unveränderlichkeit Gottes, Gesam. Schr. p. 340 flg., 351 flg. (NB. 346, 424). — ⁵⁷⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 98 flg. (NB. 100, 101, 106, 107—108, 117—121, 103). — I. H. Fichte: Psychologie. 1 Th. p. 117 flg., 13 flg., 65 flg. — s. F.: D. Seelenfortdauer u. d. Weltstellung d. Menschen. Lpz. 1867 p. 156; 9 flg., 145; 83, 147 flg. — s. F.: Zur Seelenfrage. Eine phil. Confession. Lpz. 1859 p. 58 flg. — s. F.: Anthropologie. Lpz. 1856 p. 257 flg. (NB. 265—268, 344—345), 366 flg., 496 flg. — ⁵⁸⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 126—127; Bd. 2 p. 9 flg., 174. — F. C. Sibbern: Menneskets aandelige Natur og Væsen. 2 Deel p. 156 flg., 326, 332—336. —

Der bør endnu nævnes to særprægede og betydelige Tænkere, til hvilke Martensen staar i Gæld for Etikens Vedkommende. Det er for det første FR. BAADER, hvem han skylder frugtbare »fermenta« m. H. t. det sociale Spørgsmaal, for hvilket Katolicismens Hegel havde langt større Forstaaelse end Protestantismens Hegel; at »Argyrokratie« og »Proletairs« bereder et af Nutidens vanskeligere Problemer, har fornemmeligst Baader aabnet Martensens Øjne for.⁵⁹⁾ Den anden Tænkere er FR. J. STAHL (f. 1802, d. 1861), den kendte Statsretslærer (Retsfilosofi) og Politiker, der som ivrig Deltager i det offentlige Liv med blændende Veltalenhed repræsenterede det høj-kirkelige, konservative Parti i Preussen; bekendt er hans programmatisk Ord: »Autorität, nicht Majorität!« og »Die Wissenschaft muss umkehren!« Hans Livs Hovedværk var »Die Philosophie des Rechts«, der i betydelig Grad har paavirket Martensens Begreb om den kristelige Stat.⁶⁰⁾ Men om Islætten i »Den chr. Ethik« maa gentages, hvad der tidligere er udtalt, at selvom »Røsten« er en I. A. Dorners, I. H. Fichtes og F. C. Sibberns, en Fr. Baaders og Fr. J. Stahls, er »Haanden« dog umiskendeligt Martensens.

Modtagelsen.

»Den chr. Ethik« indtager en Særstilling i dansk Litteratur i Almindelighed og indenfor dansk Teologi i Særdeleshed formelt p. Gr. af Foreningen af det videnskabelige og det artistiske, reelt i Kraft af Formælingen af Kristendom og Humanitet i saa omfattende Belysning. Den vakte da ogsaa en levende Opmærksomhed i Samtidens litterære Verden, en Opmærksomhed der iøvrigt ikke blot finder sin Forklaring i Martensens ansete Forfatternavn og hans høje sociale Stilling, ej heller alene i Etikens

⁵⁹⁾ smlg. nærv. Afh. p. 452. — D. chr. Ethik Bd. 3 p. 241, 280. — Fr. Baader: S. W. Bd. 6 p. 73 flg. (NB. 96) (Ueber d. Evolutionismus u. Revolutionismus. 1834), p. 125 flg. (Ueber d. dermal. Missverhältniss d. Vermögenslosen od. Proletairs. 1835). — J. E. Erdmann: Gesch. d. n. Phil. anf. Bd. p. 811, 629. — jvf. I. H. Fichte: System d. Ethik. Bd. 1 p. 447 flg. — H. Reichel: D. Sozietätsphil. Fr. v. Baaders (Inaugural-Dissert.). Tüb. 1901 p. 55 flg. — ⁶⁰⁾ A. D. B. Bd. 35 p. 392 flg. (NB. 392—395). — smlg. I. H. Fichte: smst. p. 481 flg. — Fr. J. Stahl: D. Phil. d. Rechts. 2 Aufl. Bd. 1—2, 1—2. Heidelb. 1845—1847. NB. Bd. 2, 1 p. 4, 7 flg.; Bd. 2, 2 p. 153 flg., 144 flg., 30 flg. — Breve ^{17/7} 1856, ^{24/10} 1861, ^{30/1} 1865 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 1 p. 287, 360; Bd. 2 p. 20. — D. chr. Ethik Bd. 3 p. 119 flg., 104 flg., 137 flg. — Ang. Martensens kirkepolit. Begreb se nærv. Afh. II Del. —

i bedste Forstand populære Udviklinger og ægte danske Karakter, men fornemmeligt i to nok saa væsentlige Omstændigheder: Tidspunktet for Udgivelsen af Etiken og dennes Stilling til Samtiden. Det var netop under de skarpeste Brydninger mellem den gamle og den ny Tids Aandsstrømninger i de bevægede Aar i 1870'erne, at dette Værk udkom som et Vidnesbyrd om, hvorledes Martensen »frisk, freidig og troessikker« turde møde alle nyere Idéer, Kræfter og Bevægelser; han viste, at det ikke ligger i den kristelige Etiks Væsen at forskanse sig indenfor en, omend ikke forældet, saa dog gammeldags Overlevering; det viser positivt hans voluntaristiske Kirkebegreb og varme Interesse for »det sociale Spørgsmaal«, negativt hans Polemik mod forskellige da aktuelle Retninger indenfor forskellige Livssfærer. ⁶¹⁾

Han tager ikke i den teoretiserende Videnskabsmands tempererede Stil, men paa den praktiske Kirkemands myndige Vis energisk Afstand fra Jesuiternes Moral som en blot antinomistisk Anvisning til Verdensklogskab og fra den moderne Jødedom, der som den kristelige Stats afgjorte og uforsonligste Modstander gaar »angrebsviis tilværks« imod Kristenheden. ⁶²⁾ Irriteret gør han, saa ofte Lejlighed byder sig, Udfald mod Liberalismen, hvis svare Dødssynder han utrætteligt korsrer sig over. Liberalismen har som Individualisme bidraget til Samfundets Desorganisation og som nationaløkonomisk Individualisme (den fri Konkurrence) ført til det aktuelle Arbejderproblem. Dens »negative Frihedsbegreb« har gjort sit til at ophæve Stændernes politiske Betydning og undergrave Kongedømmet; dens falske Tolerancebegreb og religiøse Indifferentisme har bidraget til at trænge Kristendommen ud af det offentlige Liv, løsne Forbindelsen mellem Kirke og Stat og mellem Kirke og Skole og har »mægtigt fremmet« det moderne »Jøderegimente« og den »romerske Propaganda«. ⁶³⁾ Den kristelige Stat og det kristelige Folk trues ligesaa stærkt fra det moderne Hedenskab, fra »moderne Humanitets- og Lyksalighedsevangelier med rationalistiske, naturalistiske og materialistiske Lærdomme, der har fundet en vidt-udbredt Indgang«. »Emancipationen« fra Kristendommen er resul-

⁶¹⁾ H. N. Clausen: Optegnelser p. 542. — D. G. Monrad: Politiske Breve Nr. 14—18. Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik. Nykb. p. F. 1878 p. 163. — Fr. Vilh. Andersen: anf. V. p. 238, 28—33. — Petrus: anf. V. p. 63. — C. H. Kalkar T. T. 1871 p. 435, 438; jvf. smst. 1878 p. 492—493. — ⁶²⁾ D. chr. Ethik Bd. 1 p. 516 flg., jvf. Bd. 2 p. 270; Bd. 3 p. 129 flg. — ⁶³⁾ Bd. 3 p. 244, 164 flg.; 244—245, smlg. 233 flg., 137 flg., 223 flg. —

teret i Ateisme og dermed forbunden religionsløs Humanitet, i »falsk, irreligiøs og uethisk Individualisme«, ja, i antinomistisk Egoisme, som i det aandelige Liv forholder sig nægtende og skeptisk overfor alt almengyldigt og autoritativt; som i det politiske Liv ønsker Religion, Kunst og Videnskab henvist fra Statens til Privatlivets Omsorg, og som i det sociale Liv ophæver al Solidaritet og Samarbejde for »et stort, sædeligt Fælledsformaal«. ⁶⁴⁾ Den »religionsløse Sædelighed« og »moderne Humanitet«, den »frie Kjærlighed« og »Quindens Emancipation« afvises skarpt; der kan højst være Tale om en næsten forsvindende Anerkendelse af det relativt berettigede i disse Nytidsfænomener. ⁶⁵⁾ — Det var alle disse Faktorer, der betingede den rivende Afsætning og overordentlige Udbredelse i de forskellige Kredse af saavel og især Etikens almindelige som dens specielle Del. ⁶⁶⁾

Den første Del af Etiken blev modtaget som en »rig og betydningsfuld Gave« til Kirke, Videnskab og Litteratur. Man beundrede Martensens stilistiske Begavelse og betragtede hans Bestemelse af Forholdet mellem Kristendom og Humanitet som en saadan, der maatte »virke velgjørende og befriende for mange dybere Nature«; her blev der budt en »sand Hjælp« til at tilfredsstille Tidens Trang til en kristelig Livsanskuelse; her var Afsnit i Etikens almindelige Del, der var »saa lærerige som den lærdeste Forelæsning og saa opbyggelige som den bedste Prædiken«. ⁶⁷⁾ O. LAUB betragter Etiken som et Exempel paa »en virkelig Fornylelse af Videnskaben«; han fordyber sig i Værket og »Alt indeni ham bliver gjort levende og bragt i Harmonie«, han betages af »den faste og klare Sammenhæng«, af »det simple og overskuelige Anlæg«, af »Tankerne, der ikke kommer frem i deres Nøgenhed, men i levende Skikkelser«. C. H. KALKAR staar med fuld Anerkendelse overfor den »beundringsværdige Fremtoning«, omend det »forekommer« ham, at Martensen »gaaer til den yderste Grændse«, naar han lærer en Naturpotens i Gudsbegrebet. FR. PALUDAN-MÜLLER føler sig tiltalt af Arbejdets skønne Form og

⁶⁴⁾ Bd. 3 p. 125—128. — ⁶⁵⁾ Bd. 1 p. 21 flg., Bd. 2 p. 36 flg., 98—99. Bd. 1 p. 59 flg., 244 flg.; 499 flg.; Bd. 3 p. 57 flg. — ⁶⁶⁾ Julius M: p. 9, 11. — Ang. forsk. Oversætt. smst. — M: Levnet III p. 205. — Breve ^{31/5—5/6} 1871 mellem Martensen og Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 245, 240—242, 243. — Brev ^{24/6} 1878 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 366. — Josepha M: p. 89—90. — ⁶⁷⁾ »Berl. Tid.« 1871 Nr. 138 (^{12/6} Mrk. A.). — »Dagbladet« 1871 Nr. 152 (^{24/6}). — »Fædrell.« 1871 Nr. 149 (^{1/7} Mrk. —n). — smlg. Illustr. Tid. 1871 Bd. 13 Nr. 640 (^{31/12}) p. 147. —

aandrige Fremstilling, men indvender forsigtigt og interessant nok, at »det Æsthetiske maaske spiller for stor en Rolle . . .«. ⁶⁸⁾

Betragtedes Etikens almindelige Del i disse Kredse som en Gave, der burde modtages med fuld Anerkendelse og Taknemmelighed, virkede den derimod som en Udæskning paa H. BRØCHNER, der aabenbart blev kaldt frem paa Polemikens Valplads af Martensens Bestemmelse af Forholdet mellem Kristendom og Humanitet og af hans Polemik mod den »religionsløse Sædelighed«; og i tre Artikler: »*Det Kristelige og det Humane som Modsætninger i vor Tids Bevidsthed*« rykkede G. Brandes' og H. Høffdings Lærer under Pseudonymens Maske, »Constans«, ud til et Angreb, bitter i Tone og ofte lidet urban i Formen, baade paa Martensens Etik i Almindelighed og paa Kristendommen i Særdeleshed. ⁶⁹⁾

Efter Brøchners Opfattelse stræber T i d e n (Samtiden) efter det alment humane i religiøs Form, efter det religiøse frigjort for de historiske Religionsformer, der som »tyngende Endelighedsbegrænsning« som Skal omgiver det religiøse Forholds sande Uendelighed som dets Kærne. Man maa gaa ud fra det fri menneskelige, fra den menneskelige Tanke, der »dristig og stærk« finder sin Lov og sin Norm i Tanken selv. ⁷⁰⁾ »For den humane Bevidsthed staaer Naturens Væsenlighed som Menneskelivets Grundlag fast, og den tvivler ikke om »den uforvandlede, fuldstændige Menneskenatures Evne til, ud fra sit eget Indre at naae til Erkjendelsens og Handlingens Sandhed, hvis Kilde Menneskevæsenet gemmer i sig««. ⁷¹⁾

D e t h u m a n e ejer en Udviklingsmulighed, rig som dets Væsen og uendelig som dette; men det ejer tillige, opfattet i sin Fuldstændighed, som et nødvendigt Moment det religiøse, der er Udtryk for selve Menneskenaturen i dens Livssammenhæng med det immanent guddommelige. Derfor maa den humane Livsretning konsekvent føre til at stræbe efter det humanes og det religiøses Enhed; kun i det religiøse kan det menneskelige afsluttes, fuldendes. ⁷²⁾ Den humane Bevidsthed finder i sig det idealt religiøses levende Kilde. Den menneskelige Selvbevidstheds Selvfordybelse fører til Erkendelse af

⁶⁸⁾ Brev ^{19/7} 1872 fra O. Laub til C. H. Kalkar, M-L. Brev Bd. 3 p. 152—153. — Brev ^{31/5} 1871 fra Laub til Martensen, smst. Bd. 2 p. 238, 240. — C. H. Kalkar T. T. 1871 p. 434, 436. — Brev ^{31/12} 1871 fra Fr. Paludan-Müller til Martensen, se H. Martensen-Larsen: Paludan-Müller og Martensen. Kbh. 1923 p. 21—22. — ⁶⁹⁾ Art. tr. i Nyt dansk Maanedsskr. Bd. 2 Kbh. 1871 p. 289 flg., 433 flg., 492 flg. — smlg. H. Høffding: Dsk. Filosofer p. 199 flg. — ⁷⁰⁾ anf. Art. p. 296, 508, 289. — ⁷¹⁾ p. 293, jvf. 497. — ⁷²⁾ p. 294, 295, 498, jvf. 500, 507. —

Menneskevæsenets Uendelighed og dermed til Erkendelse af det guddommelige som Kilde til saavel Menneskevæsenet som hele Tilværelsen. ⁷³⁾)

Det guddommelige staar som immanent i »Væsens-
eenheds Forhold« til Menneskeaaanden og den reale Tilværelse; det kan bestemmes som et »ideelt-realt Væsen«, i hvilket Idealiteten er Grundbestemmelsen, der omfatter og forklarer Realitetsbestemmelsen. ⁷⁴⁾) »Ved Guds Væsen er da paa een Gang Naturen i os hævdet i sin Væsenlighed og Aanden i sit ideale Herredømme. Til eet Princip vise Tilværelsens Modsætninger tilbage som til deres Kilde; i Naturens og i Aandens Verden gjør overalt een guddommelig Fornuft sig gjældende, virkende efter evige, ubrødelige Love, efter Love, der have deres Garanti i selve Guddommens Væsen, hvis Udtryk de ere. Tilværelsens Lovmæssighed er, som fremgaaet af den iboende evige Fornuft, en evig gyldig Lovmæssighed. Som Tilværelsens Maal og som det, der bestemmer de endelige Aander og bliver deres Handlings Maal og Norm, bliver endelig det Guddommelige at see under ethiske Bestemmelser, som det Gode; men denne ethiske Bestemmelse af det, der definitivt betegner det som Aand, bliver paa det Nøieste forbunden med dets logiske og fysiske Bestemmelser; det bliver kun disses fuldstændigere og rigere Udtryk, ikke en Bestemmelse, der frigjør det Guddommelige fra Tankens evige Love og . . . skaffer en Plads for den undergjørende Vilkaarlighed«. ⁷⁵⁾)

Ifølge den humane Livsanskuelses Syn paa det menneskelige Væsen og dets Forhold til det guddommelige bliver det da Menneskets Livsopgave at udvikle sin Personlighed i sine Grundvirksomheders indre Harmoni og i uadskillelig Enhed af det aandelige og det naturlige. Personligheden skal udvikles baade som et ejendommeligt Led indordnet i Tilværelsens Helhed og som underordnet dens Princip. Kun idet Selvet bliver sig denne sin dobbelte Stilling bevidst, falder dets Selvhævdelse og Hengivelse for det højere sammen; dets Selvhævdelse og Selvudfoldelse faar det etiskes Præg, dets Villen af sig selv bliver en Villen af en højere Fordring, af Tilværelsens Lov og af Guddommens Vilje. ⁷⁶⁾) Selvudviklingen kommer ikke til at staa i Egoismens, men i Helhedens og i Principets, i den hele Menneskeheds og det guddommeliges Tjeneste. ⁷⁷⁾) »Og idet Livet paa ethvert Punkt faaer det Etiskes Præg, faaer det tillige, idet

⁷³⁾ p. 293 (jvf. 295), 498—499. — ⁷⁴⁾ p. 501—502, 499. — ⁷⁵⁾ p. 502. — ⁷⁶⁾ p. 502—504. — ⁷⁷⁾ p. 504. —

Selvet overalt i Tilværelsen, i alle de relative Forhold, møder det Guddommelige, det Religiøses Præg; Livsheelheden bliver paa een Gang ethisk og religiøs; det religiøse Forhold skiller sig ikke, som begrændset til enkelte Tider eller til enkelte Gebeter af Livet, ud fra de andre væsentlige Livsforhold, men omfatter, gennemtrænger og løfter alle de andre«. ⁷⁸⁾

Skønt den humane Livsanskuelse hævder Tro paa det uforstyrreligt gode i Menneskenaturen, paa Menneskenaturens væsentlige Fuldstændighed, indrømmer den dog overfor det sædeliges uendelige Krav Menneskelivets Afstand fra Idealet, dets Ufuldkommenhed, Skyld og Syndighed; skal det gode virkeliggøres, maa Individet derfor søge »Bistand«, dels i »de andre, supplerende Individider«, med hvilke Individet slutter sig sammen i Kærlighed og gensidig Væsensmeddelelse, dels og i sidste Instans i det guddommelige Princip, der er Individet immanent, og som slutter det sammen med de andre Individider i Væsenets Enhed. ⁷⁹⁾ »Og i enhver Kamp, i enhver Vaklen kan Villien søge tilbage til denne Grund, der aabenbarer sig i Selvets Inderste gennem den ethiske Fordring, og den kan i den finde Fuldstændiggjørelsen af den manglende Kraft gennem den fulde Selvhengivelse, ved hvilken det Eviges Kraft vindes, idet Individet frit taber sig selv til det Evige . . . Her er Vished om Forsoningen, fordi Individet finder det Guddommelige i sig som iboende og bliver sig bevidst i sin Væsenseenhed med det«. ⁸⁰⁾

Den humane Livsanskuelse fører saaledes for H. Brøchner konsekvent til den ideale Religiøsitetets Form, »Menneskehedens Religion«. ⁸¹⁾ Her hævdes Enhed af Natur- og Aandssiden i Mennesket, Harmoni mellem Viden og Tro, Erkendelse og Vilje, teoretisk og praktisk, Individets Ret og Samfundets Fordring, Selvhensyn og Solidaritet. ⁸²⁾ Det religiøse Forhold omfatter hele Menneskelivet og alle Aandens Livsytringer, her finder Aanden Hvile og Forsoning i sit eget Indre gennem Væsenets Harmoni og Forsoning med sin Tilværelsesgrund. ⁸³⁾ Det humane i dets Enhed med det religiøse giver alene uforstyrret harmonisk Enhed i det menneskelige Væsen og det sædelige Liv et Virkelighedsindhold, som er rigt nok til at udfylde hele Menneskelivet. ⁸⁴⁾

Ganske vist kan det ud fra dette Standpunkt indrømmes, dels at **K r i s t e n d o m m e n** er de positive Religioners højeste, afsluttende

⁷⁸⁾ smst., jvf. p. 507. — ⁷⁹⁾ p. 497, 505, 506. — ⁸⁰⁾ p. 507. — ⁸¹⁾ p. 500, jvf. 505, 508, 297. — ⁸²⁾ p. 492—493 (jvf. 493—497, 298), 505. — ⁸³⁾ p. 500. — ⁸⁴⁾ p. 492. —

Form og mest rene, aandeliggjorte Udprægning, dels at »Kristendommens Tid har været Menneskeandens Skærsild, det Humanes Luttringstid« og som saadan banet Vej for det humant religiøse.⁸⁵⁾ Men den humane Livsanskuelse maa ikke destomindre tage Afstand fra Kristendommen, der hylder en fremmed, overmenneskelig og overnaturlig Lov og Norm for Erkendelse og Vilje; her er kun Skin af Udviklingsmulighed, men i Virkeligheden kun Ubevægelighed p. Gr. af den kristelige Livsanskuelses »Abstraktion, . . . naturløse Aandelighed . . . og Bundethed ved Autoriteten«. ⁸⁶⁾ Kristendommen har som det for Verden fremmede og Naturen fornægtende altid kun kunnet udfylde eet Omraade af Aanden, en enkelt Trang, en enkelt Livsform og saaledes ikke formaaet at omfatte Menneskevæsenet i hele dets Omfang. Kristendommen indeslutter som »den naturløse Aandeligheds Livsanskuelse«, den er, saadanne Konsekvenser, der netop maa afvises fra den humane Livsanskuelses Standpunkt; den kristelige Betragtning af Menneskelivets Naturgrundlag (Synden) fører til Borttagelse af Grundlaget for det konkrete sædelige Liv i sine forskellige Former, og Underbegrebet giver hverken Plads for Naturens eller for Tankens Love og dermed ej heller for Tankens Gyldighed.⁸⁷⁾

Hvad der kaldes Kristendom, er et af saa uensartede Elementer sammensat Fænomen, at der selv blandt Teologiens videnskabeligt dannede Repræsentanter kan spores en Usikkerhed i Bevidstheden om, hvor Grænsen gaar mellem det kristelige og det humane, saa at de selv kan komme for Skade til at udvikle en Kristendomsopfattelse, der, »idet den med en skrøbelig Dialektik søgte at annektere det Humane, gjorde det Kristelige til et Udvisket og Uklart, og kun skjulte Principløsheden ved Frasernes Taageskyer«. ⁸⁸⁾ Ja, »Humanitetens Livsaande« lader sig genkende som skjult under de forskellige, tilsyneladende ganske uensartede Fænomener, saaledes som en »skjult, . . . forkuet og uklar« Magt i »den halvspekulative, halvkristelige Theologies Forsøg paa en halvveis Rationaliseren af Dogmet, paa en halvveis Humaniseren af det Kristelige, ved Hjælp af en halvveis Opgiven af det principielt Kristelige«. ⁸⁹⁾

Der gives i vor Tid indenfor selve Kristendommens Omraade to indbyrdes modstridende Opfattelser af Kristendommen, dels en saadan, der stiller Kristendommen i Mod-

⁸⁵⁾ p. 289, 455. — ⁸⁶⁾ p. 293, 294. — ⁸⁷⁾ p. 298, 455, jvf. 495—496, 494, 295—296. — ⁸⁸⁾ p. 299, jvf. 453—454. — ⁸⁹⁾ p. 296. —

sætning til Humanitet, dels en saadan, der lader det første omslutte det sidste.⁹⁰⁾ 1) Det skarpeste Modsætningsforhold imellem de to Faktorer finder sit klassiske Udtryk i S. K i e r k e g a a r d s Forfatterskab, efter hvilket det kristelige bestemmes som det med alt det verdslige ubetinget uensartede og med det for Tanken tilgængelige; et fredeligt Forhold mellem de to Faktorer er netop Tegn paa, at Kristendommen har tabt sin ejendommelige Karakter, er forvansket ved en Blanding af det uensartede og har nedstemt den ideale Fordring.⁹¹⁾ Men som det kristelige Liv danner Modsætning til det humane Liv ved at fornægte Tanken, som udtrykker en Væsensbestemmelse i det menneskelige, saaledes kommer det ogsaa i Modstrid dermed, fordi det konsekvent maa udelukke det konkret sædelige, alle de Former for et etisk Liv, der hviler paa en Naturgrund i det menneskelige.⁹²⁾

2) Det fredeligste Forhold mellem de to Faktorer repræsenteres af M a r t e n s e n. Kristendommen forsones her med saavel den indre som den ydre Verden, den bliver det universelt besjælende Princip, der resulterer i kristelig Stat, kristelig Etik, kristelig Kunst, kristelig Videnskab; »Kristendommens Navn anvendes paa alle Former af det Humane«. ⁹³⁾ Skønt denne »Udjevningstheorie« vinder Bifald hos »den store Mængde«, er den ikke destomindre uholdbar; den skarpe Tanke findes ikke, men nok »den glatte Frase«, der kun sammenknytter »løst sammenheftede Modsætninger, . . . den høiere, rigere Eenhed, der skal være vunden, er kun tilveiebragt ved en saare fattig, overalt stereotypet gjentaget Methode, der til Resultat kun kan give Skin, ikke Virkelighed, Fraser, ikke Begreber«. ⁹⁴⁾ »Mæglingsteoriens Methode« formaar ikke at bestride den Opfattelse, at Kristendommens Karakter er »abstrakt Spiritualisme«, naturløs Aandelighed, hvilket præger dens Forstaaelse af det guddommelige og det menneskelige. Ej heller afkræftes dette af »den Samling af opbyggelige Betragtninger over ethiske Emner, som Biskop Martensen nylig har udgivet«. ⁹⁵⁾ Modsætningen mellem Kristendom og Humanitet lader sig ikke eliminere af den spekulative Mæglingsteori. Gennemføres Mæglingen helt, bliver Kristendommen overflødig, gennemføres den halvt, forkvakles baade det kristelige og det humane, og begge bliver principløse og meningsløse. ⁹⁶⁾ —

⁹⁰⁾ p. 299. — ⁹¹⁾ p. 433, 434. — ⁹²⁾ p. 437. — ⁹³⁾ p. 438—439. — ⁹⁴⁾ p. 440. — ⁹⁵⁾ p. 442, 449, 451. —

⁹⁶⁾ p. 454. — »Gjøres der virkelig Alvor med Mæglingen, saa bliver Kristendommen, der klart og tydeligt forkynder sig selv som en ny Skabelse, d. v. s.

MARTENSEN stillede sig fornemt afvisende overfor dette polemiske Indlæg, der efter hans Mening vel maatte betragtes som »et Slags Nødværge« af Brøchner, som ved Etiken maatte have følt sig angrebet »i sin inderste personlige Existens«. Hans Sigtelser mod Martensen for »Christendomsforfalskning og Uvidenskabelighed« be-roede simpelthen paa en Forvandling af Kristendommen til en Karikatur. Hans Redegørelse for sin »nye Emancipations-Viisdom«, »den nye Religion« var »et Mørke af Abstractioner«, hvor der trods al Tale om det religiøse Forhold ikke hørtes »den fjerneste Klang af nogen religious Tone . . ., ikke det ringeste Spor af religious Gemytsbevægelse eller indre Oplevelse. Al Umiddelbarhed mangler; Alt er filosofisk, d. v. s. abstract«. »At polemisere med Brøchner vilde vistnok være at tillægge ham for stor Betydning«, hvorfor Martensen da ogsaa »agtede at forholde sig aldeles rolig«. ⁹⁷⁾

Derimod tog F. L. B. ZEUTHEN i Fredericia Parti for Martensen imod Brøchner. Han skrev en kortere A n m e l d e l s e af Martensens etiske Gudsbegreb, i hvilken han først og fremmest udtalte Lovord over »den beundringsværdige Fremstilling« og »videnskabelige Udtryksmaades Bestemthed og Nøiagtighed«, der kendetegnede Etiken, dette vel ikke banebrydende, men dog epokegørende Værk. ⁹⁸⁾ Han kunde ogsaa i det væsentlige slutte sig til det Martensenske G u d s b e g r e b, omend han fandt, at Martensen i højere Grad havde lagt Vægt paa at fremdrage de etiske Sider af den dogmatiske Teologi end paa at give en sammenhængende Udvikling af selve det

---

som en absolut ny Begyndelse, og som i Aarhundreder er opfattet som en saadan af sine Bekjendere, et reent Overflødigt, da det, den skal være i Eenheden med det Humane, allerede har været givet forud for Kristendommen. Og alle de store klassiske Skikkelser gennem Kristendommens hele Tid maae saa opfattes som eensidige, begrænsede Individualiteter, for hvilke Kristendommens egentlige Sandhed ikke er gaaet op. — Gjøres der Indskrænkninger og tages der Forbehold, saa at Mæglingen kun bliver halv — og kun saavidt vover i Regelen den spekulative Theologie at gaae, naar den skal udtale sig om Principerne —, saa forkvakles baade det Humane og det Kristelige, og begge bliver meningsløse. Det Humane forkvakles og bliver meningsløst derved, at det, trods alle anerkjendende Fraser, kun faaer en Skinvirkelighed og en Skinbetydning. Det Kristelige forkvakles derved, at de Elementer, det faaer i sig fra det Fremmede, skjønndt de ligesom øieblikkelig sublimeres, dog kaste et Skjær over det Kristelige, der berøver det dets specifikke Eiendommelighed, gjøre det til et Principløst og derfor Meningsløst«. (smst., jvf. p. 510). —

⁹⁷⁾ Breve ^{18/9}—^{29/10} 1871 fra Martensen til Laub, M-L. Brev Bd. 2 p. 256—257, 262. — jvf. M: Levnet III p. 208. — ⁹⁸⁾ Dr. Zeuthen: Det etiske Gudsbegreb i Biskop Martensens chr. Ethik, T. T. 1872 p. 145 flg. (NB. 146—148, jvf. 168). —

etiske Gudsbegreb.⁹⁹⁾ Hvad Brøchner angaar, har denne aldeles misforstaaet Kristendommen; han indtager et prometeisk Standpunkt, hvor man trods al intellektuel Begavelse ikke kan have nogen Sans for det kristelige.¹⁰⁰⁾

Bortset fra Brøchners Artikler, der i Virkeligheden nok saa meget var Propaganda for »den nye Religion« i Modsætning til Kristendommen som udtømmende Kritik af S. Kierkegaards og Martensens Syn paa Forholdet mellem Kristendom og Humanitet, havde »Den chr. Ethik«s almindelige Del mødt en sjælden »velvillig Opmærksomhed«, hvor de enkelte omsprede kritiske Indvendinger og Betæneligheder næsten druknede i det enstemmige Begejstringens Kor, der saavel i den ledende københavnske Presse som fra Kirkens Side tonede Martensen imøde.¹⁰¹⁾ Havde hans Polemik i dette Tilfælde kun udæsket en enkelt, H. Brøchner, kom til Gengæld Etikens specielle Del til at virke som en sand Udfordring baade konfessionelt, human og politisk. Kritiken bliver fyldigere og flersidigere, tillige fastere og bestemtere fra Kirkens Side; men den fortaber sig nok saa meget i konkrete Spørgsmaal som i principielle Problemer, til hvis Drøftelse der virkelig nu var saa rig Lejlighed, da Etiken forelaa som et afsluttet Hele.

Man anerkendte vel fra alle Sider ogsaa de sidste udsendte Bind af det omfangsrige og dybsindige Værk som fine og aandfulde i stilistisk Henseende. Det æstetiske og det spekulative, det gejstlig retoriske og religiøst opbyggelige fandtes her i sjælden Forening, skønt mangen, der først og fremmest søgte virkelig Erkendelse af de etiske Problemer, vilde foretrække »lidt mindre Opbyggelighed og lidt mere Tænkning« (H. Høffding). Det var betænkeligt, saa ofte Martensen i sin etiske Vurdering brugte æstetiske istedetfor etiske Kategorier (Fr. Nielsen), ligesom han heller ikke altid overholdt den Grænse, hvilken Etiken som Læren om, hvad der skal være, maa sætte sig selv overfor de Videnskaber, der lærer, hvad der er eller kan være (H. Høffding). Han havde fulgt sin Trang til at udtale sig om en Mængde Forhold og Anskuelser, der staar i løsere eller slet ingen Forbindelse med den kristelige Etik, saa at han var kommet for Skade til at sammenblende den egentlige Etik og sit eget aandelige Portræt (D. G. Monrad); hans Domme var ofte mere lidenkabelige end videnskabelige, affærdigende og uden dybere Begrun-

⁹⁹⁾ smst. p. 168, jvf. 160, 163. — smlg. Breve ^{13/9}—^{18/9} 1871 mellem Laub og Martensen, M-L. Brev Bd. 2 p. 254, 255—256. — ¹⁰⁰⁾ anf. Anm. p. 152, jvf. 150 flg. — ¹⁰¹⁾ jvf. D. chr. Ethik Bd. 2 p. II. —

delse (D. G. Monrad, C. H. Kalkar).¹⁰²⁾ Den danske Kirke hilser Etiken som »en storartet Apologetik« (C. H. Kalkar), som »et betydningsfuldt polemisk Indlæg mod Positivismen hjemme og ude« (Fr. Nielsen). Martensen er som den rige Begavelse netop »Tidens Mand«, »Situationens Mand« til at tage Striden op »med den moderne Vantroes Strøm« (J. H. Monrad).¹⁰³⁾ Man undrer sig dog over, at Martensen ofrer Teatret en langt udførligere Behandling end Missionen (C. H. Kalkar, Fr. Nielsen) og nærer enten Tvivl om eller tager ligefrem Afstand fra hans Begreb om den kristelige Stat (J. H. Monrad, Fr. Nielsen); det er som om Martensen foretrækker en middelalderlig katoliserende Tendens istedetfor fuld Erkendelse og Vedkendelse af den store reformatoriske Grundsætning om Adskillelse af det kirkelige og det verdslige (Fr. Nielsen).¹⁰⁴⁾

Derimod foretager H. HØFFDING som den humane, altsaa autonome Etiks Repræsentant et formelt vel roligt, men reelt skarpt O p g ø r med den kristelige, teologiske Etik.¹⁰⁵⁾ Det maa ganske vist efter hans Mening erkendes at være af stor kulturhistorisk Betydning, at den protestantiske Kirke har stillet sig i »et forholdsvis velvilligt og liberalt Forhold til Humanitet og Videnskab«; men der er dog ikke heraf fremgaaet et »rent og klart Standpunkt«, en »konsekvent og sammenhængende Livsanskuelse«; der kan kun være Tale om et »Overgangsstadium«, der som saadant peger baade fremad og tilbage.¹⁰⁶⁾ Det er i Virkeligheden tvivlsomt, om det er lykkedes Martensen at forsone Kristendom og Humanitet; det er et Spørgsmaal, om ikke en nærmere Undersøgelse vil afsløre Harmonien som »et Skin«, en »opbyggelig Illusion«, saa at »Dissonansen« atter bryder frem. Det stadfæster sig da ogsaa, at Martensen

¹⁰²⁾ Illustr. Tid. 1878 Bd. 19 Nr. 983 (^{28/7}) p. 430. — »Folkets Avis« 1878 Nr. 239 (^{9/8} Mrk. C. M.). — H. Høffdings Anm. Nær o. Fjern 1878 Nr. 314 p. 10; Nr. 316 p. 12, jvf. 14. — Fr. Nielsens Anm. »Dagbladet« 1878 Nr. 223—224 (^{26/8}—^{27/8}), optr. i s. F.: Karakter. o. Krit. p. 255, 256, 258, 261. — D. G. Monrad: anf. Skr. p. 5, 11. — C. H. Kalkar T. T. 1878 p. 497. — ¹⁰³⁾ C. H. Kalkar smst. p. 493. — Fr. Nielsen smst. p. 250, jvf. 254. — J. H. Monrads Anm. Dsk. Kirketid. 1878 Nr. 35—36 (^{25/8}—^{1/9}) Sp. 545 flg., 561 flg. (NB. 548). — smlg. »Dagens Nyheder« 1878 Nr. 177 (^{9/7}. Mrk. B. P.-M., d. v. s. B. Paludan-Müller). — ¹⁰⁴⁾ C. H. Kalkar smst. p. 497. — Fr. Nielsen smst. p. 251, 258—260. — J. H. Monrad smst. Sp. 564—566. — ¹⁰⁵⁾ H. Høffdings Anm. af D. chr. Ethiks spec. Del se Nær o. Fjern 1878 Nr. 314—316 (^{7/7}—^{21/7}) p. 9 flg., 10 flg., 11 flg. — jvf. s. F.: Erindringer p. 100—101, jvf. 105. — s. F.: Dsk. Filosofer p. 145—146. — smlg. »Fædrelandet« 1878 Nr. 177 (^{3/8}. Mrk. L: Et Par Anmærkninger til Dr. Høffdings Bedømmelse af Martensens »Specielle kristelige Ethik«). — ¹⁰⁶⁾ anf. Anm. Nr. 314 p. 13. —

dels opererer med dobbelte Principer (teonomisk-autonomisk) og dobbelt Metode (deduktiv-induktiv), dels hylder en Betragtning af det naturlige Menneske og den autonome Humanitet i Almindelighed og den moderne Humanitet i Særdeleshed, saa at man skulde forsværge, at han vilde indlemme Humaniteten i Kristendommen.¹⁰⁷⁾ Over den autonome Humanitet fælder »Den chr. Ethik« strenge Domme, der for en »uhildet Betragtning« viser sig »aldeles vilkaarlige og ubegrundede«. Humanitetens Rige faar sandt at sige ingen virkelig Frihed; det tilkendes vel en relativ Berettigelse, der dog stedse vil være af meget »prekær Natur«, naar »ingen Konsekvens kan gjenføres, intet Resultat naaes uden stadig Angst for at begaa den største af alle Forbrydelser. Dersom Humaniteten virkelig er fri og selvstændig, maa dette vise sig i, at den har sine bestemte, i dens Væsen grundede Love, hvilke den trygt kan følge til Enden«. ¹⁰⁸⁾

Der maa i den etiske Humanismes Navn protesteres mod Kristendommens og Teologiens Supremati. Naar Protestanterne saa ofte betoner, hvorledes Reformatorerne for Samvittighedens Skyld sagde sig løs fra Romerkirken, da maa det lige-saa vel fremhæves, at det var en Samvittighedssag at bryde med »Autoritetstroen« for den etiske Humanisme, hvis mest fremragende Repræsentanter I. Kant og J. G. Fichte var.¹⁰⁹⁾ Der har indenfor forskellige teoretiske og praktiske Omraader lige siden Renæssancens Dage fundet en stadig Emancipation Sted fra teologisk og kirkelig Indflydelse. Og »jo mere de kirkelige Dogmer blive Gjenstand for Tvivl og Modsigelse, des vigtigere er det at slaa fast, at de etiske Love, som ikke blot betinge Menneskelivets højere og ædlere Udvikling, men selve Samfundslivets Bestaaen i dets simpleste Former — at disse Love ikke staa og falde med visse dogmatiske Symboler«. Derfor er det nødvendigt, at Etiken emanciperes fra Teologien.¹¹⁰⁾

Forskellen mellem teologisk og filosofisk (human) Etik beror netop paa, at Teologien tillægger Autoriteten permanent og absolut Betydning, Filosofien kun interimistisk og pædagogisk Betydning. Dette medfører saa ogsaa en væsentlig forskellig Behandling af de etiske Problemer. Teologien anvender først og fremmest den deduktive Metode, idet den fornemmeligst træffer sine Afgørelser i Henhold til bestemte Udtalelser af overnaturlig Autoritet (Bibel eller Kirke) og anvender kun den induktive Metode, hvor der

¹⁰⁷⁾ smst. p. 10. — Nr. 315 p. 13, 10, 12. — ¹⁰⁸⁾ Nr. 314 p. 10, 12. — ¹⁰⁹⁾ smst. p. 10—11. — ¹¹⁰⁾ smst. p. 11. —

er Tale om Punkter, der enten ikke findes berørt i Biblen, eller hvor Menneskelivets fri Udvikling har ført til Former og Resultater, man ønsker at bibeholde, skønt de synes at stride mod de Forudsætninger, hvorfra man gaar ud. Men den induktive Metode, der søger at finde Menneskelivets nødvendige Betingelser og formulere dem som etiske Bud, anvender Filosofien ikke undtagelsesvis som Teologien, men anvender den helt igennem saavel paa det ydre borgerlige som paa det indre personlige Liv, saa at dens højeste Princip bliver Udviklingen af det personlige Menneskeliv hos hver enkelt i Harmoni med alle andres, Dannelsen af et harmonisk Rige af fri Personligheder. ¹¹¹⁾

Af den dobbelte Metode følger da for Teologiens Vedkommende, at den ikke kan faa nogen ensartet Metode og dermed ej heller en virkelig videnskabelig **K a r a k t e r**. »Den bevæger sig frem og tilbage mellem fri Diskussion og tvingende Autoritetsbud. Snart faaer man et Raisonnement, snart et Skriftsted at slaa sig til Ro ved. Læsere, der ikke undersøge Sagen nøjere og især søge Opbyggelse eller Underholdning, kan dette maaske endog være ret behageligt paa Grund af Martensens smagfulde og sindrige Fremstilling, saavel som paa Grund af de ringe Fordringer, der som oftest stilles til dem om at anstrenge deres Tænkning; men der er andre Læsere, for hvem Klarhed og Konsekvens i Princip og Methode er en Grundfordring, som nok saa fuldendt en Fremstillingsform ikke kan bringe dem til at slaa af paa«. ¹¹²⁾ Hertil kommer, at jo mere man fra det enkelte Individts indre Liv træder ud i det sociale Liv, desto klarere viser det sig, hvor vanskeligt det er for et Standpunkt som Martensens at opnaa »en virkelig og positiv Forstaaelse og Begrundelse af de selvstændige menneskelige Livsformer«. ¹¹³⁾ — Høffdings **S i g t e** er klart nok det dobbelte: dels Martensens Etik, dels teologisk Etik overhovedet. Som han saaledes taler den etiske Humanismes Sag, tager han ogsaa bestemt og centralt tilorde for Kvinde-Emancipationens Berettigelse, Liberalismens Betydning og Jødedommens hjemlige Ufarlighed; han staar som afgjort Modstander af Teologiens Supremati over Videnskaben og Kirkens over Samfund og Privatliv. ¹¹⁴⁾ —

I Modsætning til den højst betingede Anerkendelse, der saaledes blev Martensen til Del fra den humane Livsanskuelses Side, blev »Den chr. Ethik« modtaget af de danske **K a t o l i k e r** med en

¹¹¹⁾ Nr. 315 p. 10. — ¹¹²⁾ smst. p. 12. — ¹¹³⁾ smst. p. 13. — ¹¹⁴⁾ Nr. 314 p. 12—14; Nr. 315 p. 11, 13; Nr. 316 p. 11, 12, 13. —

sjælden Anerkendelse — trods den skarpe Fejde faa Aar tilbage — p. Gr. af Værkets konservative Tendens og skarpe Polemik mod Tidens »aktuelle« Retninger og Anskuelse; og dog indeholder den specielle Etik for en Katolik ikke blot »meget Sandt og Fortrinligt«, men ogsaa »Et og Andet aldeles forkeert og usandt«, »en skurrende Mislyd«, der forstyrrer »Harmonien«, saaledes f. Ex. Udtalelserne om den jesuitiske Moral.¹¹⁵⁾

Derimod mødte Martensens Bemærkninger om den moderne Jødedom skarp Indsigelse fra baade kirkelig og human Side (D. G. Monrad, H. Høffding)¹¹⁶⁾ saavel som fra den københavnske jødiske Menighed. Overrabbineren, A. A. WOLFF (f. 1801, d. 1891) udsendte et større Arbejde: »Talmudfjender, et Genmæle mod de seneste Angreb paa Jøderne og Jødedommen« (Kbh. 1878), i hvilket han dels afviste Martensens Beskyldninger som »i højeste Grad fornærmende, ja ligefrem hadefulde overfor Jøderne«, dels kritiserede den Brug, der var blevet gjort af Talmud saavel af N. G. BLÆDEL i dennes omfattende og betydningsfulde Arbejde: »Udvidet Konfirmationsundervisning eller evangelisk-luthersk Kirkelære« (Kbh. 1876) som af JOHNS. KOK i hans smukke Værk: »Det hellige Land og dets Nabolande« (Kbh. 1878). Hvor berettiget Wolff maaske end var til at korrigere de to Præsters Anvendelse af Talmud og i nogen Maade ogsaa at protestere mod Martensens Opfattelse af moderne Jødedom — man kendte jo ikke herhjemme til saadanne heftige litterære Fejder, som der i Tyskland gennem mange Aar førtes mellem Kristne og Jøder —, saa var Overrabbineren dog uberettiget til at polemisere mod Kristendommen paa en ofte blasfemisk Maade.¹¹⁷⁾

Den mest opsigtvækkende Polemik, som »Den chr. Ethik«s specielle Del gav Anledning til, kom dog til at dreje sig om Martensens politiske og sociale Anskuelse. Flere i Samtiden fandt ikke blot, at der til Martensens svage Sider hørte en ofte mangelfuld historisk Opfattelse, der gjorde, at han ligesaavel overvurderede Kristendommen paa Hedenskabets Bekostning, som han blev uretfærdig

¹¹⁵⁾ Nord. Kirketid. f. kath. Christne. 26 Aarg. 1878 Nr. 31—50 (¹/₆—¹⁵/₁₂) p. 491 flg., 523 flg., 552 flg., 650 flg., 681 flg., 695 flg., 727 flg., 742 flg., 759 flg., 792 flg. (NB. 742, 728, 491 flg.). — smst. 27 Aarg. 1879 Nr. 13 (²⁰/₃) p. 189 flg. — ¹¹⁶⁾ D. G. Monrad: anf. Skr. p. 152 flg. — ¹¹⁷⁾ Bricka Bd. 19 p. 160 flg. — A. A. Wolff: Talmudfjender p. 317 flg. (NB. 342), 2 flg. — W. Hjort: N. G. Blædel p. 174—175. — Bricka Bd. 9 p. 343. — smlg. Fr. Nielsen: Den moderne Jødedom. Kbh. 1879 p. 5 flg., 31 flg., optr. i s. F.: Karakter. o. Krit. p. 291 flg., 194 flg. — »Nationaltid.« 1878 Nr. 763 (¹¹/₆. Mrk. A. T., d. v. s. A. Thorsøe). —

i sin Dom over autonome Filosofer og i sit Syn paa Socialisme og Liberalisme (H. Høffding); men ogsaa at han var for ugunstig stemt mod alle den nyere Tids Bestræbelser, Skikkelser og Ordninger uden tilstrækkelig Forstaaelse for »det Modernes« kristelige og etiske Berettigelse (C. H. Kalkar). Han var »paa Forhaand let tilbøjelig til at betragte det fra Fortiden forefundne med varm Interesse, medens han ansaa Samtiden for uduelig til at afføde virkelig vellykkede Tanker« (J. H. Monrad); han vil ikke se, at der har fundet en stærk Udvikling Sted, hvorfor det f. Ex. m. H. t. hans Statsbegreb betegnes som »et stort Fejlsyn«, naar han saa let lader sin Tanke søge Hjælp i Middelalderen (Fr. Nielsen).¹¹⁸⁾ Skønt der heri laa en principiel Dadel ogsaa af Martensens Kritik af Liberalismen, saa blev denne dog især forsvaret af D. G. MONRAD, der i sine friske, causerende »*Politiske Breve Nr. 14—18, Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik*« (Nykb. p. F. 1878) gav Martensen Svar paa Tiltale, idet han ikke alene kæmpede for »Liberalismens Banner«, under hvilket han havde stridt i sin Ungdom, men ogsaa lod sit Lune og Vid spille over talrige konkrete Punkter i »Den chr. Ethik«s sociale Del. Fra samme Standpunkt som D. G. Monrad tog ligeledes CARL PLOUG tilorde i en Række skarpe og ofte bedske Artikler i »Fædrelandet«: »Social og politisk Ethik«. ¹¹⁹⁾

MARTENSEN fandt ligesaa lidt Anledning til at indlade sig i Polemik med sine Kritikere 1878—79 som i 1871. Forudsætningerne for al Forhandling manglede jo ganske. Han henregnede H. Høffding til »den reent negative Side«, han savnede »aandelig Forstaaelse« i Jødespørgsmaalet saavel hos A. A. Wolff som hos D. G. Monrad og C. Ploug, der blandt flere andre fra politisk-liberal Side tog Jøderne i Forsvar, og han fandt simpelthen Liberalismens forskellige Gennemøler (D. G. Monrad, C. Ploug) »ufrugtbar«. ¹²⁰⁾ Derimod besvarede to af Martensens betydeligste Disciple de større Angreb paa »Den chr. Ethik«. JOHS. G. E. KOK udsendte under Pseudonymet »Petraeus« »*En og tyve Breve om Biskop Martensens kristelige*

¹¹⁸⁾ H. Høffding, Nær o. Fjern 1878 Nr. 314 p. 11—12, 10; Nr. 316 p. 11. — C. H. Kalkar T. T. 1878 p. 494, 498, 499. — J. H. Monrad, Dsk. Kirketid. 1878 Nr. 35 Sp. 549. — Fr. Nielsen: Karakter. o. Krit. p. 201, 260. — ¹¹⁹⁾ D. G. Monrad: anf. Skr. p. 162, 7 flg. — jvf. Fr. Nørgaard: D. G. Monrad. Kbh. 1918 p. 256, jvf. 237. — »Fædrelandet« 1879 Nr. 186—190, 197—200 (^{14/8—19/8}, ^{27/8—30/8}) (Mrk. C. P., d. v. s. C. Ploug: Social og politisk Ethik). — smlg. »Berl. Tid.« 1878 Nr. 279 (^{29/11}) (Kirkens Mænd og Socialpolitiken). — C. H. Kalkar smst. p. 499. — ¹²⁰⁾ M: Levnet III p. 208—209, 122—123. — »Fædreland.« 1879 Nr. 187 (^{18/8}). Social og politisk Ethik. — Den chr. Stat og Jødedommen). —

Ethik«, et i sin Art velskrevet lille Arbejde, der dels søgte at tjene til Orientering i og Udbredelse af Etikens kristelige og humane Livsanskuelser, dels traadte i Skranken for Martensen imod dennes Angribere, A. A. Wolff og D. G. Monrad, og tillige imødegik et enkelt Punkt i den herværende katolske Presses ellers saa anerkendende Kritik af det Martensenske Værk.¹²¹⁾ Aaret efter udgiver FR. VILH. ANDERSEN »Nogle Betragtninger og Studier over og i Sammenhæng med Biskop Martensens »Den chr. Ethik«« (Kbh. 1879), et aandfuldt og pietetsfuldt, fint og dybsindigt Skrift, der er et varmt Udtryk for Disciplens Taknemmelighed mod sin Ungdoms Lærer for alt i Tale og Skrift i Almindelighed og for Etiken i Særdeleshed. Her gives tillige Svar paa H. Høffdings Anmeldelse og D. G. Monrads Genmæle.¹²²⁾

Afsluttende Bemærkninger.

Skønt »Den chr. Ethik« p. d. e. S. er et levende Vidnesbyrd om Martensens Udvikling, er den ikke destomindre p. d. a. S. præget af saavel Tilbagegang som Stilstand. Den staar tilbage i systematisk Sluttethed for »Grundrids til Moralphilosophiens System« og i videnskabelig-metodisk Henseende for »Den chr. Dogmatik«, ja, Etikens specielle Del staar endog i Dialektik i nogen Grad tilbage for den almindelige Del. Det anelsesvækkende Billede foretrækkes for det abstrakte, skarpt bestemmende og begrænsende Begreb. Sandheden udvikles ofte som den rette Midte mellem to Extremer, bestemt ligesaa hyppigt af personlige Sympatier eller Antipatier som af videnskabelige Grunde. Dobbelte Kategorier, etiske og æstetiske, veksler. Snart er Stilen den videnskabelige fra Katedret eller den æstetiske fra »de Heibergske Læseballer«, snart er Tonen konverserende som i en Salon eller homiletisk som fra en Prædikestol, alt svarende til den Fylde af Problemer, han uden smaaligt Hensyn til Grænsen mellem det etiske og det ikke-etiske Omraade indstævner for »Den chr. Ethik« som Højesteret. Martensen giver i dette Værk sig selv saa at sige fra alle Sider, ja, endog i en Stemningernes broget Mangfoldighed; ikke for intet er Etiken Frugten af »det Practiske

¹²¹⁾ Petrus: 21 Breve om Biskop Martensens kristelige Ethik samt om Dr. Wolffs og Biskop Monrads »Gjenmæler« imod samme. Kbh. 1878 p. 63 flg., 73 flg., 99 flg.; 25 flg. — smlg. Nord. Kirketid. f. kath. Christne 1878 p. 806 flg., 824 flg. — smst. 1879 Nr. 6—7 (½—1½) p. 85 flg., 100 flg. — ¹²²⁾ Fr. Vilh. Andersen: anf. V. p. 47—51, 264; 88 flg., 52 flg., 185 flg. —

og det Contemplative« i Forening, en Frugt der langsomt modnedes under det forskelligste, hyppigt skiftende Vejrlig; de gentagne Afbrydelser og Standsninger i Etikens Tilblivelse er ikke gaaet sporløst hen over det afsluttede Værk; de etiske Problemer løses ikke saa sjældent paa en Maade, der snarere leder Tanken hen paa Biskoppens administrative Resolution end paa Professorens videnskabelige Konklusion. Forsaavidt maa man altsaa give en C. H. Kalkar, D. G. Monrad og Fr. Nielsen, en H. Høffding og H. Brøchner (trods dennes desperate Overdrivelse) Ret i deres Kritik af Martensens T æ n k n i n g s f o r m. Kun savner man i de to sidstnævntes Kritik Sans for det arkitektonisk-konstruktive, der ikke bør overses under Savnet af det definerede og distinktive, det konsekvente og stringente.¹²³⁾

Etiken maa snarere betragtes som en Totalitetsanskuelse end tænkes som et begrebsmæssigt System. Det ligger dels i Martensens Tænkingsform som Forening af Anskuelse og Begreb, dels i den dobbelte Fremstilling, dobbelte Tankerække for henholdsvis »Den chr. Ethik«s almindelige og specielle Del og endelig i hans Principlære. Den etiske og den dogmatiske Principlære er ikke blot parallelle som Principer betragtet, men ogsaa i Henseende til den formelle Redegørelse herfor. I sidstnævnte Henseende kan der kun være Tale om Stilstand for Martensens Vedkommende. Han har intet lært af Striden 1849—50 eller 1865—68. Han nøjes med 1871 som 1849 at give en Princip-Skitse for en Princip-Teori. Undlod han dengang at forklare Forskellen paa naturlig og genfødt Tænkingsart, glemmer han nu tillige at forklare Forskellen paa dogmatisk og etisk Tænkingsart, idet han jo hævder to Erkendelsesprinciper: den kristelige Sandheds- og den kristelige Sædelighedsidé for henholdsvis Dogmatik og Etik. Der bliver altsaa ogsaa Forskel paa den genfødte, teologiske Tænkingsart, altefter som der er Tale om dogmatisk eller etisk Disciplin. Det videnskabelige Objekt medfører altsaa en Tænkning, der p. d. e. S. i begge sine Former udspringer af det samme religiøse Liv (Genfødselen), men

¹²³⁾ P. Madsen: anf. Afh. T. T. 1884 p. 409. — Chr. Glarbo: anf. Afh. T. T. 1907—08 p. 467—468. — Ang. Sandheden som Extremernes Midte smlg. Fr. Baader: S. W. Bd. 2 p. 203—204, jvf. 213 (Ferm. Cogn.). — H. Høffding Nær o. Fjern 1878 Nr. 314 p. 10. — smlg. Fr. Vilh. Andersen: anf. V. p. 177, 224 fig., 249 fig. — C. H. Scharling: Menneskehed og Christendom. 2 Del p. 300—304. — Ang. det videnskabelige til det opbyggelige grænsende smlg. Martensens egen Bemærkning herom D. chr. Ethik Bd. 2 p. I. — jvf. Fr. H. R. Frank: Gesch. u. Krit. d. n. Theol. p. 248. —

som p. d. a. S. forgrener sig i henholdsvis Sandheds- og Sædelighedsidé som to forskellige Principer for henholdsvis dogmatisk og etisk Tænkning. Men skal der virkelig være Tale om Forskel i Principer og ikke blot i videnskabeligt Stof og videnskabelige Synspunkter, saa maa der ogsaa kræves en anderledes tilfredsstillende Teori og ikke en slet og ret Skitse.

Hvad der fattes Martensen, er systematisk set en Analyse ikke blot af den dogmatiske og etiske Tænkningsart, men af det naturlige og det genfødte Individets Tænkningsform; en saadan erkendelsesteoretisk Undersøgelse maatte fra det idealistisk-filosofiske Stade, hvorpaa han stod, have ført ham til at skelne mellem en naturlig, human og en kristelig Religiositet, et Skel der konsekvent maatte influere paa Realisationen af hans etiske Program: Kristendommen som Humanitetens Perle og Surdej, og som vel ogsaa maatte kunne betragtes som en ikke uvæsentlig Forudsætning for at stille sig mere forstaaende (ikke blot overfor Søren Kierkegaard, men ogsaa) overfor H. Brøchner. Skønt Martensen ikke har Uret i sine Indvendinger mod denne formelt for det abstrakte, personligt for Savnet af »religions Gemytsbevægelse« og kristeligt for hans ensidige Kristendomssyn som den ægte Kristendomsopfattelse, saa mangler Martensen dog religionsfilosofisk Forstaaelse for Kærnen i Brøchners Polemik. ¹²⁴⁾

Uden at gaa nærmere ind paa de forskellige Kritikers, C. H. Kalkars, D. G. Monrads og J. H. Monrads, Fr. Nielsens og H. Høffdings Savn hos Martensen af større Forstaaelse for saavel Lys- som Skyggesiderne i Fortid og Nutid, paa F. L. B. Zeuthens Kritik af det etiske Gudsbegreb og paa H. Høffdings Indsigelse mod Kirkens og Teologiens Supremati over henholdsvis Privat- og Samfundsliv og over Videnskaberne — i alle disse Henseender frembyder Kritiken *S a n d h e d s m o m e n t e r*, selvom man heroverfor vil kunne fastholde Martensens Program, omend kræve det gennemført paa en anden Maade; — uden at drøfte disse Punkter nærmere vil vi i Fortsættelse af de ovenfor fremførte kritiske Bemærkninger søge at besvare det i Martensens Liv og Levnet saa centrale Spørgsmaal: hvorvidt kan han siges at have realiseret sit Ungdomsmaal?

Som ovenfor nævnt kan »Den chr. Ethik« i Forbindelse med »Den chr. Dogmatik« i det store og hele betragtes som Realisationen af *U n g d o m s m a a l e t*; men derimod er det *t v i v l s o m t*, hvor-

¹²⁴⁾ jvf. E. Geismar: S. K. 6 Del p. 104 flg. (NB. 106). —

vidt det kan siges at være den fuldstændige Opfyldelse og den harmoniske Forening af den Martensenske Tvillingpsykes Grundtendenser. Principielt set anlægges der to diametralt modsatte Udgangspunkter: det objektive, spekulative Totalitetsbegreb og det subjektive, religiøse Personlighedsbegreb for henholdsvis Etikens almindelige og specielle Del. For Martensen er denne dobbelte Tankerække dikteret af Livets Fylde; selvom der gives et alment og nødvendigt, saa har efter hans Mening enhver Metode dog lige-saa vel sin Begrænsning som sit Fortrin, hvorfor Etikens omfattende Objekt kræver forskellige Metoder sidestillet.¹²⁵⁾ Det medfører for »Den chr. Ethik«s Vedkommende p. d. e. S., at den specielle Del ikke bliver en Underafdeling af den almindelige Del, men en selvstændig Del i Sammenligning med denne; p. d. a. S. er der dog kun en relativ Forskel mellem de to, hver paa sin Inddelingsgrund hvilende Dele.¹²⁶⁾ Resultatet bliver ikke destomindre, at der begrebsmæssigt set ikke kan blive Tale om eet System, men derimod om to Systemer; hvor meget der end tales om en »relativ Forskel«, der iøvrigt ikke nærmere oplyses, saa medfører de diametralt modsatte Udgangspunkter dog et Brud paa Etiken som en videnskabelig Erkendelse af de sædelige Lærdomme i videnskabelig Total-sammenhæng.¹²⁷⁾ Det er altsaa ikke alene Udførelsen (Tænkning-formen), men ogsaa Anlægget (Dobbelt-Metoden), der forklarer, hvorfor »Den chr. Ethik« principielt, systematisk set ikke kan siges at være den fuldtud tilfredsstillende videnskabelige Indfrielse af Ungdomsmaalet.

Dobbelt-Metoden er tillige et talende Vidnesbyrd om, at personligt, psykologisk set har Martensens Sjæleliv oscilleret mellem det spekulative og det religiøse i hans Tvillingpsyke. Den Harmoni, der utvivlsomt har besjælet ham, har da ikke bestaaet i en harmonisk Forsoning af, men i en harmonisk Svingning mellem Psykens to Grundtendenser. Men saa kan Ungdomsmaalet strengt taget heller ikke betragtes som realiseret i personlig, psykologisk Henseende. Det finder sin Forklaring deri, at de to Grunddrag, det spekulative og det religiøse efter Martensens Selvførstaelse gaar i diametralt modsat Retning af hinanden. Modsætningen skærpes selvfølgelig yderligere under den fortsatte Udvikling af begge Grunddrag og ikke mindst i Betragtning af, at denne Udvikling tillige kommer

¹²⁵⁾ Brev 5/10 1872 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 153. — jvf. nærv. Afh. p. 443 flg. — ¹²⁶⁾ jvf. smst. p. 446. — ¹²⁷⁾ jvf. D. chr. Ethik Bd. 1 p. 54. —

til at betyde en dybere Indlevelse i den kristelige Religiøsitet til Forskel fra en Blanding af den naturlig-humane og den kristelige Religiøsitet; dermed vanskeliggøres saa ogsaa Syntesen og Systemet vel ikke anskuelsesmæssigt, men derimod begrebsmæssigt. Hvor klart Martensen end har fattet Totalitetssynet og sin Psykes Grundejendommelighed, er han aldrig blevet klar over, at dybest set naaede han altsaa ikke at realisere Ungdomsmaalet. For ham, det eenfødte Naturel med den ikke logisk-begribende, men fantasi-anskuende Tænkning »gestaltede« Harmonien sig som Virkelighed for hans indre Øje, svarende til, at hans indre Liv oscillerede harmonisk mellem det spekulative og det religiøse.¹²⁸⁾

---

¹²⁸⁾ smlg. H. Høifdings Indvending mod den paastaaede Harmoni fra den humane Etiks Standpunkt, Dsk. Filosofer p. 145. — jvf. nærv. Afh. p. 465 flg. —

Kapitel 19.

»JACOB BÖHME«.

GENNEM en længere Aarrække havde Martensen i sin sparsomt tilmaalte Fritid været beskæftiget med Udarbejdelsen af »Den chr. Ethik«, saa det er forstaaeligt, at han allerede i Marts Maaned 1878 under Trykningen af Etikens specielle Del saa smaat begyndte at længes efter at vende tilbage til dogmatiske Studier; og »leer und ledig«, som han følte sig efter at have udsendt sit Livs andet Hovedværk, droges han da til sin Ungdoms mystiske og teosofiske Studier. Skønt disse aabenbart har været ham en kærkommen Afspænding fra og velkommen Modvægt mod hans hidtidige Studier, stod de dog i nøje Tilknytning til et enkelt Lærepunkt i Etikens almindelige Del, nemlig det etiske *G u d s b e g r e b*, som han gjorde til Genstand for en ny Undersøgelse. Han førtes derigennem til et omfattende Studium af Jacob Böhmes Værker og Fr. Baaders Kommentarer dertil. Det var især Spekulationerne over Naturen i Gud, de syv Naturskikkelser og Guds indre Herlighed, der interesserede Martensen, og som tillige stillede ham det »specielle Problem«: hvorledes lader Böhmes Lære om en Natur i Gud sig forlige med dennes etiske Væsen. Til Forstaaelse af dette Problem er det nødvendigt at mærke sig, at Martensen dels er betænkelig ved, at det etiske i Gud først skal resultere gennem en Proces, som Böhme mener, først skal komme til Gennembrud efter en Kamp med og Besejring af den fjendtlig modstaaende Naturmagt, istedetfor at det fysiske burde være det etiske ubetinget underordnet i Guds indre Liv fra først af; dels at han udvider Begrebet Natur til ikke blot at være Udtryk for »et Pleroma« (»Den chr. Dogmatik« 1849) og et Indbegreb af »Productionspotenser« (»Om Tro og Viden« 1867 og »Den chr. Ethik« 1871), men til ogsaa (under disse Spekulationer 1878) at involvere Naturviljen, altsaa ligeledes som

Böhme, saa at der saaledes bliver to Viljer i Gud, den fysiske Natur- eller Magtvilje og den etiske eller hellige Kærlighedsvilje. Det bliver da Problemets »Brod«, om Gud endnu før Triniteten skal tænkes monoteletisk eller dyoteletisk, om det etiske Gudsbegreb netop ikke kræver det sidste, saa at der saaledes bliver to Viljer, to Begyndelser i Gud. ¹⁾)

Aandsbeslægtet som Martensen var med Jacob Böhme, der især vil virke tiltrækkende paa Mennesker, der »paa eengang ere religiøst og speculativt organiserede«, bliver han indspundet i Teosofiens Tryllet, han begejstres for Böhme som »der grösste Philosoph des lebendigen Gottes« og oplever derigennem en »Fermentation«, saa at han ikke kan slippe den teosofiske Tænker, førend han har dannet sig en bestemt Mening om ham. Hvor ubestemt og svævende hans Plan om »et lille theologisk Arbejde i hans Aftenstund« endnu var 1878, resulterede dog det intense Böhme-Studium og den længere indgaaende Drøftelse af forskellige centrale teosofiske Problemer med I. A. Dorner deri, at Martensen 1879 begyndte at udarbejde en Studie over Jacob Böhme, paa det Tidspunkt aabenbart kun til »sin egen Belæring«; Arbejdet skred imidlertid fremad, og han besluttede sig til at offentliggøre sin Studie. I Sommeren 1881 afsluttede han sit Manuskript, kort efter paabegyndtes Trykningen, og i November samme Aar udsendte han saa »*Jacob Böhme. Theosofiske Studier*« (Kbh. 1881).²⁾)

Hovedtanker.

Hvad der her interesserede Martensen var ikke det historiske, som dog ikke ganske mangler, men derimod det principielle, ikke Jacob Böhme som blot historisk Fænomen, men »den store Sag, for hvilken han levede«, og »de Problemer, til hvis Løsning han har givet det mærkværdige, verdensberømte Bidrag, og hvilke han saa mægtigt sætter i Bevægelse«. Derfor udvikler Martensen ogsaa i disse teosofi-

¹⁾ Breve ¹³/₃—²⁴/₆ 1878 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 344 flg. (NB. 344, 348—349, 350—351, 364—365). — jvf. nærv. Afh. p. 221, 360. — Her er altsaa Forklaringen paa det i H. Martensen: Jacob Böhme p. IV nævnte »omtvistede Punct«. —

²⁾ H. Martensen: anf. V. p. 4, IV. — Breve ²³/₄ 1878—⁹/₈ 1881 fra Martensen til Dorner, M-D. Brev Bd. 2 p. 349 flg. (NB. 371, 374, 349, 381, 416, 471, 472). — Julius M: p. 11. — Ang. tysk Oversætt. smst. — M: Levnet II p. 11; III p. 209—210. — smlg. Josepha M: p. 86—88. —

ske Studier sin egen Anskuelse m. H. t. saavel det ovenfor berørte Problem som hele Böhmes Tankeverden. ³⁾ Skønt Interessen samler sig om Martensens »egen Overbeviisning«, vil det dog være nødvendigt, forinden der gøres Rede for denne, at trække Hovedlinjerne op i Böhmes Gudsbegreb.

Jacob Böhmes Teosofi.

Teosofi bestemmes efter Martensen som Visdom i Gud, i Guds Aand, med Gud til Princip og til Objekt, en skuende, intuitiv Erkendelse af de guddommelige og de naturlige Hemmeligheder paa Grundlag af Guds Aabenbaring i Skriften og i Naturen. Teosofi er en intuitiv Centralanskuelse af Gud og Tilværelsen (Natur og Historie). ⁴⁾ Jacob Böhme er netop en typisk Repræsentant for denne Aandsretning. Det er hans »Grundopgave« at erkende Gud og i dette Lys at erkende Verden, at fatte saavel Guds indre Aabenbaring (Selvaabenbaring) som hans ydre Aabenbaring (Verdensaabenbaring), hvor det især drejer sig om det ondes Problem; ⁵⁾ men først og fremmest drejer det sig dog om at erkende Aabenbaringens Gud som den levende Gud, Gud der som Originallivet og Livets Kilde er »den gennem sine indre Modsætninger for sig selv aabenbarende Aand, hvis inderste Liv er Kjærlighed«. Hvad der i denne teogoniske Proces, i Guds evige Fødsel og Selvfrembringelse forløber simultant, lader sig kun fatte og forklare successivt af den menneskelige Tanke. ⁶⁾

Det første Led i Böhmes teosofiske Tankerække er *Enheden* (mysterium magnum, det evige Kaos, Ugrunden), hvor alt endnu er i Indifferens, en indviklet Fylde, som endnu ikke er kommet til Udvikling. Det centrale i denne Enhed er en grundløs, uoprunden *Vilje*. ⁷⁾ Viljen begærer kun sig selv, den vil tage sig selv og sin Fylde i Besiddelse, den vil aabenbare sig i sig selv. Derfor forskaffer den sig et *Spejl* (ogsaa betegnet som Guds Beskuelighed, den evige Visdom, sophia, den evige Idea eller Jomfru) ∴ et Fantasispejl, en Enhed af Fornuft og Imagination, hvilket tilbagestraaler alt i Guds indre og ydre Aabenbaring. Det er lige evigt med Gud, men ikke Gud af Gud, tværtimod upersonligt, selvløst og kun et Redskab for Guds Aabenbaring. ⁸⁾

³⁾ Jac. Böhme p. IV, jvf. 41, 132. — ⁴⁾ smst. p. 1, 15—16, jvf. 20. — ⁵⁾ p. 30, 40. — ⁶⁾ p. 31, 32, 34; 46—48, jvf. 65. — ⁷⁾ p. 48—50. — ⁸⁾ p. 50—51. —

Dette Spejl er ikke fra først af færdigt i Gud, men danner sig under selve *Spejlingen*. Under den første Spejling fremkommer der »et abstract Skyggerids« af, hvad der senere skal blive lyslevende og farverigt: den grundløse, ufattelige Vilje fatter og finder sig selv, Viljen som *Enhed* ser sig som *Trehed* og Treheden som *Enhed*. Thi den første, uoprundne Vilje, der som indifferent hverken er god eller ond, »føder i sig selv det ene evige Gode, som en fattelig Villie, der er den grundløse Villies Søn, hvori den fatter og finder sig selv, og som er lige evig med den uoprundne Villie (Gud af Gud). Og den første Villie gaaer ud gennem dette evigt Fundne og ifører sig en evig Beskuelighed af sig selv. Og den første Villie hedder Fader, og den anden, den fattede, den fødte Villie, hedder Søn. Og Udgangen gennem den fattede Søn hedder Aand, thi den udfører det Fattede i et Villiesliv og en Villiesbevægelse og Rørelse, som et Liv af Faderen og Sønnen; men det Udgangne eller ... den fjerde Virkning, hedder Guds Viisdom eller Beskuelighed, hvor Fader, Søn og Aand (ikke en enkelt af disse, men den hele Trehed) altid seer og finder sig selv.«⁹⁾ I den første Spejlingsakt gives der kun et Spejlbillede uden Virkelighed; der kan endnu ikke tales om den levende Gud. Men hvad Spejlet afspejler, gør Viljen begærlig efter, at Spejlbilledet skal blive til Virkelighed, og under dette Begær vækkes i Gud den forborgne, evige *Natur*. Først i Kraft af denne kan Gud blive levende.¹⁰⁾

Den evige Natur er ikke en Materie i Gud, men en upersonlig, selvløs »spirituøs Potens«, en fra Enheden udflydt og fraskilt Vilje, der mangfoldiggør sig i »en uendelig Magtfylde, et levende Væld af Kræfter«. Fremkomsten af denne Natur betyder p. d. e. S. en Fordunkling i Modsætning til Aanden, men betinger p. d. a. S., at Aanden kan »vinde Liv og Fylde, faae Saft og Kraft«. Først med Naturen kan der blive Tale om virkelige *Modsætninger* og dermed om virkelig *Aabenbaring*.¹¹⁾ Thi som Livets Idé, der er uadskillelig fra Aabenbaringens Idé, er Böhmes Grundidé, der søges gennemført i Guds- og Verdensbegrebet, er *Modsætningernes Nødvendighed* og disses *Formidling Grundloven* for Liv og Aabenbaring. Hans *Problem* er derfor ikke blot et *Enheds- og Trehedsproblem*, *Trinitetsproblem*, men et *Enheds- og Tohedsproblem*, *Aands- og Naturproblemet*, idet Gud altsaa maa tænkes som Aand

⁹⁾ p. 52—53, jvf. 49. — ¹⁰⁾ p. 53—55, jvf. 82. — ¹¹⁾ p. 56—57. —

og Natur; Tohedsproblemet er det primære, Trehedsproblemet det sekundære. ¹²⁾

Der kan altsaa nu i Gud skelnes mellem Aand og Natur, mellem Aandsvilje og Naturvilje, der staar i indbyrdes Modsætning til hinanden. Paa Grundlag af dette Modsætningsforhold finder der en Livs- og Aabenbaringsproces Sted, hvilken har til Formaal, at Naturviljen bliver Aandsviljen underordnet som dens tjenende Redskab og Aabenbaringsmiddel. I Processens første Del forholder Naturen sig fjendtlig til Aanden, derimod i dens anden Del som Guds og Idéens villige Tjener til Udformelsen af Guds Herlighed. ¹³⁾ Processen bestemmes nærmere ved de 7 Grundkræfter eller Naturskikkelser (5: »den skikkelsegivende, den Naturen dannende Kraft«). Disse udgør dels to Ternarer (Treheder), nemlig henholdsvis den negative, mørke, disharmoniske og den positive, lyse, harmoniske Ternar, dels Lynet som Overgang fra hin til denne, fra Mørke til Lys. ¹⁴⁾

En særlig Interesse knytter sig til, hvad Fr. Baader i sin Kommentar til J. Böhme kalder den negative Ternar, men hvad denne selv kalder »centrum naturæ«. Dette, der har sin Modsætning i et Lys- eller Livscentrum, findes baade i Skaberen og Skabningen; det er ligesaavel Grundlaget for den evige Naturproces i Gud, som det er det første i Naturen, i hele det skabte Univers. Det er Livets Grundlag og Helvedes Fundament. Muligheden til det ondes Oprindelse gives altsaa midt i den teogoniske Proces. Men Muligheden forbliver altid som Mulighed i Gud, fordi den mørke Ternar (Naturviljen) stedse er den lyse Ternar (Aandsviljen) underordnet. ¹⁵⁾ »I Gud er denne mørke Villie evigt overvunden og overflammet af Lyset, bliver kun i Grunden som en Tendents, der stedse paany overvindes og frivilligt lader sig overvinde . . .«. ¹⁶⁾ Derimod fremkommer Djævel og Helvede, idet »den negative Ternar i Fraskillelse fra Lyset bliver actu virkelig i en intelligent Skabning, kommer til at virke i en falsk Selvstændighed, istedenfor at blive i tjenende Forborgenhed, i Latens, i Potentialitet«. ¹⁷⁾ Centrum naturæ er tillige Guds Vredes Fundament 5: Indbegrebet af de guddommelige Kræfter, der løsladt bliver ødelæggende og fordærvende som Udtryk for Guds Vredes Magt. ¹⁸⁾

¹²⁾ p. 31—32, 57—58, 34. — ¹³⁾ p. 58—59. — ¹⁴⁾ p. 59. — ¹⁵⁾ p. 67, 69, 73. — ¹⁶⁾ p. 74, jvf. 67. — ¹⁷⁾ p. 76, jvf. 67, 175 flg. — ¹⁸⁾ p. 78. —

Gennem Naturprocessen formidles Selvaabenbaringen af »den virkelige, levende og triumpherende Trinitet«. Det er Böhmes Lære, at »den ene evige Villie, der rørte sig i Ugrunden, udfolder sig selv til absolut Personlighed gennem den evige Natur. Han fastholder Eenheden. Der er kun een Gud, kun een absolut Personlighed. Men i den ene absolute Personlighed ere der tre Villiescentra, tre Aabenbaringscentra, tre Bevægelseskilder, hvorved han betegner, hvad Kirkelæren kalder Personer eller Hypostaser. Saalænge vi endnu ikke have den evige Natur, saalænge kunde der ikke være Tale om tre Personer eller Centra. De bleve kun sete som Muligheder i Speilet. Som Centra kunde de kun aabenbares i den evige Natur, der betinger Forskjellene, og at enhver af Personerne kan faae sin eiendommelige Function . . .«.¹⁹⁾

Til Gud som det ene centrale Væsen i tre Aabenbaringscentra svarer en uendelig Periferi, der hører med til Triniteten. Det er ikke en Person, men et upersonligt fjerde, der vel er forskelligt og dog uadskilleligt fra Gud. Det er det evige Produkt, der ligeledes resulterer af den nævnte Proces som Realisation af Spejlbilledet, nemlig Guds Herlighed, den uskabte Himmel, den hellige Treenigheds Hus, Guds Bolig, Guds Legemlighed (∴ hans Realitetsside, Udvorteshed) eller som det ogsaa kaldes: den væsentlige, d. v. s. den til Virkelighed udformede Visdom, Jomfruen — altsaa i Modsætning til Jomfruen, Fantasispejlet i Mysteriet —, der genspejler og tilbagestraaler den trinitariske Gud, hans Billede og hele udformede Rigdom.²⁰⁾ Efter Böhme maa der altsaa i selve Guds indre Aabenbaringsliv skelnes mellem et indre, Mysteriet, hvor Gud endnu kun er i den magiske Selvspejling, og et ydre, Aabenbaringen, der finder Sted gennem den evige Natur. Den sande Gud er han kun som Enheden af begge.²¹⁾

Martensens Vurdering af J. Böhmes Teosofi og Udvikling af egen Teologi.

Der gives i J. Böhmes Gudsbegreb Grundbestemmelser, der dels maa kritiseres og korrigeres, og som dels frembyder frugtbare Fermenter for Teologi og Religionsfilosofi. Spørgsmaalet ved en saadan Vurdering er da ikke nærmest, om Böhme har »raisonneret rigtigt, men om han har seet rigtigt«, saavist som Anskuel-

¹⁹⁾ p. 83, 67, jvf. 81. — ²⁰⁾ p. 83—84, 64. — ²¹⁾ p. 85. —

sen, Intuitionen er den levende, frugtbare Begyndelse, hvis Indhold søges klaret gennem Begrebet, Dialektiken. Uden »den speculative, intellectuelle Anskuelse«, »Intuitionen« er al Dialektik gold. ²²⁾

Historisk set har Böhme gjort en dobbelt Indsats i oldkirkelig og reformatorisk Teologi. Han leder saaledes i Sammenligning med det athanasianske Symbols Trinitetslære Erkendelsen ind i et nyt Spor; thi hvor Symbolet udelukkende bevæger sig i rent logiske Kategorier og kun byder paa den abstrakteste Metafysik, en Gud for den blotte Tanke, en Gud der mangler det for Menneskets religiøse og etiske Bevidsthed tiltalende, dér viser Böhme os en levende trinitarisk Gud, i hvem der er en Natur, en Gud der evigt producerer sig selv og tillige sin Himmel, en Gud i hvis absolute, af den skabte Verden uafhængige indre Liv der gives Modsætninger, baade et Mysterium og en Aabenbaring, en levende Gud der som Aand er den etiske Aand. ²³⁾ Hvor overkonfessionel Böhme end er i sine Trinitets- som i sine øvrige teosofiske Spekulationer, røber han netop ved sit Forhold til »det menneskelige Gemyt« sin Sammenhæng med Reformationen og den evangeliske Kirke og har ogsaa i dennes Teologi gjort sit iøvrigt lidet paaskønnede Indskud. ²⁴⁾ Reformationen efterlod i dogmatisk Henseende »et ugjort Arbeide«, idet kun de antropologisk-soteriologiske Dogmer blev »beaandet« af Protestantismens Princip, hvorimod de i strengere Forstand teologiske Dogmer forblev »uberørt« deraf, saaledes Trinitetsdogmet, der, overtaget blot som en Arv fra Fortiden, derved er kommet til at staa som et fremmed for Bevidstheden. Men skal Trinitetslæren faa virkelig Betydning for den religiøse Bevidsthed, maa den selv antage en etisk Karakter, da maa den treenige Gud være det godes Gud, der i sig selv er Kærlighed i trinitarisk Forskel. Thi intet vilde være mere undergravende for Troen, end om man skulde tænke sig, at Gud kun viste sig for os som Kærlighed under tre Masker, men ikke var Kærlighed i sig selv. ²⁵⁾

Det etiske Gudsbegreb kræves allerede af det apostolske Symbol, men paa bestemtere Maade ved »selve den ud af Reformationen fødte religiøse Bevidsthed«. Den genfødte Kristen, der bevæger sig i Modsætningen mellem Synd og Naade, maa som den gudsbilledlige Skabning i Gud selv se sit Princip, sit evige Forbillede. Det betyder »vistnok« ikke, at Individet i Gud selv skal se Synd, men at det der-

²²⁾ p. 44. — ²³⁾ p. 87—88, 91—92. — ²⁴⁾ p. 88, 22. — ²⁵⁾ p. 88—89. —

imod skal se »de guddommelige Aabenbarings modsætninger, der straalet ind i Bevidstheden, og disse Modsætningers Eenhed i Guds eget indre Liv. Det vil i Guds eget indre Liv see Modsætningen mellem Lov og Evangelium, mellem det ethisk Nødvendige og det ethisk Fri, mellem Hellighed og Naade, Retfærdighed og Naade og disse Modsætningers Eenhed og Harmonie«. ²⁶⁾ I jo højere Grad det lykkes dels at paavise i Gud selv de A a b e n b a r i n g s m o d s æ t n i n g e r, der konstituerer det genfødte Individ, og om hvilke det har den mest levende Erfaring, dels at bringe disse Modsætninger og deres Enhed i Forbindelse med det trinitariske i Gud, desto »menneskeligere« bliver Trinitetslæren for os. Netop her ligger Böhmes Indsats, idet han jo søger at give Modsætningerne i Guds indre Liv trinitarisk Anvendelse. ²⁷⁾

Og dog er hans Løsningsforsøg formelt ikke vundet gennem videnskabelig Reflexion, og reelt røber hans Grundsyn ofte det uklart gærende. Det er hans »Indskrænkning«, at han mere forudsætter end sætter det etiske Gudsbegreb som udtrykkeligt Formaal. Hans Styrke saavel som hans Svaghed bestaar netop i Antagelsen af den evige N a t u r som Aandens Redskab. Skønt Böhme efter »sit Gemyts inderste Tragten« stræber efter det etiske som det højeste i Gud, er han dog saa optaget af den evige Natur, at denne i Virkeligheden faar en utilbørlig Overvægt over og Selvstændighed ligeoverfor det etiske. ²⁸⁾ Han søger den levende Gud som etisk Aand, men er dog saa »forelsket« i Livets Naturskikkelse, at Aanden og dens selvstændige Liv ikke kommer til sin Ret. Han overser, at Aanden er det primære, Livet det sekundære. »Livets Idee . . . maa udledes af Aandens og Kjærlighedens Idee. Thi Selvbevidsthed, Aand, Kjærlighed lader sig ikke uden videre udlede af Livet, men er et Høiere, et ubetinget Første, der i sig har Livet og giver sig Skikkelse deri«. ²⁹⁾

Martensen er naturligvis enig med Böhme i, at der i Gud maa gives en Natur σ : »en Kilde til Materie, en Fylde af levende Kræfter og Energier«; Kristendommen lærer jo ikke en »naturløs Gud«, en »saft- og kraftløs Theisme«; ³⁰⁾ men uagtet han begynder med at sætte Aanden som det primære og Naturen som det sekundære, »fordunkles« denne i og for sig rigtige Rangering af de to Faktorer derved, at Gud først bliver levende, naar den evige Natur kommer til; Naturen er Betingelse for, at der kan komme Proces i Gud og

²⁶⁾ p. 90—91. — ²⁷⁾ p. 91—92. — ²⁸⁾ p. 93. — ²⁹⁾ p. 94. — ³⁰⁾ p. 35, 38. —

denne dermed blive trinitarisk. Men det er netop *M a n g l e n*, at Gud her ikke fra første Færd er den fuldkomne Selvbevidsthed.³¹⁾ Skønt Böhme sætter Aanden over Naturen, og skønt det er Aanden, der selv sætter Naturen, lader han dog ikke destomindre Aanden laane sit Liv af Naturen. Ganske vist kan Aanden ikke komme til det fuldstændige Liv og den fuldstændige Virken uden Naturen; men det er dog i Modstrid med Aandens Væsen, at den uden Natur kun er Mulighed, og først med Naturen bliver Virkelighed.³²⁾ Nej, den personlige Gud er allerede forud for Naturen den levende Gud, der absolut uindskrænket og uafhængig ved egen indre Kraft virker sig selv og alt, og som den levende Gud fra først af sætter han ogsaa ud af sig selv den evige Natur som sit Redskab.³³⁾ For Böhme gives der intet Liv uden Modsætninger, hvilke her i Gudsbegrebet er Aand og Natur. Men med det kristelige Gudsbegreb for Øje maa det efter Martensen hævdes, at »den evige Aand, reent som Aand, har sine egne, af Naturen uafhængige Modsætninger«, ligesom Guds etiske Væsen involverer sine egne immanente Modsætninger. Gud har altsaa som Aand Liv og Modsætninger i sig, uafhængig af og forud for Naturen.³⁴⁾

Martensen kan derfor heller ikke acceptere Böhmes Lære, at Gud som Aand først bliver sig selv mægtig ved at overvinde den fra først af fjendtlig modstræbende Natur. Nej, Gud maa som den absolute Aand være selvmægtig, sig selvbevidst og -bestemmende forud for Naturen; der kan ikke i hans Væsen være eet eneste Moment, uden at det er gennemlyst og omfattet af hans Selvbevidsthed i fuldkommen Klarhed. Kun da kan der tales om det etiske Gudsbegreb, i hvilket alene Begreberne *causa sui* og *aseitas* lader sig tænke.³⁵⁾ — Ligesaa uantagelig er Tanken om *U g r u n d e n* (og den deri involverede uudviklede, indifferente Fylde) som det første Led i den teogoniske Proces, hvilket er en hedensk, panteistisk, kosmogonisk Tankegang. Den etiske Gud maa tværtimod tænkes som den, der fra først af er virkelig; i den sande Gud er *V i r k e l i g h e d e n* forud for *M u l i g h e d e n* og omfatter alle Muligheders Indbegreb, hvorimod Muligheden altid gaar forud for Virkeligheden i Verden. Ganske vist skal *Ugrund* som den til Guds Væsen hørende Forudsætning gøre *Aseitets*begrebet forstaaeligere; men ikke destomindre bliver det dog uforklarligt, hvorledes der heraf kan udvikle sig en

³¹⁾ p. 96. — ³²⁾ p. 96, jvf. 103, 109. — ³³⁾ p. 97. — ³⁴⁾ p. 98. — ³⁵⁾ p. 99—102. —

Vilje, en Gud, som er Kærlighed. Nej, »det Første er den evige, sig selv sættende Aand i dens Overordning over alle sine Muligheder . . .«. ³⁶⁾ — Ligesaa utilfredsstillende er Læren om det mørke, modstræbende Naturprincip, *centrum naturæ* i Gud som Betingelse for den teogoniske Proces. Dette »Negativitetens Princip« er ganske vist nødvendigt for Udvikling, men kun forsaavidt som det er Udtryk for Modsætning og ikke for Modsigelse. I en Frihedens Verden er det ondes Mulighed, men ikke det ondes Virkelighed nødvendig, en Forskel som J. Böhme ikke har været tilstrækkelig opmærksom paa. ³⁷⁾

»Det Misligste« er dog, at der i selve hans Gudsbegreb synes at være et Forspil for Læren om det ondes Nødvendighed for Lysets Aabenbaring. Der maa jo gennemgaa »et betænkeligt Forspil« i den teogoniske Proces, inden denne naar til det harmoniske Resultat, idet Naturen i Processens første Fase forholder sig fjendtlig til Aanden og først underordnes denne i den anden Fase. Her er Naturen da ikke forskellig fra en Modsigelse, hvilket er i Modstrid med det etiske Gudsbegreb, ifølge hvilket der kun gives harmoniske Modsætninger i Gud, hvor der forinden nogensomhelst Proces er det rette Over- og Underordningsforhold tilstede. ³⁸⁾ — Skönt Böhme har alle Gudsbegrebets Momenter, formaar han dog ikke under Udviklingen og Formidlingen heraf at stille dem i det rette Forhold og den rette Orden. Tværtimod gør han sig skyldig i en »utilstedelig« *Antropomorfisme*, idet han betragter Forskellen mellem den guddommelige og den menneskelige Livsproces som en blot Gradsforskel — hvad der i Mennesket foregaar i Endelighed og Timelighed, forløber i Gud i Uendelighed og Evighed — og ikke som en Artsforskel; det beror paa, at Böhme overser, at »Mennesket ikke er det ligefremme, men det omvendte Gudsbillede«, at Forholdet mellem Aand og Natur m. a. O. hos Mennesket er det omvendte af det, der findes i Gud. ³⁹⁾

Fra Vurderingen af J. Böhmes Teosofi vender vi os saa til Martensens fyldigere og sammenhængende Udvikling af sin egen Teologi. I det etiske Gudsbegreb finder ikke blot det gode og det sande sin Kilde i Gud som den ene gode og alene vise; men ogsaa det skønne har her sit Udspring i den guddommelige *Fantasi*, der ligesaavel forudsætter Aandelighed som Legemlighed i Gud for

³⁶⁾ p. 103—104, jvf. 106, 107—108, 109. — ³⁷⁾ p. 109—114, jvf. 121, 179—182. — ³⁸⁾ p. 114—118. — ³⁹⁾ p. 131, 126, 124. —

at kunne tænkes; Skønheden faar i Guds indre Liv et dobbelt Udtryk i den dobbelte Herlighed, dels i Guds personlige Herlighed — Sønnen, der er Guds Herligheds Afglans og hans Væsens udtrykte Billede, lyser i den evige Fødsel frem som et »Straalebillede«, hvori der er et fænomenalt og dermed et Skønhedsmoment —, dels i Guds upersonlige Herlighed — et Skønhedens Rige, en Verden af skønne, individuelle Skikkelser og Former. ⁴⁰⁾

Til nærmere Forstaaelse heraf maa man mærke sig, at efter Martensen har Gud baade en subjektiv, personlig Herlighed, der som den umiddelbare Udstraaling af hans Væsens Fuldkommenhed er eet med dette, og en objektiv, upersonlig Herlighed, hvori der er en Afglans af ham selv, og som tilbagekaster en Glans paa ham. ⁴¹⁾ Den førstnævnte Herlighed er i Grunden det samme som Guds Majestæt, altsaa »den glandsfulde Aabenbaring af alle den treenige Guds Fuldkommenheder, af alle Guds Egenskaber, sammenfattede til Eenhed, hvis tilsvarende indre Reflex i Gud er Guds Salighed, . . . Nydelsen af hans Alfuldkommenhed«. ⁴²⁾ Den sidstnævnte Herlighed er det egentlig teosofiske Begreb om Guds Herlighed, der ogsaa kan benævnes som den uskabte Himmel, der maa tænkes forud for de skabte Himle, altsaa hvad Böhme kalder »den hellige Treenigheds Huus og Bolig«. ⁴³⁾ Efter Martensens nærmere Redegørelse herfor bor Gud i et uskabt, syvfoldigt Lys, der »med sine syv Straalinger, sine syv Grundkræfter aabenbarer sig i en Naturuendelighed af Skikkelser og Former, altsaa i en Lysverden, et Lysrige som Guds upersonlige Herlighed, hans evige Eiendom, paa eengang Sphære for hans evige Virken og Productet af hans evige Virken«. Det evig uskabte Lysrige er som det fjerde til Triniteten forskellig fra Gud selv og dog medhenhørende til hans Væsen. ⁴⁴⁾

Alt dette lader sig begrunde ud fra det etiske Gudsbegreb, idet Selvbeskuelse og Selvforherligelse bliver de Momenter i Guds Selvkærlighed, hvorigennem den uskabte Himmel oprinder for den trinitariske Gud. ⁴⁵⁾ Idet Martensen gaar ud fra det trinitariske Forhold som Guds Kærlighedsforhold til sig selv, bestemmer han Guds Selvkærlighed som en intellektuel, kontemplativ Kærlighed til sig selv, som »Selvbeskuelse i salig Lyst«; det første i Gud er saaledes det »stille Kjærligheds mysterium«, der

⁴⁰⁾ p. 137—139. — Om Betydningen af Vilje, Fantasi og Natur i Gud m. H. t. Skabelsen se p. 55—56, jvf. 66, 94. — ⁴¹⁾ p. 133. — ⁴²⁾ p. 132, 135. — ⁴³⁾ p. 137, 135. — ⁴⁴⁾ p. 136. — ⁴⁵⁾ p. 143. —

i Modsætning til Böhmes Mysterium opfattes som en fra først af fuldbevidst Tilstand. Allerede her findes »det Fjerde, Upersonlige« til Triniteten hørende. Idet Gud nemlig erkender, beskuer sig selv i salig Lyst, erkender han dermed ikke alene sig selv, men ogsaa sit Indhold, sit »Pleroma«. Dette maa her nærmest opfattes som en Idéfyldte, der udgaar i Mangfoldighed fra Faderen, sammenfattes i Sønnen til intellektuel Enhed og udformes af Aanden til en Idéverden, der er forskellig og dog uadskillelig fra Gud. Det svarer til, hvad Böhme kalder Vidsdommen i objektiv Forstand som ensbetydende med Jomfruen, og det betyder, at her findes allerede Guds uskabte Lysbolig, hans Herlighed, hans uskabte Himmel, omend kun abstrakt og rent ideelt. ⁴⁶⁾

Men Gud kan som den etiske Aand i absolut Forstand ikke være en blot kontemplativ Kærlighed, der er et blot indre og ideelt og som saadan kun en halv og abstrakt Kærlighed, men maa ogsaa være en praktisk virkende Kærlighed. Denne kan dog ikke antages strax at give sig Udtryk i Verdensskabelsen, hvoraf jo vilde følge, at den skabte Verden blev væsensnødvendig for Gud og saaledes ikke skabt rent af Guds fri Kærlighed, hvilket vilde være »semipantheistisk«; nej, Guds praktiske Selvkærlighed maa ytre sig som Selvforherligelse. Denne viser sig deri, at »Gud efter sit Væsens Nødvendighed evigt frembringer, virker et absolut fuldkomment Product, en Objectivitet, der tilbagestraaler hans Væsens Rigdom. Dette fuldkomne Product virkes formedelst den evige Idea gennem den evige Natur, som Gud sætter ud af sig selv, ud af Almagtens Dyb . . .«. ⁴⁷⁾ Böhmes Grundtanke beholder saaledes sin Gyldighed. »Dette evigt Virkede, der uophørligt virkes, er Guds upersonlige Herlighed, den Gud omgivende Objectivitet, paa eengang en Idee-verden og en Naturverden i uforkrænkelig Skjønhed. Den er Guds uskabte Himmel, ikke blot i levende, men i livagtig Virkelighed, Guds Udvorteshed, Legemlighed, det uforkrænkelige Lysgevandt, som Gud evigt virker og ifører sig. I denne sin Himmel er Gud den Alfuldkomne, der ikke trænger til den creaturlige, timelige Verden, og dersom han skaber den, kun skaber den i sin Kjærligheds og Naades rene Frihed«. ⁴⁸⁾

Skønt den uskabte Himmel er ubeskrivelig, er det tilnærmelsesvis bedste Billede dog vel Harmonien selv eller Musiken. Undtagelsesvis forundes det her i overordentlige Tilstande at gøre I n d b l i k

⁴⁶⁾ p. 140—141. — ⁴⁷⁾ p. 143. — ⁴⁸⁾ smst. —

i den uskabte Himmel, der under Jordelivets sædvanlige Vilkaar er skjult bag »Forhænget«, denne materielle Sanseverden.⁴⁹⁾ Og dog er denne Himmel Forudsætning og Grundlag for hele det skabte Univers, der »svæver« i den uskabte Himmel, som er altgennemtrængende og allestedsnærværende, alt det skabte omkredsende og Kildespringet for al aandelig og legemlig Velsignelse.⁵⁰⁾

Ogsaa Böhmes 7 Naturskikkelser finder Anvendelse i Martensens Gudsbegreb, idet de tolkes dels indadtil i Guds indre Liv om de uskabte Potenser eller Grundkræfter, som konstituerer Guds Herlighed, dels udadtil i Guds Forhold til den skabte Verden om de kosmiske, skabende, opholdende og verdensregerende Potenser, Principer for Naturlivet og det historiske Verdensliv, af hvilke Gud betjener sig som sine Redskaber.⁵¹⁾

Karakteristik.

Martensens »Jacob Böhme« slutter sig til en Række Arbejder i S a m t i d e n over denne Teosof, der som en Slags »aandelig Stamfader« til det 19. Aarhundredes spekulative Tænkning oftere var blevet gjort til Genstand for saavel filosofiske som teologiske Undersøgelser; men til Forskel fra disse Monografier, der blandt andet giver en kritisk Vurdering af Jacob Böhme, har Martensen fortrinsvis forfattet sine »theosophiske Studier« i apologetisk Interesse for Böhme og i religionsfilosofisk Hensigt til Vidnesbyrd om, hvilke Fermenter der her fandtes for den systematiske Teologi til at udfylde væsentlige Laguner i den altfor ensidig kirkelige, skriftmæssige Teologi.⁵²⁾

I Martensens egen Historie er »Jacob Böhme« Udtryk for Odingens T i l b a g e v e n d e n til Ynglingens Interesser. Var det første Indtryk, han fik af Teosofens Skrifter »ikke tiltrækkende« — Form og Fremstilling forekom ham »aldeles utaaelig« —, saa blev han dog under fortsat Fordybelse heri dels under Arbejdet med »Mester Eckart« (1840), dels under Udarbejdelsen af Forelæsningerne over det lutherske Lærebegrebs Historie i den Grad fængslet af Jacob Böhme, saavidt han forstod ham, saa at det endog stundom stod for ham som »maatte han ogsaa kunne komme til at give en Fremstilling« af denne. Heraf blev der dog ikke noget før over en Menneskealder senere. Som Universitetslærer savnede han baade

⁴⁹⁾ p. 143, 145, 147, jvf. 240—241. — jvf. M: Levnet III p. 230 flg. — ⁵⁰⁾ Jac. Böhme p. 146—147. — ⁵¹⁾ p. 165—166, jvf. 151. — ⁵²⁾ C. H. Scharlings Anm. Teol. Tidskr. 22 Aarg. Upsala 1882 p. 338—339. —

Modenhed og Tid dertil, og som Biskop var det først »i den ellefte Time«, at han takket være det omtalte religionsfilosofiske Problem atter fordybede sig i Jacob Böhmes Tankeverden. Resultatet blev ikke blot et Svar paa det nævnte Problem, men paa en Maade en lille spekulativ-teosofisk Dogmatik frit efter Böhme, i hans Forfatterskab et Sidestykke til »Mester Eckart« og et Supplement til hans Teologi fra Tidsrummet 1849—1878. ⁵³⁾

Med beundringsværdig Kraft og Klarhed trods sin høje Alder havde Martensen levet sig dybt ind ikke blot i sin Helts, men i hele Teosofiens Tankeverden, til Berigelse af sine egne Tanker og til Prægning af sin Stil; med Ungdommens Begejstring fremtryller han Jacob Böhmes Syner, med Alderdommens Kritik prøver og vejer han hans Tanker. Kritiken er ikke en blot spekulativ Kritik af spekulative Tanker, men i sin inderste Rod en kristelig Kritik; den kristelige Trosinteresse er den afgørende Instans for Sandhedsvurderingen. ⁵⁴⁾ I dyb Sympati med Jacob Böhme udfolder Martensens Dobbelt-Psyke sig her i sin fulde Ejendommelighed, i Teosofiens Regioner finder hans spekulativ-metafysiske og religiøsetiske Interesse ligesaavel Tilfredsstillelse som hans æstetiske Interesse, her »fermenteres« hans Livs- og Verdensanskuelse, her afsluttes hans personlige saavel som hans teologiske Udvikling. ⁵⁵⁾

Han lader ikke blot sin Kreationslære, Kristologi og Eskatologi, men fyldigst sin Teologi befrugte af Teosofiens Sandhedsmomenter. Han optager under Kritik Böhmes Lære om Mod-sætningernes Nødvendighed i Begrebet om den levende Gud, Skellet mellem »Mysterium« og »Aabenbaring«, altsaa mellem en indre og en ydre fænomenal Aabenbaring i Guds eget indre Liv, fremdeles Spekulationerne om Guds Fantasi, de 7 Naturskikkelser og hans Herlighed eller den uskabte Himmel — det sidstnævnte Punkt er iøvrigt »svagt antydet« allerede i »Den chr. Dogmatik« — og i Forbindelse hermed Læren om Skønheden i Gud. Herved vindes ikke blot en paa Grundlag af det kristelige Gudsbegreb gennemført Idélære, hvor alle Idéerne, det gode, det sande og det skønne ud-

⁵³⁾ Jac. Böhme p. III—V. — M: Levnet II p. 11, 10. — M-D. Brev Bd. 2 p. 476, 472. — jvf. C. H. Scharlings Anm. p. 340. — ⁵⁴⁾ H. Ussings Anm. T. T. 1883 p. 142—145. — H. Høffdings Anm. Ude og Hjemme 5 Aarg. 1882 Nr. 238 (^{23/4}) p. 366. — J. Nørregaards Anm. Nord. Maanedsskr. f. folkelig og kristelig Oplysning. 2 Halvaarg. Odense 1882 p. 321—322, 328. — ⁵⁵⁾ Jac. Böhme p. 173—175, 207, 211—212 (Perspektiv); 137—139, 214—215 (det æstetiske). —

ledes af Guds Væsen, men først og sidst, at det etiske Gudsbegreb hævdes i sin Absolutthed i den praktiske, religiøs-etiske Interesses Tjeneste. ⁵⁶⁾

Jacob Böhme-Studierne udøvede dog paa Martensen ikke blot en oplysende, men ogsaa en beroligende *Virkning*, idet de i personlig Henseende bidrog til, at »den hinsidige, den tilkommende Verden for ham vandt i Virkelighed og i Nærhed«; saa nær han da var ved »Overgangen til det Tilkommende« fornam han det ogsaa derigennem »som nærmere, som umiddelbart omgivende« ham. ⁵⁷⁾ Efter hans Alderdomsværk at dømme synes det ikke nærmest at have beroet paa, at det religiøse i hans Dobbelt-Psyke udfoldede sig i den kristelige Modsætning mellem Synd og Naade, men derimod paa, at det *spekulative* i hans Psyke kulminerede i hans Fantasier over Gudsbegrebet; hans personlige Udbytte af de teosofiske Studier maa ikke nærmest søges i det *knugende*, men i det *skuende*. Det finder sin Forklaring deri, at Motivet til Spekulationen for Martensen er den teologiske Interesse for Gudsbegrebet, men for Böhme det religiøse Problem i dobbelt Form: dels Guds Fjernhed og Menneskets forsvindende Plads i Naturen, dels Kampen mellem det gode og det onde i Historie og i Natur. ⁵⁸⁾

»Jacob Böhme« bliver da Kronen paa Martensens Forfatterskab og Kulminationen i hans Udvikling saavel principielt som personligt. Det er Slutstenen paa den universelle, i Kristus centraliserede *Verdens- og Livsanskuelse*, der havde staaet for ham som hans videnskabelige Maal fra Ungdomsdagene. Hvor rigt hans Dobbelt-Psyke end udviklede sig baade i religiøs og spekulativ Henseende, blev det dog i det *spekulative*, at hans Livssyn afsluttedes. Til Drengens uudslettelige Naturindtryk af Solnedgangen over Flensborg Fjord, der udbredte en »saa vidunderlig Belysning over Egnen, hvorved han i Øieblikke kunde komme i en Slags Henrykkelse«, og til Ynglingens spekulative Udsyn, »Anelsen« om Totalitetsanskuelsen, der blev hans Livsmaal, svarer Oldingens spekulative Dybsyn i Guds indre Liv. ⁵⁹⁾

Derfor kunde Martensen ogsaa i sit teologiske Testamente med Overbevisningens Myndighed og Varme vedkende sig

⁵⁶⁾ smst. p. 184 flg., 204 flg. (Kreationslære), 232—233, 240—241 (Kristologi), 260 flg. (Eskatologi). — M: Levnet I p. 70 (Modsætning). — D. chr. Dogmat. p. 132, 133, 135 (Herlighed). — jvf. M: Levnet III p. 210. — ⁵⁷⁾ smst. — ⁵⁸⁾ H. Høffding: Den nyere Filosofis Historie. 3 Udg. 1—2 Bog Kbh. 1921 p. 62. — ⁵⁹⁾ M: Levnet I p. 2. — jvf. P. Madsen: anf. Afh. T. T. 1884 p. 409, 407—408. —

Teosofien som det for ham »høieste Virkelige« og det for Teologien rige Kildevæld til dens »Fornydelse og Fornyelse«, til »virkeligt Fremskridt i christelig Sandhedserkjendelse« og til Fremdragelse af en Kreds af Skriftbegreber, som Teologien kun har skænket ringe eller slet ingen Opmærksomhed (saaledes f. Ex. Begrebet om Guds Herlighed, den uskabte Himmel), i skarp Modsætning dels til »den nu hos Mange herskende Philosophie, der fornægter den oversandselige Verden og kun vil erkjende Phænomener uden Væsen, denne væsenløse Philosophie, som driver det laveste Afguderi med det Logiske og Fysiske«; dels til den kirkelige, skriftmæssige Teologi, der til sin Selvskuffelse mener at have nok i det overleverede og »det Scholastiske« (∴ Reflexionserkendelsen). Hvorledes Arvingerne stillede sig til dette Testamente, vil det følgende vise.⁶⁰⁾

Modtagelsen.

»Jacob Böhme« fandt efter Martensens Meddelelse »en stille Udbredelse« baade blandt Teologer og Lægfolk. Der herskede almindelig Enighed om Martensens æstetisk formskønne Arbejde, om hans »dragende og fængslende Fremstilling« (Illustr. Tid.); han ejede jo netop »det store mærkværdige Formtalent«, som fattedes Böhme (»Fædrelandet«).⁶¹⁾ Derimod var Meningerne delte m. H. t. saavel Værdien af Martensens teosofiske Spekulationer som Teosofiens principielle Berettigelse. Den fremtrædende, aandfulde og veltalende Ordfører for de Grundtvigske Kirke- og Skoletanker, Forstanderen for Testrup Højskole (ved Aarhus), J. NØRREGAARD (f. 1838, d. 1913) fandt saaledes, at Skriften selv indeholdt mangfoldige Hentydninger, der førte ind paa teosofiske Forestillinger, saa at Teosofien følgelig ikke lod sig afvise; den vilde ogsaa, holdt indenfor den rette Grænse, vise sig frugtbar »baade for det i inderlig følelse og for det i tanker arbejdende aandsliv«. ⁶²⁾ —

Et lignende Standpunkt indtog H. USSING (f. 1855), da Sognepræst til Vejlbj (ved Aarhus). Efter ham kan der i det store principielle Spørgsmaal om den teosofiske Erkendelses Værdi og Gyldighed ikke være Tvivl om, at Martensen her har givet et Indblik i Teosofien, netop som den maa anerkendes af

⁶⁰⁾ Jac. Böhme p. 292—296, jvf. 3, 25, 147. — M: Levnet III p. 209. —

⁶¹⁾ smst. p. 210. — Illustr. Tid. Bd. 23 1881 Nr. 1161 (^{25/12}) p. 165 (Mrk. Hp.). — »Fædrelandet« 1881 Nr. 306 (^{19/12}). — ⁶²⁾ Bricka Bd. 12 p. 371—372. — J. Nørregaards Anm. p. 329. —

enhver, der ikke i kritisk Ensighed forarges over alt, hvad der smager af Spekulation. Den kritiske Filosofi har ingen Ret til at begrænse den menneskelige Tanke til det exakte Omraade, tværtimod »som der gives en mere omfattende Erkendelsestrang, saaledes gives der ogsaa særlige Fantasiens og Anskuelsens Gaver, hvem ingen kan negte Retten til i anende Skuen at hæve sig op til de Omraader, der unddrage sig den endelige Tænkning«, og som ligger ogsaa udenfor den kirkelige Teologis Grænser.⁶³⁾ »Jacob Böhme« er netop et levende Vidnesbyrd om Martensens Gaver i den Henseende og viser, at en Udfoldelse af dem er til Bedste for hele Teologien. Det Martensenske Værk viser klart, hvorledes Teosofien har »opladt« en hel Kreds af bibelske Begreber, der kun kan blive levende ved »en med Skriftens Forfatteres Tankebevægelse kongenial Forstaaelse. Det vil da erkjendes, at det er saa langt fra, at Theosophien i sin Sandhed og Sundhed er ubibelsk — som den beskyldes for — at det just omvendt er Skriftens Dybder, der selv fremkalder theosophisk Forskning«. ⁶⁴⁾ Derimod lader det sig ikke nægte, at Martensen kun giver en meget ufuldstændig og væsentlig kun indirekte Redegørelse for den teosofiske Erkendelses Værdi og Gyldighed. Her savnes netop en dybere Kritik af den spekulative, teosofiske Erkendelse, en Undersøgelse af dens psykologiske Væsen og Virkemaade og en kritisk Vurdering af dens Ret og Grænser. Uden en saadan kan Grænserne kun drages omtrentligt.⁶⁵⁾ —

En langt skarpere Kritik rettedes dog mod »Jacob Böhme« af C. H. SCHARLING, der underkastede Martensens teosofiske Spekulationer en paa sin Vis sund Kritik. Martensen mangler saaledes strengere begrebsmæssig Tænkning, kritisk Prøvelse og videnskabelig Begrundelse. Hvor han kritiserer Böhmes Tanker og bryder af paa Halvvejen for at tillæmpe disse efter Skrift- og Kirkelæren, vinder de ganske vist »en mere besindig og ædruelig Skikkelse«, men rigtignok paa Bekostning af deres »indre Spændstighed og Kraft« og dermed af det karakteristiske, Modsigelsen mellem det negative og det positive, der netop blev Tilknyningspunkt for den spekulative Tænkning.⁶⁶⁾

Langt væsentligere er dog Martensens principielle og konkrete Forhold til Teosofien. Han hævder energisk dennes Betydning for Teologien, men undlader ligesaavel at bestemme

⁶³⁾ H. Ussings Anm. p. 145, 146—147. — ⁶⁴⁾ smst. p. 147. — ⁶⁵⁾ p. 146. —

⁶⁶⁾ C. H. Scharlings Anm. p. 340—342, 347. —

Forskellen mellem ægte og falsk Teosofi som at meddele Kriteriet for en saadan Afgrænsning; hans egne teologiske, teosofisk isprængte Udviklinger overskrider endog Grænsen for Teologi og Teosofi. Efter Scharlings Bestemmelse har Teologien sin Grund i Skriften og fæster Blikket paa Viljesbestemmelserne, Guds og Menneskets Vilje, begges Adskillelse ved Synden og Genforening ved Frelsen, hvorimod Teosofien, følgende sine egne Spekulationer, fordyber sig i Naturlivet og dets Mysterier for derigennem at vinde en dybere Guds- og Verdenserkendelse. Den hører hjemme i den religiøse Digtning og religiøse Opvækkelse, hvor den med sine »farverige Syner«, naar disse vel at mærke holdes indenfor den ved Skriftlæren satte Grænse, kan tjene til Troslivets Styrkelse. Derimod har den kun underordnet Betydning for den systematiske Teologi, der netop ikke har noget at gøre med Billeder, men tilstræber »en correct Begrebsudvikling« paa Grundlag af Skriften. ⁶⁷⁾

Hvad Böhmes Spekulationer angaar, lader der sig ikke af disse afvinde ny og frugtbare Synspunkter for Dogmatiken. Det har Martensen ganske vist søgt at gøre i en Række Dogmer (om Guds Natur, hans uskabte Himmel og Adam som Androgyn), men rigtignok med det Resultat, at de er i aabenbar Modstrid med Skriftlæren og har saa ringe Tilhold heri, at de kun lader sig støtte ved Hjælp af »kunstige og vilkaarlige Fortolkninger«, ligesom de vil medføre betænkelige Konsekvenser. Nej, J. Böhmes Betydning skal ikke søges indenfor Dogmatikens Omraade, hvor han er altfor fantastisk og for lidt klar og koncis, men derimod paa Filosofiens Gebet, hvor navnlig Naturfilosofi og Æstetik, Psykologi og Etik vil kunne drage Nytte af mange »geniale Glimt« hos ham. ⁶⁸⁾ Derfor maa ogsaa Martensens Overvurdering af Böhmes Indsats saavel i Sammenligning med Reformatoreernes Teologi som med det athanasianske Symbol stærkt misbilliges. ⁶⁹⁾ —

Fra Filosofiens Side kritiserede H. HØFFDING fint og skarpt Martensens Gudsbegreb. ⁷⁰⁾ Naar denne saaledes fordrer, at i Gudsbegrebet maa Virkelighed gaa forud for al Mulighed, stilles der dermed en Fordring, som vil umuliggøre al Teosofi. Ligesaa vel som al anden Virkelighed forudsætter ogsaa Guddommens Virkelighed for Teosofien en — vel ikke i Tiden, men dog i Principet — forudgaaende Mulighed. Virkeligheden forstaas kun gennem de

⁶⁷⁾ smst. p. 351—352. — ⁶⁸⁾ p. 350—351, jvf. 341, 346—347, 348—350. —

⁶⁹⁾ p. 342—344. — ⁷⁰⁾ H. Høffding: Erindringer p. 101—102. —

Muligheder, hvoraf den udfolder sig. Skal Gudsbegrebet tænkes, kan Muligheden følgelig ikke holdes ude. Mulighed og Virkelighed er saadanne Begreber, der ikke lader sig skille ad og anvende hver for sig. Det er ligesaa vilkaarligt at begynde med en absolut Virkelighed som med en absolut Mulighed. Virkeligheden kendes kun i Forhold til Mulighed og omvendt. Böhme har Ret i, at vil vi tænke, maa vi bruge Mulighedsbegrebet, statuere en Evolution fra Mulighed til Virkelighed. Derimod har han Uret i at mene, at vi kan naa til nogen Afslutning her; for ligesom enhver Virkelighed forudsætter en Mulighed, forudsætter enhver Mulighed en given Virkelighed. ⁷¹⁾

Heldigere er Martensen heller ikke i sine Spekulationer om en oversanselig *Natur* i Gud som Betingelse for, at Skabelsen af den sanselige Verden kan blive en Frihedsakt af den teistiske og ikke en Nødvendighedsakt af en panteistisk Gud. Men det synes, som om Martensen stedse »arbejder sig selv imod«; for er Kærlighed virkelig Motiv til Skabelsen, saa maa denne ogsaa være udsprunget af en Trang. »Den Kærlighed, der kan undvære sit Værk og er lige glad, om det bliver til Noget eller ikke, give vi her i denne »sanselige« Verden ikke Meget for. Maaske den højere Logik, som Theosophien raader over, korrigerer vore Forestillinger om Kærlighed (ligesom om Virkelighed). De, der ere glade ved nogenlunde at kunne tænke efter den »endelige«, lavere Logik, maa da give Afkald paa at forstaa hine høje Ting«. ⁷²⁾

Afsluttende Bemærkninger.

Værdien af Martensens Alderdomsværk maa ikke søges i det historiske, men i det religionsfilosofiske (dogmatiske). Hvad der gælder »Mester Eckart«, gentager sig ved »Jacob Böhme«; det historiske Moment er vel mere fremtrædende 1881 end 1840 — der spores saaledes mere Sans for det genetiske —, men alligevel er dette dog tilbagetrædende i Sammenligning med det systematiske, der som nævnt har Martensens Hovedinteresse. Det er da ogsaa som ved »Mester Eckart« ikke nærmest Historikernes Arbejder, men derimod Systematikernes, Teologernes og Filosofernes Skrifter, der har været hans *Kilder* baade til Tolkning og til Brugbargørelse af Teosofiens Tanker; man finder saaledes tydelige Spor dels af saadanne

⁷¹⁾ H. Høffdings Anm. p. 366. — ⁷²⁾ smst. —

Böhme-Forskere som J. HAMBERGER og FR. BAADER, dels af Martensens før omtalte videnskabelige Korrespondance-Drøftelse med I. A. DORNER.⁷³⁾

Paa Grundlag heraf søger Martensen saa at forny og foryngte det oldkirkelige, af Reformationen autoritativt overtagne teologiske Dogme, men rigtignok med det Resultat, at hans teosofiske Studier er ligesaa ufærdige som kritisk omtvistelige. Der savnes Fasthed i Værkets Anlæg og klart Skel mellem J. Böhmes Spekulationer og Martensens egne Udviklinger;⁷⁴⁾ trods den høje Tankeflugt mangler Tænken dog Skarphed, ja, Tanken som Tanke betragtet staar tilbage for det fantaserende og homiletiske; Böhmes Tanker harmoniseres og »tempereres« ligesaaavel i Modstrid med disses Konsekvens som med Tænkningens Grundforudsætninger (Scharling, Høffding).

Hvor fortjenstfuldt det end er, at Martensen har gjort opmærksom paa Trinitetsproblemet i en ganske bestemt Relation, maa man dog spørge: Er det lykkedes ham at løse Problemet, at forbinde det metafysiske og det etiske i Trinitetslæren, saa at denne er blevet »menneskeligere«? Er det lykkedes ham at give et anskueligt Billede af Sammenhængen mellem de forskellige Sider i Guds-begrebet og mellem dette og det religiøst-etiske i Menneskelivet? Svaret maa lyde benægtende. Der gøres beundringsværdige, men forgæves Tilløb. Han er ganske vist paa det Tidspunkt i Pagt med sin Samtid i sin Forstaaelse for det etiske og peger ud i Fremtiden m. H. t. det metafysiske; men i sine Løsningsforsøg hører han uhjælpeligt Fortiden til. Han udvikler flere Momenter i selve Guds-begrebet end før, men evner ikke at udvikle den organiske Sammenhæng herimellem, saa at man kan faa et virkelig anskueligt Billede af Guds absolute Personlighed. Ja, Martensens fixe Ordleg med Begreberne Virkelighed og Mulighed er kun en dialektisk illuderende Ompostering af Begreberne, der gør det umuligt at tænke sig den teogoniske Proces (Høffding).

⁷³⁾ J. Hamberger: D. Lehre d. deutsch. Philosophen Jakob Böhme. München 1844. — Fr. Baader: S. W. Bd. 3 p. 357 flg. (Vorles. über Jac. Böhmes Theologumena u. Philosopheme. 1847); Bd. 13 p. 1 flg. (Vorles. u. Erläuter. zu J. Böhmes Lehre. 1829, 1833); jvf. Bd. 7 p. 29 flg. (Ueber d. Urternar. 1816), 271 flg. (Vorles. über eine künftige Theorie d. Opfers. 1836); Bd. 9 p. 153 flg. (Spec. Dogm. 5 Hft. 1838). — smlg. C. H. Scharling: Jakob Böhmes Theosophi. Kbh. 1879 p. 99 flg. — ⁷⁴⁾ H. Martensen: Jac. Böhme p. 148 flg. især. —

Ligesaa vilkaarlige synes hans Spekulationer at være skriftmæssigt set (Scharling). Grunden hertil maa søges i en dobbelt Mangel. Der gives hverken en principiel Bestemmelse af Teosofiens Begreb (Ussing, Scharling) eller af dens Forhold til Teologien. Martensens teosofiske Læreudviklinger hviler paa et Skøn, ikke paa en Regel. Og dog! Hvor delte Meningerne end kan være om Teosofiens Berettigelse saavel i sig selv som i Teologien, og hvor omtvistede Martensens Spekulationer end kan være baade fra den kirkelige Teologis og fra Filosofiens Standpunkt, kan der ikke være Tvivl om, at Martensen staar som »den kirkeligste« af alle Teosofere, dybt fortrolig som han var med Skriften og det kristelige Livs Erfaringer. ⁷⁵⁾

---

⁷⁵⁾ jvf. P. Madsen smst. p. 408. —

BILAG.

Breve fra H. L. Martensen til H. N. Clausen.

Til Deres Høiærværdighed
Herr Dr. og Prof. theol. H. N. Clausen
i
Kjøbenhavn.

Berlin d. 12te December 1834.

Overbeviist om Deres Høiærværdigheds Interesse og Deeltagelse for mig, benytter jeg mig herved af Deres Tilladelse til at tilskrive Dem og meddele Dem Noget om mit Ophold her i Udlandet. For altsaa at begynde med det Almindeligste, saa lever jeg tilligemed min Ven og Reise-fælle Bornemann særdeles vel her i Berlin; vi vare strax ved vor Ankomst saa heldige at treffe et smukt Logis i Luchenstrasse og bleve snart i alle Henseender saaledes indrettede, at vi uforstyrret kunde overlade os til at forfølge den høiere Interesse, som havde ført os herhen.

Skulde jeg betegne det Indtryk, som Synet af Berlin har fremkaldt hos mig, saa blev dette mig ikke blot mærkeligt fordi jeg her saae Sædet for den nyere Tids høieste Videnskabelighed, men tillige fordi Byens hele Ydre saa levende sætter den historiske Interesse i Bevægelse. Triumphvognen over Brandenburger Thor, som Napoleon førte til Paris og Preusserne seierrigt bragte tilbage, de udmærkede Statuer af Heltene i hiin mærkværdige Periode, Fredrik den Stores Generaler, den store Kurfyrste — Alt dette bringer uvilkaarligt Hovedpuncterne i Preussens og dermed den nyere Histories Udvikling for Betragtningen, og man faaer en høi Forestilling om den Nations aandelige Energie, som ikke blot har udført Bedrifterne, men tillige foreviget dem ved Kunsten. Denne historiske Charakter, som under mange Former og næsten overalt træder Een imøde, erstatter ved en stor almindelig Interesse, hvad man ellers kunde savne. Thi jeg tilstaaer, at Berlins Ydre iøvrigt har noget Monotont og Eensformigt. De lange, snorrette, brede Gader have noget yderst Abstract, og vil man engang foretage sig en Vandring i den frie

Natur og begiver sig ud i »den Thiergarten«, er Nydelsen af den friske Luft den eneste Naturnydelse, man herfra bringer med sig. Jeg har rigtignok talt med Berlinere, som have anbefalet mig denne Thiergarten som »einen prächtigen Wald«, men man maa bringe megen Fantasie med sig for at see mere end nogle meget tarvelige Træplantninger. Jeg har forsikkert dem paa, at vi have en ganske anderledes Thiergarten hjemme, ikke blot i Navneværdie, men »mit wirklichen Thieren«.

Hvad da Naturen ikke giver, maa man søge hos Kunsten og her finder man *) i mange Henseender en høi Tilfredsstillelse. Jeg har seet flere af Rauchs udmærkede Arbeider og især har hans Monument af den afdøde Dronning Luise gjort et dybt Indtryk paa mig. De har uden Tvivl seet det i Charlottenburg, denne skjønne, ædle, qvindelige Skikkelse, der hviler i Gravhælvningen. Den Virkning, som dette herlige Værk frembringer, er ikke af reen objectiv Natur, som hos de fleste andre af Skulpturens Værker; Skulpturens antike Charakter gaar her over i det Romantiske, det taler til Sjælens Inderste og indgyder en mild christelig Veemod, hvortil maaskee ogsaa den hele Omgivelse meget bidrager. — Maleriesamlingen paa Museet besøger jeg oftere. Den er just ikke riig paa Værker fra Kunstens bedste Periode, skjøndt der findes enkelte Stykker, der stedse paany tiltrække; men da den er forsynet med Værker fra alle Perioder især fra de tidligere, og Anordningen er mageløs fortrinlig, kan man her Skridt for Skridt følge Kunsten i sin hele Udvikling og blive fortrolig med det Eiendommelige ved hver Epoke. — Paa Kunstudstillingen, som nu er sluttet, var meget Skjønt; især have den Dysseldorfer Skoles Landskaber tiltrukket sig almindelig Opmærksomhed. Ogsaa af Dahl var et Par Stykker, paa hvilke Berlinerne, der i den senere Tid ere blevne temmelig kritiske mod denne Kunstner, havde Endeel at udsætte; Steffens paastaaer imidlertid, at disse Udsættelser grunde sig i et totalt Ubekjendtskab med Naturen. — Ogsaa i musicalsk Henseende har jeg her fundet meget Interessant. Jeg har af Friedländers' ladet mig overtale til at gaae ind i det Berlinske »Singacademie« der er stiftet af den afdøde Kapelmester Zelter, og bestaaer af et betydeligt Antal Dilettanter forenede med Theaterpersonalet. Deres egentlige Formaal er at opføre de ældre classiske Kirkecompositioner af Haendel, Bach, Haydn o. s. v. og de give hver Vinter 4 Concerter. Haendels' Belzazar var den første Concert, den næste bliver hans Messias.

Jeg er Deres Høiærværdighed megen Tak skyldig for den Anbefaling, De medgav mig til Friedländers. Deres Brev glædede Friedländer særdeles, og jeg har maattet love, tilligemed en hjertelig Hilsen foreløbigt at meddele Dem hans gode Forsæt snart at tilskrive Dem. Jeg har der

*) Bl. 1 r. —

truffet et særdeles venligt og interessant Huus, hvor jeg stedse er velkommen. Sønnerne ere meget vakkre og dannede Mennesker, især interesserer mig den Ene, som er ansat ved det Kgl. Bibliothek. I den selskabelige Kreds, hvor man oftere finder flere yngre Videnskabsdyrkere, hersker en herlig Tone, venskabelig og utvungen og forenet med Præget af en høiere aandelig Dannelselse. Jeg beklager kun, at vore Besøg i det Sidste ere blevne noget afbrudte derved, at Familien i nogen Tid har været hjemsøgt af Sygdom. Den gamle Bedstefader er meget syg, og man tvivler næsten om hans Helbredelse, desuden har Fruen, saavel som een af Sønnerne og en Niece af dem, som er der i Huset, efterhaanden været syge. Farligt var det imidlertid ikke og de ere allerede Reconvalescenter. Jeg haaber med det Første at kunne aflægge et Besøg hos dem og vil da, naar Leilighed gives, efter Deres Høiærværdigheds Ønske, indføre Kolthoff der. Han bliver her nu, som De vel veed, hele Vinteren, da han har faaet Tillæg. Det træffer sig særdeles heldigt, at vi saaledes ere flere Landsmænd *) og Venner tilsammen. Kolthoff sender Dem en hjertelig Hilsen.

Af Professorerne her er jeg kun kommet i noget nærmere Forhold til Steffens og Marheineke, i hvis Huus jeg undertiden kommer. Den Mening, jeg har medbragt om Steffens har ogsaa ved det personlige Bekjendtskab stadfæstet sig, at man nemlig i ham mere maa erkjende den aandrige og geniale Mand, end den dybe og strenge Tænkter, der kan tilfredsstillende Videnskabens høiere Fordringer. Han kan med stor Begeistring udtale sin Anskuelse, gjøre kraftige Paastande og hellige Forsikringer, men Beviis søger man forgjæves. Dette har jeg fundet saavel i hans Samtaler som i hans Forelæsninger. Jeg hører Naturphilosophie hos ham. Han har i Indledningen, hvor han omtalte de foregaaende filosofiske Systemer, sagt meget Fortreffeligt, især om Hume og Kant, men nu, hvor han er kommet til at udvikle sin egen Theorie, og Naturphilosophien skal erkjendes i sin Eenhed med Religionsphilosophien, forekommer Fremstillingen mig meget nebulistisk. — En Contrast til Steffens' Personlighed er Marheineke. Den Grandezza, der er udbredt i hans hele Væsen, den Gravitet, hvormed han taler, det Fragmentariske i hans Samtale er en reen Modsætning til den fyrrige Bevægelighed og den strømmende Tale hos Steffens. Det har imidlertid været mig høist interessant at gjøre hans Bekjendtskab og jeg troer, at han vinder ved et længere og nærmere Bekjendtskab. Hans Forelæsninger over Symbolik og practisk Theologie have i Henseende til den indre Gehalt langt mere tilfredsstillt mig end Steffens' Forelæsninger. Det har desuden en særegen Interesse at høre en Forelæsning over practisk Theologie, da denne først nylig har begyndt at existere som Viden-

*) Bl. 1 v. —

skab, hvortil Schleiermacher har hævet den. Jeg længes nu meget efter Schleiermachers practiske Theologie, med hvis Udgivelse Nitsch for Tiden beskjæftiger sig.

Jeg har endnu ikke gjort Neanders Bekjendtskab, og har ikke følt synderlig Opfordring dertil. Jeg har hospiteret nogle Timer hos ham, men har fra Foredragets Side Intet hørt der var mere søvndyssende og fra Indholdets Side Intet der var mere mat. Han forsøgte en Udvikling af Religionsbegrebet og en Slags Gjendrivelse af Schleiermachers Theorie, der tydeligt viste, at han befandt sig i et terra incognita. — Til Foraaret kan Twesten forventes hertil. Den første Modtagelse vil uden Tvivl blive kold, da man her, og vel ikke med Urette, har taget ham hans besynderlige Vaklen og mercantilske Adfærd meget ilde op. — I det philosophiske Facultet vil Hegels Plads, der hidindtil har staaet ledig, uden Tvivl blive besat med Gabler, der vel kan henregnes til een af de faae dygtige og virkelige Hegelianere. Man har underhandlet med Schelling, som ikke har villet gaee ind derpaa.

Af de Prædikanter, jeg hidindtil har hørt, er Ingen, som i nogen overordentlig Grad har tiltrukket mig. Idet jeg har søgt her paa Stedet at skaffe mig nærmere Underretning om det liturgiske Væsen, er det mere og mere blevet mig klart, hvilken mageløs Fortjeneste Schleiermacher ogsaa i denne Henseende har. Dette bliver man ikke blot vaer ved at betragte det bestaaende Fortreffelige, der ved ham er blevet udrettet, men tillige ved at betænke af hvilket Chaos dette er blevet udviklet. Thi Mangelen paa kirkelig Eenhed *) har neppe nogetsteds været større end i Preussen. Som dette paa mange Maader kan oplyses, saaledes forekommer eet Træk mig allerede tilstrækkeligt at vise det, dette nemlig, at man her i Berlin, førend den nye Psalmebog udkom, ikke havde mindre end 4 forskjellige Psalmebøger af forskjellig kirkelig Charakter, hvilke aldeles brugtes i Fleng, saa at man undertiden saae Folk vandre til Kirke med 4 Psalmebøger, uvidende om, hvilken der vilde komme i Anvendelse. Naar man erfarer dette maa man med mere [. . .] finde den Polemik latterlig og ubeføiet, der modsatte sig Psalmebogens Indførelse og hvad der gjælder om dette Punct gjælder paa samme Maade om de andre.

At jeg her i Berlin, hvor jeg seer de meest levende Spor af Schleiermachers mageløse Virksomhed, levende føler hans Savn, ogsaa i Henseende til det personlige Forhold, hvori jeg maaskee turde have haabet at træde til ham, vil De finde naturligt. Jeg tilstaaer, det vilde være mig kjært at lære hans Familie at kjende for derved ligesom mere levende at gjenkalde mig hans dyrebare Minde, og jeg erfarer af et Brev fra min Moder, at Deres Høiærværdighed raader mig at aflægge et Besøg hos Fru Schl[eiermacher]; Leiligheden har desværre ikke truffet sig saaledes,

*) Bl. 2 r. —

at jeg kunde blive indført af en Anden og jeg bekjender, at jeg mangler Mod til at foretage det alene. Efter Sigende skal hun være noget fornem og jeg frygter, at et Besøg af en ung, ubekjendt Studerende maaskee vilde være hende mere besværligt end velkomment. Maaskee jeg dog engang vover mig dertil.

Naar jeg til Foraaret forlader Berlin kommer Reisen ikke til at gaae til München, men til Bonn og Heidelberg. Grunden hertil er denne, at Schelling før hvis Skyld jeg væsentligt vilde besøge München, om Sommeren tilbringer den meste Tid paa Landet 4 Mile fra München og kun een eller to Gange om Ugen kommer til Byen for at læse. Om Vinteren derimod opholder han sig stadigt i München og læser oftere. Om hans System ere her de forskjelligste Rygter i Omløb, hvilke kun bidrage til at forhøje Længselen efter selv at overbevise sig om dets Beskaffenhed.

Jeg takker Deres H. [øiærværdighed], fordi De har været saa god at love min Moder at understøtte min Ansøgning til Communitetet. Mine Stipendier have stærkt Afløb og jeg ønskede gjerne at holde mig saa længe søm mueligt. Egentligt ønskede jeg ikke at vende tilbage til mit Fædreland uden at have seet Italien.

Til Slutningen min hjertelige Hilsen til Deres Frue, Hans Høiærværdighed Stiftsprovsten, samt til Deres hele Familie, med den Bøn, at jeg af Alle maa blive erindret med samme Godhed og Velvillie, hvorpaa jeg i Deres Kreds har havt saa mange Beviser. Seer De Etatsraad Ørsted og Prof. Sibbern da beder jeg at meddele dem min Hilsen. Jeg skriver til dem med det Allerførste.

Med Ærbødighed og Hengivenhed
Deres
H. Martensen. *)

Til
Herr Professor H. N. Clausen
i Kjøbenhavn.

Berlin d. 25de April 1835.

Forinden jeg forlader Berlin er jeg saa frie at tilskrive Deres Høiærværdighed for at bevidne Dem min hjerteligste Tak for Deres mig saa kjærkomne Brev, der i saa høi Grad glædede og interesserede mig. Uden Tvivl undrer De Dem over, at jeg endnu forefindes i Berlin; men et lidet Havarie paa min Sundhed, der gjorde mig uskikket til at reise, har forlænget Opholdet. Nu er jeg imidlertid aldeles restitueret og haa-

*) Bl. 2 v. — F. A. —

ber allerede paa Tirsdag at være i Potsdam og betragte Mindeværdighederne fra Fredrik d. 2den.

Det er naturligt, at jeg længes efter Udflugten, saameget mere som Foraaret synligt nærmer sig, og jeg tilstaaer, at Deres Høiærværdigheds Brev meget har bidraget til at forhøie denne Længsel. Jeg maa baade i mit eget og i min Reisefælles Navn takke Dem for den skønne Reiseplan, De har havt den Godhed at meddele os og som vi nu ere i Begreb med at befølge. Jeg glæder mig ret til Fodturen fra Meissen til Dresden langs Elbbreden. — Dresden tænker jeg ogsaa vil skjænke os mangen herlig Nydelse. Tieck besøge vi naturligviis, jeg har endnu for nylig læst en fortreffelig Novelle af ham »Tod des Dichters« (Camoens) der i høi Grad har vakt min Interesse for at see ham Ansigt til Ansigt. Til Dahl har Etatsraad Ørsted sendt os en Skrivelse, og da jeg veed, at han ogsaa er en Ven af Dem, tillader De vel, at jeg bringer ham en Hilsen. — Med sand Utaalmodighed ønsker jeg, at de 3 eller 4 Dage, vi endnu have at tilbringe her, vare til Ende, thi Livet i Berlin har efter det temmelig lange Ophold vel meget Kjært og Interessant for mig som præteritum, men en længere fortsat Nærværelse vilde nu være mig aldeles utaalelig.

Hvad der saa meget bidrager til at jeg med fornøiet og sorgfrit Sind kan tiltræde min Reise, er den Understøttelse jeg har erholdt fra Communitetet og Deres Høiærværdighed ville modtage min oprigtige Tak for den Godhed og Velvillie hvormed De har befordret min Ansøgning. Jeg erkjender saa meget mere hvad der herved er skjænket mig, som jeg erfarer, at Universitetets finansielle Tilstand er anderledes, end man i Almindelighed har antaget. *)

Med spændt Opmærksomhed har jeg fulgt de politiske Bevægelsers Gang i vort Fædreland, hvorom vi jevnlig have havt Underretning. Sagen synes nu at hvile, dog maa man haabe, at den ikke bliver uden Resultat. I Tydskland gjorde den megen Opsigt, næsten alle Aviser havde en staaende Artikel om Kbhvn. — Svaret paa Petitionen og Rescriptet til Officeererne er en practisk Anvendelse af det absolute Monarchies Grundsætning *l'état c'est moi!* Skulde Censuren virkelig blive indført, vil den uden Tvivl dog kun friste en kort Tilværelse, da det dog vel tør antages at Sandsen for det sociale Liv, der har begyndt at udvikle sig, mere og mere vil vise sin aandelige Magt. — Under mit Ophold i Berlin har Absolutismens Skyggeside ret viist sig for mig. Denne totale Mangel af alt offentligt Liv, der nødvendig er forbunden med det absolute Monarchie, maa uundgaaeligt hos Mængden frembringe en høist sløvende og søvndyssende Virkning, og denne har man her daglig Leilighed til at observere. Alt er indskrænket til Privatlivets Eensformighed, for Historiens Bevægelser og den nærværende politiske Udvikling fattes al

*) Bl. 1 r. —

Sands. Vel findes her en stor Mængde Mennesker, der dagligt og stadig læse alle politiske Efterretninger, man kan endogsaa finde flere, der med Iver interessere sig for Whigpartiets Fremgang, men deres hele Deeltagelse er en blot udvortes og mechanic; thi at der i hine Bevægelser er Noget der ogsaa angaaer deres egen inderste Interesse, undgaaer aldeles disse Læseres Opmærksomhed og vilde man sige til dem: fiat applicatio, vilde de gyse tilbage.

Jeg tilstaaer at der saavel hos mig som hos min Ven er opkommet en stor Lyst til at see Paris, ikke fordi jeg mener at man der skal hente sine politiske Idealer, men fordi hele den nyere Historie dog derfra har faaet sin mægtigste Impuls, og fordi man der idetmindste har Synet af et offentlig Liv, hvilket for os er noget ganske Nyt.

Jeg har i disse Dage læst et mig hidtil ubekjendt Skrift af Schleiermacher »Vertraute Briefe über Fr. Schlegels Lucinde«. Da Lucinde, der ved sin første Fremtræden blev betragtet som en himmelsk Skjønhed, i den senere Tid er blevet berygtet for Uanstændighed og Frækhed, have Udgiverne af Schl[eiermachers] Værker bestemt at udelukke disse Breve fra Samlingen, saa meget mere som Schl[eiermacher] aldrig har nævnet sig som Forfatter. Jeg seer imidlertid efter Læsningen ingen Grund dertil. Schlegels Lucinde er mig ikke præsent, men naar jeg betragter disse Breves Indhold i og for sig, saa finder jeg Intet *) der kunde vække Forargelse, tværtimod meget Skjønt, og mange dybe psykologiske og moralske Blik. Man kunde maaskee dadle ved disse Breve, at de næsten udelukkende holde sig til Kjærlighedens subjective Side — en Eensidighed, der i Lucinde er drevet til den Spidse, at Ægteskabet der fremstilles som noget blot Conventionelt — men de der støde sig over denne subjective Idealisme og ikke kunne indsee, at den til sin Tid ogsaa var paa sit rette Sted, maae da ogsaa forkaste Monologerne, hvor Jeget udelukkende fordyber sig i den ideale Selvbetragtning. Med Monologerne forekomme disse Breve mig at have mange Træk tilfælles, og Principet er aabenbart det samme. Derfor forekommer Udgivernes Forsigtighed mig ogsaa saa latterlig, og de have derved foranlediget, at en Anden har udgivet dem med en i Sandhed fræk Fortale. Desværre skal der iblandt hine Udgivere være Flere der lide af pietistiske Skrupler og ikke for nogen Priis vilde udsætte Schl[eiermacher] for den Fare, at hans Rettroenhed skulde kunne drages i Tvivl. Ja man siger endogsaa at de i denne Frygt og Iver skal have bestemt sig til en pia fraus, nemlig at foretage adskillige Emendationer i hans Forelæsninger over »Das Leben Jesu« og andre exegetiske Undersøgelser, hvor han skal have brugt for frie Kritik. — »Gud bevare os for vore Venner, thi med vore Fjender skal vi nok blive færdige«, kan man have Grund til at sige paa Schl[eier-

*) Bl. 1 v. —

macher]s Vegne, hvis en saadan Nederdrægtighed virkelig skulde være paatænkt.

At Pelt er blevet foretrukken for Hase ved Professuren i Kiel maa naturligviis ærgre Enhver. Gud veed fra hvilket Synspunkt man her er gaaet ud, men at det ikke er det videnskabelige . . . . [er] klart.

Idet jeg slutter beder jeg Deres Høiærværdighed at m[eddele min Hilsen til] . . . . [Hans Høiær]værdighed Stiftsprovsten og Deres øvrige Familie, h . . . . [Naar jeg kommer til] Heidelberg er jeg saa fri at lade høre nærmere . . . . [fra mig].

H. L. Martensen. *)

Heidelberg d. 10de August 1835.

Da jeg nu atter har tilbagelagt et Afsnit i min Reise er jeg saa fri atter at skrive. Vi reiste fra Berlin over Wittenberg og Halle til Dresden, og da vi der fik en uimodstaaelig Længsel efter at see Prag, forandredes vor første Reiseplan og vi reiste hertil over Prag og Nürnberg. Vi ankom her i Slutningen af Juni.

Vi bleve næsten 4 Uger i Dresden dette yndige Sted med sin store Kunstverden. Jeg var daglig paa Billedgalleriet, hvorfra jeg medbringer flere uudslettelige Erindringer og en Forudfølelse af Italiens Herlighed. Fra Dahl har jeg de hjerteligste Hilsener til Deres Høiærværdighed. Han viste os overordentlig megen Velvillie og vi vare næsten daglig sammen med ham. Skade, at hans Helbred og som en Følge deraf hans Humeur ikke er bedre; det er een af de herligste Charakterer jeg har lært at kjende. — Tiecks Bekjendtskab var mig ogsaa meget interessant. Jeg tilbragte 2 eller 3 Aftener om Ugen hos ham og hørte hans mesterlige Forelæsninger af dramatiske Værker. Vor Høiherg har han opfattet med en mageløs Dybde og skjøndt han forelæser ham efter en gammel tydsck Oversættelse, er dette dog en Nydelse som jeg troer kan sættes ved Siden af vore ypperste sceniske Frembringelser. Hvad han forelæser veed han næsten udenad og med Recitationen forbinder han den kosteligste Mimik uden dog at overskride den rette Grændse. Personerne anmeldes kun ved Scenens Begyndelse, siden veed han saaledes at give Enhver sit Udtryk, at man tydeligt kjender dem. Af Høiherg læste han Hexerie og blind Allarm og den Stundesløse. Den philisteragtige **) Charakter, der er udbredt over de Høihergske Stykker og som uafbrudt er sin egen Ironie veed han paa det mesterligste

---

*) Underskrift tilføjet af H. N. Clausen. — Bl. 2 r. — F. A. —

**) Bl. 1 r. —

at udtrykke. — Hans Forelæsninger af Shakespeare og Goethe vare ikke mindre overensstemmende med Værkernes høje tragiske Charakter. Alle den dramatiske Poesies Aander staae ham til Tjeneste, hvilket næsten er utroligt naar man seer denne lille af Gigt næsten sammentrukne Mand i sin Lænestol. Dog er hans Ansigt høist spirituelt. I hans Conversation er der noget overordentligt Fiint og Forstandigt, og naar det behøves, kan han ypperligt bruge Satiren, som jeg engang har hørt ham udføre mod Pietisterne (navnlig mod Scheibel, der har omvendt Steffens). Anecdoter fortæller han naturligviis fortreffeligt.

Jeg kan sige, at jeg med sand Glæde tænker tilbage paa Dresden og ret kunde ønske at komme der igjen, hvilket vel neppe bliver muligt. Vi reiste derfra ind i det sachsiske Schweiz, hvor vi vare i Taage og Regn, men ikke destomindre morede os godt. — I Prag forekom det mig som blev jeg paa eengang kastet et Par Aarhundreder tilbage i Tiden. Den nyere Tids bevægende Aande synes slet ikke at have naaet herhen; Catholicismen holder Alt i en velbehagelig Slummer. En gammel Kirkebetjent, der foreviste nogle Reliquier af den h[ellige] Nepomuk, vilde rigtignok forsikre, at den cath[olske] Religion nu var grueligt i Forfald saavel hos Clerus som hos Lægfolk, og som et slaende Beviis herpaa anførte han, at Capucinerne nu vare saaledes henfaldne til verdslig Ypighed, at de havde forladt deres gamle Regel og istedetfor Sandaler nu bare Støvler. — Det kan være muligt at der i slige Puncter finder nogen Reform Sted; i aandelig Henseende sporedes Intet. Jeg besøgte en Deel Klosters, Capuciner, Franciscaner, Cistercienser og *) Præmonstratenser. Overalt var stor Raahed og Uvidenhed. Capucinerne fortalte en Deel om den hell[ige] Franciscus; en ung Franciscaner gik ind med mig paa nogle dogmatiske Puncter om immaculata conceptio og Helgendyrkelsen, og da jeg gjorde Indvendinger, recurrerede han idelig til det Argument, at man maatte troe Alt dette »af Agtelse for sin Gud«. — Jeg lærte flere af disse unge Munke at kjende og bemærkede at de havde en næsten barnagtig Ærefrygt for deres Foresatte og Lærere. — I Præmonstr[atenser] Klosteret gjorde jeg derimod et høist interessant Bekjendtskab i Klostersrets Prior, en ærværdig gammel Mand, hvis hele Tænkemaade paa det Frappanteste contrasterede til hans Omgivelser og hans egen Stilling. Jeg mærkede ved nærmere Samtale med ham, at . . . [han va]r aldeles protestantisk sindet. Han yttrede, at der vilde gaae lang Tid hen inden Lyset (det være sig nu det religiøse eller det politiske) kunde indtrænge i Østerrig, fordi Folket aldeles ingen Trang følte dertil og befandt sig i en stor Selvtilfredshed med sin Tilstand. Jeg underholdt mig længe med ham. Hans Yttringer om Gregor 7, om Luther, om den franske Revolution og den dertil svarende Revolution i Videnskaben vare aldeles i den mo-

*) Bl. 1 v. —

derne Protestantismes Aand og havde han ikke staaet for mig i Munkeskappen, havde jeg troet at have en videnskabelig Protestant for mig. Saaledes sagde han f. Ex. i Anledning af den fr[anske] Revolution, at Grunden hvorfor man bedømte den saa falsk var at man ikke skjælnede mellem Ideen og den ydre Form hvorunder den fremtraadte. »Keine Erscheinung drückt ja die Idee rein aus, ja (og dette var et høist mærkeligt Ord af en Munk) das Christenthum selbst ist als Erscheinung nie rein da gewesen«. — Blandt de Bøger han havde i sin Celle viste han mig Schleiermachers Dogmatik og . . . [?] paul. Lehrbegriff, hvorfor han havde stor Forkjærlighed. Alt dette var mig naturligviis høist overraskende og jeg spurgde ham om han troede der i Østerrig vare flere Mænd af hans Tænkemaade, hvortil han svarede, at der maaskee hist og her i Klostrene fandtes en Funke, men at der iøvrigt ikke var Tanke derom.

I Nürnberg besaae jeg de gamle Kirker, hvor der til Lykke ingen Billedstormere have været. Protestantismen har her paa den skønneste Maade fredet om den cath[olske] Kunsts herlige Mindesmærker. Jeg reiste derfra over Würzburg til Heidelberg. Her, hvor Eggen er smuk og Livet muntert, tilbringer jeg Tiden meget behageligt. Jeg er her atter vendt tilbage til de afbrudte Studier. Om Aftenen foretager [jeg] gjerne en Spadseretur hvoraf her er et næsten uudtømmeligt Valg. Jeg omgaaes jevnligt med de unge Hegler, der begge studere her, overordentlig vakkre Mennesker og den ældste, uden Tvivl, et meget grundigt Talent. Af de ældre Mænd jeg her har lært at kjende er Daub mig den kjæreste og i hans Familie kommer jeg særdeles gjerne. Daub er en *) sjelden kraftig og stor Personlighed og, uagtet hans høie Alder, har Tankens Energie ikke forladt ham. Jeg hører en Forelæsning hos ham om det Ondes Oprindelse, hvor han gennemgaaer og criticerer de forskjellige philos[ophiske] Løsninger af Spørgsmaalet. Vi ere i denne Tid ved Plato, hvis Ideelære han med sand Begeistring har foredraget. I Livet er han yderst jevn og godmodig og særdeles humoristisk. — Creuzer treffer man hver Aften paa Museet, hvor han flittigt lader sin Tobaksdaase gaae rundt. Der har jeg ogsaa seet Schmidt, som har skrevet over Sch[leiermacher], men er han desværre næsten altid syg. — Schloßer holder med megen Vigueur Forelæsninger over den fr[anske] Revolution. Jeg har hospiteret hos ham, men jeg tilstaaer, at hans Maneer har noget Frastødende for mig ved den umaadelige Arroganz hvormed han . . . [hævd]er sine Paastande og den uafbrudte Polemik som han fører. — Jeg har besøgt den gamle . . . [Paulus?] og fundet ham meget levende. Han følger endnu bestandigt Litteraturens Gang og har nylig skrevet en Recension over Strauss' »Das Leben Jesu«. Det vilde interessere mig meget at høre

*) Bl. 2 r. —

Deres Høiærværdigheds Dom over denne Bog; mig har den behaget meget, om end, hvad der ligger i Sagens Natur, enkelte Puncter kunne være disputable. Paulus er naturligviis ikke enig, men glædede sig over hans Dristighed. Daub vil heller ikke ret gaae ind derpaa; og dog tilstaaer jeg, forekommer denne Methode mig at være den consequenteste og meest historiske. Et andet interessant Skrift har jeg faaet i disse Dage i Die christliche Gnosis af Baur i Tübingen. Disse Tübingen Theologer haaber jeg at kunne besøge paa Veien, naar jeg reiser herfra til München. Her bliver jeg endnu en Maanedstid. Fra München gaaer jeg maa-skee endnu i Aar ind i Italien. Jeg har her havt Leilighed til at gjøre mig bekendt med Schellings Hefter og ikke fundet dem saa tiltrækkende at jeg vil opoffre lang Tid paa at høre ham.

Idet jeg nu slutter tilføier jeg min bedste Hilsen til Fruen og Deres Høiærværdigheds Familie. I denne Sommer tilbringe de uden Tvivl skjønne Dage i Torbek. Hvor smukt det end er ved de tydske Flodbredder, saa kan Floden dog ikke maale sig med vort Hav; og naar jeg i smukke Sommeraftener spadserer langs Neckaren, tænker jeg stundom med Glæde paa den Tid, da jeg atter skal see Øresund.

Med inderlig Hengivenhed

Deres

H. Martensen. *)

Deres Høiærværdigheds Brev, hvorfor jeg bevidner Dem min hjerteligste Taksigelse, glædede mig i høi Grad, da jeg deri saae et nyt Beviis paa den store Godhed, De har for mig, men det overraskede mig saaledes ved sit Indhold, at jeg for en Tid blev ført ind i en Række af Betæneligheder. Hvor kjært det end maatte være mig, at der ved denne Leilighed, der nu rimeligviis vil aabne sig ved Universitetet, ogsaa er blevet tænkt paa mig som Een iblandt dem, der kunde komme i Betragtning ved en Concurrence, saa opstod dog den Tvivl hos mig, om jeg, da det er Kirkehistoriens Fag der skal besættes, overhovedet turde indlade mig paa at concurrere og saaledes gaae ind paa den Muelighed, at blive academisk Docent i et Fag, der i Grunden ikke er mit Fag. Thi uagtet jeg vel troer at besidde det Overblik over Kirkehistorien og den Kundskab til dens vigtigste Phænomener, der er nødvendigt for den videnskabelige Theolog, der ikke er Historiker ex professo, og altid har tænkt paa at vedligeholde og fortsætte denne nødvendige Forbindelse med Historien: saa har dog mine Studiers Gang, som De selv veed, været i en ganske anden Retning, og jeg har derfor ikke havt Leilighed til at

---

*) Bl. 2 v. — F. A. —

erhverve mig det lærde Apparat, der er nødvendigt for den egentlige Kirkehistoriker. Dette maatte nødvendigt sætte mig i Betænkning, da det jo ikke alene kom an paa at gaae igjennem ved en Prøveforelæsning, men, hvis dette ogsaa skulde lykkes, forsvarligt at kunne læse det hele Cursus. Imidlertid har jeg nu efter et langt pro og contra bestemt mig til at prøve min Lykke, idet jeg har *) overveiet, at hvis jeg ikke vil opgive min uovervindelige Lyst til academisk Virksomhed, den samme Vanskelighed ogsaa ved en anden Leilighed kan indtræde og at min Virksomhed jo ikke vil være indskrænket dertil alene, da jeg jo ogsaa kunde læse en anden Disciplin f. Ex. Dogmehistorie, hvilket i alle Henseender vilde svare til min Tilbøielighed. Jeg har derfor resolveret mig til at belave mig paa Concurrencen, og til den Ende lagt alt Andet hen og taget fat paa Historien. De egentlige Verdenhistorikere kan her ikke forbigaaes for ikke at blive ubekjendt med de nyere Resultater over historiske Hovedpartier. Leos Geschichte des Mittelalters har jeg med sand Interesse gennemgaaet. Den indeholder meget Vigtigt, der kaster et nyt Lys over Middelalderens kirkelige Forhold. I Raumers Hohenstauffer har jeg ogsaa fundet mange for Kirkehistorien vigtige Afsnit. Naar jeg saaledes først faaer orienteret mig i de vigtigste nyere Præstationer, hvortil Schlossers og Rankes Sager vel bør regnes blandt de vigtigere, og vundet en almindelig Anskuelse af den historiske Videnskabs nærværende Standpunct, vil jeg gaae til de egentlige Kirkehistorikere. — Jeg faaer nu at see hvorledes det vil gaae. Under alle Omstændigheder vil jo den Tid, jeg kommer til at anvende paa disse Studier, og som jeg ellers havde anvendt paa anden Maade, ingenlunde være spildt. Wien er ogsaa meget vel skikket til at foretage historiske Studier. Det er den eneste Videnskab der her drives med Iver, og de litteraire Omgivelser, under hvilke man lever, ere Folk der drive historiske Kildestudier. — Et interessant Bekjendtskab har jeg gjort i den berømte Orientalist og Historiker v. Hammer, J. v. Müllers elskede Discipel.

Jeg lever iøvrigt meget fornøiet her i Wien. Fra Sonnenlectners har jeg en Hilsen til Dem. De veed maaskee, at den gamle Sonnenlectner er død. Han døde kort før vor Ankomst hertil. I Fru Sonnenlectners Bog saae jeg paa **) de første Blade Deres og Ingemanns Haandskrift; det er efter den Tid bestandigt blevet overholdt, at enhver dansk Reisende har maattet skrive deri. — Carnevalstiden har været meget munter. Theatret er fortreffeligt; jeg har havt den Nydelse at see nogle Shakespearske Tragedier meget vel udførte.

Deres Høiærværdighed bemærker, med Hensyn til Tydskland, at det paa den ene Side er saa gammelt paa den anden Side saa ungt, at man

*) Bl. 1 r. —

**) Bl. 1 v. —

i Danmark helst bør holde sig i sømmelig Frastand. Jeg har mere og mere maattet sande det Samme. Den nærværende Tilstand viser kun Efterskinnet af en svunden Herlighed, og det saakaldte »junge Deutschland« der vil grunde sit Rige paa Ruinerne af alt Helligt og Stort, frembyder kun et sørgeligt Skuespil. Saavidt jeg seer, er Würtemberg det Land, hvortil Tydsklands Forhaabninger om en levende organisk Udvikling maa knytte sig; thi her synes Interessen for de aandelige Anliggender ikke at være indskrænket til enkelte Dannede, men at have en national Naturbasis.

Idet jeg endnu engang takker Dem for den Godhed, De har viist mig, beder jeg Dem paa det hjerteligste at hilse Deres Frue og øvrige Familie. Ligeledes beder jeg at meddele min venskabeligste Hilsen og Lykønsning til Kolthoff og hans Kjæreste.

Med Ærbødighed og sand Hengivenhed.

Deres
H. Martensen.

Wien d. 23de Februar 1836.

Til
Deres Høiærværdighed
Herr Dr. og Prof. theol. H. N. Clausen. *)

Breve fra H. L. Martensen til F. C. Sibbern.

Til Herr Professor Sibbern.

Wien d. 26. Januar 1836.

Alt længe, Herr Professor, har jeg tænkt paa at besvare Deres Brev, som jeg forrige Aar modtog i Berlin; jeg vilde vente indtil den videnskabelige Gjæring, hvori jeg befandt mig, mere havde klaret sig. Nu, da jeg troer at være kommen ud over Hegel, havde jeg netop i Sinde at lade høre fra mig; og dog gjør en uventet Omstændighed, at jeg skriver dette Brev, ikke for at underholde mig med Dem om Videnskabens høieste Anliggender, men for at bede Dem om et faderligt Raad.

Jeg modtog i Gaar et Brev fra Prof. Clausen, hvori han underretter mig om, at der rimeligviis i Sommerens Løb vil finde en Concurrence Sted angaaende en theologisk Lærepost, da Engelstofft jo søger Præstekald. Da jeg nu naturligviis gjerne ønsker en Ansættelse ved Universitetet, vilde jo Intet være rimeligere end at jeg ved denne Leilighed ogsaa

---

*) Bl. 2 r. — F. A. —

meldte mig, og de Fleste af mine Venner ville vel mene, at jeg burde forsøge min Lykke. Men her opstaaer en stor Betænkelighed hos mig. Det Fag, den nye Docent skal overtage, er nemlig Kirkehistorien; thi det er neppe rimeligt at Nøgen af de ældre Professorer vil overtage det. Nu opstaaer det Spørgsmaal, om jeg burde overtage det kirkehistoriske Fag, da jeg, som De veed, hele min Studietid næsten udelukkende har forfulgt Theologiens speculative Side og det dermed i Forbindelse staaende Studium af den rene Philosophie. Jeg mangler vel ikke historiske Studier i det, som henhører til det kirkelige Dogmes Udvikling, de forskjellige christelige Menigheders Controverspuncter, Secterne, Videnskabens Historie og andre Puncter; hvad derimod Kirkehistoriens universalhistoriske Side angaaer, som er uundgaaelig nødvendig og hvorved først det egentlige Lys opgaaer over Kirkehistorien, saa staaer jeg der kun paa Dannelsens almindelige Standpunct, men Dannelse og philosophiske Reflexioner forslaaer ikke hvor der kræves en Mangfoldighed af *) bestemte Data og exact Lærdom. Hvor et theologisk Facultet er vel organiseret, maa Kirkehistorikeren egentlig være en grundlærd Mand, i den gamle Skoles Betydning, der ligesom repræsenterer det hele Facultets Lærdom; han maa kunne beherske store Masser, have et dybt Kildestudium, hvilket egentlig gjør Fordring paa en Mands hele Liv. Hvormeget der end kunde være at udsætte paa vor afdøde J. Møller, saa er der dog Ingen i Danmark, som i denne Henseende kan erstatte ham. — Nu veed jeg vel, at Ingen bliver lærd paa eengang, men det forekommer mig dog at jeg for at gaee ind i et saadant Fag maatte have et ligesaadant Fundament, som jeg nu har i Dogmatiken, at jeg nemlig i det Væsentligen maatte have bemægtiget mig alt det Nyere og have gjort Bekjendtskab med en Deel af det Ældre, som i denne Videnskab er præsteret. Min egentlige Lyst vilde være at læse den christelige Dogmatik; ligeledes den saakaldte naturlige Theologie, som jeg havde Lyst til at forvandle til en historisk Fremstilling af Religionsphilosophien, f. Ex. fra Kant til Hegel og vise, i hvilket baade positivt og negativt Forhold denne uafhængigt af Christendommen filosofierende Videnskab staaer til det christelige Dogme. Dog var jeg ogsaa villig til at paatage mig det Nye Testamentes Exegese eller hvilketsomhelst af de andre Systemer i hvilke den dogmatiske Gehalt dog er Substanten. Kun Kirkehistorien gjør mig Betænkeligheder, hvilke jeg ligeledes vilde have ved det Gamle Testamentes philologiske Behandling; thi begge disse Discipliner kræve et lærd Apparat, der ved flere Aars udelukkende Studium maa være erhvervet. Men sæt jeg nu desuagtet styrtede mig ind i dette Hav og ved et dygtigt Arbeide i de første Aar arbeidede mig ind deri, saa maa jeg dog altid spørge, om jeg ikke gjorde Uret i at lade den Videnskab ligge hen, til hvilken jeg dog har

*) Bl. 1 r. —

helliget mit Liv, fordi det er den, der har begejstret mig til Theologiens Studium; om jeg ikke ved at binde mig til et andet Fag blev min første Muse utro, og naar jeg først havde indgaaet det tilsyneladende fordeelagtige Ægteskab vilde længes tilbage *) til min første Kjærlighed uden at kunne realisere den.

Paa den anden Side veed jeg vel at der kan siges, at man ikke bør lade en god Leilighed gaae forbi, at det maaskee kunde være gavnligt for mig nogen Tid at fordybe mig i det historiske Studium, jeg kunde maaskee haabe om et Par Aar at afgive det historiske Collegium til en Anden og da udrustet med en grundigere historisk Basis vende tilbage til mit eget Fag. Imidlertid forekommer alt dette mig dog at være usikkert. — Hvis jeg bestemmer mig til at concurrere og altsaa giver mig ind paa den Muelighed at faae dette Embede, saa maatte jeg nu lægge alt Andet hen og anvende den Tid, der endnu er levnet mig for min Reise, paa at studere Kirkehistorie. Men her møder jeg atter en Vanskelighed; jeg begyndte allerede i Heidelberg paa at studere de gamle tyske Mystikere fra det 14de Aarhundrede, Tauler, Mester Eckardt, Suso o. a., og dermed er jeg endnu beskæftiget; jeg haabede i et lille Skrift at kunne give en Fremstilling og Betragtning af denne gamle Mystiks Grundideer og oplyse den saavel i religieus som i speculativ Henseende. Nu vilde jeg tillige begynde paa at studere J: Bøhmes Theosophie, hvortil jeg fik en Impuls fra Fr. Baader i München. Alt dette maatte jeg da lade ligge, mit halvfuldendte Arbeide og J: Bøhmes Ideeverden, der saa mægtigt drager mig til sig!

Disse Betænkeligheder ere det, som jeg her forelægger Dem, Herr Professor, og hvori jeg beder Dem at De vil raade mig. Da det kunde være mueligt at jeg ikke selv tilstrækkelig betragtede Sagen fra alle Sider, vilde jeg dog ikke aldeles afgjort decidere mig, førend jeg havde spurgt mig til Raads, og det faderlige Venskab, De stedse har viist mig, giver mig den Tillid, at De vistnok vil raade mig til det Bedste. Dersom Deres Tid tillader det, da beder jeg, at De snarest mueligt lader mig Deres Mening vide. Indtil den Tid fatter jeg ingen bestemt Resolution, hvorfor jeg heller ikke før den Tid skriver til Clausen, hvem jeg skylder Svar, da han har været saa god at underrette mig derom. — De vil nu tilgive, at jeg saa frit henvender mig til Dem og tillade, at jeg til et andet Brev opsætter at meddele Dem noget Nærmere om min Reise og mine Studiers Gang. — Fra Bornemann de bedste Hilsener.

Deres inderligt hengivne
H. Martensen. **)

*) Bl. 1 v. —

**) Bl. 2 r. — U. B. Add. 1040/4e. —

I Tillid til Deres Venskab for mig beder jeg Dem at meddele Deres Søn indlagte Seddel fra mig. Jeg ønsker, at de Forelæsninger, han hos mig kommer til at høre, blot i nogen Maade for ham maatte kunne være, hvad i sin Tid hans Faders har været for mig!

Deres inderligt hengivne
H. Martensen.

D. 16 Novbr. 1843.

Herr
Professor Sibbern. *)

---

*) U. B. Add. 1040/4°. — jvf. nærv. Afh. p. 45. —

REGISTER.

- A., se Heegaard, P. S. V., 389.
- Allen, C. F., 5, 10, 11.
- Altenstein, K. v., 78.
- Ammundsen, Vald., 33, 76, 92, 112, 114, 420.
- Andersen, Fr. Vilh., 160, 161, 162, 246, 299, 414, 448, 451, 452, 453, 456, 470, 471.
- Andersen, J. Oskar, 13, 32, 33, 109, 114, 230, 324.
- Andersen, Vilh., 1, 13, 16, 17, 18, 32, 58, 113, 162, 203.
- Anselm, 134, 282, 328, 405.
- Aristoteles, 373.
- Asmussen, Ed., 326.
- A. T., se Thorsøe, A., 468.
- Auberlen, C. A., 238.
- Baader, B. F. X. v., 49, 50, 92, 94, 95 *flg.*, 104, 114, 133 *flg.*, 146, 148, 161, 182 *flg.*, 185, 187, 231, 234 *flg.*, 296, 324, 379, 455, 471, 475, 479, 494, 510.
- Baggesen, J., 12.
- Barfoed, H. P., 4, 6.
- Baur, F. C., 92, 93, 506.
- Bech, Henr., 319.
- Beck, A. F., 114, 139, 163, 208 *flg.*, 211.
- Beck, Vilh., 162.
- Beckmann, A. F., 239, 277.
- Berthelsen, H., 14.
- Birkedal, Vilh., 9, 34, 39, 52, 54, 57, 58, 75, 119, 202, 320 *flg.*, 323, 430.
- Blædel, N. G., 162, 468.
- Bondo, J., 17, 162.
- Bornemann, F. C., 31, 56, 75, 86, 119, 163, 496, 501, 502, 510.
- Bornemann, J. A., 119, 136, 138 *flg.*, 142, 144, 148.
- Bornemann, M. H., 56.
- B. P.-M., se Paludan-Müller, B., 465.
- Brammer, G. P., 13 *flg.*, 16.
- Brandes, G., 162, 339 *flg.*, 342 *flg.*, 354, 355, 356, 371, 404, 458.
- Bremer, Fredrika, 245.
- Brendstrup, 13.
- Brochmand, J., 290.
- Brøchner, H., 163, 343, 355, 389, 390 *flg.*, 402, 404, 405, 458 *flg.*, 463 *flg.*, 471, 472.
- Busck, G., 319 *flg.*
- Bøgh, Nic., 14.
- Böhme, Jac., 49, 95 *flg.*, 108, 136, 159, 168, 181 *flg.*, 235 *flg.*, 301, 450, 475 *flg.*, 510.
- Böhmer, H., 431.
- Caroline Amalie, 165.
- Cartesius, 101, 106, 116, 129 *flg.*, 135, 328, 405.
- Castle, Edu., 103, 106.
- C. D. T., 334, 356.
- Christian VIII, 155, 165, 208.

- Christiani, C. E. A., 302 *flg.*, 305, 306, 307.
- Clausen, H. G., 58, 59, 500, 503.
- Clausen, H. N., 18, 19, 27, 33, 35, 37, 39 *flg.*, 52, 55, 57, 58, 71, 73, 75, 106 *flg.*, 114, 115, 119, 120, 151 *flg.*, 155, 161, 162, 163, 164, 166, 241, 302, 317, 385, 416 *flg.*, 429, 456, 496 *flg.*, 508, 510.
- Clausen, Johs., 304.
- C. M., 465.
- Constans, se Brøchner, H., 458.
- Coppenrath, 409.
- Cousin, V., 80.
- C. P., se Ploug, Carl, 469.
- Creuzer, G. F., 91, 505.
- Culmann, Ph. Th., 453.
- Dalberg, C. A. S., 15 *flg.*
- Dante, 93, 99.
- Daub, C., 90 *flg.*, 137, 201, 202, 204, 239, 505, 506.
- Daugaard, J. B., 304.
- Deharbe, J., 410, 411.
- Descartes, R., se Cartesius.
- Dorner, A., 373 *flg.*
- Dorner, I. A., 159, 166, 167, 213, 231 *flg.*, 237, 239, 295 *flg.*, 300, 357, 373 *flg.*, 377 *flg.*, 420, 421, 429, 439, 440, 454, 455, 476, 494.
- Doeberl, M., 94.
- Döllinger, I. v., 94.
- Eckart, Mester, 93, 97, 165 *flg.*, 202, 245, 372, 452, 487, 488, 493, 510.
- Eiriksson, Magnus, 163, 206 *flg.*, 210 *flg.*, 245, 274 *flg.*, 278, 286, 288 *flg.*, 295, 299.
- Engelstoft, C. T., 71, 106 *flg.*, 114, 119, 508.
- Engelstoft, L., 35.
- Erdmann, J. E., 94, 96, 97, 134, 183, 235, 455.
- Erigena, Joh. Scotus, 125, 134.
- Eskesen, Morten, 4, 7, 8, 10.
- Fausbøl, J., 4 *flg.*
- Faust, 102 *flg.*, 111, 115, 117 *flg.*, 202.
- Fenger, J. F., 106.
- Fenger, P. A., 19.
- Feuerbach, L., 334, 342.
- Fibiger, Johs., 162.
- Fichte, I. H., 79, 114, 373, 453, 454, 455.
- Fichte, J. G., 76, 158, 374, 466.
- Fischer, Kuno, 77, 80, 90, 94.
- Fischer, K. Ph., 201, 453.
- Fog, B. J., 17, 162, 242, 246, 439, 440.
- Fogtmann, N., 33, 38, 106, 148, 152.
- Frank, Fr. H. R., 234, 429, 471.
- Frantz, C., 373.
- Frederik VI, 154.
- Frederik VII, 208.
- Freund, C., 431.
- Friedrich Wilhelm III, 84.
- Friedrich Wilhelm IV, 82.
- Fries, Fr., 158.
- Gabler, G. A., 81, 83, 499.
- Gass, W., 91.
- Gb., se Schmidt, P. C. Rud., 371, 388, 390.
- Geismar, Edu., 58, 154, 161, 164, 225, 229, 247, 256, 263, 264, 325, 403, 406, 472.
- Glarbo, Chr., 1, 242, 296, 297, 298, 299, 437, 448, 471.
- Graae, G. F. A., 56.
- Grundtvig, N. F. S., 19, 20, 23, 27, 32, 37, 39, 46, 50, 51 *flg.*, 55, 59, 72, 73, 114, 115, 229, 230 *flg.*, 275, 302 *flg.*, 305 *flg.*, 316, 318

- flg.*, 322, 335, 409, 414, 416 *flg.*, 427.
- Grüder, H., 409, 431, 432 *flg.*, 435 *flg.*
- Görres, J. v., 94, 185.
- Göschel, K. F., 79, 85, 100.
- Goethe, J. W., 21, 25, 59, 102 *flg.*, 202, 503.
- Götzsche, Johs., 345.
- Hagen, J. Fr., 185.
- Hald, P. T., 106.
- Hamberger, J., 494.
- Hammerich, M. J., 55, 166.
- Hammerich, P. Fr. A., 9, 20, 37, 39, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 74, 202.
- Hansen, C. F., 15.
- Harless, G. C. A., 453.
- Harms, Cl., 75.
- Haym, R., 28, 84.
- Heegaard, P. S. V., 326, 334, 389 *flg.*, 403.
- Hegel, G. W. F., 50, 51, 54 *flg.*, 69 *flg.*, 73, 76, 77, 78 *flg.*, 81, 83, 85 *flg.*, 88, 90, 99, 100 *flg.*, 103, 106, 107, 110, 113, 114, 115 *flg.*, 129 *flg.*, 138 *flg.*, 142 *flg.*, 156 *flg.*, 163 *flg.*, 182, 185, 187, 197 *flg.*, 203, 205 *flg.*, 210, 235, 238, 321, 325, 361, 369, 374, 377, 389, 455, 499, 508, 509.
- Heiberg, Joh. Ludv., 31, 50, 109 *flg.*, 113, 115 *flg.*, 118, 119, 138, 139, 140, 143 *flg.*, 161, 162, 163, 203.
- Heiberg, Johanne Luise, 75, 109 *flg.*
- Helveg, H. F., 304, 306, 319, 430.
- Helveg, L. N., 32, 158, 163, 167, 245, 246, 247, 256, 263, 264, 272, 275 *flg.*, 277, 295, 302, 317, 321 *flg.*, 323, 408.
- Hengstenberg, E. W., 77 *flg.*
- Hjort, Peder, 32, 33, 73, 74, 75, 107, 152.
- Hjort, W., 162, 163, 468.
- Hoffmann, Fr., 182 *flg.*
- Hofmann, J. C. K. v., 319.
- Hohlenberg, M. H., 33, 35, 38, 57, 71, 114, 155.
- Holm, A. V., 418 *flg.*
- Holstein, C. E. M., 412.
- Holstein, J. L., 411, 413 *flg.*, 420 *flg.*, 429, 437.
- Holtzmann, H. I., 454.
- Hornemann, Cl. Frees, 32, 37, 38.
- Hostrup, J. C., 162.
- Howitz, F. G., 13, 32.
- Hp., 490.
- Høffding, H., 1, 28, 40, 41, 46, 80, 85, 92, 140, 202, 243, 247, 296, 297, 326, 327, 334, 339, 340 *flg.*, 373, 390, 404, 458, 464, 465 *flg.*, 468, 469, 470, 471, 472, 474, 488, 489, 492 *flg.*, 494.
- Hørlück, Hans, 5.
- Irenæus, 223, 243.
- Jacobi, F. H., 158.
- Jantzen, A., 430.
- Jensen, J. L., 276 *flg.*
- Juan, Don, 105.
- Jungersen, Fr. 419.
- Jørgensen, A. Th., 213, 246.
- Jørgensen, Holg., 336, 340, 344, 388.
- Jørgensen, P. P., 113.
- Kaiser, C. R., 37.
- Kalkar, Chr. H., 419, 430, 448, 451, 452, 453, 456, 457, 458, 465, 469, 471, 472.
- Kant, I., 32, 33, 86, 91, 107, 129 *flg.*, 135, 140, 156 *flg.*, 290, 352, 354, 365, 374, 466, 498, 509.

- Kierkegaard, P. Chr., 114, 161, 162, 263 *flg.*, 275, 276, 295, 299.
- Kierkegaard, Søren, 58, 161, 163, 208, 229, 247 *flg.*, 256 *flg.*, 262 *flg.*, 264, 272, 275, 277, 279, 286, 295, 298, 325, 336, 338, 340, 341, 348, 352, 353, 354, 390, 409, 462, 464, 472.
- Klein, V., 213, 326, 343, 388, 402.
- Knudsen, Hans, 409, 412.
- Koch, L., 13, 16, 21, 29, 32, 33, 41, 114, 115, 163, 245, 247, 277, 289, 302, 324, 326, 336, 342, 355, 357, 381, 388, 407, 408, 409, 440, 453.
- Kok, Johs. G. E., 412, 430, 451, 456, 468, 469 *flg.*
- Kolthoff, E. V., 71, 74, 152, 498, 508.
- Kragballe, Chr. M., 306, 412 *flg.*, 430.
- Krarup, F. C., 237.
- Krüger, H. A., 4.
- Kuhr, V., 143, 149, 150.
- Köpke, Rud., 77, 84.
- L., 465.
- Larsen, A. C., 336 *flg.*, 340, 354, 355, 356.
- Larsen, E. F., 439.
- Lasdatter, Merret, 4.
- Lassen, Hans Krestensen, 4.
- Lassen, Marten Hansen, 4.
- Laub, O., 245, 277, 304, 306, 307, 317, 318, 319, 356, 357, 380, 410, 421, 430, 436, 439, 440, 451, 453, 457, 458, 464.
- Lehmann, Edv., 46, 187, 440.
- Lehmann, Orla, 31.
- Leibniz, G. W., 129.
- Lenau, Nic., 102 *flg.*, 111, 118, 202.
- Lessing, G. E., 310, 319.
- Lexis, W., 77, 90.
- Ley, Chr. Sigfr., 4, 5, 7.
- Lieb, Fr., 96, 97, 133, 238.
- Lindberg, J. C., 14, 18 *flg.*, 27, 55, 114.
- Lindberg, N., 17, 19, 20, 38, 322, 335, 380, 388.
- Linde, A. C. P., 155.
- Lund, J., 430.
- Lunddahl, A., 162.
- Ludwig I, 93.
- Luther, M., 317, 321, 426, 428, 432, 433.
- Lutterbeck, A., 235.
- Madsen, P., 1, 203, 228, 241, 242, 297, 299, 406, 452, 471, 489, 495.
- Madvig, J. N., 35, 36, 203.
- Marcus, Aage, 185, 186.
- Martin, St., 96.
- Martensen, Anna Maria, f. Truelsen, 3 *flg.*, 7 *flg.*, 15, 30.
- Martensen, Hans Andersen, 3 *flg.*, 14 *flg.*, 452.
- Martensen, Hans Lassen, 1 *flg.*, 10 *flg.*
- Martensen, Josepha, 9, 15, 21, 34, 40, 88, 109, 110, 436, 439, 457, 476.
- Martensen, Julius, 71, 93, 104, 116, 118, 140, 160, 185, 202, 204, 246, 282, 286, 305, 317, 357, 380, 430, 439, 440, 457, 476.
- Martensen, Niels Truelsen, 10.
- Martensen-Larsen, H., 440, 458.
- Marheineke, Ph., 37, 76, 77, 81 *flg.*, 84, 85, 114, 115, 159, 204, 234, 235, 241, 294, 324, 498.
- Matzen, H., 31, 35, 40, 153, 155, 161.
- Mau, H. A., 167.
- Mayer, K., 103.
- Metternich, K. v., 103.
- Metzler, J. B., 407, 408, 409.
- Michelet, K. L., 204.
- Molitor, J. Fr., 137.
- Monies, D., 162.

- Monrad, D. G., 56, 119, 456, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 472.
 Monrad, J. H., 465, 469, 472.
 Müller, P. Er., 31, 32 *flg.*, 36, 37, 38, 114, 154.
 Münter, Fr., 33.
 Mynster, Chr., 213, 245.
 Mynster, J. P., 9, 29, 32, 50, 51, 52 *flg.*, 55, 57, 73, 75, 82, 86, 115, 137, 138, 139, 142 *flg.*, 149 *flg.*, 230, 243, 245, 274, 407, 451.
 Möhler, J. A., 81, 94.
 Møller, Chr., 419.
 Møller, Jens, 22, 33, 37, 38 *flg.*, 57, 114, 509.
 Møller, Otto, 304.
 Møller, Poul Martin, 17 *flg.*, 27, 57, 75, 113, 153 *flg.*
- N.**
 — n, 457.
 — n, se Nielsen, Fr., 430.
 N. N., 413, 418.
 Neander, J. A. W., 76, 77, 82, 499.
 Niehaus, H., 431.
 Nielsen, Fr., 22, 84, 241, 420, 430, 437, 448, 449, 451, 452, 464, 465, 468, 469, 471, 472.
 Nielsen, Fr., 380.
 Nielsen, Fr., 163.
 Nielsen, Rasmus, 119, 155, 163, 164, 213, 242, 243, 246, 247 *flg.*, 262, 263, 264, 271 *flg.*, 273 *flg.*, 275, 277, 279 *flg.*, 286 *flg.*, 289, 290, 295, 298, 300, 301, 325 *flg.*, 334 *flg.*, 346 *flg.*, 380 *flg.*, 401 *flg.*
 Nissen, Kiersten, 4.
 Nissen, N. L., 16 *flg.*, 20, 23, 30.
 Novalis, 21.
 Nyegaard, L., 58, 114, 320.
 Nyerup, R., 13.
 Næpius, Er., se iøv. Rothe, Vilh.; 230, 235, 236 *flg.*, 239, 240, 241, 289 *flg.*, 296, 297, 299.
- Nørgaard, Fr., 469.
 Nørregaard, J., 488, 490.
 Osiander, Andr., 159, 240, 243, 294.
 Paludan-Müller, B., 465.
 Paludan-Müller, Fr., 457.
 Paludan-Müller, Jens, 235, 239, 240, 241, 244, 264 *flg.*, 275, 279, 285-*flg.*, 289, 295, 296, 298, 299.
 Paracelsus, Teofrastus, 97, 159, 181.
 Paulli, J. H., 9, 15, 34, 88, 101, 120, 149, 158, 166, 213, 245, 274, 277.
 Paulus, H. E. G., 90, 505.
 Pelt, A. F. L., 167, 503.
 Petersen, Clemens C. M., 335, 342.
 Petersen, F. C., 36.
 Petersen, L. V., 139, 140.
 Petersen, Rich., 6, 21, 22, 83, 245.
 Peträus, se Kok, Johs. G. E., 451, 456, 469 *flg.*
 Philolalos, Leonard, se Jensen, J. L., 276 *flg.*
 Pjetursson, H., 164, 208, 274, 288, 289.
 Ploug, Carl, 469.
 Plum, N. M., 33, 114, 231 *flg.*, 241, 296, 409, 430.
 Plum, P. A., 18, 20, 27.
 Plum, P. M., 15 *flg.*
 Prantl, C., 94.
 Prior, D. C., 430.
 Prometheus, 105.
 Rasmussen, Alex., 13, 33.
 Rasmussen, R. P., 289, 294, 348, 354.
 Reichel, H., 455.
 Reuter, H., 186.
 Richter, Fr., 79, 92.
 Ritter, Heinr., 75.
 Rivesell, P., 7, 8, 11, 12.

- Rosenberg, P. A., 164, 213, 247, 273,
286, 325, 326, 327, 334, 343, 381,
388, 402, 403.
- Rosenkranz, K., 197 *flg.*, 202, 204.
- Rothe, P. C., 419.
- Rothe, R., 453.
- Rothe, Vilh., se iøv. Næpius, Er.,
289 *flg.*, 295, 348 *flg.*, 354, 355.
- Rubow, P. V., 118, 161, 335, 343.
- Rudelbach, A. G., 37 *flg.*, 55, 73,
187.
- Rupert af Deutz, 137.
- Rønning, F., 19, 20, 21, 52, 263,
316, 319.
- Rørdam, Skat, 414.
- Scharling, C. E., 114, 164, 242, 245,
246, 271 *flg.*, 295.
- Scharling, C. H., 242, 246, 296, 297,
298, 299, 341 *flg.*, 353, 354, 355,
371, 388, 417, 471, 487, 488, 491
flg., 494, 495.
- Scharling, P. J. C., 114, 272, 273.
- Scheibel, J. G., 22, 504.
- Schelling, F. W. J. v., 32, 80, 85, 92,
94 *flg.*, 159, 182, 185, 197 *flg.*,
239, 294, 347, 373 *flg.*, 389, 499,
500, 506.
- Schepelern, G. S. F., 410, 411 *flg.*,
413 *flg.*, 420.
- Schiller, Fr., 21, 102.
- Schlegel, Fr., 83, 502.
- Schleiermacher, F. E. D., 22, 33, 51,
53 *flg.*, 61, 62 *flg.*, 69, 73, 76, 77,
78, 81, 82, 83 *flg.*, 111, 114, 130
flg., 140, 159, 231, 234, 236, 240,
321, 324, 365, 380, 453, 499, 502,
505.
- Schlosser, F. C., 91, 505, 507.
- Schmidt, J. C., 78.
- Schmidt, P. C. Rud., 334 *flg.*, 336,
339 *flg.*, 341, 344, 353 *flg.*, 371,
388, 390.
- Schmidten, H. G. v., 36.
- Schrøder, L., 275, 321.
- Schwanenflügel, H., 142, 149.
- Schwarz, C., 77, 92, 112, 231, 241,
243, 299.
- Schoeberlein, L., 241.
- Seeberg, R., 76, 77, 84.
- Selmer, H. P., 29, 71, 106, 115, 119,
165, 166.
- Shakespeare, W., 21, 25, 136, 440,
503, 507.
- Sibbern, F. C., 36, 40, 41 *flg.*, 52,
54, 55, 57, 59, 73, 75, 88, 95, 96,
101, 106, 107 *flg.*, 113, 115, 117,
118, 119, 137, 138, 141, 142, 143,
155, 162, 182, 184 *flg.*, 202, 229
flg., 233 *flg.*, 296, 454, 455, 500,
508 *flg.*
- Sibbern, L. F. Gabr., 342.
- Spinoza, B., 97, 135.
- Stahl, F. J., 50, 455.
- Steenstrup, Johs., 14, 39, 109.
- Steffens, Henr., 21 *flg.*, 34, 39, 46,
51, 54, 76, 82 *flg.*, 92, 162, 187,
497, 498, 504.
- Sthyr, H. V., 1, 203, 241.
- Stilling, P. M., 163, 164, 204 *flg.*,
209 *flg.*, 243, 245, 256 *flg.*, 262,
264, 271 *flg.*, 273 *flg.*, 277, 278,
286, 287, 290, 295, 298, 299.
- Stirner, Max, 78.
- Stockholm, J. R., 37, 56, 305, 318.
- Strauss, D. Fr., 70, 79, 87, 91, 92
flg., 111, 112, 114, 159, 164, 229,
334, 505 *flg.*
- Strauss, G. F. A., 78, 84.
- Tauler, 93, 510.
- Tersteegen, Gerh., 49.
- Thaarup, Fr., 8.
- Thomas Aquinas, 134, 137.
- Thorkilsen, Chr., 14.
- Thorsøe, A., 468.

- Thune, E. G. F., 36.
 Thurah, C. H., 304, 305.
 Tieck, L., 21, 501, 503 flg.
 Torm, F., 114.
 Troels-Lund, Tr. Fr. 1.
 Trojel, Fr. V., 304, 322.
 Truelsens, Niels, 7.
 Twesten, A. D. C., 75, 77, 81, 499.
- Ueberweg, Fr., 78, 80, 182, 201, 204.
 Ussing, H., 488, 490 flg., 495.
- Waage, O., 32, 142, 143, 144, 148, 149, 150, 163, 164.
 Weigel, Val., 159.
 Weisse, C. H., 79, 114.
 Werner, 21.
 Werner, K., 137.
 Westen, J. C. v., 13.
 Westergaard, H., 409.
- Westergaard, P. B. C., 162.
 Wette, W. M. L. de, 76, 114, 158.
 Winther, Chr., 14.
 Wolf, N. G., 29.
 Wolff, A. A., 468, 469, 470.
- Z, se Brandes, G., 339.
 Zeuthen, Fr., 345.
 Zeuthen, F. L. B., 55, 56, 83, 84, 153, 341, 344 flg., 347 flg., 354, 355, 356, 371, 380, 388 flg., 402, 409, 463 flg., 472.
- Oehlenschläger, A., 12, 14, 20, 21, 31, 40, 46, 87.
 Ørsted, A. S., 50.
 Ørsted, H. C., 30, 36, 40, 52, 55, 73, 81, 83, 85, 90, 93, 94, 95, 102, 109, 111, 162, 500, 501.
 Oetinger, F. C., 238.

 RETTELSER:

- S. 129 L. 10 f. o. Leibnitz, læs: Leibniz.
 S. 319 L. 11 f. o. Hoffmann, læs: Hofmann.

